BÜYÜK TAARRUZ'UN MÜZİNCİ YILI

100. YILINDA BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ

CİLT-I

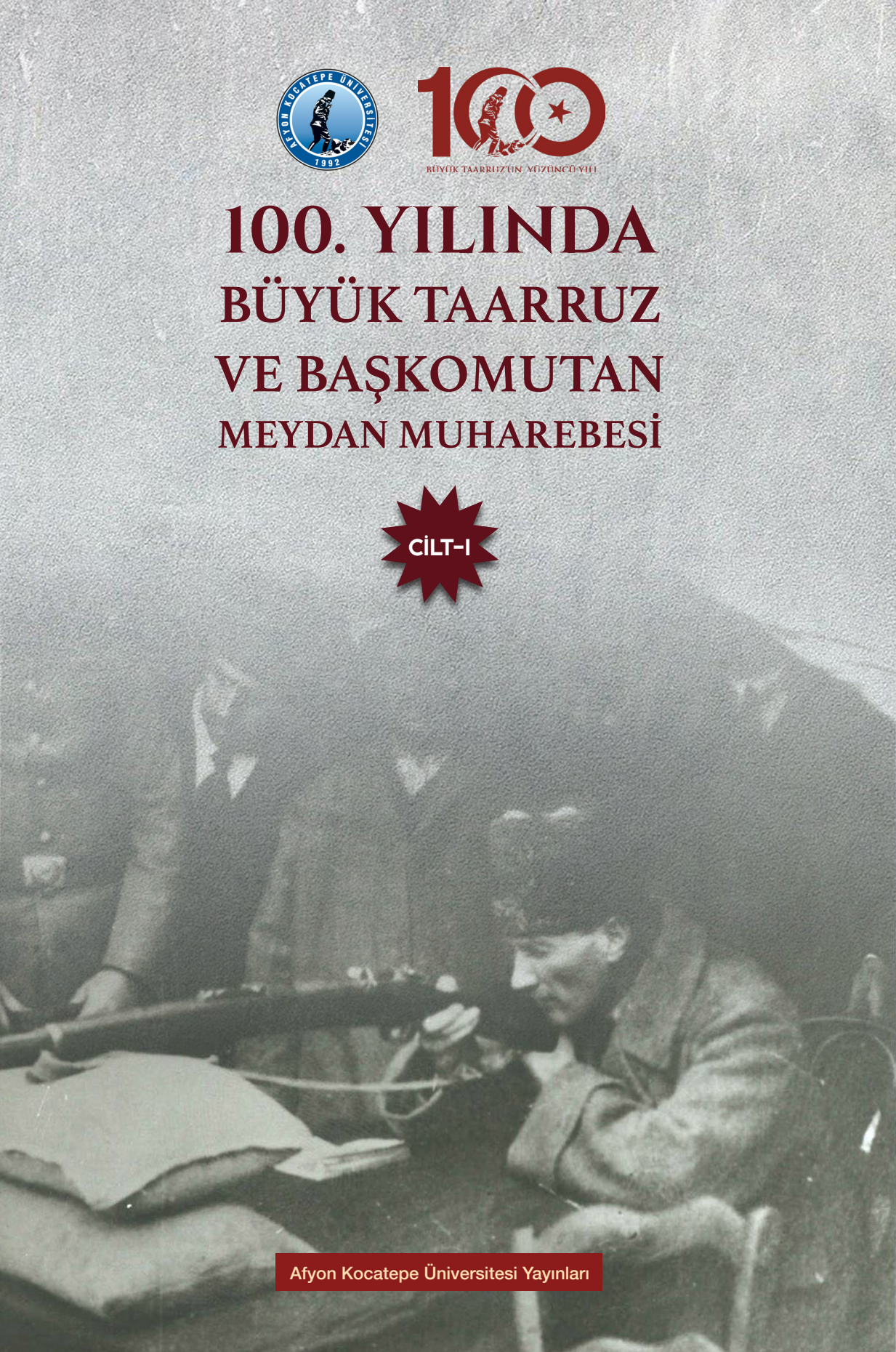

Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları

100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Editör

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

CİLT - I

Afyonkarahisar-2023

100. Yılında Büyük Taarruz
ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Editör:

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

©Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2023

Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 84

ISBN: 978-605-4444-27-4

1. Baskı: Mayıs 2023

www.aku.edu.tr

Kapak-Dizgi-Mizanpaj:

Öğr. Gör. Kayhan DONAT

Öğr. Gör. Serdar MENEK

Üniversiteler Yayın Yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserde yer alan çalışmaların bilim, dil, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitapta ileri sürülen görüşler yazarlarına ait olup eserdeki ifadelerden Afyon Kocatepe Üniversitesinin ve editörün bir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI:
1. Basım, Mayıs 2023
Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-4444-26-7 (Tk.)
978-605-4444-27-4 (1.c.)
978-605-4444-28-1 (2.c.)
978-605-4444-29-8 (3.c.)
978-605-4444-30-4 (4.c.)
1. Mustafa Kemal Atatürk.
2. Büyük Taarruz.
3. Başkomutan Meydan Muharebesi.
4. Türk İstiklal Harbi.

Baskı ve Cilt:

Azim Matbaacılık Kağ. San. Tic. Ltd. Şti. Büyük Sanayi 1. Cad. 99/33 İskitler/Ankara

Sertifika No: 47897

SUNUŞ

Bundan yüzyıl önce milletimiz bir ölüm kalım savaşı verdi. I. Dünya Savaşı'nın ardından 19 Mayıs 1919'da Millî Mücadele başladı. Bu mücadeleden yorgun ama büyük bir inançla çıkan milletimizin önünde çok önemli bir adım daha vardı: Yunan kuvvetlerini topraklarından atmak için taarruza geçmek ve vatan topraklarını emperyalist güçlerin elinden tamamıyla kurtarmak. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolu açan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Millî Mücadele'nin askerî safhasının sona ermesi anlamına geliyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde aylar öncesinden hazırlıklara başlanmış, halktan bir kere daha fedakârlıkta bulunması istenmişti. Tüm mali sıkıntılara rağmen ülkenin kaynakları ordunun emrine verildi ve bu taarruza hazırlanıldı.

Nihayet 26 Ağustos gecesi Ahır Dağları aşılarak başlatılan Büyük Taarruz; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın komutasında 9 Eylül'e dek sürdü ve 18 Eylül'de işgalci Yunan askerleri vatan topraklarından büyük kayıplar verdirilerek çıkarıldı. Milletimizin Millî Mücadele'nin başından itibaren canını, malını feda etmekten çekinmemesi ve Komutanlarımızın kritik anlarda aldığı stratejik kararlar mücadele ve birlik ruhunun neticesiydi.

İşte bundan bir asır sonra, bugün, bu ruhun özellikle genç kuşakların ve milletimizin her ferdinde yaşamaya devam etmesini sağlamak büyük önem arz etmektedir ancak en az bunun kadar önemli olan bir başka husus o tarihte yaşananları çeşitli kaynakları esas alarak farklı bakış açılarıyla değerlendirmek olacaktır. Zira, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasında kritik değeri olan bu taarruz; savaş tekniği bakımından, sosyal psikoloji bakımından ve dünyada bıraktığı etki bakımından incelenmeyi, disiplinler arası yaklaşımlarla tahlil edilmeyi hak eder. "100. Yılında Uluslararası Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sempozyumu"nu tam da bu nedenle, bizler için sembolik değeri olan bir tarihte gerçekleştirme kararı aldık. Bu Sempozyum yurt içinden ve yurt dışından katılan 98 araştırmacının; Büyük Taarruz'un arka planından savaş diplomasisine, plastik sanatlardan yerli ve yabancı basına yansımalarına kadar geniş

bir yelpazede araştırmalarını akademi camiasında paylaşmalarına fırsat oluşturdu. Akademisyenlerimizin bir araya gelip yaptıkları çalışmaları tartışabilecekleri bir zemin olması açısından ne kadar önemliyse bu Sempozyum'da sunulan bildirilerin genişletilip gözden geçirilerek hazırlanan bu kitap da daha sonra yapılacak araştırmalara kaynaklık etmesi bakımından o kadar büyük önemi haizdir. Bu noktada elinizdeki eserin ortaya çıkmasında emeği geçen herkese çok teşekkür ederim.

Türk Tarih Kurumu olarak tarih ilminin metodolojik sınırları içerisinde genelde milletimizin tarih alanında sağlıklı bilgiye ulaşmasını sağlamak; özelde ise akademisyenlerimizin araştırmaları için basılı ve görsel kaynakları temin edip onların çalışmalarını desteklemek, Türk ve Türkiye tarihi hakkında araştırmalar yapmak görevini yerine getirmenin onurunu yaşıyoruz. Bu vesileyle başta Kurumumuzla birlikte bu sempozyumu hazırlayan Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü, Afyonkarahisar Valiliği, ve Afyonkarahisar Belediyesi olmak üzere sempozyuma bildirileriyle katılan kıymetli akademisyenlerimize ve değerli katılımcılara şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Birol ÇETİN

Türk Tarih Kurumu Başkanı

SUNUŞ

Türk ordusu, 100 yıl önce 26 Ağustos 1922'de, Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Afyonkarahisar'dan Büyük Taarruz'u başlattı. Tam bir inanmışlık ve adanmışlıkla hareket eden Türk ordusu, milletiyle bütünleşerek 27 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar'ı esaretten kurtardı. Akabinde 30 Ağustos'ta Başkomutan Meydan Muharebesi ile Yunan kuvvetleri, Dumlupınar'dan Uşak-İzmir istikametine doğru sürüldü. Türk ordusunun takip harekâtı neticesinde Yunan kuvvetleri, 9 Eylül 1922'de İzmir'den atılarak Batı Anadolu işgalden kurtarıldı. Milletimiz; genciyle yaşlısıyla, kadınıyla erkeğiyle, askeriyle din adamıyla yekvücut olarak İstiklal Harbinde büyük fedakârlıklar gösterdi. Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde "Ya İstiklal Ya Ölüm" diyerek bütün maddi ve manevi kıymetlerini zafer için seferber etti. Türk milletinin kaderinde son derece önemli bir yeri olan Büyük Taarruz; "Kocatepe ruhu" olarak adlandırılabilecek bir ruhla kazanıldı.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, sadece bir askeri zafer değildi. Aynı zamanda Türk vatanı ve milletinin üzerine yapılmış olan emperyalist hesapların, Kocatepe'den, Çiğiltepe'den, Belentepe'den, Zafertepe'den ve Dumlupınar'dan dönmüş olmasıydı. Büyük Taarruz ve kazanılan büyük zaferle binlerce yıllık Müslüman-Türk yurdu, haksız bir işgalden kurtarıldı. Türk milletinin kazandığı büyük zafer, uluslararası alanda da büyük yankı uyandırdı. Özellikle Batılı devletlerin sömürgesi altında yaşayan mazlum milletler için ilham kaynağı oldu. Dünyanın dört bir yanındaki Müslüman halk bu zaferi; "İslam'ın Hıristiyanlığa, Doğu'nun Batı'ya, Asya'nın Avrupa'ya ve Türkiye'nin emperyalist İngiltere'ye karşı kazanmış olduğu en yüce zafer" olarak kutladı.

Adını şanlı Kocatepe'den alan, 1992'de Afyonkarahisar'da kurulan ve 30. kuruluş yıl dönümünü kutlayan Afyon Kocatepe Üniversitesi olarak, Büyük Taarruz'un 100. Yılını etkin bir şekilde kutlamak istedik. Bu kapsamdaki etkinliklerin en önemlisi, *100. Yılında Uluslararası Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sempozyumu* ismiyle bir sempozyum organize etmekti. Bu amaçla çeşitli ziyaretler gerçekleştirdik. Ziyaretler neticesinde; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu, Afyonkarahisar Valiliği ve Afyonkarahisar Belediye

Başkanlığı'nın maddi ve manevi destekleriyle sempozyumun yapılmasına karar verdik. Sempozyuma Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Almanya, ABD, Hollanda, Sırbistan, Polonya gibi yurtdışındaki ve Türkiye'deki üniversitelerden 100'e yakın bilim insanı katıldı. Sempozyumun açış konferansı, Prof. Dr. İlber ORTAYLI tarafından gerçekleştirildi.

Elinizdeki bu eser, adı geçen etkinlikte sunulan özgün çalışmaların her biri, yazarları tarafından yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesi ve genişletilmesi sonucunda ortaya çıktı. Kitap, Büyük Taarruz'un askeri, diplomatik, siyasi, tarihsel ve sanatsal yönlerini bir bütünlük içerisinde ele almaktadır. Bu yönleriyle eser, Milli Mücadele tarihine önemli katkılar sunmaktadır. Eserin ortaya çıkmasında desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Fahrettin ALTUN'a, Prof. Dr. Birol ÇETİN'e, İş insanı Fehmi DENİZLİ'ye, Editörlere, Yayın Kurulu üyelerine ve yazarlara çok teşekkür ederim. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları'nın prestij kitaplarından biri olan bu eserin, alandaki araştırmacılara ve okuyuculara katkı sunması dileğiyle…

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Tarih boyunca milletlerin hayatında bazı hadiseler kırılma noktası özelliği gösterir. Türk tarihinde farklı zamanlarda örneğine rastlanabilecek bu tür dönüm noktalarından birisi hiç şüphesiz Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'dir. Türk milleti 26 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar'da başlayıp 9 Eylül 1922'de İzmir'de zaferle sonuçlandırılan bu zorlu süreçte "*Kocatepe Ruhu*" olarak adlandırılabilecek bir ruh, azim ve fedakarlıkla varoluş mücadelesi vermiştir.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi sonucunda kazanılan zaferle birlikte Milli Mücadele'nin askeri safhası sona ermiş ve Cumhuriyet'e giden sürecin önü açılmıştır. Kocatepe'nin tanık olduğu bu mücadele ruhunun, özellikle genç kuşakların ve milletimizin her ferdinin zihninde layık olduğu değeri bulması ve daima canlı tutulması önem arz etmektedir. Bu bağlamda büyük zaferin 100. yılında Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, Afyonkarahisar Valiliği, Türk Tarih Kurumu, Afyonkarahisar Belediyesi ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğünün iş birliğinde 26-28 Ağustos 2022'de Afyonkarahisar'da "*100. Yılında Uluslararası Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sempozyumu*" düzenlenmiştir. Elinizdeki bu kitap, adı geçen etkinlikte sunulan ve özet kitapçığı yayımlanan her biri özgün bildirilerin, yazarları tarafından yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesi ve genişletilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kitabın en önemli özelliği Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin tarihten diplomasiye, plastik sanatlardan sinemaya çok geniş bir perspektiften ele alınması ve tematik bölümlerden oluşmasıdır. Bu anlamda eser; "*Büyük Taarruz Sürecinde Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler, Büyük Taarruz'un Askeri Hazırlıkları, Büyük Taarruz Harekâtı, Yunan İşgal Uygulamaları, Büyük Taarruz'un Ekonomik ve Demografik Yönleri, Büyük Taarruz'da Ulaşım ve İletişim, Büyük Taarruz'da Propaganda ve Algı, Yabancı Arşiv ve Kaynaklarda Büyük Taarruz, Uluslararası Alanda Büyük Taarruz'un Yansımaları, Yabancı Basında Büyük Taarruz, Büyük Taarruz ve İç Gelişmeler, Hatıratlarda Büyük Taarruz, Biyografiler, Sinema ve Görsel Kaynaklarda Büyük Taarruz,*

Görsel Sanatlarda Büyük Taarruz ve Büyük Taarruz Kutlamaları" başlıklı on altı bölümden ve toplam seksen dokuz yazarın çalışmasından oluşmaktadır.

Eser ile başta Başkomutan Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesine katılan neferinden en yüksek rütbeli subayına kadar vatan uğrunda onurlu bir mücadele veren bütün kahramanları yüz yıl sonra yeniden anmaya vesile olmak ve konuyla ilgili yeni belge ve bilgilere dayalı akademik çalışmaları ortaya koymak amaçlandı. Kitabın ortaya çıkma sürecindeki destekleri için T.C. İletişim Başkanı Prof. Dr. Fahrettin ALTUN'a, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Birol ÇETİN'e, Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ'a, başta Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Murat PEKER olmak üzere Üniversitemiz Yayın Komisyonuna, Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Sadık SARISAMAN, Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAĞCI'ya, Üniversitemiz Basın-Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü Öğr. Gör. Taner TÜKELAY'a, ayrıca dizgi ve mizanpajda büyük emekleri olan Öğr. Gör. Kayhan DONAT ve Öğr. Gör. Serdar MENEK'e çok teşekkür ederim. Son olarak gerek sempozyumun tüm aşamalarında gerekse kitabın yayına hazırlanma sürecinde kitabın tashihi, bölümlendirilmesi ve kitapta yer alan çalışmaların tek tek incelenmesinde büyük emeği ve samimi gayretinden dolayı Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN'e candan teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

Editör

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ - Prof. Dr. Birol ÇETİN……...**II**

SUNUŞ - Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ…..……..……...**IV**

ÖN SÖZ - Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN…….……...**VI**

İÇİNDEKİLER……..**VIII**

GİRİŞ

Feyza KURNAZ ŞAHİN…….1

Yüzüncü Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ni Yeniden Tetkik Etmek

CİLT – I

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ SÜRECİNDE SİYASİ VE DİPLOMATİK GELİŞMELER

Ali Engin OBA……..……...19

Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diplomasi

Mustafa BUDAK-Anıl DİNCEL……..33

Büyük Taarruz Öncesinde İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümeti'ne Yönelik Son Barış Girişimi: Paris Konferansı (22 Mart-10 Nisan 1922)

İhsan Sabri BALKAYA……64

Atatürk'ün Savaş Diplomasisi; Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Girişimler

Mustafa KIRIŞMAN…….85

Büyük Taarruz Öncesinde Fransa'nın Dış Politik Meseleleri ve Türkiye

Mehtap BAŞARIR……..117

İngiltere'nin Küçük Asya Politikası Ekseninde General Townshend'in Ankara Hükümetiyle Teması

Resul BABAOĞLU…….145

Koşulsuz Destekten Yol Ayrımına: 'Yunan Düşü' Karşısında Müttefik Devletlerin Görüş Ayrılıkları (İddialar ve Suçlamalar)

Zarifa NAZİRLİ……..168

Kurtuluş Savaşı Esnasında Sovyetlerle İlişkiler: Türkiye-Sovyet Rusya Demiryolları Sözleşmesi

İKİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'UN ASKERİ HAZIRLIKLARI

Nuri KÖSTÜKLÜ……...193

Milli Mücadele'de Sandıklı Amele Taburu

Nejla GÜNAY……..205

Sakarya Meydan Muharebesi ve Maraş Birliği: 9. Tümenin Batı Cephesi'ndeki Rolü

Zelkif POLAT…….....224

Büyük Taarruz Öncesi I. Ordu Komutanlığı'ndaki Görev Değişimi Üzerine Tartışmalar

Derya Levent MİYAK……251

Büyük Taarruz Hazırlıklarında Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nun Faaliyetleri

Hüsnü ÖZLÜ…….....289

İstiklal Savaşında Büyük Taarruz Öncesi Yapılan Askerî Hazırlıkların Harp Raporları Çerçevesinde Değerlendirmesi

Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA…….317

1922 Senesi TBMM Gizli Celselerinde Jandarma

Emin KURT…….....371

İstiklale Adanan Kanatlar: Kurtuluş Savaşı'nın Bağış Uçakları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTI

Erdal KORKMAZ…….....397

Harp Raporları Ekseninde Büyük Taarruz'daki Kara Harekâtının İcrası

Sabit ÇETİN…….....420

Büyük Taarruz'dan Takip Harekatı'na Askeri Stratejiyi Anlamak: Harp Raporlarına Göre Taarruz Harekatının Analizi

Levent ÜNAL…….....460

Büyük Taarruz Harekâtının Zorlukları ve Muharebelere Etki Eden Faktörler

Davud KAPUCU…….....483

Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Büyük Taarruz'daki Gelişmelere İlişkin Değerlendirmeleri

Hacer KADI…….....511

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde 57. Tümen'in Cephe Faaliyetleri (26-30 Ağustos 1922)

Çağlar ÖNGEL……...538

Büyük Taarruz Sırasında (26-31 Ağustos 1922) Mürettep Süvari Tümeni'nin Harekatı

M.Abdullah KÜNDEYİ…….575

Büyük Taarruz Çerçevesinde 11. Piyade Tümeni ve Faaliyetleri

Güzin ÇAYKIRAN…….593

Samsun'dan İzmir'e Bir Alayın Milli Mücadele Yolculuğu: Büyük Taarruz'da 38'inci Alay

Deniz KURT…….....612

Büyük Taarruz'daki Türk Hava Gücünün Muharebelere Taktik, Operatif ve Stratejik Seviyedeki Katkılarının Analizi

CİLT – II

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YUNAN İŞGAL UYGULAMALARI

Recep KARACAKAYA……..639

Yunanlıların Hüdavendigar Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

Günver GÜNEŞ…….....658

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

Gülben MAT…….....695

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkıyalık Faaliyetleri

BEŞİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'UN EKONOMİK VE DEMOGRAFİK YÖNLERİ

Tahir KODAL…….....717

Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin "Ekonomik-Malî Durumu" ve Askerî Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar

Mehmet Ali KARAMAN……759

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

Okan CEYLAN…….....793

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Ramazan BAŞ…….....820

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

Koray ERGİN…….....851

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

ALTINCI BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA ULAŞIM VE İLETİŞİM

Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ…….....873

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

S adiye TUTS AK - Caner YÜCE……..889

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Turan AKKOYUN…….....924

Büyük Taarruz İletişimi

Gürsoy ŞAHİN…….....939

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

Gülden YÜREKTÜRK……...962

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

YEDİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA PROPAGANDA VE ALGI

Yaşar ÖZÜÇETİN…….....989

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Uğur ÜÇÜNCÜ…….1028

Büyük Taarruz'da Beyannameler ve Etkileri

Feyza KURNAZ ŞAHİN……...1048

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandaları

Muhammet ÖZTÜRK……...1072

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YABANCI ARŞİV VE KAYNAKLARDA BÜYÜK TAARRUZ

S evinç ALİYEVA…….....1097

Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Yunan Savaşı ve Büyük Taarruz

Cengiz ATLI……..1124

İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Taarruz

Behçet Kemal YEŞİLBURS A……..1154

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

Fatma UYGUR…….....1177

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

CİLT – III

DOKUZUNCU BÖLÜM

ULUSLARARASI ALANDA BÜYÜK TAARRUZ'UN YANSIMALARI

Vladan VİRİYEVİÇ……..1201

Reflection of the Greek Campaign Failure in Anatolia 1920-1922 Years in Diplomacy and the Public of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Çağla D. TAĞMAT……...1233

Yunanların Gözünden Türk Büyük Taarruzu

Szczepański WOJCIECH…….1249

The Image of the Turkish National Struggle and Atatürk in Selected Views of Polish Historiography

Cavid QASIMOV……..1264

Sovyet Dönemi Azerbaycan Tarihçiliğinde Batı Cephesi ve Büyük Taarruz

Redzep ŠKRİJELJ (Recep ŞKRİYEL)……...1284

Türk Milli Mücadelesi ve Makedonya Türklerinin Durumu (1919-1923)

Ulvi KESER…….....1305

Başkomutan Meydan Muharebesi ve Kıbrıslı Türklerin Verdiği Destek Üzerine Bir Değerlendirme

Yasin COŞKUN…….1349

Büyük Taarruz'un İtilaf Devletleri Arasında Çıkardığı Bir Kriz: Anadolu'daki Türk Millî Hareketine Yardım Meselesi

ONUNCU BÖLÜM
YABANCI BASINDA BÜYÜK TAARRUZ

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR…….1367

Yunan Basınında Büyük Taarruz ve Türk Zaferi

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ……..1387

Avustralya Basınında Büyük Taarruz

Enes ÖZ……..1405

Büyük Taarruz Sürecinin Yeni Zelanda Kamuoyundaki Yankıları

Mekki ULUDAĞ……...1434

ABD ve İngiltere Gazetelerinde Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Yeter MENGEŞ…….1477

Büyük Taarruz Öncesi ve Sonrası Diplomatik Girişimler ile Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı'nın İtalyan Kamuoyundaki Yansımaları

Gül ÇAKIR……1527

Başkomutan Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrasında Türk Basınına Yansıyan Yunan Menşeli Haberler

Kemal ÖZDEN……..1565

Paris Şark Konferansı'ndan Büyük Taarruz'a Uzanan Sürecin Alman Basınındaki Yansıması

Sezen KILIÇ……..1603

Avusturyalı Diplomatların Büyük Taarruz ve Sonrası Yaşanan Gelişmelere Dair Değerlendirmeleri

ONBİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ VE İÇ GELİŞMELER

Şaban ORTAK……..1635

Büyük Zaferin İç Politikadaki Sonuçlarından Saltanatın Kaldırılması

Oktay BOZAN……...1681

Başkumandanlık Meydan Muharebesinin Diyarbakır'daki Yankıları

Recep ÇELİK……1696

Hilal-i Ahmer'in (Türk Kızılayı'nın) Milli Mücadele'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

Yusuf Cihat ZORBACI……....1710

1920-1923 Yılları Arasında Mecliste Türk, Türklük, Türkçülük Konuşmaları

ONİKİNCİ BÖLÜM
HATIRATLARDA BÜYÜK TAARRUZ

Suat AKGÜL…….....1735

Harp Tarihi Dairesi'nin Büyük Taarruz Komutanlarının Hatıralarını Toplama Çalışması

Hasan BABACAN…….....1758

Cavid Bey'in Anılarında Büyük Taarruz ve İstanbul'daki Yansımaları

Yenal ÜNAL…….....1775

Muhalif Aydın Refik Halit Karay'ın Kaleminden 1922 Yılı Türkiye'sinin İzini Sürmek

Murat KAYA…….....1811

İzmirli Mahmud Hıfzı'nın Anılarında Büyük Taarruz

CİLT – IV

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİYOGRAFİLER

Fahri KILIÇ……..1827

Başvekil Rauf (Orbay) Bey'in Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sırasında Yürüttüğü Faaliyetler

Sadık SARISAMAN……..1848

Büyük Taarruz Kahramanlarından Afyonkarahisarlı Mehmet Şükrü Ayyıldız

Ali SARIKOYUNCU……1877

Başkomutan Tarafından Ödüllendirilen Bir Din Adamı: Müderris Abdullah Azmi Efendi (Akşit)

F.Rezzan ÜNALP……..1901

Büyük Taarruz'un Kahraman Havacıları: Cephe Tayyare Bölüğü Komutanı (Şehit Pilot Binbaşı) Fazıl Bey

Yücel YİĞİT……..1919

Esir Kampından Nakliye Taburuna: Afyonlu Komiser Muavini Mehmet Fakir (Pulat) Efendi

Olcay ÖZKAYA……1942

Türk Matbuatından Münevver Bir Kalem: Hakkı Tarık Us ve Milli Mücadele Yazıları

Celil BOZKURT…….....1964

Yüzellilik Aziz Nuri Bey'in II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Faaliyetleri: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Sunduğu Mektup Üzerinden Bazı Tespitler

Selami KURT…….....1984

Adını Anıtkaya (Eğret) Şehitliğine Altın Harflerle Yazdıran Türk Süvarisi: Binbaşı Galip ve Silah Arkadaşları

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİNEMA VE GÖRSEL KAYNAKLARDA BÜYÜK TAARRUZ

İ. Arda ODABAŞI…….....2015

Savaşın ve Zaferin Görselleşmesi: Sinematografta Büyük Taarruz

Gazi DOĞAN…….....2038

Türk ve Yunan Sinemasında Büyük Taarruz ve Sonuçları

Kemal ARI…….....2065

1923 Yılında Yayınlanan "Mehmet'in Hikayesi" Kartpostalları Serisinde Büyük Taarruz ve Sonrası

Zafer GÖLEN…….....2078

Filatelik Malzemede Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Eminalp MALKOÇ……...2112

Atatürk ve İnönü Dönemi Türk Basınında 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamalarının Görselleri Üzerine Bir Değerlendirme

Hadiye YILMAZ ODABAŞI……2182

30 Ağustos Zafer Bayramı'nın Basın Görsellerindeki İmaj Değişimi (1950-1970)

Şahin ÇILGIN…….....2217

100. Yılda Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
GÖRSEL SANATLARDA BÜYÜK TAARRUZ

Esma İGÜS…….....2241

Milli Mücadelenin Plastik Sanatlara Yansıyan Estetik Dili ve İkonografik Çözümlemesi

Fevzi Nuri KARA…….....2266

Milli Mücadele Dönemi Sosyal, Siyasal Olgular ve Türk Resmine Yansımaları

Mehmet Akif AĞTAŞ……...2301

Büyük Taarruz Hazırlıkları ve Savaş Planlarının İnfografik Tasarımlar İle Yeniden Yorumlanması

ONALTINCI BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ KUTLAMALARI

Fevzi ÇAKMAK……2335

Cumhuriyet Hükümetlerinin 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlama Törenlerine Yönelik Tutum ve Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi

Şule Sevinç KİŞİ……2365

Mustafa Kemal Paşa İçin Büyük Taarruz'un Anlamı ve 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar 'Şehit Asker Anıtı'nı Törenle Açması

Barış METİN…….2428

Türk Basınının Anlatımıyla 30 Ağustos Zaferinin Yirmi Yıllık Süreci

İbrahim BAŞ……..2438

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşının 50. Yıl Dönümünde Düzenlenen Kutlama Törenlerinde Afyon Valiliği, İstanbul Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu İş Birliği

GİRİŞ

Yüzüncü Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ni Yeniden Tetkik Etmek

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 4 Ekim 1922'de TBMM genel kurulunda Büyük Zaferle ilgili tafsilatlı değerlendirmelere yer verdiği konuşmasında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin zaman içinde derin tetkikler sonucunda anlaşılacağına yönelik şu görüşleri ifade ediyordu: "…*Tebrik etmek saadetine mazhar olduğum bu zafer suhuletle kabili izah değildir. Bunu anlamak, bugün değil, belki yarın tarih sahifelerinde ariz ve amik tetkik edildikten sonra mümkün olacaktır*"[1].

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin 100. yılını kutladığımız 2022 yazında, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözünü yerine getirmenin mukaddes bir vazife konumunda bulunduğu rahatlıkla düşünülebilir. Hatta Büyük Zaferi yeniden ve farklı yönleriyle değerlendirme zorunluluğunun zamanı geldiği de ileri sürülebilir. Üstelik 1922 yılında Türklerin moral üstünlüğü göz önünde bulundurulduğunda bu tetkiki yapmak yeterince haklı bir gayrettir. Zaten günümüzün uluslararası ilişkilerini şekillendiren gelişmeler bunu adeta gerekli kılmıştır. Zira Fransız tarihçi Rene Grosset, İngiliz İmparatorluğunun umumi ricatinin Büyük Taarruz ve Dumlupınar'da başladığını ifade eder ve der ki:

> "…Fakat her şey yalnızca birkaç ayda tehlikeye düştü. 1911'den beri elde edilen şeyler, Orta Şark'ta birer birer kayboldu. En büyük hata Lloyd George'un Türkiye hatasıdır. Sakarya bir Türk-Yunan harbi değildi ve Ankara zaferi bir Yunan mağlubiyeti değil, İngiliz mağlubiyetidir. Lozan, boğazları ve 1918 fütuhatından başka, 1914'ten evvelki vaziyetin imtiyazlarını ve kazançlarını da İngiltere'nin elinden aldı"[2].

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar.
fsahin@aku.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0002-4858-1639

[1] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (*TBMM ZC*), Devre I, C. 23, İçtima Senesi 3, Yüz On İkinci İçtima, 4.10.1338, s. 264 vd; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938)*, C. I-III, 5. Baskı, TİTE Yay., Ankara 1997, s. 265; Gürsoy Şahin, ""Kocatepe Ruhu": Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin Kazanılmasında Psiko-Sosyal Güç Faktörü Üzerine Bir Değerlendirme", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, *100. Yılında Büyük Taarruz Özel Sayısı*, s. 97-112.

[2] Falih Rıfkı Atay, *Taymis Kıyılarında*, Pozitif Yay., İstanbul 2020, s. 110-111.

Yaşadığımız dönemde Orta Doğu'nun politik durumu ve Suriye'nin parçalanması bizi 1914-1922 sürecini yeniden düşünmeye itmektedir. Zira İngiltere ve Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu ve Orta Doğu'da yeni bir politik sistem kurgulamışlardı. I. Dünya Savaşı, Napolyon Bonapart'ın Mısır seferinden beri uluslararası diplomatik çevrelerde hayli tartışılan "*dertli*" bölgenin çözümüne yönelik önemli bir perspektif sundu. Zira Avrupalı devletlere göre "*farklı ve aykırı*" görülen Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Orta Doğu artık şekillendirilebilirdi. I. Dünya Savaşı sürecinde İngilizlerin Müslüman-Arap dünyasıyla hemhal olması ve Panarabizmin ivme kazanması, Filistin'de Yahudi milli devletinin kurulmasının kararlaştırılması, savaş sonrasında Anadolu topraklarında bir Ermeni devleti planı, İzmir ve art bölgesinin Yunanistan'a tahsis edilmesi, İngiltere ve Fransa'nın Anadolu ve Orta Doğu'yu işgale girişmeleri, savaş sonrasında Bolşevizme karşı bir hat oluşturulması bu kapsamda yaşanan gelişmelerden bazılarıydı[3]. Bu politikalar çerçevesinde Orta Doğu'da Osmanlı yönetimi kalıcı olarak sonlandırıldı ve yerine yeni devletler ve hükümdarlar yaratıldı[4]. Ancak ne yazık ki kurdukları yeni sistem Orta Doğu sorununa son vermek yerine bu sorunu derinleştirdi ve kronik hale getirdi. Avrupa'da hazırlanıp bölgede uygulanmaya çalışılan politik sistemin Orta Doğu topraklarında yaşayıp yaşamayacağı bugün hala merak konusudur[5].

1914-1922 sürecinde Müttefikler "*Doğu Sorunu*"nu ilk ve son kez çözüme ulaştıracaklarına inanıyorlardı. Onlara göre Türkler artık kendilerini yönetmekten acizlerdi. Bu nedenle Anadolu'da Ermeni ve Kürt devletleri kurmaya karar verdiler. Bu şekilde Anadolu parçalanarak ABD veya Britanya mandası altında yönetilecek ve böylece "*Doğu Sorunu*" çözüme ulaşmış olacaktı. Bu bölme planının destekleyicilerinden olan Arnold Toynbee, Cihan Harbi'nde yenilgiye uğrayan Türkiye'nin içinde bulunduğu umutsuz durumu şu ifadelerle dile getiriyordu:

> "Türkiye vilayetlerini kaybetti. Müttefiklere yenildi ve Hint Müslümanları arasında ateşli taraftarları olsa da Türkiye'nin İslam kampı içinde bile dostu kalmadı. Constantinople galiplerin eline geçti, Türkiye düşmanlarla kuşatıldı. Büyük Güçler tıpkı kamp ateşinin çevresindeki kurtlar gibi, aç olan

[3] Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?,* Epsilon Yay., 6 Baskı, İstanbul 2016, s. 14.

[4] Erik J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, Akılçelen Kitapları, Ankara 2015, s. 88-89.

[5] Fromkin, *age.*, s. 494-501.

> gözlerini dikmiş fırsat kolluyorlardı. Doğa Türkiye'ye zenginlik bahşetmişti ve emperyalizm açgözlüydü"[6].

Mondros Mütarekesi ve ardından Anadolu'nun yer yer işgal altına alınması Türkiye'de yeni bir süreci başlattı. 1914-1922 sürecinde kararların verildiği masanın etrafında Türkler yoktu. Ancak "*ya istiklal ya ölüm*" diyerek bu masada alınan kararların tamamını bozmak için yola çıkan bir lider ve onun etrafında ulusal duygularla yoğrulmuş bir Türk milleti vardı. Cihan Harbi yenilgisine rağmen Türk milleti, Batılı devletlere meydan okuyarak, kendi iradesiyle mukadderatını tayin etmek için büyük bir mücadeleye girişti. Türk milletinin bu kararlı tutumu uluslararası alanda da dillendirilmekte idi. Nitekim Akdeniz'deki bir İngiliz komutanı şunları ifade ediyordu: "*Yunanlıların İzmir'i işgali herhangi bir savaşın uyandıramadığından da gerçek bir Türk milliyetçiliği doğurmuştur*"[7]. Keza Yunanistan Başbakanı Gounaris, I. ve II. İnönü yenilgilerinin ardından 7 Nisan 1921'de Yunan komutan Yoannis Metaxas ile görüşerek kendisinden Anadolu'ya yapılacak sonraki saldırının başına geçmesini istediğinde Metaxas, Türkiye'deki savaşın kazanılmasının mümkün olmadığını ifade ederek öneriyi reddetti. Metaxas, Türklerin ulusal bir duygu dünyası yarattıklarını belirterek şunları ifade etti;

> "Özgürlük ve bağımsızlıkları için savaşmaya kararlılar… Küçük Asya'nın kendi yurtları ve bizim de işgalci olduğumuzu biliyorlar. Bizim iddialarımızı dayandırdığımız tarihi haklarımız onların ulusal ruhları için hiç de önemli değil. Onların haklı olup olmadıkları başka bir sorundur. Şimdi önemli olan neler hissetmekte olduklarıdır"[8].

Milli Mücadele döneminde Batı Cephesinde çetin muharebeler gerçekleşti. Sakarya Meydan Muharebesi, Milli Mücadele için bir dönüm noktasıydı[9] ve sonuçları itibarıyla hayli yankı uyandırdı. İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, Türkiye adlı eserinde bu hususla ilgili şunları yazıyordu:

---

[6] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 15. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul 2016, s. 62.

[7] Fromkin, *age.*, s. 371.

[8] Fromkin, *age.*, s. 449-480.

[9] Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, (1920-1927), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, Dokuzuncu Basılış, İstanbul 1969, s. 617-618; Sadık Sarısaman – Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 9, S. XXV, Mart 2016, s. 269-310; Ahmet Altıntaş, "Büyük Taarruz'un Askeri Hazırlıkları", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt G. Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 41; Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt G. Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s.79-148.

> "Sakarya Savaşı ile Türk-Yunan savaşındaki durum, tersine dönmüştü. Denilebilir ki bu savaş, içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir. Sakarya kıyılarındaki Türk zaferi, yakın ve Orta Doğu'nun siyasal yüzünü değiştirmiştir. İki yüz yıldan beri Batı, ihtiyar Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya çalışıyordu. Fakat Sakarya'da Türk'ün kendisi ile karşılaşmıştır ve ona dokunduğu anda da tarihin yönü değişmiştir. Tarih bir gün Sakarya kıyılarında cereyan eden ve çok kimsenin bilmediği bu savaşı, dönemin en büyük olaylarından biri olarak kaydedecektir"[10].

Türk ordusunun her ferdi, M. Kemal Paşa'nın "*hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır*" emriyle Sakarya sırtlarında Yunan hatlarını yıpratıp yok ederken aynı zamanda Müttefiklerin birlikteliğini de dağıtıyordu. Çünkü Orta Doğu'yu şekillendirmek için yola çıkan Müttefikler bu savaşın ardından birlikte hareket etme yetisini kaybedeceklerdi. Bu kapsamda Fransızlarla imzalanan Ankara İtilâfnamesi ile Fransa, Antep ve Çukurova'yı, İtalyanlar ise Antalya, Burdur ve Konya'yı boşaltıyorlardı. Müttefikler kopmuş, İngiltere, Anadolu macerasında yalnız bırakılmıştı[11]. Sakarya Savaşı önemli bir kırılma noktası oldu. Müttefiklerin birbirlerine olan güvenleri sarsıldı. İngiliz kamuoyu ve parlamentosu bu durumu kaldıramadı. İngiliz parlamentosu üyeleri, Mösyö Pioncare'ye baskı oluşturmak için kolları sıvadı. Pioncare'a çeşitli yazılar gönderilerek Türklerle barışın sonuçları hususunda uyarılarda bulunuldu. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi imzalanır imzalanmaz harekete geçen İngiliz ileri gelenleri İtilâfnamenin Anadolu'daki Hristiyan ahalinin Türkler tarafından imhasına zemin hazırladığını dile getiriyorlardı. Hatta antlaşmanın adalet, hürriyet ve asayişten mahrum bir yolun önünü açtığına vurgu yapılıyordu. İngiliz ileri gelenleri, Fransız siyasetçi Pioncare üzerinde bir nüfuz oluşturma çabasındaydı[12]. İngiltere ve Fransa arasında güvenin yeniden tesis edilmesi için zaman gerekecekti.

Türkiye-Fransa arasında imzalanan İtilâfname, İngiliz basınında da yankı uyandırdı. Örneğin 5 Kasım 1921 tarihli *New Statesman* dergisi Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile oldukça kazançlı bir antlaşma yaptıklarına değiniyordu. Yunanlıların yanlış rehberliğinde ısrarcı olan İngiltere'nin bu durumdan son derece zararlı çıktığı

---

[10] Arnold Toynbee, *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s.123; Sadri Karakoyunlu, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhame-i Kübra-Büyük Kan Seli veya Büyük Savaş Alanı)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, S. 31, 1995, s. 98-99.

[11] Baskın Oran, "1919-1923 Kurtuluş Yılları", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Edt. B. Oran, C. I, 1919-1980, İletişim Yay., 21. Baskı, İstanbul 2016, s. s. 108.

[12] BOA, HR.SFR.4, 974/111, 001, 6 Temmuz 1922.

vurgulanıyordu[13]. Derginin 12 Kasım 1921 tarihli nüshasında bu antlaşmanın imzalanmasıyla İngiltere'nin Hindistan ve Orta Doğu'da ciddi bir itibar kaybettiği vurgusu vardı. Yazıya göre, Türk tarafını destekleyen İtalya ve Fransa, Doğu Akdeniz'de İngiltere'ye oyun çevirmişlerdi. Böylelikle her iki devlet de önemli imtiyazlar elde etmişti. Fransa'nın ağır bir dille eleştirildiği yazıda, güven ve nezaketin ortadan kalktığı, Fransa'nın, Suriye ve Hatay'daki çıkarları için İngilizlere çelme taktığı savunuluyordu. İngiltere'nin Yunanistan'ı ısrarla destekleme yönündeki politikası sert bir dille eleştirilerek bu hususta Lloyd George ve Lord Curzon suçlanıyordu[14].

Gelinen noktada Türk halkının Mustafa Kemal Paşa önderliğinde giriştiği Milli Mücadele ve onun silahlı son evresini oluşturan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Avrupalı devletlerin Anadolu topraklarında istedikleri gibi sınır tespit etme cüretlerini ellerinden aldığı gibi, kendi politik sistemlerini ihraç etmelerini de engelledi. Türk milleti mukadderatını kendisi tayin etti ve Misâk-ı Millî'nin çizdiği hudutlar dahilinde bağımsız, millî ve modern bir devlet kurdu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da değerlendirmesiyle Büyük Zafer icra edilme şekli ve sonuçları itibarıyla son derece önemliydi. Bu zafer, çağdaş bir toplum yaratmanın ve Cumhuriyete giden sürecin anahtarıydı. Büyük Taarruz, Misâk-ı Millî'nin çizdiği hudutlar dâhilinde, müreffeh ve hür yaşamak için azmetmiş yeni bir Türkiye'yi doğururken, uluslararası sahada Türkiye'nin prestijini sağlam bir noktaya ulaştırdı. Mustafa Kemal Paşa bu hususta şunları dile getiriyordu:

> "... Arkadaşlar! Bu Anadolu zaferi tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar kadir ve ne kadar muhyi bir kuvvet olduğunun en güzel bir misali olarak, kalacaktır, önümüze dikilen bütün mevanii birer birer yıkıp aştıktan sonra bugün artık Misak-ı Millî'nin çizdiği hudutlar dâhilinde, mesut, müreffeh ve hür yaşamak için, her ne lazımsa, bunların hepsini istihsâl edeceğiz. Düşman elleriyle viran olmuş ve milletimiz tarafından her köşesini kurtarmak için seve seve can verilmiş ve çocuklarımızın kanıyla sulanmış olan yurdumuzun ufkunda artık sulhun tatlı güneşi gecikmeyecektir. Arkadaşlar! Milletimiz, tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz vahdet ve gayret sayesinde bu muvaffakiyeti ihraz etmiştir. Milletimizin sulh işlerinde de,

[13] "The Franco-Turkish Agreement", *The New Statesman*, Vol. XVIII, Nr. 447, 5 November 1921, s. 121-122.

[14] "The End of a Sham", *The New Statesman*, Vol. XVIII, Nr. 448, 12 November 1921, s. 157-159.

> sulhtan sonraki işlerde de aynı himmet ve gayret ve vahdeti göstererek; bu zaferi itmam edeceğine şüphe yoktur. Bu zafer, bize bir imkân bahşediyor. Biz bu imkânı memleketimizin, milletimizin münevver, mesut ve müreffeh istikbali için kullanacağız"[15].

Büyük Zafer, İngiltere'nin defaten deneyimlediği Türkiye'yi "*küçük görme*" politikasının yanlışlığını da bir kez daha ortaya koyuyordu. Zira ilk küçümseme ibarelerinden biri I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanmıştı. Osmanlı Devleti, Ocak 1914'te Üçlü İtilafa katılmak için Britanya ve Fransa ile yaptığı görüşmelerden eli boş döndü. Hatta bu görüşmelerde Britanya'ya çok sayıda ayrıcalık önerilmesine rağmen Osmanlı'nın İtilaf bloğuna katılması kesin bir dille reddedildi. Sonuç olarak Osmanlı Devleti görüşmelerden eli boş döndü. Çünkü Britanya, her hâlükârda Osmanlı'nın parçalanacağına ve Britanya'nın himayesinde genişlemiş bir Yunanistan Krallığı'nın Doğu Akdeniz ve Anadolu'nun batısında Osmanlı'nın yerini alacağına inanıyordu. Böylece bölgede İngiliz hakimiyeti zaten sürdürülmüş olacaktı[16]. Britanya'nın Türkiye'yi küçümsemesinin diğer bir örneği Kitchener'in 1915'te ordu ve donanmasını Gelibolu'ya mevzilemesiydi. Çanakkale muharebelerinde İngiltere hiç beklemediği sonuçlarla karşılaştı[17]. Türklerin üçüncü defa küçümsenmesi Milli Mücadele döneminde yaşandı. İngiltere, Osmanlı Devleti ile Mondros Mütarekesini imzalar imzalamaz Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgale başladı. Lloyd George, Yunanistan'a koşulsuz destek verdi. Öte yandan Büyük Taarruz öncesinde TBMM Hükümeti, Anadolu'nun boşaltılması ve barışın tesis edilmesi için İngiltere'nin kapısını çaldı. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, 1922 yılının Ağustos ayında Londra'ya gönderilmişti. Ancak İngiliz Hükümeti, Türkleri önemsememeyi gelenek haline getirmiş olmalı ki Ali Fethi Bey Londra'da oldukça soğuk karşılandı. Kendisiyle görüşme gereği dahi duyulmadı. Fethi Bey temaslarından olumlu bir netice alamadı. Bu görüşmelerden çıkan sonuç netti. Lloyd George ve Lord Curzon, Türkiye'yi küçümsüyor ve parçalamak amacıyla bir siyaset güdüyordu. Türkiye açısından İngiltere'nin siyasetinde bir değişiklik yaratabilmek için Yunanların kesin bir yenilgiye uğratılması şart olmuştu[18]. Ancak tarihsel gelişmeler ironik olarak, İngiltere'nin

---

[15] *TBMM ZC*, Devre I, C. 23, Yüz On İkinci İçtima, 4.10.1338, s. 264 vd; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, 4.10.1922, s. 265.

[16] Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 8-9.

[17] Nikolas Gardner, "British Prestige and the Mesopotamia Campaign, 1914-1916", *The Historian,* Vol. 77, Issue 2, Summer 2015, s. 269-289.

[18] Salâhi Sonyel, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923*, C. III, TTK. Yay., Ankara 2008, s. 1653; Mustafa Çufalı, "Çanakkale

Anadolu'da hâkimiyetini sürdürmek için başlattığı her hamlenin aşağılanmayla sonuçlandığını gösteriyordu. Buna karşılık Türk milleti Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin ardından kendi yolunu çizmeyi başardı ve uluslararası alanda önemli bir prestij kazandı.

Büyük Taarruz'un yaşandığı 1922 yılı Anadolu ve Orta Doğu açısından ilginç gelişmelere sahne oldu. 1919'dan itibaren Avrupalı devletler ve özellikle İngiltere, Sovyetleri önemli bir tehdit olarak görüyordu. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Rusya'ya karşı bölgede askeri mevzi elde edilmesi gerektiğini savunmuştu. Aksi halde Hindistan'ın kaybı söz konusu olabilirdi. Ancak bu görüşü taşımayan İngiliz yetkililer de vardı. Örneğin Hindistan Bakanı Edwin Montagu ve Hindistan Genel Valisi Frederic John Napier Thesiger bunlardandı. Onlara göre Rusya, Orta Doğu'da İngiltere için askeri olmaktan ziyade politik bir tehditti. Bu nedenle Asya'da Müslüman milliyetçilerin desteğini kazanmak için Rusya ile rekabete girilmesi gerekli idi. Ancak mevcut durumda uygulanan politika bunun tam tersi idi. Zira İngiltere, Müslüman milliyetçileri Sovyet Rusya'nın kucağına itiyordu. İngiltere'nin bölgedeki askeri varlığı Müslüman milliyetçileri İngiltere'ye karşı yabancılaştırmıştı. Nitekim Lloyd George'nin Osmanlı Devleti'ne imzalattığı Sevr Antlaşması, Müslümanlarca "*İngiltere'nin İslamiyet'i ezmesi*" olarak değerlendiriliyordu. 1920 yılında Müttefikler, Bolşeviklerin Müslüman dünyası üzerinde oluşturdukları tehdidin farkındaydı. Churchill, Orta Doğu'da İngiltere'nin bu kadar düşmana sahip olmasını eleştirdi ve şunları dile getirdi; "*başarılı politika yerel devletleri bölmek ve böylece muhalifimiz olsa bile, dostumuz da olmasını sağlamak olabilir. Geçmiş tarihimizde yapılagelen hep bu olmuştur. Rusya düşmanımızken Türkler dostumuzdu, Türkiye düşmanımızken Ruslar dostumuzdu*". Churchill mevcut durumda Rusya'nın İngiltere'nin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmayacağını dile getirerek Türklerle ittifak kurmanın mantıklı bir yol olduğuna vurgu yapıyordu[19]. Ancak bu uyarılara rağmen Lloyd George, Yunanistan'ı önceleyen ve Türk düşmanlığını körükleyen politikayı tercih etti ve 4 Ağustos 1922'de Avam Kamarasındaki konuşmasında Yunanistan'a bir dizi vaatte bulundu. Bu konuşma, Sakarya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da son derece müşkül durumda olan Yunanistan'ın manevi gücünü yükseltmişti[20]. Lloyd George'nin Türk düşmanlığı, İngiltere'yi çıkmaza sürükledi ve diplomatik görüşmelerin ardından Büyük Taarruz başladı.

Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 45, Kasım 1999, s. 801-802.

[19] Fromkin, *age.*, s. 406-408, 426-427.

[20] BOA, HR.SFR.4, 975/0001, 001, 8 Ağustos 1920.

Büyük Zafer'in kazanılması Anadolu'da Türklere yaşam hakkı tanımayan Sevr'in iflasıydı. Sevr ile Türklere bırakılan sömürge arazisinden de anlaşılacağı üzere mazlum Anadolu halkı her zaman olduğu gibi küçümsenmişti. Bu küçümseyişi dile getiren kişilerden birisi de *The Times*'ın başyazarı Valentine Chirol'du. Chirol, *The Edinburgh Review*'ın Ekim 1920 tarihli nüshasında yayınlanmış bir yazısında Türkiye'nin artık ikinci sınıf bir Asya devleti haline getirildiğini vurgulamaktaydı. Oldukça övdüğü Sevr Antlaşması ile Türklere dayatılan şartların sadece yenilginin değil, aynı zamanda var olmak yolundaki tüm meşruiyet ve ahlâkî zeminini uzun yıllardan beri yitirmiş bir siyasi sistemin sonlandırılması olarak anlaşılması gerektiğini savunuyordu[21]. Sevr'in sahadaki uygulayıcısı olan İngiliz-Yunan ikilisinin mağlubiyeti Büyük Zafer ile kesinleşti ve projenin en güçlü dayanağı zannedilen İngiliz-Yunan birlikteliği en zayıf halka olarak belirdi.

Türkler Büyük Zafer ile medeniyetler yutan Anadolu'da var olmaya devam edeceklerini bir kez daha kanıtlamışlardı. Zira bu zaferle tarihin açık kalan sayfaları kapatıldı. Büyük Taarruz öncesinde 1922 yazında dönemin Sovyet Rusya'sı Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan S.İ. Aralov'un daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret eden ressam Yevgeni Y. Lansere, günlüğüne Türkiye ile ilgili şu notları düşüyordu: ''*Tarih başka ülkelere geçip gitmiştir çoktan, buralarda ise tarihin sayfaları tam ortada açık kalmıştır. Kimler geçmedi ki bu topraklardan; Mısırlılar, Asurlular, Persler, Büyük İskender, on binlerce askeriyle Ksenofont*". Mısırlılar, Asurlular, Persler, Büyük İskender, on binlerce askeriyle Ksenofont'u yutan Anadolu, Türkleri yutamamıştı. Türkler bu zaferle büyük bir prestij kazanıyordu[22].

Zaferin ardından dünya basınında Türkiye'nin prestijine yönelik önemli vurgular vardı[23]. Örneğin 21 Eylül 1922 tarihli *Manchester Guardian* gazetesinde Türk zaferi şu ifadelerle yer alıyordu: "*Türk utkusu, İslam'ın doğal önderleri olarak Türklerin saygınlığını artırıyor. Bu saygınlığın artması, yalnız Mezopotamya ve Hindistan'da değil, daha çok Kafkasya ve hatta Orta Asya Müslümanları arasında derin etkiler yaratacaktır*"[24].

---

[21] Altay Cengizer, Valentine Chirol'e Gecikmiş Bir Cevap: İngiltere'nin Propaganda Savaşları, Çanakkale, Fitzmaurice ve Diğerleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. *13, S.* 18, 2015, s. 211.

[22] Emine İnanır, "Yevgeni Y. Lansere'nin Ankara'da Bir Yaz 1922 Adlı Çalışmasında Türkiye ve Ankara İzlenimleri", *Art/Sanat*, 9, 2018, s. 233.

[23] Feyza Kurnaz Şahin, "Büyük Taarruz'un Kazanılmasının İngiliz Prestij Faktörüne Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 24, *100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı,* 2022, s. 108-128.

[24] Sonyel, *age.*, s. 1688.

İtalyan basınının bir kısmı İngilizlere sert eleştiriler yöneltiyordu. Örneğin 22 Eylül 1922 tarihli *Popolo d'İtalia* gazetesi Türk başarısını şu şekilde dillendirdi:

> "Büyük Britanya büsbütün diplomatik yenilgiye uğratılmış ve tecrit edilmiştir. Sayın Lloyd George, başta Yunanlı milyoner Sir Basil Zaharof olmak üzere, kimi Yunanlı bankerlerle tek başına kalmıştır. O Zaharof ki, milyonları tutan serveti, birçoğu için bir muamma oluşturmaktadır… Kemal'in ordusu, İngiltere'nin kendi emperyalist amaçlarını gizlice sağlamak için Avrupa'ya saçmış olduğu boğucu gazı temizlemiştir"[25].

Büyük Zaferin ardından Mustafa Kemal Paşa da merak edilir oldu. İngiliz gazeteleri Mustafa Kemal'in yükselişini kaleme aldı. Örneğin İngiltere'nin Devon şehrinde yayımlanan *The Western Morning News* gazetesinin 3 Ekim 1922 tarihli nüshasında John Clayton tarafından kaleme alınan "*Kemal Paşa'nın muhteşem kariyeri*" başlıklı yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın "*meteorik yükselme*" yaptığına vurgu vardı. Henüz 41 yaşında olan Mustafa Kemal Paşa'nın, üst düzey birçok kişinin imrenebileceği bir askeri başarı elde ettiği ifade ediliyordu[26].

Scotland Angus'ta yayımlanan *Dundee Courier* adlı gazetenin 4 Ekim 1922 tarihli nüshasında yer alan ve "*Kemal Pasha*" başlığını taşıyan diğer bir yazıda ise Mustafa Kemal'den Türklerin askeri lideri olarak bahsedildi. Yazıda Türk liderin kariyerinin "*sıkıntılı zamanlarda gösterdiği karakter ve liyakat gücüyle bugünkü konumuna ulaştığına*" dikkat çekilmişti. Yazının devamında "*sadece bu şekilde soylu olmayan yoksul bir doğum böyle bir seviyeye yükselebilirdi*" ifadeleri yer almakta idi[27] Keza İngiltere'nin Hampshire şehrinde yayımlanan *Hampshire Telegraph* adlı gazetenin 6 Ekim 1922 tarihli nüshasında "*Kemal Pasha*" başlığıyla yayımlanan haberde de Türk ordusu komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın yoksul bir aileden geldiğine vurgu yapılarak azimle bugünkü konumuna gelmiş liyakatli bir asker olduğuna dikkat çekilmişti[28].

Türk halkına ve Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir prestij kazandıran ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun anahtarı olan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Avrupa'nın sömürge düzenine bir başkaldırıydı. Bu zafer Avrupa sömürüsünden kurtulmak isteyen Asya toplumlarının uluslaşmasına giden yolu açtı. Esasen Avrupalılar sömürgeleştirme serüvenine uzun yıllar önce

---

[25] Sonyel, age, s. 1689.

[26] John Clayton, "The Amazing Career of Kemal Pasha", *The Western Morning News*, Nr. 19.519, 3 October 1922, s. 5.

[27] "Kemal Pasha", *The Courier*, No: 21.636, 4 October 1922, p. 4.

[28] "Kemal Pasha", *The Hampshire Telegraph*, No:3847, 6 October 1922, p.13.

başlamışlar ve hayli mesafe kat etmişlerdi. Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfi ve ardından Avrupalıların denizlerde hakimiyet kurması ve buraları sömürgeleştirmesi şüphesiz büyük bir serüvendi[29]. Bu serüven İngiltere'nin Hindistan'ı sömürge haline getirmesi ve Düvel-i Muazzama'nın Afrika'yı kendi aralarında paylaşmalarıyla XIX. yüzyılda önemli bir ivme kazandı. XX. yüzyıla gelindiğinde anılan devletlerin el atmadığı belli başlı iki yer kalmıştı; Doğu Asya ve Orta Doğu. I. Dünya Savaşı, el atılmadık yerlerin ele geçirilmesi için tasarlandı. Avrupalı güçler I. Dünya Savaşı'ndan yüz yıl önce Orta Doğu'nun günün birinde büyük devletlerin hakimiyeti altına gireceğini kabul ediyorlardı. Ancak kendilerine düşecek pay konusunda bir savaşa tutuşmaktan endişeliydiler[30]. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi sürgit durumda olan sömürü düzenine dur dedi. Zira Büyük Zaferin ardından Müslüman Doğu toplumlarında Müttefiklerin politik üstünlükleri sorgulanır oldu. Türkler, İngilizleri dize getirmişti. Falih Rıfkı (Atay) Bey bu dize getirilişi *Taymis Kıyılarında* adlı eserinde şu şekilde vurguluyordu:

> "İngiliz siyaseti Şark hayalinde bir Allah siyaseti idi. Tufan gibi basar, kaza ve kader gibi iner, mesih gibi diriltir, Muhammed gibi ay, Musa gibi deniz yarardı. İngiliz cümlesi tam bir asır, Babıâli'nin dudağını Arap ayetinden daha fazla titretti"[31].

> "İngiltere, Asya ve Afrika müstemlekelerinde olduğu gibi Osmanlı yarı müstemlekesinde de bir "mistikti". Bu mistik, Mustafa Kemal, Erzurum'da İngiliz miralayını tutup hapsettiği, İngiliz bayrağı Boğazlardan çıkıp gittiği zamana kadar sürdü. İngiliz köpüğü, Osmanlı denizcisinin gözünde, İngiliz silindiri Osmanlı âmetçisinin kafasında büyük esrar kuvvetini kaybetti. İngiliz emperyalizminin öz kuvveti, geri milletlerin yüreğindeki bu itikat'ta idi. Bir zamanlar Müslümanlık âleminde İngiliz korkusu, Allah korkusunun yerini tutmuştur. Şark âleminde kendini İngiltere'den ilk tedavi eden memleket, Türkiye oldu"[32].

Gazi Mustafa Kemal Paşa ve kurmay heyeti, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ni kazanıp Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan tahliye edince Türk tarihinde yeni bir sayfa açmış

---

[29] Gürsoy Şahin, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No. 18, Ekim 2017, s. 119.

[30] Fromkin, *age.*, s 494.

[31] Falih Rıfkı Atay, age, s. 74.

[32] Falih Rıfkı Atay, age, s.19;Ebru Boyar, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)", *Belleten*, C. LXXVIII, S. 283, 2014, s. 1159.

oldular. İzmir ve Batı Anadolu'nun kurtarılmasının ardından Ekim 1922'de yapılan Mudanya Mütarekesi ile 30 Ekim 1918'de imza edilen Mondros, yerini Mudanya Mütarekesi'ne bıraktı. Mütareke, Türk-Yunan savaşına son verdiği gibi önemli bir kazanım olarak Doğu Trakya'nın savaşsız olarak ele geçirilmesini de sağladı. Mütareke aynı zamanda Türkiye politikası tamamıyla başarısızlığa uğrayan İngiliz Başbakanı Lloyd George'nin istifa etmesine yol açmıştı[33]. Yaşanan bu gelişmelerle Türkiye'nin kazanımları doruk noktasına ulaştı.

Büyük Taarruz'un kazanılmasının ardından Türk tarafının moral üstünlüğünü dile getiren Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi hatıratında şunları ifade ediyordu:

> "Bütün Anadolu büyük bir sevinç içindeydi. Ancak feodaller ve onların yardakçıları üzgündüler. İngiltere; Lloyd George'un kişiliğinde, Yunanistan'ın bu savaşa girmesi karşılığı olarak, Yunan hükümetine İstanbul'u vermeyi Ayasofya Camii üzerindeki hilali haça değiştirmeyi, bütün Anadolu zenginliğini Yunanistan'a peşkeş çekmeyi vaat etmişti. Bu sarhoşluktan ayılış, Yunanlılar için de, Lloyd George için de çok acı oldu"[34].

Türkiye 1922'de Büyük Zaferin ardından kendi yolunu çizerken Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu topraklarının politik kaderi İngiltere ve Fransa'nın inisiyatifine kalmıştı. Avrupalı devletler bölgede Osmanlı yönetimini kalıcı olarak parçalayarak Orta Doğu halklarının kaderlerini ellerine almışlardı. İngiltere ve Fransa bölgede kendine bağlı hareket eden devletler kurdu. Bu devletleri yönetecek kişileri kendileri tespit etti ve bölgenin sınırlarını bir masa etrafında kendileri çizdi. 1922'de Fransa, Suriye ve Lübnan'ın mandaterliğini aldı. Aynı yıl İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin onayını alarak Ürdün'ü de içine alan Filistin'i yönetmeye başladı. Keza Irak'ın mandası da İngiltere'ye verildi. Orta Doğu'da yerli politik yapı yerine Avrupa örneğinde siyasal yapılar kuruldu[35].

Avrupa'nın 1922'den bu yana bölgeyi şekillendirirken değişim önermelerinin sürekliliği ve derinliği bugün şiddetli şekilde sorgulanmaktadır. Çünkü günümüzde Orta Doğu'nun güncel sorunları olan Suriye'nin parçalanması, Irak'ın otonom siyasal yapısı, Filistin meselesi, bölgenin etnik ve dinsel bölünmüşlüğü, demokratikleşme

---

[33] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 1989, s. 61-66; Baskın Oran, "Mudanya Silah Bırakışması", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Edt. B. Oran, C. I, 1919-1980, İletişim Yay., 21. Baskı, İstanbul 2016, s. 213-214.

[34] Semyon İvanoviç Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Türkiye İş Bankası Yay., Çev. Hasan Âli Ediz, X. Basım, İstanbul 2022, s. 139.

[35] Fromkin, *age.*, s. 495.

sorunu Avrupa'nın bölgede oluşturduğu statükodan kaynaklıdır. Öyle anlaşılıyor ki İngiltere ve Fransa, Orta Doğu'da Osmanlı yönetimini ortadan kaldırırken yerine kurdukları sistemi kökleştiremedi ve sürekliliğini sağlayamadı[36]. Zira Avrupa'nın bölgedeki siyasal varlığının 100. yılına geldiğimiz bu dönemde açıkça görülmektedir ki Avrupa işgali ve önerdiği değişim bölgede büyük sancılar oluşturdu.

Orta Doğu, mandater devletlere verilirken Türkiye 1922'de Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ni kazanarak hem Rusya'dan hem de batıdan bağımsız kalmayı başardı. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti'nin ne olacağı sorunu da ortadan kalkmış oldu. Saltanatın kaldırılması ve dağılan imparatorluğun arta kalan topraklarında bağımsız bir ulus devlet kurulması şüphesiz bir dönüm noktasıydı. İtilaf Devletleriyle yapılan Mudanya Ateşkesi ve ertesi yıl imzalanan Lozan Barış Antlaşmasıyla Türkiye'nin sınırları bazı bölgeler hariç büyük oranda çizildi. Türkiye, Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi'ni kazanmakla kendi bölgesinde Avrupa'nın politik ve ahlaki üstünlüğünü ortadan kaldırdı ve bağımsız çağdaş bir devlet kurdu.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması bağımsız Türkiye'nin yolunu açtı. Lozan Konferansı adeta diplomasi savaşıydı. Zira Müttefikler "*Mondros'tan geliyoruz*"; Türk tarafı ise "*Mudanya'dan geliyoruz*" iddiasındaydılar. 21 Kasım 1922'den 4 Şubat 1923'e kadar yaklaşık iki buçuk ay süren konferansın birinci döneminde kapitülasyonlar en büyük tartışma konusu oldu. Müttefikler, kapitülasyonların devam etmesi hususunda direttikleri için konferansın ilk döneminde tam bir uzlaşma sağlanamadı. Konferans 23 Nisan 1923'e kadar kesintiye uğradı[37]. Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresini toplayarak Müttefiklere sistem dışı olmadığını ancak sisteme kendi şartlarıyla ve tam bağımsız olarak katılacağı mesajını verdi[38]. Lozan Konferansının ikinci evresi 23 Nisan 1923'te başladı. Konferansın ilk evresinde çetrefilli konuların büyük bir bölümü halledilmişti. Bu evrede sınırlar, tazminat talebi,

[36] Fromkin, *age.*, s. 495.

[37] Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım, C. I, Kitap I, *Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları İle Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, çev. Seha L. Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2001; Baskın Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Edt. B. Oran, C. I, 1919-1980, İletişim Yay., 21. Baskı, İstanbul 2016, s.218-219.

[38] Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", s.218-219.

kapitülasyonlar, azınlıklar meselesi, Osmanlı genel borçları, diğer mali hükümler ve Boğazlar meselesi belli esaslara bağlandı[39].

Günümüz Türkiye'sinin dünyanın siyasal düzleminde yasallığını ve meşruluğunu ifade eden Lozan Antlaşması doğal olarak uluslararası kamuoyunda büyük yankı yarattı. Fransız ve İngiliz gazeteleri durumdan pek memnun görünmüyordu. Örneğin Fransız *L'Eclair* gazetesinin 25 Temmuz 1923 tarihli nüshasında şu ifadeler yer alıyordu: "*Hilal, Haç'a böylesine bir yenilgi darbesi indirmemişti. Batı'nın saygınlığı toprak olmuştur ve uygarlık, barbarlığın önünde eğilmektedir… Fransa'yı bu aşağılayıcı duruma getirmiş olan Franklin-Bouillon, parlamentoya üye seçilmişti*". İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin 28 Temmuz 1923 tarihli nüshasında eski Başbakan Lloyd George'nin demecine yer verilmişti: "*Uygarlığın başarısızlığı… Her şey sona erince İsmet'in gülümsemesine şaşmamalıdır. Ankara'dan alınan haberlere göre, barış, orada büyük bir Türk zaferi olarak karşılanmıştır ve gerçekten de öyledir. Mudanya Paktı, Sevr değildi, ama kesinlikle Lozan'dan daha iyi idi. Sevr'den Mudanya'ya bir gerileme idi; ancak Mudanya'dan Lozan'a bir bozgundur*". İtalya'da bazı çevreler Lozan Antlaşmasına olumlu yaklaştı. Örneğin *Corriere Della Sera* gazetesinde Lozan'a dair şu değerlendirmeler yer almıştı: "*Türkiye, başlıca amacı olan egemenliğe sahip yönetim sistemini sağlamayı başarmıştır… Ankara'nın ulusal gururu tatmin edilmiştir. Barış antlaşması mali ve iktisadi sorunları büsbütün çözümlemiyor. Lozan Antlaşması her ne kadar eksikse, Avrupa'nın geliştirilmesi için herhalde bir adım oluşturur. Doğu sorunu yeni bir döneme girmiştir*"[40].

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Lozan Antlaşmasına giden sürecin ve bağımsız yeni Türkiye'nin anahtarı oldu. Türkiye, Büyük Taarruz-Mudanya ve Lozan süreçleriyle Müttefiklere Sevr'i iptal ettirmeyi başardı ve yeni bir yaşam kazandı. Bu süreç sadece Türkiye için değil bütün Doğu toplumları için önemli bir adım oldu. Türk halkı büyük bir mücadele vererek emperyalizme karşı kendi haklarını korudu. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Türkiye'ye Cumhuriyeti kazandırdı. Zira Türkiye, Lozan Antlaşmasından yaklaşık üç ay sonra 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti ilan etti.

Bugün Türkiye, büyük fedakârlıklarla kurmuş olduğu Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin getirdiği temel değerleri korumak ve yüceltmek zorundadır. Zira Cumhuriyet rejimi, Türkiye'nin

---

[39] Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım, C. IV, 1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay, 2. Baskı, İstanbul 2001.

[40] Sonyel, *age.*, s. 2006-2009.

"*münevver, mesut ve müreffeh istikbalinin yegane anahtarıdır*". Türk milleti, Müttefik devletlerin 1914-1922 sürecinde Osmanlı Devleti'ni tasfiye ettikten sonra Orta Doğu'da kendi sistemlerini oturtmak için bölgeyi etnik ve dinsel olarak parçaladıklarını asla unutmamalıdır. Türkiye bu tehlikeyi Milli Mücadele döneminde sezinlemiş, çetin muharebeler ve diplomatik çabalarla geleceğini inşa etmeyi başarmıştır. Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz ile ilgili tafsilatlı konuşmasında da belirttiği gibi "*Milletimiz, tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz vahdet ve gayret sayesinde bu muvaffakiyeti ihraz etmiştir*". Son söz olarak Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vahdet ve gayret vurgusu, önümüzdeki süreçte Türkiye'nin zorlukları aşmasında ilham kaynağı olmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Belgeleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

HR.SFR.4, 974/111, 001, 6 Temmuz 1922.

HR.SFR.4, 975/0001, 001, 8 Ağustos 1920.

2. Resmi Yayın, Kitap ve Süreli Yayınlar

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 15. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul 2016.

Altıntaş, Ahmet, "Büyük Taarruz'un Askeri Hazırlıkları", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt G. Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 41-77.

Aralov, Semyon İvanoviç, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Türkiye İş Bankası Yay., Çev. Hasan Âli Ediz, X. Basım, İstanbul 2022.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C. II, (1920-1927), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, Dokuzuncu Basılış, İstanbul 1969.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1938), C. I-III, 5. Baskı, TİTE Yay., Ankara 1997.

Atay, Falih Rıfkı, Taymis Kıyılarında, Pozitif Yay., İstanbul 2020.

Boyar, Ebru, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)", *Belleten*, *LXXVIII*, s. 283, 2014, s. 1157-1194.

Cengizer, Altay, "Valentine Chirol'e Gecikmiş Bir Cevap: İngiltere'nin Propaganda Savaşları, Çanakkale, Fitzmaurice ve Diğerleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. *13, S.* 18, 2015, s. 195-218.

Clayton, John, "The Amazing Career of Kemal Pasha", *The Western Morning News*, Nr. 19.519, 3 October 1922, s. 5.

Çufalı, Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 45, Kasım 1999, s. 801-820.

Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, Epsilon Yay., 6 Baskı, İstanbul 2016.

Gardner, Nikolas, "British Prestige and the Mesopotamia Campaign, 1914-1916", *The Historian,* Vol. 77, Issue 2, Summer 2015, s. 269-289.

İnanır Emine, "Yevgeni Y. Lansere'nin Ankara'da Bir Yaz 1922 Adlı Çalışmasında Türkiye ve Ankara İzlenimleri", *Art/Sanat*, 9, 2018, s. 229-240.

Karakoyunlu, Sadri, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhame-i Kübra-Büyük Kan Seli veya Büyük Savaş Alanı)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, S. 31, 1995, s. 89-105.

"Kemal Pasha", *The Courier*, No: 21.636, 4 October 1922, p. 4.

"Kemal Pasha", *The Hampshire Telegraph*, No:3847, 6 October 1922, p.13.

Kurnaz Şahin, Feyza, "Büyük Taarruz'un Kazanılmasının İngiliz Prestij Faktörüne Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, *100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı*, 2022, s. 108-128.

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım, C. I, Kitap I, *Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları İle Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, çev. Seha L. Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2001.

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım, C. IV, *1 Şubat-22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay, 2. Baskı, İstanbul 2001.

Oran, Baskın, "1919-1923 Kurtuluş Yılları", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Edt. B. Oran, C. I, 1919-1980, İletişim Yay., 21. Baskı, İstanbul 2016, s. 95-215.

Oran, Baskın, "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Edt. B. Oran, C. I, 1919-1980, İletişim Yay., 21. Baskı, İstanbul 2016, s.215-238.

Oran, Baskın, "Mudanya Silah Bırakışması", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Edt. B.

Oran, C. I, 1919-1980, İletişim Yay., 21. Baskı, İstanbul 2016, s. 213-214.

Sarısaman, Sadık – Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 9, S. XXV, Mart 2016, s. 269-310.

Shaw, Stanford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, TTK Yay., Ankara 2014.

Sonyel, Salâhi, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923*, C. III, TTK. Yay., Ankara 2008.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 1989.

Şahin, Gürsoy, ""Kocatepe Ruhu": Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin Kazanılmasında Psiko-Sosyal Güç Faktörü Üzerine Bir Değerlendirme", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, 100. Yılında Büyük Taarruz Özel Sayısı, s. 97-112.

Şahin, Gürsoy, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No. 18, Ekim 2017, s. 117–159.

"The End of a Sham", *The New Statesman*, Vol. XVIII, Nr. 448, 12 November 1921, s. 157-159.

"The Franco-Turkish Agreement", *The New Statesman*, Vol. XVIII, Nr. 447, 5 November 1921, s. 121-122.

Toynbee, Arnold, *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (*TBMM ZC*), Devre I, C. 23, İçtima Senesi 3, Yüz On İkinci İçtima, 4.10.1338.

Türkmen, Zekeriya, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt G. Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s.79-148.

Zürcher, Erik J., *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, Akılçelen Kitapları, Ankara 2015.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ SÜRECİNDE SİYASİ VE DİPLOMATİK GELİŞMELER

Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diplomasi

Ali Engin OBA*

GİRİŞ

Büyük Taarruz, Misâk-ı Millî'nin hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla yapılmış bir savaştır[1]. Sakarya Zaferi'nden sonra Yunanlıların denize dökülmesini sağlayan bu zafer, Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılmasını sağlamıştır.

Gerçekten, 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da ilk başarısını sağlamıştır. Gazi Mustafa Kemal'in emri uyarınca, Türk ordusu batıya doğru ilerleyerek, Eskişehir, Balıkesir, Aydın, Manisa ve Bursa düşman işgalinden kurtarılmış ve 9 Eylül 1920'de İzmir'e ulaşılmıştır. Böylelikle, üç buçuk seneden beri Anadolu'yu işgal eden Yunanlılar, iki hafta içinde Türk ordusu tarafından bu topraklardan sökülüp atılmışlardır[2].

Bu şekilde, Büyük Taarruz Anadolu'da Mustafa Kemal'in liderliğinde 1919'da başlayan ve 1922'ye kadar süren dört yıllık Türk tarihinin Milli Mücadele Dönemi'ni kapatmıştır. Bundan sonraki Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Konferansı dönemlerinden sonra Milli Türk Devleti tarih sahnesine çıkacak ve 29 Ekim 1923'te de Türkiye Cumhuriyeti doğacaktır.

Büyük Taarruz sonucu Yunanlıların uğradıkları ağır yenilgi Yunanistan'da *"felaket"* şeklinde tanımlanmıştır. Bu ağır yenilgi Yunan kolektif hafızasında derin bir iz bırakmıştır[3].

Yunanlıların Anadolu'daki maceraları *Megali İdea* genişleme politikasının bir sonucu olmuştur. Venizelos'un önderliğinde yürütülen bu politika, onun 1920 yılında seçimleri kaybetmesi üzerine, kral yanlısı hükümet tarafından devam ettirilmiştir. Ancak

* Büyükelçi (E), Prof. Dr., Çağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı.

[1] Halil İnalcık, *Akademik Ders Notları, 1938-1986*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 141.

[2] Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, Yayına Hazırlayan Güneş Ayaz, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 134.

[3] Çağla Derya Tağmat, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi: 1922-1923*, Libra Kitap, İstanbul 2018, s. 33.

Büyük Taarruz'un getirdiği yenilgi ile Yunanlılar, Megali İdea'yı bir dönem unutmak zorunda kalmışlardır[4].

Büyük Taarruz ve Büyük Türk Zaferi'ni değerlendiren Fransız raporlarına göre, Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı, Yunanistan'ın bozguna uğratılması ile sonuçlanmıştır[5]. Yunanlılar böyle bir Türk saldırısını beklemiyorlardı. Bu şekilde saldırı Yunanlılar için tam bir sürpriz teşkil etmiştir[6]. Bu arada Yunan ordusunun morali kötü durumdaydı[7].

5 Eylül'de Başkomutan Trikopis ve General Dienis, Kurmay Heyetleri ile Uşak'ta esir edilmişlerdir. Ayrıca dört bin Yunan askeri esir alınmıştır[8].

Büyük Taarruz'u değerlendiren Fransız belgesinde sonuç olarak aşağıdaki hususlara değinilmektedir[9]:

- Türk ordusu 15 gün içinde 180 bin kişilik Yunan ordusunu savaş dışı bırakmıştır.
- Bu savaş çok güzel bir stratejik manevra içermektedir. Bu manevrayı kolaylaştıran Yunan ordusunun moral zayıflığıdır.
- Stratejik manevranın hazırlanması, harekâtın gizliliği, cereyan ettiği şartlar, Türk Genel Kurmayı'na büyük bir onur kazandıracak seviyededir.
- Çok kısa süre içinde hızlı bir şekilde büyük bir sonuç alınmıştır.
- Süvariler esas rolü oynamışlardır. Bu durum modern savaşların süvari sınıfını ortadan kaldırmadığına dair bir kanıttır.

Büyük Taarruz ile ilgili olarak İngiliz belgelerinde de önemli bilgi ve değerlendirmeler yer almaktadır.

29 Ağustos 1922 günü Yunanistan Genelkurmay Başkanı, Atina'daki askeri ataşelere bir sunum yapmıştır. Buna göre Türklerin, İtalyanlardan Haziran ayında aldıkları uçaklar Yunanlıların hava keşifi yapmalarını felce uğratmıştır. Ayrıca, Yunan Genelkurmay Başkanı verdiği izahatta, Yunanlıların önemli sayıda asker, top ve

[4] *age.*, s. 33.
[5] Archives du Ministère de Affaires étrangères, La Courneuve, 399PA-AP184, La Victoire turque (25 Août-11 September 1922), s. 1.
[6] *age.*, s. 2.
[7] *age.*, s. 3.
[8] *age.*, s. 7.
[9] *age.*, s. 8.

materyal kaybetmediklerini de belirtmiştir[10]. Fransızların Türklere silah, askeri araç ve gereç yardımlarında bulunmaları konusu İngiliz yetkililerince Fransızların dikkatine sunulmuştur. Raymond Poincaré bu iddiayı reddetmiştir[11].

Diğer taraftan, Büyük Taarruz ile İngiliz ve Yunan politikalarının tam anlamıyla başarısızlığa uğramasını İngiliz Başbakanı Lloyd George, kendi hükümetinin ve yanlış hesabın ortaya çıkardığı bir sonuç olduğunu kabul etmek yerine, müttefikleri Fransızların ve İtalyanların ihanetinden dolayı bu sonucun kaynaklandığını ileri sürmüştür. Fransızların ve İtalyanların Türkleri silahlandırmaları üzerinde durmuştur. Nitekim, 7 Ekim 1922 tarihli kabine toplantısında Lloyd George, Yunan başarısızlığının Venizelos'un seçimi kaybetmesinden sonra yerine gelen Kral Konstantin'in bu hezimeti hazırladığını ileri sürmüştür[12]. Ancak, İngiltere'nin Yakın Doğu'da 1918-1922 yılları arasındaki politikasının bir başarısızlık olduğu, bunun sorumluluğunu diğer siyaset yapıcılarının da üstlenmeleri gerektiği ileri sürülmüştür. Zira bu kişiler, Lloyd George'un uyguladığı doğru olmayan politikadan vazgeçirecek gerekli girişimlerde bulunmamışlardır[13]. Ayrıca bir görüşe göre de, İngiliz Dışişleri Bakanı ve Dışişleri Bakanlığı Savaş'tan önceki gibi kuvvetli olsalardı Lloyd George tek başına dış politikayı belirlemede rol oynayamazdı[14]. Bu şekilde, İngiltere'nin Yakın Doğu trajedisinde Yunanlıların da ayrı sorumlu tutulmaları gerekir[15]. Venizelos da İzmir'in işgal edilmesi politikasını ortaya atan kişi olarak, söz konusu trajedide sorumluluğa sahiptir[16].

---

[10] *Documents on British Foreign Policy: 1919-1939*, Edited by W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert, First Series Volume XVII, London HM's Stationery Office, 1970, No. 745, Mr. Bentinck to the Marquess Curzon of Kedleston, August 29, 1922, s. 936.

[11] *age.*, no. 750, Lord Hardinge to the Marquess Curzon of Kedleston, August 30, 1922, s. 942.

[12] Michael L. Dockrill and J. Douglas Goold, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences 1919-1923*, Batsford Academic and Educational Ltd, London 1981, s. 248.

[13] *age.*, s. 242.

[14] *age.*, s. 250.

[15] *age.*, s. 251.

[16] *age.,* s. 251.

Diğer taraftan İngiliz karar vericileri, Türk milliyetçiliğini ve Türk askeri kabiliyetini anlayamamışlardır. Türkleri 1918 öncesi bakışla değerlendirmişlerdir[17].

Böylelikle, 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, Osmanlı Devleti'nin son döneminde kaybedilen topraklar karşısında usta bir strateji ile Türklerin anavatanlarını başarılı bir şekilde savunmaları anlamını da taşımaktadır[18]. Bu çerçevede 18 Eylül 1922'de Anadolu'da düşman kalmamıştır[19].

1. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Savaş Anlayışı ve Büyük Taarruz

Savaş, şiddetin kurumsallaşmış örgütlü bir biçimidir. İnsan var oldukça savaş olayı ile karşı karşıya kalmıştır.

Türkler de savaşı bilen bir toplum ve büyük imparatorluğun mensupları olarak, kan ve ateşle hep karşı karşıya kalmışlardır[20]. Bu devlet, doğu sorunu çerçevesinde kuşatılmış bir İmparatorluk haline gelmiş ve yıkılması için Avrupalı güçler tarafından devamlı olarak uğraşılmıştır. Nitekim 1911 Trablus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ve 1919-1922 Kurtuluş Savaşı ile karşı karşıya kalan Türkler, savaş tarihi açısından da örnek teşkil edebilecek bir durum yaratmışlardır.

Savaşı anlamak amacıyla en önemli çalışma Carl von Clausewitz tarafından yapılmıştır. *Savaş Üzerine* adlı üç ciltlik 1832'de yayınlanan bu çok önemli yapıt, savaşın anlaşılmasında önemli bir çığır açmıştır[21].

Clausewitz'e göre savaş, düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir. Ona göre, uygar halkların savaşı, daima siyasal bir nedenle başlar ve bundan dolayı savaş siyasal bir eylemdir. Savaş politikanın başka araçlarla devamıdır. Politik niyet amaç, savaş ise araçtır. Tüm savaşlar bir politik eylem olarak değerlendirilebilir.

---

[17] *age.,* s. 251.

[18] İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 66.

[19] İnalcık, *age.*, s. 144.

[20] Serdar Palabıyık, "Türkiye'de Savaş Düşüncesi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 4, S. 14, Yaz 2007, s. 211.

[21] Carl von Clausewitz, *On War*, Translation abridged and with an introduction by Louise Willmot, Wordsworth Classics of World Literature, London 1997.

Savaş üç yanlı bir olaydır. Bunlardan birincisi şiddet, kin ve nefrettir. İkincisi, olasılık hesapları ve rastlantılardır. Üçüncüsü ise savaşı akla bağlayan politik bir araçtır. Başka bir deyişle, savaş ulusal politikaların rasyonel bir aracıdır. Savaşa başvurma kararı, mantıki olmalıdır. Savaşın pahasına ve kazançlarına dayanmalıdır. Savaş stratejisi ve taktikleri zaferi kazanmaya odaklanmalıdır.

Böylelikle Carl von Clausewitz'in savaş bilimine en önemli katkısı, siyaseti savaşın asıl nedeni olarak belirtmesidir[22].

Clausewitz hakkında en kapsamlı çalışma, Raymond Aron tarafından yapılmıştır. İki cilt halindeki bu çalışması Clausewitz'i tüm yönleriyle ele almakta ve bu savaş düşünürünü, Prusyalı subayı, kamuoyuna tanıtmaktadır.

Clausewitz'e göre, savaş bir bukalemundur, özel dilbilgisi vardır ancak özel bir mantığı bulunmamaktadır. Clausewitz savaşı, ilk tahlilde bir düello olarak tanımlamaktadır. Ona göre Napolyon bir savaş tanrısıdır[23].

Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra güç kaybetmeye başlayınca, askeri alanda gerekli yeniliklerin yapılması ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede, 1830'larda geleceğin Mareşali von Moltke'nin de yer aldığı Prusyalı subaylar Osmanlı ordusunda danışman ve öğretmen olarak görevlendirilmişlerdir. Bunlar içinde Colmar von der Goltz önemli bir yere sahip olmuştur. İlk kez binbaşı olarak İstanbul'a gelen ve Türk askeri okullarındaki eğitimin modernleşmesi konusu ile ilgilenen von der Goltz, 1883-1895 yılları arasında Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması ve modernleştirilmesi için çalışmıştır[24].

Goltz Paşa, 1908'de de beraberinde diğer Alman subaylarıyla birlikte yeniden Türkiye'ye gelmiş ve Ocak 1909'a kadar kalmıştır.

---

[22] Ali Engin Oba, "Savaş ve Barışı Düşünmek: XXI. Yüzyıl Barış Yüzyılı Olabilecek Mi?", *New World Architecture of Economy and Security*, Editörler: Rüştü Salim, Savaş Biçer, Ahmet Yıldız, TASAM Yayınları, İstanbul 2020, s. 25-48.

[23] Raymond Aron, *Penser la guerre, Clausewitz, 1 L'âge Europeénne*, Gallimard, Paris 1976.

Raymond Aron, *Penser la guerre, Clausewitz, 2 L'âge Europeénne*, Gallimard, Paris 1976.

[24] Salih Tunç, "Fransız Ataşe Militer Raporları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Islahı Girişimleri ve Goltz Paşa (1885-1909)", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi* C. III, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 2022, s. 383-403.

Üç ay içinde, etkin bir program uygulamıştır[25]. Bu şekilde, Goltz Paşa'nın askeri eğitim ve öğretim konularında etkisi önemlidir. Özellikle kurmay subay eğitiminde katkısı dikkat çekicidir.

Goltz Paşa'nın *Ordu Millet* (*Millet-i Müselleha)* adlı kitabında Clausewitz üzerinde durması sayesinde, Osmanlı kurmay subayları Clausewitz adını duymuşlardır.

Gazi Mustafa Kemal'in, İstiklal Savaşı'mızın yönetiminde Clausewitz'e yaklaşan uygulamaları dikkat çekicidir. Bunlardan en önemlilerini, şu şekilde sıralamak mümkündür:[26]

- Askeri güç kullanımının siyaset ve diplomasi ile bütünleşmesi,
- Düşman kuvvetlerini Anadolu içlerine çekmek,
- Taarruz ve savunmayı bütünleştirmek,
- Meydan muharebesini kazandıktan sonra kaçak askerleri ülke dışına kadar izlemek,
- Savaşın siyasi amacı gerçekleşince durmasını bilmek.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, üç yıl dört ay süren İstiklal Savaşı'mızda topyekûn savaşı uygulamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın topyekûn savaş anlayışı, katılmış olduğu ve 11 yıl süren daha önceki üç savaş hakkındaki değerlendirmeleri üzerine inşa edilmiştir[27].

Topyekûn savaş ya da total savaş, bir savaşta sivil ve askeri kesimin birbiri ile karışması, sınırın bulunmaması, tüm kaynakların kullanılarak zafere ulaşmak için gerekenin yapılması, siyasi kontrolün kaybolmasıdır. Başka bir deyişle, total savaşta askeri sorunlar ile diğer sorunlar arasında bir çizgi çizmek mümkün değildir[28].

Atatürk asker olarak Napolyon gibi büyük bir askerin etkisini, dönemindeki diğer subaylar gibi hissetmiştir. Nitekim, Napolyon zamanında ve sonra askeri tarihte büyük bir etki yapmasına rağmen askeri bir teori meydana getirememiştir.

---

[25] Ali L. Karaosmanoğlu, "Strateji Düşüncesinde Yorum ve Tahrifat: Clausewitz Olayı", Editör: Mesut Uyar, *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 263-272.

[26] *age.*, s. 268.

[27] Cemal Enginsoy, "Atatürk as Soldier and Statesman", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No: 50, 1981, s.22.

[28] Vincent Desportes, *Comprendre la guerre*, Economica, Paris 2001, s. 159-160.

Gazi Mustafa Kemal, topyekûn savaşta sürpriz unsurunu çok iyi kullanmıştır[29]. Nitekim, Büyük Taarruz'da Türk ordusunun planının temeli önce stratejik daha sonra da taktik sürpriz meydana getirmeye dayanmaktadır[30]. Ayrıca Gazi Paşa'nın askeri doktrinini, çok cepheli bir savaşı tek cepheli bir savaşa dönüştürmek şeklinde izah etmek de mümkündür[31]. Başka bir deyişle, Türk savaş tarihi açısından Büyük Taarruz, iyi hazırlanmış ve tek cepheli bir savaş olma özelliğini taşımaktadır. Nitekim, iki cepheli savaş askerlerce hiç istenmeyen bir durumdur. Askeri tarih açısından değerlendirildiğinde, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya, Schlieffen Planı uyarınca iki cepheli bir savaş hazırlığı yapmıştır[32]. Ancak Almanların Fransızlar tarafından Marne'da durdurulmaları, bu planı sekteye uğratmıştır. Daha sonra Almanya, diğer komşusu Rusya'yı savaş dışı bırakmak için büyük bir çaba harcamıştır[33].

Gazi Mustafa Kemal, adil bir savaş taraftarı olmuştur. O, halka yönelik şiddet kullanılmasına karşı çıkmıştır. Atatürk'e göre, savaş bir şans oyunudur. Bazen en ustası da yenilir[34].

Atatürk'ün savaş ile ilgili ilkeleri ve görüşleri şu şekilde sıralanabilir[35]:

- Kuvvet ve araçlar: Bir saldırıdan önce askeri kuvvetlerin sayısını azaltmamak lazımdır.
- Hedef: Atatürk için savaşta hedef düşman silahlı kuvvetleridir.
- Manevra: Atatürk manevralara önem vermiştir. Yarma hareketini de bu çerçevede Dumlupınar Muharebesi'nde kullanmıştır.

---

[29] Celal Erikan, Emekli Tümgeneral, Atatürk et Guerre Totale, *Revue Internationaled'Histoire Militaire*, No.:50, 1981, s.147.

[30] İlker Başbuğ, *Mustafa Kemal Anlatıyor: Savaş ve Barış*, Kırmızı Kedi, İstanbul 2022, s. 421.

[31] Enginsoy, *age.*, s. 22.

[32] John Merriman, *A History of Modern Europe*, Vol. 2, From the French Revolution to the Present, W. W. Norton & Company, London 2010, s. 884.

[33] Bu konuda bakınız: Ali Engin Oba, "Diplomasi Tarihinde Karşılıklı Etkileşim Örneği: Almanya ve Sovyet İhtilali", *Diplomasi ve Tarih: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasi Tarihi Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 17-29.

[34] Başbuğ, *age.*, s. 424.

[35] Erikan, *age.*, s. 146.

- Sürpriz: Atatürk tüm muharebelerde sürpriz etkisini kullanmıştır. Bu çerçevede, Dumlupınar Muharebesi'nde sürpriz etkisini yaratmak için bazı tedbirler almıştır.

Bunlar şu şekilde özetlenebilir; şahsi tutumunu almış olduğu tedbirlere uydurmak, silahlı kuvvetlerin hareketlerinin sadece savunmayla ilgili olduğunu yaymak, dış dünya ile iletişimi saldırıdan bir hafta önce kesmek, cephedeki olağan faaliyetleri devam ettirmek. Bunlar hareket, ateş, ışık, ilgililere görevlerini daha önceki gibi gerektiği zamanda bildirmek, düşmana yakın köyleri çok erken boşaltmak, yürüyüşleri akşam yapmak, silah çatmamak, kış tedariki olarak otlaktan saman satın almak.

Atatürk savaşta, saldırıyı savunmaya tercih etmektedir. Nitekim bu konuda Atatürk, saldırının sadece kesin sonuçlar verdiğini, ancak birçok görevin savunma ile gerçekleşebileceğini de söylemiştir[36].

30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da Çal Köyü yakınlarında Başkumandan Meydan Muharebesi'nin yıl dönümü vesilesiyle yapılan anma töreninde Atatürk yaptığı konuşmada bu savaşın önemini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı ve onun son safhası olan 30 Ağustos Savaşı, Türk tarihinin en önemli dönüm noktasıdır. Milli Tarihi'miz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Ama Türk Milleti'nin burada elde ettiği zafer kadar kesin sonuçlu ve bütün tarihe, yalnız bizim tarihimiz değil, dünya tarihine yeni cereyan vermekte etkisi kesin bir meydan savaşı hatırlamıyorum"[37].

2. Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Diplomasi

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti, 19 Mayıs 1919'dan başlayarak Milli Mücadele döneminde diplomasiyi kullanarak Misâk-ı Millî ışığında tam bağımsızlık ilkesi uyarınca, barışın bir an önce sağlanması için gayret etmiştir. Böylelikle TBMM Hükümeti askeri araçla düşmanlarımızla mücadele ederken, diplomasi aracını da kullanarak savaşı sona erdirmek ve barışı sağlamak için çaba sarf etmiştir. Başka bir deyişle, Mustafa Kemal Paşa sert gücün

[36] *age.*, s. 160.

[37] Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanışı*, TTK Yayınevi, Ankara 2020, s. 64.

yanında yumuşak gücü meydana getiren barış düşüncesine dayalı bir diplomasiyi de kullanmıştır[38].

Mustafa Kemal Paşa kansız bir zafer elde etmek istemiştir. Bu amaçla diplomasi aracını kullanmıştır. Büyük Taarruz'dan evvel, Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ve Ali Fethi (Okyar) Bey'i Paris ve Londra'da temaslarda bulunması için yurtdışına göndermiştir. Misâk-ı Millî çerçevesinde barış yapılması için temasta bulunmalarını istemiştir.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılmasından sonra, 2 Mayıs 1920'de İcra Vekilleri Heyeti meydana getirilmiş ve bu çerçevede 3 numaralı kanun ile Dışişleri Bakanlığı kurulmuş ve teşkilatlandırılmıştır.

Millî Mücadele Diplomasisi, ABD, Sovyetler, Afganistan, Fransa ve İtalya ile ilişkileri geliştirmiştir. TBMM Hükümeti Diplomasisi ile diplomasi araştırmalarının aradığı ilkeler uyarınca hareket etmiştir. Bunlar gerçekçilik, ulusal bağımsızlığın ön planda tutulması ile caydırıcılıktır. TBMM Diplomasisi, Türk milli çıkarlarını korumak amacıyla bu üç ilkeyi en iyi şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda Fransız ve İtalyanlarla anlaşma imkânı yaratılmıştır. İngiltere yalnızlaştırılmış ve Yunanlıları tek cepheli bir savaş aracılığıyla Anadolu'dan söküp atmak mümkün olmuştur.

İngiliz belgelerine göre, Türk milliyetçileri diplomasi açısından, müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları ve politikalarından, Sovyet Rusya ile İngiltere arasındaki düşmanlıktan yararlanmayı bilmişlerdir[39].

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde TBMM Hükümeti, Büyük Taarruz hazırlığı çerçevesinde diplomasi en etkin şekilde kullanmayı başarmıştır. Gerçekten, Gazi Mustafa Kemal, Batılı güçler ve Sovyet Rusya ile her zaman görüşmeye hazır olmuştur[40]. 1922'nin

---

[38] Ali Engin Oba, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Uyguladığı Diplomasinin Değerlendirilmesi", *Diplomasi ve Tarih: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasi Tarihi Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 287.

[39] *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print*, General Editor: Kenneth Bourne, D. Cameron Watt and Michael Partridge, Part-II, Series B, Turkey, Iran and the Middle East: 1918-1939, Editor: Bülent Gökay, Volume 29, Turkey, August 1922- July 1923, s. 23.

[40] Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History: 1774-1923, The İmpact of the West*, University of Texas Press, Austin 1990, s. 215.

başlangıcından itibaren Yunanlıların Batı Anadolu ve Doğu Trakya'dan atılarak bu bölgelerin Türkiye'ye dahil edilmesi, TBMM'nin esas görevini oluşturmuştur[41]. Bu çerçevede Atatürk, kansız bir zaferi gerçekleştirmek için her zaman müzakereye hazır olmuştur[42]. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Londra ve Paris'e gönderilmiştir. Yusuf Kemal Bey, bu misyon uyarınca İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon ve Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré ile görüşmüş ve Misâk-ı Millî çerçevesinde barış yapılma imkanını araştırmıştır. Yusuf Kemal Bey'e hukuk uzmanı Münir Ertegün, Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Müdürü Yusuf Hikmet Bayur, Özel Kalem Müdürü Ferit Bey ve Katip Cemal Bey'den oluşan bir heyet eşlik etmiştir[43]. Heyet, Fransa Dışişleri bakanı Poincaré'ye ziyaretten sonra Londra'daki görüşmelerden olumlu bir sonuç elde edememiştir. Nitekim Yusuf Kemal Bey İtilaf Devleti'nin ve İngiltere'nin Türk isteklerini kabul etmeyeceğini anlamıştır[44].

Temmuz 1922'de de İçişleri Bakanı Fethi Bey, Fransa ve İngiltere'ye gönderilerek barışın elde edilmesi için görüşmelerde bulunması istenmiştir. Fethi Bey'in esasında Avrupa'ya gönderilmesinin amacı, Büyük Taarruz'dan önce düşmanların kuşkularını gidermek, Ankara'nın barış taraftarı olduğunu, bu suretle Eylül aynının ortalarına kadar İngilizlerin meşgul edilmesini sağlamaktır. Nitekim Atatürk, Fethi Bey'e bu hususta şunları söylemiştir: *"Karşımızdakilerin bizi Sevr'e yakın şartlarla masaya oturtmak istediklerini biliyorsun. Bunun için de bizi oyalayıp duruyorlar. Arzusunu, hasretini çektiğimiz barışın olabilmesi Yunan ordusunun yok olması ile mümkündür."* demiştir[45].

Bu bağlamda, Fethi Bey, Roma'da İtalyan Dışişleri Bakanı Schanzer ile görüşmüştür. Paris'te 23 Temmuz 1922'de Poincaré ve Franklin-Bouillon ile bir araya gelmiştir. Daha sonra Londra'ya geçerek, Llyod George ve Lord Curzon ile görüşmeye çalışmış ancak

[41] *age.*, s. 222.
[42] *age.,* s. 222.
[43] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 222.
[44] *age.*, s. 224.
[45] İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)*, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 143.

bir sonuç alamamıştır[46]. İngiltere'deki bu olumsuz durum karşısında Mustafa Kemal'e görüşlerini şu şekilde bildirmiştir: *"Maksad-ı milliyenin istihsali ancak faaliyet-i askeriye ile kabil olacaktır. Başka tetkike, başka bir tefsire mahal yoktur"*[47].

Bu şekilde Fethi Bey, "*oyalamacı diplomatik faaliyeti*" ile İngiliz basınına çeşitli vesilelerle de demeç vermiş, basın toplantıları düzenlemiştir. Bu toplantılar vesilesi ile Ankara Hükümeti'nin barış taraftarı olduğunu ancak İngiltere'nin barıştan uzak bulunduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir[48]. Fethi Bey'in demeç ve basın toplantıları sonucunda, 11 Ağustos 1922'de Lord Long ile görüşebilmiştir[49].

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sakarya Zaferi'mizden sonra karşımızdaki düşman güçlerle barış yolu ile anlaşmak olanağı ortadan kalkmış olduğu anlaşılmıştır. Fethi Bey'in de belirttiği üzere, Misâk-ı Millî'yi kuvvet yoluyla gerçekleştirmekten başka bir imkân görülmemiştir.

Ankara Hükümeti'nin diplomasiyi gerçekçilik, ulusal çıkar ve caydırıcılık unsurlarına dayalı olarak milli çıkarlarımızı koruma girişim ve çabaları sonucunda, karşımızda düşman olarak Yunanistan kalmıştır. Bu şekilde Yunanistan'ın Anadolu'dan sökülüp atılması, tek cepheli bir savaş ile kolaylaşmıştır.

Türk ordusunun Batı Cephesi'nde 26 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı başlattığı Büyük Taarruz çok kısa süre içinde başarı ile sonuçlanmıştır. Bu durum, Misâk-ı Millî'nin İngiltere ve Yunanistan tarafından kabul edilmesini kolaylaştırmıştır[50]. Ayrıca, 30 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal'in Başkomutan olarak idare ettiği Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Yunanlılar yenilmişler ve Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e varmıştır.

---

[46] *age.*, s. 150.
[47] *age.,* s. 150.
[48] *age.*, s. 151.
[49] *age.*, s.152.
[50] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1939)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1963, s. 39.

Büyük Taarruz'un getirdiği büyük zafer, TBMM Hükümeti'nin Batılı güçlerle girişeceği pazarlığın etkin bir şekilde yürütülmesine de önemli bir katkı yapmıştır[51].

Böylelikle Büyük Taarruz, Türk savaş tarihi bakımından iyi hazırlanmış, tek cepheli bir savaş olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca, diplomasi ve askeri strateji arasındaki işbirliğinin ortaya çıkardığı başarılı bir sonuç olması bakımından da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim Atatürk, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı ve onun son safhası olan 30 Ağustos Savaşı'nı Türk tarihinin en önemli dönüm noktası olarak tanımlamıştır.

Bu şekilde, Türk tarihinin kapalı kapılarını açan Büyük Taarruz başarısı, Türk Milli Devleti'nin kuruluşunu ve bağımsızlığını dünyaya tanıtan gelişmelerin başlangıcı olmuştur.

KAYNAKLAR

Archives du Ministère de Affaires étrangères, La Courneuve, 399PA-AP184, la Victoire turque (25 Août-11 September 1922).

Aron, Raymond, *Penser la guerre, Clausewitz, 1 L'âge Europeénne*, Gallimard, Paris 1976.

Aron, Raymond, *Penser la guerre, Clausewitz, 2 L'âge Europeénne*, Gallimard, Paris 1976.

Balkaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Başbuğ, İlker, *Mustafa Kemal Anlatıyor: Savaş ve Barış*, Kırmızı Kedi, İstanbul 2022.

Bourne, Kennth, Watt, D. Cameron ve Partridge, Michael, *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print*, Part-II, Series B, Turkey, Iran and the Middle East: 1918-1939, Editor: Bülent Gökay, Volume 29, Turkey, August 1922- July 1923.

Clausewitz, Carl von, *On War*, Translation abridged and with an introduction by Louise Willmot, Wordsworth Classics of World Literature, London 1997.

[51] *age.,* s. 39.

Davison, H. Roderic, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The İmpact of the West*, university of Texas Press, Austin 1990.

Desportes, Vincent, *Comprendre la guerre*, Economica, Paris 2001.

Dockrill, Michael L., ve Goold, J. Douglas, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences 1919-1923*, Batsford Academic and Educational Ltd, London 1981.

Enginsoy, Cemal, Emekli Korgeneral, "Atatürk as Soldier and Statesman", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no.:50, 1981, s. 11-40.

Erikan, Celal, "Atatürk et Guerre Totale", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, no.:50, 1981, s. 145-165.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1939)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.

İnalcık, Halil, *Akademik Ders Notları*, 1938-1986, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

Karaosmanoğlu, Ali L., "Strateji Düşüncesinde Yorum ve Tahrifat: Clausewitz Olayı", Editör: Mesut Uyar, *Savaş Çalışmaları El Kitabı, Kronik Yayınları*, İstanbul 2021, s. 263-272.

Karpat, Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, Yayına Hazırlayan Güneş Ayaz, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Medlicott, W. N., Dakin, Douglas ve Lambert, M. E., *Documents on British Foreign Policy: 1919-1939*, London HM's Stationery Office, 1970, No. 745, Mr. Bentinck to the Marquess Curzon of Kedleston, August 29, 1922.

Merriman, John, A *History of Modern Europe, vol. 2, From the French Revolution to the Present*, W. W. Norton & Company, London 2010.

Oba, Ali Engin, "Diplomasi Tarihinde Karşılıklı Etkileşim Örneği: Almanya ve Sovyet İhtilali", *Diplomasi ve Tarih: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Diplomasi Tarihi Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 17-29.

Oba, Ali Engin, "Milli Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Uyguladığı Diplomasinin Değerlendirilmesi", *Diplomasi ve Tarih: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*

Türk Diplomasi Tarihi Araştırmaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 285-306.

Oba, Ali Engin, "Savaş ve Barışı Düşünmek: XXI. Yüzyıl Barış Yüzyılı Olabilecek Mi?", *New World Architecture of Economy and Security*, Editörler: Rüştü Salim, Savaş Biçer, Ahmet Yıldız, TASAM Yayınları, İstanbul 2020, s. 25-48.

Ortaylı, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Palabıyık, Serdar, "Türkiye'de Savaş Düşüncesi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 4, S. 14, Yaz 2007, s. 185-215.

Sonyel, Salahi, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Tağmat, Çağla Derya, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi: 1922-1923*, Libra Kitap, İstanbul 2018.

Tuncel, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanışı*, TTK Yayınevi, Ankara 2020.

Tunç, Salih, "Fransız Ataşe Militer Raporları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Islahı Girişimleri ve Goltz Paşa (1885-1909)", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, C. III*,* Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 2022, s. 383-403.

Büyük Taarruz Öncesinde İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümeti'ne Yönelik Son Barış Girişimi: Paris Konferansı (22 Mart-10 Nisan 1922)

Mustafa BUDAK[*] - Anıl DİNCEL[**]

GİRİŞ

22-26 Mart 1922 tarihleri arasında düzenlenen Paris Konferansı veya Dışişleri Bakanları Toplantısı, 18 Ocak 1919'da başlayan ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile sona eren Paris Barış Konferansı sürecinde gerçekleşmiş bir konferans idi. Bir başka deyişle bu konferans Yakındoğu'da barışı sağlamak yolunda "hafifletilmiş Sevr"i gerçekleştirmek için düzenlenmiş beş günlük toplantıydı.

Paris Konferansı, Türk-Yunan savaşını sona erdirerek Yakındoğu'da bir barış düzeni kurmak amacıyla toplanmıştı. Tabiatıyla İtilaf Devletleri için bunun yolu, Yunanistan'ı fazla üzmeden biraz Türkleri memnun ederek "tadil edilmiş Sevr" temelinde barışı sağlamaktı. Bu da o kadar kolay gözükmüyordu. Çünkü Türkler için Sevr antlaşması bir "imha/suikast belgesi" idi[1] ve bu yüzden uygulanamamıştı[2]. Bu gerçeği İtilaf Devletleri, Damad Ferid Paşa'nın yerine atanan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin "Sevr'in onay şartı için" ileri sürdüğü şartları duyunca büyük oranda anlamışlardı. Bu şartlardan biri seçimlerin yapılarak Meclis-i Mebusan'ın açılması, diğeri de Anadolu'da Türk Milli Mücadele

[*] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul/Türkiye.
mustafa.budak@istanbul.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0002-4061-9487

[**] Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul/Türkiye.
anildincel@istanbul.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0003-0750-073X

[1] Kemal Atatürk, *Nutuk* II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s.767.

[2] Lordlar Kamarası'nda konuşan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a göre Sevr'in onaylanmamasının asıl sebebi, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milliyetçi hareketin Anadolu'da ortaya çıkmasıydı. Bkz. Mehtap Başarır, "1922 Paris Konferansı Ekseninde İngiltere'nin Anadolu Barışı'na Bakışı", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C. 62/1, 2022, s.211.

hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa ile uzlaşılmasıydı[3]. Sonunda mevcut haliyle Sevr Antlaşması'nın onaylanmayacağını anlayan İtilaf Devletleri şu iki gerçeğin farkına vardılar: Sevr'in hafifletilmesi ve "Doğu'da barış" için Mustafa Kemal Paşa'nın dikkate alınması.

"Sevr'in hafifletilmesi" sürecinde, İtilaf Devletleri'nin ilk hamlesi Londra Konferansı (Şubat-Mart 1921) idi. Özellikle İngilizler, Ankara ve İstanbul Hükümetlerini konferansa birlikte çağırmak suretiyle her iki hükümetin rekabetinden yararlanma amacındaydı. Bu oyunu Ahmet Tevfik Paşa, "Ben sözü Türkiye'nin tek temsilcisi TBMM Hükümeti'nin temsilcisi Bekir Sami Bey'e (Kunduk) bırakıyorum" diyerek bozmuş[4] ve İtilaf Devletleri'ne Türkiye aleyhinde istedikleri fırsatı vermemişti. Hatta İtilaf Devletleri, Türkleri barışa zorlamak için Yunan ordusunun ikinci kez Anadolu'da saldırıya geçmesini teşvik ve tahrik etmişler ise de II. İnönü'deki Türk başarısı/zaferi ile hayal kırıklığına uğramışlardı. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, Boğazlar bölgesinde Yunanlıların müdahaleci tavırlarını önlemek ve savaş hali devam ettiğinden dolayı İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal birliklerinin bulundukları bölgede halkın durumunu belirlemek amacıyla 13 Mayıs 1921'de bir "tarafsızlık beyannamesi" yayınladılar. Böylece söz konusu bölgede tarafsızlık ilan edilecek, İtilaf birlikleri ve vatandaşları tarafsızlık ilkelerine uyacaklardı. Ayrıca savaşan Türkler ve Yunanlılar, bu bölgede asker toplayamayacak ve ordu kuramayacaktı. En önemlisi, Türklere yönelik Anadolu'ya geçişle ilgili yasaklamalar kaldırılacaktı[5]. Ne var ki bu beyannamede yer alan hususlar hakkıyla uygulanamamıştı. Yine de İtilaf Devletleri, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin başarısının etkisiyle Yunan askerlerini işgal alanlarından çıkarmaya çalıştılar.

Haziran 1921 yılına gelindiğinde, İngiltere, bir taraftan "barış için Yunanistan'ı ikna"ya çalışırken diğer taraftan İtalyanların 25 Mayıs'ta Marmaris'ten asker çekmeleriyle karşılaştı. Bununla

[3] Metin Ayışığı, "Mütarake Döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuva-yı Milliye Arasındaki Münasebetler (14 Ekim 1918-16 Ekim 1920)", *Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz,* Sentez Yayıncılık, İstanbul 2012, s.248-2.

[4] Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.399-407.

[5] Söz konusu tarafsız bölge, Avrupa yakasında Bolayır-Büyükçekmece, Asya yakasında ise Karabiga-Gebze arasındaydı. Geniş bilgi için bkz, Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşında Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XXVI/26, Mart 2010, s. 42-44.

yetinmeyen İtalyanlar, aynı tarihlerde Antalya'dan da çekilme kararı aldılar ve 5 Temmuz'da resmen gerçekleştirdiler. İtalyanlara göre bunun sebebi, durumun siyaseten Türklerin lehine değişmesi ve buna güvenen mahalli Türk yöneticilerinin tahrikleri idi[6]. Bütün bu askeri ve siyasi gelişmeler İngiltere'nin "Yakındoğu Barışı'nın kurulması" yolundaki endişelerini artırmaktaydı. Bu gelişmeler yaşanırken, Lord Curzon, Fransız ve İtalyan mevkidaşlarıyla 18 Haziran 1921'de Paris'te toplandı. 19 Haziran akşamına süren görüşmelerde amaç, ilk önce Yunanistan'ı barışa razı etmekti. Bu konuda İtilaf Devletleri, görüşmelerin başarısızlığı halinde kendisine yardım edeceklerdi. Yunanistan bu teklifi kabul ederse Türkiye'ye dönülecekti. Hem İstanbul ve hem de Ankara hükümetlerine teklif sunulacaktı. Aslında, Sevr'in birçok maddesi değişmemiş, sadece İzmir, Türklere bırakılmıştı. Bir çeşit "İngiliz barış programı" olan bu teklifler, II. İnönü zaferinden sonra "Türk gücü"nün farkında olarak Yunanistan'ı yeni bir mağlubiyetten kurtarmayı amaçlıyordu. Bundan dolayı İtilaf Devletlerinin yaptıkları tek iş, küçük bir "İzmir tavizi" karşılığında "barış için arabuluculuk" idi. Fakat Yunanistan, bu teklifi 25 Haziran'da reddetti.[7] Çünkü Yunanistan, hâlihazırda İngiltere'ye güveniyor; yeni bir savaşta Türkleri yeneceklerine inanıyorlardı. Nitekim 10-24 Temmuz tarihleri arasında gerçekleşen Kütahya-Eskişehir muharebeleri bu güveni Yunanlılara verdi.

Buna rağmen İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi, 10 Ağustos 1921'de Paris'te toplanarak Türk-Yunan savaşı hakkında alınmış olan 13 Mayıs 1921 tarihli tarafsızlık kararını kesin bir şekilde uygulamaya karar verdi. Artık İtilaf Devletleri, taraflar arasındaki çatışmalar asker, silah veya kredi konusunda destek olmayacaklardı[8]. Her ne kadar İtilaf Devletleri, -özellikle İngiltere- görünüşte objektif iseler de gayr-i

[6] Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 292-297; Bilal Şimşir, İtalyanların Antalya'yı 7 Haziran 1921'de tahliye ettiğini yazmaktadır. Bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s.22.

[7] Şimşir, …Sakarya'dan İzmir'e, s.21-42.

[8] İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsız Kalacaklarını Bildiren 10 Ağustos 1921 tarihli telgraf, İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006, s.101 (Belge 22); Bozkurt, agm., s.52.

resmi yollarla temas kurarak Yunanistan'a destek vermeye devam ettiler[9].

Aslında Sakarya zaferi, TBMM Hükümeti'nin hem Doğulu ve hem Batılı devletlerle dış ilişkileri bakımından ciddi bir dönüm noktasıydı. İlk olarak Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması'na (16 Mart 1921) dayanarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanarak Türkiye'nin doğu sınırları tamamen güvence altına alınmıştı. Bundan bir hafta sonra, 20 Ekim 1921'de ise İtilaf bloğunun en güçlü devletlerinden biri olan Fransa ile Ankara İtilafnamesi imzalanmış ve Fransa, TBMM Hükümeti'ni resmen tanıyan ilk Avrupalı devlet olmuştu[10]. Gerçek şu ki Ankara İtilafnamesi, TBMM Hükümeti için büyük bir diplomatik başarıydı. Ayrıca TBMM Hükümeti, 23 Ekim 1921'de İngiltere ile Esir Değişim Sözleşmesi imzalamıştı[11]. Bütün bu siyasi gelişmeler, TBMM Hükümeti'nin farklı şekillerde de olsa resmen muhatap kabul edilip tanınması anlamına gelmekteydi. Hatta TBMM Hükümeti, Batılı Devletler tarafından Türkiye adına daha fazla resmi muhatap alınmaya başlanmıştı. Yine de İstanbul Hükümeti, mevcut uluslararası hukuk açısından Türkiye'nin temsilcisi idi. Bundan dolayı Türkiye ile ilgili konferanslara davet edilmekteydi.

Her ne kadar İngiltere, Fransa'nın Ankara Hükümetiyle bir itilafname imzalamasına tepki göstermiş olsa da, 1921 yılı Kasım sonlarından itibaren Ankara Hükümeti ile uzlaşmanın yollarını aramaktaydı. Ancak bu temaslar gizli ve gayr-i resmi yürütülmekteydi. Bu temaslar, Bulgar milletvekili Cyrille Kyrtchef[12] ile İngiliz binbaşısı Douglas Henry'nin girişimiyle başlamıştı. Bu görüşmeler, 27 Kasım- 5 Aralık 1921 tarihleri arasında, Samsun'da

[9] Buna rağmen İngiltere Başbakanı Lloyd George, 30 Ağustos 1921 tarihli Yunan saldırısını görünce, İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Yunanlıları asla düşman görmediğini söylemekten kaçınmadı. Bkz., Öztoprak, *age.,* s.103 (Belge 23).

[10] Anlaşma ve anlaşma sonrası siyasi ve askeri gelişmeler için bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri-Fransız Arşiv Belgeleri Açısından- 1919-1922,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.149-159

[11] İngilizler tarafından hazırlanan bu sözleşmeyi, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey imzalamıştı. Bkz., Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1976, s.450-451.

[12] İlgi çekicidir ki Kyrtcheff İngiliz Dışişlerinden Mr. Osborne'a 26 Kasım 1921 tarihli bir telgraf göndermiş ve Osborne da telin sonuna Kyrtcheff için "Bulgar entrikacı" diye yazmıştı. Bkz. Bilal Şimşir*, İngiliz Belgelerinde Atatürk IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s.88-89.

Refet Paşa (Bele) ile Binbaşı Henry arasında yapılmıştı. Adı geçen İngiliz binbaşının iddiasına göre Refet Paşa, Ankara Hükümeti'nin aynen Fransa gibi İngiltere ile de ayrı bir anlaşma yapabileceğini ve fakat İstanbul ve Boğazların Türkiye'ye bırakılmasının şart olduğunu söylemişti[13]. Ancak bu iddia, İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold tarafından yalanlandı[14]. Ayrıca söz konusu iddia, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'a gönderdiği 12 Aralık 1921 tarihli yazısında "üstü kapalı" bir şekilde tekzip edilmiş; bu tarz münferit bir anlaşmanın genel barış çabalarını güçleştireceğini bildirmişti. Lord Curzon'a göre İtilaf Devletleri'nin Ankara Hükümeti'nin aşırı barış şartlarını kabul etmesi imkânsızdı. Yine de Curzon, 19 Aralık 1921'de, "Sevr Antlaşması'nın Revizyonu İçin Paris'te Yapılması Düşünülen Toplantı" başlıklı bir muhtırayı hükümetine sunmuştu. Buna göre hazırlanan teklifler "Türkler açısından daha liberal, Yunanlılar için ise kabul edilebilir" nitelikteydi. Bu teklifleri Yunanlılar reddederse baskı uygulanacak, Türkler kabul etmezse İstanbul'daki işgal daha da sertleştirilecek ve hatta Karadeniz ile Akdeniz limanlarında bir abluka uygulanacaktı. Aynı zamanda Yunanlılara para ve cephane gibi aktif destek verilirse gelecek ilkbaharda Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmek mümkün olabilecekti[15].

Aslında Ankara ve Londra hükümetleri bir an önce barış yapılması taraftarıydılar. Ne var ki her iki hükümet de "kendi

[13]27 Kasım-5 Aralık 1921 tarihleri arasında yapıldığı söylenen görüşmelerle ilgili İngiliz raporu. Bu raporda Refet Paşa'ya Rafet Paşa denilmekteydi. Bkz. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde*, s.95-111; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 215-216.

[14] General Harrington, İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderdiği 4 Aralık 1921 tarihli telgrafıyla bu görüşmeleri, ne bu tarz görüşme için kendisi tarafından herhangi bir işlem yapıldığını, ne de böyle bir işle uğraşmaya vakti olmadığını belirterek yalanlamıştı. Bkz, Şimşir, *İngiliz Belgelerinde,* s. 94-95; Sonyel, *age.,* s.216-217.

[15] Lord Curzon'a göre, bugüne kadar Türkiye ile barış için üç deneme yapılmıştı. Birincisi, onaylanmayan "ölü" Sevr, ikincisi, tekliflerini Türklerin ve Yunanlıların kabul etmediği 1921 tarihli Londra Konferansı, üçüncüsü ise Haziran 1921 girişimiydi ki, hepsi de başarısız olmuştu. Bu, dördüncü barış girişimi olacaktı. Lord Curzon tarafından sunulan 19 Aralık 1921 tarihli muhtıra, Şimşir, *İngiliz Belgelerinde*, s.127-129; özeti için bkz., Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e 1919-1922,* İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989. s. 236-237.

şartlarında barış" istiyorlardı. Ankara Hükümeti, barış için Misâk-ı Millî esaslarında ısrarlıydı. Bu çerçevede Türklerin somut amacı, Yunanlıları Anadolu ve Doğu Trakya'dan çıkarmaktı. Nitekim 1922 yılının ilk günlerinde, Ankara Hükümeti'nin İstanbul Temsilcisi Hamid Bey, "Rus göçmen sorunu"nu görüşmek için bir araya geldiği İngiliz temsilci Sir Samuel Horace'a hükümetinin barış şartlarını açıklarken İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a ise Misâk-ı Millî temelinde bir barış yapmaya hazır olduklarını söylemişti. Buna karşılık Rumbold, Türkiye Misâk-ı Millî'de ısrar ederse, barışın zor olacağını dile getirmişti[16]. Anlaşılıyor ki İngilizler, barış için Misâk-ı Millî'nin bütün halinde kabul edilmesine karşıydılar. İngilizlerin amacı, Ankara Hükümeti'ne Misâk-ı Millî'nin pek gerisinde kalan "hafifletilmiş" Sevr Antlaşmasını kabul ettirmekti[17]. Bunun anlamı açıktı: İtilaf Devletleri, Yakın Doğu'da barışı sağlamak yolunda Sevr temelinde yeni girişimlerde bulunmak istiyorlardı. Bu yeni girişim, Türkleri daha ziyade Avrupa'da değil ama Anadolu'da memnun etme çabalarını artırma şeklindeydi[18]. Gerçi bu yoldaki ilk girişim, 1922 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Cannes Konferansı'nda yapılacaktı. Ne var ki Fransa'da Briand hükümetinin düşmesinden dolayı konferans 1 Şubat'a ertelenmişse de yeni başbakan Poincare'nin tavrından dolayı yapılamadı. Bu sırada İtalya'da Bonomi hükümeti de düşünce, barış görüşmeleri Mart'ın üçüncü haftasına, 22 Mart'a kalmış oldu[19].

Bu çalışmanın amacı, 22 Mart-10 Nisan 1922 tarihleri arasında Paris'te yapılan İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, Ankara Hükümeti'ne sunulan barış teklifleri ile TBMM Hükümeti'nin bu tekliflere karşı verdiği cevapların devrin iç ve siyasi gelişmeleri içinde analizini gerçekleştirmektir.

---

[16] Sonyel, *age.,* s. 218-219.

[17] Bu görüş, Yusuf Hikmet Bayur'a göre Sakarya zaferinden sonra İtilaf Devletleri karşısında kalan üç seçenekten biriydi, diğer ikisi, Anadolu ablukasına sıklaştırarak TBMM Hükümeti'nin düşmesini beklemek ve Türk zaferi idi. Geniş bilgi için bkz., "TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar", *Belleten,* XL/60, Ekim 1976, s.619-620.

[18] *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye* (1922), Derleyen Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s.28-29

[19] *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922),* s.29-30

1. Yusuf Kemal Bey ve Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa Seyahatleri

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922'de TBMM'nin üçüncü yasama yılı açılışında yaptığı uzun konuşması, İtilaf Devletlerinin, özellikle İngiltere'nin görüş ve girişimlerini boşa çıkarmaktaydı. Ona göre, TBMM Hükümeti'nin dış politikasının temeli, Misâk-ı Millî idi. O kadar ki Türkiye'nin dostu olabilmenin tek şartı, Misâk-ı Millî esasları çerçevesinde Türkiye'nin tam istiklalini onaylamaktı. Hatta ilişkileri yenilemenin/kurmanın da temel şartıydı[20].

Mustafa Kemal Paşa'ya göre çetin bir döneme girilmiş, askeri hazırlıklar devam ederken TBMM tarafından diplomatik temasların devam ettirilmesi faydalı görülmüştü. 1922 yılının başlarında itibaren ağırlık kazanan bu düşünce gereğince TBMM, 4 Şubat 1922'de oybirliği ile aldığı bir kararla Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşek) Misâk-ı Millî çerçevesindeki Türk taleplerini anlatmak amacıyla İstanbul üzerinden Avrupa'ya gitmesini onayladı[21]. 7 Şubat'ta Ankara'dan ayrılan Yusuf Kemal Bey, 15 Mart'ta İstanbul'a gelmiş ve ertesi gün Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa ile onun Ayazpaşa'daki evinde görüşmüştü. Görüşmede Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın da bulunduğunu belirten Yusuf Kemal Bey, İstanbul'a geliş sebebini, kendisinin Avrupa'da yapacağı açıklamaların İstanbul Hükümeti adına da yapılmış kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek olduğunu söylemişti. Böylece kendisi Türkiye adına daha güçlü bir şekilde Avrupa'da temaslarda bulunabilecekti. Yusuf Kemal Bey'in bu isteğini Ahmet Tevfik ve Ahmet İzzet Paşaların her ikisi de kabul etmişlerdi. Ancak TBMM ve hükümetinin kabulü anlamına gelen bu sözler, Padişah Vahdeddin ile

[20] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC),* C. XVIII, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.11.

[21] Yusuf Kemal Bey, mecliste yaptığı konuşmada, milli davayı cihana anlatmak için Avrupa'da bir seyahati faydalı görürken, Mersin milletvekili Selahattin Bey, meclise verdiği takrirde, "Misakı milli esasatı dairesinde hukuku milliyenin tamamı mahfuziyeti ve her mağdur millet için teslim olunan tamiratın çiğnenen topraklarımız için dahi temini kabulü suretiyle şerefi milli dairesinde sulh ve sükûnun tesisi emrinde" bulunması amacıyla Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gitmesini teklif etmiş ve bu teklif üç çekimsere karşı 178 oyla kabul edilmişti. Bkz. *TBMMZC,* C. XVI, s. 211-214; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.301-302.

yaptığı görüşmede karşılık görmemişti[22]. Bu durum Atatürk tarafından "İzzet Paşa ve rüfekasının Yusuf Kemal Bey'i işgal ve iğfal ederek Padişaha bir müracaatçı suretinde götürüldü" şeklinde değerlendirilmiş ve aynı gayeyle Ahmet İzzet Paşa'nın Yusuf Kemal Bey'den önce Yunan işgal bölgesinden geçirilerek Paris ve Londra'ya gönderildiği eleştirisinde bulunmuştu[23].

Nitekim Ahmet İzzet Paşa, bir heyetle 4 Mart'ta trenle Londra'ya gitmek üzere yola çıktı. Daha sonra Paris ve Roma'da temaslarda bulunması öngörülen bu heyetin amacı, bütün Türk milletini bir bütün halinde kurtarmaya çalışarak onun haklı davasını savunmaktı[24]. Bunu Ahmet İzzet Paşa, Londra'ya geçmeden önce Paris'te kendi sözleriyle şöyle ifade ediyordu[25]:

"Fırka, tefrik edilmeksizin Türk milletinin amel ve temenniyatı evvelce ma'lumdur. Bunları tekrar izah etmek için Avrupa'ya geldim. Yalnız Türkiye'nin hür ve müstakil yaşabilmesini talep ediyoruz. Paris'de tahsilde bulunduğum zaman Fransızların iki büyük prensibine riayet etmeyi talim ettirdiler: Adalet ve hürriyet."

---

[22] Tengirşek, *age.,* s.303-305; Oysa Meclis-i Vükela belgesine göre Yusuf Kemal Bey, bu görüşmede, İstanbul hükümetinin barış şartlarının Ankara hükümetinin görüşlerine uyduğunu söylemiş ve bundan dolayı Avrupa'da İstanbul'u da temsil edeceği düşüncesiyle kendisine vekâlet verilmesini istemişti. Bkz., Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela, 223/69'dan naklen Çetin, *age.*, s.477.

[23] Atatürk, *Nutuk,* II, s.646; Yusuf Kemal Bey, Sultan Vahdeddin ile görüşmesi için kendisine Ahmet İzzet Paşa'nın "Haydi seni Padişah bekliyor" dediğini, bunun üzerine Saray'a gittiklerini, Padişah'tan TBMM'nin tanınmasını istemesine rağmen Padişah'ın hiçbir cevap vermediğini hatıralarında yazmıştı. Anlaşılıyor ki Yusuf Kemal Bey, Tevfik ve İzzet Paşaların sözlerinden Padişahın, TBMM'yi tanıyacağı sonucunu çıkarmış, aksi olunca hayal kırıklığına uğramıştı. Bkz., *Vatan Hizmetinde,* s.304-305. Buna karşılık İzzet Paşa, Sultan ile görüşmenin Yusuf Kemal Bey'in talebi üzerine gerçekleştiğini, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul adına da yetki istediğini, bu talebin İtilaf Devletleri tarafında aleni düşmanlık olarak görüleceğinden dolayı Padişah tarafından kabul edilmediğini yazmaktaydı. İzzet Paşa'ya göre Yusuf Kemal Bey'in bu talebi kabul görmeyince Saraya Padişah tarafından davet edildiği dedikodusu çıkarılmış ve İzzet ve Tevfik Paşalar suçlanmıştı. Diğer taraftan, İzzet Paşa, bu söylenenleri iftira olarak değerlendirmekteydi. Kaldı ki, Yusuf Kemal Bey, Padişah ile görüşmesinden memnun kalmıştı. Bkz., Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım II*, s.159-160.

[24] *Tevhid-i Efkâr,* 3 Mart 1922, s.3291; Ayışığı, *age.*, s.310-311; Çetin, *age.,* s.485-486.

[25] "İzzet Paşa'nın İçyüzü", *Hâkimiyet-i Milliye,* 12 Mart 1922, s.1.

Daha açık ifadeyle Ahmet İzzet Paşa, Trakya ve İzmir derhal tahliye olunarak Türkiye'ye iade edilmesi ile[26] birlikte siyasi ve iktisadi bağımsızlığın onaylanmasını istiyordu[27]. Görüldüğü gibi Ahmet İzzet Paşa, Misâk-ı Millî'den farklı bir istekte bulunmamıştı. Bu çerçevede, 11 Mart'ta Londra'da Lord Curzon ile görüşen Ahmet İzzet Paşa, Paris'te söylediği sözleri burada tekrarlamış ve Türkiye'nin bağımsız bir ülke olarak yaşaması için adalet istediklerini söylemişti[28].

Diğer taraftan Yusuf Kemal Bey ise 7 Mart'ta Marsilya'ya gelmiş ve orada Franklin Bouillon ile görüştükten sonra Paris'e gitmişti[29]. Burada 13 Mart'ta General Gouraud ve 14 Mart'ta ise Fransız başbakanı Raymond Poincare ile kısa bir görüşme yapmıştı. Söz konusu görüşmelerde Fransızlar tarafından boşaltılan bölgelerde Ankara Anlaşması'nın uygulanmasına ilişkin sorunlar görüşülmüştü[30]. Ardından Yusuf Kemal Bey, 15 Mart'ta Londra'ya geçmişti.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu ziyaretleri bir "Koşu müsabakası"na benzetmişti. Gazete, Ahmet İzzet Paşa'nın ayrı gitmesini "Sanki Yusuf Kemal Bey ile beraber müttehiden gitmek bu zilletten daha ağırmış!" şeklinde yorumluyordu. Gazetenin zilletten maksadı, Paşa'nın Yunan işgal bölgesinden geçerek Avrupa'ya gitmesiydi[31].

İlgi çekiciydi ki, Yusuf Kemal Bey de Hâkimiyet-i Milliye gazetesi gibi İzzet Paşa'nın kendisinden önce Avrupa'ya gelmesinden rahatsızdı.

Yusuf Kemal Bey, 16 Mart'ta Ahmet İzzet Paşa ile birlikte Lord Curzon ile bir araya geldiler. Bu görüşmede Lord Curzon, amaçlarının Türk-Yunan savaşına son vermek ve barışı sağlamak olduğunu söyledi. Ayrıca TBMM ile Sovyet Rusya arasındaki antlaşmanın ittifak halini alıp almayacağına ve Sovyet desteğiyle Musul vilayetine yönelik bir askeri harekât yapılıp yapılmayacağına dair endişelerini dile getirdi. Lord Curzon, bu hareketleri "barışa karşı tehdit" olarak

[26] *Tevhid-i Efkâr,* 4 Mart 1922, s.3292.
[27] *Tevhid-i Efkâr,* 5 Mart 1922, s.3293.
[28] *Tevhid-i Efkâr,* 12 Mart 1922, s.3300.
[29] *Tevhid-i Efkâr,* 12 Mart 1922, s.3300.
[30] Yavuz, *age.,* s.160,
[31] "Yusuf Kemal Bey Londra'da", *Hâkimiyet-i Milliye,* 12 Mart 1922, s.1.

gördüklerini de ekledi. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey, Sovyet yardımlarının "savunma" amaçlı olduğunu söyledikten sonra Türk talepleri için "Misâk-ı Millî"yi işaret etmekten geri durmadı[32]. Ahmet İzzet Paşa ise daha önceki görüşmesinde Lord Curzon'a söylediği gibi hür ve bağımsız bir Türkiye'den bahsetti. Her ne kadar Ahmet İzzet Paşa ile Yusuf Kemal Bey, görüşmelerinde Misâk-ı Millî temelli Türk davasını anlattılarsa da İngiltere ve Fransa, Türk taleplerini kabul edecek durumda değildi. Anlaşılan o ki Ankara ve İstanbul hükümetleri temsilcileri fikir birliği içinde hareket ediyorlardı. Nitekim Yusuf Kemal Bey, 15 Mart'ta basına verdiği bir demeçte bunu dile getirmişti[33].

Atatürk'e göre Paris ve Londra'ya yapılan seyahatlerden bir sonuç çıkmamıştı. Çünkü İtilaf devletleri "hemen mütareke" demişlerdi. Oysa Ankara Hükümeti, mütareke ve barıştan önce Anadolu'nun tahliye edilmesini istiyordu. Bunda da ısrarlıydı[34].

Aslında Yusuf Kemal Bey, görüşmelerde pek belli etmemesine rağmen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi gibi İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gelmesinden rahatsızdı. Çünkü kendi "nüfuz ve kuvvetlerini tenkis edecek mahiyette" görmüştü. Yusuf Kemal Bey, 16 Mart tarihindeki Lord Curzon görüşmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin Londra büyükelçisi Mustafa Reşid Bey ile yaptığı bir akşam yemeği sohbetinde, İzzet Paşa ile Ahmet Tevfik Paşa'nın vatanperverliklerinden şüphe etmediğini, İtilaf devletleriyle mütareke ve barış görüşmelerinin Ankara'ya bırakılmasının "maslahat ve menafi'-i memleket muktezasından bulunduğunu", aslında kendisinin de ilgili devletlerin taleplerini dinlemek için Avrupa'ya geldiğini söyledi. Bununla beraber Ahmet İzzet Paşa da milli talepleri dile getirmekten başka bir iş yapmıyordu. Nitekim Lord Curzon ile görüşmelerinde, Marmara sahillerinden bir parçanın terkinin mümkün olmayacağına ve böyle bir şartı kabul edecek hiçbir Osmanlı hükümetinin bulunamayacağına ve Edirne dâhil olmak üzere Trakya'nın tahliyesi ve asker alma yöntemiyle Türk ordusunun

[32] Tengirşek, *age.,* s. 312-314.

[33] Tengirşek, *age.,* s.311; Bununla beraber, İzzet Paşa'nın hazırlayıp İngiliz Hariciye Nezareti'ne verdiği bir muhtırada "tadil edilmiş bir kapitülasyon sistemi"ne rıza göstermişti. Bkz, Tengirşek, *age.,* s.319.

[34] Atatürk, *age.,* s.646-647.

korunmasının gerekli olduğuna değinmişti. Görülüyor ki İzzet Paşa, "ittihad-ı metalib" tavrıyla Yusuf Kemal Bey'den farklı şeyler söylememişti. Buna rağmen İzzet Paşa, Türk talepleri konuşulurken "başka bir zeminde idare-i lisan etmiş ve metalib-i gayr-i muhıkkayı sükût ile" geçiştirmiş gibi gösterilmişti. Bu tutum, Osmanlı Devleti'nin Londra büyükelçisi Mustafa Reşid Bey için doğru değildi ve hatta insafsızlık idi[35].

Lord Curzon ile görüşmeden sonra hem İzzet Paşa ve hem de Yusuf Kemal Bey, The Times gazetesine birer röportaj verdiler. Her ikisi de Misâk-ı Millî temelinde doğuda barış için Türkiye'nin ortak taleplerini dile getirdiler[36]. İzzet Paşa, İzmir, Anadolu, İstanbul ve Boğazların bağımsızlığının yanı sıra hilafetin korunmasından söz ederken Yusuf Kemal Bey, Trakya, Anadolu, İstanbul ve Edirne gibi daha somut taleplerde bulunmuştu. Ancak gazete yaptığı yorumda, "somut talepler" bağlamında İstanbul Hükümeti'nin İzmir'in iadesi ile İstanbul'un güvenliğini isterken Trakya'dan bahsetmediğini, Ankara Hükümeti'nin ise Trakya'ya da talip" olduğunu söylemişti.[37] Londra büyükelçisi Mustafa Reşid'e göre, bu isnat doğru olmayıp bir "su-i

[35] Hükümet-i Seniyye Mümessili ve Murahhassası Mustafa Reşid Bey'in Hariciye Nazırı İzzet Paşa'ya 20 Mart 1338/1922 tarihli tahriratı, BOA, Hariciye Siyasi (HR.SYS), 2311/10.7.1.

[36] İzzet Paşa, adeta Misak-ı Milli"yi ifade ediyordu: "Daha önce söylediklerime göre, İzmir dâhil tüm Küçük Asya, Türk hudutlarıyla birlikte, üzerlerinde tam egemenliğe sahip olması gereken Türkiye'ye verilmelidir. İmparatorluğun başkenti İstanbul Hilafet, her türlü saldırıdan korunmalıdır ve güvenliği hem denizden hem de karadan ciddi şekilde güvence altına alınmalıdır. İstanbul'un güvenliğinin her zaman sağlanması şartıyla, Boğazların seyrüsefer özgürlüğünü kabul ediyoruz. "Buna karşılık, Yusuf Kemal Bey "Üç Arap vilayetinin sakinlerini kendi tasarruf haklarını kendilerine bırakıyoruz. Onların nafakası ve sadece tamamı veya çoğunluğu Türk olan vilayetleri istiyoruz. Osmanlı İmparatorluğumuzun üçte ikisini-Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan'ı kaybettik. Topraklarımızın sadece üçte birini, yani, Trakya ve Anadolu, Trakya'daki Enez-Midye hattını İstanbul'un güvenliğini garanti eden bir sınır olamayacağı ve Büyük Savaş'ın her halk için egemenlik ve bağımsızlık hakkını savunmak için verildiği hakka göre başkent olamayacağı için kabul etmedik… Trakya Türktür. Edirne her açıdan Müslümanlar için mukaddes bir şehirdir ve biz onu Türkiye için talep ediyoruz., "The Turkish Claims: A Peace, Not An Armistice. Views of İzzet and Yusuf Kemal/Türk iddiaları: Mütareke değil Barış-İzzet ve Yusuf Kemal'in görüşleri", *The Times,* 20 Mart 1922; Ayrıca, bu gazetenin kupürü, Londra sefaretinden İstanbul'daki Hariciye Nezareti'ne gönderilmişti. Bkz., BOA, HR.SYS, 2311/10.16.

[37] BOA, HR. SYS, 2311/10.15.

fikir ve niyet" ürünüydü, öncelikle bu yorumun bizzat İzzet Paşa tarafından açıkça tashih edilmesi gerekiyordu[38].

Daha sonra Yusuf Kemal Bey ile Ahmet İzzet Paşa, 18 Mart Cumartesi günü, Londra'da Carlton House Terrace'de Lord Curzon ile ayrı ayrı bir kez daha görüştükten sonra 20 Mart'ta Paris'e gitmek üzere Londra'da ayrıldılar[39].

2. Paris Hariciye Nazırları Konferansı (22-26 Mart 1922)

İngiltere, Fransa ve İtalya Hariciye Nazırları, Yakın Doğu'da barışı kurmak amacıyla 22 Mart 1922 Çarşamba günü, Paris'te Fransız Hariciye Nezareti'nde toplandılar. Taraflar, konferansın başında bir hayli ümitliydiler. Fransız Dışişleri Bakanı Raymond Poincare, Sevr Antlaşması'nın yeniden araştırılması için konferansa bir plan sunulacağını söylerken[40] İngilizler, konferansın başarılı olması için müttefiklerin Yakın Doğu meselesinde izlenecek siyasette uzlaşmalarının temel şart olduğunu düşünüyorlardı[41]. Paris'ten gelen haberlere göre konferans, bir taraftan Yunanistan ile Türkiye arasında hakemlik rolünü üstlenecek ve diğer taraftan da Sevr Antlaşması'nda yapılacak düzenlemeyi Türkiye'ye sunacaktı. Bu bağlamda Türkiye -daha ziyade Ankara Hükümeti- Misâk-ı Millî derken, Yunanistan Meclisi daha konferans başlamadan önce konferans kararlarını kabul edeceğini açıkladı. Asıl sorun, İngilizlerin Türklerle Ankara Antlaşması'nı yaptı diye Fransızlara duydukları kızgınlık idi. Oysa taraflar, İzmir, İstanbul ve Trakya konusunda az çok Misâk-ı Millî'ye yaklaşmışlar ve büyük oranda bağımsız Türkiye de anlaşmışlardı. Zaten İtalyanlar da aynı görüşteydi[42]. İtalyan Hariciye Nazırı Şanzer, Paris'e hareketinden önce İtalyan Meclisi'nde yaptığı konuşmada,

[38] Gerçekten İzzet Paşa, Trakya'dan bahsetmemişti. Bkz., *The Times,* 20 Mart 1922;Bu gazete yazısıyla ilgili değerlendirme için bkz., Londra büyükelçisi Mustafa Reşid Bey'in 21 Mart 1338/1922 tarihli tahriratı, BOA, HR. SYS, 2311/10.9.

[39] BOA, HR.SYS, 2311/10.16.; İngiliz Lordlar Kamarası kayıtlarına bakılırsa, Lord Curzon bu görüşmelere ilişkin bir mektubu İngiliz kabinesine sunmuştu. Buna göre İtilaf devletleri barış şartlarını belirlemiş olmalarına rağmen öncelikle mütareke şartlarını ortaya koymuşlardı. Bundan dolayı ilk teklif, Türk-Yunan mütarekesinin yapılmasıydı. Tahliye dâhil diğer meseleler daha sonra gündeme gelecekti. Bkz. Başarır, agm., s.217.

[40] "Üç Hariciye Nazırının İlk İctima'ı", *Hâkimiyet-i Milliye,* 27 Mart 1922, s.1.

[41] "Şark Konferansı Dün İctima' Etti.", *Vakit,,* 23 Mart 1922.

[42] "Sulh Konferansı", *Hâkimiyet-i Milliye,* 20 Mart 1922, s.1.

İtalya'nın bir Akdeniz devleti olmasından hareketle İtalyan iktisadi çıkarlarını "hür ve müstakil bir Türkiye'nin mevcudiyeti ile daima te'life çalışacağını" söyledi[43].

Bu şekilde İtilaf devletlerinin konferans öncesinde bağımsız Türkiye için anlaşmış olmaları, ilgili ülke kamuoylarını ümitlendirmekteydi. Nitekim bu ümidin etkisiyle, konferans öncesinde İtalyan Corra Della Sera gazetesi "Anadolu muharebesinin son günlerine geçirmekte olduğunu" yazıyordu. Fransız Le Petit Parisien gazetesi de "bu kez olacak" tavrıyla daha ziyade memnuniyet verici bir sonuç alınacağı ve bir uzlaşma yolunun bulunacağı ümidini dile getirmekteydi[44].

Bu şartlarda başlayan konferansın başında Lord Curzon, Türk-Yunan mütarekesi teklifinde bulundu. Önce mütareke, sonra tahliye olacaktı. Oysa Fransız Dışişleri Bakanı R. Poincare, Türklerin bunu kabul etmeyeceklerini düşünüyordu. Buna rağmen Lord Curzon, teklifinde direndi[45]. Teklife göre mütareke üç aylık olacak ve üç ay içinde Anadolu'nun tahliyesi ve İzmir'de Türk hâkimiyetinin kurulması gerçekleşecekti. Lord Curzon'un yaptığı bu mütareke teklifi üç devlet Hariciye Nazırı tarafından görüşüldükten sonra kabul edildi. Daha sonra Yunanistan ile Türkiye'ye bildirildi. 22 Mart tarihli bu mütarekenin resmi şartları şunlardır[46]:

1. Muharebe 1922…. Gece yarısı kesintiye uğrayacaktır.

2. Bugünkü orduları tarafından işgal edilmiş olan sınırı korumakla beraber savaşan taraflar, İtilaf devletleri subayları ile Yunan ve Türk komutanlarının temsilcilerinden meydana gelen ortak mahalli komisyonlarının kabul edecekleri kararlara uygun olarak iki cephe arasında askersizleştirme, hiç olmazsa 10 km genişliğinde ara açmaya ve her türlü bağlantıyı kaldırmaya izin verecek şekilde ileri birlikleri geri alacaklardır.

---

[43] "Şark Meselesinde İtalya'nın Siyaseti", *Hâkimiyet-i Milliye,* 23 Mart 1922, s.1.

[44] "Üç Hariciye Nazırının İlk İctima'ı", *Hâkimiyet-i Milliye,* 27 Mart 1922, s.1.

[45] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e,* s.257.

[46] Bu teklifler, İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerinin 23 Mart 1922 tarihli ortak telgrafıyla TBMM'ne gönderilmiş ve 24 Martta meclisin gizli oturumunda okunmuştu. Teklifleri tamamı için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, (TBMMGCZ),* C. III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.117-118; Ayrıca, özet metinler için "Lord Curzon'un Mütareke Teklifi", *Vakit*, 24 Mart 1922; Atatürk, *age.,* s.647.

3. Mütarekenin devamı esnasında karşılıklı orduların insan ve mühimmat itibariyle hiçbir şekilde takviyesi yapılmayacaktır.

4. İtilaf Devletleri ortak yönetimi altında görev yapacak komisyonlar, savaşan ordulardan her biri nezdine memur edilecektir. Bu komisyonlar ilan edilecek mütarekenin uygulanmasını kontrol etmekle görevli olup işgal bölgelerinde kişi ve malların korunmasında da yetkili olacaklardır.

5. Yunan orduları ve Türk orduları komutanları, İtilaf komisyonlarının hakemliğini kabul ve uygulamayı taahhüt ederler.

6. Muharebe üç ay süreyle tatil edilecektir. Ancak bu tatil, savaşan taraflar ilk barış görüşmelerine başlayana kadar üç ay olmak üzere kendiliğinden yenilenecektir. Ancak anlaşmayı yenilemeyen taraf, aldığı kararı, mütareke süresinin bitmesinden en az on beş gün önceden diğer taraf ile birlikte İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine bildirecektir.

Bu mütareke teklifine Fransız başbakanı Poincare gibi Atatürk de sert cevap vermeye taraftar değildi. Atatürk, doğrudan red yerine yeni şartlar ileri sürmeyi düşünüyordu[47]. "Biz yalnız onların teklif ettiği şeraiti kabul edemeyeceğimizden mukabil şerait dermeyan edeceğiz." Fakat Paris'te bulunmalarına rağmen mütareke teklifinden İzzet Paşa, Lord Curzon'un özet halinde bildirmesiyle öğrenmiş; Yusuf Kemal Bey ise İzzet Paşa'nın kâtibinin tuttuğu notların okunmasıyla haberdar olmuştu. Ona göre, İtilaf Devletleri Türkiye'nin elini koluna bağlamak istiyorlardı. Önce mütareke, sonra tahliye düşüncesi, bunun tipik göstergesiydi[48]. Ayrıca İtilaf Devletleri, savaşın derhal sona erdirilmesini ve aynı zamanda Yakın Doğu'da barışın iade edilmesini, yeniden can ve mal kaybına yol açmadan Anadolu'nun tahliyesini istiyorlardı[49].

Bu haliyle mütareke teklifini kabul etmek Misâk-ı Millî açısından kolay değildi. Bu durumda Türklerin eli kolu bağlanıyordu. Paris'ten ayrılmadan önce Yusuf Kemal Bey ile görüşen Fransız Dışişleri Bakanı Raymond Poincare, mütareke teklifi kabul edilmese

[47] Atatürk, *age.,* s.648-649.
[48] Tengirşek, *age.,* s.323.
[49] Tengirşek, *age.,* s.327.

bile cevabın ılımlı yazılmasını tavsiye etti. Belli ki Poincare, "iplerin kopmasını" istemiyordu[50].

İlgi çekicidir ki Yunanistan hemen mütareke teklifini kabul etmişti. Bunun sebebi, Yunan ordusunun Sakarya'da madden ve manen mağlup edilmiş olmasıydı. Diğer taraftan Atatürk, söz konusu mütarekenin Türk ordusunun gevşetmek ve milli hükümeti bazı beklentiler içine sokmak amacını taşıdığını düşünmekteydi. Oysa İtilaf Devletleri bu teklifleri, "Anadolu'yu tahliye ve Şarki karib meselesini hal etmek" şeklinde açıklıyorlardı[51].

Şurası bir gerçek ki bu mütareke teklifleri, daha ziyade Yunanistan'ı rahatlatıyor, Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı muhtemel taarruzî harekâtını geciktiriyordu. Gazeteci Ahmet Emin de aynı kanaatteydi ve bunun "düşmanın işine gelebileceğini" ve hatta "bu teklifin münakaşaya mütehammil bir tarafı"nın olmadığını yazmıştı. Bu da sebepsiz değildi. Çünkü Türklerin mütarekeden çok canı yanmıştı. Bundan dolayı sebepsiz yere silah bırakmak Milli Mücadele açısından intihardı. Hal böyle iken bu tarz girişimlerin dillendirilmesi "kuşatıcı bir propaganda silahı"ndan başka bir şey değildi[52]. Ahmet Emin'e göre mütarekeye razı olmak bir sene süresince meseleyi silahla halledebilme imkânını gözden çıkarmaktı. Paris'ten gelen haberlere bakılırsa, zaman geçtikçe, mütareke, ikinci planda kalmakta ve ortada Sevr'e ilişkin bir düzenleme sureti bulunmaktaydı[53]. Bu yorum ile yetinmeyen Ahmet Emin, Yusuf Kemal Bey'in sadece kuru bir mütareke teklifiyle değil, daha ziyade müzakere ve münakaşaya açık Sevr Antlaşması'nın düzenlenmiş bir suretiyle Ankara'da döndüğü kanaatindeydi[54]. Benzer bir görüş Hâkimiyet-i Milliye'de yer almaktaydı. Gazete, Paris'ten gelen haberlerden olumlu fikirler elde edilemeyeceğini düşünüyordu. Çünkü Yunan ordusunun Anadolu'yu işgalini sağlayan en önemli güç bloku İtilaf Devletleri idi. Amaç Sevr Antlaşmasını kuvvetle Türklere kabul

[50] Poincare şöyle söylüyordu: "Büyük Millet Meclisine benden hürmet götürün. Cevabı biraz uzatın. Kabul etmezseniz etmeyin. Yalnız ibarelerini mülayim yazın. Sizi müdafaa edebileyim. Selametle gidin…" Bkz., Tengirşek, *age.,* s.324.

[51] Atatürk, *age.,* 647.

[52] "Mütareke Teklifi", *Vakit,* 24 Mart 1922, s.1.

[53] "Yeni Bir Safha", *Vakit,* 26 Mart 1922, s.1.

[54] "Yeni Bir Safha", *Vakit,* 27 Mart 1922, s.1.

ettirmekti. Hâlihazırdaki mütareke teklifi ise aynı amaca hizmet etmekte ve "Yunan süngüsüyle yapılamayan şeyi insaniyet kisvesi altında, güya kan dökmemek için mütareke" yoluyla yapılmak istenmekteydi[55].

Paris'te başlayan konferans görüşmeleri, Türk gazete ve gazetecilerin endişelerini haklı çıkaracak cinstendi. 22 Mart öğleden sonra yapılan ilk toplantıda Lord Curzon'un mütareke teklifi ele alındı. Curzon, önce mütareke sonra tahliye diyordu. Ancak ondan sonra barışın şartları görüşülecekti. Bunlar, bir çeşit, genel barışın ön şartlarıydı.

İkinci olarak, İtalyanların önem verdiği Üçlü Anlaşma ve İzmir konuları görüşüldü. Nitekim İtalyan Dışişleri Bakanı Signor Şchanzer, Üçlü Anlaşması'nın- Anadolu nüfuz bölgeleri anlaşması- İtalya için hayati önemde olduğunu söyledi. Ona göre İngiltere ve Fransa kurdukları manda idareleriyle somut kazanımlar elde etmişti. Bundan dolayı Üçlü Anlaşma, İtalya için önemliydi. Bu konuda Poincare, Türkiye'nin kabul edebileceği bir çerçevenin bulunması gerektiğini, mevcut halin yetersiz olduğunu söylerken Lord Curzon "teknik iş" diyerek geçiştirdi. Çünkü Türklerin bu anlaşmayı kabul etmeyeceklerini düşünüyordu. Ancak İzmir söz konusu olduğunda, Lord Curzon'un daha fazla söyleyecek sözü vardı. Curzon'a göre, İzmir ve havalisi –Aydın vilayeti- kayıtsız şartsız Türklerin eline geçmemeliydi. Bölgeye bir çeşit muhtariyet verilmeliydi. Çünkü Rumlar vardı ve onlar korunmalıydı. Bu görüşe Poincare karşı çıkarak Rumlara imtiyaz verilemeyeceğini ve "İzmir için özel rejim"in kesinlikle Türkler tarafından kabul edilmeyeceğini belirtti. Bununla yetinmeyen Poincare, Edirne'nin Yunanistan'a bırakılması halinde Türklerin çoğunluk halinde bulunmasından dolayı orada da özel rejim uygulanması gerektiğini söyledi[56].

23 Mart günkü toplantının iki ana konusu, Anadolu'nun tahliyesi ve azınlıklar idi. Burada da Lord Curzon ile Poincare karşı karşıya geldi. Poincare, Anadolu'daki mevcut statüko esasına göre mütareke

[55] "Mütareke Etrafında", *Hâkimiyet-i Milliye,* 27 Mart 1922, s.1.

[56] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e,* s.257-258; Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket-Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne-*, (Bundan sonra İngiliz Perspektifinden diye geçecektir.) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 315-317.

yaptırılmak ve tahliye işleminin geciktirilmek istendiğini hatırlattı. Fransız Dışişleri Bakanı'na göre müttefikler Anadolu'nun tahliyesine hazır olduklarını açıklamalıdır. Amaç Türkleri barışa razı etmekti. Tabiatıyla bu sözlerin muhatabı Lord Curzon idi ki buna cevap vermedi[57].

Azınlıklar konusunda Lord Curzon, Sevr Antlaşmasının ilgili maddelerinin güçlendirilmesini isterken -ki amaç Anadolu Hristiyanlarını korumak- Poincare, Sevr Antlaşması'ndan bahsedilmemesini, Türkiye ile yapılacak antlaşmaya öteki Avrupa devletleriyle yapılan antlaşmalardaki azınlık hükümlerine benzer hükümlerin konulmasını istedi. Görünen o ki Poincare, daha gerçekçi idi. Bu haklılık sayesinde, aynı gün öğleden sonraki toplantıda, Lord Curzon'un Poincare'nin dediğine gelmesiyle Sevr Antlaşması'na açıktan atıf yapılmaması, daha örtük bir formülün bulunması kararlaştırıldı. Ayrıca Yunanistan'daki Müslümanların haklarının korunması da gündeme geldi. Ardından Ermenilerin durumuna geçildi. Lord Curzon Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesini ve ayrıca Çukurova –Kilikya-da da Ermenilere yurt talebinde bulundu. Bu bölge hakkında tecrübeli olan Poincare, Çukurova'da Ermenilere yurt için " o kadar Ermeni nüfusunu nerede bulacağız" diyerek buna karşı çıktı. Hatta Türklerin Çukurova'yı kesinlikle vermeyeceklerini de söyledi. Buna karşılık Lord Curzon, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulü için "Ermenilere toprak şartı"nın ileri sürülebileceğini belirtti[58].

24 Mart sabahı yapılan toplantıda yeniden Ermeniler ve Anadolu'nun tahliyesi konuşuldu. Bu kez Poincare, Süryaniler ve Geldaniler ile Asur devletinden söz etse de Lord Curzon'un "bu iş çok karmaşık" demesi üzerine fazla ısrar etmedi[59].

Aynı gün öğleden sonraki toplantının gündemi Boğazlar ile Doğu Trakya idi. Bu konuda İngiliz-Fransız görüş ayrılıkları derindi. Temel sorun, Boğazlar ve İstanbul'un nasıl korunması idi. Sıkça sözü edilen Çatalca sınırı, İstanbul'u Yunan toplarının menzili içinde

[57] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.258; Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.317.

[58] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s. 258-259; Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.317-318.

[59] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e,* s.259; Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.318.

bırakabilirdi. Mareşal Foch, Türk-Yunan sınırının Midye-Enez hattı olmasını, arada Edirne'yi de içine alacak şekilde bir tampon devlet olması gerektiğini söyledi. İngiliz General Harrington ise hem Türk tezlerini bilmenin ve hem de gerçekçi olmasının etkisiyle Türk-Yunan sınırının Meriç nehri olmasını savundu. Bu görüşe Fransız ve İtalyan askeri yetkilileri de katılıyorlardı. Bu askeri görüşler, siyasilere göre daha gerçekçiydi. Lord Curzon, kesinlikle Gelibolu Yarımadasının Türklere verilmemesi gerektiğinde ısrarlıydı. Gerekçe burada 1915'de döktükleri kanlardı. Ayrıca, Lord Curzon'a göre Boğazların her iki yakası Türklere verilmemeliydi. Zaten Britanya kamuoyu da buna karşı çıkardı. Ancak Türkiye'nin batı sınırı, Tekirdağ'a kadar çekilebilirdi. Bu arada Yunan donanması, Marmara Denizi'nde bulunabilirdi. Hatta Yunanistan'ın İstanbul ile ilgili istekleri engellenirse Yunanlıların savaşabilecekleri iddiasında bulundu. Bütün bu görüşlere Poincare karşı çıktı[60].

25 Mart'ta, Ermeni meselesinin Milletler Cemiyeti'ne havalesi oybirliğiyle kabul edildi. Ardından Trakya, yeniden görüşüldü. Ancak Lord Curzon'un direncini gören özellikle Mareşal Foch, fikrini değiştirdi ve yeni sınır olarak Tekirdağ'ın batısından başlayıp Babaeski ve Kırklareli'nin batısından geçerek Istranca dağlarının batısından Bulgar sınırına ulaşacak bir hat önerdi. Buna göre Babaeski ve Kırklareli Türkiye'de kalırken Gelibolu Yarımadası ile Edirne, Yunanistan'a veriliyordu. Bu sınıra da Lord Curzon itiraz etti ve sınırın Tekirdağ, Babaeski ve Kırklareli'nin batısından geçmesini istedi. Bu sınıra da özellikle Türkler için kutsal olduğunu düşündüğü Edirne'den dolayı da Poincare karşı çıktı[61].

Aynı toplantıda görüşülen ikinci mesele mali konulardı. İtalyan ve Fransız temsilciler, Üçlü Anlaşmayı Türkiye'ye kabul ettirebilmenin çareleri aramaktaydılar. Sonunda, Sevr Antlaşması'nda öngörülen mali komisyonun kaldırılması teklif edildi. İtalya Dışişleri Bakanı, Üçlü Anlaşma ile İtalya'nın elde ettiği imtiyazlara zarar gelmemesi şartıyla bu teklifi kabul etti[62].

---

[60] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.259-260; Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.318-319.

[61] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e,* s.261; Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.319.

[62] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.261. Abdurrahman Bozkurt, Şimşir'den farklı olarak Üçlü Anlaşma'nın yeni şartlara uyarlanmasını İtalya'nın kabul ettiği görüşündeydi. Bkz. Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.320.

26 Mart'ta yapılan ilk toplantının en önemli meselesi, Sevr Antlaşması'ndaki zorunlu askerliğin kaldırılması maddesiydi. Ancak bu hükmün Türkiye'ye kabul ettirilmesi gerekiyordu. İtalyanlar, Üçlü Anlaşmadaki nüfuz bölgeleri esasına göre Türkiye'de jandarma teşkilatını denetleyecek müttefik subaylar görevlendirilmesini uygun görüyordu. Ayrıca askersizleştirilecek bölgede görevlendirilecek donanma danışmanlarının görev tanımları yapıldığı gibi kapitülasyonlardan yararlanacak ilgili devletlerin vatandaşlarının himayesi meselesi de görüşüldü ve bir taslak plan hazırlandı. Bunun dışında yeni barış konferansı yeri konuşuldu. Lord Curzon İstanbul derken, Poincare Bursa olmasını istiyordu. Öğleden sonra ise ana gündem maddesi Türkiye ve Yunanistan'a sunulacak bildiri idi. Bu bildiride, İtilaf Devletlerinin kabul edeceği yeni sınırlar içinde bir Türkiye teklif edilmekteydi. Hatta Osmanlı Sultanı'nın dini ve seküler otoritesinin sürdürülebilmesinden bahsedilmekteydi. Tabiatıyla Türklere bu haklar verilirken Yunanlılar da memnun edilmekteydi[63].

Sonunda İtilaf Devletleri 26 Mart 1922'de, 25 maddelik konferans tekliflerini (kararlarını) açıkladılar. Bu kararlar, Lord Curzon, Poincare ve Schanzer imzalı olarak Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri aracılığıyla 28 Mart'ta İstanbul Hükümeti'ne bildirildi[64]. Üç Dışişleri Bakan imzalı telgrafta Yakın Doğu'da barışın kurulması amacıyla yapılan bu tekliflerin belirlendiği belirtiliyor ve yakın bir zamanda toplanarak bu tekliflerin birlikte görüşülmesi

[63] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.261-262; Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.321.

[64] Fransa Fevkalade Komiserliği'nin 28 Mart 1922 Tarihli takrir-i şifahi tercümesidir. BOA, HR-SYS, 2306/5.1; BOA, HR.Tercüme Odası (TO), 612/60.2; A.Bozkurt, bu süreçte İtilaf devletlerinin konferans kararlarını iki nota halinde İstanbul, Ankara ve Atina hükümetlerine bildirdiğini birinin mütareke talebinin, ikincisinin de konferans kararlarının kabulünün istendiğini yazmaktadır. Bkz., Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.323. Ancak İtilaf Devletlerinin Dışişleri Bakanları'nın İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği telgrafta kullanılan dil daha diplomatik, daha uzlaşmacı bir nitelik taşımaktadır.

isteniyordu[65]. Bir önsöz ve 25 maddeden meydana gelen teklifler şunlardı[66]:

1. Dışişleri Bakanları, adilane hareket ederek Türk ve Yunan orduları arasında barışı geri getirmek arzusundadırlar.

2. Dışişleri Bakanları, tarihî ve şanlı payitahtı olan (İstanbul) şehri merkez olmak üzere Türk millet ve devletine ait arazi dâhilinde Türkiye'nin istiklalini temin ve Türkiye'nin hükümdarı Padişahın dünyevî ve dinî nüfuzunu devam ettirmek arzusundadırlar.

3. Dışişleri Bakanları, Yunan milletine de savaş sırasında müttefiklerin davası uğrunda üstlendiği büyük fedakârlık için tavizler vermek ve onun milli gelişmesi için kendisine hareket serbestliği vermek arzusundadır.

4. Dışişleri Bakanları, her iki halkın birbiriyle temasta bulundukları bölgelerde ve hatta kendi halklarının birbiriyle temasta bulundukları bölgelerde gelecekte karşılıklı güven içinde yaşayabileceklerini sağlamayı arzu ederler.

5. Dışişleri Bakanları, gerek Müslüman ve gerek Hristiyan veya herhangi bir ırk ve mezhepten olur ise olsun Avrupa ve Asya'da daha kalabalık siyasi ve ırkî cemiyetlerde içinde yerleşmiş bulunan çeşitli azınlıkların himaye ve sıyaneti için gerekli tedbirleri almak arzusundadırlar.

6. Dışişleri Bakanları, Türk milleti ile onun daha henüz hal-i harpte bulunmak olduğu Avrupa devletleri arasından bir anlaşmazlığa engel olmak arzusundadırlar.

7. Dışişleri Bakanları, her iki taraf için hiçbir şekilde tarafsızlıktan ayrılmamak ve her iki taraf arasında eşit davranmak arzusundadırlar.

8. İtilaf Devletleri, barış ve dostluk için Anadolu'daki savaşan ordular arasında mütarekeyi sağlamayı birinci hedef kabul etmişlerdir.

---

[65] BOA, HR.SYS, 2306/5.2.1; BOA, HR.TO, 612/60.1.1. İtilaf Devletlerinin Dışişleri Bakanları'nın İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği telgrafta kullanılan dil, Abdurrahman Bozkurt'un değerlendirmesinin aksine daha diplomatik, daha uzlaşmacı bir nitelik taşımaktadır.

[66] BOA, HR.SYS, 2306/5.2; BOA, HR.TO, 612/60; *Takvim-i Vekayi,* 1 Nisan 1338, s.1-4; Atatürk, *age.,* s. 650-651; Âli Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara 1948, s.147-148; Özeti için bkz., Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.263-264, Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden…,* s.323-324.

9. Yunanlıların kendi arzusuyla tahliyesi ve Türk hâkimiyetinin bu bölgede sağlanması kabul edilmiştir. Bu tahliye için gerekli esaslarla ilgili genel düzenlemeler, Mareşal Forch'un başkanlığında bir askeri komisyon tarafından yapılacak ve uygulanacaktır.

10. Yunan kuvvetlerinin tamamen barışçı bir şekilde çekilmesi için gerekli sürenin dört ayı biraz geçeceği hesaplanmaktadır. Şunu ifade edelim ki, bu tekliflerin iki tarafça kabulü halinde Türkler Anadolu'nun geri alınmasına birden insan ve para fedakârlığı olmaksızın başaracaklar ve aynı zamanda da Yunan askerinin şerefle ric'atı meydana gelecektir. Eğer bu iş başarılı olur ise Asya'da Türk hâkimiyeti Akdeniz'den Karadeniz'e ve Boğazlara ve Mavera-yı Kafkas ve İran'a ve El-Cezire'den Adalar Denizi sahiline kadar tamamıyla sağlanmış olacaktır.

11. Gerek Trakya vilayetlerinde ve gerek Avrupa'da bulunan Yunan topraklarında bazen pek yoğun bir halde yaşayan ırkî ve dinî ekalliyetlerin korunmasını sağlamak için tarihî ve coğrafi sebepler dikkate alan Bakanlar, ayrım yapmaksızın cins ve mezhep her iki bölgedeki azınlıkların bütün memnuniyetini sağlayacak bir dizi tedbirleri teklif ederler.

12. Bu tedbirler hem devletlerarası antlaşmalara ve hem de ilgili memleketlerin mülki ve dini kanunlarına dayanacaktır.

13. Bundan başka Dışişleri Bakanları, Milletler Cemiyeti'ni bu tedbirlerin her iki bölgede uygulanmasından sorumlu olmaya ve özellikle, atayacağı yetkili komiserlerle yürütmeye davet etmeyi kararlaştırmışlardır.

14. Gerek üç devlet, savaş sırasında verilen taahhütleri gerek Ermeni milletinin "düçâr olduğu ıztırabât-ı elîme" dolayısıyla Ermenilere doğuda bir milli yurt verilmesi hakkında Milletler Cemiyeti'nden yardım talep edilmiştir.

15. Avrupa'nın bir daha 1914 ve takip eden yıllarda karşılaştığı zorluklara ve yaptığı fedakârlıklara artık bir daha kesinlikle kalmaması gerekmektedir. Türkler askersizleştirilmiş geniş bölgede her türlü düşmanca askeri amaçları imkânsız kılacak şartlarda Çanakkale'nin Asya sahiline kabul edileceklerdir. Fakat Boğazlara serbestçe geçişi sağlayarak Gelibolu yarımadasında bir müttefik işgal

kuvveti yerleştirilmelidir. Bu yarımada dahi gayr-i askeri bir bölge oluşturacaktır. Müttefik askeri kuvvetleri Çanakkale girişinde yeterli bir kuvvet bulunduracaktır.

16. Boğazlar, seyir ve sefer ile ticaret için daha önce teklif edildiği şekliyle başkanı Türk olmak üzere ilgili başlıca bütün devletlerin temsil kılınacağı ümit edilen uluslararası bir komisyonun yönetimine konulacaktır.

17. Boğazların Asya sahilinde askersizleştirilecek saha, Kapudağı Yarımadası müstesna olmak üzere Çanakkale Sancağı olacaktır. Marmara Denizi'nin güney sahilinde başka arazi askersiz hale getirilmeyecektir. İstanbul Boğazı'nın Asya sahilinde askerlikten soyutlanacak saha bugün mevcut iki bölgeden ibaret olacaktır. Çanakkale haricinde bulunan Gökçeada, Bozcaada, Limni, Semadirek ve Midilli Adaları ve Marmara Denizi'ndeki bütün adalar dahi askerlikten arındırılacaktır.

18. Çanakkale ve Marmara Denizi'nin Avrupa sahiline gelince; söz konusu üç devletin Dışişleri Bakanları Doğu Trakya'nın geleceği hususunda vahim ve zorlu bir mesele karşısında kalmışlardır. Bir yönden yukarıda izah edilmiş olan sebeplere dayanarak Gelibolu Yarımadasını Türkiye'ye dâhil edecek şekilde bir çareyi kabul edecekleri gibi diğer yönden Türkiye'nin Avrupa'da İstanbul'un güney ve batısında sahip olduğu arazi ile Yunanlılar tarafından işgal edilmiş Şarkî Trakya arazisi arasında şimdiye kadar teklif edilen sınırın gerek bir askeri istila tehdidine gerek sonradan savaş halinde bulunduğu bir devletin endişe veren yakınlığına marûz kalabilecek olan payitahtın yeterli olmayan bir derecede temin edeceği itirazı da nazar-ı dikkate almışlardır. Bu tehlikeler ilk önce tasarlanmış sınırın İstanbul'dan kâfi derecede uzaklaştırılması; ikinci olarak bu sınır dışındaki arazinin bilfiil tarafsız bir şekle konulmasıyla bertaraf edilebilir.

19. Bundan başka Dışişleri Bakanları, Doğu Trakya'nın sayılmayan Sevr Antlaşması ile Yunanistan'a verilmesini kabul ederek Yunan kuvvetlerinin bu bölgeyi bilfi'il işgal etmekte olduğu ve Yunan hükümetinin de bazı noktalarda çoğunluğa sahip Rumların yaşadığı bu toprakları idare etmekte bulunduğu hususunu kabul etmek arzusundadırlar.

20. Bu şartlar altında üç Dışişleri Bakanı, İtilaf Devletleri'nin 1919'da Yunanistan'ı işgale davet ettikleri hatırlanmalıdır. Anadolu'nun tamamen, fazla olarak Doğu Trakya'nın da kâmilen tahliyesini Yunanistan'dan talep etmek sorumluluğunu üstlenemezler idi.

21. Bununla beraber payitahtın Türk Devletinin Avrupa kıtasında masuniyetini korumak amacıyla stratejik açıdan öneminden dolayı üç Dışişleri Bakanı, askeri memurlarını kendilerine yardıma davet etmişlerdir.

22. Marmara Denizi üzerindeki "Ganos" civarından başlayarak kuzey ve kuzeydoğu yönünde Bulgaristan sınırına doğru ve adı geçen sınırı -Istranca dağlarının batı silsilesinde ulaşılacak bir hat- tavsiye etmişlerdir. Bu sınır Rum şehri olan Tekfur Dağı'nı Türkiye'ye ve Babaeski ile Kırkkilise'yi Yunan tarafında bırakacaktır. Böylece Doğu Trakya sınırının Yunan ve Türkiye tarafındaki askersiz bölgeyle birlikte sınır ile İstanbul'un güvenliği sağlanmış olacaktır.

23. Şarkî Trakya'nın hem civar arazisinden ayrılması mümkün olmayan Edirne şehri hakkında özel bir hükmün konulması gereklidir. Böylece Türkiye'ye verilecek İzmir şehriyle Yunanlılar tarafından korunacak Edirne şehri oldukça eşit bir durumda bulunmaktadır.

24. Üç Bakan, her iki şehir ahalisinden Türk veya Rum olmayan unsurlara kendi idarelerine adil bir şekilde katılmaları sağlanacağına, dini kurum ve binalarını koruyacak dostane bir anlaşmanın yapılması için Türk ve Yunan hükümetleriyle ilişki kurmaya eğilimlidir.

25. Üç Bakan, Trakya meselesinin kolay halledilemeyeceği görüşündedir. Onlar yukarıdaki teklifi dünya kamuoyu için tavsiye etmektedirler.

Hemen ifade edelim ki 26 Mart tarihli nota, eski diplomasi usullerine ne dil ve ne de şekil olarak asla uymaktaydı. Çünkü İtilaf Devletleri, beğenmedikleri Bolşevikleri taklit ederek söz konusu notayı bir propaganda metnine dönüştürmüşlerdi. Bunun ispatı, genel değerlendirmelerin somut maddelerden daha fazla yer tutmasıydı[67]. Buna rağmen İtilaf Devletleri'nin bu 22 ve 26 Mart tarihli notaları,

[67] "Vicdan-ı Beşer Huzurunda", *Hakimiyet-i Milliye,* 2 Nisan 1922, s.1.

gazeteci Ahmet Emin'in ifadesiyle "sulh yolunda atılmış bir müspet adım" idi. Ona göre bunun anlamı, düne kadar inkâr edilen Türklerin haklarının hiç olmazsa bir kısmının onaylanmasıydı ki, bunun en büyük sebebi, Türk milletinin yaşamak azim ve kabiliyetinde olduğunu göstermesiydi[68]. Nitekim Fransız Tan gazetesi de söz konusu mütareke/barış tekliflerinin barışın kurulması yolunda yeni bir girişim olarak değerlendirmekteydi[69].

Görüldüğü gibi içte ve dışta yapılan yorumlar, söz konusu girişimlerin barış yolunda atılmış önemli bir adım olduğu fikrinde birleşmekteydi. Bu tekliflerin esası Türk-Yunan savaşında bir mütareke yapmak ve bu suretle Yunan ordusunun Anadolu'dan rahatça geri çekilmesini sağlamaktı. İkincisi, her iki ülkede yaşayan azınlıkların karşılıklı haklarının güvenceye alınması ve bu bağlamda, İtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı'nda mağdur olduklarını düşündükleri Ermeniler için doğuda "milli yurt" kurulması ve bu işin de Milletler Cemiyeti'ne götürülmesiydi. Bu tekliflerden biri de Boğazlar bölgesinin askersizleştirilmesi ve barıştan sonra İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un tahliye edilmesiydi.

İlgi çekicidir ki Ankara Hükümeti, daha 22 Mart tekliflerini müzakere ederken 26 Mart 1922 tarihli kararlar ile karşılaştı. Bu teklife karşı Atatürk'ün tepkisi, İtilaf Devletleri'nin "İstanbul Hükümeti de beraber olduğu halde aleyhimizde imhakâr teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek" şeklindeydi. Buna rağmen Atatürk bu tekliflere kategorik olarak karşı çıkmamış; mütarekeyi kabul etmekle beraber ilk önce Yunan ordusunun Anadolu'dan tahliyesini gerekli görmüştü[70]. Bu arada, Ankara, Elâzığ, Arapgir, Bolu ve Niğde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Misâk-ı Millî'ye uygun olmadıklarından dolayı İtilaf Devletlerince teklif

[68] Ahmet Emin, "Paris Sefareti", *Vakit,* 28 Mart 1922, s.1.

[69] *Hakimiyet-i Milliye,* 2 Nisan 1922, s.1.

[70] Atatürk, *age.,* s.651; Bu arada belirtelim ki, 22 Mart 1922 tarihli İtilaf notasını alan Bab-ı Âlî, 26 Mart tarihinde İtilaf devletlerine cevabî notasını göndermişti. Bu notada İstanbul hükümeti, Anadolu'dan Yunan askerinin tahliyesini öngören mütareke teklifinin Edirne dâhil Trakya'nın tahliyesini kapsamadığını, bu olmaksızın İstanbul'un saldırılardan korunamayacağını bildirmişti. Söz konusu notada dikkat çeken bir başka husus ise, 22 Mart tarihli İtilaf notasının Bâb-ı Âlî tarafından derhal Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş olduğu bilgisinin yer almasıydı. Bkz., Bab-ı Âlî'nin müttefiklere gönderdiği 26 Mart 1922 tarihli cevabın tercümesi, *Takvim-i Vekayi*, 1 Nisan 1922, s.1.

edilen mütarekenin reddedilmesi için TBMM'ye telgraflar gönderdiler[71]. Bundan başka Anadolu halkı, birçok şehirde düzenledikleri mitinglerde Misâk-ı Millî için fedakârlıkta bulunmaya hazır olduklarını ilan ettiler. Mesela, 3 Nisan öğleden sonra Ankara'da binlerce kişinin katıldığı muazzam bir miting düzenlendi. Yapılan konuşmalarda Yunan mezaliminden duydukları üzüntüyü dile getirmekle kalmadılar; "Türk toprağında tek bir düşman neferi kalmayıncaya kadar mücadele edecekleri"ni dile getirdiler. Hatta mitingde konuşma yapan Papa Eftim de Türk olan Anadolu Hristiyanlarının da Müslüman Türk kardeşleriyle birlik halinde olduklarını açıkladı[72].

4 Nisan 1922'de TBMM'de Paris'ten gelen İtilaf Devletleri'nin teklifleri görüşüldü. İlk önce Avrupa'dan dönen Yusuf Kemal Bey, Londra ve Paris'teki görüşme ve izlenimlerini uzun uzadıya anlattı. Ona göre, "Yunan tahliyesi anında başlaması şartıyla" mütareke uygundu. Eğer bu uygunluk kabul görürse o zaman barış delegelerini göndermek mümkündü. Zaten Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'da aldığı izlenim, İngilizler dâhil dünyada herkes barış istemekteydi. Yine de Yusuf Kemal Bey, bu gibi konularda "İngiliz sicili"nden dolayı ihtiyatlı ve uyanık olmaktan ve askeri hazırlıkları sürdürmekten, başka çare bulunmadığı düşüncesindeydi. Açıkçası Yusuf Kemal Bey'e göre "önce tahliye, sonra mütareke" olmadan barış şartlarını konuşmak hem erken ve hem de gereksizdi[73].

Sonunda Ankara Hükümeti, 4 Nisan 1922'de TBMM'ye "Mütareke Teklifine Karşı Cevabî Nota"sını sundu. Her şeyden önce notada, mütareke esas olarak kabul edilmekteydi. Ancak Ankara Hükümeti, öteden beri Yunanistan'ın bu tarz çabaları sekteye uğratan tavrından dolayı mütareke ile birlikte Yunan ordusunun Anadolu'dan tahliyesinde ısrarlıdır. Bunun sebebi, İtilaf Devletleri'nin 22 Mart tarihli notalarında, mütareke şartları arasında tahliye ve harbin yeniden başlamaması yönünde bir garantisinin bulunmamasıydı.

[71] Bu telgraflar, meclisin 1 Nisan 1922 tarihli birleşiminde okundu. Bkz., *TBMMZC,* C. XVIII, s.437-438.

[72] "Bütün Anadolu Misak-ı Milli'nin Tamamiyle Müdafaası", *İkdam,* 4 Nisan 1922, s.1.

[73] 4 Nisan 1922 tarihli üçüncü celse konuşması, bkz., *TBMMGCZ,* C. III, s.181-183.

Ayrıca Avrupa ve Amerikalı heyetlerin tarafsız tahkikatıyla sabit olmasına rağmen işgal edilen topraklarda üç yıldan beri Yunan katliamları sürmekteydi. Bundan dolayı TBMM Hükümeti, mütareke süresinin Anadolu'dan tahliye süresi olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye sona erdiğinde barış yapılmamışsa mütarekenin dört ay daha uzatılmasını uygun görmekteydi. Bu bağlamda, Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattının mütarekenin ilk on beş gün içinde, İzmir dâhil diğer işgal edilen bölgelerin de dört aylık bir sürede tamamen tahliyesi zaruri görülmüştü. Hatta tahliyeden on beş gün sonra bu bölgelere Türk askerinin girmesinin memnuniyet yaratacağı ifade edilmişti. Söz konusu şartlar kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini görüşmek için üç hafta içinde kararlaştırılacak şehre temsilci gönderilecekti. Bu nota, oy çokluğuyla kabul edildi[74]. Ertesi gün (5 Nisan), Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey tarafından İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a verildi[75]. Bundan üç gün sonra 8 Nisan'da, İstanbul'daki Tevfik Paşa Hükümeti de kendi cevabî notasını İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine sundu. İlk önce Yakın Doğu'da barışın kurulacağından memnuniyetini belirten Tevfik Paşa Hükümeti, barış görüşmelerinde bulunacak temsilcilerini üç hafta içinde konferansa göndereceğini belirtmişti. Ayrıca hükümet, cepheden çekilecek Yunan askerlerinin Trakya'dan toplanmasını uygun bulmadığı gibi söz konusu tahliyenin en kısa zamanda hızlı bir şekilde yapılmasında ısrar etmekteydi. Bununla yetinmeyen hükümet, tek gayesinin Türkiye'nin siyasi ve iktisadi istiklalini temin ve Yakın Doğu'da devamlı bir barışı tesis olduğuna değinerek Türkiye'nin meşru hukukunun tatmin edileceğine olan inancını dile getirmişti[76].

Tabiatıyla gerek İstanbul Hükümeti ve özellikle Ankara Hükümeti'nin cevabi notaları İtilaf Devletleri'ni memnun etmemişti. Bu memnuniyetsizliklerini 15 Nisan 1922 tarihli notalarıyla ortaya

[74] Cevabi nota metni ve tartışmalar için bkz., *TBMMZC,* C. XVIII, s.518-522; Cevabi notanın özeti için bkz., Atatürk, *age.,* II, s.652; Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e,* s.267-269.

[75] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.267.

[76] Tevfik Paşa hükümetinin 8 Nisan 1922 tarihli cevabi nota metni için bkz., *Takvim-i Vekayi*, nr.4436, 9 Nisan 1338, s.1; Tevhid-i Efkar, 9 Nisan 1922, s.1; Şimşir, İngiliz Belgeleriyle, s.277-278; Değerlendirme için bkz., Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa,* 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.315.

koydular. Her şeyden önce İtilaf Devletleri, mütareke ve barış için temsilci gönderilmesinden mutluluk duydular. Ne var ki Yunanistan'ın razı olmayacağı düşüncesiyle mütarekeden hemen sonra Anadolu'nun tahliyesi fikrini kabul etmediler. Daha açık deyimle, mütarekeden sonra Yunan askerinin Anadolu'dan hemen tahliyesi mümkün değildi. Aksine bunun olabilmesi için Ankara Hükümeti'nin bütün barış şartlarını kabul etmesi gerekiyordu[77]. Sonunda İtilaf Devletleri, Türk taleplerini reddettiler. Böylece barış şartlarını kabul etmeden mütareke ve tahliyenin de olmayacağını açıkça dile getirmişlerdi.

Ankara hükümeti bu notaya yeniden 22 Nisan'da uzun bir cevap verdi. İlk önce uzun uzadıya daha önceki notalar ve cevaplarının değerlendirildiği söz konusu cevabi notada, Türkiye halkının Yunan askerinin tahliyesini barış sonrasında başlamasını kabul etmediği yeniden vurgulanmıştı. Bunun sebebi Yunan'ın Anadolu'da askeri açıdan güç kazanması ihtimali idi. Ayrıca güçlenen Yunan ordusunun Müslümanlara zarar vereceği endişesiydi. Bundan dolayı TBMM Hükümeti, Türkiye halkının kendine ait topraklarda müstakil ve emin yaşamaktan ve şimdiye kadar siyasi ve iktisadi zincirlerden kurtulmaktan ve Hristiyan milletlere tabii görülen hukuktan Müslümanların da yararlanmasını istemekten başka amaç taşımadıklarını belirtmiş ve tahliye ile mütarekenin aynı zamanda başlamasını tekraren dile getirmişti. Ayrıca Ankara Hükümeti barış konferansı için İzmir'in uygun olduğunu da bildirmişti[78].

Böylece İtilaf Devletlerinin Büyük Taarruz öncesi, 22 Mart 1922'de Paris'te başlattıkları son barış girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine İngilizler, Sovyet Rusya ile uzlaşmak ve dolayısıyla Ankara'yı yalnızlaştırmak için 10 Nisan 1922'de Cenova'da bütün Batı Dünyası ile Sovyet Rusya'nın katılacağı bir konferans topladı. Avrupalıların uluslararası sisteme dâhil edilmemiş Sovyet Rusya ile bir araya gelmeleri ilgi çekici bir gelişmeydi. Bu

[77] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.271-272.

[78] 15 Nisan 1922 tarihli İtilaf notasına cevaben 21 Nisan 1922 tarihli olup 22 Nisan'da TBMM Hükümeti'ne sunulan nota metni ve meclis tartışmaları için bkz., *TBMMZC,* XIX, s.348-353; Notanın özeti ve değerlendirilmesi için de bkz., Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e*, s.271-274; Ayrıca, Atatürk, mütareke görüşmeleri için teklif edilen şehir olarak İzmir değil İzmit'i zikretmektedir. Atatürk, *age.,* II, s.652.

konferansa, Sovyetlerin ısrarına rağmen ilgili olmadığı gerekçesiyle Ankara Hükümeti davet edilmedi. Oysa söz konusu konferans, Anadolu ve Boğazların kontrolüyle ilgiliydi ve Ankara'ya göre bu konferans, Moskova ile Ankara'yı ayırmayı amaçlıyordu. Fakat Ankara'nın korktuğu gerçekleşmedi ve konferans, 19 Nisan'da karar alamadan dağıldı. Bu sonuç, Ankara'yı memnun etti. Ancak Cenova konferansı devam ederken Sovyet Rusya ile Almanya, 16 Nisan 1922'de Rapollo'da bir araya geldiler ve 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması'nın siyasi ve iktisadi maddelerini geçersiz kılan Rapollo Antlaşması'nı imzaladılar[79].

Avrupa'da bu siyasi gelişmeler yaşanırken İtilaf Devletleriyle Ankara Hükümeti arasında Türk-Yunan savaşını sona erdirmek için yazışmalar devam etmekteydi. Ankara'nın İzmit'te bir konferans düzenlenmesi düşüncesini Fransız Hükümeti kabul ederken, İngiliz Hükümeti bu teklifin İtilaf devletlerinin Türkler karşısında "zayıflık belirtisi" olacağını düşünüyordu. Bu görüşme ve yazışmalar, Haziran-Ağustos ayları boyunca sürdü. Sonunda İngiltere başbakanı Lloyd George, 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Anadolu'da İyonya Devleti'ni destekleyeceklerini açıkladı[80]. Bu açıklama "kayıtsız şartsız" Yunanistan'a destek olarak algılandı ve haliyle Yunanlıları memnun etti[81].

Her şeye rağmen barış ümidini koruyan Mustafa Kemal Paşa, Temmuz başlarında görünüşte sağlık, gerçekte ise barış temasları için Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Avrupa'ya gitmesini uygun gördü. Amaç Irak ve Boğazlar konularında anlaşmak için Londra'ya giderek İngiliz yetkililere bir kez-ve de son kez Türkiye'nin "Misâk-ı Millî duyarlılığı"nı anlatmaktı. Fakat Paris üzerinden Londra'ya geçen Ali Fethi Bey, Lord Curzon'dan randevu alamadı ise de 11 Ağustos 1922'de Lord Long ile görüştü. Bu görüşmede Ali Fethi Bey, Boğazların tümüyle askerden arındırılmasını ve geçişin serbest olmasını, azınlıkların korunmasını ve Trakya'da sınırın Meriç olmasını istedi. Sonuç olarak Ali Fethi Bey, Londra'dan eli boş

[79] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.166-167; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923),* Çev. Sermet Yalçın Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.149-151.

[80] Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e* s.330-331.

[81] Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden,* s.361-362.

döndü[82]. Artık Ankara hükümeti için savaş, tek çare haline gelmişti. Tabii ki amaç, barış idi. Nitekim Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de Yunan ordusuna karşı başlattığı taarruz bu amaca yönelikti. 30 Ağustos zaferi ve 19 Eylül'e kadar süren Batı Anadolu'daki askeri harekât, Yunan ordusunun fiilen Anadolu'dan tahliyesini sağlamıştır ki ardından mütareke ve barış konferansı gelmiştir.

SONUÇ

22 Mart 1922 tarihli Paris'teki İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı, Türkiye barışına yönelik son ciddi girişimdi. Bu konferansta İtilaf Devletleri, kendi barış şartlarını 1919-1922 yılları arasında hiçbir şey olmamış gibi Türklere dikte ettirmek istemişlerdi. Ayrıca Türkler karşısında Yunanlıları yalnız bırakma taraftarı da değillerdi. Bundan dolayı Ankara Hükümeti'nin istediği gibi mütarekeden önce Yunan ordusunun Anadolu'yu tahliyesini kabul etmemişlerdi. Oysa Ankara Hükümeti, Türklerin her açıdan bağımsız yaşayacakları bir ülke/vatan istiyordu. İşte İtilaf devletleri, özellikle İngiltere bu gerçeği anlamıyordu. Ankara Hükümeti, İngilizlerin uzlaşmaz tutumlarına rağmen Ağustos 1922'ye kadar savaşmadan barış yapılmasında ısrarlı davrandı. Nitekim Ali Fethi Bey'in Londra'ya kadar gitmesi, Ankara'nın barışçı tavrının bir tezahürüydü. Ne yazık ki İngilizler, bu barış elini geri çevirdiler. Artık Türkler için savaşmadan barış imkânsız hale gelmişti. Nitekim Ankara Hükümeti'nin bu görüşmelerden çıkardığı tek sonuç de buydu. Sonunda Türk ordusu, bu tek sonucun gereğini 30 Ağustos 1922'de Yunan ordusuna karşı kazandığı zaferle yerine getirmiş ve bu zafer Ankara Hükümeti'ni Lozan Barış Konferansı'na taşımıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri[83]

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

2. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, (TBMMZC)

[82] Sonyel, *age.* II, s.262-263.

[83] Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)

3. Süreli Yayınlar[84]

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Takvim-i Vekayi

Tevhid-i Efkar

The Times

Vatan

4. Hatıralar

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım* II, Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Atatürk, Kemal, *Nutuk II,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul 1987.

Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

5. Araştırma Eserleri (Kitap ve makaleler)

Armaoğlu, Fahri, *20.Yüzyıl Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa,* 2.baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Ayışığı, Metin, *Belgelerin Işığında Milli Mücadele* Tarihimiz, Sentez Yayınları, İstanbul 2012.

Başarır, Mehtap, "1922 Paris Konferansı Ekseninde İngiltere'nin Anadolu Bakışı'na Bakışı", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C. 62/1, 2022, ss.209-238.

Bayur, Yusuf Hikmet, "TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar" *Belleten*, C. XL/60, Ekim 1976.

Bozkurt, Abdurrahman, "İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşında Tarafsızlık İlanı 13 Mayıs 1921", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. XXVI/26, Mart 2020, s.27-73.

Bozkurt, Abdurrahman, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket-Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizine,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

[84] Faydalanılan süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda belirtilmiştir.

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Gökay, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Öztoprak, İzzet (hazırlayan), *Kurtuluş Savaşında Yunan Belgeleri,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2006.

Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Satan, Ali (derleyen), *İngiliz Belgelerinde Türkiye (1922),* Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi Ankara 1989.

Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

Şimşir, Bilal, (hazırlayan), *İngiliz Belgelerinde Atatürk* IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.

Türkgeldi, Âlî, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara 1948.

Yavuz Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri-Fransız Arşiv Belgeleri (1919-1922),* Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 1984.

Atatürk'ün Savaş Diplomasisi; Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Girişimler

İhsan Sabri BALKAYA*

GİRİŞ

1.Büyük Taarruz Öncesi Genel Durum

Mustafa Kemal'in liderliğinde örgütlenen İstiklâl Harbi'nin birden fazla strateji üreterek gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu birden fazla stratejinin en acil olanı gerek kamu bürokrasisinin gerekse halkın yeniden silahlı mücadeleye inandırılması olmuştur.

İkinci sırayı gerek askerin gerekse silahın temini noktasında çalışmalar yaparak İstanbul Hükümeti'nin ve işgalci devletlerin engellerini aşmak almaktadır. Üçüncü sıradaki strateji ise bu haklı mücadeleye diplomatik zemin ve dayanak oluşturmak gelmektedir. Bu sıralamayı kesin çizgilerle birbirinden ayırmak ve birinin bitip diğerinin başladığı şeklinde anlamamak gerekir. Bu tür olağanüstü durumlarda bazen yapılan planlamalarda öncelikler yaşanan olaylar ve gelişmelerden dolayı değişebilir veya birbiri içerisinde yer alabilir.

Türk İstiklâl mücadelesinde savaş ve diplomasinin bir arada yürütüldüğü, her iki durumun birbirini yönlendirdiğini, şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Büyük Taarruz öncesi işgalci Avrupa devletleri nezdinde başlatılan diplomatik girişimler, bu tarih öncesi yaşanan diplomatik gelişmeler sayesinde daha sağlam bir zemine ve tecrübeye dayanmıştır. Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi sonrası gerek Heyet-i Temsiliye başkanı olarak, gerekse 23 Nisan 1920 itibariyle TBMM ve onun hükümet başkanı olarak savaşın ve savaş diplomasisinin yöneticisi olmuştur.

Bu bağlamda Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Ali Fethi (Okyar) Beylerin 1922 yılı Ağustos öncesi barış amaçlı diplomatik misyonlarının ilk taşını, ilk tecrübesini Sivas'ta Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal'in ABD'li General Harbord başkanlığındaki heyet ile 22 Eylül 1919'da yaptığı görüşme oluşturmaktadır. Mustafa Kemal, Amerikalı generale Millî Mücadele'nin amacını özetleyen bir

* Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum/Türkiye.
balkaya@atauni.edu.tr

memorandum vermiştir. Bu görüşme Millî Mücadelenin ilk uluslararası tecrübesidir. Mustafa Kemal'in bu dönemdeki amacı işgal devletlerine ve ABD'ye Millî Mücadele'yi anlatmak ve kabul ettirmektir.[1] Sivas'taki görüşme bu haklı mücadelenin ABD'ye ve onun vasıtasıyla dünyaya duyurulma çabasıdır.

Büyük Taarruz öncesinin diplomatik alanının önemli bir kesitini de Moskova ile kurulan diplomatik ilişkiler oluşturur. Bu anlamda atılan ilk adımı Sovyet Dışişleri Komiseri Chicherin'in Anadolu'da Sivas Kongresi'nin tamamlandığı günlerin arifesinde 13 Eylül 1919'da "*Türk Köylüleri ve İşçilerine*" başlığını taşıyan bildirinin oluşturduğu kabul edilebilir.[2] Sovyetlerin Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine bakışını da yansıtan, direk Türk köylüsü ve işçisini hedef alan ve onların yönetime gelmelerini gündeme taşıyan sınıf mücadelesi vurgulu bir yaklaşımdır. Bu bildiri Moskova'nın, yeni Sovyet rejiminin Türk İstiklâl mücadelesini hem yakından takip ettiğini hem de başarılı olmasını arzu ettiğini hissettirmektedir. Mustafa Kemal için bu önemli bir fırsat olmuştur. Haklı davanın uluslararası alanda destek görmesi için önemli bir fırsattı. Mustafa Kemal'de bu fırsatı 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupla değerlendirmiş ve diplomatik anlamdaki ilk adımı atmıştır. Mustafa Kemal mektubunda Sovyetlerle siyasi ve askeri ittifak içerisinde bir iş birliği yapmak istediğini dile getirmiştir.[3] Mustafa Kemal'in bu mektubuna Chicherin 2 Haziran 1920 tarihli mektubuyla cevap vermiştir. Askeri ve siyasi ittifak konusuna değinmeden diplomatik ilişkinin kurulmasını olumlu karşılamıştır.

Sovyet Rusya ile başlayan bu diyalog süreci Moskova'ya Ankara hükümetini temsilen Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetin görüşmelerde bulunmak için gönderilmesi, arkasından 21 Kasım 1920'de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova elçiliğine tayin edilmesi ve 19 Şubat 1921'de Moskova'daki görevine başlaması, Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının cephelerdeki savaşı başarıya ulaştıracak diplomasisinin kilometre taşlarıdır.

---

[1] Mehmet Gönlübol - Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013, s.13-16.

[2] .Gönlübol-Sar, *age.,* s.19.

[3] .Gönlübol-Sar, *age.,* s.19.

Mustafa Kemal'in liderliğinde Millî Mücadele hareketinin Anadolu'da her geçen gün büyümesi, kabul görmesi, hâkim olması bir yandan İstanbul Hükümetini diğer yandan işgal devletlerini hem endişelendirmiş hem de Ankara ile diyalog kurma ihtiyacı doğurmuştur. Bir taraftan İstanbul Hükümeti temsilcileri ile Amasya'da görüşmeler yapılmış, askeri başarıların kazanılmaya başlanması ile de Ankara Hükümeti uluslararası görüşmelere davet edilmeye başlanmıştır.

Moskova'daki heyetin görüşmeleri oldukça uzun sürmüş hatta Chicherin'in Muş, Van ve Bitlis'i Ermeniler için istemesi görüşmelerin kesilmesine bile sebep olmuştu. Ancak ilerleyen zaman içerisinde görüşmelerin olumlu sonuçlanması Ankara Hükümeti'nin batılı devletlerle diplomatik münasebetlere girişmesini kolaylaştırmıştır.[4]

Ankara-Moskova diplomasisindeki olumlu gelişmeler, Doğu cephesinde kazanılan askeri başarılar, arkasından Batı cephesindeki Yunan ordusuna karşı İnönü'de kazanılan ilk başarı, işgalci İngiltere, Fransa ve İtalya'yı harekete geçirmiştir. İtilaf devletleri Sevr'de bazı küçük değişiklikler yaparak, Yunan ordusuna da zaman kazandırmak amacıyla Londra'da bir konferans düzenlemeye karar verdiler. İstanbul Hükümeti konferansa davet edilmiş ve gelecek heyet içerisinde Ankara temsilcisinin de olması istenmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa bu durumu 27 Ocak 1921'de Mustafa Kemal'e bildirmiş, 29 Ocak'ta aynı içerikte bir telgraf göndermiştir. TBMM başkanı Mustafa Kemal'in başkanlığında mecliste bu sıra dışı durum tartışılmış ve karar İstanbul Hükümeti ile paylaşılmıştır. Türk milletinin tek temsilcisinin TBMM olduğu, bu vesile ile doğrudan davet edilmedikçe konferansa katılmayacakları iletilmiştir.[5] Mustafa Kemal, mecliste işgalcilerin tahmin edilen amaçlarına rağmen, ayağa gelen bu fırsatın kaçırılmaması kanaatini ortaya koymuştur. Bu durum aslında Ankara Hükümeti'nin resmen muhatap kabul edilmesinden başka bir şey de değildi. Sonuçta Ankara Hükümeti doğrudan davet

[4] Gönlübol-Sar, *age.,* s.28.

[5] Mustafa Balcıoğlu, "Direnen Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklâl Ya Ölüm", *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.271-273.

edilmiş ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında heyet Londra'ya gitmiştir.

27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında devam etmiş olan Londra Konferansı her ne kadar sonuçsuz kalmış ise de TBMM adına önemli bir başarıdır. İlk defa mücadele ettiği emperyalist devletlerin resmi temsilcileri ile yüz yüze gelinmiş ve haklı davanın sesi ve gerekçeleri ortaya konulmuştur. Bu konferans diplomasi açısından tarihi bir gerçeğe de şahit olmuştur. O da İstanbul Hükümetinin temsilcisi ve başı Sadrazam Tevfik Paşa'nın herkesin huzurunda Türk milletinin tek ve yegâne temsilcisinin TBMM olduğunu ifade etmesidir. Bir diğer önemli tarihin şahit olduğu gelişme TBMM heyet başkanı Bekir Sami Bey ile İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin ayrı ayrı görüşerek ikili antlaşmalar imzalamalarıdır. Bu antlaşmaların eşitlik, karşılıklı menfaatlerin gözetilmesi, bağımsızlık ilkeleriyle, milli mücadelenin temel hedefleri ile bağdaşmadığı için TBMM ve hükümeti tarafından reddedilmiş, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Mustafa Kemal tarafından görevden alınmıştır.[6] Bu tavır bağımsızlıktan ve Anadolu'nun toprak bütünlüğünden taviz verilmeyeceğinin net bir göstergesi olmuştur.

Doğu Cephesinde Ermenilere karşı Kazım Karabekir Paşa komutasındaki ordunun zafer kazanması, Güney Cephesinde ki başarılar, Bat Cephesinde I. ve II. İnönü Zaferlerinin ve Sakarya Meydan Muharebesi Zaferi; Gümrü, Moskova, Kars, Ankara Antlaşmalarının art arda gerçekleşmesini sağlamıştır.

Hatta Sovyet rejiminin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Bolşevik hükümetleri kurma girişimleri, Gürcistan'ı Ankara Hükümeti ile temasa geçmek zorunda bırakmış, M. Simon Mdivani 1921 başlarında Ankara'ya elçi olarak gönderilmiş, Mdivani 8 Şubat 1921'de Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunmuştur.

Bir diğer savaş diplomasisi adına önemli gelişme; Sakarya zaferinden sonra Sovyet Rusya'nın Ukrayna'daki orduların komutanı Mihayil Vasilyeviç Frunze'nin Ankara'yı ziyaretidir. 13 Aralık 1921'de Ankara'ya gelip 23 gün kalan Rus General Mustafa Kemal ve onun yakın mücadele arkadaşları Fevzi, Kazım ve İsmet Paşalar ile Rusya'nın yardımı, Türk ordusunun durumu ve bir antlaşma yapılması

[6] Balcıoğlu, agb., 274-275.

konularını görüşmüştür. Bu görüşmeler neticesinde 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile Ankara Hükümeti arasında "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmıştır.[7]

Ankara – Sovyet diplomasisinin doruk noktasını Semyon İvanoviç Aralov'un Ankara'ya büyükelçi olarak atanması oluşturmuştur. 26 Ocak 1922'de Ankara'ya gelen, Rusya iç savaşında büyük başarılar göstermiş bir subay olan Aralov, Mustafa Kemal ile beraber Batı Cephesini gezmiş, orada Türk askerine yapmış olduğu konuşmada "yakında Türk Bayrağının İzmir'de dalgalanacağını" söylemiştir.[8]

Güney cephesinde Fransız ordusuna karşı kazanılan başarılar da ilgili devleti harekete geçirmiş ve 9 Haziran 1921'de Franklin Bouillion Ankara'ya barış görüşmeleri için gönderilmiştir. Görüşmeleri bizzat Mustafa Kemal yürütmüş, Fevzi Paşa ile Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de katılmıştır. Bu ilk görüşmelerden bir sonuç alınmamış olmasına rağmen Fransa'nın Ankara'yı ve onun liderini muhatap alması işgalci cephede bir gedik açılması bakımından önemli idi. Zaten Sakarya Meydan Muharebesi sonrası tekrar zaman kaybetmeden Franklin Bouillion, Ankara'ya gelmiş, 26 Eylül 1921'de başlayan görüşmeler sonunda 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır.[9]

İşgalci devletlerden İtalyanlar ile Mustafa Kemal ve TBMM ilişkileri dostluk çerçevesinde yürütülmek istenmiştir. İstanbul eski yüksek komiseri Kont Carlo Sforza'nın ki her konuşmasında "*yaşanabilir ve bağımsız Türkiye'den*" söz eden bir kişi olarak İtalya Dışişleri Bakanı olması ise bu dostluk ilişkileri için bir fırsat kapısı oluşturmuştur. İtalya dostluğuna önem veren Ankara Hükümeti, İtilaf Devletlerinden biri olmasına rağmen Eylül 1920'de Cami Beyi, Roma'ya temsilci tayin etmiştir.[10] Ankara-Roma dostluğunu

[7] Doğan Adalı, *Büyük Taarruza Hazırlık Döneminde Diplomatik; Siyasî, Askerî Faaliyetler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s.27.

[8] Adalı, *age.,* s.35.

[9] Bige Yavuz, *1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması*, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 218-222.

[10] Murat Yılmaz, *Mustafa Kemal'in Dış Politika Anlayışı ve Lozan'a Gelinen Süreçte Türk Dış Politikası*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009, s.111.

pekiştirmek isteyen Mustafa Kemal 8 Eylül 1920'de Sforza'ya yazdığı mektupta bu niyetini dile getirmiştir. Anadolu'da bulunan İtalyan istihbarat subayı Albay Vitelli ise Nisan 1920'de gönderdiği raporda *"Türkiye'de önem verilecek tek kişinin Mustafa Kemal olduğunu"* belirtmesi oldukça önemlidir. İtalya bu atmosfer içerisinde Mustafa Kemal ile bir antlaşma için uğraşmış ancak başarılı olunamamıştır.[11] Anadolu'da diğer işgalci devletler gibi davranmayan İtalya, Antalya ve Kuşadası limanlarını Ankara Hükümetinin batıya açılması için kullanmasına da izin vermiştir.

1921 yılı TBMM ve hükümetinin, Türk milletinin tek temsilcisi olduğuna artık hiçbir devletin şüphesinin kalmadığı yıl olmuştur. Askeri ve siyasi başarının diplomasiye yansıması bu olsa gerek.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan İstiklâl Mücadelesinin savaş ve diplomasi sürecinde artık sona gelinmişti. Yunan ordusu Sakarya nehrinin batısına atılmış, Başkomutan Mustafa Kemal, özellikle psikolojik olarak çökmüş Yunan ordusuna fazla zaman kazandırmadan, askeri hazırlığı yaparak taarruz edip zafere ulaşmak istiyordu. Hem bu süreci devam ettirmek hem de yine savaş diplomasini kullanarak işgal devletleri nezdinde savaşmadan barışı gerçekleştirmek arzusunda olduğunu da göstermek niyetiyle girişimlerini başlatmıştır.

2. Büyük Taarruz Öncesi Avrupa'da Barış Girişimleri

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusunun madden ve manen ağır yenilgiye uğratılması ile doğuda, güneyde ve güney batıda savaş hali tamamen sona ermiş, barış ve güvenlik hâkim olmuş, geriye sadece Batı Anadolu'dan ve Trakya'dan Yunan ordusunun atılması kalmıştı. Mustafa Kemal başkomutan olarak moral üstünlüğü elde etmiş olan orduyu son savaşa hazırlamak için çalışırken, diğer taraftan Misak-ı Millî esasları çerçevesinde bir barışı gerçekleştirmek için diplomasi yolunu da açık tutmak istemiştir. 1922 yılı başlarından itibaren savaş diplomasisini Başkomutan Meydan Savaşı kazanılana kadar titizlikle sürdürmüştür. Mustafa Kemali bu barışçı tutuma sevk eden bir realite aslında ortada yoktu. 1918'den beri işgaller ve yaşananlardan anlaşılan savaş meydanlarında zafer kazanmadıkça

[11] Yılmaz, *age.,* s. 111.

barış masasına oturma ihtimali yoktu. Bu reel politiği Mustafa Kemal, Nutuk'ta şöyle dile getirmiştir:

> "…..Efendiler, 1922 senesi Ağustos'una kadar da garp devletleriyle müspet manada ciddi münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silah kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudret-i milliyemizi fiilen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz kat'î ve daimî idi. En doğru kanaatin bu olduğunu bu olacağını, tabii olarak kabul etmek muvafıktır. Filhakika bugünün şerait-i hayatiyesi içinde bir fert için olduğu gibi, bir millet için dahi kudret ve kabiliyetini, eseri fiili ile izhar ve ispat etmedikçe itibar ve ehemmiyet intizarında bulunmak beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. İnsanlık, adalet, mürüvvet icabatını, bütün bu evsafı haiz olduğunu gösterenler talep edebilir."[12]

Bu gerçekliğe inanılmasına rağmen Mustafa Kemal, TBMM'nin ve kendisinin yine de savaş yanlısı olmadığını göstermek adına Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, sadrazam ve Padişah ile görüşerek İstanbul üzerinden Avrupa'ya temaslarda bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyet 7 Şubat 1922'de Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a hareket etmiştir. 15 Şubat 1922'de İstanbul'a varan Yusuf Kemal Bey, Padişah, sadrazam ve bir dizi İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD'li yetkililerle de temaslarda bulunarak 1 Mart 1922'de İstanbul'dan ayrılarak Avrupa'ya geçmiştir.[13] Yusuf Kemal Bey, Mart ayı içerisinde Londra ve Paris'te temaslarda bulunmuştur. Mustafa Kemal'in inandığı gibi temaslardan bir sonuç alınmamıştır. Türk heyeti temaslarını henüz bitirmemişti ki işgal devletlerinin Dışişleri Bakanları, Ankara'ya barış önerilerinde bulunmak için Paris'te toplanmıştır. Anadolu'nun boşaltılmasını ilke olarak kabul etmişlerse de barış görüşmelerinin kendilerince daha güven içerisinde yapılması için 22 Mart 1922'de Türk ve Yunan hükümetlerine bir mütareke teklifinde bulunmuşlardır. Yani barış öncesi Türk ve Yunan kuvvetleri arasında bir ateşkes yapılmasının

---

[12]. Gazi Mustafa Kemal*, Nutuk*, C. II. (1920-1927), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.860-862.

[13] Ömer Akdağ, "Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.4, S.41, (1988), s. 490-503.

gerekliliği ortaya konulmuş oluyordu. Yunan tarafı ateşkes şartları ortaya çıkınca hemen kabul etti.[14]

Cephede bulunan Mustafa Kemal, gerek cephedeki komutanlarla gerek telgraf başında bakanlar kurulu ile yaptığı görüşmeler ve daha sonra Sivrihisar'da bakanlar ile yapılan toplantı sonunda ateşkes şartlarına verilecek cevap hazırlanmıştır. Ancak cevap gönderilmeden İtilaf devletleri barış şartlarını içeren notayı gönderdiler. Barış şartları da incelendikten sonra Mustafa Kemal kanaatini şu cümlelerle dile getirmiştir;

> "Efendiler, İtilaf devletlerinin mütareke teklifine ait olan ilk notalarının muhteviyatı tahlil edildikten ve ikinci mufassal notalarının ihtiva eylediği şerait görüldükten sonra İstanbul Hükümeti de beraber olduğu halde aleyhimize imhakâr teşebbüs ve mesai ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabiî idi. Buna karşı vaziyeti gayet ciddi telâkki eylemek ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak lazım geliyordu."[15]

Yaşananlar Mustafa Kemal'in görüş ve düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu her defasında ortaya koymuştur. Savaş meydanında zafer kazanmadan, son Yunan askerini Anadolu'dan çıkarmadan barış masasının kurulmayacağıdır.

Mustafa Kemal, Paris'ten gönderilen mütareke ve barış notalarına 5 Nisan 1922'de verilen cevabı şöyle açıklamaktadır:

> "Mütarekeyi esas itibarıyla kabul ettik. Fakat şart-i esasi olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyesine iptidar olunmasını, elzem addettik. Mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitamında müzakerat-ı evveliye-i sulhiye neticelenmemiş olursa, mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidadına muvaffak eyledik…"[16]

Yunan ordusunun Batı Anadolu'yu tahliyesinin nasıl yapılacağını da içeren 5 Nisan tarihli Ankara'nın bu teklifine 15 Nisan'da İtilaf Devletleri olumsuz cevap vermişlerdir. Mustafa Kemal gerek Türk kamuoyuna gerek dünya kamuoyuna işgalci devletlerin tutumunu ortaya koymak adına tekliflerini sıralamaya devam etmiştir.

[14] Gazi Mustafa Kemal, *age.,* s.863-865
[15] Gazi Mustafa Kemal, *age.,* s.865-868.
[16] Gazi Mustafa kemal, *age.,* s. 870.

Mütareke yapılmasa bile barış görüşmelerinin yapılabileceğini bunun için İzmir'de bir konferans yapılmasını teklif etti. Bu kabul görmeyince Beykoz'da veya Venedik'te bir konferans yapılması teklifini sundu. Ancak hiçbir teklife olumlu karşılık bulmadı. Mustafa Kemal aslında barış görüşmelerine kendisinin engel olmadığını özellikle ortaya koymak istiyordu. İtilaf Devletleri de bu fırsatı yaratıyordu.

Mustafa Kemal bütün tekliflerinin reddedilmesine rağmen barışçı girişimleri savaşa hazırlık şemsiyesi olarak kullanmaya devam etmiştir. Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyet, Avrupa'dan dönmeden Ali Fethi (Okyar) Bey'i Avrupa'ya barış diplomasisi için göndermiştir.

3. Ali Fethi Bey'in Görevlendirilmesi ve Avrupa Seyahati

Mustafa Kemal, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'da temaslarından sonuç alınmamış olmasına rağmen, Dahiliye Vekili Ali Fethi Beyi yanına çağırarak, onunla karar ve düşüncelerini paylaşmıştır. Ali Fethi Bey'e; Yunan ordusuna karşı taarruz hazırlığına karar verdiğini, bu bilginin çok gizli kalmasını, düşmanların kesinlikle bundan haberdar olmaması gerektiğini, bu nedenle özellikle İngilizlerin Ankara'nın barıştan yana olduğu kanaatini taşımalarının sağlanmasını, bu durumun Yusuf Kemal Bey Paris'te bulunurken kendisinin Londra'da barış girişimlerinde bulunarak gerçekleşebileceğini söyler. Paris ve Roma'ya da giderek şüpheleri ortadan kaldırıp, İngilizlerin Eylül ortalarına kadar oyalanmasını ister.[17] Mustafa Kemal, Ali Fethi Bey'le yaptığı görüşmede Fethi Bey'in görevini şu cümlelerle ifade eder; ülke ve dünya kamuoyuna Misâk-ı Millî şartlarında barışın yapılıp yapılamayacağını ortaya koymak, eğer yapılırsa savaşa gerek kalmadan zaman kaybetmeden memleketin kurtulmuş olacağını, ancak işgalcilerin Sevr'in biraz değiştirilmiş haliyle barış yapmayı teklif ettiklerini, Yunan ordusunun denize dökülmeden istenilen barışın gerçekleşemeyeceğini, Eylül ortalarına kadar İngilizlerden emin olması gerektiğini ve bütün bunları başarıp başaramayacağını

[17] Yusuf Sıtkı Mardin, *Kocataş Yalısından Anılarım*, Günay Matbaacılık, İstanbul 1988, s. 80.

sorar. Ali Fethi Bey de elinden geleni yapacağını söyler ve iki arkadaş bu özel durumun şartlarını konuşup karara bağlarlar.[18]

Mustafa Kemal Ali Fethi Bey'in görevlendirilmesini daha sonraki yıllarda şöyle ifade etmiştir:

> "Bütün milletimizin ve onun hakiki mümessillerinden mürekkeb olan meclisin şiarı, kan dökmeden maksadı milliyemizin istihsaline matuf olduğunu pek güzel anlıyordum…Kan dökmeye sebebiyet vermeksizin meseleyi muslihane halletmek için teşebbüs yapmak ta ayrıca bir vazife idi. Bu vazifeyi ifa etmek için her türlü tedâbire tevessül olundu. Bilcümle siyasi teşebbüsler icra edildi. Bu cümleden olmak üzere en kıymetli arkadaşlarımızdan hüsnü tetkikine ve isabeti nazarına fevkâlede ehemmiyet ve itimat ettiğimiz mühim ricali hükümetimizden Fethi Beyefendi hazretlerini Londra'ya kadar göndermiştik. Müşârünileyh, gerek Londra'da gerek diğer büyük devletler payitahtlarında bilcümle siyasi ile görüşmek ve müzakerata girişmek ve tesis-i sulh için her şeyi yapmak için selâhiyatı kâmileye malik bulunuyordu".[19]

Ali Fethi Bey kendisine duyulan bu güven duyguları ortamında ve üstlendiği büyük bir sorumlulukla, görünürde sağlık nedenleriyle, Temmuz'un ilk haftasında Ankara'dan ayrıldı. İlk görüşmesini İtalyan Başbakanı Kont Sforza ile yapacağından Antalya'dan deniz yolu ile 18 Temmuz'da Marsilya'ya vardı.[20] Ali Fethi Bey İtalya'da Dışişleri Bakanı Schanzer ile hemen bir görüşme gerçekleştirdi. İtalya olduğu günden beri Ege'de Yunan işgal ve genişlemesine karşı idi. Bu nedenle Batı Cephesinde Türk ordusunun zaferler kazanmasından memnundu. İtalya 1922 itibariyle işgal ettiği toprakları boşaltma kararı almış ve Sakarya sonrası bu kararını uygulamaya koymuştu. Ali Fethi Roma'da gayet samimi ve dostane görüşmeler gerçekleştirdikten sonra Fransa'ya hareket etmiştir. Ali Fethi Bey 23 Temmuz 1922'de Fransız Başbakan Raymond Poincore ve Franklin Bouillion ile

---

[18] Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam (Yayına Hazırlayan Cemal Kutay*), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s.380-381, Mardin, *age.,* s. 81.

[19] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938),* Türk İnkılâp Tarihi Yayınları, MEB, İstanbul 1945, s.241.

[20] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK, Ankara 1986, s.231. Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1971, s.233.

görüşmüştür.[21] Bu görüşmeden sonra Ali Fethi Ankara'nın Paris temsilcisi Ferit Bey aracılığı ile İngiliz Büyükelçiliğine müracaat ederek "Irak ve Boğazlar" sorunlarında İngiliz Hükümeti ile anlaşmaya varmak için Londra'ya gitmek için izin istemiş ve İngiltere'nin Türkiye ile geleneksel ilişkilerini yeniden kurma umudunu taşıdığını dile getirmiştir.[22] Ali Fethi'nin bu müracaatına aldığı olumlu cevap üzerine Paris'ten ayrılmış ve 3 Ağustos 1922'de Londra'ya varmıştır.[23] Londra'ya varan Ali Fethi Bey Savoy Hotel'e yerleşmiş ve Mustafa Kemal İle kararlaştırdıkları görevine hemen başlamıştır. İlk icraatı The Times Gazetesi muhabirine röportaj vermek olmuştur. The Times muhabirine; "Seyahatim tamamen gayri resmidir. Bilhassa Çanakkale ve Trakya için tekliflerle geldim. Ümit ederim ki Türkiye ile Büyük Britanya arasında yeni bir uzlaşma ve iyi bir anlaşma siyaseti meydana gelebilecektir. İngiltere'nin bize karşı iyi niyetinin değerini bilmekteyiz. Fakat ne yazık ki, şu anda İngiltere halkının büyük çoğunluğu İstiklâl mücadelemizin amacından haberdar değildir."[24] İfadeleri ile ilk mesajını vermiştir. Resmi bir sıfatı olmadığını özellikle vurgulayan Ali Fethi; diplomasinin kurarları dışında ama özel görev ve yetki ile geldiğini İngiliz kamuoyuna duyurmuş, İngiliz Hükümet yetkilerine Ankara'ya karşı niyetleri ile ilgili bir jest yapmış ve İngiliz kamuoyuyla ilgili de hatırlatmada bulunarak uyarıda bulunmuştur.

Roma, Paris görüşmelerinde oldukça sempati ile karşılanan Ali Fethi, Büyük Taarruza günler kala Londra'da umduğu sıcaklığı ve anlayışı bulamamıştır. İngiltere Dış İşler Bakanlığı Protokol Dairesinden Başbakan Lloyd George ve Lord Curzon ile görüşme talebinde bulunmuş. İlgili daire Ali Fethi Bey'e isteğinin ilgili makamlara iletileceği ve sonucun kendisine bildirileceği söylemiştir.

---

[21] Tülay Duran, "Meclisten Zafere, Mustafa Kemal", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.V, (Temmuz 1989), s.20; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I* (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), TTK yayınları, Ankara 1989, s.187.

[22] Salâhî R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.262.

[23] Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyet Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, TTK Yay. Ankara 1983, s.33. Duran Tülay, agm, s.20.

[24] Duran, agm., s.20; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.232.

Eylül ortalarına kadar İngiltere'nin oyalanması taktiği ile görevli Ali Fethi acele etmeden beklemeye başlamıştır.[25]

Ali Fethi Bey'in Londra'ya vardığının ertesi günü yani 4 Ağustos 1922'de Lloyd George, İngiliz parlamentosunda yaptığı konuşmada; Ankara Hükümeti'nin girişimlerini zafiyet olarak yorumlamış ve ordusunun taarruz edemeyeceği şeklinde değerlendirmeler yapmıştı.[26] Ankara'nın barış girişimlerini bir zayıflık olarak gören İngiltere Başbakanı ki her şeye rağmen Yunanistan'ı ve ordusunu destekleyen politikaların mimarı olarak, savaştan yana tavrını devam ettirmiştir. Ali Fethi Bey'in İngiliz kamuoyuna hitaben yapacağı açıklamalar Türk milletinin yapmış olduğu mücadelenin gerçek yüzünü ve barıştan yana tavrını ortaya koymaya devam edecektir. Ali Fethi Bey, Lloyd George'a cevap olarak The Times gazetesine gönderdiği mektupla şunları söylüyordu:

> "...Şunu ilave edeyim ki, Başvekilin konuşmasında, kendi politikasını doğru göstermeye yarayan vakıalar verilmiştir ki, bunlar bir çok yanlışlıklar ihtiva etmektedir. Başvekil demiştir ki: "Eğer Londra Konferans'ından sonra Sevr Muâhedesine ithal edilen çok esaslı tadilât Ankara hükumetince kabul edilmiş olsaydı, bunları Yunanistan da kabul ederdi.
>
> "Halbuki hadiseleri yakından takip edenler çok iyi bilmektedirler ki, tarihî hakikat şöyledir:
>
> 1- Yunanlılar, Londra Konferansı'nda öne sürülen teklifleri kabul etmemişler, İzmir ve Trakya için teklif edilen Araştırma Komisyonunun kurulmasını katiyetle reddetmişlerdir.
>
> 2- Delegasyonumuz daha Ankara'ya avdet etmeden evvel bile, Yunan kuvvetleri ordumuza karşı taarruza geçmiştir.
>
> Kısaca, Konferansın tekliflerine Yunanlıların verdiği cevap ki ilave edeyim, hezimetle neticelenmiştir…"

Ali Fethi Bey'in mektubunun giriş kısmı dikkate alındığında İngiliz Başbakanın olayları çarpıttığı, kendi kamuoyunu yanılttığını açık ve aleni bir şekilde ortaya koymuştur ki mektubun devamına bakıldığında; gerek Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı sonrası

[25] Mardin, *age.,* s.81; Duran, agm., s.20.

[26] Nermin Kırdar'ın özel arşivinden, Mıssion Diplamatique Trque 6-626 Numro:2076. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.241.

yapmış olduğu barış antlaşmalarının geçersiz kılınması, Anadolu'da azınlıklara zulüm yapıldığı açıklamalarının gerçekleri yansıtmadığı bizzat ifade edilmiş ve olayların içyüzü ortaya konularak, barışın önündeki engelleri kaldırarak barışı gerçekleştirmek için Londra'da olduğunu ancak İngiliz Başbakanın konuşmalarının bu vazifesini zorlaştıracağını da ifade etmiştir.[27]

Ali Fethi Bey ayrıca Ankara'ya 8 Ağustos 1922'de gönderdiği yazıda; İngiliz başbakanın konuşmasındaki yanlışlıkların ispatlı şekilde uygun bir dille reddedildiği konuşmanın hemen yapılıp yayınlanmasının uygun olacağını bildirmiştir.[28] Bu gelişmeler yaşanırken, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesinden hastalık bahanesi ile, Ali Fethi Bey'in görüşme talebine olumsuz cevap verilmiştir. Zaten gelişmelerden kendisi için olumsuz tavır sergilendiğini gören Ali Fethi, 12 gün kaldığı Londra'dan ayrılmıştır.[29] Ali Fethi Bey kendisine verilen olumsuz cevap üzerine Mustafa Kemal'e durumu şu cümlelerle bildirmiştir: "Maksadı milliyenin istihsali ancak faaliyeti askeriye ile kabil olabilecektir. Başka tetkike, başka tefsire mahal yoktur."[30] Bu sonucun, Ali Fethi, Ankara'dan ayrılmadan Mustafa Kemal'in söylediği kanaatiyle birebir örtüşmesi, onu tarih önünde bir kez daha haklı çıkarmıştır. Özellikle İngiliz hükümetinin diplomatik tutumunu doğru analiz etmesi bakımından da önemlidir.

Mustafa Kemal zaten planladığı ve hazırlığını başlattığı taarruzun uygulama planlarını 17 Ağustos 1922 günü Konya'ya giderek yakın arkadaşları dışında herkesten saklayarak başlatacaktır.[31] Batı Cephesinde Yunan ordusuna son darbenin vurulması için bu titiz çalışmalar yapılırken, Londra'da da oyalayıcı diplomatik faaliyetler Ali Fethi Bey eliyle devam ettiriliyordu.

Ali Fethi Bey, İngiliz Basın Cemiyetine haber göndererek açıklamalarda bulanmak istediğini bildirmiştir. Bu çağrısını yaptığı gün Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanları da Londra'ya gelmişlerdi. Ali Fethi Bey'in Yakın Doğu barışının görüşüleceği konferansta Türk

[27] Nermin Kırdar'ın özel arşivinden, 7 Ağustos 1922 tarihli mektuptan.
[28] Nermin Kırdar'ın özel arşivinden, 2076 nolu şifreli yazı.
[29] Mardin, *age.,* s. 81, Jaeschke, *age.,* s. 233.
[30] Şapolyo, *age.*, s.430; Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957, s.62.
[31] Duran, agm., s. 20; Jaeschke, *age.*, s.32; Cebesoy, *age.*, s. 62.

sorununun bir tarafa ötelenmeyeceği açıklamasının da etkisiyle Savoy Hotel, The Times başta olmak üzere İngiliz basınının akınına uğramıştı. Ali Fethi gazetecilerin sorularına gayet cesurane ve esprili cevaplar vermiş ve ertesi gün Ali Fethi'nin açıklamaları manşetlere taşınmıştır. Ali Fethi, Türk milleti ile İngilizler arasında hiçbir problemin olmadığı ancak İngiliz Hükümetinin Türk milletini cezalandırmak istediğini, haysiyetli bir milletin yok edilebileceğini, yalnız ezilemeyeceğini söylemiş, arkasından "*İnsan hakları savunucusu iddia eden bir ülke için bu tecelli acı değil mi?*" sorusunu sormuş ve bu cümle İngiliz gazetelerine manşet olmuştur.[32] Bu basın toplantısı ve önceki girişimler, İngiliz Hükümeti'nin tutumunun basında eleştirilmesine sebep olmuş, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile Prof. Dr. Arnold Toynbee ve İngiliz Parlamenter Albay Aubrey Herbert arasında sert polemiklere sebep olmuştur. Bakanlık Ali Fethi Bey'e soğuk davranmakla suçlanmış, bakanlık ise savunmasını; Ali Fethi Bey'in Mustafa Kemal tarafından özel olarak görevlendirildiğini bilmediğini, kendisinin Dışişleri bakını bile olmadığı şeklinde yapmıştır.[33] Ali Fethi Bey'in İngiliz yetkililerle görüşememesini Daily Express gazetesi de bir hakaret olarak nitelendiriyor ve şunları yazıyordu: "*Yunanlılar kendi sorunlarını Downing Street'e (Başbakanlık Dairesi) duyurmakta görünürde zorluk çekmiyorlar. İngiliz halkı, Yunan siyasetinin tahta atı içine kapatılmaktan usanmıştır. Halk İngiliz ordularının Yakın Doğu'dan çekilmelerini ve barış istiyor. Buna hangi sinsi etkenler engel oluyor.?*" Aynı gazete ikinci bir yazıda; İngiliz halkının Başbakan Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasının İngiltere'ye pahalıya mal olduğunu ve halkın bu yönetime güveni olmadığını yazmıştır.[34]

İngiliz basın ve kamuoyunda yaşanan gelişmeler sonrasında 11 Ağustos 1922'de Ali Fethi Bey, İngiliz lordlarından Lord Long ile görüşmüştür. Ona Ankara'nın barış tezi hakkında bilgi vermiştir. Long, Ali Fethi Bey'i dürüst olarak nitelemiş, kendi ülkesini ve İngiltere'yi memnun edecek bir anlaşmayı samimiyetle istediğini ileri sürmüş, Curzon'u bu sorunu ele almaya çağırmıştır. Curzon bir hafta sonra verdiği cevapta; Ali Fethi Bey'in kendi hükümeti adına

[32] Mardin Yusuf Sıtkı, *age.,* s.81-82. Okyar, Ali fethi, *age.,* s.364.
[33] Sonyel, *age.,* s.263.
[34] Sonyel, *age.,* s. 263.

konuşmak ve görüşmelerde bulunmak yetkisine sahip olmadığını söylemiştir.[35]

Ancak basın ve kamuoyu baskısı Curzon'a adım attırmış, 14 Ağustos 1922'de Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lindsay ve Tyrrell'a Ali Fethi Bey ile görüşmeleri ve onu dinlemeleri şeklinde yetkilendirmiştir. Ali Fethi Bey bu iki İngiliz yetkilisine şunları aktarmıştır:

> "BMB yönetiminden ve doğuda barışın kurulmasından yana uygun bir hava yaratmak amacıyla Londra'ya geldiğini açıklıyor. Türk emelleri konusunda daha önce Lord Long'a söylediklerini tekrarlıyor, kendi hükümetinin, boğazlardaki istihkamların kaldırılmasını: Boğazlara yaklaşık karayollarının askerden arındırılmasını ve Boğazların uluslararası teftiş sistemine tabi tutulmasını kabul edeceğini; ama Marmara Denizi'ne yaklaşık herhangi bir yerde, Yunan yetkisinin sürdürülmesine asla dayanamayacağını; ayrıca, Irak bölgesinde meydana gelen herhangi bir sorunu çözüme bağlamak konusunda bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu sözlerine ekliyor; barışın ivedilikle kurulmasını köstekleyen tüm güçlüklerin Londra'da yaratıldığı izleniminin Ankara'da egemen olduğunu; kendisinin Londra'da bulunuşunun, bu engellerin hiç olmazsa bazılarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olmasını umut ettiğini bildiriyordu."[36]

Ali Fethi Bey yapmış olduğu bu görüşmeyi uzun uzadıya Mustafa Kemal'e bildirmiş, o da 15 Ağustos tarihli cevabında; İngilizlerin görüşme isteklerinin önemli olduğunu, yalnız bu arzularında samimi olup olmadıklarını, Ali Fethi'nin İngiltere'de kalmasını uzatarak İngilizlerin Fransa ile ilişkilerimizi bozma amaçları olabileceğini ifade ettikten sonra:

> "Görüşme teklifini kabul etmek lazımdır ve faydalıdır. Fakat görüşmeleri sürüncemede bırakmayarak İngilizleri ilk toplantılarda ciddi ve kati görüşler üzerine çekerek; başarı sağlanırsa herhangi bir problem olmayacağı ama ifadeleri ve hareketleri şüphe uyandırırsa oyuna kapılmadan geri dönmek daha uygundur" uyarısını yapmıştır. İngiliz Fransız anlaşmazlığı karşısında Ali Fethi Beyin Londra'da durumunun

[35] Sonyel, *age.,* s. 263.
[36] Sonyel, age. s.264.

oldukça hassas olduğu, "Cenab-ı Hak tevfikini size arkadaş etsin"[37] diyerek duada bulunmuştur.

Mustafa Kemal'den gelen bir başka yazıda ise: *"...zaman kazanın ve kati bir zaferden önce şerefli bir sulhun mümkün olmayacağını vatana ve dünyaya ispat için, İngilizlerle sulh masasına oturmaya hazır olduğumuzu devamlı olarak tekrarlayın. Matbuatla bunu her tarafa duyurmaya çalışın. Bildiğiniz tarih değişmemiştir.*" ifadelerini kullanmıştır.[38]

Mustafa Kemal her zaman olduğu gibi üç şeyi vurgulamıştır; birincisi İngiltere ve dünya kamuoyuna barıştan yana olduğumuza inandırmak, İkincisi İngiltere'yi zafer kazanana kadar uyandırmadan oyalamak. Taarruz tarihinin değişmediğini de hatırlatmak.

Ali Fethi Bey bundan sonra Yunan ordusu denize dökülene kadar İngiltere'de gerek basın aracılığı ile yazdığı yazılar gerekse yaptığı basın toplantıları ile Türk milletinin haklı davasını ve bağımsızlık mücadelesini anlatacaktır. Bu çalışmaları İngiliz basınında karşılık bulmuş ve basın hükümetlerinin tutumunu eleştiren yazılar kaleme almıştır. Bunlardan biri de 17 Ağustos 1922 tarihli The Sheffield Independent gazetesinde "*İngiliz Uyuşukluğu*" başlıklı yazıdır. Bu başlık altında gazete;

> "..İstanbul'da İngiliz askeri birliğinin ülkeye masrafı 44000 İngiliz Lirası veya senede 2.288000 İngiliz lirası tutmaktadır. İnsan zanneder ki hükümetimiz bu masrafı en kısa bir zamanda sona erdirmek ister. Ama öğle midir? Eğer olaylar kelimelerden daha inandırıcı ise, hükümet vatandaşlarının vergi parasını hiç çekinmeden dış alanlarda çarçur etmektedir.
>
> Londra'ya birkaç gün evvel Ankara Hükümeti'nin Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey gelmiştir ve beraberinde Hariciye Vekâletimizle görüşmek üzere sulh teklifleri getirmiştir. Ama bizim Hariciye Vekâleti tatildedir. Lord Balfour İsviçre'ye gitmiştir, Lord Curzon ise Londra'dan ayrılmış ve Eylül'e kadar geri dönmeyecektir. Bu vaziyette Fethi Bey ya beklemeli ya da görevini yapmadan Türkiye'ye geri dönmelidir. Resmi makamların uyuşukluğunu gösteren, inanılır gibi olmayan bir hikayedir. Yöneticilerimizin aklı nerededir? Uzak Doğu'ya sulh getirmek niyetinde midirler? Paris'te iken Fethi Bey

[37] Nermin Kırdar'ın özel arşivinden.
[38] Okyar, *age.,* s. 307.

> Fransız başvekili tarafından kabul edilmiştir. Londra'da ise onu görmezlikten geliyorlar. Bir başka fırsat daha kaybetmekte miyiz?.."[39]

Soruları ile The Sheffield Independent İngiliz Hükümeti Dışişlerini eleştirmektedir. Bu yazı Ali Fethi Bey'in Mustafa Kemal tarafından verilen görevi yerine getirdiğinin de açık göstergesidir. Aynı zamanda savaş diplomasisinde karşı ülkenin kamuoyu ve medyasında olumlu anlamda yer bulmanın da önemli olduğunu göstermektedir.

Ali Fethi Bey, basın aracılığı ile Ankara'nın sesini duyurmaya devam etmiştir. Yine The Times gazatesi'nde 9 Ağustos'ta, Sulh Konferansında Ermeni heyetinin başkanı olarak yer alan Avetis Aharonian'nın Ermeni meselesi ile ilgili olarak mektubunun yayınlanması ve Ali Fethi Beye sorular yöneltmesi üzerine 14 Ağustos 1922'de Ali Fethi Bey cevap vermiştir. Ali Fethi Bey, The Times'da yayınlanan uzunca yazısında; Ermeni meselesinin Aharonion tarafından nasıl çarptırıldığını yaşanan tarihi olaylar çerçevesinde ortaya koymuştur. Ali Fethi Bey, 14 Ağustos tarihli Times'a gönderdiği yazıda İngiliz Milletvekili Sir Arthur Crosheld'in akıl almaz iddialarına da cevaplar vermiştir.[40] Savoy Hotel'de ikinci bir basın toplantısı düzenleyen Ali Fethi; Londra'daki başka ülkelerin basın mensuplarının da davet edildiği bu ortamda sorulara açık ve net cevaplar vererek, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının barış yanlısı olduklarını bir kez daha vurgulamış, Türk milletinin uğradığı haksızlığı ve mağduriyeti analizleri ile ortaya koymuştur.

Türk Dışişleri Bakanlığından 19 Ağustos 1922'de Ali Fethi Bey'e, Paris temsilcisi Ferit Bey aracılığı ile bir telgraf gönderilir. Bu telgrafta; Venedik'te bir barış konferansı düzenlenmesi ısrarından haberdar olduğu, eğer gerçekleşirse kendi başkanlığında bir heyet ile katılmasının gerektiği, mutlaka Roma'ya uğranılarak İtalyanların da gönlünün alınması ve buna göre seyahatini planlaması istenmiştir.[41]

Albay Rawlinson, Ali Fethi Bey'e 18 Ağustos 1922 tarihli bir mektup göndermiştir. Mektubunda bir ticari şirketin barıştan sonra

[39] Nermin Kırdar Özel Arşivinden.

[40] Nermin Kırdar Özel Arşivinden, The Times E.C.4, 14 Ağustos 1922 tarihli yazı.

[41] Nermin Kırdar Özel Arşivinden.

Erzurum ve Trabzon'da maden kaynaklarını geliştirme çalışmasını Ankara Hükümeti'nin nasıl karşılayacağını sormuştur. Ali Fethi Bey de 21 Ağustos 1922 tarihli cevabında; ön görüşme için herhangi bir sorun olmayacağı cevabını vermiştir.[42]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Ali Fethi Bey'in Londra'da kalması iznini uzatmadığı için 22 Ağustos 1922'de Londra'dan ayrılıp Paris'e gelmiştir. Paris'te 24 Ağustos'ta yaptığı açıklamada Ankara'nın Venedik Konferansına razı olduğunu ve şartların daha önce Manchester Guardian'a[43] açıklandığını söylemiştir. Bu açıklamadan iki gün sonra 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlamış ve 30 Ağustos'a gelindiğinde Yunan ordusu Türk ordusu karşısında tutunamayarak dağılmış ve geri kaçış başlamıştır. Nihayetinde Yunan ordusu ağır bir yenilgiye uğramış ve Batı Anadolu düşman işgalinden temizlenmiştir.

Bu gelişmeler İngiliz hükümet yetkililerini Ali Fethi Bey'i dikkate almak zorunda bırakmıştır. Dışişleri bakanlık müsteşarı ve diğer üst düzey yetkililer Bakan Lord Curzon'nun kendisiyle görüşmek isteğini iletmişlerdir. 30 Ağustos'ta gelen bu teklifi boş çevirmeyen Ali Fethi, Lord Curzon'u ziyaret etmiştir. Ali Fethi Bey'in bu görüşmesini kaleme alan George Marshall gizli damgası ile Ankara'nın Paris temsilcisi Dr. Reşad'a göndermiştir. Bu mektupta Ali Fethi'nin özellikle Trakya'nın tamamen Yunan ordusu tarafından boşaltılması konusunda kati davrandığı vurgulanmıştır.[44]

8 Eylül'de tekrar Roma'ya gelen Ali Fethi, Mustafa Kemal'e gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. İtalya Hariciye Nazırı ile görüştüğünü ve bu görüşmede; barış için çabalarını, ancak İngilizlerin buna yanaşmadığını, Yunan zulmünün ve tahribatının yarattığı üzüntüyü, Venedik sulh görüşmelerine itirazın olmadığını, ancak mevcut durumun Paris Konferansı günlerinden çok farklı olduğunu, amacın doğuda devamlı huzurun sağlanması olduğunu ve İtalya'nın yardımını ümit ettiğini söylediğini bildirmiştir. Ayrıca İtalyan Dışişleri Bakanının gerek bu görüşmesinde gerekse iki gün sonra yaptığı ikinci görüşmede Ankara Hükümetinin yanında olduklarını,

[42] Nermin Kırdar Özel Arşivinden, 1 Grosvernor Place SW1, 18 Ağustos 1922 tarihli yazı. Savoy Hotel London, W.C2, 21 Ağustos 1922 tarihli yazı.

[43] Jaeschke, *age.,* s.233; Jaeschke, *age.*, II, s.190.

[44] Nermin Kırdar Özel Arşivinden.

barışın bir an önce gerçekleştirilmesini istediklerini, İngiltere'nin Yunan ordusunun yenilgisi sonrası Fransa ile birlikte kendilerine ortak askeri hareket teklifini geri çevirdiklerini Ankara ile paylaşmıştır.

Ali Fethi Bey'in artık Avrupa'da kalması için bir sebep kalmamıştır. 12 Eylül 1922'de Türkiye'ye dönmesi gerektiği talimatını almış, 13 Eylül 1922'de Roma'dan ayrılarak Antalya yolu ile Ankara'ya ulaşmıştır.

SONUÇ

Millî Mücadele'nin savaş diplomasisi Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı sonrası başlamış ve 13 Eylül 1922'de Ali Fethi Bey'in Roma'dan ayrıldığı güne kadar sürmüştür. Sakarya Savaşı sonrasına kadarki dönemde diplomasi adına kazanılan tecrübeler, Büyük Taarruz öncesi diplomasinin de temellerini ve başarıya ulaşmasını sağlamıştır. "*Ya İstiklâl Ya Ölüm*" ana felsefesi ile başlayan bu süreçte, düşmanların Mustafa Kemal ve onun kurduğu meclis ve hükümetini muhatap almaları askeri anlamda başarılar kazandıkça görülmüştür.

Atatürk'ün savaş diplomasisinin önemli bir taktiği de Büyük Taarruz'un ne zaman yapılacağının sır gibi saklanması ve özellikle İngiltere'nin dikkatini bu konuda dağıtmasıdır. Ali Fethi Bey'in Londra'da bir diplomasi dilencisi gibi kapı kapı gezinmesi, Ankara'nın askeri bakımdan zayıf ve taarruz edemeyeceği kanaatini oluşturmuştur.[45] Zaten asıl gaye de bu idi ve Atatürk bu gayesini başarıya ulaştırmıştır.

Savaş ve diplomasi devletler arası ilişkilerin iki önemli enstrümanı olarak halâ önemini korumaktadır. Özellikle 24 Şubat 2022'de başlayan şu an devam eden Rusya-Ukrayna Savaş'ında bu süreci, savaş ve diplomasinin her ikisinin bir arada nasıl yürütüldüğüne şahit olunmaktadır. Mevcut yaşananlar, cephede kazanılan başarıların diplomasi masasında olumlu gelişmelere zemin oluşturduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal'in Ali Fethi Bey'i Avrupa'ya diplomatik girişimlerde bulunmak için gönderirken söylediği "*Yunan ordusunu*

[45] Sadi Borak, "Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 6, S. 17, (1990), s.381-386.

denize dökmeden barış masasının kurulamayacağı" inancı geçerliliğini bugün de korumaktadır.

KAYNAKLAR

Adalı, Doğan, *Büyük Taarruza Hazırlık Döneminde Diplomatik; Siyasî, Askerî Faaliyetler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Adıvar, Halide Edip*, Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1971.

Akdağ, Ömer, "Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.4, S.41, (1988),488-512.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, MEB, İstanbul 1945.

Balcıoğlu, Mustafa, "Direnen Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklâl Ya Ölüm", *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Borak, Sadi, *Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,C.6, S. 17,(1990).

Cebesoy Ali Fuat, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957.

Duran, Tülay, "Meclisten Zafere, Mustafa Kemal", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.V, (Temmuz) 1989.

Gazi Mustafa Kemal*, Nutuk*, II. cilt (1920-1927), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2013.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Yay., Ankara 1986.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I* (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), TTK Yayınları, Ankara 1989.

Kırdar, Nermin, Özel Arşivinden, Mission Diplamatique Trque 6-626 Numro:2076.

7 Ağustos 1922 tarihli mektuptan.

The Times E.C.4, 14 Ağustos 1922 tarihli yazı.

2076 nolu şifreli yazı.

1 Grosvernor Place SW1, 18 Ağustos 1922 tarihli yazı. Savoy Hotel London, W.C2, 21 Ağustos 1922 tarihli yazı.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyet Tarihi Kronolojisi*, 1918-1938, TTK Yay. Ankara 1983.

Mardin, Yusuf Sıtkı, *Kocataş Yalısından Anılarım*, Günay Matbaacılık, İstanbul 1988.

Okyar, Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam (Yayına Hazırlayan Cemal Kutay*), Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Sonyel, Salâhî R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958.

Yavuz, Bige, *1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması*, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

Yılmaz, Murat, *Mustafa Kemal'in Dış Politika Anlayışı ve Lozan'a Gelinen Süreçte Türk Dış Politikası*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009.

Büyük Taarruz Öncesinde Fransa'nın Dış Politik Meseleleri ve Türkiye

Mustafa KIRIŞMAN*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın sonunda kazanan devletlerin safında yer alan Fransa askeri, ekonomik ve sosyal açıdan büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı. Versailles Antlaşması uyarınca Almanya'nın, ödemekle yükümlü olduğu savaş tazminatında ayak diretmesi ülkede meydana gelen enkazın kalkmasını engellemekteydi. Fransa'nın içinde bulunduğu bu sorunlara ek olarak Fransız ordusu Antep, Urfa, Maraş'ta işgalci konumunda bulunuyordu. Bunca sıkıntının arasında Fransa'nın insan ve para gücünü Anadolu'da harcıyor olması Fransız kamuoyunda eleştiri konusu olmaya başlamıştı. Ankara Hükümeti, Sakarya Savaşı'nda elde edilen zaferle Batılı devletlerin nezdinde bu mücadeleyi kazanacağına dair düşünceleri olgunlaştırdı. Bu noktada Fransa Ankara Hükümeti'yle sulh içinde kalmak ve gelecekte hâlihazırda sahip olduğu ekonomik, ticari imtiyazları mümkün olduğunca devam ettirebilmek adına 1921 yılında Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Anadolu'dan çekildi. Fransa, Büyük Taarruz'a giden süreçte Türkiye'de yaşanan olaylarla yakından ilgilenmişti. Fransız kamuoyunda I. Dünya Savaşı'ndan kalma kötü bir Türk imajı mevcuttu. Zira Fransa ile Osmanlı Devleti karşıt saflarda yer almış ve çeşitli cephelerde savaşa tutuşmuşlardı. Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla bu kötü imaj yerini Türk insanını ve verdikleri mücadeleyi anlamaya bırakmıştı. Kimi Fransız yazarlar Türkiye'ye geliyor, Anadolu'nun çeşitli yerlerine gidip orada gördüklerini gazeteler vasıtasıyla aktarıyordu.

Bu çalışma, Fransa'nın dış politikada karşı karşıya kaldığı sorunlarla, Türkiye'nin Büyük Taarruz öncesinde karşılaştığı problemler ve yürüttüğü diplomasi trafiğinin Fransız kamuoyunda yankılanış şekli arasında bir etkileşim olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmayı gerçekleştirmek için 1922 yılının

* Arş.Gör.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir/Türkiye.
mustafa.kirisman@deu.edu.tr
ORCID NO: 0000-0002-9247-9770.

Temmuz ve Ağustos aylarına odaklandık. Zira Büyük Taarruz'un başlayacağı 26 Ağustos 1922 tarihine uzanan yaklaşık iki aylık süre gerek diplomasinin gerekse Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı takındığı revizyonist tavrın hararetlendiği bir dönemdi. Bu süreçte Fransız kamuoyunda Ankara Hükümeti'yle ilgili ne tür haberler çıktığı, Yunanların İstanbul'u işgal etme fikrinin nasıl yankılandığı, İzmir'de kurulduğu öne sürülen İyonya Devleti'yle ilgili nasıl bir bakış geliştiği bu çalışmanın yoğunlaştığı başlıca konular olmuştur. Bu konularla ilgili Fransız bakışını anlayabilmek adına 11 farklı Fransız gazetesinden faydalandık. Bunların içinde *L'Echo de Paris*, *Le Journal*, *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien* adlı ülkenin en yüksek tirajlı ve görece merkezde yer alan gazeteleri mevcut. Sosyalist eğilime sahip *Le Radical*, daha çok ülkenin seçkinlerine hitap eden *Journal des Débats* ve *Le Matin*, devletin yayın organıymış gibi çalışan *Le Temps* ve tirajları azımsanmayacak seviyede olan farklı siyasi eğilimlere sahip *Le Figaro*, *Le Gaulois*, *L'Intransigeant* araştırmamıza kaynak teşkil eden diğer gazeteler olmuştur.

1. Büyük Taarruz Öncesinde Fransa'nın Dış Politik Meseleleri

Fransa, I. Dünya Savaşı sona erdiğinde kazanan tarafta yer almış olmasına rağmen ülkede büyük bir yıkım meydana gelmişti. Savaşın, ülkenin nüfusu üzerinde yarattığı tahribat 1.397.800 ölü ve kayıp insan, 1.040.000 engelli, 719.000 kimsesiz çocuk ve eşini kaybetmiş 630.000 kadından oluşmaktaydı[1]. Fransa'nın savaşta ölen ve kaybolan insan sayısı, 1919 yılında ülkede çalışan erkek sayısının onda birine eşitti. Bu durum beraberinde yeni doğan sayısında dramatik bir düşüşe yol açmış, mevcut nüfusun yaşlı kalmasına neden olmuştu. Üstelik savaşa zengin bir ülke olarak giren Fransa'nın ekonomisi, savaştan yıpranarak çıkmıştı. Dört sene süren bu savaşın çok yoğun geçtiği kimi bölgelerde toprak yapısı geri döndürülemez boyutta çoraklaşmıştı. Çoraklaşan toprağın büyüklüğü neredeyse 8.000.000 dönümdü ve rehabilite edilmek için bekliyordu. İşgale uğrayan bölgelerdeki sanayi potansiyeli sömürülmüş, tekstil fabrikaları, çelik üretim tesisleri tahrip edilmiş, maden yatakları önlenmeyen taşkınlar

[1] William Fortescue, *The Third Republic in France 1870-1940*, Routledge, New York 2000, s. 136.

yüzünden sular altında kalmıştı. Demir ve çelik üretiminde 1913 yılına oranla %95'lik düşüş yaşanmıştı. Yollar, kanallar, demiryolları kullanılamaz hale getirilmişti. İşgalden hayvancılık da nasibini almıştı. 840.000 büyükbaş hayvan, 400.000 at, 900.000 koyun ve 330.000 domuz yağmalanmıştı. Savaştan hemen önce Fransa'nın yurtdışındaki 40 milyar franka yakın yatırımının bir kısmı savaş döneminde ithalat yapmak için satılmış, geri kalanların önemli bir kısmından ise ekonomik fayda sağlanamamıştı. Çünkü bu yatırımların olduğu ülkelerin önemli bir kısmı savaşa dahil olduğundan ekonomik zorluklar yaşamış yahut Fransa'nın düşmanı olduğundan ödeme yapmamıştı. Fransa'nın savaş zamanında yaşadığı ekonomik zorluklar yurtdışından borç alınarak aşılmaya çalışıldıysa da bu yöntem kısa zaman içerisinde ülkede enflasyonun artmasına, toplumsal ve sosyal tahribatın meydana gelmesine yol açtı[2].

Fransa, savaşın galip tarafında yer alan bir ülke olarak, topraklarında meydana gelen tüm bu yıkım için bir tazminat talep edecekti. Yukarıda bahsedilen kayıplar bir yana, ülkenin kültürel mirası da bombaların hedefi olmuştu. Ancak Fransızların yıkımla ilgili yüksek meblağlı tazminat talepleri sadece Almanlar tarafından değil İngilizler ve Amerikalılar tarafından da abartılı bulunmuştu. Fransız kamuoyunda, savaşta hayatını kaybeden vatandaşlara ödenmesi gereken tazminatların da savaş tazminatına eklenmesi gündeme getirilmekteydi. Kendi iç piyasasına da borçlanan devlet savaş bitiminde vergileri arttırmayı gündeme getirdi. Savaşı kazanan bir ülkenin, savaşın getirdiği ekonomik yükü halktan talep edebilme ihtimali dahi kamuoyunda büyük tepkilere yol açtı. Bunun üstüne meclisin Dış İlişkiler Komisyonu'nda yapılan tartışmalarda tazminatın doğrudan Almanya'dan talep edilmesi fikri ön plana çıktı. Almanya'nın savaştan yenik çıkmış bir ülke olarak, Fransa'nın talep edeceği rakamı ödemesi olanaklı değildi. Aynı komisyon Amerika Birleşik Devletleri'nden rotatif kredi alınmasını gündeme getirdi. Bu fikir Amerikalılar tarafından kabul görmedi. Fransa'nın İngilizlere ve Amerikalılara olan bazı borçlarının silinmesi önerisi de yine aynı şekilde kabul görmedi[3].

[2] Philippe Bernard, Henri Dubief, *The Decline of the Third Republic 1914-1938*, Cambridge University Press, New York 1993, s. 78-80.

[3] *Age.,* s. 80-81.

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Fransa'daki siyasi partiler, örgütler ve sendikalar *Union Sacre*[4] felsefesiyle ülkelerinin arkasında tek vücut şeklinde durmuş olsalar da savaş son erdiğinde ülkenin Başbakanı Georges Clemenceau ve temsil ettiği sağcı kanat ön plana çıkmıştı. Barışçıl ve anti-militarist yönüyle yeniden ortaya çıkan Fransız solu ise geri planda kalmıştı. Bu yüzden 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versailles Antlaşması ülkedeki sağcı kanadın zaferi olarak nitelendirildi. Fransa Almanya'dan Alsace-Lorraine'i geri alıyor, Alman ordusu silahsızlanıyor ve ekonomisi 132 milyar altın markla tazminatla cezalandırılıyordu. Ayrıca Fransa Almanya'nın himayesinden çıkan sömürgelerle, önemli toprak kazanımları elde etmiş oluyordu[5].

Ne var ki Versailles Antlaşması Fransa'yı tam olarak tatmin etmedi. Savaştan sonra zayıflamış olan Fransa, Almanya'ya karşı bir güvensizlik hissine girdi. Zira Fransız siyasi çevrelerinde, Almanya'nın gelecekte yeniden canlılık kazanarak Fransa'nın karşısına dikilebileceğine dair teoriler üretilmekteydi. Fransa kendini bir nebze güvende hissetmek için Versailles Antlaşması'yla silahsızlandırılmış Ren Bölgesi'ni de istedi. Bunun gerçekleşmesi halinde beş milyon Almanın Fransız yönetimine gireceğinden ve yeni bir Alsace-Lorraine sorunu ortaya çıkabileceğinden dolayı İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Fransızların bu isteğini reddetti. Fransa daha fazla fiziki garanti elde edemeyeceğini anlayınca, Almanlara karşı duyduğu endişeyi bertaraf etmek için diplomasiyi kullanmaya karar verdi. Belçika ile 7 Eylül1920'de, Polonya ile 19 Şubat 1921'de ittifak antlaşmaları imzaladı[6]. Yine 1921 yılında Fransızlar Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'nın Avusturya'ya ve Macaristan'a karşı Küçük Antant'ı kurmalarına ön ayak oldular[7].

---

[4] Kutsal Birlik. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kırışman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu*, Sentez Yayıncılık, İzmir 2022, s. 36.

[5] Fortescue, *age.,* s. 136; Bernard-Dubief, *age.,* s. 109.

[6] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, İstanbul 2010, s. 16-17.

[7] Fransa, 1924 yılında Çekoslovakya, 1926 yılında Romanya ve 1927 yılında Yugoslavya ile tek tek ittifaklar oluşturarak Antant'ı doğrudan destekleme yoluna gitti. Detaylı Bilgi için bkz. Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 335-353.

Fransa için savaş sonrası teşkil eden bir diğer problem Almanya'nın ödemekle yükümlü olduğu savaş tazminatıydı. Versailles Antlaşması'yla hükme bağlanan meblağ Almanya'nın gerçekte ödeyebileceğinin çok üzerindeydi. Bu sorunla ilgili olarak 1920-1921 yıllarında San Remo, Hythe, Boulogne ve Londra'da peş peşe konferanslar düzenlenmişti. İngilizler kendi ekonomik ve ticari çıkarlarını da düşünerek Almanya'nın ödeyemeyeceği bir borç yükü ve vadeyle karşı karşıya bırakılmaması gerektiğini öne sürdü. Almanya ise 132 milyar altın markını ödeme konusunda ayak sürüdüğü gibi bu borcu 2 milyar altın marklık taksitler halinde ödemeye yanaşıyordu. 1922 yılında Ruhr bölgesindeki Alman sanayiciler aracılığıyla ortaya konan bir öneriye göre Almanya'nın borçların ödemesinin bir yolu olarak, Fransızların ülkelerini yeniden inşa etmek için ihtiyaç duydukları ürünleri Ruhr bölgesinden temin etmeleri gündeme geldi. İngiltere, bu öneriye iki ülkenin geliştireceği ekonomik ilişkinin kendi çıkarlarına zarar verebileceği düşüncesiyle karşı çıktı. Ancak hali hazırda savaş tazminatının ilk taksitini ekonomik çöküntüden dolayı ödeyemeyen bir Almanya vardı. Almanların tazminatı ödeyememesi Fransa'nın 1923 yılında Ruhr bölgesini işgal etmesine neden olacaktı[8].

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın donanma stratejisi daha çok Akdeniz'e odaklanmıştı. Akdeniz, Fransa'nın Afrika'daki sömürgeleriyle arasında kalan bir geçitti. Fransızlar olası bir savaş halinde deniz yoluyla buralardan takviye kuvvetler getirebilirdi. Ayrıca Fransa'nın Doğu Akdeniz'de ekonomik ve siyasi çıkarları bulunuyor, İtalya'yı da bu bölgede kendine bir rakip olarak görüyordu. Fransa için Akdeniz'in bir başka önemi de Ortadoğu ve hatta Hazar Bölgesi'ndeki zengin doğalgaz ve petrol yatakları üzerindeki heveslerdi. Bu değerli yeraltı kaynaklarının Fransa'ya ulaştırılmasında kullanılacak tek yol yine Akdeniz'di. İtalya ise her zamankinden daha hırslı ve talepkâr bir ülke haline gelmekteydi. Fransa, yıkık ekonomisini düzeltmekle meşgul olurken, orduya ve özellikle de donanmaya büyük bütçeler ayırmak istemiyordu. Ancak etrafında potansiyel tehditlerin olduğunun farkındaydı. Neyse ki Almanya Versailles Antlaşması'nın ilgili maddesi gereğince savaş

[8] Bernard-Dubief, *age.,* s. 107-111.

gemisi üretemeyecekti. Fakat Akdeniz'de çıkarları olan İtalya donanmaya önem vermek isteyebilir ya da ileride Almanya ile müttefik olup daha büyük bir tehdit haline gelebilirdi. Fransa'nın bu endişelerinin vücut bulduğu sırada Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Japonya arasında Uzakdoğu'da çıkar çatışması devam etmekteydi[9]. Japonlar 1905 yılındaki savaşta Rusları Mançurya'dan atmış ve zamanla Çin üzerinde büyük imtiyazlar elde etmişti. Japonya'nın Uzakdoğu'da oluşturduğu nüfuz alanından rahatsız olan Amerika Birleşik Devletleri Japonlarla donanma yarışına girdi. İngiltere, Japonya ile 1902 yılında imzaladığı ve 1921 yılında sona eren ittifak antlaşmasını Amerika'nın karşısında yer almamak için yenilemedi. Uzakdoğu'da çıkarları bulunan İngiltere de çok geçmeden Amerikalılar ve Japonlar arasında yaşanan rekabete dahil oldu. Uzakdoğu'da yaşanan donanma rekabeti ve çıkar çatışması Fransa'nın endişeleriyle birleşerek 1922 yılında Washington'da bir konferansın toplanmasına yol açtı[10]. Bu konferansın deniz silahlarının tespiti görüşmelerine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Japonya, Fransa, İtalya; Çin ile ilgili Uzakdoğu Meseleleri'nin görüşmelerine ise bu beş devlete ek olarak Belçika, Hollanda, Portekiz ve Çin katıldı. 12 Kasım 1921 tarihinde toplanan konferans 6 Şubat 1922'de sona ermiş ve Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere beş, Japonya üç, Fransa ve İtalya bir oranında harp ve uçak gemisi üretebileceklerdi. 35.000 tonu geçmeyecek gemiler için sahip olunabilecek maksimum gemi tonajı ise Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere için 525.000, Japonya için 315.000, Fransa ve İtalya için 175.000 olacaktı[11]. Bu antlaşmayla denizlerdeki silahlanma yarışına sınırlandırma getirilirken, Fransa kendini İtalya ile eşitleyerek ekonomisini ülkenin restorasyonuna yönlendirebilecekti.

[9] Joel Blatt, "The Parity That Meant Superiority: French Naval Policy Towards Italy at the Washington Conference, 1921-22 and Interwar French Foreign Policy", *French Historical* Studies, Vol.12, No.2, Autumn 1981, s. 225-231.

[10] Mustafa Özyürek, "İki Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir Adım: Washington Deniz Konferansı 1921-1922", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.49, Güz 2016, s. 393-394.

[11] Agm., s. 391-399.

2. Büyük Taarruz'a Giden Süreçte Fransız Kamuoyunda Türkiye

Büyük Taarruz'a giden süreçte Fransa'nın Türkiye'ye karşı geliştirmeye çalıştığı tutumda yukarıda bahsedilen dış politik meselelerin önemli rolü olduğu bilinmektedir. Zira ekonomisi ciddi oranda zayıflamış ve güvenlik meselelerine her zamankinden daha duyarlı bir ülke olarak ortaya çıkmış Fransa'nın, kendi kamuoyundaki baskılar da göz önünde bulundurulduğunda, Anadolu'da daha fazla işgalci pozisyonunda olması beklenemezdi. Fransa henüz I. Dünya Savaşı'nda yitirdiği asker ve işgücünü telafi edememişti. Anadolu'da işgal ettiği topraklarda daha fazla kayıp vermeye devam etmemeliydi. Ayrıca Türk ordusu 13 Eylül 1921'de Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusuna karşı büyük bir zafer elde etmişti. Ankara Hükümeti'nin bu mücadeleyi kazanacağına dair düşüncelerin pekişmeye başladığı bir ortamda Fransa ile Ankara Hükümeti Ankara Antlaşması'nı (20 Ekim 1921) imzaladı[12]. Ankara Hükümeti'nin, mücadelesinde muzaffer olacağına dair kanatın Avrupa'da yaygınlaşmaya başladığı sırada, Paris'te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansı'ndan (22-26 Mart 1922) Türk ve Yunan tarafına ateşkes için yeni öneriler sunuldu[13]. Ankara Hükümeti bir yandan taarruz hazırlıkları yaparken diğer yandan da müzakereye kapalı olmadıklarını düşündüren bir görüntü sergiledi. Özellikle taarruzun başlamasından birkaç hafta öncesinde yaşanan diplomatik temaslar ve yine bu dönemde Fransız kamuoyunun Türkiye ile ilgili dikkatini çeken başkaca gelişmeler olmuştur.

2.1. Ankara'yla ilgili Haberler ve Propaganda

İncelediğimiz dönemde Türkiye ile ilgili çıkan ilk haber Ankara'daki kabine değişikliğiydi. *L'Intransigeant*'ın "*Ankara'da Yeni Kabine*" başlığıyla verdiği haberde İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine Rauf Bey'in getirildiği anlatıldı. Haberin bir de alt başlığı vardı: "*Bir Jöntürk, İcra Vekilleri Heyeti Reisi*". Gazete, Rauf Bey'in

[12] Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *ATAM Dergisi*, C. 8, S. 27, 1992, s. 273.

[13] İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *ATAM Dergisi*, C.19, S.57, 2003, s. 1117.

geçmişte İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup biri olmasını ve Balkan Savaşları'nda Hamidiye kruvazörünün komutanı olduğunu sütunlarına taşıdı. 8 Temmuz 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde çıkan icra vekillerinin nasıl seçileceğine dair kanuna atıf yapan gazete, bu kanunla birlikte Mustafa Kemal'in icra vekillerinin istifa ettiğini; yerlerine Alman yanlısı Jöntürklerin geçtiğini ileri sürdü[14]. Bu haberden birkaç gün sonra yine aynı gazetede Rauf Bey'in İcra Vekilleri Heyeti Reisi olmasının Türk diplomatik çevrelerinde çok konuşulduğu yazıldı[15]. Rauf Bey, Fransız kamuoyunda İngiltere ile yakınlaşma eğiliminde olan, İngilizlere sempati besleyen biri olarak tanınıyordu. Dolayısıyla Kemalistlerin böyle birini İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine getirmesi Ankara'nın İtilaf Devletleri'yle uzlaşmaya eğilimli olduğu şeklinde yorumlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan taarruz hazırlıklarını gizlilikle yürütüyor diğer yandan Batı'yla müzakere kapısını kapatmadığı algısı yaratarak askeri hazırlığı kamufle ediyordu. Büyük Taarruz'un arifesinde Batılı devletler barış koşullarının görüşülmesi için çeşitli şehirler öneriyor, bunlar basında da kendine yer buluyordu. Örneğin *Le Petit Journal*'in, Babıâli'nin Ankara Hükümeti'ndeki bir temsilcisinin verdiği bilgiye dayandırdığı bir haberde Batılı devletlerin ister Beykoz'da, ister İzmit'te, ister bir Fransız gemisinde Türkiye ve Yunanistan delegelerinin görüşlerini sunmaları ve kendi barış koşullarını tartışmaları için bir konferans tertip etmeyi düşündükleri ifade edildi. Bu temsilciye göre konferans fikri büyük bir barış arzusu olmasından dolayı tüm çevrelerde olumlu bir izlenim bırakmıştı. Ancak toplantı için önerilen yerler hararetle tartışılmaktaydı. Ankara Hükümeti konferansın Beykoz'da yapılma fikrine karşı çıkmıştı. Çünkü Beykoz İtilaf Devletleri'nin işgali altındaydı. Ankara Hükümeti, konferansın Mustafa Kemal ile konferansa gidecek heyetin rahatça iletişim kurabileceği İzmit'te yapılmasını istemekteydi. Gazete, Kemalist çevrelerin, Mustafa Kemal Paşa'nın konferansa katılmasının barışın önündeki sorunların hızla çözülmesine büyük katkı sunacağını öne sürdü. Babıâli'nin ise görüşmelerin Beykoz ya da İzmit yerine İzmit Körfezi'nde

[14] "Le Nouveau Cabinet d'Angora", *L'Intransigeant*, 18 Temmuz 1922, s. 3.

[15] "Les Tendances du Nouveau Cabinet d'Angora", *L'Intransigeant*, 22 Temmuz 1922, s. 3.

konuşlanacak bir Fransız gemisinde yapılmasını istediği ifade edildi[16]. *L'Intransigeant*'da yer alan "*Türkiye'den Haberler*" başlıklı bir haberde Millet Meclisi tarafından Başkomutan olarak atanan Mustafa Kemal'in, Türkiye'nin yakında İzmir, İstanbul ve Edirne'ye kavuşacağını söylediği yazıldı. Gazeteye göre Ankara, Kemal'in bizzat gidebilmesi için Yunanlar ve Müttefiklerle yapılması planlanan görüşmenin İzmit'te gerçekleşmesi için ısrar ediyordu[17]. Buna benzer bir haber de *Journal des Débats*'da çıkmıştı. Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi tarafından, Yunanistan ile barış yapılıncaya kadar Başkomutan olarak yeniden atandığı vurgusu yapılmıştı. "*Mustafa Kemal'in Planları*" başlıklı haberde, yaklaşık bir ay önce Ankara Büyük Meclisi'nin gizli bir toplantıda Kemalist Hükümet'e, uygun barış şartlarının önceden sağlanması koşuluyla, milli bir yurt oluşturmaları amacıyla Kilikya'nın küçük bir bölümünü Ermenilere bırakma yetkisi verdiği öne sürülmüştü[18].

Le Gaulois'da yayınlanan propagandist bir haberde, Türklerin Yunanlara yaptığı öne sürülen katliamla ilgili olarak İtilaf Devletleri'nin Küçük Asya'ya bir heyet göndererek tahkikat başlatmak istemesi anlatılmıştı. Helen Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin bu girişimini hevesle karşılamıştı. Ancak Mustafa Kemal, Anadolu'da böyle bir tahkikata asla izin vermeyeceğini beyan etti. Gazetenin iddiasına göre soruşturma yapılırsa, Türklerin Hristiyanları yok etmek için başvurdukları yöntemler kanıtlanacaktı ve fakat Kemalistler soruşturmayı reddederek kendilerine yöneltilen suçlamaların esasını kabul etmiş oluyorlardı. Gazetenin bir iddiası daha vardı: Anadolu'nun içlerinden gelen mültecilerin İstanbul gazetelerine verdiği bilgilerde Harput'un güneydoğusuna gönderilen çoğunluğu Rum 400 kadar Hristiyan Dicle Nehri'nde boğulduğu ileri sürüldü[19].

Dâhiliye Vekili Fethi Bey Batılı devletler nezdinde istişarelerde bulunmak üzere İngiltere ve İtalya'ya gitmiş, bu ülkelerden sonraki durağı Fransa olmuştu. 18 Temmuz 1922 tarihinde Marsilya'ya ayak basan Fethi Bey oradan Paris'e geçerek Raymond Poincare ve

[16] "Pour la Paix Greco-Turque", *Le Petit Journal*, 20 Temmuz 1922, s. 3.
[17] "Nouvelles de Turquie", *L'Intransigeant*, 22 Temmuz 1922, s. 3.
[18] "Les Projets de Moustapha Kemal", *Journal des Débats*, 25 Temmuz 1922, s. 2.
[19] "Le Conflit Oriental", *Le Gaulois*, 25 Temmuz 1922, s. 3.

Franklin Bouillon ile görüşmelerde bulundu. Gazeteler bununla ilgili olarak Fethi Bey'le Franklin Bouillon'un Paris'te bir araya gelerek Türk-Yunan barışı üzerinde görüştüğünü yazdı[20]. Bu haberden birkaç gün sonra *L'Intransigeant* Fethi Bey'in Marsilya'da verdiği kısa bir demeci paylaştı: "*Fransa'ya hükümetimin şu izlenimiyle geliyorum: Londra Türk milliyetçilerinin önerilerinin tartışılmasını istemiyor; ya bir bütün olarak kabul ediyor ya da reddediyor. Şark'la barışı sağlamanın yolu gerçekten bu mu? İtilaf devlet adamlarına bunun aksini göstermeye çalışacağım. Ama her halükarda milliyetçi Türklerin, Şark'ta sürdürülebilir bir barışı tesis etme çabalarından dolayı Fransa'ya her zaman minnettar kalacağından şüpheniz olmasın.*"[21] 1922 yılının Temmuz ayında, Fransız basınında Fransa'nın Türklerle Yunanlar arasında arabuluculuğa soyunarak iki ülke arasında barış müzakerelerini başlatacağına dair iddialar yer aldıysa da Fransız Dışişleri Bakanlığı çok geçmeden bir açıklama yaparak bu iddianın asılsız olduğunu; Fransa'nın Türklerle Yunanlar arasında arabuluculuk yapmasının söz konusu olmayacağını beyan etmişti[22].

Ankara Hükümeti, İtilaf Devletleri'yle müzakere kapısını açık tuttuğu sırada İngiliz Generali Townshend istişarelerde bulunmak üzere Anadolu'ya gelmişti. General Townshend Kut'ül Amare'deki çarpışmalarda Halil Paşa tarafından esir alınmış ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna dek İstanbul'da esir olarak tutulmuştu. Mondros Mütarekesi'nde arabulucu rolü üstlenmiş olan Townshend, Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da görüşmüş ancak bu defa İngiliz Hükümeti'nin izni olmadan arabuluculuk rolüne soyunmuştu[23]. Fransız basınında General Townshend'in Konya'da Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmesinden ziyade, 21 Temmuz'da Ankara'ya gelerek Rauf Bey'le barış şartlarını müzakere etmesi yer

[20] "M. Franklin Bouillon Parle avec Fethy Bey de la Paix Gréco-Turc", *Le Matin*, 21 Temmuz 1922, s. 1.

[21] "Pour Conclure la Paix Entre Grecs et Turcs", *L'Intransigeant*, 22 Temmuz 1922, s. 3.

[22] "La France ne Sera pas Médiatrice Entre la Grèce et la Turquie", *Le Matin*, 30 Temmuz 1922, s. 1.

[23] Osman Akandere - Cemal Güven, "İngiliz Generali Townshend'in Anadolu Seyahati ve Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da Yaptığı Görüşme", *SÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, S.9, 2002, s. 15-17.

almıştı. Gazeteler bu haberi verirken, General Townshend'in Ankara'ya kendi inisiyatifiyle gittiğini ve görüşmeden çıkacak sonucun İngiliz kabinesi tarafından şiddetle reddedileceğini not düşmüşlerdi[24]. *L'Intransigeant* haberi verirken General Townshend'i Kut'ül Amare kahramanı, İngiliz parlamenter olarak niteledi. General Townshend'in Türkiye'ye gitmeyeceğine dair güvence vermiş olmasına rağmen Ankara'ya gitmesinin Avam Kamarası'nda çok tartışıldığını yazdı. Generalin Ankara'ya gitmesinin hükümet çevrelerinde kınandığı yazılsa da aynı haberde generalin Ankara'da bulunduğunun Dışişleri tarafından henüz teyit edilemediğini belirtildi[25]. Adana ve Konya'da kendisine son derece misafirperver davranılmış, Meclis Ankara'da General Townshend'in onuruna yemek vermişti. Bazı gazetelerde Townshend'in Ankara'da Mustafa Kemal ve Mezopotamya'daki eski düşmanı Nurettin Paşa ile istişarelerde bulunacağı ifade edilmiş olsa da ilerleyen günlerde bu görüşmelerle ilgili bir habere rastlanmamıştır[26]. General Townshend çok geçmeden gazetelere bir beyanat daha vererek Türkiye'yle ve Anadolu'daki mevcut durumla ilgili şunları söyledi: "*Bana gösterdikleri sıcak karşılamadan ötürü Meclis üyelerine kamuoyu önünde teşekkür ederim. Türkiye'nin güçlü olduğunu gördüm ve buraya gelmekle amacıma ulaştım. Yani barışın tesisi için kendi adıma çalıştım. Yunanlar Küçük Asya'yı derhal tahliye ederse ve bu topraklar Türkiye'ye iade edilirse barışın yakında sağlanacağına inanıyorum. Diğer tüm hususlar kolayca çözülebilir ancak Türkler onurlu bir barış istiyor*"[27].

Fransız kamuoyunda I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri'nin Anadolu'nun içlerine kadar sokulmasının sorgulandığı esnada İngiltere Başbakanı Lloyd George'un bir beyanatı Fransa'da ciddi yankı bulmuştu. Lloyd George'un savaşa girişle ilgili düşüncelerine köşesinde yer veren ve onu eleştiren yazarlardan biri de

[24] "Le General Townshend en Turquie", *Le Matin*, 22 Temmuz 1922, s. 3.

[25] "Pour Conclure la paix Entre Grecs et Turcs", *L'Intransigeant*, 22 Temmuz 1922, s. 3.

[26] "Le Général Townshend à Angora", *Le Temps*, 27 Temmuz 1922, s.1; "Le Général Townshend à Angora", *Le Matin*, 27 Temmuz 1922, s. 3.

[27] "Les Grecs Doivent Evacuer l'Asie Mineure dit le Général Townshend", *Le Matin*, 1 Ağustos 1922, s. 3; "Une Déclaration de Général Townshend", *Le Petit Parisien*, 1 Ağustos 1922, s. 3.

Stéphane Lauzanne'dı. Stéphane Lauzanne Lloyd George'un I. Dünya Savaşı'yla ilgili bir beyanatını "*M. Lloyd George Tarihi Düzenliyor*" başlıklı bir yazıyla köşesine taşıdı. Lloyd George, Avrupa'nın her ne kadar savaştan moralsiz ve tahribatları tamir edememiş bir şekilde çıkmış olsa da bu fedakârlığa değdiğini öne sürüyordu. Çünkü ona göre bu savaş özgürlük için yapılmıştı. Ona göre İngiltere'nin ise savaşa girmesi son derece doğru bir karardı. Eğer İngiltere savaşa girmeseydi, Avrupa'nın acımasız ve küstah bir askeri emperyalizmin esiri olacağı, Fransa'nın ezileceği ve kıtanın tüm özgürlüklerinin demir despotizm tarafından çiğnendiği bir tabloyla karşı karşıya kalınacaktı. Lloyd George neredeyse İngiltere'nin Avrupa ülkeleri için bu savaşa girdiğini anlatmaya çalışırcasına sözlerini şöyle sürdürdü: "*Peki ya Büyük Britanya'ya ne olurdu? Tanrı kendimizi korumamız için bize denizi verdi ama savaşa girmeseydik tüm Avrupa'yı ele geçirmiş bir imparatorlukla karşı karşıya kalmış olacaktık.*" Stéphane Lauzanne Lloyd George'u bu beyanatından dolayı Avrupa'nın en uzun dilli ve en kısa hafızalı devlet adamı olarak niteledi. Çünkü aynı Lloyd George I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 Ağustos'unun ilk günlerinde Fransa'nın kargaşadan uzak durmasını istemişti. 3 Ağustos 1914'te parlamentoda yaptığı ateşli konuşmada savaşa karşı çıkmıştı. Bundan üç gün sonra ise aynı coşkuyla savaş yanlısı konuşma yapmıştı. Lauzanne, Lloyd George'un savaşla ilgili söylemlerindeki farklılığa Abraham Lincoln'un bir sözüyle yanıt verdi: "*Bazı insanları her zaman, bütün insanları da bazen kandırabilirsiniz ama bütün insanları her zaman kandıramazsınız*"[28].

2.2. Yunanistan'ın İstanbul'u İşgali Etme Düşüncesi

Yunan ordusunun, Sakarya Savaşı'nda uğradığı yenilgiden sonra Anadolu içlerinde uzun süre kalamayacağı anlaşılmıştı. Yunanistan müttefiklerinin de desteğini alarak Ankara Hükümeti'ni barışa mecbur etmek niyetindeydi. 22 Mart 1922 tarihinde Dışişleri Bakanları Konferansı'ndan çıkan tarafsız bölge teklifi Ankara Hükümeti tarafından kabul görmedi. Ankara'yı kendi belirlediği esaslar temelinde barış masasına oturtamayan Yunanistan, Doğu Trakya

[28] Stéphane Lauzanne, "M. Lloyd George Arrange l'Histoire", *Le Matin*, 21 Temmuz 1922, s. 1.

üzerinden İstanbul'a yürümeyi ve şehri işgal etmeyi tasarladı[29]. Bu ihtimal Fransız basınında belli bir süre en önemli gündem maddesi haline gelmiş ve kamuoyunda Yunanistan'a karşı ciddi bir tepkinin oluşmasına sebep olmuştu.

Örneğin *Le Petit Journal*'de "*Konstantin İstanbul'a Doğru bir Baskına mı Hazırlanıyor?*" başlıklı haberde, Yunan Hükümeti'nin müttefiklerine Yunanistan'ın her zaman uzlaşan bir tavır sergilediğini ancak mali durumunu zorlaştıran bu sürecin uzamasını kabul edemeyeceğini ve çatışmanın sona ermesi için gerekli önlemleri alacağını ilettiği bildirildi. Hatta iki Yunan tümeninin Trakya'daki Yunan birliklerine takviye amaçlı dahil olduğu, Hacıanesti'nin de Trakya'daki orduların olduğu yere intikal ettiği yazıldı. Gazete, bu durumun bir taarruz hazırlığı olabileceğini dile getiriyordu. İngilizler ve Fransızlar Yunanistan'ın İstanbul'a doğru bir taarruza girişeceklerine pek ihtimal vermemekteydi. Zaten iki ülkenin Dışişleri de bu dedikoduları teyit etmemişti. Ancak Fransa'da basın, Yunanların İstanbul'a saldırmasının kendilerini Fransız ve İngilizlerle doğrudan bir çatışmaya sokacağını ve Yunanların bu fikirden uzak durmaları gerektiğini işlemişti. Öyle ki gazeteler İngilizlerin Boğaz'da üç savaş gemisi, dört ya da beş kruvazörü olduğunu ve hatta İşgal Kuvvetleri Kumandanı'nın bölgedeki Senegal kökenli ve Fransız askerleri olası Yunan taarruzuna karşı Çatalca'ya kaydırdığını dahi yazmıştı[30].

Fransız basını Yunanistan'ın İstanbul'a asker çıkarmak istemesinin arkasında Küçük Asya'da yaşadığı başarısızlık olduğunu ileri sürüyordu. Gazeteler Anadolu'daki Yunan taarruzunu hala devam eden ve başarıyla sonuçlanmamış olarak yorumluyor, Yunanların Trakya'dan ilerleyip İstanbul'a yürümesinin Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etmek olacağı fikrinde birleşiyordu. *Journal des Débats* yazarlarından Pierre Bernus, Yunanistan'ın İstanbul'a yürümesinin düşmanı olan Osmanlılarla değil müttefikleriyle savaşması anlamına geleceğini yazdı. Bu aleni bir savaş olmasa bile Yunanistan bir anda Avrupa'nın en güçlü üç devletiyle çatışmaya girecek, bu üç devlet

[29] Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları* Dergisi, S.18, 2010, s. 137-138.

[30] "Constantin Prépare-t-il un Coup de Main sur Constantinople?", *Le Petit Journal*, 29 Temmuz 1922, s. 3.

Yunan donanmasına denizlerde acımayacak ve Helen ordusu Küçük Asya'da, Kemalistlerin karşısında tecrit edilmiş bir şekilde kalacaktı[31]. *Le Figaro* yazarlarından Henry Bidou ise Yunanistan'ın İstanbul'a yürümesinin bir çılgınlık olacağını ve bunu olası görmediğini belirtti. Aksine bunun bir aldatmaca olma ihtimalinin yüksek olduğu, İstanbul'u işgale hazırlanıyormuş gibi görünüp Anadolu'da büyük bir harekât düzenleyeceklerini savunuyordu[32]. Her ihtimale karşı Fransız ve İngiliz askerlerden oluşan Çatalca'da konuşlu kuvvetlere olası bir Yunan yürüyüşüne karşı gerekli önlemlerin alınması talimatı verildi[33]. Buna karşın Atina kaynaklı bir haberde Yunanistan'ın İstanbul'a yürümek gibi bir niyeti olmadığı ifade edildi[34]. *L'Echo de Paris* ise bu gelişmeyi okuyucularına yumuşatarak vermeyi tercih etti. Habere göre Yunanistan, müttefiklerden İstanbul'u işgal etmek için izin istemiş, müttefikler bunu kabul etmemişti[35].

Le Temps'da "*Kral Konstantin'in Planları*" başlıklı imzasız bir başyazı yayınlanmıştı. Bu yazıda Kral Konstantin'in Fransa, İngiltere ve İtalya'ya gönderdiği yazılı beyanname irdelenmekteydi. Beyanname, Yunanistan'ın çatışmayı sona erdirmek adına çeşitli tavsiyelerini içeriyordu. Buna göre Yunanistan barış masasına ancak Türk tarafının İtilaf Devletleri'nin gücünü ve iradesini hissetmesi halinde oturacaktı. Şark'taki barışın sağlanması için İtalya ve Fransa'nın rıza gösterdiği, İngiltere'nin nihayet ilke olarak kabul ettiği konferans toplandığında, Yunanistan hareket özgürlüğünü geri kazanacaktı. Kral Konstantin, beyannamesinde İtilaf güçlerinin yapacağı barış önerilerini dinlemeye hazır olduğunu da ifade etti. Fakat ona göre barış yalnızca Şark'taki Yunan ordusunun, gücünü Türklere dayatmasıyla mümkün olabilirdi. Yunan ordusunun Şark'ta

[31] Pierre Bernus, "Les Grecs et Constantinople", *Journal des Débats*, 30 Temmuz 1922, s. 1.

[32] Henry Bidou, "Les Renforts Grecs en Thrace", *Le Figaro*, 30 Temmuz 1922, s. 1.

[33] "Constantinople attire trop Constantin…", *L'Intransigeant*, 30 Temmuz 1922, s. 3.

[34] "Un Démenti Grec", *L'Humanité*, 30 Temmuz 1922, s.3; "Une Note de Gouvernement Hellenique", *Le Gaulois*, 30 Temmuz 1922, s. 3; "Un Démenti d'Athenes", *Le Radical*, 30 Temmuz 1922, s.1; "Les Grecs Affirment qu'ils n'ont Jamais Voulu Marcher sur Constantinople", *Le Petit Journal*, 30 Temmuz 1922, s. 3.

[35] "La Grèce Demande l'Autorisation d'Occuper Constantinople", *L'Echo de Paris*, 30 Temmuz 1922, s. 1.

gücünü göstereceği iki yer olduğu; bunlardan birinin Küçük Asya Cephesi diğerinin İstanbul olduğu sonucu çıkartılmıştı. *Le Temps* Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmek istediğine dair pek çok emare olduğunu ileri sürmüş ve bunun Fransa, İtalya ve İngiltere tarafından kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Gazete, Yunanistan'ın İstanbul'a yürümesinin önüne geçmek için bir öneride bulunuyordu. Yunan ordusu Küçük Asya'daki savaşa deniz yoluyla lojistik destek vermekteydi. Küçük Asya'dan Trakya'ya nakledileceği söylenen iki Yunan tümeni için denizlerde önlem alınmış olsaydı bu kargaşanın yaşanmayacağını savunan gazete, bunun için halen geç olmadığını ifade ederken, aslında İtilaf Devletleri'ne de yol gösteriyordu. Fransız kamuoyunda Yunanistan'ın ne yapacağıyla ilgili çeşitli söylentiler dolaşmaktaydı. Bu söylentiler Afyon ve Eskişehir üzerinden Küçük Asya'da yeni bir harekâta girişmek, Özerk İyonya Devleti'ni kurmak ve cepheyi güneye doğru Antalya yönünde genişleterek Rodos üzerindeki iddialarına ağırlık vermek olarak sıralanmaktaydı. Gazete bunların yanı sıra Yunanistan'ın Küçük Asya'da harekâta kalkışmasının, Lord Curzon'un öncülüğünde hazırlanan 26 Mart 1922'deki muhtırayla çelişki oluşturacağını öne sürmüştü[36]. Tüm bu düşüncelere rağmen Fransız gazetelerine düşen bir haberde, Yunan ordusunun 25.000 askeri Tekirdağ'a sevk ettiği ve hatta orada bulunan tarafsız bölgeye giren Yunan devriyesiyle Türk jandarması arasında çatışma çıktığı ve Yunan devriyesinin geri püskürtüldüğü bilgisi yer almıştı[37].

Yunan ordusunun Trakya'dan ilerleyerek İstanbul'u işgal edeceği söylentisi birkaç günlüğüne Fransız kamuoyunun en önemli gündem maddesi haline gelmişti. Yine aynı köşe yazarları konuyla yazılar yazarak Yunan ordusunun İstanbul'u işgal etmesinin Fransa, İngiltere ve İtalya'ya savaş ilanı olacağını vurgulamışlardı. Bunlara ek olarak Pierre Bernus'nün "*Yunanistan, Müttefikler ve Şark*" başlıklı yazısında Boğazlarda kontrolün uluslararası bir mekanizmayla sağlanması konusunda herhangi bir sorunun olmadığını, İstanbul'u ise Türklerden daha az güvenilir bir ülkeye teslim etmenin bir gereği olmadığını yazdı. Ayrıca Fransa'yla İngiltere'nin hak ve çıkarlarının

[36] "Les Projets du Roi Constantin", *Le Temps*, 30 Temmuz 1922, s. 1.

[37] "Débarquement Grecs à Rodosto", *Le Petit Journal*, 31 Temmuz 1922, s. 1; "25.000 Grecs Débarquent à Rodosto", *L'Echo de Paris*, 31 Temmuz 1922, s. 3.

ortak olduğunu düşünen yazar, bunların korunmasında İngilizlere güvenilmesi gerektiğini belirtti. Bernus yazısının devamında Anadolu'da gelinen süreçle ilgili olarak müttefiklerini eleştiriyordu. İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne imzalattığı ateşkes antlaşmasını saçma bulan, İtalyanların kendi çıkarları adına sürekli olarak manevra yapmasını eleştiren yazar; Kemalistlerle imzalanan Ankara Antlaşması'nı Türk uzlaşmazlığının ve fanatizminin cesaretlendirilmesi olarak yorumlamıştı. Yazısının sonunda bir de tavsiye veren Bernus, hatalarının farkında olan üç müttefik hükümetin sözde kalmayacak gerçek bir antlaşmanın yolunu aramasını gerektiğini ifade etti. Ona göre, böyle bir antlaşma yapılacaksa ilk olarak Türklerin ve Yunanların masada mevcudiyetlerini hissetmeleri gerekliydi. Ayrı antlaşma müzakereleri için Londra, Paris ya da Roma değil, Beykoz ya da İzmit seçilmeliydi[38].

Le Petit Journal yazarlarından Marcel Ray imzalı başyazıda Yunanistan'ın Anadolu'da giriştiği savaşta başarısız olduğunu, bunun üzerine İstanbul'u işgal etmenin ve İzmir'de özerk bir devlet kurmanın doğru yol olduğunu zannettiklerini yazdı. Yazısında II. Wilhelm ile Kral Konstantin'in akrabalık ilişkisine de dokunduran yazar, Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmesinin Kayzer'in eniştesinin başarısını taçlandıracağını ifade etti[39]. Yazının devamında Ankara Hükümeti'nin Yunan ordusunun Çatalca hattını geçerek İstanbul'a girme ihtimaline karşı Kemalist ordunun İzmit tarafsız bölgesi üzerinden İstanbul'a doğru yürümesi emredildiğine dair bir haber yer aldı[40]. *Le Matin*'de çıkan bir yazıda İstanbul'un Yunanlar tarafından işgaliyle ilgili dedikoduların Kral Konstantin'in ileride halkının önünde kendini aklamak isteyecek olmasından kaynaklandığı iddia edildi. Gazeteye göre Konstantin, İstanbul hamlesiyle Türkleri yenmenin başka yolları da olduğunu ancak müttefiklerin bunu engellediğini öne sürecekti[41].

[38] Pierre Bernus, "La Grèce, les Allies et l'Oriént", *Journal des Débats*, 31 Temmuz 1922, s. 1.

[39] Marcel Ray, "Les Grecs Déclarent Aux Allies", *Le Petit Journal*, 31 Temmuz 1922, s. 1.

[40] "Les Turcs Menacent de Marcher Aussi sur Constantinople", *Le Petit Journal*, 31 Temmuz 1922, s. 1; "Riposte des Kémalistes", *Le Journal*, 31 Temmuz 1922, s. 1.

[41] "Les Grandes Manoeuvres de Constantin", *Le Matin*, 31 Temmuz 1922, s. 1.

1 Ağustos 1922 tarihli bazı gazetelerde İngiliz Hükümeti'nin Yunan Hükümeti'nden, müttefiklerin rızası olmadan İstanbul'un işgaline kalkışılmayacağına dair garanti aldığı belirtildi[42]. Yine gazetelerde İngilizlerin Sardunya Denizi'nden yeni dönen Tuğamiral Tyrwhitt hafif kruvazör filosunu; Serapis ve Trinidad muhriplerini, Concord kruvazörünü ve öğleden sonra acele bir şekilde denetime sokulan Canteur isimli savaş gemisini İstanbul'a doğru yola çıkartacağını da yazdı. Tüm bu gemiler İkinci Sussex Alayı'nı alıp İstanbul'a taşıyacak olan filoya eşlik edecekti[43].

Müttefik ordularıyla Yunan ordusu arasında cereyan edecek bir sürtüşmeyi önlemek adına taraflar Çatalca dolaylarındaki Sinekli'de buluşmuştu. Görüşmeleri Müttefikler adına İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı Mombelli, Yunanistan adına Trakya Helen Kuvvetleri Kumandanı Vlachopoulos yürüttü. 6 Ağustos 1922 tarihinde yapılan görüşmede herhangi bir çatışmayı önlemek için Çatalca'daki sınır hattının her iki tarafında üçer kilometrelik tarafsız bölgenin saptanması görüşüldü. Ancak görüşmelerden bir sonuç çıkmadı.[44] 15 Ağustos 1922 tarihli bazı gazeteler, Yunan ordusunun13 Ağustos akşamı hudut ötesinde işgal ettiği yerlerden üç kilometre geri çekildiğini yazdı[45].

Le Matin, Ankara Hükümeti'nin Paris temsilcisi Ferit Bey'le yapılan bir röportaja yer vermişti. Ferit Bey, İngiliz başbakanının İstanbul'a yönelik Yunan tehdidine ilişkin açıklamalarının sebebinin Yunanistan'ın zayıflığını maskelemek olduğunu zira Yunan ordusunun İnönü ve Sakarya Savaşları'nda tükendiğini ve sayısız firarın yaşandığını; ülkedeki mali ve siyasi gelişmelerin de riskli girişimlere izin veremeyecek boyutta olduğunu ifade etti.

[42] "Le Gouvernement Grec Donne des Assurances à l'Angleterre", *Le Gaulois*, 1 Ağustos 1922, s. 1; "La Menace Hellène", *Le Matin*, 1 Ağustos 1922, s. 3; "La Grèce n'Occupera pas Constantinople", *L'Echo de Paris*, 1 Ağustos 1922, s. 3.

[43] "La Flotte Britannique", *Le Gaulois*, 1 Ağustos 1922, s. 1; "Mais une Nouvelle Escadre Accourt", *Le Petit Journal*, 1 Ağustos 1922, s. 3; "La Flotte Anglaise de la Méditerranée se Prépare", *Le Petit Parisien*, 1 Ağustos 1922, s. 3; "La Flotte Anglaise de la Méditerranée va se Concentrer dans les Eaux Turques", *L'Echo de Paris*, 1 Ağustos 1922, s. 3.

[44] "Sur la Front de Tchataldja", *Journal des Débats*, 7 Ağustos 1922, s. 1.

[45] "Les Grecs se Retirent de 3 Kilomètres sur le Front de Tchataldja", *Le Petit Journal*, 15 Ağustos 1922, s. 3.

Açıklamalarına devam eden Ferit Bey kendi saflarına doğru gelen asker kaçaklarıyla karşılaşmadıkları tek bir gün bile olmadığını ve ayrıca geçen yıl 1 franktan daha pahal olan Yunan drahminin bugün 30 santime düştüğünü ve Atina borsasının kapandığını da eklemişti. Ferit Bey'e İngiltere Türklerin sonunda Yunanistan'ı yenebileceğini görmüştü. Yunanistan'ın İzmir'de özerklik ilan ederek Anadolu'dan çekilmeye yönlendiğini ve bu durumun Boğazlar ve İstanbul'u savunmasız bırakacağını gören İngiltere için Yunanistan'ın Anadolu'da izlediği yol sakıncalıydı. Ferit Bey röportajın devamında İngiltere'nin Yunanistan'ı direnmeye teşvik ederek hem Boğazlar üzerindeki amaçlarını kolaylaştırmayı hem Ankara Hükümeti'ni korkutmayı hedeflediğini ancak kendilerinin de bu durumun farkında olduğunu ifade etti. Ona göre Ankara Hükümeti'nin tek isteği ulusal sınırlar içerisinde barış içinde yaşamak ve diğer tüm özgür halklar gibi siyasi bağımsızlığın tadını çıkarmaktı[46].

2.3. Özerk İyonya Devleti'nin İlanı

İstanbul Hükümeti'nin 10 Ağustos 1920'de imzaladığı Sevr Antlaşması gereğince İzmir ve çevresi ile Manisa, Akhisar ve Ayvalık'a kadar uzanan 16 bin kilometre karelik bölge Yunanistan'a verilmişti[47]. Atina'da Anadolu'daki Yunan harekâtının akamete uğrayacağına dair endişelerin ortaya çıktığı bir ortamda, Mikrasiatiki Amina (Helen Savunma Örgütü) adlı örgüt kendisine biçilen rolü oynamaya koyuldu. Temellerinin 1921 Ekim'inde atıldığı, İzmir'in önde gelen Rumları tarafından kurulan bu örgüt Rumların direnişini örgütleyerek Batı Anadolu'da otonom bir devlet kurmayı amaçlamaktaydı[48]. Bu yolla Yunanlar Anadolu'da yaşayacakları olası bir yenilgide İzmir ve çevresini kaybetme ihtimalini bertaraf edeceklerini hesaplamışlardı.

Tarama yaptığımız dönem içinde Özerk İyonya Devleti'yle ilgili tespit edebildiğimiz ilk haber *La Petit Parisien*'de yayınlanmıştı.

[46] "La Grece Epuisée ne Peut plus Inquiéter les Turcs", *Le Matin*, 13 Ağustos 1922, s. 1.

[47] Alptekin Müderrisoğlu, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya", *ATAM Dergisi*, C.9, S.27, 1993, s. 569-570.

[48] Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.29, 2014, s.101.

Gazete Yunan Hükümeti'nin, Sevr Antlaşması uyarınca İyonya'nın özerkliğini ilan etme niyetinde olduğunu, yeni devletin başına İzmir ve Atina hükümetleri arasında irtibatı sağlayacak bir Yunan prensi veya bir genel valiyi geçirmeyi planladıklarını yazdı[49].

Le Gaulois, le Comite Central des Grecs Irredimes[50] adlı, Atina merkezli bir heyetin muhtırasına yer verdi. "*Ne İlhaklı Ne de Tahliyeli Çözüm*" başlıklı haberde, herhangi bir Helen Hükümeti'nin temel anlayışının sadece Hristiyanları, Küçük Asya'daki Türk olmayanları korumak olmalıydı ve bu da yalnızca Büyük Güçlerin onayıyla gerçekleşebilirdi. Komiteye göre Yunan Hükümeti'nin ülkeyi yoran bu belirsizliğe son vermesinin zamanı gelmişti. İşgal altındaki topraklarda kendi kaynakları dahilinde askeri savunmalarını, mali imkanlarını ve yabancı çıkarlarının korunmasını sağlayacak örgütlenmeye hız verilmeliydi. Ayrıca komite işgal altındaki toprakların Sakarya Nehri'nin döküldüğü yerle, güneyde Antalya olarak sınırlandırılmasını, bu durumun düşmanın tedarik merkezlerinden mahrum kalmasını sağlayacağını öne sürmekteydi. Muhtıraya göre Yunanistan'ın Büyük Güçlerin himayesinde Küçük Asya'da gerçekleştirmeye çalıştığı özgürlük ve insanlık hedefleri, saf ve basit ilhak veya tahliye gibi iki uç çözümden kaçınan tek düzenleme olacaktı[51].

Le Figaro yazarlarından Georges Bourdon'un yayınlanan "*Hıristiyanlar Küçük Asya'da Özerklik Talep Ediyor*" başlıklı bir yazısı yayınladı. Bu yazıda kendilerini "Küçükasyalılar" olarak tanımlayan Hristiyan halkların kendilerini Atina hükümetinden açıkça ayırdıklarını; İzmir, etrafı ve komşu kıyılarını içine alacak özerk bir devlet talep ettiklerini ifade etti. Yazara göre Küçükasyalılar Ulusal Savunma Örgütü'nün Başkanı Dr. Psaltoff İzmir'in en önemli ve saygı duyulan kişilerinden biriydi ve İzmir sorununu yerinde incelemiş bu seçkin insan özerklik konusunu görüşmek için Paris'e

[49] "La Grèce a l'Intention de Proclamer l'Autonomie de l'Ionie", *Le Petit Parisien*, 20 Temmuz 1922, s. 3.

[50] Bu heyetin adı Kurtarılamayan Yunanlar Merkez Komitesi şeklinde çevrilse de, Anadolu'da doğup orada kalan Yunan uyruklular için kurulmuş bir heyetti. Nilüfer Erdem, ilgili makalesinde bu heyetten Anadolu Rumlarına ait bir heyet olarak bahsetmiştir. Bilgi için bkz. Erdem, agm, s. 123.

[51] "Une Solution ni Annexion ni Evacuation", *Le Gaulois*, 20 Temmuz 1922, s. 3.

gelmişti. Dr. Psaltoff İzmir bölgesinde çoğunluğu Türk olmayanların oluşturduğunu, Ortodoks Rumları, Ermeniler ve hatta Müslüman Çerkeslerin bile Türklerden nefret ettiğini öne sürdü. İzmir'de kayda değer sayıda olan Yahudiler de Türklerin eylemlerini onaylamıyordu. Dr. Psaltoff'a göre Küçükasyalıların Yunan siyasetinin hataları ve ihanetleriyle hiçbir ilgisi yoktu. Onlar her zaman için geleneksel frankofonik duygularla, 1914 yılından beri İtilaf ordularına eşlik ettikleri yeminlerle tanınıyorlardı. Kaldı ki Küçük Asya'daki Yunan okullarında Fransızca zorunlu ders olarak okutuluyordu. Buradan hareketle Dr. Psaltoff Küçükasyalılar diye tanımladığı bu halk için sadece Fransız kültürünün temsilcileri değil aynı zamanda medeniyetin de gerçek temsilcileri olduğunu öne sürüyordu. Buradaki niyetin dolambaçlı yollardan Yunan Cumhuriyeti yaratmak değil; Türk olmayan unsurlardan, Rum, Ermeni, Çerkes ve Yahudilerden kurulacak özerk bir yönetim oluşturma meselesi olduğunu ifade ediyordu.[52] George Bourdon, yazısında Özerk İyonya Devleti'nin kurulmasını savunurken, İzmir ve çevresinde yaşayan insanların Fransızca öğrenerek Fransız kültürüyle yetiştiklerini öne sürerek, burada kurulacak olan devletin aslında Fransa'nın kanatlarının altında olabileceği düşüncesini ortaya koymuş oluyordu.

31 Temmuz 1922 tarihli gazetelere Özerk İyonya Devleti'nin kurulduğu haberi yansıdı. *Le Figaro* yazarı Henry Bidou İzmir yüksek Komiseri Steryadis'in Özerk İyonya Devleti'nin kuruduğunu ilan etmesini son derece gizemli olarak nitelemişti. Çünkü Müttefikler Ankara Hükümeti'ne sundukları 26 Mart 1922 tarihli barış teklifinde İstanbul'u Türklere teklif etmişti. Hal böyleyken Yunanistan nasıl oluyor da İstanbul'un işgalini düşünebiliyordu? Yine aynı barış teklifinde Müttefikler Yunanların İzmir'den çekileceklerini de taahhüt etmişlerdi. Buna rağmen Yunanlar İyonya Devleti'ni hangi cesaretle ilan ediyorlardı. Bidou Yunan politikasındaki cüretkârlığın nedenlerinden biri olarak Yunan gazetelerinin tembihkâr tutumunu görüyordu[53].

[52] "Les Chrétiens d'Asie Mineure Demandent l'Autonomie", *Le Figaro* 28 Temmuz 1922, s. 1.

[53] Henry Bidou, "L'Autonomie de Smyrne", *Le Figaro*, 31 Temmuz 1922, s. 1.

L'Echo de Paris, Avrupa'nın dikkatini Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etme ihtimaline vermişken, Yunanların İzmir'de Özerk İyonya Devleti'ni ilan ettiğini yazdı. Gazeteye göre bunda Yunan kamuoyunda İzmir'in terk edilmesine karşı güçlü bir karşıtlık olmasının payı vardı. Kral Konstantin'in megaloman olarak nitelendirildiği yazıda, kendisinin İzmir'de Yunan egemenliğini ilan ettiği ama aynı cesareti İstanbul konusunda gösteremediği belirtildi[54].

Le Journal birinci sayfadan verdiği haberde Yunanların İzmir'i korumak için özerklik ilan ettiklerini duyurdu. Gazeteye göre Kral Konstantin'in İstanbul'un işgaliyle ilgili beyanının ve arkasından İzmir'de özerk bir devletin ilan edilmesinin iki sebebi vardı: Müttefikleri sıkıntıya sokmak ve kendi kamuoyunu tatmin etmek. Zira Yunanistan Anadolu'daki savaşta daha fazla fedakârlıkta bulunamayacağının farkında ve çabalarının meyvesini mümkün olduğunca çok almak istiyordu. Savaşın sonunda taviz vermek durumunda kalacak olan Yunanistan tüm sorumluluğu müttefiklere atarak kendi kamuoyundan gelecek eleştirileri müttefiklere yüklemeyi planlıyordu[55].

Pierre Bernus'nün "*Şark Tehdidi*" adlı başyazısında Yunanistan'ın İzmir'de özerk bir devlet kurmasının Fransa, İngiltere ve İtalya'nın ortak olarak hazırladığı barış planını hiçe saymak olduğunu ifade etti. Ayrıca Yunanistan'ın bu özerklik hamlesi Fransa'nın önerdiği, masada Türklerin ve Yunanların olacağı barış görüşmesi fikrini de akamete uğratmıştı. Bernus'ye göre sürecin başarısızlığa uğramasının en önemli sebeplerinden biri müttefiklerin ortak hareket ederek Yunanistan üzerinde gerekli baskıyı oluşturmamasıydı. Ancak gelinen noktada en kritik konu İstanbul'un güvenliğiydi. Yazara göre felaketten kaçınmak, onunla başa çıkabilmek için her zaman en kötüsünü düşünmek gerekliydi. Müttefikler Yunanların ana üssünden kopmuş Küçük Asya Ordusu'nu hareketsiz kılacak tüm araçlara sahipti. İstanbul'da yaşayan çok sayıda Yunanlı şehirde karışıklık çıkartabilirdi. O yüzden yazar, hızlı

[54] "La Grèce Proclame l'autonomie de Symrne et de l'Ionie", *L'Echo de Paris*, 31 Temmuz 1922, s. 1.

[55] "Pour Garder Smyrne les Grecs la Proclament Autonome", *Le Journal*, 31 Temmuz 1922, s. 1.

hareket ederek hevesi önlemenin, oluşacak gücü büyük bir enerjiyle yok etmeye çalışmaktan daha akılcı bir yol olduğunu savunmuştu[56].

1 Ağustos 1922 tarihli çeşitli Fransız gazetelerinde Özerk İyonya Devleti'nin kurulduğunu ilan eden Steryadis'in bildirisinden bir kesit yer almıştı. Buna göre işgal altındaki topraklarda yaşayan insanları, ırk ve din farkı gözetmeksizin ülke yönetimine katılmaya davet ediliyordu. Düzeni sağlamakla sorumlu bir sivil muhafız alayın kurulduğu ve fakat ülkenin düşmana karşı savunulmasından Yunan ordusunun sorumlu olduğu bilgisine yer verilmişti[57].

Le Gaulois yazarlarından René d'Aral müttefiklerin 26 Mart 1922 tarihinde yaptıkları teklife değindi. Bu teklife göre Yunan ordusu Küçük Asya'dan çekilecek, İstanbul Türklere teslim edilecekti. Bu önerinin Yunanlar tarafından kabul edileceği, Türklerin ise ek talepleri için yeni bir müzakere başlatılacağı ön görülmüştü. Ancak Yunanlar önce İstanbul'u işgal etme tehdidinde bulunmuş sonra da İzmir'de özerk bir devlet kurduğunu ilan etmişti. Rene d'Aral İngilizlerin Şark politikasını, Türkleri yok etmek ve Yakın Doğu'da Fransız etkisini bertaraf etmek için Yunanları kullanmak olarak niteliyordu. Ancak iki ülkenin İstanbul konusunda Yunanistan'a karşı ortak tutum belirlemesinin bu hipotezi bu seferlik çürüttüğünü de ekliyordu[58].

Journal des Débats İzmir'in yeni statüsüyle ilgili olarak Babıâli'den yapılan açıklamalara ve İzmir çevresindeki Yunan propagandasına dair bilgilere yer verdi. İstanbul Hükümeti Yunanların özerklik ilanının barış davasına ciddi zarar verdiğini ve Osmanlı Devleti'nin zaman aşımına uğramayacak haklarına saldırı niteliği oluşturduğunu beyan etti. Bu keyfi kararın tüm sorumluluğunun Yunanistan'da olduğunu ifade eden Babıâli, protestoyu şehirdeki yüksek komiserlerden ülkelerine iletmelerini istedi. Gazete bu haberden sonra yeni rejimin ilanının Yunan tarafında nasıl yankılandığına değiniyordu. Yunanlara göre Müslümanlar Yüksek Komiserliğe akın akın koşarak minnettarlıklarını göstermişlerdi. Afyonkarahisar'daki bir propaganda notunda, Balıkesir'deki bir Türk

[56] Pierre Bernus, "La Menace Oriental", *Journal des Débats*, 1 Ağustos 1922, s. 1.

[57] "La Question Oriental", *Journal des Débats*, 1 Ağustos 1922, s. 1.

[58] René d'Aral, "L'Incident Gréco-Turc", *Le Gaulois*, 1 Ağustos 1922, s. 1.

hocanın Yunanistan'ın bahşettiği hürriyet rejiminin faydalarını anlattığı ve Helen hükümetinin kararlarının hayata geçirilmesi için halkı işbirliğine çağırdığı ifade edilmekteydi. Bu konuyla ilgili kararın Belediye Başkanı Muhiddin Bey tarafından Yunan makamlarına verildiği dahi öne sürülmüştü. Gazetedeki yazının son cümlesinde bu tarafgir propagandanın hayali karakteri üzerinde ısrar etmenin yararsız olduğunu ifade edilmişti[59]. Fransız basınındaki Özerk İyonya Devleti'nin ilanına ilişkin bu ve buna benzer yorumlara bakıldığında Fransa'nın özerklik teşebbüsüne müspet bir bakış geliştirmediği görülmektedir. Bu haberden üç gün sonra yine aynı gazete Yunanlar tarafından İyonya'nın özerkliğinin ilanının Ankara Hükümeti tarafından Müttefikler nezdinde protesto edildiği belirtildi[60].

Le Temps'da Raymond Poincare ile Lloyd George'un Anadolu'daki son durumla ilgili olarak düşüncelerinin anlatıldığı bir yazı çıkmıştı. Bu yazıya göre Poincare barışın tesisinden yanayken Lloyd George için bu artık pek mümkün değildi. Çünkü İtilaf Devletleri olarak Mart ayında Türklere yapılan teklif uyarınca Küçük Asya tamamen boşaltılarak Türklere bırakılacaktı. Ancak Yunanların İyonya Devleti'ni ilan etmeleri bunun önüne geçmişti. Gazeteye göre Lloyd George ne Türklerin ne de Yunanların zafer elde etmesini istiyordu. İngilizler Boğazlar'daki hâkimiyetini sürdürmek için iki ülke arasında bir denge kurmaya çalışmalıydı. *Le Temps*, Yunanların İstanbul'u işgal ederek Anadolu'daki savaşı bitireceklerine dair teorisine şu ifadelerle karşı çıktı: *Le Temps*: "*16 Mart 1920'de İstanbul İngilizler tarafından işgal edildi. İstanbul'un kaybı Türkleri barış imzalamaya mecbur etti mi? Hayır, Türk direnişi İstanbul'da İngiliz rejimi kurulduğundan beri hiç bu kadar güçlü olmamıştı. O halde niçin aynı şehirde kurulacak bir Yunan rejimi Türklerin teslim olmasına neden olsun?*" Gazetede geçen bu yazıda son olarak Fransa'nın Türklerle bir çatışmaya sürüklenmek istemediği, İngiltere'nin İzmir meselesine bakışıyla ilişkilendirilmek istemediği

[59] Örnek için bkz. "Le Nouveau Statut de Smyrne", *Journal des Débats*, 4 Ağustos 1922, s. 1.

[60] "L'Autonomie de Smyrne", *Journal des Débats*, 7 Ağustos 1922, s. 1.

ve 1921 yılında Ankara Hükümeti'yle kurulan iyi ilişkilerin devamından yana olduğunu belirtildi[61].

Aynı zamanda yazar ve gezgin de olan gazeteci Philippe de Zara mevcut durumu yerinden tespit etmek ve şehirdeki iş insanlarının penceresinden gözlemlemek için İzmir'e gelmişti. Bunun için İzmir'deki çeşitli ticaret odalarının farklı etnik kökenlerden gelen üyeleriyle görüşmelerde bulunmuştu. Yazarın "*İzmir'in Kaderi Nasıl Belirlenmeli*" başlığıyla yayınlanan *Le Journal*'deki makalesinde şu tespitleri paylaşmıştı:

> "*...İzmir'de hiç şüphesiz birkaç Rum bakkala, birkaç Yahudi sarrafa ve az sayıda kiliseye rastladık ancak bunlar Küçük Asya'nın uçsuz bucaksız genişliğinde neredeyse görünmez birkaç noktayı temsil ediyor. Bu şehir, limanıyla çevresindeki yerleşim yerlerinin ekonomisini de etkilemekte. Yunanistan kendisini Sevr'in sınırlarında tutmadı ve Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Arap yarımadasının kaybını memnuniyetle kabul eden Türkler her nedense İzmir'i kaybetme düşüncesiyle ayaklandılar. İzmir her iki ülke için de hayati önem taşıyan pek çok şeyi temsil ediyor ve bu ilgi her şeyden önce ekonomiyle alakalıdır. İzmir; İstanbul, Konya ve Ankara'ya demiryoluyla bağlı olan, Avrupalıların, Amerikalıların, Avustralyalıların ticari faaliyetlerinde önemli yer tutmuş bir liman şehridir. İzmir'in Yunanlara geçmesi halinde Anadolu'da yaşayanlar mal imal etmek için ihtiyaç duyacağı ürünleri İzmir'den almayı reddederse ne olacak? Köylü toprağının mahsulünü başka bir noktaya yönlendirirse İzmir'deki liman ne işe yarayacak? Ayrıca Türkler, Yunanlaşacak İzmir'i terk edebilir. Unutulmamalıdır ki, Anadolu tamamen köylülerden oluşmaktadır ve bu köylüler tamamen Türk'tür. Bu yüzden İzmir'deki refah sorunun özünde politika yatmaktadır. Sadece İzmir'i almakla bu sorunun ortadan kalkmayacağını bilen Yunanlar bu yüzden daha fazla toprağa nüfuz etmek istemektedir. Muhtemelen Yunanların Anadolu'da giriştiği işgalin sebeplerinden biri de bu olmalıdır. Savaştan önce İzmir'deki Türk köylülerle Yunan tüccarlar arasında güzel bir uyum varken, bu ahenk 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan askerlerin şehri işgaliyle bozuldu. Gelinen noktada eğer*

[61] "La France Défend les Créanciers Alliés M. Lloyd George contre la Paix de l'Orient", *Le Temps*, 6 Ağustos 1922, s. 1.

Türkler İzmir'e gelirse ve Yunanlar da İzmir'de kalırsa şehirdeki ekonomik etkinlik bambaşka bir noktaya sapabilir. Şehirde tarım kötü durumda ve halk uzaklardan mahsul umunuyor. Kriz her zamankinden daha şiddetli. Şehrin yurtdışına satacak bir şeyi kalmadı. Yalnızca yoksul ve seyrek nüfus için gerekli olan ürünler satın alınıyor. Şehirde sansasyonel iflaslar ve üzücü intiharlar yaşanıyor. Üretimdeki düşüş ile ihracat yasaklarına ek olarak, Yunanların askeri ihtiyaçlarını karşılamak için her şey sudan ucuza fiyatlandırılıyor. İzmir hiçbir şekilde Sevr Antlaşması'nın belirlediği olağanüstü sınırlar içinde ve Anadolu'dan kopuk şekilde yaşayamaz. Marsilya limanının Almanya'ya teslim edildiğini ama Provence'un, Lyon'un, Paris'in Fransız kaldığını hayal edin! Kendisini besleyen ülkeden izole edilmiş, sadece Yunan hayal gücünün kabul ettiği gümrük vergilerine tabi olan bir şehirden ne beklenebilir?..." [62].

Philippe de Zara tüm bu yazdıklarının şehrin ticaret dünyasından birçok şahsiyetin nefret ve önyargı olmadan kendisine anlattıkların ibaret olduğunu belirtmişti. İzmir ve çevresinin Türkiye'den ayrılarak Yunanlara geçmesinin gerek İzmir'e gerekse İzmir'le ticaret yapan diğer ülkelere zarar vereceğini belirten yazar, aynı zamanda gayrimüslimlerin İzmir'de çoğunluğu oluşturmadığını üstü kapalı da olsa ortaya koymuştu.

2.4. Büyük Taarruz Arifesinde Türkiye ile İlgili Çıkan Çeşitli Haberler

Büyük Taarruz'un hemen öncesinde Türk ve Yunan güçleri arasında büyük çaplı olmayan çatışmalar yaşanmıştı. Özellikle de Karadeniz'de Türk ordusu için mühimmat sevkiyatının yapıldığı yerler Yunan donanmasının hedefinde olmuştu.[63] Ege Denizi'nde de Yunan donanması zaman zaman taciz ateşinde bulunmuş, bazen de Ege kıyılarında yaşayan Hristiyanları bölgeden almak maksadıyla kıyıya doğru manevralar yapmıştı.[64] Bununla ilgili olarak bir Yunan

[62] "Comment le Sort de Smyrne Devrait etre Réglé", *Le Journal*, 23 Ağustos 1922, s. 1-2.

[63] Detaylı bilgi için bkz. Mehtap Başarır, "Anadolu Barışı Bağlamında Samsun Bombardımanı", *Belgi*, S.20, 2020, s.2365-2391.

[64] Detaylı bilgi için bkz. Bayram Akça, "Milli Mücadele Döneminde Fethiye", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2002, s. 123-131.

savaş gemisinin Fethiye sahilini bombalaması Fransız basınında yer almıştı. *Le Matin*, yayınladığı kısa bir haberde Ankara Hükümeti'nin Yunan donanmasının saldırılarına yönelik bir açıklamasına yer verdi. Buna göre Yunan kruvazörü Ellen beraberindeki nakliye gemisiyle Fethiye önlerine gelmiş ve Türk topçusunun ateşiyle geri çekilerek Rodos adasına yönlenmişti. Afyonkarahisar bölgesindeki Yunan birlikleri ise Çivril ve çevre köyleri ateşe vermişlerdi.[65]

Journal des Débats'nın 22 Ağustos 1922 tarihli nüshasında Türk tarafında askeri hareketlilik gözlemlendiğini, İzmit bölgesindeki Türk ordusunun dört küçük tümene yükseltildiği yazıldı. Gazete, bu durumu Yunanların Trakya'ya asker kaydırmasına bir misilleme olarak algılamış, önümüzde ay yapılması tartışılan Venedik Konferansı öncesinde Müttefiklere baskı yapmayı amaçlamış olabileceği şeklinde yorumlamıştı.[66]

Le Petit Journal 24 Ağustos'ta Türklerin Denizli ile Sarayköy arasındaki Menderes kesiminde düşman hatlarına gelmeden demiryolu hattının kuzeyine doğru ilerlediğini yazdı. Türklerin Doğu Cephesi'ni İzmir'e bağlayan telgraf hatlarını tahrip ettikleri, Yunan birliklere kayıplar verdirdikleri ve mühimmat ele geçirdikleri belirtildi.[67]

Le Petit Journal'in 24 Ağustos 1922 tarihli nüshasında Türk ordusunun 23 Ağustos'ta yeni bir taarruz başlattığı, çarpışmaların Denizli-Nazilli mıntıkalarında gerçekleştiği, Türklerin Burhaniye karakolunu ele geçirerek ciddi miktarda yiyecek ve mühimmat ele geçirdiği ve Yunan ordusunda yüz ölü ve çok sayıda yaralı olduğuna dair bilgilere yer verildi.[68]

Büyük Taarruz'dan hemen önce, 18 Ağustos 1922 tarihli gazetelerde Fransızların Doğu Ordusu'na bağlı 35.000 askerin yurda döndüğünü açıklandı. Bu askerler İstanbul, Tunus ve Fas'tan gelmişti.[69] Gerek Büyük Taarruz arifesinde cepheden gelen irili ufaklı

[65] "Une Reprise des Hostilités en Asie-Mineure", *Le Gaulois*, 1 Ağustos 1922, s. 1.

[66] "La Situation Militaire", *Journal des Débats*, 22 Ağustos 1922, s. 2.

[67] "Nouveau Coup de Main des Turcs", *Le Petit Journal*, 25 Ağustos 1922, s. 3.

[68] "Les Turcs Déeclanchent une Offensive", *Le Petit Journal*, 24 Ağustos 1922, s. 3.

[69] "35.000 Hommes ont Quitté le Levant", *Le Matin*, 18 Ağustos 1922, s. 1; "Le Rapatriement des Troupes de l'Armee du Levant", *Le Petit Journal*, 18 Ağustos 1922, s. 3.

çatışmalardan Fransa'nın haberdar olması gerekse savaşın hemen öncesinde Fransız askerlerin yurda döndürülmesi; Fransa'nın Ankara Hükümeti'nin savaşa girişeceğine dair güçlü öngörüsünün olduğunu düşündürmektedir.

Le Figaro yazarlarından C. Périolaz Türk Milli Mücadelesi'ni Mondros Mütarekesi'nden başlayıp 1922 yılının Ağustos ayına kadar getiren sade ve anlaşılır bir yazı kaleme almıştı. Yazının sonunda Türklerin 90.000 Yunanların 120.000 kişilik orduya sahip oldukları ifade edilmişti. Buna karşın yazar kamyon, araba, at gibi gereksinimleri sonradan yavaş yavaş karşılayan Türklerin Fransızlarla ve Bolşeviklerle anlaşarak ülkenin doğusunu ve güneyini güvenlik altına alıp buradaki askerlerini batı cephesine yönlendirmiş olmasını Türkler adına büyük bir avantaj olarak görmüştü. Périolaz, Doğu'daki müttefiklerin elindeki askerin ve araçların inatçı Türkler karşısında yetersiz kalacağını öne sürdü.[70]

Büyük Taarruz'un hemen öncesinde Fransız kamuoyunda bir iddia gündeme gelmişti. İddiaya göre Ankara Hükümeti ve Yunanistan İtilaf Devletleri'nin temsilcilerinin de hazır bulunacağı bir konferansta barış görüşmelerinde bulunacaktı. 16 Ağustos 1922'de *Journal des Débats*'da konferansın nerede gerçekleşeceğine dair bir haber çıkmıştı. Buna göre müttefiklerin yüksek komiserleri hükümetlerinden aldıkları talimatlar doğrultusunda Şark Sorunu'nun çözümü için Venedik'te bir konferansın toplanmasını tartışmışlardı. Toplantıda Ankara Hükümeti'nin İstanbul hariç herhangi bir yerde böyle bir konferansa katılmaya sıcak bakacağı öngörülmüştü. Ayrıca İngilizlerin konferansa önkoşul sunacağı da konuşulmuştu. Bu konferanstan, Ankara ve Atina arasında ateşkes sonucu çıkması, azınlıklar için geniş garantilerin teminatının verilmesi ve 26 Mart 1922'de yapılan teklifin zemin olarak temel alınması beklenmekteydi.[71] Venedik'te gerçekleşecek konferansa İstanbul Hükümeti adına Tevfik Paşa'nın, Ankara Hükümeti adına Rauf Bey'in katılacağı dahi öne sürülmüştü.[72]

---

[70] C. Periolaz, "Avec l'Armée de Mustapha-Kemal", *Le Figaro*, 20 Ağustos 1922, s. 1-2.

[71] "Une Prochaine Conférence", *Journal des Débats*, 16 Ağustos 1922, s. 2.

[72] "Les Délégeus Turcs Pour les Négociations de Paix", *Le Petit Journal*, 24 Ağustos 1922, s. 3.

Büyük Taarruz'dan hemen önce Türkiye ile ilgili tespit edebildiğimiz dikkate değer son haber *Le Matin*'in Fethi Bey'le yaptığı bir röportajdı. Fethi Bey Venedik Konferansı öncesinde Ankara Hükümeti'nin niyetini anlatmaya geldiğini, hükümetinin belirttiği ilkelerin kabul edilmesi halinde barışın tesisini hararetle arzu ettiklerini belirtti. Kendi bakış açılarını Fransız hükümetine anlattığını ve Fransızlar tarafından bunun çok iyi bir şekilde anlaşıldığını ancak İngiltere'de ne Başbakan'la ne de Dışişleri Bakanı'yla görüşebildiğini söyledi.[73] Fethi Bey bununla birlikte İngiliz kamuoyunun önemli bir kısmının Şark'ta barışçıl yöntemlerle çözüm bulunmasını arzu ettiğini düşündüğünü de eklemişti. Konferans teklifini sadece kabul etmekle kalmadıklarını, barışın ön hazırlıkları için İzmit'te bir konferansın toplanmasını önerdiklerini de ifade etmişti. Röportajı yapan ancak adı belirtilmeyen gazeteci Fethi Bey'e İngilizlerin barış konusunda 26 Mart 1922'de yapılan teklifin baz alınmasıyla ilgili fikirlerini sormuştu. Fethi Bey buna cevap olarak 26 Mart'ta yapılan teklifte uzlaştırıcı terimlerle çerçevelenmiş mükemmel ilkeler olduğunu ancak bu ilkelerin uygulanmasında bazı tartışmaların ortaya çıkabileceğini ya da ilkelerle ortaya konulacak niyetlerin çelişki oluşturabileceğini söyledi. Gazete, Fethi Bey'le yaptığı röportajla ilgili olarak şu kısa değerlendirmeyi yaptı: "*Büyük bir destekten faydalanan düşmana karşı kendi kaynaklarını kullanarak mücadele eden Türkiye bağımsızlığını korumak için hem gücünü hem de iradesini ortaya koymuştur. Türkler bugün sadece Şark'ta barışı yeniden tesis etmeyi hedefliyor. Türklere bu konuda yardım etmek ya da engel olmak isteyenler Venedik Konferansı'nda sorumluluklarını üstlenmeliler*."[74]

SONUÇ

Fransa her ne kadar I. Dünya Savaşı'nda kazanan tarafta yer almış olsa da ülkede büyük bir tahribat meydana gelmişti. Bu tahribatın üstesinden gelmekte zorlanan hükümet halk tarafından ciddi biçimde eleştirilmeye başlanmıştı. Ayrıca Fransızların hala Antep ve

[73] Saint Brice, 25 Ağustos 1922 tarihinde *Le Journal*'de yayınladığı "*Şark'ta Savaş ya da Barış*" adlı yazısında Lloyd George'un Fethi Bey'e randevu vermediğini, Türklerin silaha başvurmak için önlerinde elverişli birkaç hafta olduğunu ve zaman kaybedecek lüksleri olmadığını ifade etmiştir.

[74] "Avant la Conference de Venise", *Le Matin*, 24 Ağustos 1922, s. 1.

çevresinde işgalci durumda olması eleştirilerin dozunu artırmıştı. İngilizlerin Anadolu'da güttüğü politikaların Fransa'da iyice sorgulanır hale geldiği sırada, Türklerin Sakarya Meydan Muharebesi'nde elde ettiği zafer, Fransızların Ankara Hükümeti'ne olan bakışının değişmesine yol açtı. Ankara Antlaşması'nın akabinde Fransızlar Antep ve çevresinden çekilmiş, Yunanistan'ın Anadolu'daki işgalci tutumu eleştirilmeye başlanmış ve hatta İngilizlerin Yunanistan üzerinden Anadolu'da kurguladığı siyaset de sert şekilde sorgulanır hale gelmişti.

Büyük Taarruz'un başladığı tarih olan 26 Ağustos 1922'ye giden son iki aylık dönemde Fransız kamuoyunda Türkiye ile ilgili konulara ilişkin duyarlılık olduğu görülmüş, çoğu zaman da Türkiye'yle ilgili pozitif görüşlerin belirdiği tespit edilmiştir. Fransa'nın, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılması düşünülen barış görüşmelerinin hangi şehirde ya da ülkede yapılacağı konusunda bir tasarrufu olmadığı ancak barışın tesisinden yana olduğu anlaşılmıştır. Fransız basını Ankara Hükümeti adına Batı ülkelerinde diplomatik temaslarda bulunan Dahiliye Vekili Fethi Bey'in beyanatlarına büyük önem vermiştir. Zira Ankara'nın atacağı adımlar, Batılı ülkelerle geliştireceği ilişkiler Fransa'da büyük merak konusu olmuştur. 1922 yılının Temmuz ayında İngiltere Başbakanı Lloyd George'un I. Dünya Savaşı'na dair tespitleri Fransız kamuoyunda tepkiyle karşılanmış; kendisi doğruları söylemeyen ve ana göre hareket eden biri olarak tanımlanmıştır. Elbette bu tespitin Anadolu ve Ortadoğu'da İngiltere'nin müttefiklerine verdiği halde tutmadığı sözlerin ve ikircikli politikasının da etkili olduğunu belirtmemiz gerekir.

Bu çalışmanın odaklandığı zaman diliminde, Fransız kamuoyunda Türkiye ile ilgili olarak en çok tartışılan konunun İstanbul'un Yunanistan tarafından işgal edilme ihtimali olduğu görülmüştür. Fransa ile İngiltere tam bir uyum içerisinde Yunanistan'ın karşısında durarak işgalin savaş sebebi olacağını ifade etmişlerdir. Fransız basınında bu konu özelindeki genel kanı Yunanların Türklerden daha az güvenilir olduğu şeklindeydi.

Fransa, Özerk İyonya Devleti'nin ilanı konusunda, 22 Mart 1922 tarihinde gerçekleşen Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Türk ve Yunan taraflarına yapılan barış önerisini referans aldığı görülmektedir. Barış teklifinin ilgili maddesinde Yunanistan'ın İzmir

ve çevresinden çekilmesi teklif edilmişti. Yunanistan'ın bunun tam tersi bir adım atmış olması Fransız basınında eleştiriye tabi tutulmuştur. Ayrıca İzmir ve çevresi ticari ve ekonomik anlamda önemli bir yere sahip olduğundan hareketle, özerk devletin Fransa'nın Anadolu'daki ticari faaliyetlerini sekteye uğratabileceği endişesi de doğmuştu. Bunu yanında Fransa'da kamuoyu, İzmir'deki özerk devletin kurulmasının arkasında İngiliz desteğinin olduğunu düşünmüştür.

Büyük Taarruz'a birkaç gün kala Fransız gazeteleri Türk ve Yunan kuvvetleri arasında iri ufaklı çatışmalar yaşandığına ve iki tarafın asker sayılarına ilişkin haberler paylaştığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak Fransa'nın, içinde İstanbul'un da olduğu çeşitli yerlerdeki askerlerini yurda geri getirdikleriyle ilgili haberler yer almıştır. Bu haberlere bakıldığında Fransa'nın, Türk ordusunun yakın zaman içerisinde genel bir taarruza girişme ihtimalini göz önünde bulundurduğunu söylemek mümkün olabilir.

İncelememize konu olan dönemde, Fransa'nın içinde bulunduğu zorlu koşullar ve Batılı devletlerle yürüttüğü ilişkiler silsilesi gereğince, Ankara Hükümeti'ne karşı olumlu bir yaklaşım geliştirdiği anlaşılmaktadır. Fransa'nın olumlu yaklaşımının oluşmasında, Ankara Hükümeti'nin ileride ülkenin idaresini bütünüyle ele alacağına dair inancın da etkisi vardı. Sakarya Zaferi'nden sonra Fransa'nın Ankara Antlaşması'nı imzalamak istemesinin altında yine aynı niyet yatmaktaydı. Böylelikle Fransa, Ankara Hükümeti'yle iyi ilişkiler kurmuş bir ülke olarak, ileride Anadolu'daki ticari ve ekonomik imtiyazlarını sürdüreceğini ve belki de arttıracağını hesaplamıştı. Bu hesap Fransa'nın içinde bulunduğu zorlu koşullara belli oranda çare olabilir gibi görünse de Ankara Hükümeti ilerleyen dönemde Fransızların beklentilerini Lozan Barış Antlaşması'yla boşa çıkartacaktı.

KAYNAKLAR

1.Süreli Yayınlar

Journal des Débats
L'Echo de Paris
Le Figaro
Le Gaulois
Le Journal
Le Matin
Le Petit Journal
Le Petit Parisien
Le Radical
Le Temps
L'Intransigeant

2.Araştırma ve İnceleme Eserler

Akandere, Osman-Güven, Cemal, "İngiliz Generali Townshend'in Anadolu Seyahati ve Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da Yaptığı Görüşme", *SÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, S.9, 2002, s. 1-38.

Akça, Bayram, "Milli Mücadele Döneminde Fethiye", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2002, s. 123-131.

Balkaya, İhsan Sabri, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *ATAM Dergisi*, C.19, S.57, 2003, s. 1115-1131.

Başarır, Mehtap, "Anadolu Barışı Bağlamında Samsun Bombardımanı", *Belgi*, S.20, 2020, s.2365-2391.

Bernard, Philippe-Dubief, Henri, *The Decline of the Third Republic 1914-1938*, Cambridge University Press, New York 1993.

Blatt, Joel, "The Parity That Meant Superiority: French Naval Policy Towards Italy at the Washington Conference, 1921-22 and Interwar French Foreign Policy", *French Historical* Studies, Vol.12, No.2, Autumn 1981, s. 223-248.

Bozkurt, Abdurrahman, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2010, s. 133-154.

Erdem, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş*

Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.14, S.29, 2014 Güz, s. 97-140.

Fortescue, William, *The Third Republic in France 1870-1940*, Routledge, New York 2000.

Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Kırışman, Mustafa, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Fransız Kamuoyu*, Sentez Yayıncılık, İzmir 2022.

Müderrisoğlu, Alptekin, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya", *ATAM Dergisi*, C.9, S.27, 1993, s. 569-580.

Özyürek, Mustafa, "İki Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir Adım: Washington Deniz Konferansı 1921-1922", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.49, Güz 2016, s. 391-401.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, İstanbul 2010.

Yavuz, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *ATAM Dergisi*, C.8, S.23, 1992, s. 273-308.

İngiltere'nin Küçük Asya Politikası Ekseninde General Townshend'in Ankara Hükümeti'yle Teması

Mehtap BAŞARIR*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sırasında 5 Ocak 1918'de yaptığı konuşmasında Lord Curzon: İstanbul, Türk ırkının anavatanı "*Küçük Asya*" ve Trakya için savaşmayacaklarına dair söz vermişti.[1] Savaşın akabinde Ocak 1919'da düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda İngiltere'nin amacı: Türk Anadolu'sunu, Kuzeydoğu'da Ermenistan sınırlarına; Güneydoğu'da Kilikya'ya dayandırarak Küçük Asya'da özgür bir Türkiye'yi muhafaza etmekti.[2]

Küçük Asya bölgesinin yanı sıra İstanbul'u Türklere bırakan İngiltere'nin esas amacı askeri konumun Müttefikler aleyhine değişeceğine yönelik olası kaygısıdır. Böylesi bir kaygıdan dolayı Padişah ve Türk Hükümeti'nin İstanbul'dan çıkartılarak Küçük Asya'ya götürülmesi pek mantıklı bir politika biçiminde değerlendirilmemişti. Bu nedenler doğrultusunda hareket eden İngiliz Kabinesi, İstanbul'un Türklere bırakılacağı kararını onaylamıştı.[3] Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan M. Berthelot'un arzusu, Küçük Asya'nın her türlü mandadan, Yunanlılardan ve İtalyanlardan bağımsız olarak Türklerin elinde olmasıydı.[4] Ancak ilerleyen süreçte meydana gelen olaylar söylemlerin aksine gelişti ve İzmir Yunanistan tarafından işgal edildi. İngiliz yetkililer, Türklerin esas öfkesinin İzmir'in Yunan işgaline uğramasından kaynaklandığının farkına kısa sürede varacaktı.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in (1917'de İtalyanlara vaat edilen bir şehir) Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle Türk reaksiyonu

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri/Türkiye.
mehtapbasarir@kayseri.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0001-6317-7469

[1] Neşe Özden, "British Policy On The Fate Of Constantinople and The Allied Occupation Of The City On March 16, 1920", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1998, s. 840.

[2] UK Cabinet Papers (İngiliz Kabine Belgeleri) (CAB), 23/20, p. 15.

[3] CAB, 23/20, p. 3.

[4] CAB, 23/20, p. 15-16.

patlama noktasına geldi. Bu olaydan sadece birkaç gün önce 13 Mayıs'ta Paris'te üç karar alıcı (İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransız Başbakanı Clemenceau ve Amerikan Başkanı Woodrow Wilson) Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgali için gerekli olan izin üzerinde anlaştılar. Böylece Yunanlılar, Müttefik Güçlerin artan hoşgörüsü doğrultusunda İzmir'e asker çıkardılar. İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Batı Anadolu'daki soydaşlarını korumaları amacıyla İzmir bölgesine asker çıkarmalarına yönelik Paris'teki teklifi ve desteğiyle Yunanlılar Küçük Asya topraklarında hak iddia edecek kadar cesaretlendirildiler.[5] Küçük Asya'ya ek olarak İstanbul üzerindeki sözler ve söylemler de kısa sürede unutuldu ve neticede Boğazlar Müttefik Devletlerin işgaline uğradı. Boğazlar bilfiil İngiltere; Trakya bilfiil Yunanistan tarafından işgal edilmişti.[6] Bunun yanı sıra Müttefikler tarafından İzmir'e davet edilen Yunanlılar sonraki süreçte de kendi kaderlerine terk edilmediler. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müttefikleri için çok cesurca savaşmaları nedeniyle Yunanlılara destek sağlamayı sürdürmüştü.[7] Böylece I. Dünya Savaşı sonrası Müttefik politikalarının yeni katılımcısı Yunanistan, savaş sonrası bölgesel faydalara ilişkin açık bir anlaşma olmaksızın savaşa girmişti. Küçük Asya'daki toprak kazanımlarından memnun olması gerekiyordu ve Müttefikler arasında Yunan tasarılarına olası destek verebilecek tek ülke İngiltere'ydi.[8]

---

[5] Anadolu'nun güneybatı bölgesinin Yunanistan'a ilhak edilmesiyle ilgili ilk öneri İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'den gelmişti. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ı kendi saflarına alarak Müttefik cepheyi güçlendirmek istemişti. Alman yanlısı Yunanistan Kralı Konstantin'e karşı ayaklanan Başbakan Venizelos, kralı tahtından ettiği gibi Yunanistan'ı Müttefikler safında savaşa dâhil etmeyi başarmıştı. Savaş esnasında çok az güç sarf etse de Venizelos, Başbakan Lloyd George'e Küçük Asya'nın Yunan olan batı kısımlarının kendilerine ilhak edilmesini kabul ettirmişti. Böylece, Lloyd George, Paris Barış Konseyi'nde İzmir'e Yunan askeri gönderilmesini önermişti. Venizelos Anadolu'nun batı kısmının coğrafi ve tarihi açılardan özel, ayrı bir bölge teşkil ettiğini belirterek, Rum Patrikhanesi'nin hazırladığı rakamlardan yola çıkarak talep ettiği topraklarda Yunan nüfusunun Türk nüfusundan daha fazla olduğunu iddia etti; Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 32-33; Hasan Demirhan, "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, C. 7, S. 2, 2019, s. 216.

[6] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, 14. Birleşim 3. Celse, 24 Mart 1922, s. 134.

[7] CAB, 23/29, p. 305.

[8] Özden, agm., s. 838.

İngiliz Hükümeti'nin, hem Küçük Asya işgalini destekleyerek tarafsızlık taahhüdünü bozmasını hem de 1921'de Yunanistan'a silah sağlanmasına kesinlikle izin vermesini ve mali yardım yapılmasına göz yummasını öne çıkaran eleştiriler de yapılmıştı.[9] Lordlar Kamarası'nda söz alan Lord Lamington, Lord Curzon'un 1918'de "Ne Türkiye'yi başkentinden ne de çoğunluğu Türk olan Anadolu'nun zengin ve verimli topraklarından mahrum etmek için savaşıyoruz…" şeklindeki söylemini, kendisiyle birlikte milyonlarca Müslümanın ve özellikle Hindistan Müslümanlarının[10] taahhüt olarak değerlendirdiğini fakat bu söyleme rağmen İngiliz Hükümeti'nin Mondros Mütarekesi'nden beri kararsız politika sergilediğini belirtmişti.[11]

Lord Lamington, "sadece Türklerin değil; Yunanlıların da her hareketi izlediğini ve Batılı milletlerden alabilecekleri her yardımı beklediklerini" ifade eden Arnold Toynbee'nin kitabına gönderme yaparak, İngiliz Hükümeti'nin tüm Doğu'da, özellikle Yakın Doğu'da çıkarlarının devam etmesi için Müslüman dünyaya güvence vermesi gerektiğini belirtmişti.[12] Bu güvencenin yolu da Türk-Yunan savaşının bir an önce sona erdirilmesinden geçmekteydi. Nitekim Türk-Yunan savaşının devam etmesinin hem Mezopotamya hem de sömürgelerinde İngiliz çıkarlarına aksi tesir yaptığını dile getirenler arasında Türk dostu olarak bilinen General Townshend[13] da

[9] Records of the House of Lords (Lordlar Kamarası Zabıtları) (HL), Deb 01 August 1922 vol 51 c1029.

[10] Hindistan Dışişleri Bakanı Edwin Montagu, Türkiye'nin manda yönetimine ve Yunanistan'ın İzmir'i işgalinin devam etmesine karşı çıktı. İlaveten Yunanlıların Küçük Asya'ya çıkarılması kararı, Hintli temsilciler, Ağa Han, Bikanerli Maharaja ve Lord Sinha, Konsey Başkanı Lord Curzon ve Savaştan Sorumlu Devlet Bakanı Winston Churchill'in güçlü muhalefetiyle karşılaştı; Özden, agm., s. 842.

[11] HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1030.

[12] HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1031.

[13] Charles Vere Ferrers Townshend İngiliz general ve politikacıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında General Townshend'a Mezopotamya'daki (Bugünkü Irak) 6.Hint Tümeni'nin komutası verilmişti. 6. Tümen, Hindistan Ordusu'nun en önemli bölümlerinden biriydi ve 1915 yılının başlarında Irak'a gönderilmişti. İngiliz Hükûmeti, Mezopotamya'daki başarılı bir operasyonun İngiltere'nin Gelibolu'da sarsılan prestijlerini onarabileceğini düşündüğünden Irak İngiliz Ordusu Başkomutanı General Nixon'a Bağdat'a ilerlemesi emrini verdi. General Nixon'un emrinde Bağdat'ı ele geçirmek üzere harekete geçen General Townshend, Kûtü'l-Amâre Muharebeleri esnasında Türk kuvvetleri tarafından 4,5 ay süren muhasaranın ardından 26 Nisan 1916'da kayıtsız ve şartsız teslim oldu. General Townshend Birinci Dünya

bulunmaktadır. Çalışmamızda İngiltere'nin Küçük Asya politikası etrafında General Townshend'in Anadolu'ya gelerek, TBMM Başkanı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmeleri değerlendireceğiz. Generalin Ankara Hükümeti'yle temasa geçmesinden hemen önce Müttefik Dışişleri Bakanları Küçük Asya barışını sağlamak üzere Mart 1922'de (Paris Barış Konferansı) bir araya gelmişti. Türklerin Sakarya'da Yunan ordusunu bozguna uğratması Ekim 1921'de Türk-Fransız Antlaşması'nı mümkün kılmıştı. Müttefiklerden Fransızların Ankara Hükümeti'yle bir antlaşma imzalaması Batı kamuoyunda barış söylemlerini güçlendirmişti. Böylece Sakarya Savaşı sonrasında Şark'ta barışın sağlanması adımının Müttefikler arasındaki iş birliğinde yattığına inanan İngiltere işbirlikçilerini Paris'te bir araya getirse de barış noktasında önemi bir ilerleme kaydedemedi. Oysa Türk-Yunan savaşının sona ermesiyle Şark'a barış geleceğini ve Şark barışı kapsamında Yakın Doğu'da İngiliz menfaatlerinin korunacağını savunan isimlerden biri de General Townshend'dı. İngiliz menfaatleri gereği Şark'ta barışın sağlanmasını savunan General Townshend, İngiltere'nin söz konusu konferansta izlediği siyaseti eleştirmekten geri durmamıştı.

1. 1922 Paris Barış Konferansı (22-26 Mart 1922) Çerçevesinde General Townshend'in İngiliz Siyasetine Bakışı

Sadece özel sekreterlerinin eşlik edeceği Müttefik Dışişleri Bakanlarının katıldığı 1922 Paris toplantısında, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türkler ve Rumlar arasında kesinlikle tarafsız olacağına ve

---

Savaşı'nın son günlerine kadar yaklaşık iki buçuk sene İstanbul yakınlarında önce Heybeliada'da sonra Büyükada'da serbestlik içinde oldukça rahat bir şekilde kaldı. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalamasında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında aracılık yapmıştı. 1920'de askerlikten emekli olunca siyasete girdi ve 1920-1922 tarihlerinde Avam Kamarası'nda gerçekleştirdiği konuşmalarında Türk dostluğunu sürdürdü, İngiltere'nin Küçük Asya siyasetini ise eleştirdi. Temmuz 1922'de ise İngiliz Hükûmeti'nin destek vermediği Anadolu seyahatini gerçekleştirdi ve Anakara Hükûmeti ricaliyle temaslarda bulundu. 18 Mayıs 1924'te Paris'te 63 yaşında öldü; Tarık Saygı, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 25-28; Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri,* Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s.232-233.

Hindistan'ın çıkarlarına karşı ya da Yunanlılar lehine konuşmak için Paris'e gitmediğine vurgu yapmıştı.[14]

Lord Curzon'un Paris programına göre: Türk-Yunan savaşını sona erdirmek üzere öncelikle bir mütareke yapılacak, sonrasında barışın şatları belirlenecek ardından ön şartlar Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edildikten sonra Yunan ordusu Küçük Asya'yı boşaltacak ve genel bir antlaşma imzalanacaktı. "*Önce mütareke sonra tahliye*" biçiminde özetlenecek programa göre İzmir bölgesi de kayıtsız şartsız Türklere bırakılmamıştı. Milletler Cemiyeti kontrolünde yer alacak İzmir için ayrı bir rejim tanınması kabul edilmişti.[15] 27-29 Mart'ta Roma'yı ziyaret eden İtalyan Dışişleri Bakanı Schanzer'e göre de Türk egemenliği altında bulunacak olan İzmir'den Türk olmayan ırkların geri çekilmelerini sağlamak için Milletler Cemiyeti gözetiminde bir rejim kurulması, Küçük Asya'nın tahliyesine ilişkin atılacak adımların başında gelmektedir. Doğu milletlerinin bayrağa ehemmiyet vermesinden yola çıkan Schanzer, Milletler Cemiyeti altında İzmir'de Türk egemenliğinin devam edebilmesini ise Paris Barış Konferansı'nın bazı tavizleri biçiminde değerlendirmişti.[16]

Azınlıklar konusunda Ankara Hükümeti, Müttefiklere gönderdiği notada İzmir'deki Rumlar ile başka yerlerdeki Türkler arasında bir nüfus mübadelesi önermişti. Ancak Türk tarafının bu önerisi kabul görmemişti. Bununla birlikte, azınlıkların korunmasında aşılmaz zorluklar yaratılmaması ve hatta bu konuda Milletler Cemiyeti'ne başvurulabileceği Müttefiklerce ifade edilmişti.[17]

Paris Barış Konferansı kararlarında İngiliz Savaş Dairesi duygusal nedenlerden dolayı, Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyılarını Türklere geri vermeyi değerlendirmemişti.[18] Bu nedenle Lord Curzon Gelibolu Yarımadası'nı Türkiye'de bırakan Midye-Enez sınırı yerine Midye-Tekirdağ sınırını önererek, Boğazların serbestisi bakımından Çanakkale Boğazı'nın iki yakasını da Türklere bırakmak

[14] CAB, 23/29, p. 303.

[15] Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016, s. 269.

[16] CAB, 23/29, p. 303.

[17] CAB, 23/29, p. 303.

[18] CAB, 23/29, p. 305.

istememişti.[19] Koloniler Bakanı da Boğazların hâkimiyetini Türklere geri vermektense, Mezopotamya'nın tahliyesini de içerecek şekilde, bir savaş halinin veya her halükârda karışıklığın devam etmesini İngiliz çıkarları için tercih edeceğini açık bir dille söylemişti.[20] İngilizlerin, İstanbul'dan Müttefikler çekildiği vakit yerlerinin Trakya'da 70 bin kişilik orduya sahip Yunanlılarca dolduracağını iddia etmesi sözde barış söylemlerinde bir tür kaldıraç olarak kullanılmıştı. Böylece Müttefiklerin İstanbul'u boşaltması durumunda Yunanlıların Trakya üzerinden Türklere yönelik büyük zorluk çıkaracağı sıklıkla ifade edilmişti.[21] TBMM'de söz alan Tevfik Rüştü Bey, Yakın Şark'ta tesis edilecek barışın sadece Asya-yı Suğra'dan (Küçük Asya) değil Doğu Trakya'nın kayıtsız şartsız tahliyesinden geçtiğini açık bir üslupla ifade etmişti. Türk-Yunan savaşını sona erdirmek için yapılacak bir barış antlaşmasında Yunanlılar tarafından bilfiil işgal edilen Trakya'dan bahsedilmemesini eleştirmişti.[22] Mütarekeyi Trakya meselesini ele almadan Küçük Asya üzerinden yapmak isteyen İngiltere'nin barışı uzatmak niyeti TBMM'de çok iyi anlaşılmıştı. Mecliste söz alan Mehmet Şükrü Bey: *"Bizim karşımızda davacımız ve uğraştığımız, Yunan değildir, o bir alettir benim bildiğim İngiltere'dir"*[23] diyerek barış için atılan adımda bir netice elde edilemeyeceğini göz önüne sermişti. Zaten Yunanistan'ın Küçük Asya'yı tahliye etmesi meselesinin de uzayacağı anlaşılmıştı. Bu bağlamda Lordlar Kamarası'nda söz alan Lord Lamington, Yunan Hükümeti'nin Küçük Asya ile bağlarını koparmayacağının doğru olup

[19] İngiliz Kabinesi Müttefik Dışişleri Bakanlarının, Türkler ve Rumlar arasındaki düşmanlığı süratle sona erdirmek için sergilediği çaba nedeniyle İngiltere'nin Yakın Doğu Politikasını, Müttefikler tarafından Mart 1922'de Paris'te varılan kararlara dayandırmaya devam etmesi gerektiğini onaylamıştı. Buna göre, Asya ve Avrupa'yı ayıran derin deniz suyunun kontrolünün sürdürülmesinin başlıca İngiliz çıkarı olduğu ve Kemalistlerin Gelibolu Yarımadası'nı işgal etme girişimlerine zorla karşı konulması gerektiği kabul edilen politikalar arasındaydı. Kemalistlerin Gelibolu Yarımadası'na girmelerini engellemek amacıyla gerekirse o bölgede deniz kuvvetlerinin bulundurulması yine İngiliz Kabinesinin kararları arasındadır; CAB, 23/31, p. 9; Şimşir, *age.,* s. 272.

[20] CAB, 23/29, p. 305.

[21] CAB, 23/29, p. 304.

[22] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, 14. Birleşim 3. Celse, 24 Mart 1922, s. 134.

[23] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, 14. Birleşim 3. Celse, 24 Mart 1922, s. 132.

olmadığını hükümet yetkililerinden öğrenmek istemişti. Çünkü Lord Curzon öne sürdüğü program gereği 26 Mart 1922'de Yunanistan'a, Küçük Asya'dan çıkmaları için dört ay süre verileceğini belirten bir nota sunmuştu. Lord Lamington, söz konusu notaya rağmen Yunan Hükümeti'nin Küçük Asya'dan çıkmamasına eleştirel bir bakış getirmişti. Aslında İngiltere'nin oyalama taktiğinin Yunanlılara hiçbir fayda getirmeyeceğinin farkındalığıyla konuşan Lord Lamington, bu durumu aynı zamanda müttefikleri Fransa'yla uyum içinde hareket etmediklerine de delil göstermişti.[24]

Ankara Hükümeti hem Türk-Yunan Savaşı'nın yeniden başlamasına karşı bir güvence vermeyen hem de Türk ordusunu elverişsiz bir konuma sokacak mütareke teklifini kabul etmeyerek Anadolu'nun boşaltılma işinin mütarekeyle birlikte yürütülmesini istemişti. Anadolu'nun boşaltılması halinde Anadolu sorununu halleden milliyetçi Türklerin İstanbul ve Trakya'ya yürüyeceğinden endişe duyan İngiltere ise Ankara'nın teklifini kabul etmemişti.[25] Ankara Hükümeti'nin 22 Nisan tarihli notasını cevapsız bırakması, Milliyetçiler üzerinde baskı siyaseti güderek Küçük Asya'daki çıkmaz durumu devam ettirmek isteyen İngiltere'nin gerçek niyetini ortaya koymuştu. İngiltere ayrıca Ankara Hükümeti'nin İzmit'te bir barış konferansı toplanması önerisini de değerlendirmeye almamıştı. Böylece İngiliz diplomasisi Ankara Hükümeti'ni oyalarken; Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmamasını da gizlice teşvik etmişti.[26]

Ankara Hükümeti'nin Paris Mümessili Ferit Bey, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Paris'e gelen General Townshend'in bir mülakatı esnasında Türkiye barışına aleyhtarlık eden İngiliz Hükümeti yetkililerinin aslında ülkeye zarar verdiğinden bahisle izlenen politikayı fesat projesi biçiminde eleştirdiğini, bu noktada Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a sorulacak sorularla, bakanın vereceği cevaplara mukabil cevaplar hazırladığını bildirmişti. Generalin sıraladığı sorular ile mukabil cevabı şöyledir:

> "İngiliz Hükûmet yetkilileri izlenilen Yakın Şark siyasetinin İngiltere Dışişleri ve Sömürgeler siyaseti üzerinde faydalı olduğunu bu sayede hükûmetin mevcut ticaret için çıkış

[24] *HL*, Deb 01 August 1922 vol 51 c1031.
[25] Şimşir, *age.,* s. 280-281.
[26] Şimşir, *age.,* s. 286-287.

kapıları bularak sömürgelerdeki işsizlerin iş sahibi olmaları hususunda politika güttüğünü belirtmiştir. Hâlbuki aldığım haberlere göre Dışişleri Bakanı, Paris Konferansı'nda ıslah emareleri gösterdiği hareketini son günlerde yine göstermemiş ve eski husumet politikasına geri dönmüştür. Kısacası Ankara Hükûmeti bu hususta anlaşmayı, müzakereyi teklif ettiği halde Dışişleri Bakanlığı bu teklife gerekli cevabı vermemiştir. Bundan dolayı Dışişleri Bakanlığı'na soruyorum:

1. Mustafa Kemal Paşa 22 Nisan tarihli notasında pek haklı olarak tahliyesiz mütarekenin kabulünün güç olduğunu söylemekle beraber notasının nihayetinde barışa rağbet ve talep olduğu için İzmit'te Müttefik Devletlerin temsilcileri ile Fransa'ya bir konferans teklif etmiş midir?
2. İş bu teklifi Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlığı kabul etmemişler midir?
3. Fransa Dışişleri Bakanlığı Yakın Şark'ta barış isteyenlerin İzmit Konferansı'nı kabul etmeleri gerektiğini birbiri arkasına iki defa Foreign Office'e teklif etmemiş midir?
4. Aradan 27 gün geçtiği halde Dışişleri Bakanlığı evet veya hayır diye bu teklife cevap vermiş midir?
5. Vermediyse bu hareketi Yakın Şark'ta barışı sağlamak arzusuna aykırı mıdır, değil midir? Bu sorulara muhterem Dışişleri Bakanının cevap vermesini rica ederim.

General yukarıda sorduğu sorulara karşın aldığı cevabı beğenmemiş sözlerine şöyle devam etmiştir: "Öteden beri söylediğim vecihle İngiltere'nin siyasi, iktisadi, ticari menfaatleri Türkiye'nin dostluğunu gerektirmektedir. Türkiye, İngiltere siyaseti tarafından iyilik gördüğü takdirde, temiz yaradılışlı, cesur olan bu asker ve cennetlik millet, İngiltere siyasetine büyük faydalar temin edecektir. İngiliz-Türk siyasetinin mazisi de bunu göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı dönemini sorunsuz bir siyaset addetmeyelim ve sorarım acaba Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından beri İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'yi kendi lehine çekmek isteseydi kendine çekemez miydi? Meşrutiyetin ilanı ile beraber Abdülhamit'in Alman siyasetini bir tarafa bıraktığımızda bile, söz konusu millet İngiliz sefirinin arabasını söküp kendileri taşıyacak kadar İngiliz muhabbeti göstermişlerdi. İngiliz Dışişleri bu durumu inkâr edebilir mi? Fakat genel siyaset gereği Türkiye'nin müracaatlarını hep reddeden, Türkiye'ye

yardım etmemiş, Balkan Savaşlarında adaletten ziyade siyasete önem veren, nihayet İstanbul'u Çarlara vaad eden İngiltere ve Fransa Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerin kendi taraflarında olmasını talepte haklı mıdır? Küçük devletlerin siyaseti hiçbir zaman serbest değildir. Kuvvetleri dünya çapında bir siyasete müsaade etmez. Onları bu yolda devletler kendi politikalarına celb ve rabt ederler. Sorarım İngiltere, Türkiye'yi savaştan önce gerçek surette kendine çekmeye çalışmış mıdır? İşte bugün görüyoruz Türkiye'yi Fransa kendi siyasetine bağlamaya gayret etmektedir ve pek akıllıca hareket ediyor. Halbuki Türkiye belki Fransa'dan ziyade İngiltere'ye daha yakındır ve daha faydalıdır. Siyasi ve iktisadi hiçbir anlaşmazlık İngiltere'yi Türkiye'den ayırmamaktadır. Türkiye bugün nasyonalistlerin açıkca ilan ve imza ettikleri vecihle Türklerle meskun olan topraklardan başka hiçbir yeri talep etmiyor. Gayeleri asırlardan beri harp ile harap olan memleket ve devletlerinin tamiri ve terfihidir.

Evet henüz bize kafa tutuyorlar harp ediyorlar fakat tetkik edelim. Niçin harp ediyorlar. Memleketlerine hiç hak ve salahiyeti olmayan Rumlar, Lloyd George'un emriyle dahil olmuşlardır. Farz edelim ki yarın bir devletin teşviki ve emriyle İrlandalılar (Galler'i) Lloyd George'un memleketini işgal etseler, koğmak için harp etmeyecekler mi? Buyurun oturunuz sizin olsun mu diyecekler? Özellikle İzmir ve havalisi Türkiye'nin yegâne hayat-ı ticariye mahrecidir. Bunun gibi yarın bir devlet-i muazzama çıksa da bütçenizi Sir Horen? yapmayacak Mösyö Luşör? yapacak dese kabul eder miydiniz? İşte Türkler bunun gibi yaşamak için, milli meseleleri için savaşıyorlar, eminim savaştan bıkmışlardır lakin böyle vaziyette bıkmak fayda eder mi mesele can çekişerek ölmek ile birden ölmek arasındaki farktan ibarettir. Türkler bu canlı ve asil millet ölecek ise elindeki silahı ile ölmek istiyor o kadar. Evet Türkler yalnız kendilerine ait bulunan topraklarda serbest yaşamaktan başka bir fikir ve yol takip etmiyor! Böyle bir Türkiye İngiltere'ye yalnız müdahil değil hatta faydalıdır. İngiliz siyaseti Türkiye'yi bu politikada teşvik etmelidir. Yoksa Türkiye'yi muharipliğe sevk ederek Mezopotamya'yı ve bütün İslam Dünyasını İngilizlerin aleyhine kaldırmaya zorlamamalıdır.

Sömürgelerimizdeki bütün İslam Alemi esasen harekete hazır bulunuyorlar. Mısır ve Hint vaziyetini biliyorsunuz. Türkiye'yi

tazyik ile bunları büsbütün teşvik etmek mi iyidir yoksa Türkiye'yi ve hilafeti dost yaparak sömürgelerdeki hareketlenmeleri azaltmak mı faydalıdır? Halbuki Türkler, İngiliz siyasetine coğrafi vaziyetçe en faydalı bir devlettir. Türkler nasyonalist olmak iddiasındadırlar. İdaremiz altında Türk memleketleri yok ki, nasyonalist Türkler irredenta[27] iddiasıyla aleyhimize kalkışsınlar.

Bilakis bütün dağınık Türkler Kafkasya'da, Asya-yı Vusta'da (Orta Asya), Türkistan'da yani kuzeydedirler. Bakınız güney hudutlarında Fransızlarla nasıl uyuştular, dostluk kurdular şimdi sorarım bugünkü ve yarınki siyasetimiz üzerinden nasyonalist Türkler bize faydalı mıdır zararlı mıdır? Kendileri ile dost olursak onlardan zorluk mu yoksa yardım mı görürüz? Sonra Türkiye'deki ticaretimizin ve iktisadi alakamızın büyüklüğünü düşünelim. Türkiye ticaretinin yarısından fazlası İngilizlerin elindedir. Ticaretimizi teşvik için, tamamen harap olmuş Sovyetleri ıslah için Cenova'da boşuna uğraşan Lloyd George Batı Aleminin iktisadi koşullarını İslam kanunları ile sımsıkı tutan ve uyuşmak için bütün müstakil milletlere verilen haklardan başka bir şey istemeyen Türklerle yine uzlaşmak ve onları celp etmek istemiyor. Akıllıca bir siyaset Türkiye'yi, hem İslam Alemi içine çekmek için Cenova'ya karşı; hem sömürgelerimizi muhafaza için kuzeye karşı kullanılabilirdi ve dostlarına sadık ve cesur bu millet bu hususta İngiltere'ye büyük fayda temin edebilirdi.

Lloyd George ve Lord Curzon onların yerine Yunanlıları ikame etmek istedi. Türkün yerine Grek! Bundan başka tabire lüzum yok. Üç ila dört milyonluk bir nüfus mu bize doğuda yardımcı olacak? Öyle bir millet ki Selanik dolayısıyla Sırpların tehdidi altında; Dedeağaç ve Trakyası sebebiyle Bulgarların tehdidine maruz nihayet İzmir dolayısıyla Türklerin hücumuna maruz mu?

Batıdan, doğudan ve kuzeyden toplam kırk milyonluk düşmanı olan kendisi himayeye ve yardıma muhtaç dört milyonluk bir milletin İngiltere'ye yardımını tasavvur etmek cidden delice bir harekettir. Nitekim olaylar gösterdi: Sırplar birşey demiyor, Bulgarlar susuyor fakat mütarekeden sonra ordusu terhis

[27] Tarihsel veya etnik olarak bir siyasi birime bağlı, ancak bir başkasının siyasi kontrolü altında olan bir bölge; https://www.merriam-webster.com/dictionary/irredenta.

edilen, silahları alınan Türkler yalnız subayları ile bize yardım edecek bu milleti, Sakarya'dan kovuyorlar. Orduları kaçmağa hazırlanmış, maliyeleri iflasa mahkum bir millet sonra bize nasıl yardım edecek? Bilirim Dışişlerimizi önemle alakadar eden bir mesele Boğazlar meselesidir. Boğazları, Karadenizdeki siyasetimiz ve menfaatlerimiz icabı serbest yapmak istiyoruz fakat daima serbest değil bazen de kapamak gerekir. Yani siyasetimiz için Boğazları elde bulundurmak lazımdır fakat bunu birkaç Yunan taburu yapabilir mi hatta uluslararası kuvvetlerin burada bizim siyasetimize ileride faydası mı olacak? Zararımızı bütünüyle kestirmek mümkün müdür?

Lloyd George ve Lord Curzon'un yerinde olsaydım kendilerinin büyük selefleri Pitt[28], Palmerston[29] ve Salisbury[30] gibi Türkleri kendime dost yapar, Boğazları onların ellerine emanet ederim. Boğazları İngiliz menfaatlerine istihdam için en uygun yol budur fakat bunun için Yakın Şark siyasetini iyi bilmek lazım. İngiliz İmparatorluğu'nu kuran dâhilerin geleneksel siyasetine sadık kalmak gerek. Büyük Pitt, bu mecliste Türkiye aleyhine bulunan bazı azalara karşı:

---

[28] Genç William Pitt Başbakanlığı döneminde (1783-1801) Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sağlanması politikasını aktif hale getirirken, bölgedeki İngiliz ticari çıkarlarının korunmasını da sağlamıştı. Bu politika iniş çıkışlarıyla 1875 yılına kadar devam etmişti. Karadeniz'e yayılma ve İstanbul'a sahip olma amacıyla hareket eden ve bu doğrultuda Karadeniz ve Akdeniz üzerinde ticaret hacmini artıran bir politika güden Rusya'nın emperyalist adımlarına karşın Genç Pitt, Türklerin faydalı olacağını düşünerek dış politika yürütmüştü; Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations* (JATR), Volume 1, Number 1, January 2020, s. 16.

[29] Palmerston'un dışişleri bakanı ve başbakan olduğu dönemlerde (1830-1865) fiili tehdit Rusya'yı Boğazlardan uzak tutmak, ana hedefi biçiminde belirtilebilir. Bu minvalde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması esasına dayalı dış siyaset yürütmüştü. Bayram Soy, Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyâseti, *Türkiyat Araştırmaları*, Yıl 4, S. 7, 2007, s. 165-166.

[30] Dönemin İngiliz Başbakanı Genç Pitt'ten Salisbury'ye uzanan bir süreçte, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili siyaseti, İngiliz çıkarlarına endeksli olarak, Osmanlı topraklanın bütünlüğünün korunması şeklinde belirlenmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin sonunun geldiğine inanan Salisbury (1885-1902 yılları arasında 3 kez başbakan, 4 kez dışişleri bakanlığı görevini yürütmüş) Türklerin Avrupa'dan atılması fikrini savunmakla beraber Bulgaristan'ın büyümesini hoş görmüş ancak Çar III. Aleksandr'ın Balkan ve Boğazlar hakkındaki ihtiraslarına karşın Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı; Yahya Bağçeci, "İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 35, Yıl: 2013/2, s. 194, 197.

> "Türklerin muhafaza ve müdafaasını faydasız görenlerle münakaşayı reddederim" diyordu. Çok teessüf ederim ki bugün aynı mevkii işgal eden bir zat Türkleri ve onlarla beraber imparatorluğun selametini müdafaa eden bir mebusa: "Türklerin arzusunu yapamayız onları korumak değil ezmek istiyoruz diyor."[31]

Anlaşılacağı üzere General Townshend Şark'ta barışı geciktiren İngiliz Başbakanı Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un politikalarını şiddetle eleştirmişti. Şark'ta barış ve huzur sağlanamadığı sürece de İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının sürekli tehdit altında olacağını belirten General Townshend İngiliz siyaseti ve ticareti için Türklerle dostluk kurulmasını elzem nitelemişti. Paris Barış Konferansı çerçevesinde Ankara Hükümeti'nin 22 Nisan 1922 tarihli notasının üzerinden günler geçtiği halde ve Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu'da barışı sağlamak maksadıyla Ankara'nın İzmit Konferansı teklifini kabul etmelerini iletmesine rağmen İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bu teklifi iki kez reddetmesi barış söylemini sözde bırakmıştı. Anadolu'da savaşın ya da barışın sağlanmasında İngiltere kilit rol oynamasına rağmen TBMM'nin önce tahliye sonra mütareke isteğini göz ardı ederek Türk-Yunan sorununu ikinci plana atmıştı. Savaş sonrası Avrupa'nın sorunlarını ele almak üzere Cenova'da bir konferans toplanmasını sağlayan İngiltere böylece Küçük Asya'da barış ihtimalini geri plana attığını bir kez daha göstermişti.

Cenova Konferansı bağlamında genel Avrupa siyaseti hakkında Dışişleri Bakanlığı'na bilgilendiren Paris Mümessili Ferit Bey, sulhun tesisi ihtimalinden bahsettiği raporunda İngiliz-İtalyan ittifakının gerçek bir inkılap ifade ettiğini belirtmişti. Ferit Bey raporunda, bir taraftan Fransa ile kendisine (….) küçük devletler, diğer taraftan da İngiltere himayesinde gelişmeye başlayan Alman ve Rus ittifakı, iki sistemin arasında hüküm mevkiinde İngiltere ile yardımcısı İtalya örneğinden yola çıkarak Avrupa siyaset sistemlerinin kurulduğundan bahsetmişti. Bu bağlamda İngiltere-Fransa ittifakı tarihe karışmak üzereydi ve Amerika Avrupa siyasetine iştirak etmediği müddetçe İngiliz siyaseti Avrupa'yı tahkim edecekti. Nitekim Ferit Bey,

[31] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/36983-148658-26.

emellerini gerçekleştiren Lloyd George'in, Avrupa'yı iktisaden değil fakat siyaseten düzelttiğini öne sürmüştü.[32] Lloyd George Avrupa sorunlarına çözüm bulmak için Cenova'da topladığı konferansta tamamen harap olan Sovyetleri ıslah için uğraşmış ve kendi himayesinde bir Alman-Sovyet ittifakının gelişmesini sağlamıştı. Şark'ta barış ve huzur sağlanamadığı sürece Avrupa'daki ekonomik sorunların Cenova Konferansı'yla halledilemeyeceğini belirten General Townshend'e göre Lloyd George boşuna uğraşmaktaydı. General Townshend Anadolu'daki savaş sona ermeden Avrupa'da iktisat ve siyasetin gelişmeyeceğini ifade ederek İngiltere'nin Şark siyasetini değiştirmesini ve Türklerin en tabi hayat hukukuna saygı göstermesini yukarıdaki konuşmasında açıklamıştı.

General Townshend'in açık eleştirilerine ilaveten Lloyd George'un kendi parti üyelerinden (Liberaller) sadece bir kısmı Türkiye aleyhindeki siyasetini eleştirmekteydi. Paris Mümessili Ferit Bey Liberaller ile İşçi Partisi'nin çoğunluğu tarafından desteklenen Lloyd George karşısında muhalefete geçen Muhafazakârların seçimde ekseriyet kazansalar bile Hükümeti ele alamayacaklarının kuvvetle zannedildiğini dolayısıyla Lloyd George'un iktidardan düşme ihtimalinin zayıf olduğunu ortaya koymuştu.[33]

Lloyd George'un Türkiye politikasını eleştirenler içerisinde Liberal Partili Teğmen Kenworthy'i[34] de yerini almıştı. Kenworthy, Küçük Asya ve kıyılarında devam eden savaşların İngiliz ticaretine verdiği zararın farkında olup olmadığını; Yunanistan ve Türkiye sorunu üzerine İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer ile Londra'da yaptığı görüşmelerde anlaşmaya yönelik herhangi bir ilerleme kaydedilip kaydedilmediğini dair Başbakana sorular yöneltmişti. Yönelttiği sorularla alakalı herhangi bir açıklama yapıp yapmayacağını ve İzmir karşılığında Kıbrıs'ın Yunanistan'a teklif edilip edilmediğini de

[32] TDA, 534/36975-148562-63.

[33] TDA, 534/36975-148562-64.

[34] Binbaşı Kenworthy: Lloyd George'dan önceki başbakan H. H. Asquith'in ateşli taraftarıydı. Liberal Parti'den milletvekili oldu. Mecliste Türkiye ile ilgili objektif sorular soran, Lloyd George Hükûmeti'nin Türkiye politikalarını çok eleştiren biriydi. Lloyd George politikalarını eleştiren Kenworthy, Lloyd George'un 1926'da Liberal Parti'nin başkanı olmasıyla partisinden istifa etti ve İşçi Partisi'ne katıldı. Aynı zamanda yazardı; Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011, s. 7.

Başbakan'a sormuştu.[35] Başbakan yaptığı açıklamada, İtalyan Dışişleri Bakanı ile görüş alışverişinde bulunulmasının, kuşkusuz anlaşma umutları açısından olumlu nitelendirmiş; muharipler arasında anlaşma sağlamak için çaba gösterildiğini[36] ancak Kıbrıs'ın Yunanistan'a teklifinin asla söz konusu edilmediğini belirtmişti.[37]

2. General Townshend'in Anadolu Teması

İngiltere'nin Yakın Doğu ve Küçük Asya siyasetini değiştirmek ve bir barış ortamı oluşturmak amacıyla hareket eden General Townshend, Anadolu'ya bir seyahat gerçekleştirmek istemişti. Bu yönde adımı doğrultusunda gerekli pasaportu elde etmek için İngiliz Hükümeti'ne müracaat etmişti. TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey, Anadolu'ya gitmek için yaptığı müracaatta General Townshend'e pasaport verilmediğini ve böyle bir pasaportun verilmeyeceğinin de kendisine bildirildiğini 5 Mayıs 1922 tarihli telgrafıyla Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti.[38] İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye gitmesi için pasaportuna gerekli vizeyi vermemesi General Townshend'i durdurmamıştı. Böylece Türkiye'ye gelmek üzere General bazı teşebbüslerde bulundu.

Paris Mümessili Ferit Bey ile bir araya gelen General Towshend'in Türkiye ordusunda gönüllü olarak hizmet edebilmek arzusunu dile getirmesi milli prensiplere uygun görülmemişti. Diğer taraftan Ferit Bey, Anadolu'daki rical ile özellikle Mustafa Kemal Paşa'yla tanışmak ve görüşmekle alakadar olursa bunu Ankara'ya ileteceğini söylemişti.[39]

TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey, Reşit Sadi Bey'in (Paris Sefaret-i Seniyyesi Başkatibi) mektubunda General Townshend'in Anadolu'ya davetine dair halihazırda bir emir alınmamasının Generalde iyi tesir bırakmayacağını ve zaten kendisine vize verilmediğinden TBMM tarafından yapılacak bir davetin

[35] Records of the House of Commons (Avam Kamarası Zabıtları) (HC), Deb 13 July 1922 vol 156 c1444.

[36] HC, Deb 13 July 1922 vol 156 c1444.

[37] HC, Deb 13 July 1922 vol 156 c1445.

[38] TDA, 534/36983-148658-33.

[39] TDA, 534/36983-148658-31.

generalin Türkiye'nin lehindeki harekâtını artıracağını öne sürdüğünü, Dışişleri Bakanlığı'na iletmişti.[40]

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de kendisine gelen telgraflardan hareketle, Generalin davet edilmesinin uygun olacağı fikrinde olduğunu arz ve bu noktada bir kararın kabul edilmesini İcra Heyeti Başkanlığı'ndan istirham ederek[41] bu doğrultuda generalin tercüme makalesini örnek sunmuştu. General Townshend makalesinde: "*Rus-Alman Antlaşması, İngiltere ve Fransa için iktisadi ve askeri o kadar büyük bir tehdit teşkil eder ki, bu devletler her zamandan daha ziyade kuvvetle iktisat ve teslîhât (silahlandırma) prensiplerine itilaf etmelidirler*" yorumunda bulunmuştu. Makalesinin devamında General, Rus-Alman Antlaşması'nın, iktisat ve teslîhât harbine derhal nihayet vermesi lüzumunu şarta bağlaması üzerine, Hindistan yolunu serbest tutmak için Türk-Yunan harbinin de hemen sona erdirilmesi gerektiğini ifade etmişti. General, Yunanlıların Sakarya'daki hezimetlerinden sonra onları Asya-yı Suğra'da (Küçük Asya) bırakmanın askerî açıdan benzeri görülmemiş tarzda bir hata teşkil ettiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın derhal tahliyeyi talep etmekte hazır olduğunu öne sürmüştü. General İngiltere ve Fransa'dan Ankara ile bir barış antlaşması imzalamasını istemekte ve aksi takdirde Hindistan'daki hareketlenmelerin Kuzey Afrika ve Irak'a da sirayet edeceğini ve ihtiyatlı davranılmazsa Türkiye'yi Rus ve Almanların kucağına atacaklarını ve o zaman Mısır ve Hindistan'ın ahvalinin iyi olmayacağını söylemişti. General Townshend kuvvetli fakat dost bir Türkiye lehine her şeyi yapmaya hazır olduğunu da öne çıkarmıştı.[42]

Neticede General Townshend'e verilen cevapta mahiyeti hususiyede görüşülmek üzere misafir edileceği kendisine söylenmişti.[43]

Ferit Bey, geçici misafir kabul edileceğine dair Ankara'dan gelen olumlu cevabı değerlendiren General Townshend'in iki haftaya kadar Mersin yoluyla Ankara'ya hareket fikrinde olduğunu Dışişleri

[40] TDA, 534/36983-148658-30.

[41] TDA, 534/36983-148658-28.

[42] TDA, 534/36983-148658-29.

[43] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, 3. Cilt, 83. Birleşim, 3. Celse, 31 Temmuz 1922, s. 641.

Bakanlığı'na ileterek bu noktada yazılı bir emir gönderilmesini istemişti.[44]

Ankara'dan gelen olumlu cevabı değerlendiren General Townshend Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan Suriye'ye girebilmek için 14 Haziran 1922'de vize almıştı.[45] 20 Haziran 1922'de ise General'in hareketi hakkında Paris Mümessili Ferit Bey Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmişti. Ferit Bey, General Townshend'in 2 Temmuz'da Marsilya'dan hareket ederek 12 Temmuz'da Beyrut'ta bulunacağını ve oradan tren vasıtasıyla veyahut Mersin yoluyla Anadolu'ya geleceğini Dışişleri Bakanlığına iletti. Ferit Bey'in ifadesine göre General'in Anadolu seyahatini, Ankara ve İslam arasında bir dostluk geliştireceğine inanan Hint Genel Valisi de istemekteydi. Ayrıca Anadolu'ya gönderileceği söylenen mezalim tahkikatı gündemdeyken, General Townshend'den istifade edilerek İngiliz mezaliminin memleketten çıkarılabilmesi Ferit Bey nazarında muhtemel değerlendirilmişti.[46]

17 Temmuz'da Halep'e müteveccihen hareket eden Townshend, daha sonra İskenderun'a oradan da Mersin üzerinden 22 Temmuz'da Adana'ya ulaşmıştı.[47] Adana'dan Konya'ya geçerek Gazi Mustafa Kemal Paşa ve ricaliyle görüşen Kût''ül-Amâre esiri General Townshend, Anadolu'ya İngiliz Hükümeti adına resmî bir vazifeyle değil sadece kendi grubu adına gelerek temaslarda bulunmuştu. Zaten İngiltere Hükümeti'nin Anadolu'ya gelen General Townshend'a pasaport vermeye yanaşmaması da ziyaretin resmî olmadığını göstermişti.[48]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey de İngiltere parlamentosunda yaklaşık 60'a yakın mebusu olan Müstakil Muhafazakârlar namı altında bir fırkanın üyesi bulunan General Townshend'in ziyaretinin resmî mahiyette olmadığını belirtmiştir.[49] General'in resmî olmayan Anadolu gezisi kısa süre zarfında Londra'da tepki uyandırmıştı. Avam Kamarası'nda meydana gelen

[44] TDA, 534/36983-148658-32.

[45] Güven, *age.,* s. 240.

[46] TDA, 534/36983-148658-24.

[47] Güven, *age.,* s. 241.

[48] TDA, 534/36983-148658-14.

[49] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, 3. Cilt, 83. Birleşim, 3. Celse, 31 Temmuz 1922, s. 640-641.

hararetli bir tartışmada Hükümet yetkilileri, General Townshend'in Ankara'ya gitmesiyle verdiği sözü tutmamış olduğunu söylemişti. Hamit Bey, Daily Express'in bu noktada Generalin bir an evvel Ankara'ya ulaşıp ulaşmadığını ve ulaştı ise bu suçlamalara vereceği cevabı beklediğini söylemişti.[50]

Anadolu seyahatine yönelik Avam Kamarası'nda meydana gelen eleştirilerin ardından General, London Evening Post Gazetesi başyazarına 25 Temmuz 1922'de Ankara telgrafhanesi vasıtasıyla bir cevap yazmıştı. Başvekalet, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'den, Generalin yazdığı telgrafı mezkûr telgrafhaneden almasını ve tetkik etmesini istemişti. [51] Bu talebin üzerine Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey'in kendisinden istediği gibi Generalin çekmek istediği İngilizce bir telgrafın kısa tercümesini Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle arz etmişti: "*Şimdiye kadar biz verdiğimiz notalarda tahliyeye dair öncelik şartı öne sürdük, Mustafa Kemal Paşa tarafından Konya'da ortaya konulduğu biçimde özellikle mali kapitülasyonlar ve ordu meseleleri gibi bazı öne çıkan meseleler bizim de esas meselelerimizdir*." Yusuf Kemal Bey, Generalin telgrafını Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmesinden sonra çektiğini söylemesi ve mezkûr telgrafın Ankara telgrafhanesinden gitmesi nedeniyle telgraftaki fikirlerin TBMM tarafından da kabul edildiğine delil gösterilebileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey, böyle bir ihtimalin varlığından dolayı gerekli emri aldıktan sonra gerekirse Generalle görüşeceğini ve ondan sonra telgrafı çektireceğini belirtmişti.[52]

General Townshend Mustafa Kemal Paşa ile mülakatı hakkında İngiltere Avam Kamarası Parlamento Azası Kaptan Gee'yi bilgilendirmekten geri durmamıştı. Bu bağlamda Türkiye'ye geldiğinde kendisinden bir pasaport istenilmeyen, her çeşit halk tarafından coşkuyla karşılanan ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden sonra halkın barıştan yana olduğuna bütünüyle ikna olan General, gerçekleşen görüşmeden sonra barışın hemen yapılacağını mümkün değerlendirmişti. Yapılacak barışı: İzmir vilayetinin Yunan askerleri tarafından tahliyesi ve Küçük Asya'da işgal altında bulunan arazinin Türklere iade edilmesi gibi iki temele

[50] TDA, 534/36983-148658-20.
[51] TDA, 534/36983-148658-2.
[52] TDA, 534/36983-148658-9.

indirgeyen General, diğer bütün engellerin kolayca halledilebileceğini belirtmişti. Türkiye halkının şerefli barış isteğini dillendiren General, barış için atılan adımların neticesiz kalması durumunda vahim bir vaziyet doğacağını da açıklamalarına ilave etmişti. Türkiye'ye girmemek üzere verdiği sözün şarta bağlı bulunduğunu ve mayıs başında kendisine Türkiye için pasaport verilmeyerek hakarete uğradığı zaman, hâlihazırda Türkiye'ye gitmek niyeti gütmediğini ifade eden General, 6 Mayıs'ta Hükümetin Mustafa Kemal Paşa ile İzmit'te görüşmeyi reddetmesi üzerine, barış adına yapılan girişimlerden ümitsiz olarak 30 Mayıs'ta Avam Kamarası'nda uzun bir nutuk söylemişti. Söz konusu konuşmasında Hükümetin izlediği Yakın Şark siyasetine hücum ve Mustafa Kemal Paşa'ya gitmek arzusunu belirten General barış için, insaniyet için ve İngiliz imparatorluğunun pek ziyade hayatî menfaatleri için Türkler üzerindeki nüfuzunu kullanmayı bir vazife addetmişti. General yokluğu esnasında, Avam Kamarası'nda meydana gelebilecek hücumlara karşı kendisini savunmasını kaptan Gee'den rica etmişti. İlaveten telgrafının Başbakana, Chembarleine, Herbert Henry Asquith'te, seçim dairesinde yayın yapan gazetelere gönderilmesini de rica etmişti. Anadolu'daki temaslarının ardından 2 Ağustos'a doğru İskenderun'a varacağını da söylemişti.[53]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Generalin Yunan ordusunun derhal Anadolu'yu tahliye etmesiyle diğer meselelerin kolaylıkla halledilerek hızlı bir barışın imzalanabileceğine dair ortaya attığı fikrin, bir arkadaşıyla özel müşahedelerinden ibaret olduğunu dolayısıyla bu değerlendirmelerin TBMM Hükümeti'ni ne resmî ne de gayriresmî bir kayıt ve şart altına aldığına özellikle vurgu yapmıştı.[54]

Hamit Bey, Fransızların General Townshend'in Anadolu'ya seyahat sebebinin içeriği hakkında güvenilir bilgi toplamak çabasıyla, Ankara'daki Fransız temsilcisi Albay Mougin ile yakın zamanda İnebolu üzerinden Ankara'ya ulaşan İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu Satow'tan istifade etmelerinin muhtemel bulunduğunu, Dışişleri Bakanlığına iletmişti.[55] Başkonsolos Satow, General

[53] TDA, 534/36983-148658-11.

[54] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 1. Dönem, 3. Cilt, 83. Birleşim, 3. Celse, 31 Temmuz 1922, s. 642.

[55] TDA, 534/36983-148658-18.

Townshend'in önemli olayları kaydettiği günlüğünün özetini kendisine göndermesine dayanarak generalin gezisi hakkında şu bilgileri vermiştir: "*Onun gezisi şöyle: Konya'ya 23 Temmuz'da vardı ertesi gün Mustafa Kemal onu görmeye geldi. 26 Temmuz'da bir arabayla Ankaraya götürülmüş ve 30 Temmuz'da oradan ayrılarak 31 Temmuz akşamı Konya üzerinden özel bir trenle İskenderun'a gitmiş. Görünen o ki, General Kemalistlerle hemen bir barış yapılması düşüncesini kafasına takmış ve bunun İngiliz İmparatorluğu için gerekli olduğuna inanıyor ve böylece Hindistan'da bir Müslüman tehdidini ve başka başkaldırmaları bertaraf etmiş olacağını söylüyor…"*[56].

General, Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra Yunanlıların İzmir vilayetinin derhal tahliyesi ve Anadolu'nun Yunan işgali altında bulunan arazisinin Türklere iadesiyle barışı derhal sağlayabileceklerine inanmıştı. Diğer bütün noktalar ve engellerin kolaylıkla halledilebileceğine dair Ankara'daki Fransız irtibat zabitinin de tamamıyla düşüncelerine katıldığını belirtmişti. Barış için atılan adımların bu defada kesilmesi durumunda vahim bir vaziyet doğabileceğini Müslümanlar hakkındaki 17 senelik tecrübesine dayandırmıştı.[57]

Hamit Bey, General'in Londra'ya gönderdiği telgrafında Türkiye'de devlet ricaliyle gerçekleştirdiği görüşmelerin coşkun geçtiği ve Anadolu'nun tahliye edilerek Türklere teslim edilmesiyle barışın hemen sağlanacağı, Trakya meselesinin ise bir telaşı gerektirmediği bilgisini paylaştığını Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Hamit Bey, Generalin ziyaretiyle alakalı olarak yapılan müracaatlara, ajanslarla Avrupa gazeteleri muhabirlerine ne şekilde cevap verileceğinin yazı ile acilen bildirilmesi gerektiğini de telgrafına ilave etmişti.[58]

Anadolu'daki temaslarının ardından ülkesine dönen Townshend Avam Kamarası'nda söz konusu seyahatine dair bir konuşma yapmıştı. General konuşmasında Parlemontada mensubu bulunduğu parti üyelerinin kendisini ikna etmesi üzerine Anadolu'ya geçtiğini söylemesinin yanı sıra İngiltere'nin barış noktasında güç beğenen

[56] Güven, *age.,* s. 249.
[57] TDA, 534/36983-148658-12.
[58] TDA, 534/36983-148658-13.

taraf olmamasını tavsiye etmişti. Anadolu'nun kesin biçimde tahliye edilebileceğini ancak Trakya hakkında şimdilik fazla talepte bulunmayıp İslamların hukuklarının muhafaza edilmesi kaydıyla Edirne meselesinin konu dışı bırakılması gerektiği fikrinde olduğunu da söylemişti. Çanakkale'de ise Türk-İngiliz-Fransız ve İtalyan garnizonu tesisiyle bunların başında Danimarka, Felemenk gibi tarafsız bir devletin memurunu bulundurmak suretiyle sağlam bir güvence talep edilebileceğini belirtmişti. Konuşmasının devamında Fransa ve İngiltere'nin barışa muhtaç olduğunu, Türk-Yunan savaşı devam ettikçe dünyada barış sağlanamayacağını; barış olduğu takdirde ise Hindistan, Mısır, Elcezire'de mücadelenin sona ereceğini; adli, mali, iktisadi, askeri kapitülasyonlarda Müttefik Devletlerin çok fazla talepte bulunmamalarını ortaya koymuştu. General toparladığı konuşmasında Başbakanı ve Dışişleri Bakanıyla asıl sorun çıkaran tarafın İngiltere Hükümeti olduğunu açıklıkla ifade etmişti. Generalin Avam Kamarası'nda gerçekleştirdiği konuşmasının: Hamit Bey vasıtasıyla Roma ve Paris'e; Şark Cephesi üzerinden Moskova'ya, Tiflis'e, Bakü'ye gönderilmesi istenmişti.[59]

General Londra'ya dönmesinden sonra da Türkleri desteklemiş ve bu desteği üzerinden İngiliz kamuoyunu aydınlatmaya çalışarak bu hususun savunucusu olmuştu. General, Lozan'da düzenlenecek konferansta (Kasım 1922) Türk heyetinin hazırlığını özellikle arzu etmiş ancak İngiliz Hükümeti'nin kendisini Lozan Konferansı'na memur edeceğine ihtimal vermemişti. Bu nedenle İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri nezdinde Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin konferansa katılması hususunda harekete geçmesiyle, bu arzusunun kabul edilebileceğini öne sürmüştü. Trakya'daki Meriç Nehri sınırının Türklerin lehine çözümüne ilişkin iki seneden beri devam eden uğraşının göz önünde tutulmasını isteyen General, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi usullere özellikle itimat edeceğini muhtemel değerlendirmişti. General Lozan Konferansı'na memur edilme talebini içeren mektubunu Paris Mümessili Ferit Bey'e göndermiş ve mektubuna yakın zamanda Paris'e geleceği notunu da iliştirmişti.[60] General mektubunda söylediği gibi Paris'e giderek sefarethanede

[59] TDA, 534/36983-148658-14.

[60] TDA, 534/36983-148658-4.

Paris Mümessili Ferit Bey'le görüşmüştü. Ferit Bey'in Başkumandanlık Makamına gönderdiği resmî yazıda; General Townshend'in Londra'dan resmî bir mektup gönderdiği sonra sefarethaneye gelerek kendisinin barıştan sonra İngiliz elçisi olmak üzere Mustafa Kemal tarafından talep edilmesini ayrıca rica ettiği bildirilmişti.[61] Anlaşılacağı üzere General Townshend, Şark barışının bir parçası olma emelinden vazgeçmemiş Lozan Konferansı hazırlığı esnasında da bu noktada siyasi temaslarını sürdürmüş fakat bir netice elde edememişti.

3. İngiltere'nin Küçük Asya'ya Soruşturma Komisyonu Göndereceğine Yönelik İddialar

General Townshend'in Anadolu seyahatiyle eş zamanlı olarak Küçük Asya'ya bir Mezalim Tahkikatının gönderileceği söylemleri denk gelmişti. İngiltere TBMM'nin İzmit Konferansı teklifine cevap vermek yerine farklı bir adım atarak Küçük Asya'daki zulüm iddialarını incelemek üzere bölgeye bir soruşturma komisyonu göndereceğini açıklamıştı. Bu noktada Paris Mümessili Ferit Bey, Türk dostu General Townshend'den istifade edilerek İngiliz mezaliminin memleketimizden çıkarılabileceğini muhtemel değerlendirmişti.[62]

Yunan uyruklarının Türklere yönelik zulüm suçlamaları doğrultusunda Müttefiklerin bir soruşturma komitesi atama niyetinde olduklarını duyurmalarının ardından Avam Kamarası'nda söz alan J. D. Rees, bu tür bir soruşturmanın tarafsız şekilde ele alınıp alınmayacağı konusunda Hint Müslümanların şüphelerinden haberdar olup olmadığına dair Başbakana soru yöneltmişti. Rees, savaş halindeki ulusların birbirlerine uyguladıkları zulümlerle ilgili olarak ileri sürülen suçlamaların tarafsız bir şekilde ele alınıp alınmayacağından hareketle hem Hindistan Müslümanlarının hem de Ankara Hükümeti'nin mevcut şüphelerinden dolayı İngiliz Hükümeti'nin sözü edilen şüpheleri dikkate alıp almayacağını öğrenmek istemişti.[63] İngiliz Hükümeti adına söz alan Harmsworth, Hindistan Müslümanları ve Ankara Hükümeti tarafından herhangi bir

[61] TDA, 534/36983-148658-7.
[62] TDA, 534/36983-148658-24.
[63] HC, Deb 29 May 1922 vol 154 c1681.

şüphe hissedilsin ya da hissedilmesin, gerçeğe ulaşmak için hükümetin soruşturmayı ilerleteceğinin sinyalini vermişti.[64]

Söz konusu meselede Lordlar Kamarası'nda söz alan bir diğer isim Lord Lamington, Türkiye yönetiminin kesinlikle barbarca ve zulme dayalı olduğuna dair genel bir kanı bulunmasına rağmen; Küçük Asya'da ve başka yerlerde Yunan işgali altında yaşayan insanların durumuyla alakalı bir incelemenin yapılıp yapılmadığını İngiliz Hükümeti'nden öğrenmek istemişti. 1919 yılında İzmir ve çevresinde yaşayan masum Müslüman nüfusa çok büyük zulümlerin yapılmasına ilişkin görevlendirilen komisyonun yayınladığı raporun bir şekilde Lordlar Kamarası'na sunulmadığını söyleyen Lord Lamington, tek tek Yunan eylemini kınayan biri ABD, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın temsilcileri tarafından imzalanan başka raporların da tutulduğunu belirtmişti.[65]

Lord Lamington, Yunanlıların, yaptığı tahribat ve vahşetlerin görgü tanığı olan kişilerden kişisel olarak bilgi aldığını ve bölgedeki Türk sakinlere karşı yürütülen büyük baskı ve zulümle alakalı çeşitli belgelerin kendisine gönderildiğini dile getirmişti. Ancak Lord Lamington'a göre dikkate değer kanıt, zulmün yapıldığı bölgelere, daha çok Yunan yanlısı olarak giden Arnold Toynbee'nin yazdığı bir kitaptır. Toynbee'nin kitabından: "*Bu vahşet, tüm tarafların sırayla işledikleri, anormal bir sürece özgü suçlar olarak ortaya çıktı*" pasajını aktaran Lord Lamington, Müslümanların, özellikle İngiliz kamuoyunun ve Hindistan Müslümanlarının birkaç ay önce Küçük Asya'ya gönderileceği söylenen Soruşturma Komisyonu'nun görevine ne zaman başlayacağını öğrenmek istediğini ifade etmişti. Başbakan Lloyd George'un, Müttefikler arasında zorluklar olduğunu dair söylemlerinden yola çıkan Lord Lamington, Müttefiklerin komisyonda kimin olması konusunda anlaşamamalarından kaynaklı söz konusu katliamların devam etmesine izin vermelerini akıl almaz değerlendirmişti ve bunun altında başka bir sebep yattığına inanmıştı.[66]

[64] HC, Deb 29 May 1922 vol 154 c1681.
[65] HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1028.
[66] HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1029.

Lord Lamington'un Küçük Asya üzerine gerçekleştirdiği konuşmasına cevaben The First Commissioner Of Works[67] (The Earl Of Crawford[68]) (David Lindsay, Crawford'un 27. Kontu); Yunan Hükümeti'nin niyetleri hakkında İngiliz Hükümeti'nin açıklama yapmayacağını; Yunanlıların işgal ettiği topraklarda büyük bir sıkıntının hüküm sürmediğini; Rumların hâlihazırda Küçük Asya'da işgal ettiği bölgelerde devam eden savaş halinden kaynaklı bir ıstırap yaşamalarına rağmen; Türk mahallelerindeki koşulların Rum mahallelerindekinden daha iyi olduğunu söylemişti.[69] Küçük Asya'daki soruşturma komisyonuyla ilgili olarak İngiliz Hükümeti'nin hiçbir açıklama yapmayacağını da sözlerine ilave etmişti.[70]

Lord Lamington'un düşündüğü gibi barış görüşmelerini sürüncemede bırakan İngiltere yarattığı bu belirsizlik ortamına bir de Küçük Asya'da Hristiyanların maruz kaldığı sözde zulümleri araştırması için bölgeye bir tahkikat komisyonu göndereceği bilgisini yaymıştı. İngiltere'nin bu bilgiyi yaymasının altında Avrupa kamuoyu nezdinde Türklerin haklı davasının destek bulmaya başlamasının yattığı anlaşılmıştı. Nitekim İngiltere, Ankara Hükümeti'nin İzmit Konferansı teklifine cevap vermek yerine Küçük Asya'da Hristiyanların zulme uğradığı söylentilerini çıkarmakla Türk-Yunan harbini bitirecek Anadolu barışına çok da hevesli olmadığını bir kez daha teyit etmişti.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı devam ederken Türk ırkının anavatanı Küçük Asya, İstanbul ve Trakya için savaşmayacaklarına dair bir taahhüt veren İngiltere aksine hareket etmişti. Mondros Mütarekesi'nin

[67] The First Commissioner Of Works; Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı Hükûmeti ve 1922'den sonra Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükûmeti içinde İlk Bayındırlık ve Kamu Binaları Komiseri pozisyonudur; https://en.wikipedia.org/wiki/First_Commissioner_of_Works#:~:text=The%20First%20Commissioner%20of%20Works,Great%20Britain%20and%20Northern%20Ireland.

[68] (The Earl Of Crawford); 1398'de Sir David Lindsay için İskoçya Peerage'da yaratılmış olan Büyük Britanya'daki en eski unvanlardan biridir; https://en.wikipedia.org/wiki/Earl_of_Crawford.

[69] HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1031.

[70] HL, Deb 01 August 1922 vol 51 cc1032.

imzalanmasından sonra kararsız bir politika sergileyen İngiltere, yukarıdaki taahhütlerini bir bir çiğnemeye koyulmuştu. Sevr üzerinde daima direnen ve Türklerin temel hayat hakkını kabullenemeyen Başbakan Lloyd George ve destekçileri, İngiliz çıkarlarının bölgesel faydasını gözeterek Yunanlıları İzmir'e çıkardı. Sömürgesi Hindistan'ı Akdeniz, Süveyş, Ümit Burnu deniz yollarından başka Filistin, İran ve Irak'tan geçecek bir kara yoluyla da bağlamak isteyen İngiltere bunun için, kendine yakın gördüğü Yunanistan'ı İzmir'e çıkararak Akdeniz ve Yakın Doğu'da çıkarlarını korumayı amaç edindi. Bu amacı kapsamında Yunanlıları tehlikeli bir girişime teşvik eden İngiltere bölgede bir de Türk-Yunan savaşının yaşanmasına sebebiyet verdi. Sadece kendi topraklarında yaşamak gayesi güden Türkler Eylül 1921'de Sakarya'da Yunanlıları durdurmayı ve Fransa'yla imzaladığı Ankara İtirafnamesiyle de Müttefik Cephe'de bir gedik açmayı başardı. Açılan bu gedik İngiltere'nin Şark barışı söylemlerini güçlendirdi ve barış söylemi kapsamında İngiltere Mart 1922'de Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanlarını Paris Barış Konferansı'nda bir araya getirdi.

Paris Barış Konferansı'nda İngilizlerin, Küçük Asya'nın tahliyesine dair öncelik şartı öne sürmesi Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmedi. Öne sürdüğü öncelik şartlarıyla barışın önünü tıkayan İngiliz siyaseti, Lloyd George'a muhalif bazı Muhafazakârlar ve Liberallerin de bir kısmı tarafından tenkit edilmişti. Şark barışında kilit rol oynaması beklenen İngiltere'nin Küçük Asya politikası General Townshend gibi Türk dostu muhalifler tarafından da eleştirilmişti. Türk dostu olarak tanınan ve konuşmalarında İngiliz çıkarlarının Türklerle kurulacak dostluktan geçtiğine inanan General Townshend, Lloyd George ve Lord Curzon'un Türkiye siyasetini "*fesat siyaseti*" şeklinde değerlendirmişti. Ayrıca General Townshend, Türklerin bir anlaşma ve müzakere teklifi kapsamında İzmit Konferansı teklifine olumlu yanıt vermeyen İngiliz karar alıcıları barış aleyhtarı olmakla itham etmişti. Nasyonalist Türklerin, Mezopotamya (Irak) ve bütün İslam dünyasını İngiltere aleyhine kışkırtabilme ve Sovyet Rusya etkisine açık hale gelme ihtimalini stratejik açıdan tehlikeli değerlendiren General, İngiltere'nin siyasi, iktisadi ve ticari çıkarları için Türklerin dostluğuna önem vermesi gerektiğine vurgu yapmıştı. General İngiltere'nin Türkiye ve Hilafeti dost yaparak

sömürgelerindeki hareketlenmeleri sona erdirmek üzere Türkiye'yi karşısına değil yanına alması gerektiğini açıkça dile getirmişti.

Anlaşılacağı üzere General Townshend Şark'ta barışı geciktiren İngiliz Başbakanı Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un politikalarını şiddetle eleştirmişti. Şark'ta barış ve huzur sağlanamadığı sürece de İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının sürekli tehdit altında olacağını belirten General Townshend İngiliz siyaseti ve ticareti için Türklerle dostluk kurulmasını elzem nitelemişti. Bir bakıma Generalin nazarında İngiltere'nin ekonomik imtiyazlarının sürdürüldüğü yekpare bir Türkiye İngiliz çıkarları için daha akılcıdır. Sonuçta anlaşılmaktadır ki, İngiliz çıkarlarının Şark barışıyla korunacağına inanan ve bu noktada Türk-Yunan savaşının sonlandırılması gerektiğini sıklıkla dile getiren Generalin bir bakıma resmî olmayan ziyareti, Ankara Hükümeti tarafından haklı davalarını kamuoyuna aktaracakları bir araç biçiminde olumlu değerlendirilmişti.

Mondros Mütarekesi esnasında oynadığı rolü yeniden etkin kılmak isteyen General, Ankara Hükümet ricaliyle görüşmesinden sonra da Yunanlıların İzmir vilayetinin derhal tahliyesi ve Anadolu'nun Yunan işgali altında bulunan arazisinin Türklere iadesiyle barışın sağlanabileceğini hararetle savunmuştu. General, Boğazlar üzerinde geleneksel İngiliz siyasetine geri dönülmesini isterken; hâlihazırda Trakya meselesi ile adli, mali, iktisadi, askeri kapitülasyonlar meselesinde çok fazla talepte bulunulmamasını belirtmişti. Böylece General Türklerin sadece onurlu bir barışa rıza göstereceğine dikkat çekerek ve İngiliz menfaatlerini de göz önünde tutarak Türk-Yunan savaşının derhal sona erdirilmesi adına bir kamuoyu oluşturmayı amaç edinmişti. Aynı çabasını Lozan sürecinde de etkin kılmaya çalışan General, Mustafa Kemal Paşa'nın Müttefik Devletler nezdinde yapacağı aracılıkla kendisinin konferansa katılımını arzu etmiş ve barıştan sonra da İngiliz Büyükelçisi olmayı istemişti. Sonuç itibariyle Şark barışına dair girişimleri çerçevesinde Kûtü'l-Amâre esiri General Townshend Türk dostu olarak tarihe geçmişti.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Türk Diplomatik Arşivi (TDA), Yer No: 534/36975-148562-63, Tarih: 20 Mayıs 1922.

TDA, 534/36975-148562-64, 19 Haziran 1922.

TDA, 534/36983-148658-2, 26 Temmuz 1922.

TDA, 534/36983-148658-4, 26 Ekim 1922.

TDA, 534/36983-148658-7, 29 Ekim 1922.

TDA, 534/36983-148658-9, 27 Temmuz 1922.

TDA, 534/36983-148658-11, 27 Temmuz 1922.

TDA, 534/36983-148658-12, 29 Temmuz 1922.

TDA, 534/36983-148658-13, 30 Temmuz 1922.

TDA, 534/36983-148658-14, 2 Ağustos 1922.

TDA, 534/36983-148658-18, 28 Temmuz 1922.

TDA, 534/36983-148658-20, 22 Temmuz 1922.

TDA, 534/36983-148658-24, 20 Haziran 1922.

TDA, 534/36983-148658-26, 19 Mayıs 1922.

TDA, 534/36983-148658-28, 16 Mayıs 1922.

TDA, 534/36983-148658-29, 16 Mayıs 1922.

TDA, 534/36983-148658-30, 13 Mayıs 1922.

TDA, 534/36983-148658-31, 22 Mayıs 1922.

TDA, 534/36983-148658-32, 12 Mayıs 1922.

TDA, 534/36983-148658-33, 5 Mayıs 1922.

1.2. UK Cabinet Papers (İngiliz Kabine Belgeleri) (CAB)

CAB, 23/29 CC 1 (22)-22 (22), 1922 10 Jan-29 Mar

CAB, 23/20 CC 1 (20)-17 (20), 1920 6 Jan-31 Mar

CAB, 23/31 CC 48 (22)-63 (22), 1922 7 Sep-13 Oct

2. Resmî Yayınlar

2.1. Records of the House of Commons (Avam Kamarası Zabıtları) (HC)

HC (House of Commons), Deb (Debate) 29 May 1922 (The Full Date) vol (volume) 154 c. (Column) 1681.

2.2. Records of the House of Lords (Lordlar Kamarası Zabıtları) (HL)

HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1028.

HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1029.

HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1030.

HL, Deb 01 August 1922 vol 51 c1031.

HL, Deb 01 August 1922 vol 51 cc1032.

2.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, 14. Birleşim 3. Celse, 24 Mart 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, 14. Birleşim 3. Celse, 24 Mart 1922.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1. Dönem, 83. Birleşim, 3. Celse, 31 Temmuz 1922.

3. Tetkik Eserler

Bağçeci, Yahya, "İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 35 Yıl: 2013/2, s. 190-208.

Demirhan, Hasan, "Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması", *Asia Minor Studies*, C. 7, S. 2, 2019, s. 201-219.

Güven, Cemal, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012.

Karaca, Taha Niyazi, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations* (JATR), Volume 1, Number 1, January 2020, pp. 11-32.

Özden, Neşe, British Policy On The Fate Of Constantinople and The Allied Occupation Of The City On March 16,1920, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1998, 835-869.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Soy, Bayram, Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyâseti, *Türkiyat Araştırmaları*, Yıl 4, S. 7, 2007, s. 141-168.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016.

4. Tezler

Saygı, Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Şahin, Murat, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.

5. İnternet Kaynakları

Web Adresi: https://www.merriam-webster.com/dictionary/irredenta (İGT: 25.07.2022).

Web Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/First_Commissioner_of_Works#:~:text=The%20First%20Commissioner%20of%20Works,Great%20Britain%20and%20Northern%20Ireland (İGT: 25.07.2022).

Web Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Earl_of_Crawford (İGT: 25.07.2022).

Koşulsuz Destekten Yol Ayrımına: 'Yunan Düşü' Karşısında Müttefik Devletlerin Görüş Ayrılıkları (İddialar ve Suçlamalar)

Resul BABAOĞLU*

GİRİŞ

Yunanistan Krallığı'nın resmi ideolojisi, 1830'lardan itibaren etnosantrik bağlamlar da içeren ve dış politikada bir doktrin haline gelen "Megali İdea" olmuştur. 1840 ve 1850'lerde Yunan ulusunun tarih sahnesine çıkmasında temel düşüncelerden biri olan Megali İdea Balkan Savaşları ve Cihan Harbi'nin son safhasında zirveye ulaşmış, ayrıca Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunanistan'ın dış siyasetini belirlediği kadar Yunanistan'da yaşanan ulusal bölünmenin de belirleyici unsurlarından biri olmuştur.[1] Yunanistan'ın Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda elde etmiş olduğu kazanımlar, Megali idea düşüncesinin hayata geçirilmesi için eşine az rastlanır bir umut doğurmuştu.[2] Cihan Harbi'nden bir yıl önce Yunanistan'da tahta geçen Kral Konstantin'in Bizans İmparatorluğu'nun varisi olduğunu çağrıştıran XII. Konstantin unvanını kullanması büyük bir heyecana yol açmıştır. Prusya Harp Akademisi'nden mezun olan ve Almanya Kralı II. Wilhelm'in kız kardeşiyle evli olan Konstantin'in Başbakan Venizelos ile yaşamış olduğu görüş ayrılığı I. Dünya Savaşı ve sonrasında Yunanistan'ın kaderini belirlemiştir.[3] Venizelos ile Kral Konstantin arasında I. Dünya Savaşı'na katılıp katılmama konusundaki ayrılık Yunanistan'da Megali İdea etrafında tesis edilmiş olan düşünce birliğini yıkan bir etki yaratmıştır. Venizelos'un Rusya ile beraber müttefik devletlere karşı güçlü bir duygusal bağ mevcuttu. Bunun tersine Kral Konstantin ise Alman ordusunun üstün savaş

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü.
babaogluresul@hotmail.com

[1] Bkz. Olga Petrunina, "Byzantine Dream of Athenian Politicians (XIX-XX. Centuries)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2017, ss. 35-42.

[2] Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", G*üneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2010, s. 134.

[3] Michael M. Finefrock, "Ataturk, Loyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople From the Allies, June-August 1922", *The Journal of Modern History,* Vol. 52, No. 1, (Mar., 1980), s. 1049.

yeteneklerine sarsılmaz bir inanç beslemekteydi. Venizelistler ile Kralın taraftarları arasındaki görüş ayrılığının bir boyutu da Venizelos'un bütünüyle saldırgan bir politikaya dayanarak Megali İdea'yı gerçekleştirmeye dönük siyasetine karşı Kralın tehlikeli serüvenlere atılmadan küçük, fakat saygın bir Yunanistan'ı tahayyül etmesi idi.[4]

Cihan Harbi'nin başlamasından sonra İngiliz ve Fransızların teklifleri karşısında Venizelos Mart 1915'te Kral Konstantin'e bir muhtıra vererek savaşa girilmesini istemiştir. O sırada tıpkı Kral Konstantin gibi Alman yanlısı olan Genelkurmay Başkanı General Metaksas da bu gelişme üzerine görevinden istifa etmiştir. Kral Konstantin tarafından istifaya zorlanan Venizelos'un yerine Başbakanlığa atanan Gunaris'i ertesi yıl yapılan seçimlerde yenecek olan Venizelos Selanik'e gidip burada *Etniki Amina* (Milli Savunma) adıyla bir ihtilal hükümeti kurmuş, ardından da merkezi devletlere savaş ilan etmiştir.[5] Kral Konstantin'in tahttan feragat etmesinden sonra başa geçen Alexandros'un maymun ısırması sonucunda ölmesi, Yunanistan'ı içinden çıkılmaz bir çıkmaza sürükleyen olayları başlatmıştır. Yeniden tahta geçen Kral Konstantin ile Venizelos arasında ülke kaosa sürüklenmiştir. 1920 ile 1921 arasındaki bir yıllık sürede Yunanistan'da üç farklı hükümetin görev yaptığı düşünülürse ülkedeki istikrarsızlık ve huzursuzlukla Anadolu'daki askeri başarısızlık arasında sıkı bir bağ olduğu anlaşılacaktır.[6]

Yunanistan'daki iç çalkantıları kaygıyla izleyen İtilaf Devletleri Kralı resmen tanımasalar da Yunan Hükümeti ile gayrı resmi temaslarda bulunmaya devam etmişlerdir.[7] Ancak yine de Müttefiklerin Yunanistan'a açıktan yaptıkları yardımlar sona ermiştir. Bu durum, İngiltere'nin Yunanistan'a yapmış olduğu finansal desteklerde ve savaş malzemelerinde ambargoya gitmesi ile

[4] Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 112.

[5] M. Murat Hatipoğlu, "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 463.

[6] Çağla D. Tağmat, "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9 S.18, Güz 2013, s. 32.

[7] Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 26, S. 76, 2010, s. 32.

sonuçlanmıştır. Bir bakıma, Lloyd George, kendisini Kral Konstantin'in rejimini korumak ile "filhellenizm" arasında derin bir ikilemde bulmuştur.[8]

1. İnönü Savaşlarından Sakarya'ya: İtilaf Grubunda Yunanistan Sorunu

Yunanistan'ın Aydın bölgesinde kuracağı manda idaresine karşı çıkan İtalya ve buna destek olmayan Fransa'nın olumsuz yaklaşımlarından dolayı Yunanistan tamamen İngiltere'ye bağlı kalmıştır. Venizelos'un 1920 seçimlerini kaybetmesi ve Kral Konstantin'in tahta geri dönmesi Yunanistan'ın pozisyonunu zayıflatmıştır.[9]

II. İnönü Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri, Türk-Yunan savaşında tarafsız olduklarını ilan etmişler ve müttefiklerin işgali altında bulunan bölge ile Boğazlar bölgesi tarafsız bölge olarak kabul edilmiştir. 13 Mayıs 1921 tarihinden itibaren tarafsız olarak tarif edilen Bolayır-Küçükçekmece ile Karabiga-Gebze arasındaki bölgeden Türk ve Yunanların asker toplayamayacakları kararlaştırılmıştır. Ancak söz konusu karara rağmen Yunan ordusu tarafsız bölgeden asker toplamaya devam etmiş ve bölgeyi iaşe ve donanma üssü olarak kullanmaya devam etmiştir.[10] 1921'de Sakarya Muharebesi'nde Yunanların yenilgisi büyük ölçüde müttefiklerin Yunanistan'a koymuş oldukları finansal ambargo ile ilişkilendirilmiştir. Müttefikler aynı zamanda Anadolu demiryollarını Yunan ordusunu kullanmaktan alıkoymuştur. Ve daha da önemlisi özel şirketlerin savaşan iki tarafa da silah satmasına engel olması da önemli bir etkendi. İngiliz siyaseti ilerleyen günlerde de kararsızlığını korumuştur. Ancak Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Lord Curzon İngiltere'nin tarafsızlığını Yunanistan yanlısı bir siyaset ile yorumlamıştır. Örneğin Yunanların Boğazları bir donanma üssü olarak kullanması yönündeki şikâyetini görmezden gelmiştir. Diğer yandan, savaş bakanlığı Yunan donanmasının boğazlarda ve

[8] Finefrock, agm., s. 1052.

[9] John S. Koliopoulos-Thanos M. Veremis, *Modern Greece: A History Since 1821*,Wiley-Blackwell, Oxford 2010, s. 90.

[10] Bozkurt, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", s. 136.

Marmara'daki etkinliğine ilişkin müdahale etmemesi yönünde talimat gönderilmiştir.[11] Müttefiklerin Türk-Yunan savaşında tarafsızlıklarını ilan etmelerine rağmen Lloyd George yönetiminin Yunanistan yönetimine yaklaşımı son derece ikircikli bir görünüm taşıyordu. Londra Konferansı sırasında Venizelos ile görüşen Lloyd George, Kral Konstantin'in Yunanistan'a dönüşünden dolayı Yunan halkının dışlanmaması gerektiğini ifade ederek İngiltere'nin politikasının özünü Yunan siyasetçilerden ziyade Yunan milletinin belirlediğinin altını çizmiştir.[12] Bu görüşmede Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa'yı, Yunanistan'da ise Kral Konstantin'i istenmeyen liderler olarak tanımlayan Lloyd George, yine de Türklere karşı Yunanların desteklenmesi gerektiğini de ifade etmiştir.[13] Ancak bütün bu iyi niyet beyanlarına rağmen İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a yönelik politikalarında belirgin bir katı tutum hâkim hale gelmişti. Anadolu'daki muharebelerin Yunanistan aleyhine bir seyir takip etmesi Yunanistan'a yardımın maliyetini büsbütün artırıyordu. Üstelik Yunanistan'daki yeni rejimin askeri kapasitesi ve niyetleri konusunda Müttefik devletlerde güven bunalımı yaşanıyordu. Bunun yanı sıra, 1918-1919 yılında Yunanistan'a açılmış olan krediye blokaj konulması sonucunda Yunanistan 600 milyon drahmiden yoksun kalmış ve bu durum Yunanistan'da derin bir mali buhran yaratmıştır.[14]

1921 yılının Nisan ayında müttefiklerin tarafsızlıklarını ilan etmiş bulunmalarına rağmen Fransa ve İtalya'nın Yunanistan karşıtı tutumları gözle görülür bir hal almıştır. Lloyd George'un Helen yanlısı sözleri her ne kadar Yunanları yüreklendirse de İngiltere'nin Yunanistan'a silah, cephane ve mali yardım açısından tutumu giderek Fransa ve İtalya'nın yaklaşımına benzemekteydi.[15] Fransa ve İtalya en başından beri Yunanistan'a karşı sert bir tutum içinde olmuşlardır. Zira Yunanistan, İtalya'ya daha önce vaat edilen ödülü kapmıştı ve Fransa da İngiltere'nin Suriye'deki etkinliğinden rahatsızdı. Ayrıca İngiliz yönetiminin Yunanistan sevgisinde kendisi için bir çıkar

[11] Karl G. Larew, "Great Britain and the Greco-Turkish War, 1912-1922", *The Historian*, Vol. 35, No. 2, (February, 1973), s. 264.

[12] Tağmat, agm., s. 37.

[13] Aynı yer.

[14] Michael Llewellyn Smith, *Ionan Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2000, s. 67.

[15] Clogg, *age.,* s. 121.

göremiyordu.[16] Daha da önemlisi Fransa'da 1922 Haziran'ında Briand'ın yerine iktidara geçen Raymond Poincare, selefine göre biraz daha Yunan karşıtı bir politika izlemeyi tercih etmiştir.[17]

Sakarya Savaşı'ndan sonra Yunanistan Başbakanı Gunaris, Paris'ten sonra Londra'ya giderek Lord Curzon ile görüşmüş ve Yunanistan'ın Anadolu'da 3 milyon nüfuslu bölgeyi işgal ettiğini belirterek bölgede teşkilatlanmaya doğru gideceklerinin sinyallerini vermiştir. Lord Curzon ise bu bölgelerde temelli işgale gidilmesinin doğru olmayacağını vurgulayarak İngiltere'nin konuya olan yaklaşımını ortaya koymuştur. 12 Kasım 1922 tarihinde ise Gunaris, Lord Curzon'a verdiği muhtırada Marmara kıyılarında da Yunan askerinin bulunmasının zaruri olduğunu Türk olmayan ahalinin Türklere karşı korunması ve Avrupa ile Anadolu arasındaki ulaşımın güvenliğinin sağlanması ile açıklamıştır.[18]

Yunanistan'ın Sakarya Savaşı'ndan sonraki devrede izlediği siyaset müttefik devletler nezdinde iyiden iyiye rahatsızlık uyandırmaya başlamıştır. Yunan ordusunun bir yandan işgal altındaki İstanbul'u askeri bir üs ve iaşe kaynağı olarak kullanması ve Yunan denizcilerin çabalarıyla kurulan Yunan Milli Müdafaa Teşkilatı'nın başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Rum gençlerini Yunan ordusuna kazandırmak amacıyla harcadığı çaba göze batmaktaydı. Diğer yandan, denizlerde hoşa gitmeyen eylemlerde bulunan Yunan güçlerinin 100'ü subay, 1000'i er olmak üzere toplam 1100 Türk esirini taşıyan Heimei Maru adlı Japon gemisini Ege Denizi'nde alıkoyması Osmanlı Hükümeti tarafından Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri nezdinde protesto edilmişti.[19] Yunanlar, Batı Anadolu'da muhtar bir İyonya Devleti kurarak bölgede kurdukları işgal yönetimini teşkilatlandırma arayışına girerken Doğu Trakya'da ise Milli Mücadele'yi sindirebilmek maksadıyla İstanbul'u işgale kalkışacaklardır.[20]

---

[16] Larew, agm., s. 257.

[17] Larew, agm., s. 267.

[18] Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e 1919-1922*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989, s. 198.

[19] Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", s. 33.

[20] Bozkurt, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", s. 137.

2. Bardağı Taşıran Damla: Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı

1922 yılına gelindiğinde Anadolu'daki Türk ve Yunan askeri güçlerinin mevcut pozisyonlarında belirgin bir değişim yaşanmıştır. Türk ordusunun lehine gelişen koşullarda Yunanistan'ı yenilgiden kurtarmak adına mütareke teklifinde bulunan müttefiklere göre Anadolu'nun tahliye edilmesi gerekiyordu. Ancak Yunanlar, Anadolu'daki Hristiyan unsurların Türklerin insafına bırakılamayacağı gerekçesiyle bu palana sıcak bakmıyor ve mütareke teklifini sessizce geçiştiriyordu. 14 Temmuz'da mütareke teklifine resmi bir cevap veren Atina, Anadolu'nun şimdilik boşaltılamayacağını belirterek İngiltere'nin de desteğini aldıktan sonra Anadolu'da İyonya Devleti kurma hazırlıklarına başlamıştır. Bu plana göre Yunan ordusunun Anadolu'yu boşaltması gerekse bile geride bir Elen Devleti bırakılmalıydı.[21] Görüldüğü gibi, entrikalarla geçen 1922 yılında Türk ordusu karşısında gerilemeye başlayan Yunan askeri güçleri yeni hamlelerle hem müttefiklerin eski desteklerini geri kazanma hem de Megali İdea'nın hayata geçirilmesi için çaba sarf etmiştir.

7 Haziran 1922 tarihinde İzmir'deki Türk casusların raporlarına göre, Yunan birliklerinin Trakya'ya sevk edilmek üzere Silivri limanından Marmara yoluyla Trakya'ya sevk edileceği bilgisini geçtiler. Kısa sürede de bu birliklerin İstanbul'u işgal edecekleri söylentisi yayılmıştır. Kemalist güçler Batı Trakya'daki Yunan güçlerinin 13000 olan sayının 30.000'e eriştiğini öğrendiler. Ancak yine de Hacıanestis'in Yunan askeri önceliğini Osmanlının başkentine saldırmak şeklinde değiştirmesini oldukça güç bir ihtimal olarak gördüler. İsmet Paşa başta olmak üzere Kemalist generallere göre Yunan ordusunun İstanbul'un batısında toplanması bir kandırmacanın gereğidir ve Yunan askerinin önceliği İstanbul Boğazı boyunca ve İzmit Körfezi boyunca zayıf Türk hedeflerine saldırı gerçekleştirmektir. Ancak Kemalist güçlerin komuta kademesinin bu isabetsiz beklentilerinin aksine Yunan planı ileriye taşındı. Bu aşamada Hacıanestis'in birliklerini gizlilik içinde ilerletmesi başarıyla sonuçlandı ve 23 ve 27 Haziran'da Atina'daki İngiliz

[21] Şimşir, *age.,* s. 291.

maslahatgüzarının bildirdiğine göre Hacıanestis ve Yunanistan'ın İzmir'deki yüksek komiseri Stergiadis bütünüyle Yunan güçlerinin tahliyesinden yanaydılar. Müttefiklerin asker gözlemcileri de ilk başlarda Yunanistan'ın Anadolu kuvvetleri ile Trakya'daki kuvvetlerinin aynı kumandan tarafından yönetiliyor olmasını şaşkınlıkla gözlemlediler ve İstanbul'un işgali konusuyla alakalı zayıf söylentileri de ciddiye almadılar.[22] Aslına bakılırsa daha 1921 yılında bile Yunanistan kamuoyunda ve siyasal karar alıcıların duygu dünyasında İstanbul'un cazibesi karşı konulmaz bir tutkuya dönüşmüştü. Atina'daki Reuters muhabirinin bildirdiğine göre şimdilerde sadece Atina değil, aynı zamanda Yunanistan'ın her yerindeki benzer duygu ve beklenti yakın gelecekte Yunan Kralı'nın ordusunun başında olarak İstanbul'a girmesi şeklindedir. Helenlerin iddiasına göre Bizans İmparatorluğu'nun başkenti kendilerine aittir ve 1453'e dayanan bu heveslerini dillendirmekte duraksayamıyorlar ve King Konstantin yeni Yunanistan'ın Kralı olarak Aya Sofya'da taç giymelidir. Uzun zamandır müttefikler bu propagandaya pek kulak asmadılar. Ancak bu iddialar Yunanistan'da ana akım medyada dillendirilmeye başlayınca ve Yunanistan da resmi olarak bu isteklerini müttefiklere iletince müttefikler de Yunanistan'ın bu arzusunun yeniden değerlendirilmesi gerektiğini düşünmeye başladılar. Yunan şovenistleri bu iddiayı yüksek sesle dillendirince İngiltere'nin Yunanistan Büyükelçisi Earl Granvill de basına demeçler vermeye başlamış ve Mütareke antlaşmasına göre İstanbul'un işgal edilemeyeceğini uygun bir dille ifade etmiştir.[23] Özellikle hükümeti destekleyen basında İstanbul'un mutlaka işgal edileceği kaçınılmaz bir son olarak değerlendiriliyordu. Yayınlanan bir rapora göre, İngiliz bir bakanın Yunan Dışişleri Bakanını bu konuda uyardığı söylenmiştir. Earl Granville de M.Baltazzi ile bir görüşme yapmış ve konu yeniden gündeme gelmiştir. Resmi olarak ne konuşulduğuna ilişkin bir açıklama yapılmamasına rağmen. Reuters Ajansı İngiliz bakanın Yunan ordusu İstanbul'a girerse karşılarında düşmandan başka kimseyi görmeyeceklerini belirtmiştir. Yunan Hükümeti ise

[22] Finefrock, agm., s. 1057.

[23] "Greek Chauvinists not Encoureged", *The Christian Science Monitor*, Aug 23, 1921.

Earl Granville'ın böyle bir açıklama yapmadığını iddia etmiştir.[24] Öyle görünüyor ki İngiltere'nin, böyle bir işgal girişimine destek olmayacağını Atina'daki muhataplarına kabul ettirebilmek için uzun uğraşlar vermesi gerekmiştir.[25]

İngiltere'de Lloyd George Hükümeti'nin Yunanistan politikasının esasını oluşturan filhellenizm anlayışı Müttefik devletlerin Türk-Yunan savaşında ilan etmiş oldukları resmi tarafsızlığa rağmen işletilmiştir. Mr. Lloyd George, İstanbul'un Müttefikler tarafından ele geçirilmesine rağmen buranın terk edilmesi durumunda Yunanistan'ın İstanbul'a hâkim olabileceğini, çünkü Türk tarafının yeterli askeri güce sahip olmadıklarını ileri sürmüştür. Dolayısıyla Yunanlar İstanbul'u Çatalca veya İzmit'ten ilerleyerek ele geçirebilirler. Aslında müttefiklerin İstanbul'u Türkler için güvenli halde tutmaları ve dolayısıyla Yunan ordusunun Türk ordusuna esaslı bir darbe vurmasını engellediği için Yunanistan Boğazları kullanma imkânından yoksun olarak savaşı Anadolu'nun dağlarında yürütmek zorunda kalmıştır. General Harrington'dan gelen bir telgrafa göre Rusya'dan Samsun Limanı'na 800 ton mühimmat gelmiş, aynı şekilde Trabzon limanına da başka miktarlarda mühimmat gelmiştir. Mühimmat ve silahların önemli bir kısmı da İstanbul'da faaliyet yürüten Türkler tarafından kaçakçılık yollarıyla Anadolu'ya aktarılıyordu. Kemalist güçler İstanbul'daki Harbiye Nezareti ile yakın bir işbirliği içinde olmakla beraber bu silah sevkiyatları İngiliz güçlerinin hâkim oldukları bölgelerden küçük motorlarla gönderilmektedir. Dolayısıyla Yunanistan'ın Boğazları kullanması veya İstanbul'u işgal etme isteklerini reddetmek çok kolay görünmemektedir. Mr. Briand ise Yunanların Karadeniz'deki faaliyetleri konusunda bir rahatsızlık olmadığını belirtmiş ve Yunanların Bolşeviklerden Kemalist güçlere gelen yardımları önlemelerinden kimsenin şikâyetçi olmadığını da belirtmiştir. Ancak Yunan donanmasının savunmasız kasabaları bombalamasının

[24] "Greek Ambition: An Occupation of Constantinople British Attitude Misrepresented", *The Irish Times*, Aug 20, 1921.

[25] "The Near East: Greece and the Allies Inefficient Diplomacy", *The Irish Times*, Aug 8, 1921.

önlenmesi gerektiği, zira bu durumun barış görüşmelerini sekteye uğratmaktan başka bir sonuç doğurmayacağının altı çizilmiştir.[26]

Yunan donanmasının Marmara Denizi ve boğazlardaki birtakım eylemleri 1922 yılının yaz aylarına gelindiğinde ciddi rahatsızlıklar uyandırmıştır. İstanbul'un bir Yunan deniz harekât merkezi olarak kullanılması Ankara Hükümeti tarafından protesto edilmiştir. Diğer yandan, İstanbul'dan hareket eden Yunan gemilerinin Kefken'den İstanbul'a odun taşıyan küçük Türk gemilerini tahrip etmeleri, Müttefik devletlerin yüksek komiserliklerinin tepkisini çekmekte gecikmemiştir. İstanbul'daki ekmek fırınlarında ihtiyaç duyulan odunların yüklendiği gemilerin Yunanistan engeline takılması İstanbul'da doğal olarak bir ekmek kıtlığına sebep olmuş ve ciddi ekonomik kaybı doğurmuştur. Benzer şekilde, Samsun limanının Yunan donanması tarafından bombalanması ve İnebolu'nun zapt edilmesi Fransız ve İtalyan yüksek komiserlerinin sert tepkisi ile karşılanmıştır.[27] Yunanistan ile ilgili İstanbul özelinde duyulan rahatsızlıklardan bir diğeri de şehirdeki yerleşik Rumların yarattığı tehlike idi. General Harrington'un emirlerinin yer aldığı bir rapora göre, Yunan ordusuna katılma potansiyeli taşıyan İstanbul'daki Rumları uzaklaştırmak gerekmektedir. Rumbold'a göre zaman zaman taşkınlık çıkardıkları bilinen İstanbul Rumlarının politik olarak da huzur bozucu bir yönü vardır. Aslında yorumlara göre son derece az sayıda İstanbul Rum'u Yunan ordusuna katılmıştır ki bunların çoğu da Venizelist Milli Savunma Teşkilatı bünyesinde orduya katılmışlardır. Rumların İstanbul'da mobilize edilmelerine ya da İstanbul'u merkez olarak kullanmalarına izin verilmemelidir. Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserliklerine İstanbul'dan her iki tarafa da katılımlara engel olunması konusunda gerekli bildirimler yapılmalıdır.[28] İstanbul'daki Rumların faaliyetlerinden dolayı Türklerden şikâyetler aldıklarını belirten Rumbold konuyla ilgili görüşlerini şu ifadelerle aktarmıştır:

---

[26] Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919-1939, Ser. 1, Vol. 15, British Secretary's Notes of an Allied Conference Held at the Quai d'Orsay, Paris, on Wednesdday, August 10, 1921.

[27] Foreign Office (FO), 424/254, Correspondence Respecting Turkey, Mr. Henderson to the Earl of Balfour, E 7066/76/44, Constantinople, July 8, 1922.

[28] DBFP, 1919-1939, Sir H Rumbold (Constantinople) to Earl Curzon (Recieved April 13, 1921) No. 6, (E 4395/13/44), April 12, 1921.

> "Bu tür şikâyetleri genellikle abartılı bulmama rağmen bunların hepsini General Harrington'a havale ediyorum. Harrington bana ilettiği görüşüne göre İstanbul'da Türklere sorun yaratan veya Yunan ordusuna katılma potansiyeli taşıyan Osmanlı kökenli olmayan Rumlara İstanbul'dan ayrılmaları için süre vermeyi ve bu süreyi aşanların ise enterne edilmelerini teklif etmektedir. İşin aslını öğrendiğimde de Yunanistan'da yayınlanan yedek askerlerin listesine göre İstanbul'dan 1400 kişinin adları yer almaktadır. Şu ana kadar sadece 147 kişi bu çağrıya uyarak orduya yazılmıştır. General Harrington bana zor bir soru sordu ben de görüşlerinizi merak ediyorum bununla ilgili. Türklerin Müttefiklerin kontrolündeki İstanbul'da bir mobilizasyon planlamalarını düşünemediğimiz gibi Rumların da İstanbul'u bir harekât merkezi olarak belirleyip mobilize olmalarına müsaade etmememiz mantığa uygun olacaktır".[29]

İstanbul'da Yunan güçlerinden kaynaklanan bütün rahatsızlıklar bir yana, Temmuz ayından itibaren Yunan ordusunun İstanbul'u işgal edeceği yönündeki iddialar müttefik devletleri alarma geçirmiştir. Bu konudaki ilk duyumları aktaran İngiltere'nin Atina'daki maslahatgüzarı Mr. Lindley, Fransız mevkidaşından aldığı bilgiye göre, Yunan Hükümeti'nin Küçük Asya'daki işgal edilmiş bölgeleri ilhak edeceği ve İstanbul'a doğru bir harekât başlatacağını bildirmiştir.[30] İngiliz tarafının ilk etapta konuyu önemsizleştiren tutumuna rağmen Fransa ve İtalya yüksek komiserleri konuyla ilgili kuşkularını belirtmekten çekinmemişlerdir. General Charpy ve General Pelle'ye göre Çorlu'da Yunan birliklerinin ilerlemeye başladıkları ve Trakya'daki Yunan askeri güçlerinin muazzam bir seviyeye eriştiğini belirtmişlerdir. General Harrington'ın Fransız yetkililerin bu yöndeki şikâyetlerine rağmen Yunan ordusunun Midye istikametindeki hareketinin muhtemelen Türk birliklerine tehdit oluşturacağı yorumunu yapması endişe yaratmıştır.[31] İngiltere'nin Atina'daki maslahatgüzarı Lindley de konuya şu sözlerle yaklaşmıştır:

---

[29] DBFP, 1919-1939, Sir H Rumbold (Constantinople) to Earl Curzon (Recieved April 13, 1921) No. 6, (E 4395/13/44), April 12, 1921.

[30] FO, 424/254, Correspondence Respecting Turkey, E 6803/5/44 Mr. Lindley to the Earl of Balfour Athens, July 8, 1922.

[31] FO, 424/254, Correspondence Respecting Turkey, E 7137/27/44, Lieut. General Sir C. Harington to War Office, Constantinople, July 17, 1922.

"*… daha önce de rapor edildiği gibi, her ne kadar Fransızlar bu konuyu köpürtseler de Müttefikler İstanbul'da oldukları sürece Yunan ordusunun İstanbul'a bir saldırı başlatacaklarına inanmıyorum. Olanaksız değil, ancak Yunanlılar İstanbul'u işgal etmekle savaşı sonlandırmak istemiş de olabilirler*".[32]

Temmuz ayının sonlarına doğru Yunan ordusunun İstanbul'a bir harekât başlatacağına ilişkin söylentiler belirgin bir biçimde artış göstermişti. Atina'daki İngiliz elçisi Mr. Bentinck, son günlerde dolaşımdaki söylentilere göre yarı resmi makamlardan alınan bilgiler de dâhil olmak üzere Yunan ordusunun İstanbul'a doğru başlatacağı harekâtın eli kulağında olduğu ve bu harekâta İngiltere'nin örtülü bir şekilde destek verdiğini bildirmiştir.[33] Batı Trakya'da bu gelişmeler cereyan ederken İstanbul'da bulunan Müttefik devletlerin amiralleri yapmış oldukları bir toplantıda konuyu masaya yatırmışlardır. Yunan ordusunun Trakya'daki yoğunluğunu artırması ile alakalı ortaya atılan bir görüşe göre Yunan ordusunun yaratabileceği askeri sonuçlar göz ardı edilmemelidir. Yapılan toplantıda görüş birliğine varılan meseleleri vurgulayan Henderson konuyu şu şekilde özetlemiştir:

> "Bu durum şu anlama gelmektedir ki eğer Anadolu'daki Yunan kuvvetleri atılırlarsa en azından Trakya'da kalıcı olmak isteyecek ve Yunan hayallerini süsleyen Trakya'daki varlığını güçlendirmek için bunu bir koz olarak kullanmak isteyecektir. Bununla birlikte her ne kadar Yunanistan tarafından ani bir hareket beklenmemesine rağmen aşağıdaki üç ihtimal de göz önünde bulundurulmalıdır.
>
> 1- İstanbul'a bir Yunan harekâtı
>
> 2- Kısa süreli bir işgal girişimi, ancak tarafsız bölgenin ihlal edilmesi
>
> 3- Yunanistan'da bir darbe girişimi
>
> Bu nedenle, Majestelerinin Hükümeti'nin bu ihtimallerle ile ilgili görüşünü açıkça beyan etmesi gerekmektedir. İstanbul'daki İngiliz askeri birliklerin komutası tarafsız bölgenin herhangi bir şekilde ihlal edilmesine şiddetle karşı durmaktadır. Bu nedenle Fransız askeri güçleriyle işbirliği

[32] FO, 424/254, Correspondence Respecting Turkey, Mr. Lindley to the Earl of Balfour, Athens, July 24, 1922.

[33] FO, 424/254, Correspondence Respecting Turkey Mr. Bentinck to the Earl of Balfour, Athens, July 26, 1922.

> içinde birlikte hareket etmeyi tercih etmektedir. Diğer yandan Trakya'da tarafsız bölgenin ihlal edilmesi Kemalist güçlerin İzmit bölgesinde bir ilerleyişine de bahane teşkil edecektir. Bu noktada Fransızlardan ortak hareket etmek doğrultusunda gerekli garantiler alınmalıdır. Bu nedenle, Müttefik askerlerinin Yunan kurşunlarıyla ölmemesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini şiddetle belirtmek durumundayım. Yunan ordusunun Trakya'daki tarafsız bölgeyi geçmesi durumunda İstanbul'un korunması için zaman kazanmak adına mümkün olan her şey yapılmalıdır".[34]

İngiltere tarafından konu bu şekilde değerlendirilirken Yunan yetkililer olası bir işgal girişimi karşısında İngiltere'nin nasıl davranacağını kestirebilmek adına İstanbul'da bulunan maslahatgüzarları vasıtasıyla Mr. Henderson'a konuyu sorduklarında Majestelerinin Hükümetinin ve İngiltere Genelkurmayının tavrının olumsuz olacağı cevabını almışlardır.[35] *İngiliz Yüksek Komiserliği İstanbul'un güvenliği ve tarafsız bölgenin statüsünün Yunan ve Kemalist güçler tarafından tehlikeye atılmaması için üzerine düşen sorumluluğu yerine getirecektir* cevabını alan Yunan devlet adamları konuyu bu kez de İngiliz Dışişleri teşkilatına sunacaklardır. Yunan maslahatgüzarının İngiltere Dışişlerine sunmuş olduğu mektupta Yunan Hükümetinin mevcut krize bir son vermek için en etkili yolu deneyeceği belirtilmiştir. İngiltere Hükümeti cevabi mektubunda İstanbul'un işgal edilmesi durumunda Müttefik kuvvetlerin buna engel olacakları ve bunun Yunanistan için ciddi sonuçlarının olacağı ifade edilmiştir.[36] 29 Temmuz'da Yunanistan dışişleri Bakanı Baltazzi'nin Atina'daki Müttefik devletlerin büyükelçilerine verdiği notada, ancak İstanbul'un işgal edilmesiyle barışın sağlanabileceği ileri sürülmüştür.[37] Aynı gün Fransız ve İtalyan maslahatgüzarlarla bir toplantı yapan İngiltere elçisi, konuşulan konuları kendi başkentine şu ifadelerle aktarmıştır: *Her iki arkadaşım da İngiltere'nin olası bir*

[34] FO, 424/254, Mr. Henderson to the Earl of Balfour, Constantinople, July 27, 1922.

[35] FO, 424/254, Mr. Henderson to the Earl of Balfour, Constantinople, July 28, 1922.

[36] FO, 424/254, The Earl of Balfour to Mr. Bentinck (Athehns), Foreign Office, July 28, 1922.

[37] FO, 424/254, Mr. Bentinck(Atina'daki İngiltere elçisi) to the Earl of Balfour, Athens, July 29, 1922.

Yunan harekâtının işbirlikçisi olduğu söylentilerini hatırlattı ve kendilerine Yunan dışişleri bakanına söylediklerimi tekrarladım. Fransız Bakana göre esas amaç müttefiklerin ortak bir karar alarak Yunan Hükümetine Müttefik devletler hükümetlerinin uyumadığını göstermek olması gerektiği görüşündedir.[38]

Yunanistan'ın Trakya'daki askeri hareketliliğine yönelik iddialar üzerine İngiliz askeri yetkililerin bölgeye yaptıkları teftişte gördükleri hayret uyandırıcı cinstendir. İngiliz askeri yetkilinin şu ifadeleri, İngiltere'nin gerçekle yüzleşmesine bir nebze de olsa katkı yapmıştır:

> "Savaş Bakanlığı'na göndermiş olduğu telgrafta durumun müttefiklerin aleyhine olduğunu not etmiştir. Ona göre, Atina'da Yunan Hükümeti'nin aptalca bir harekete girişmemesi için müttefiklerin ortak bir girişimde bulunmaları gerekmektedir. Diğer yandan bu öğleden sonra Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri Yunan güçlerinin İstanbul'daki faaliyetlerini sorgulayan ifadelerle bize başvurdular. İstanbul limanının tarafsızlığının daha sıkı bir şekilde sağlanması için ve Yunan gemilerinin durumunu hükümetlerimize bildirmemiz istendi. Bana göre de Yunan gemileri İstanbul'da kalmalı en azından rehin olarak bile olsa burada bulunmaları bizim işimize gelecektir. Diğer yandan Yunan gemlerinin ayrılması da başka bir girişimin habercisi olacağı için burada gözlem altında tutulmaları bizim işimize gelecektir. Yunan güçleri müttefikleri karşılarına alırlarsa bu gemilere de el konulabilir. Diğer yandan, Yunan maslahatgüzarına bir kez daha dedim ki Yunanistan müttefikleri karşısına alacak bir girişimde bulunmamalıdır. İngiltere de dâhil olmak üzere Yunanistan'ın tarafsız bölgeyi ihlal etmesine göz yumulmayacağını söyledim".[39]

Nihayet Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın İngiltere'ye 31 Temmuz'da vermiş olduğu resmi notada İstanbul'un işgal edileceği ilk kez açıklanmış oluyordu. Yunanların Müttefiklere verdikleri notada bundan sonra çatışmalardan Yunanistan'ı sorumlu tutmanın haksızlık olacağı ileri sürülmüş, ayrıca notada Türk-Yunan çatışmalarının savaşın önemli bir safhası olduğu belirtilerek

[38] FO, 424/254, Mr. Bentinck to the Earl of Balfour, Athens, July 29, 1922.

[39] FO, 424/254, Mr. Henderson to the Earl of Balfour, Constantinople, July 29, 1922.

müttefiklerin Türk tarafına baskı kurmak için İstanbul'u işgal etmiş olduklarına yer verildi. Müttefikler İstanbul'un tarafsızlığıyla aslında Türk tarafını korumuş oluyorlar. Böylelikle Yunanistan Türk tarafına baskı kurmaktan mahrum bırakılıyor… Yunanistan, barışı sağlamanın tek yolunun İstanbul'un işgalinden geçtiğini düşünmektedir. Bu nedenle Yunanistan Müttefik devletlerin askeri birliklere gerekli emirleri vermeleri için yalvarmaktadır.[40] Böylelikle Yunanistan Kralı'nın da onaylamış olduğu İstanbul'un işgal planı resmiyet kazanmış oluyordu.[41] Yunanistan'ın İstanbul'a başlatacağı işgal haberlerini değerlendiren *The Times,* Yunan Hükümeti'nin açıkça zor bir durumda olduğuna yer vermiştir. Habere göre, bir kararsızlık ve binlerce askerin evlerinden uzağa gönderilmeleri Yunan Hükümeti'ni İstanbul konusunda bir oldubittiye sürükleme tehlikesi yaratacaktı.[42] İngiltere tarafından bu notaya verilen cevapta kullanılan ölçülü ve dengeli dile bakıldığında, Fransa ve İtalya'ya nazaran İngiltere'nin Yunanistan'ın taşkınlıkları karşısında teyakkuza geçme noktasında yaşadığı kararsızlık açığa çıkmaktadır:

> "Majestelerinin Hükümeti'nin Yakın Doğu siyasetinin tek amacı şudur ki, bölgede savaşan devletlerarasında barışın tesis edilmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda Yunan Hükümeti'nin Müttefiklerin rızasını aramalarını da olumlu karşılamaktadır. Majestelerinin Hükümeti barışın şimdiye kadar sağlanamamış olmasından derin bir üzüntü duymakla beraber Yunanistan'ın İstanbul'a yapacakları bir işgal girişiminin savaş durumuna son vermeyeceği bir yana yeni sorunlara ve düşmanlıklara da yol açacağını düşünmektedir. Beykoz'da ya da başka bir yerde toplanacak olan bir konferansta da Yunan Hükümeti'nin bu teklifinin hoş karşılanmayacağı ve bunun kabul edilemez olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle Majestelerinin Hükümeti kendini bir kez daha ifade etmekle yükümlü görmektedir ki Yunanistan'ın İstanbul'u işgali hoş karşılanmayacağı gibi

[40] "Greek Note to Powers Permission Asked to Occupy", *The Scotsman*, Jul 31, 1922; "What Greece Asks?", *The Manchester Guardian*, Jul 31, 1922; "Greece Decides Upon Occupation of Constantinople", *The Christian Science Monitor*, Jul 31, 1922; "What Greece Asks?", *The Manchester Guardian*, Jul 31, 1922.

[41] "Greek Plans Disclosed", *The Irish Times*, Jul 31, 1922.

[42] "Greece and the Turks: An Inadmissable Demand", *The Irish Times*, Jul 31, 1922.

> tarafsız bölgenin herhangi bir şekilde ihlal edilmesine de askeri önlemlerle karşı konulacaktır".[43]

İngiltere'nin bu tutumu aynı gün İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komisere gönderilen telgrafta da görülüyordu. Fransızların askeri önlemler konusundaki ısrarına göre nispeten daha ılımlı olduğu görülen İngiltere'ye göre, İstanbul'a bir saldırının püskürtülmesinin kabul edilmesine rağmen, şimdilik askeri bir önlem almanın sağlıksız olacağı belirtilmiştir.[44] İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Yunan Hükümeti'ni İstanbul'u işgalden kaçınması için ciddi bir şekilde uyarırken Savaş Bakanlığı da bir harekâtı askeri güçle engellemek için her türlü önlemi almıştır. Fransız güçlerinin Çatalca'da desteklenmesi için İngiliz birlikleri yola çıkmış ve muhtemel bir Yunan ilerleyişini önlemek için bu birlikler 30 mil batıya ilerlemiştir. Bu önlemler, İstanbul'un tarafsızlığını bozacak muhtemel bir Yunan harekâtını engellemeyi amaçlıyordu. Diğer yandan Malta'dan yola çıkan İngiliz birlikleri de Yunan saldırganlığına bir önlem olarak düşünülmüştür.[45] Bu gelişmeler yaşanırken bir hamle de Müttefik devletlerin amirallerinden gelmiştir. Müttefik devletler amiralleri yüksek komiserliklere bir nota göndererek Yunan savaş güçlerinin bundan böyle boğaz suyollarını kullanamayacaklarını ve dahi yanaşamayacaklarını bildirdiler. Hatta Yunan gemilerinin asker ve yardımcı kuvvetleri taşımak için Çanakkale Boğazı'nı da mevcut tansiyon dininceye kadar kullanamamalarını istemişlerdir.[46]

Yunanistan, Müttefiklerin 31 Temmuz'daki notasına cevaben İstanbul'un işgali gibi ciddi bir tedbirin Anadolu'daki savaşı bitirebileceğine inancının tam olduğunu bildirmiştir.[47] Yunan Hükümeti yeni açıklamalarla İstanbul'un işgali meselesine yoğunlaştı. Müttefiklerin hayal kırıklığı yaratan cevaplarını aldıktan sonra

[43] FO, 424/254, The Earl of Balfour to Mr. Bentinck (Athens), Foreign Office, August 1, 1922.

[44] FO, 424/254, The Earl of Balfour to Sir H. Rumbold (Constantinople), Foreign Office, August 1, 1922.

[45] "British Rush Troops to Halt Greek March on Turkish Capitol", *Los Angeles Times*, Aug 1, 1922; "Constantinople Menaced By Greeks", *The Washington Post*, Aug 4, 1922.

[46] FO, 424/254, Sir H. Rumbold to the Earl of Balfour, Constantinople, August 2, 1922.

[47] "Greece Still Protest: Desire to Crush Turkish Resistance", *The Irish Times*, Aug 5, 1922.

Yunanistan yeni bir nota ile talebini tekrarlayarak bu niyetinin önünde hiçbir engelin duramayacağını belirtmiştir.[48] Yunan Dışişleri Bakanı'nın göndermiş olduğu üçüncü notada müttefiklerin Yunanistan'ın İstanbul'u işgaline yönelik almış oldukları önlemlerin Yunanistan'ın barışı sağlama yönünde atmış olduğu adımların önünde önemli bir engel olduğuna yer verilerek Müttefiklerin bu adımının Yakın Doğu'da Hristiyanların yeni sorunlarla karşılaşmalarına yol açıp ciddi istikrarsızlıklara davetiye çıkaracağına vurgu yapılmıştır.[49] Diğer yandan, Yunanistan cephesinde İstanbul'un işgal edilmesi düşüncesini besleyen en kuvvetli amil de İngiltere'nin bu işgale örtülü bir destek verdiğine yönelik inançtı. Reuters ajansına göre İngiltere'nin Yunan ordusunun İstanbul'u işgaline destek vereceği yönündeki beklentiler söz konusu harekâta olan inancı beslemektedir. Müttefiklerin Trakya'ya yönelik askeri ilerleyişleri de Yunanistan tarafından düşmanca bir tutum olarak değerlendirilmemiştir. Ayrıca, Yunanistan İngiltere ve Fransa arasında Anadolu sorunu konusundaki anlaşmazlıktan da faydalanmaktadır. Ve en önemlisi de İngiltere'nin resmi açıklamalarının aksine Yunanistan'ı desteklediğine inanılmaktadır.[50] Ancak dolaşımdaki bu haberlere rağmen Reuters ajansı İngiltere'nin Yunanistan'ın İstanbul'a planladığı işgal hareketini desteklediği iddialarını çürütmekte ve İstanbul'a giriş yapacak olan Yunan ordusunun Müttefiklerle çatışma yaşayacağını duyurmuştur.[51]

Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltazzi'nin 3 Ağustos'ta İngiltere'ye sunduğu notada Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmeye niyetli olduğu belirtilmiştir. Bilal Şimşir'e göre Yunanistan'ın bu kararı İngiltere'nin teşviklerinin bir sonucuydu. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın 29 Temmuz'da kabineye sunduğu gizli bir raporda Kemalistlere karşı bir tehdit olarak Yunanların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine izin verilmesi teklifi yer almıştır. Yine Lloyd

[48] "Greece to Restate Case in Note to Allied Powers", *The Christian Science Monitor*, Aug 2, 1922.

[49] FO, 424/254, Mr. Bentinck to the Earl of Balfour, Athen, August 3, 1925; "Asia Minor Problem: A Serious Complication Autonomy for Ionian Island", *The Times of India*, Aug 1, 1922.

[50] "Greece and Great Britain's Policy", *The Scotsman*, Aug 8, 1922.

[51] "The Near East: Greece and the Allies Inefficient Diplomacy", *The Irish Times*, Aug 8, 1921.

George'un 4 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada: … *Ne olursa olsun, Anadolu'nun bu bölgesindeki azınlıkları etkili bir şekilde korumak gerekmektedir. Bu güvencelerle Ankara'nın sözünü kastetmiyorum. Bu söz Ermenistan için de verilmişti. Neye yaradı? Tek Ermeni'nin ve Rum'un hayatını kurtarmadı. Himaye, bu bilinen bölgedeki hükümetin anayasası biçiminde ve etkisinde yeterli bir himaye olmalıdır* şeklindeki sözleri Yunanistan'da coşkun sevinç gösterilerine yol açmakla birlikte, bu sözlerin Yunan notasından bir gün önce kullanmış olması da üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir.[52]

Bilindiği üzere, Düzenli Ordunun 26 Ağustos 1922 tarihinde Yunan ordusuna başlattığı taarruz sonucunda kesin bir askeri yenilgi alan Yunanistan'ın İstanbul'u işgal planı büyük bir yara almış olsa da Düzenli Ordu karşısında alınan onur kırıcı yenilginin etkilerinin azaltılması yine İstanbul'un ele geçirilmesinde aranmıştır. Yunanistan'da yayınlanan Athena gazetesinin editörü, Yunanistan'ın onurunu geri getirmenin tek yolunun İstanbul'a ani bir saldırıdan (coup de main) geçtiğini belirtmiştir. İngiliz elçilik yetkilisinin durumun bu kadar kolay olmayacağını belirtmesi üzerine editör, İstanbul'da yeterli askeri gücün bulunmadığını ifade ederek bir hükümet üyesini bu konuda ikna ettiğini ifade etmiştir. İki Yunan gazetesi de aynı gün İstanbul'a bir saldırı yapılmasını önermiştir.[53] Yunan gazetelerinde sıkça yer bulan bu tür söylemlerin yarattığı tehlikeyi Yunanistan başbakanı ve Dışişleri Bakanı'na ileten İngiliz maslahatgüzar, bu düşüncenin saçma ve delilik olduğu cevabını almıştır.[54] Bu konuyu gündemine alan İngiliz yetkililere göre ise Yunan ordusunun mevcut durumunun ve siyasi ortamın böyle bir harekâtı olanaksız kılmakla beraber, İstanbul'a Yunan işgali korkusu Kemalist güçlerin ileride ateşkes görüşmelerinde önemli bir kart olabilecektir.[55]

---

[52] Şimşir, *age.,* s. 310.

[53] FO, 424/254, Mr. Bentinck to the Marquess Curzon of Kedleston, Athens, September 15, 1922.

[54] FO, 424/254, Mr. Lindley to the Marquess Curzon of Kedlestone, Athens, September 18, 1922.

[55] DBFP, 1919-1939, Ser. 1, Vol. 18, Marquess of Kedlestone., Reference: E 9089/27/44), Sep 10, 1921.

3. Fransa ve İtalya'ya Yönelik İddialar

Paris Barış Konferansı'ndan sonra Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması ve Anadolu'da başlayan işgaller, Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatan nedenler arasındaydı. Kemalist hareketin bu mücadeledeki en büyük şansı belki de Müttefik devletler arasında ortaya çıkan ihtilafların yarattığı belirsiz durumdu. Yunan ordusunun Kemalist güçlere karşı desteklenmesini kendi çıkarları açısından elzem bulmayan Fransa Devleti adına Henry Franklin Bouillon ve TBMM Hükümeti adına Mustafa Kemal Paşa arasında Ankara'da yapılan görüşmeler 20 Ekim 1921 tarihinde iki taraf arasındaki savaşı sonlandıran bir barış antlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum Anadolu'daki Türk-Yunan savaşında dengeleri değiştirdiği gibi, Müttefik cephede de derin bir gedik açmıştır. Başta İngiltere ve Fransa arasında bir güven bunalımı yaratan bu gelişme, Yunanistan'ın Kemalist güçler karşısında aldığı yenilgilere bir bahane teşkil etmiştir. İngilizlerin Fransa ve İtalya'ya yaklaşımındaki bariz güvensizliği yansıtan 21 Ağustos tarihli bir yazıya göre, Mersin'den yola çıkıp 17 Ağustos'ta İzmir'e varan İtalya'ya ait bir vapurun Kemalist güçlere hava taşıtları getirdiği aktarılmış, ayrıca Fransızların Kemalist güçlere savaş malzemelerini sel gibi akıttıklarına da yer verilmiştir. Diğer yandan, Kemalist orduda görev yapan Fransız subayların yer aldığı bilgisi de söz konusu raporun zikredilmeye değer bir yönüydü.[56] Türk ordusu karşısında Yunan ordusunun almış olduğu kesin yenilginin nedenlerini İngiltere'nin Atina elçisine açıklayan Yunanistan Genelkurmay Başkanı'nın ifadeleri de önemli iddialar taşımaktaydı: *Bu sabah Yunanistan Genelkurmay Başkanı Atina'daki askeri ataşemize vermiş olduğu raporda Kemalistlerin geçen Haziran ayında İtalyanlardan hava taşıtları aldıklarını belirterek bu durumun Yunan hava keşif uçuşlarını aksattığını ifade etmiştir. Bu nedenle Kemalist güçlerin Afyonkarahisar'ın kuzeyinde yoğunlaşmalarının geç fark edilmesine sebep olmuştur. Eş zamanlı olarak dört Türk tümeninin Afyonkarahisar'ın kuzeyinden başlatmış oldukları saldırı ana harekâta destek olmuştur.*[57] Bunun yanı sıra, Athenaiki gazetesinin

[56] FO, 424/254, Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedlestone, Constantinople, August 21, 1922.

[57] FO, 424/254, Mr. Bentinck to the Marquess Curzon of Kedlestone, Athens, August 29, 1922.

iddiasına göre, Fransız subaylar, Kemalistlerin hava taşıtlarını kullanarak Türk birliklerine komuta etmektedirler. Gazete bu tarz iddialarını daha da ileri taşıyarak rütbeleri albaydan yüzbaşıya kadar uzanan 16 Fransız subayının Kemalist orduda görev yaptıkları ve maaş aldıklarını yazmıştır.[58] Fransız Hükümeti bu tür haberleri kınamış, dışişleri bakanlığı da resmi tenkit yayınlamıştır.[59]

Fransa'nın Kemalistlere silah yardımında bulunduğuna ilişkin iddiaları gündeme getiren İngiltere, Fransız yetkililerden bu konuda bir açıklama talep etmiştir. Fransa adına konuyu özetleyen Poincare, daha önce yapılan hukuki düzenlemelerle devletlerin savaşan taraflara silah satmasının yasaklanmasına rağmen özel şirketlerin bu yasaktan muaf olduklarını hatırlatmış ve Fransız Hükümeti'nin böyle bir harekete girişmeyeceğini iki nedenle açıklayarak bunlardan ilkinin Majestelerinin Hükümeti'ne dostane olmayan bir tutum anlamına geleceği, ikincisinin de Yakın Doğu'da İngiltere'ye karşı kullanılabilecek olan bu silahların ileride Fransa'ya karşı da doğrultulabileceğini ifade etmiştir.[60] Poincare'in bu açıklamalarının Yunan yetkilileri tatmin etmediği yapılan soruşturmaların sürdürüldüğünden anlaşılmaktadır. Yunanistan Genelkurmay Başkanı'nın Anadolu'dan aldığı istihbarat bilgilerine göre Kemalist güçlerin ciddi bir askeri destek almadan bu ilerleyişi gerçekleştiremeyeceği anlaşılmakta olup Türklerin almış oldukları savaş malzemeleri için kredi ya da para transferi yoluyla ödeme yapmalarına rağmen Yunanların nakit olarak bile silah alımını gerçekleştiremediklerinin altı çizilmiştir. Yunan Genelkurmay Başkanı'nın muhatabına karşı kullandığı: … *bu nedenle Yunan ordusunun yalnızca Türklere karşı değil, aynı zamanda Batı Avrupa ve Bolşeviklere karşı da savaştığı bir gerçeğe tekabül etmektedir. Bu nedenle, yalnızca kendi gücüne dayanmak mecburiyetindedir, ancak bu durum da gücünü aşmaktadır* şeklindeki sözleri ise Yunanistan'ın

[58] FO, 424/254, Mr. Bentinck to the Marquess of Kedlestone, Athens, August 31, 1922.

[59] FO, 424/254, Mr. Bentinck to the Marquess Curzon of Kedlestone, Athens, August 31, 1922.

[60] FO, 424/254, Lord Harding to the Marquess Curzon of Kedlestone, Paris, August 30, 1922.

Müttefiklere bakışını özetlemektedir.[61] Esasen, Fransızlara yönelik bu tür iddiaların, 1921 yılının Ekim ayındaki Türk-Fransız görüşmelerinin İngiltere ve Yunanistan cephesinde yarattığı şok etkisinin şekillendirdiği ortamda dolaşıma sokulduğu anlaşılmaktadır. General Papulas'ın General Harrington'a söylediğine göre Yunan ordusu karşısında silah açısından oldukça zayıf bir durumda bulunan Türklerin yüksek bir olasılıkla Fransızlardan silah yardımı almış olabilecekleri düşünülmektedir. Franklin Bouillon'un Ankara'daki görüşmeleri neticesinde bunun yaşanmış olabileceği düşünülmektedir.[62]

SONUÇ

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile barış antlaşmasının şartlarının oluşturulması için İstanbul'a gelen Müttefik devletlerin işgal orduları İstanbul'un idaresine el koymuşlardır. İstanbul'da oluşturulan yüksek komiserlikler ile hukuki ve idari tasarruflara sahip olan yüksek komiserliklerin mütareke dönemi boyunca uyum içinde çalışabildiklerini ileri sürmek mümkün değildir. Bilhassa İngiltere ve Fransa arasında Yakın Doğu'daki gelişmeler ve Anadolu'da devam eden Türk-Yunan savaşına yaklaşım farklılıkları nedeniyle iki devlet arasında gerilimler mevcuttu. İngiltere Başbakanı Lloyd Georg'un Helen yanlısı politikası doğrultusunda Yunanistan'a askeri ve finansal yardımlar sağlarken Fransa ve İtalya Anadolu'daki savaşın devamını uygun bulmuyordu. Her ne kadar 1920 yılında Yunanistan'da yaşanan siyasi bölünme ve karışıklıklardan sonra Yunanistan politikası katılaşmaya doğru dönüşen İngiliz devlet adamlarının beyanatları Yunanistan yanlısı geleneksel İngiliz politikasında keskin bir değişimin görülmediğini göstermiştir. Özellikle 1922 yılının yaz aylarında Yunanistan'da giderek alenileşen İstanbul'u işgal planları İngilizlerin iyimserliklerini belli bir süre korumalarına rağmen, Fransa ve İtalya'yı alarma geçirmiştir. 31 Temmuz 1922'de İngiltere'ye verilen notada Yunanistan'ın Küçük Asya'daki savaşı bitirmek ve Anadolu'da eziyet gören Hristiyanların

[61] FO, 424/254, Mr. Bentinck to the Marquess Curzon of Kedlestone, Athens, August 30, 1922.

[62] DBFP, 1919-1939, Ser. 1, Vol. 17, Marquess of Kedleston. Reference: E11096/143/44, (Oct., 7, 1921).

korunması için İstanbul'un işgal edilmesinin zaruri olduğu üzerinde durulmuştur. İngiltere'nin Atina'daki elçisi vasıtasıyla bu notaya verdiği cevap yumuşak tonlar içerse de nihai aşamada böyle bir işgal girişiminin Yunanistan açısından maliyetinin yüksek olacağı belirtilmiştir. Fransa ve İtalya'nın ise konuya yaklaşımı İngiltere'ye göre nispeten daha sert tonlar içeriyordu. Yunanistan'ın ancak askeri önlemlerle durdurulabileceğini öne süren Fransız yetkililer, ayrıca İstanbul'da bulunan Yunan donanmasının da tahliye edilmesini istemişlerdir.

Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'a karşı açıktan göstermiş olduğu soğukluk Yunanistan cephesinde bu iki devlete karşı güvensizlik yaratmıştır. Ekim 1921'de Fransa'nın TBMM Hükümeti ile imzalamış olduğu barış antlaşması ve İtalya'nın Anadolu'da işgal etmiş olduğu bölgeleri bir süre sonra terk etmeye başlaması ile her iki devletin TBMM Hükümeti ile kurmuş olduğu olumlu ilişkiler Yunanistan'da hoş karşılanmayan durumlardı. Bu gelişmeler, hiç şüphesiz Kemalist güçler karşısında aldığı askeri yenilgilerde Yunanistan tarafından çeşitli suçlamalar için mesnet olarak kullanılmıştır. Bu tür iddiaların Yunan basınında sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. Fransız subayların Kemalist ordu birliklerinde maaşlı olarak görev yaptıkları ve Kemalistlere ciddi askeri yardımlarda bulundukları gibi iddialar Yunan kamuoyunda ve bürokratik çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919-1939, Ser. 1, Vol. 15, British Secretary's Notes of an Allied Conference Held at the Quai d'Orsay, Paris, on Wednesdday, August 10, 1921.

DBFP, 1919-1939, Sir H Rumbold (Constantinople) to Earl Curzon (Recieved April 13, 1921) No. 6, (E 4395/13/44), April 12, 1921.

DBFP, 1919-1939, Ser. 1, Vol. 18, Marquess of Kedlestone., Reference: E 9089/27/44), Sep 10, 1921.

DBFP, 1919-1939, Ser. 1, Vol. 17, Marquess of Kedleston. Reference: E11096/143/44.(Oct., 7, 1921).

Foreign Office (FO), 424/254, Correspondence Respecting Turkey, Mr. Henderson to the Earl of Balfour, E 7066/76/44, Constantinople, July 8, 1922.

2.Telif Eserler

Bozkurt, Abdurrahman, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 26, S. 76, (2010), ss. 27-54.

Bozkurt, Abdurrahman, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", G*üneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 18, (2010), ss. 133-154.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Finefrock, Michael M., "Ataturk, Loyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople From the Allies, June-August 1922", *The Journal of Modern History,* Vol. 52, No. 1, (Mar., 1980), s. 1049.

Hatipoğlu, M. Murat, "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Koliopoulos, John S. –Thanos M. Veremis, *Modern Greece: A History Since 1821*,Wiley-Blackwell, Oxford 2010.

Larew, Karl G., "Great Britain and the Greco-Turkish War, 1912-1922", *The Historian*, Vol. 35, No. 2, (February, 1973), ss. 256-270.

Petrunina, Olga, "Byzantine Dream of Athenian Politicians (XIX-XX. Centuries)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2017, ss. 35-47.

Smith, Michael Llewellyn, *Ionan Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2000.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e 1919-1922*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989.

Tağmat, Çağla D., "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, S.18, Güz 2013, s. 32.

3.Gazeteler

"Asia Minor Problem: A Serious Complication Autonomy for Ionian Island", *The Times of India*, Aug 1, 1922.

"British Rush Troops to Halt Greek March on Turkish Capitol", *Los Angeles Times*, Aug 1, 1922.

"Constantinople Menaced By Greeks", *The Washington Post*, Aug 4, 1922.

"Greece and Great Britain's Policy", *The Scotsman*, Aug 8, 1922.

"Greece and the Turks: An Inadmissable Demand", *The Irish Times*, Jul 31, 1922.

"Greece Decides Upon Occupation of Constantinople", *The Christian Science Monitor*, Jul 31, 1922.

"Greece Still Protest: Desire to Crush Turkish Resistance", *The Irish Times*, Aug 5, 1922.

"Greece to Restate Case in Note to Allied Powers", *The Christian Science Monitor*, Aug 2, 1922.

"Greek Ambition: An Occupation of Constantinople British Attitude Misrepresented", *The Irish Times*, Aug 20, 1921.

"Greek Chauvinists not Encoureged", *The Christian Science Monitor*, Aug 23, 1921.

"Greek Note to Powers Permission Asked to Occupy", *The Scotsman*, Jul 31, 1922.

"Greek Plans Disclosed", *The Irish Times*, Jul 31, 1922.

"The Near East: Greece and the Allies Inefficient Diplomacy", *The Irish Times*, Aug 8, 1921.

"What Greece Asks?", *The Manchester Guardian*, Jul 31, 1922.

Kurtuluş Savaşı Esnasında Sovyetlerle İlişkiler: Türkiye-Sovyet Rusya Demiryolları Sözleşmesi

Zarifa NAZİRLİ*

GİRİŞ

XIX. yüzyılda, Güney Kafkasya'nın ekonomi merkezi olarak kalkınması, bölgenin transit öneminin artırılması, demiryolu dahil çeşitli ulaşım türleri için yolların yapılması gerektiğini yavaş yavaş ortaya koymuştur. Güney Kafkasya'daki hammadde üssü ve pazar ürünleri, taşımacılık sisteminin gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu bölgede acil demiryollarının oluşturulmasını gerektirmiştir. Demiryolu transiti, bölgede ticari ve jeopolitik dahil sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda radikal değişikliklere yol açmıştır.

Güney Kafkasya'dan Çarlık Rusya'nın dışına kadar uzayacak demiryolları inşa etme gereksinimi yönetici çevrelerin ekonomik, siyasi, askeri, stratejik çıkarlarından kaynaklanmaktaydı. 1857'de Kafkasya valisi Prens A.İ. Baryatinsky, İmparator II. Alexander'a, Transkafkasya'da bir demiryolu inşa etme planının bulunduğu bir rapor sunmuştur. Soylu aileden olan mühendis Baryatinsky'nin notlarından, demiryolunun inşasının Güney Kafkasya'dan Rusya'ya bazı malların nakliyesi için nakliye maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olacağı ve Güney Kafkasya'yı batı ile doğu arasında bir köprü haline getireceği belirtilmekteydi.[1] 1871'de özel bir komisyon tarafından alınan karara dayanarak, mevcut ve inşa edilen tüm yollar askeri önemlerine göre devlet ve ekonomik öneme sahip yollara bölünmüştür.[2]

Plan üzerine, Bakü-Tiflis istikametinde başlayan çalışma 1883 yılında bitmiştir. İlave bağlayıcı demiryollarının inşası ile birlikte, Güney Kafkasya yollarının tümü Rusya demiryolu ağı ile

* Dr. Öğr. Üyesi, Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Dünya Tarihi Bölümü, Bakü/Azerbaycan.
nezirli.zerife@gmail.com
ORCID NO: 0000-0002-7069-1922

[1] Reyhan Rafet Can, "Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXXII/1, 2022, s. 39.

[2] A. M. İsmailova "Znacheniye Zheleznodorozhnogo Transporta v Razvitii Ekonomiki Yuzhnogo Kavkaza na Rubezhe Vekov (XIX-Nachalo XX v.)", *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, C. XVIII/309, 2013, s. 27.

bağlanmıştır. Bakü-Tiflis hattına bağlı olmasa bile aynı öneme sahip olan Tiflis-Gümrü-Erivan ana hattı 1902'de inşa edilmiş ve Erivan-Ulukhanlı-Culfa hattı 1908'de açılmıştır.[3] Demiryollarının inşası ve Güney Kafkasya transitinin Rusya ağına eklenmesiyle, bölgenin ekonomik toparlanmasının önündeki temel engellerden biri aşılmıştır. Transkafkasya'yı Rusya pazarlarına bağlayarak, İran ve Türkiye'ye erişim sağlayan Çarlık Hükümetinin Hindistan'a, Afganistan'a ve tüm Ortadoğu'ya erişilmesi planlanmaktaydı. Nihayet, 1 Nisan 1911'de Rusya Demiryolları Bakanlığı, Kars-Sarıkamış demiryolunun inşası için izin almak üzere Devlet Duma'sına başvurmuş ve 1912 baharında yol yapımına başlanılmıştır. Ulaşımın gelişmesi, dünya pazarına açılma ile birlikte, Bakü'nün Rusya'nın sanayi bölgelerinin Transkafkasya bölgesi ile bağlantı merkezi olma rolünü belirlemiştir. Karadeniz'deki Poti ve Batum Limanları[4], Rusya ve Ukrayna'nın kıyı kentleri ve birçok yabancı liman ile düzenli bir ulaşım ağı kurulmuştu.[5] Bu demiryolu vasıtasıyla Türkiye, yün, tütün, pamuk vb. mamuller ihraç ederken, bunlara karşılık petrol, teknik materyaller ve çeşitli eşya ithal edecekti. Bu bağlamda Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum-Sarıkamış-Kars arasında kamyon taşımacılığının başladığı ilan edilmiş ve bu güzergâhtaki ticari faaliyetler büyük gelişme göstermişti[6].

Moskova ve Kars Antlaşmaları sonrasında Türkiye ile Sovyet Rusya`nın ekonomik ve ticari ilişkiler daha bir nitelikli hale gelmiştir. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bu babda ilişkilerin kurulması amaçlı Tiflis`te 1922 Şubatı'ında "Türkiye-Transkafkasya Ekonomi Konferansı" toplanmıştır[7]. Toplantının görevi, ekonomik ve hukuksal nitelikteki sorunları incelemek ve Transkafkasya-Türkiye sınırında

[3] İ. F. Kazymbeyli, "Ekonomika Erivanskoy Oblasti i Rol Razvitiya Transportnoy Sistemy v Yeye Transformatsii v Seredine XIX Nachale XX Veka". *Nauchnyy Dialog*, No: 9, 2019, s. 328.

[4] BOA, HR.SFR.1., 110-17, Rus mühendislerin Batum-Poti (Faş) Sokhum arasında istihkam çalışmaları ve stratejik hatlarla ilgili rapor. s. 1-5.

[5] Can, agm., s. 40.

[6] Bige Sükan Yavuz, "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 4, 2013, s.132.

[7] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-54-13, Kars Antlaşmasında göre, Tiflis konferansında imzalanacak sözleşme, s. 1.

ortaya çıkabilecek sorunları çözmek olmuştur[8]. Konferans kapsamında demiryolları sözleşmesi de imzalanmıştır.

1922 yılında Ankara Hükümeti finansal kaynaklara gereksinim duymaktaydı. Bunu fırsat olarak gören rakip, Rusya ve ABD Türkiyeden finansal destek karşılığı demiryolu ve maden imtiyazları koparmaya çalışmaktaydı[9]. Sivas Kongresi esnasında Amerikan mandası meselesinin oluşturduğu olumsuz ortamda, ABD desteğinden imtina edilmiştir. Bununla birlikte, 1920 sonbaharından itibaren başlayan Sovyet para, silah ve cephane yardımlarının yanı sıra Azerbaycan, 1921 ilkbaharından itibaren petrol ve petrol ürünleri yardımını bu demiryolu vasıtasıyla göndermeye başlamıştı[10]. Mondros'un hemen ardından, Amerika firması Standard Oil şirketi öncelikle Transkafkasya, İran, Anadolu ve Suriye'deki petrol olanaklarını incelemiş ve buraya çeşitli misyonlar göndermiştir. ABD bayındırlık işleri ve maden imtiyazları için Ankara Hükümeti ile özel ilişkiler kurulmaya meyilli olmuştur[11].

1920'lere kadar her iki ülke de monarşik bir sisteme sahipti ve birbirleriyle sürekli düşmanlık içindeydiler. Ancak bu, onların oldukça yüksek bir ciroya ve geniş bir ticaret heyeti ağına sahip olmalarını engellememişti. İlişkiler, düşmanlıklar nedeniyle periyodik olarak kesintiye uğrasa da Boğazlar, sadece stratejik değil, aynı zamanda büyük ticari öneme sahip olmuştur. Rusya ve Türkiye arasındaki modern işbirliği biçimleri, her iki ülkedeki devrimler ve iç savaşlardan sonra 1920'lerde başarılı olmaya başladı[12]. Ülkeler arasındaki işbirliğinin ağırlıklı olarak ticaret ve ekonomi alanlarında gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Yirminci yüzyılın tarihsel deneyiminin gösterdiği gibi Soğuk Savaş ve siyasi anlaşmazlıklar sırasında bile ticaret alışverişi alanında Sovyet-Türk ve Rus-Türkiye

[8] Sükan Yavuz, agm., s.135.

[9] BOA, Şark Mecmuası ekonomi şurası araştırmaları bülteni, HR.SYS., 2729-6, (Ankara Hükümetinin milli ve ekonomik politikaları, Ankara- Amerika ilişkileri). Yıl 1922, s. 4-6.

[10] Sükan Yavuz, agm., s. 144.

[11] Sükan Yavuz, agm., s. 146.

[12] Калугин Петр Евгеньевич, *Современное стратегическое сотрудничество Российской Федерации с Турцией в сфере энергетики*, Иркутск 2014, s. 21.

ilişkileri durmamış ve bu durum ikili diyalogun karakteristik özelliklerinden biri olmuştur.

Rusya her daim Transkafkasya'yı gelişmelere yön veren en önemli dış aktör olma konumunda tutmuştur. 1920 yılında İngilizler çekilince bölgede Rus hegemonyası yeniden başlamıştır[13]. Günümüzde bile transit faktörü hem küresel rekabetin yansımalarını içermekte hem de bölgeye doğrudan müdahil büyük ve orta ölçekli bölgesel güçlerin jeopolitik ve diplomatik manevralarını kapsamaktadır[14]. Jeopolitik güçlerin Hazar ve Karadeniz ile ilgili stratejileri, Kafkasya denklemini Orta Asya, Ortadoğu ve Balkanlara yayan sonuçlar doğurmuş ve bölgelerarası etkileşim alanları ortaya çıkarmıştır.

1. Kurtuluş Savaşı Dönemi Rusya–Türkiye Siyasi İlişkileri

Mustafa Kemal Paşa`nın emriyle Sivas Kongresi'nin (2 Eylül 1919) akabinde Sovyetlerle ilişkileri geliştirmek amaçlı, Halil (Kut) Paşa Moskova'ya sefer etmiştir. 1920'de Halil Paşa ziyaret esnasında Sovyetlerden olumlu cevap almıştır. Hemen akabinde, 26 Nisan 1920`de, TBMM Hükümetinin ilk dış politika faaliyeti, Mustafa Kemal (Atatürk)'in Lenin'e yazdığı mektup olmuştu.[15] TBMM hükumetinin Sovyetlerle diplomatik olumlu ilişkiler teklifi ile Türk halkına işgal kuvvetlerine karşı mücadelesinde yardımın gösterilmesi[16] ricasını içeren resmi bir mektupla Bolşevik Hükümetine başvurulmuştur.

3 Haziran 1920 tarihli cevap mektubuyla, Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri G.V.Çiçerin hükumetler arası dostluk ilişkilerini resmi hale getirmek amaçlı karşılıklı büyükelçilik ve konsoloslukların

[13] Murat Jane, "1914-1922 Döneminde Rusların Trans-Kafkasya Politikası'nın Analizi", *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXXVII/1, 2018, s. 109-110.

[14] Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Neşriyat, 2008, s. 41.

[15] Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXIV, (2008), s. 280.

[16] 5 milyon altın ruble, asker, silah, cephane ve malzemenin gönderilmesi Sovyetlerden rica edilmiştir. Doğu Anadolu ordusu için alıkonulan 200 kilosu dışında geri kalan altın Ankara'ya varmış ve böylece TBMM için savaşan subay ve memurların maaşları ödenilmiştir. Karşılıklı olarak, açlık çeken Rus halkına TBMM`den çeşitli yardımlar göndermiştir.

tesisini teklif etmiştir. Ali Fuat Paşa'nın Moskova Sefareti'ne tayini sonrası devletlerarası ilişkiler gelişme göstermiştir.[17] Bu ilişkilerde Rusya'nın Türkiye'den isteği, Ermenistan ve İran sınırlarının meşrulaştırılmasında arabulucu olmasıydı. Bu mektup TBMM Hükümetinin, Sovyet Rusya tarafından fiili olarak tanınması anlamına gelmekteydi. Anadolu'da Ermeni katliam ve mezalimleri sırasında, Sovyet Rusya ile ilişkilerdeki hassasiyetin korunması, bir yandan da Türk ordusunun kesin taarruzunu geciktirmekteydi. İki devlet tarasında resmi temaslar ve diplomatik misyonlar Türkiye Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığındaki TBMM Hükümeti heyetinin Temmuz-Ağustos 1920 tarihinde Moskova ziyaretinde gerçekleşmişti[18]. İlişkili haber Milli Mücadele'nin yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde basılmış, gazete bu tarihlerden itibaren Rusya'ya mesajlar veren yayınlarıyla bilinmiştir[19]. 24 Ağustos 1920'de devletler arasında paraf edilmiş bir antlaşma taslağı ortaya çıkmıştır. Türkiye- Ermenistan arasında oluşan gerginlik sonucu kapatılan Türk-Rus karayolu, Bolşeviklerin Ermeni heyeti ile arabulucu görüşmeleri sonucu 1 Temmuz 1920 tarihinde açılmıştı[20]. Ermenilerle Rusların 10 Ağustos 1920'de Moskova'da yaptığı antlaşmayla Culfa'dan Şahtahtı'na kadar olan demiryolunun kontrolü Ermenilere bırakılıyordu.

1920 tarihinde Ankara Hükümetinin ordusu Sarıkamış, Kars'ı geri aldıktan sonra Ermenilerle ateşkes bağlanmış ve 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın içeriğinde, taraflar arasında demiryolu, telgraf ve sair ulaşımın sağlanması meselesi belirtilmiştir[21]. 9 Aralık 1920`de bir Sovyet notası Türkiye'ye yollanmış ve Moskova'da Türkiye, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'ın katılacağı bir konferansın yapılması ile tüm toprak

[17] BOA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 219-477-14, Moskova ticaret mümesilliği raporu. s.1; BOA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 164-148-2, Moskova Ticaret Mümesilliği Raporu, s.3-4.

[18] Sergey Koritski, *Rusya Türkiye İlişkileri Arşiv Materyalleri,* Güzeliş Ofset, Ankara 2008, s. 124.

[19] Tuğba Korhan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XII/1, 2012, s. 93.

[20] Benhür, agm, s. 292.

[21] Jane, agm., s. 99.

sorunlarının giderileceğinden bahsedilmiştir[22]. Lakin Gümrü Antlaşması'nın uygulanamamasından sonra Kafkasya meselesi Sovyet Rusya ve TBMM Hükümeti arasındaki görüşmelere bırakılmıştır. Ali Fuat Paşa'nın 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında Moskova Antlaşması veya başka ismiyle "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmış böylece Rusya kapitülasyonları reddeden ilk devlet olmuştur. Görüşmeler esnasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yapacağı 10 milyon altın Ruble tutarındaki maddi yardım ile askeri malzeme yardımı konusunda mutabakat sağlanmıştır[23].

Antlaşmanın hemen akabinde, Ocak-Eylül ayları arasında Türkiye'ye 2.300.000 ruble tutarında 5.500 ton mal satarken, 1.300.000 ruble tutarında 2.200 ton mal satın almıştır. İngiliz ortaklı bir şirket olan Arcos, Türkiye Sovyet karşılıklı ticari ilişkilerde oldukça önemli rol almıştır[24]. Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Moskova Antlaşmasının 14. maddesi gereği, her iki tarafta yakın gelecekte, dostane ilişkilerin kurulması için gerekli olan ekonomik ve mali ilişkileri düzenleyen anlaşmalar yapmayı kabul etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bir ulusal Kurtuluş Savaşı verirken, Sovyet-Türkiye ilişkilerinin ana içeriği, Sovyet Hükümetinin sağladığı manevi, siyasi ve maddi destek olmuştur[25]. 21 Temmuz 1921 tarihinde bu Muhadenet Antlaşması TBMM'nce de kabul edilmiştir[26].

---

[22] Benhür, agm., 302.

[23] Koritski, *age.,* s. 132.

[24] BOA, HR.İM., 223-10, Arcos limited ticaret şirketi limited raporu. s.5-6.

[25] Zalyayev, R.I., *Sovetskıye Torgovyye Predstavıtel'stva V Turtsıı,* Uchenyye Zapıskı Kazanskogo Gosudarstvennogo Unıversıteta, Tom 151, kn. 2, ch. 2, Gumanitarnyye nauki 2009, s. 162.

[26] "*Sovyet resmi verilerine göre 1920 tarihli mutabakatlar uyarınca ve 16 Mart 1921 tarihli Antlaşma'nın gereği olarak 1920-1922 yıllarında Rusya'nın Novorossiysk, Tuapse ve Batumi limanlarından Türkiye'ye 39.000 tüfek, 327 makinalı tüfek, 54 top, 63 milyon fişek, 147.000 top mermisi vs., Türkiye'nin doğu sınırlarından ise, 1918 yılında eski Rus Ordusunun bıraktığı askeri malzeme sevkedilmiştir. 1921 yılında "Jivoy" ve "Jutkiy" adlı iki avcı botu hibe edilmiştir. Sovyet Hükümeti, Ankara'daki iki barut fabrikasının kurulmasında yardımcı olup ayrıca fişek fabrikası için gerekli teçhizat ve hammadde sağlamıştır. Bunun yanı sıra 1920 yılında Müsteşar Y.Y.Umpal-Angarskiy başkanlığındaki Sovyet diplomatik misyonu, Moskova görüşmeleri sırasında Türk tarafına vaadedilen 200,6 kilo külçe altını TBMM temsilcilerine teslim etmiştir."* Karşılıklı olarak, Anadolu'daki hükümet, zahire depolarındaki hububatın yüzde 40'ını açlık çeken Rus milletine armağan etmiş ve V.İ.Lenin'i bu konuda bilgilendirilmişti. Yardımlar hem erzak hem de para şeklinde Anadolu halkından toplanılır. Koritski, *age.,* s. 129.

Antlaşmaya göre, taraflar arasında en kısa zamanda bir konsolosluk antlaşması imzalanacaktır. Ankara Antlaşması, genç Türkiye Cumhuriyeti için eşit ve karşılıklı yarar temelinde imzaladığı ekonomik nitelikteki ilk uluslararası anlaşmaydı. Ankara Antlaşması metnine ekli haritalarla işaretlenen Türk-Rus sınırları açıkça tanımlanmıştır. Ayrı olarak, daha önce başka bir devlete ait olan topraklarda yaşayan vatandaşların durumu dile getirilmiştir. Taraflar, tüm yasal normları dikkate alarak onlara iyi davranmayı ve bu toprakları terk etmek isteyenlere başka bir ülkeye taşınma fırsatı vermeyi taahhüt etmişlerdir. Belgenin çok önemli bir kısmı, ülkelerin Kafkas cumhuriyetleriyle benzer anlaşmalar imzalarken, antlaşmada belirtilen bölgeyle ilgili tüm koşulları dikkate alarak ortak hareket edeceklerini belirten yönüydü[27].

22 Eylül 1921`de Moskova Antlaşması 16. madde gereğince Kars'ta teati edilmiş ve antlaşma resmen yürürlüğe girmiştir[28]. Kars Antlaşmasına göre ise, taraflar arasında demiryolu, telgraf ve sair ulaşımın kesilmemesi için gerekli tedbirler alınacak, şahıs ve ticari malların girip çıkmasında her iki ülkenin kendi kanunu geçerli olacak, ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi için Tiflis'te bir komisyon kurulacaktır[29]. Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti temsilcisini, 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmasının hemen ardından göndermiştir. 22 Ekim 1921 tarihinde Çiçerin, dünya devletlerine bir nota göndererek Sakarya Savaşı sonrası Yunan vahşetini kınamıştır. 1921 Ekiminde bir başka Dostluk Antlaşması Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında imzalananmıştır[30]. Aralık 1921–Ocak 1922 döneminde Türkiye'de olan RSFSR Ukrayna Hükümeti'nin askeri-diplomatik misyonu önderi M. V. Frunze, kendi incelemesinde Türkiye'ye yardım sağlamak için Sovyet hükumetine ısrarda bulunmuştur. Ocak 1922'de Türkiye`ye gelen RSFSR temsilcisi S.İ.Aralov'un döneminde

[27] Калугин Петр Евгеньевич, Современное стратегическое сотрудничество Российской Федерации с Турцией в сфере энергетики, Иркутск 2014, s. 27.

[28] Jane, agm., s. 106.

[29] BOA, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, HR.SYS., 571-35603, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ve Türkiye arasında imzalana Kars Anlaşması, s. 1-23.

[30] Benhür, agm., s. 308.

Sovyetlerin Türk Hükümetine sağladığı diplomatik, askeri ve parasal yardım daha da arttırmıştır[31]. M.V. Frunze, kimsesiz şehit ve gazi çocukları için bir yetimhanenin kurulması amacıyla "*Trabzon'da Türk makamlarına 100.000 altın Ruble vermiştir. S.İ. Aralov Nisan 1922'de seyyar basımevi ve sinema teçhizatının alınması için Türk ordusuna 20.000 Lira hibe etmiştir. Aynı zamanda birkaç parti silah teslim etmiştir. 3 Mayıs 1922 tarihinde Sovyet Rusya'nın Ankara Temsilcisi S.İ. Aralov, 1921 Antlaşması'nın imzalanması sırasında vaadedilen 10 milyon altın Ruble tutarının son dilimi olan 3,5 milyon altın Ruble'yi Türk Hükümetine teslim etmiştir"*[32].

TBMM Başkanlığınca Hariciye Encümeni'ne havale edilen antlaşmanın da dahil olduğu 7 adet uluslararası antlaşmaya dair kanun tasarısı, 15 Şubat 1925 tarihinde bu encümendeki görüşmelerden sonra 16 Şubat 1925 tarihinde genel kurul gündemine alınmıştır[33]. Başkonsolos, konsolos, konsolos vekili ve konsolosluk memurları ülkeleri vatandaşlarının hukuk ve menfaatlerini muhafazaya ve özellikle ticaret ve deniz taşımacılığını korumaya ve teşvik etmeye yetkiliydiler[34].

2. Kurtuluş Savaşı Esnasında Rusya–Türkiye Ticari İlişkileri: Demiryolları Sözleşmesi

Kurtuluş Savaşı'nın başlarında iki ülke arasında henüz bir ticaret anlaşması olmamasına rağmen, TBMM Hükümeti, Sovyet Hükümetinin temsilcilik açmasına izin vermişti[35]. 16 Mart 1921 tarihinde[36] Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan "Dostluk ve

[31] Koritski, *age.,* s. 201.

[32] Koritski, *age.,* s. 205.

[33] Bütün bu gelişmeler olurken 22 Nisan 1922 günü Moskova'daki Türk Askeri Ataşeliği ÇEKA Polisi tarafından basılarak arama yapılır, bazı belgelere el konulur ve kimi personel sınır dışı edilir. Diplomatik kurallar çiğnenerek yapılan bu baskın Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve Ankara'da büyük memnuniyetsizlik meydana getirir. 15 Ağustos 1922 günü Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki elçilik binası yanar. Yine de karşılıklı ilişkiler büyük zarar görmez. Benhür, agm., s. 280.

[34] Şaban Ortak, "Türkiye İle Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve SSCB Arasında 9 Temmuz 1922'de İmzalanan Konsolosluk ve Aile Hukuku Anlaşmalarının Türkiye-Ermenistan İlişkileri Açısından Önemi", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, III/6, (2016), s. 6-8.

[35] BOA, HR.İM., 128-27, Sovyet hükumeti tetkiki ticaret komisyonu. s.2.

[36] BOA, HR.SYS., 2287-7, 1921 Türk- Sovyet antlaşması ile ilgili gazete küpürleri ve müsvedde evrak.s. 4-6.

Kardeşlik Üzerine" Moskova Antlaşması, 13 Ekim 1921 tarihli Azerbaycan, Ermeni, Gürcü Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında Kars Antlaşması, Türkiye ile Transkafkasya ve Rusya arasında sağlam dostluk ve kardeşliğin temellerinin atılması açısından oldukça ehemmiyetli olmuştur[37]. 2 Ocak 1922'de Ankara'da, Ukrayna ile Türkiye arasında "Barış ve Kardeşlik Antlaşması" Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetleri ile ekonomik, ticari ve kültürel ilişkileri için temel taşı olmuştur. 3 Mart 1922'de Ankara'da Rus Ticaret Bürosu kurulmuştur. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ticaret anlaşması meselelerinin konuşulması için 11 Ocak 1922'de bir Sovyet heyeti Ankara'ya gelmiş ve Şubat 1922'de Türk-Rus Ticaret Sözleşmesinin maddeleri belirlenmişti[38].

19 Nisan 1922'de Ankara'da Dış Ticaret Halk Komiserliği Ticaret Temsilciliğinin açılış töreni yapılmıştır. Yakında ticaret heyetinin şubelerinin Türkiye'nin diğer şehirleri, Trabzon, Samsun, Mersin ve İnebolu'da açılacağı belirtilmiştir. Ticaret heyetinin açılış töreninde Ankara'daki tam yetkili temsilci Semyon İvanoviç Aralov, Sovyet Rusya'nın Batı ile mücadelesinin henüz bitmediğini vurgulamıştır. Konuşmasında *"Bu mücadelede, Sovyet Rusya ve Türkiye'nin birliği özellikle değerlidir, çünkü emperyalizmin temeli Doğu ülkelerini ele geçirmek ve onları sömürge haline getirmektir ve dolayısıyla Sovyet Rusya, Türkiye, İran, Çin, Afganistan, Hive ve Buhara ekonomik politikalarını koordine etmeli ve Doğu'da birleşik bir ekonomik cephe oluşturmalıdır"* demiştir[39]. Türkiye satış ofisi ile ilgili olarak, Sovyet Hükümeti, bunun yalnızca iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesini desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda Batı sermayesine bir engel olacağını varsayıyordu[40]. 9 Temmuz 1922'de Tiflis'te imzalanan Konsolosluk Mukavelenamesi ile buna ek olarak düzenlenen Hukuk-ı Aile ve Ehliyet-i Hukukiye Mukavelenamesinin onaylanmasına dair kanun tasarısı 7 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir. Anılan hükümetler arasında aynı

[37] Gasanly Dzhamıl', *SSSR–Turtsıya: Ot Neytralıteta K Kholodnoy Voyne (1939–1953),* Tsentr Propagandy, Moskva 2008, s. 132.

[38] BOA, HR.İM., 65-18, Türk-Rus ticaret sözleşmesi, s. 31-34.

[39] S. İ. Aralov *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Burçak Yayınları, Ankara 1967, s. 236.

[40] Zalyayev, *age.,* s. 163.

tarihte imzalanan Posta ve Telgraf Mukavelenamesi[41], Karşılıklı Adli Yardımlaşma Antlaşması, Demiryolları Mukavelenamesi'nin onaylanmasına dair kanun tasarıları 7 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ne sevk edilmiştir.

9 Temmuz 1922'de tamamlanan ve 25 maddeden oluşan demiryolları sözleşmesinin ekinde bir bildiri bulunmaktadır. Lakin bildiri 23 Aralık 1928'de ilave edilmiştir. Sözleşme, bir yanda Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ve Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri, diğer yanda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye arasında doğrudan bir demiryolu bağlantısı kurma arzusuyla hareket etmektedir. Rusya, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan, uluslararası demiryolu sözleşmeleri temelinde bir demiryolu sözleşmesi yapılmasına karar verilmiş ve bunun için tam yetkili temsilciler atanmıştır*:*

> Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti adına, Boris Mihaylov; Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adına, Ekonomi Temsilcisi Mikhail Atabekov; Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adına, eski Devlet Denetimi Halk Komiseri Bebud Shakhtakhtinsky; Halk Komiseri Yardımcısı Andrey Andreev;
> Dışişleri Bakanlığını temsilen: Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti adına, Merkez Yürütme Komitesi Üyesi Mamia Orakhelashvili; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Suad Bey, Maliye Dairesi Teftiş Daire Başkanı Şefik Bey, Reji Başmüfettişi Muvaffak Bey yetkilerinin karşılıklı olarak bildirilmesiyle anlaşmaya vardılar:
>
> Birinci madde; Türkiye'nin geniş hatlı demiryolları, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ve Transkafkasya Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri arasında, Alexandropol (Gümrü) istasyonu üzerinden mal ve yolcu taşımacılığı için doğrudan bir bağlantı kurulur.
> Üçüncü madde; Yolcuların ve bagajlarının taşınması için aşağıdaki doğrudan bağlantılar kurulur:
> a) Sarıkamış-Batum ve geri haftada bir kez;
> b) Sarıkamış-Tiflis ve geri haftada bir kez;

[41] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-54-13, Kars Antlaşmasında göre, posta ve demiryolu konusunda Tiflis konferansında imzalanacak sözleşme, s. 1.

Sarıkamış-Batum seferinin vagon temini Türkiye'nin sorumluluğunda olacaktır.

On dördüncü madde; Türkiye sınırları içinde bir hudut istasyonu inşaatına kadar, yolcularla ilgili tüm işlemler, bagaj ve kargoların teslim alınması ve teslimi ile biletlerin satışı ve tüm formalitelerin yerine getirilmesi Alexandropol istasyonunda gerçekleştirilecektir. İlgili daireler, Alexandropol (Gümrü) istasyonunun Türkiye tarafından kullanılması konusunda kendi aralarında özel bir anlaşma yapacaklardır.

On sekizinci madde; Trenlerin geliş ve gidişine ilişkin telgraflar, Alexandropol istasyonu ile Türkiye istasyonları arasında Türkçe olarak yapılacak diğer resmi telgraf yazışmaları Transkafkasya yollarında düzenlenecektir. Telgrafların Türkçeden Rusçaya ve Rusçadan Türkçeye çevrilmesi için, Alexandropol istasyonuna Türkçe yazışmaları bilen telgraf operatörleri atanacaktır.

Yirmi dördüncü madde; Herhangi bir konuda ilgili karayollarının anlaşamaması halinde bu durum diplomatik kanallardan çözülecektir.

Yirmi beşinci madde; Bu sözleşme imzayı müteakip dört ay içinde onaylanacak ve belgeler Ankara'da teati edilecektir. Onayların teatisinden sonra yürürlüğe girecek ve akit, taraflardan biri reddetmediği sürece geçerli olacak ve bu geri çekilmenin bildirilmesinden bir yıl sonra yürürlükten kalkacaktır. Tam yetkili temsilciler, buna tanıklık etmek üzere bu sözleşmeyi imzalamışlar ve buna kendi mühürlerini basmışlardır.

Tiflis'te 5 nüsha olarak, 9 Temmuz 1922'de yapılmıştır. 20 Temmuz 1927'de SSCB Merkez Yürütme Komitesi tarafından onaylandı. Onay belgeleri 23 Aralık 1928'de Ankara'da değiş tokuş edildi"[42].

Altı aylık inceleme sonrası Transkafkasya-Türkiye Konferansı, sözleşmenin imzalanmasıyla birlikte tamamlanmıştır[43]. Anılan

[42] Sobraniye Zakonov i Rasporyazheniy Raboche-Krest'yanskogo Pravitel'stva Soyuza SSR za 1929 g. Otd. II. No: 14 st. 83; Zheleznodorozhnaya konventsiya zaklyuchennaya mezhdu Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy, Sotsialisticheskimi Sovetskimi Respublikami Armenii, Azerbeydzhana i Gruzii i Turtsiyey. Tiflis, 9 iyulya 1922 goda., s. 138-145.

[43] BOA, HR.SFR. 1.,102-24, Tiflis'ten Türkiye'ye uzanacak demiryolu hattının nakliyata hazır olduğunu belirleyen belge. s. 12-15.

sözleşmeye kadar Türkiye'nin Karadeniz limanlarıyla Kars – Iğdır arasında taşımacılık ve yük sevkiyatı esasen Batum Limanıyla yapılırdı[44]. Transkafkasya Dış Ticaret Birliği'nin verilerine göre, sözleşmenin altı ayında Batum Limanıda demir atan 699 motorlu ve yelkenli geminin 550'si Türk bayrağı taşımaktaydı[45].

Antlaşmanın hemen akabinde, Türk sermayesini Sovyet Cumhuriyetlerine aktarmak için "Sovyet-Türk Ticaret Kuruluşu" oluşturuldu. Sovyet Cumhuriyetleri'nin 1922-1923 yıllarında Türkiye'nin en çok talep ve ihraç ettiği ürünler çimento, şeker, yapı kerestesi, cam, mazot, benzin ve diğer petrol mamulleri olmuştu.[46] "Neftexport İhracat İthalat Kuruluşu" Moskova'da, "Azneftsindicat İhracat-İthalat Kuruluşu" ise Azerbaycan'da petrol ihracatı işlemlerini yapmak için oluşturulmuştur. Antlaşmanın ilk yıllarında, Azneftsindicat 340 ton benzin ve 9.294 ton gazyağını Batum Limanı yoluyla Türkiye'ye ihraç etmiştir. *"1923-1924 yıllarında ise, 16.931 ton gazyağı, 2.695 ton akaryakıt, 595 ton silindir yağı, 509 ton benzin, 233 ton makine yağı, 180 ton mazot Türkiye'ye getirilmiştir"*[47]. Sovyetlere bağlı kurumlarının bu ticaretteki payları; *"Devlet Ticaret Otoritesinin Güney Doğu Şubesinin payı %32, Azneft ve Grozneft'in payı %34, Kırım Ticaret Otoritesi ve Sovyet Merkezi Ticaret Otoritesinin payları %10 ve Ukrayna Ticaret Otoritesinin payı %8 olmuştur. Transkafkasya Cumhuriyetlerinden Türkiye'nin Doğu vilayetlerine ihraç edilen ürünlerin %20'sini petrol ürünleri oluşturmaktaydı"*[48]. 1922'de Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye toplam ihracatı 58.272 ton (13.799.000 altın ruble) olmuştur[49]. 1922-1923

[44] Kararname her sefer zamanı bittiğinde yenilenmiştir. 1930, 1931, 1933, 1961`de anlaşma yenilenmiş ve süresi uzatılmıştır. Dönem dönem politik zorluklardan etkili olarak durdurulsa bile devamlılığını sağlama amaçlı anlaşmalar yeni kararnameyle SSCB`nin çöküşüne kadar yenilenmiştir. BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 159-18-11, 1922 Tarihli Türk- Sovyet demiryolu sözleşmesinin yenilenmesi ve hudud sınırlarda inşallat meselesi. s. 1.

[45] Sükan Yavuz, agm., s. 151.

[46] Mustafa Oztyurk, *Sovetsko-Turetskiye Otnosheniya Na Kavkaze V 1918-1923 Gg*, Sankt-Peterburg 2010, s. 153.

[47] Şemsutdinov, A. - Bagirov, Y. A., *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Bilim Yayınları, İstanbul 1979, s. 162.

[48] BOA, HR.İM., 69-81, Rusyada petrol ve neft meselesi, Ticareti hariciye konferansı. S. 2-3.

[49] Sükan Yavuz, agm., s. 152.

mali yılı için Türkiye'ye yapılan ihracat hacmi 68.200 ton (22.400.000 ruble) olarak kaydedilmiştir[50].

Ancak Ekim 1922'de iki hükümet arasında Türkiye'deki Sovyet ticaret misyonları konusunda keskin anlaşmazlıklar çıkmıştır. 24 Ekim 1922'de, TBMM Hükümetinin Dışişleri Bakanlığı, bir sözlü nota ile RSFSR'nin Ankara'daki tam yetkili temsilcisinden, Sovyet ticaret heyetlerine Türkiye'deki tüm faaliyetleri durdurmalarını önermesini istedi. Notta, *"Türkiye ile Rusya arasında henüz bir ticaret anlaşması bulunmadığından, TBMM Hükümeti, söz konusu temsilleri Rusya Devletinin Türkiye'de faaliyet gösterebilecek resmi kurumları olarak kabul edecek durumda değil"* şeklinde yazı vardı. Bu olaylarla bağlantılı olarak, iki hükümet arasında bir ticaret anlaşmasının imzalanması da önemli hale gelmiştir. 28 Ekim'de Sovyet heyeti ticaret anlaşmasını görüşmek üzere Ankara'ya gelmiştir.[51] 26 Kasım'da Türk Hükümeti, Ankara'daki tam yetkili temsilciye, iki hükümet arasında bir ticaret anlaşması yapılana kadar Vneshtorg, Gostorg ve Nefteexport'un devlet kurumları olarak Türkiye'deki faaliyetlerini sürdüremeyeceklerini sözlü olarak iletmiştir. Buna ilişkin RSFSR Dışişleri Halk Komiserliği, Aralov'a Türk hükümetinin Ankara'da bir ticaret heyeti bırakmasını ve yalnızca Türkiye'nin diğer şehirlerindeki ticaret heyetinin şubelerini kapatmayı kabul etmesini talep etmesi talimatını vermiştir. Sovyet diplomatik adımlarının bir sonucu olarak, Türk Hükümeti yalnızca Ankara'daki Nefteexport'u özel bir kurum olarak tanımayı kabul etti[52]. Ancak Sovyet ticaret temsilciliğini tanımamaya devam etti.[53] 1 Ocak 1923'te Türk Hükümeti, Sovyet ticaret heyetinin Türkiye'de ticaret operasyonları yürütme hakkını tanımadığını ve Sovyet Rusya'ya ihraç edilen Türk malları için belgeleri onaylama hakkını reddettiğini Sovyet hükümetine resmen bildirdi. Ayrıca, 1923'ün başlarında Türk Hükümeti, Sovyet mallarının Anadolu'ya ithalini yasakladı. Böylece iki ülke arasındaki ticari ilişkiler kesintiye uğradı. Lozan

[50] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 28-38-14, Sovyet Ticaret mümessilliği ile yapılan ticaret, s. 1.

[51] Zalyayev, *age.,* s. 164

[52] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 89-28-15, Soyuzneftеksport Müessesesi Türkiye Şubesi'nin Petrol Limited Şirketi tarafından satın alınması, s. 1-2.

[53] BOA, HR.İM., 137-87, Rusya ticaret hariciye mümessilliyi. s. 3-4.

Konferansında Batılı güçler kendileri için ticari ayrıcalıklar talep ettiler. O zamanki tüm Türk politikasının ana unsuru, Türk Hükümetinin yıkılmasını bağımsızlığının fiili gerçekleşmesiyle ilişkilendirdiği kapitülasyonlara karşı mücadeleydi[54].

RSFSR'nin Türkiye'deki olağanüstü ve tam yetkili temsilcisi olarak Semyon Aralov'un yerine geçen Yakov Surits, Haziran 1923'te Ankara'ya geldiğinde[55] durumu Sovyet ticaret heyetiyle incelemeye başladı. Sovyet hükümeti, dış ticarette devlet tekeli sisteminden vazgeçemediği gibi, bu sistem Türkiye ile ticari ilişkileri geliştirmedi. Sovyet Ticaret Temsilciliği, Türk tüccarlarının Sovyet Rusya'ya yalnızca Halk Dış Ticaret Komiserliği tarafından izin verilen malları ve yalnızca kesin olarak tanımlanmış miktarlarda ithal etmesine izin verdi. Türk tüccarlarının Sovyet Rusya'ya mal ihraç etmeden önce Sovyet ticaret temsilciliğine veya şubelerine başvurmaları ve ihraç edilen mallar için oradan vize almaları gerekiyordu. 5 Temmuz 1923 RCP(b) (Russian Communist Party (Bolsheviks)) Merkez Komitesi Politbürosu'nun, Türkiye ile normal ticari ilişkilerin sürdürülmesi ihtiyacının belirtildiği bir toplantı yapıldı[56]. Bu bağlamda, Politbüro üyesi Rykov'a, NKID (Narodnyi Komissariat Inostrannykh Del-Dışişleri Halk Komiserliği) ve NKVT (Naródnyy komissariát vnútrennikh del-Içişleri Halk Komiserliği) temsilcileri, ticaret alanında Türkiye'ye verilebilecek tüm olası tavizleri içeren bir yönerge taslağı hazırladı. 12 Temmuz'da, RCP(b) Merkez Komitesi Politbürosunun kararı ile Türkiye ile ticaret komisyonu oluşturuldu. Çiçerin ve Krasin'in RCP(b) Merkez Komitesi komisyonu, Türk mallarının ithalatı alanında kısmi ticaret serbestliğinin kurulduğu ve bölgede tam ticaret serbestliğinin sağlandığı sözde geçici statü lehinde konuşmuştur. 9 Ağustos'ta, Rusya Komunist Parti Merkez Komitesi Politbürosu, komisyonun kararını kabul etti ve Içişleri Halk Komiserliği`ne malların sistematik olarak ithal edilmesi için bir plan geliştirmesi talimatını verdi. Alınan tedbirler sonucunda, Ağustos 1923'te Türk Hükümeti, Ankara'daki Sovyet ticaret heyetinin

[54] Zalyayev, *age.,* s. 165

[55] BOA, HR.İM., 27-12., Dersaadet Sovyet heyetinin Ankaraya gitmek için talebi (1923), s. 1.

[56] BOA, HR.İM., 69-81, Sovyet Hükümeti'nin 1923 senesi bütçesi, Sovyetler'in sermaye politikaları, s. 1-3.

faaliyetlerine yeniden başlamasına izin verdi[57]. 31 Ocak 1924'te SSCB Dış Ticaret Halk Komiserliği tarafından Türkiye ile ticaret konusunda bir emir kabul edildi. Emre göre, Türk mallarının toplam fatura değeri 20.000 TL'yi geçmeyecekti. Türk temsilciler Sovyet listesinin[58] katılığından şikayet etseler de genel olarak kurulan geçici statü Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı ve iki devlet arasındaki ticari ilişkilerde ileriye doğru büyük bir adım olarak nitelendirildi[59].

Aralık 1925 tarihli Sovyet-Türk Tarafsızlık ve Saldırmasızlık Antlaşması, 17 Aralık 1925'te Paris'te "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en önemli kısmı; taraflardan herhangi birisi saldırıya uğradığı taktirde diğerinin tarafsız kalacağı maddesidir. 9 Eylül 1926 tarihli protokol ile de her devletin hududu haritada kesinleştirilmiştir. Bu ticaret antlaşmalarının içeriğinde vatandaşların devletler arası gidip gelmeleri, ikametleri ve ticaret hukukları hakkında gerekli işlemler de yapılmıştı.[60] Antlaşmayı ilginç yapan nokta, Sovyet Rusya'nın dış ticaret inhisarının gerçekleşmesiydi. Sovyet Rusya'nın Dış Ticaret Mümessili`nin, devlete ait dış ticaret inhisarı Türkiye Cumhuriyeti tarafından gözetilmiş, tanzim edilmiş ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır.

11 Mart 1927'de Ankara'da SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ikili ticaretin ana konularını, gümrükleme kurallarını düzenleyen bir "Ticaret ve Transit Taşımacılık Antlaşması" imzalanmıştır. Çifte yargı yetkisine sahip olan Batum Limanı, Türk tarafının deniz yolu kullanımına açık olacaktı.[61] Antlaşma gereği Türk ticaret temsilcilerinin SSCB topraklarına vizesiz giriş hakkı almasına rağmen, ticaret gereken düzeye ulaşamamıştı.[62] Antlaşmayı kendi

[57] Zalyayev, *age.,* s. 166.

[58] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 23-14-16, Sovyetlere ithal edilmek üzere mallaırn lisans müsadesi. s. 5-9.

[59] Zalyayev, *age.,* s. 167.

[60] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 19-42-17, Sovyet hükumeti ile müzakere edilen Ticaret antlaşmasının akti. s. 1-8.

[61] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 22-52-3, Türk Sovyet ticaret ve denizyolları antlaşmasının tasdiki. s. 5-9.

[62] Petr Yevgen'yevich Kalugin, *Sovremennoye Strategicheskoye Sotrudnichestvo Rossiyskoy Federatsii S Turtsiyey V Sfere Energetiki*, Irkutsk 2014, s. 28.

çıkarlarına uygun hazırlayan Rusya, Türk mamullerini Asya ülkelerine, Doğu Anadolu mallarının ise Batı Anadolu'ya kurulan Batum yoluyla gönderilmeyi planlamıştır. Türkiye'ye "en ziyade müsaadeye mazhar millet" muamelesi ile gümrük tarifesi tatbik edilmiş ve başta hayvan ürünleri olmak üzere mallarda %100'e kadar varan gümrük vergisi indirimleri yapmıştır. Bu anlamda, antlaşma, Sovyet Hükümetinin diğer milletlerle yaptığı antlaşmaların hepsinden, Türkiye'nin menfaatleri bakımından üstün olmuştur[63]. 1927 Ticaret Antlaşması (Ticaret ve Seyr-i Sefain)[64], iki ülke arasındaki ticaretin daha istikrarlı olmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliği nihayet imzaladığı ticaret anlaşmasıyla kendi ticaret kurumlarını Türkiye'de yerleştirmiştir. Hemen ardından, Ticaret Ajansı Arcos[65] ve Russoturk anonim şirketlerinin görevlerini SSCB kendisi devralmıştır. TTO (Tovarno-transportnyy otdel- Taşımacılık Departmanı) ve Petrol Sendikası Sovyetler Birliği içinde bağımsız ekonomik kuruluşlar olmalarına rağmen, anlaşmanın ilgili maddeleri nedeniyle Türkiye'de Ticaret Ajansı bünyesinde işlemlerini yürütmüşlerdir. 1926-1927 mali yılında Türkiye Sovyet arası toplam ticareti hacmi 7.745.000 rubleye ulaşabilmiştir. 1925`e göre, Türkiye'den yapılan ithalat %80 oranında artarak 4.686.000 rubleye ulaşmıştır[66]. Yani, 1927 yılında Türkiye Rusya'dan 6.892.000 liralık ithalat yapmış, karşılığında 6.230.000 liralık mal satmıştır. Buna göre Türkiye, toplam ithalatının %3.26'sını Rusya'dan yaparken, ihracatının da %3.93'ünü Rusya'ya gerçekleştirmiştir[67].

1930 yılında Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması'nın süresinin sona ermesi ve ithalat-ihracat dengesinin Türkiye aleyhine bozulması gibi nedenlerle, iki taraf arasında yeni bir ticaret antlaşması yapılmak

[63] Murat Küçükuğurlu, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sovyet Rusya İle Türkiye Arasında Sınır Ticareti", *Atatürk Dergisi*, C. IV/3, Şubat 2010, s. 169.

[64] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 23-14, Türk Sovyet temsilcileriyle Seyrü Sefain Antlaşmasının imzalanması. s.2; BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 23-19-12, TC ve Sovyet Hükümeti arasında ticaret ve Seyrü Sefain Antlaşması. s. 1.

[65] BOA, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 503-37144, Arkos Şirketi binâsında İngilizler tarafından arama yapılması ve İngiltere-SSCB ilişkilerinin kesilmesi hakkında malumat, s. 1-12; BOA, ŞD., 1268-5, Arcos limited ticaret şirketi devir raporu. s. 1-9.

[66] Erdal Bilgiç, "1927 The Trade Agreement Between Soviet Union and Turkey: A Milestone in Economic Relationship?" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, C. XXI/42, Bahar 2021, s. 257.

[67] Küçükuğurlu, agm., s. 172

üzere görüşmelere başlandı[68]. 22 Temmuz 1931 tarihli TBMM toplantısında, Sovyetlerle ticari ilişkilerde rejimden kaynaklı sıkıntılar belirtilmişti[69]. Bununla birlikte, 1927 Antlaşması süratli bir şekilde onaylanmıştır ve süresi uzatılmıştır[70]. 1937'de Ticaret ve Tediye Antlaşması[71] ile taraflar arasında ekonomik işbirliği daha da sabitlenmiştir.

SONUÇ-TARTIŞMA

Transkafkasya demiryolu projesi, Prens A.İ. Baryatinsky'nin mühendislik çalışmasıdır. Plan 1857'de İmparator II. Alexander'a sunulmuş ve çalışmalar 1883'te tamamlanmıştır. Transit yolunun ana amacı Azerbaycan petrolünün önce Batum Limanına oradan da dünya pazarına taşınmasını mümkün kılmak olmuştur. Böylece demiryolu, Hazar ve Karadeniz'i birbirine bağlayarak, Rus petrolünün dış pazara geniş bir ihracatını başlatmıştır.

Sovyetler Birliği ile Türkiye dış ticaret ilişkileri 1920'lerde İstanbul'da açılan Sovyet ticaret kurumları ve Karadeniz üzerindeki liman kentleri aracılığı ile başlamıştır. 16 Mart 1921'de Moskova Barış Antlaşmasının takiben, kendi ticaret firmalarının Türkiye'de tanınması amaçlı ticarı anlaşma hazırlamışlardı. Transkafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye`nin ticari ve siyasi ilişkileri incelendiğinde, tarihinde Rusya`nın "iç savaş ve dış müdahale dönemi" olarak bilinen 1918-1922 yıllarıyla yükselişe geçtiği görülmektedir. Kars Antlaşmasının hemen akabinde 9 Temmuz 1922'de Tiflis'te imzalanan Konsolosluk Mukavelenamesi ardından düzenlenen "Türkiye-Transkafkasya Ekonomi Konferansı"nda Demiryolları Sözleşmesi (1922) imzalanmıştır. Böylece Alexandropol

[68] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 9-12-1, Türk Sovyet Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması, s. 1.

[69] Küçükuğurlu, agm., s. 178.

[70] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 44-23-4, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması, s. 1; BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 70-98-16, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması, s. 1; BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 71-8-14, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması, s. 1; BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 74-37-17, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması, s. 1.

[71] BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 79-88-4, Türkiye- Sovyet ticaret ve Tediye antlaşması, s. 1; BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 79-88-4, Türkiye- Sovyet ticaret ve Tediye antlaşması, s. 1.

(Gümrü) istasyonu üzerinden mal ve yolcu taşımacılığı için doğrudan bir bağlantı kurulmuştu. Anlaşma gereği, Alexandropol (Gümrü) istasyonunun Türkiye tarafından kullanılması konusunda devletler arasında özel bir anlaşma yapılacaktı. Sovyetler, anonim şirket vasıtasıyla Türkiye ile olan dış ticaret ilişkilerini yönetmekteydiler. Bu minvalde Arcos ve Russoturk şirketleri adı altında birçok Sovyet dış ticaret kurumu ithalat ve ihracat yapmak üzere İstanbul'da faaliyetlerine başlamıştır.

Musul anlaşmasının hemen öncesinde Türkiye uluslararası arenada kendine destek bulma ihtiyacı hissetmiştir. Bu bakımdan Sovyetlerle yakınlaşma olasıydı. Ticaret anlaşmaları boyunca görüşmelerde Sovyet diplomatları Türkiye ile olumlu ve yapıcı davrandıklarından yakınlaşma mümkün olmuştur. Görüşmeler sonucu Lozan Antlaşmasını bozmamak kaydıyla Sovyet ürünlerine gümrük vergisi isteği Türkiye tarafından reddedilmiştir. Anlaşma görüşmeleri Türkiye açısından ilk kez kotaların konuşulduğu ticaret anlaşması olarak bilinmiştir. Bu tecrübeyle Türkiye sonraki yıllarda ticari anlaşmalarda daha dikkatli olacaktır. 1927 Martında imzalanan ticaret anlaşması neticesinde Sovyetler, Türkiye'de ofis açma hakkı almıştır. Ayrıca Arcos ve Russotürk kapatılarak Sovyet Ticaret Temsilciliğine dönüşmüş, kendi dış ticaret kanunlarının çiğnenmeyeceği bir kurum ile Türkiye ile olan dış ticaret devam ettirilmiştir.

Lakin maalesef ki SSCB Hükümetinin yıkılışının akabinde bölgesel demiryolu ağı kapatılmıştır. Başta Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere Sovyet sonrası ülkelerin demiryolu işçileri, ekonomik gerçeklere uyum sağlama, kendi tarife politikalarını geliştirme ve yeni bir pazarlama politikası uygulama ihtiyacıyla karşı karşıya kalmışlardır. Bölgesel askeri-politik çekişmeler ve çatışmalar, Güney Kafkasya ülkelerinin demiryollarının işleyişi üzerinde son derece olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Güney Kafkasya'da yeni ulaşım ağlarının inşası hem bölgesel hem de küresel formatlarda yeni ortaklık ölçeğinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde bölgenin transit potansiyelinin geliştirilmesi, yeni ulaşım altyapısının modernizasyonu ve inşası ile mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HR.SFR.1., No.110, Gömlek no. 17, Rus mühendislerin Batum-Poti(Faş) Sokhum arasında istihkam çalışmaları ve stratejik hatlarla ilgili rapor; no. 102. Gömlek no. 24, Tiflis'ten Türkiye'ye uzanacak demiryolu hattının nakliyata hazır olduğunu belirleyen belge.

BOA, HR.SYS., Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, No. 571 Gömlek no.35603, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ve Türkiye arasında imzalana Kars Anlaşması; No. 503, Gömlek no. 37144, Arkos Şirketi binasında İngilizler tarafından arama yapılması ve İngiltere-SSCB ilişkilerinin kesilmesi hakkında malumat.

BOA, HR.SYS., No. 2287, Gömlek No. 7, 1921 Türk- Sovyet antlaşması ile ilgili gazete kupürleri ve müsvedde evrak.

BOA, HR.İM., No. 223, Gömlek no 10, Arcos limited ticaret şirketi limited raporu; no. 128, Gömlek no. 27, Sovyet hükumeti tetkiki ticaret komisyonu; No. 65, Gömlek no. 18, Türk-Rus ticaret sözleşmesi; No. 69, Gömlek No. 81, Rusyada petrol ve neft meselesi, Ticareti hariciye konferansı; No. 137, Gömlek no.87, Rusya ticaret hariciye mümessilliyi; No. 27, Gömlek no. -12., Dersaadet Sovyet heyetinin Ankara'ya gitmek için talebi (1923); No. 69, Gömlek no. 81, Sovyet Hükümeti'nin 1923 senesi bütçesi, Sovyetlerin sermaye politikaları;

BOA, HR.SYS., Şark Mecmuası Ekonomi Şurası Araştırmaları Bülteni, No. 2729, Gömlek no. 6 Ankara hükümetinin milli ve ekonomik politikaları, Ankara- Amerika ilişkileri yıl 1922.

BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, No.454, Gömlek No 13, Kars Antlaşmasında göre, Tiflis konferansında imzalanacak sözleşme; no. 454, Gömlek no. 13, Kars Antlaşmasında göre, posta ve demiryolu konusunda Tiflis konferansında imzalanacak sözleşme; No. 15918 Gömlek no. 11, 1922 Tarihli Türk- Sovyet demiryolu sözleşmesinin yenilenmesi ve hudud sınırlarda inşallat meselesi; No. 2838. Gömlek no.14, Sovyet Ticaret mümessilliği ile yapılan ticaret; No. 8928. Gömlek no. 15, Soyuzneftеksport Müessesesi Türkiye Şubesi'nin

Petrol Limited Şirketi tarafından satın alınması; No. 2314. Gömlek no. 16, Sovyetlere ithal edilmek üzere malların lisans müsadesi; No.1942, Gömlek no.17, Sövyet hükumeti ile müzakere edilen Ticaret antlaşmasının akti; No. 2252, Gömlek No 3, Türk Sovyet ticaret ve denizyolları antlaşmasınıın tasdiki; No. 2314, Gömlek no.6., Türk Sovyet temsilcileriyle Seyrü Sefain Antlaşmasının imzalanması; No. 2319, Gömlek no. 12, TC ve Sovyet hükumeti arasında ticaret ve seyrü Sefaüi antlaşması; No. 912, Gömlek no.1, Türk Sovyet Ticaret ve Seyr i Sefain Antlaşması; No. 4423, Gömlek no.4, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması; No.7098. Gömlek no.-16, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması; No. 718. Gömlek no.14, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması; No. 7437, Gömlek no.17, Türk Sovyet ticaret antlaşması uzatılması; No. 7988, Gömelk no. 4, Türkiye-Sovyet ticaret ve Tediye antlaşması; No.7770, Gömlek no.6, Türk Sovyet gizli ticaret antlaşması.

BOA, Muamelat Genel Müdürlüğü, No. 219477 Gömlek no. 14, Moskova ticaret mümesilliği raporu; No. 164148 Gömlek no. 2, Moskova ticaret mümesilliği raporu.

BOA, ŞD., No. 1268, Gömlek no.5, Arcos limited ticaret şirketi devir raporu.

2. Araştırma Eserleri

Aralov, S. İ. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Burçak Yayınları, Ankara 1967.

Benhür, Çağatay, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, 2008, ss. 277-313.

Benhür, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 15, Aralık 2004, s. 325-337.

Bilgiç, Erdal, "1927 The Trade Agreement Between Soviet Union and Turkey: A Milestone in Economic Relationship?" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları,* C. XXI/42, Bahar 2021, ss. 237-267.

Can, Reyhan Rafet, "Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,* C. XXXII/1, 2022, s. 39-40.

Gasanly Dzhamıl', *SSSR–Turtsıya: Ot Neytralıteta K Kholodnoy Voyne (1939–1953),* Tsentr Propagandy, Moskva 2008.

İsmailova, A. M., "Znacheniye Zheleznodorozhnogo Transporta v Razvitii Ekonomiki Yuzhnogo Kavkaza na Rubezhe Vekov (XIX-Nachalo XX V.)", *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, C. XVIII/309, 2013, s. 27-30.

Jane, Murat, "1914-1922 Döneminde Rusların Trans-Kafkasya Politikası'nın Analizi", *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXXVII/1, 2018, s. 95-119.

Kalugin, Petr Yevgen'yevich, *Sovremennoye Strategicheskoye Sotrudnichestvo Rossiyskoy Federatsii S Turtsiyey V Sfere Energetiki*, Irkutsk 2014.

Kazymbeyli, İ. F., "Ekonomika Erivanskoy Oblasti i Rol Razvitiya Transportnoy Sistemy v Yeye Transformatsii v Seredine XIX Nachale XX Veka", *Nauchnyy Dialog*, IX, 2019, s. 323-335.

Korhan, Tuğba, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XII/1, 2012, ss. 91-104.

Koritski, Sergey, *Rusya Türkiye İlişkileri Arşiv Materyalleri,* Güzeliş Ofset, Ankara 2008.

Küçükuğurlu, Murat, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sovyet Rusya İle Türkiye Arasında Sınır Ticareti", *Atatürk Dergisi*, C. IV/3, Şubat 2010, s. 161-181

Ortak, Şaban, "Türkiye İle Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve SSCB Arasında 9 Temmuz 1922'de İmzalanan Konsolosluk ve Aile Hukuku Anlaşmalarının Türkiye-Ermenistan İlişkileri Açısından Önemi", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. III/6, 2016, s. 1-16.

Oztyurk, Mustafa, *Sovetsko-Turetskiye Otnosheniya Na Kavkaze V 1918-1923 Gg*, Sankt-Peterburg 2010.

Sapmaz, Ahmet, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Neşriyat, 2008.

Sobraniye Zakonov i Rasporyazheniy Raboche-Krest'yanskogo Pravitel'stva Soyuza SSR za 1929 g. Otd. II. No: 14 st. 83; Zheleznodorozhnaya konventsiya zaklyuchennaya mezhdu Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy, Sotsialisticheskimi Sovetskimi Respublikami Armenii,

Azerbeydzhana i Gruzii i Turtsiyey. Tiflis, 9 iyulya 1922 goda., s. 138-145.

Sükan Yavuz, Bige, "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 4, 2013, s.101-158.

Şemsutdinov, A. - Bagirov, Y. A., *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Bilim Yayınları, İstanbul 1979.

Zalyayev, R.I., *Sovetskıye Torgovyye Predstavıtel'stva V Turtsıı,* Uchenyye Zapıskı Kazanskogo Gosudarstvennogo Unıversıteta, Tom 151, kn. 2, ch. 2, Gumanitarnyye nauki 2009.

İKİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'UN ASKERİ HAZIRLIKLARI

Milli Mücadele'de Sandıklı Amele Taburu

Nuri KÖSTÜKLÜ*

GİRİŞ

1. Amele Taburları Tarihçesine Kısa Bir Bakış

Amele Taburları, ordunun ihtiyaç duyduğu lojistik hizmetler özellikle yol, demiryolu yapımı, çeşitli inşaat, ziraat, orman vb. işlerde çalıştırılan geri hizmet birliklerinden biridir. Osmanlı askerî örgütlenmesinde I. Dünya Savaşı'nda bu tür birliklerin oluşturulmasına önem verilmiş olmakla birlikte, savaştan önce de Osmanlı ordu teşkilatı içinde benzer nitelikli lojistik birimlerinin var olduğu bilinmektedir. Klasik Osmanlı döneminde, ordunun geçeceği yerler ve askeri menzillerde ordu gelmeden önce ordunun lojistik ihtiyacını hazırlayan personel; Akıncıların gerisinde yol, köprü vb. ordunun geçeceği güzergâhı hazırlamakla görevli kazmacılar; III. Selim döneminden itibaren istihkâmcılar, bir nevi Amele Taburu benzeri görevleri yapıyorlardı. Tanzimat'ın getirdiği ortam içinde 1851 yılından itibaren aynı işleri yapan Tersane-i Amire esnaf taburlarında, Hristiyanlar da görevlendirilmiş ve gayrimüslimlerin cephe gerisinde askerlik görevini yerine getirmelerinin önü açılmış idi[1]. Böylelikle Amele Taburu işlevi görecek olan benzer uygulamalar Tanzimat'la birlikte artmaya başladı. Tabi bu arada ifade etmek gerekir ki, Amele Taburları yalnızca Osmanlı ordusunda görülen Osmanlı ordusuna özgü bir teşkilat değil idi. Başta İngiltere olmak üzere birçok devletin bu tür çalışma birlikleri kurduğu ve kullandığı bilinmektedir. Mesela İngilizler, I. Dünya Savaşı içinde, Mısır Amele Taburunu kurmuşlardı. Bu tabur, Sina, Filistin ve Çanakkale'de çalıştırılmıştır[2].

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı- Konya/Türkiye.

nkostuklu@erbakan.edu.tr

ORCİD NO: 0000-0003-4583-284X

[1] Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat yay., İstanbul 2007, s. 44-47.

[2] Süleyman Beyoğlu, "Ermeniler Amele Taburlarında", *Yeni Türkiye*, S. 60, 2014, s.10-11.

Osmanlı askeri teşkilatında Amele Taburları uygulamasının I. Dünya Savaşı sırasında yaygınlaştığını ve önem kazandığını görüyoruz. Bu dönemde savaşlarda geri hizmetlerde insan gücüne dayalı ihtiyaçların artması, Tanzimat'la birlikte askere alınmaya başlayan Gayrimüslimlerin fiili askerlik sıralarında doğurduğu bazı problemler, Amele Taburlarının önemini daha da artırdı. Özellikle Balkan Savaşları sırasında silahaltına alınan Gayrimüslimlerin isteksizlikleri, askeri disipline istenilen düzeyde alınamamaları, casusluk, itaatsizlik ve firar olaylarına karışmaları[3] ve özellikle I. Dünya Savaşı'nın başlarında yaşanan benzeri bazı acı tecrübeler, Gayrimüslimlerin silahlı birlikler yerine geri hizmetlerde askerliklerini yapma mecburiyetini ortaya çıkardı.

Öte yandan, Milli Mücadele sırasında gerek yeterli yolun olmayışı ve ulaşıma elverişsiz yolların çokluğu ve bunların ikmal kaynaklarıyla bağlantıyı zorlaştırması, gerekse de Anadolu'da bir kısım ayrılıkçı-bölücü faaliyete girişen azınlıkların pasifize edilmesi için amele taburlarına alınmaları tercih edildi. Amele taburlarıyla başta ulaşım olmak üzere diğer lojistik hizmetler yapılırken bir taraftan da askerlik çağındaki bazı azınlık unsurların zararlı faaliyetleri önlenerek yararlı hale getirilmiş oluyorlardı[4].

Tabii ki, Amele Taburları yalnızca Gayrimüslimlerden oluşmuyordu. Gerektiğinde 20-45 yaş aralığının dışında kalan veya cephe gerisinde çalıştırılması uygun görülen Müslüman askerler de bu birliklerde yer alıyorlardı. I. Dünya Savaşı başlarında silahsız hizmet eden her biri ortalama 1000 - 1500 mevcutlu 90 kadar Amele Taburunun varlığı bilinmektedir[5]. Milli Mücadele sırasında da milli hareketi yürüten hükümet ordu içinde amele taburları oluşturmayı gerekli görmüş ve ihtiyaç duyulan yerlerde bu tür birlikler kurulmuştur[6].

---

[3] Beyoğlu, agm., s.3.

[4] Mutlu, *age*., s.167.

[5] Mevlüt Karagöz, "Birinci Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Menzilinde Amele Taburları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.30, 2019, s. 382, 410.

[6] Milli Mücadele'de Amele Taburları hakkında bir fikir vermesi açısından bkz., Mustafa Balcıoğlu, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Amele Taburları'nın Kuruluşu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1991.

2. Sandıklı Amele Taburu

Milli Mücadele döneminde kurulan taburlardan birisi de, 1920 yılı sonlarına doğru Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı (Akşehir Ahz-ı asker Kalem Riyaseti) sorumluluk bölgesinde oluşturulan Sandıklı Amele Taburu'dur. Garp Cephesi Komutanlığı 1920 yılı Ekim ayı başlarında Afyonkarahisar- Antalya yolunun tamir edilmesi gereğini görmüş ve bu yolun Afyonkarahisar sancağı kısmının yapım ve tamiri için Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı'nı, Antalya sancağı kısmının yapım ve onarımı için merkezi Burdur'da bulunan 12. Fırka (Tümen) Askeralma Bölge Başkanlığı'nı (Burdur Ahz-ı asker Kalem Riyaseti'ni) görevlendirmiştir. Bilindiği üzere bu yolun Antalya limanından Batı cephesine özellikle I. Ordu'ya yönelik sevkiyatta stratejik bir önemi vardı. Buna göre, kurulacak Amele Taburlarından birinci taburun merkezi Sandıklı, ikinci taburun merkezi de Burdur olacaktır. Eğer ileride ilgili sancak bayındırlık başmühendisi gerekli görürse, Askeralma Bölge Başkanlıklarınca merkezlerin yeri değişebilecekti[7].

4. Kolordu Askeralma Heyet Başkanı İsmail Hakkı (Küçük)[8], Garp Cephesi Komutanlığı'nın Sandıklı ve Burdur Amele Taburları ile ilgili emrini 4 Ekim 1920 tarihli bir yazı ile Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığına göndermiştir. Buna göre; yol tamiratı, ilgili bayındırlık başmühendisinin programına göre yapılacaktır. Taburlar için gerekli olan subaylar Askeralma Bölge Başkanlıklarınca; alet – edevat, gerekli araç-gereç ise o iller mülki amirlerince temin

---

[7] Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Manisa-Uşak –Afyonkarahisar- Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri),* Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2009, s. 23. (Bundan sonra bu yayına atıflarda "*Şifre-i Mevrude Defteri*" kısaltması kullanıldı).

[8] Milli Mücadele yıllarında 12. Tümen ve 4. Kolordu bölgesinde Kuvâ-yı Milliye ve Milli Mücadele ruhunun inşası yönünde aktif çalışmalarıyla dikkat çeken Miralay İsmail Hakkı Bey (Küçük), 1289 (1873) Filibe doğumlu olup, babasının adı Hasan annesinin adı Fatma Libas'tır. 1 Haziran 1307'de Harp Okuluna girmiş, 31 Temmuz 1319'da Binbaşı, 6 Teşrin-i evvel 1328'de Miralay (Albay) olmuştur (Metin Özata, *İlk Çağlardan Kurtuluş Savaşına Kadar Burdur Tarihi*, Umay yay., İzmir 2009, s.143-144). İtalyan işgalleri sırasında Burdur 12. Fırka (Tümen) Ahz-ı asker Kalem Reisi (Askeralma Bölge Başkanı) olarak görev yapan Miralay İsmail Hakkı Bey, muhtemelen Ağustos 1920 tarihinden itibaren 4. Kolordu Ahz-ı asker Heyet Başkanlığına terfi etmiştir. Eşi, 1291 Macaristan doğumlu Martha (Madam Marten) Hanımdır.. Madam Marten, Burdur Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti'nde üye olarak bulunmuştur.

edilecektir. Hükûmetlerden verilecek alet ve edevatla ilgili gelişmelerin her hafta Perşembe günleri rapor halinde bildirilmesi ve taburlara tayini uygun görülen subayların ayrıntılı künyelerinin de bir an önce gönderilmesi istenmiştir[9]. 4 Ekim'de (1920) gönderilen bu emrin arkasından çalışmaların hemen başladığını görüyoruz. Takip eden birkaç gün içerisinde Afyonkarahisar bayındırlık memurları malzemeleriyle birlikte yola çıkarılmış ve Amele Taburunun kuruluşunun hızlandırılması hususu Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığına yazılmıştır[10]. Taburun teşekkülünde firari ve bakayaya kalmış askerlerin yer almaması isteniyordu. Akşehir Askeralma Bölge Başkanı Kaymakam (Yarbay) Kadri Bey, personel eksikliği ve özellikle bu günlerdeki Delibaş isyanı sebebiyle Taburun hemen oluşturulmasındaki zorlukları dile getirdi[11]. Öyle anlaşılıyor ki, Askeralma Bölge Başkanlığı ve bağlı askerlik şubeleri bu günlerde yani Delibaş isyanının tesirinin bölgeye yayıldığı günlerde, bir taraftan isyancılar ve firarlar ile uğraşırken[12] bir taraftan da Amele Taburunun kurulmasında gerekli personel ihtiyacı eksikliğini duyuyorlardı. Gerçekten de Delibaş isyanı ve etkilediği diğer eşkıya faaliyetleri Akşehir bölgesinde ve özellikle Turgut köyü ve civarlarında güvenlik güçlerini oldukça meşgul eder hale gelmişti. Dolayısıyla, Sandıklı- Dinar arasında yol yapım çalışmaları, Amele Taburu teşekkül edip ilgili bölgeye intikal edinceye kadar ücretli amelelerle, hemen başlatılmıştır[13]. Çünkü söz konusu yol I. Ordunun lojistik desteği açısından gittikçe önem kazanmaya başlamıştı. İşin aciliyetinden dolayı, ilgili makamlar Amele Taburunun kuruluşunu hızlandırmaya çalışıyorlardı[14]. Görevlendirilecek subayların

[9] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s. 119.

[10] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s. 140, 154.

[11] Nuri Köstüklü, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Yazışmaları (1915- 1921),* Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2020, s. 303. (Bundan sonra bu yayına yapılan atıflarda "*Kalem Riyaseti Yazışmaları"* kısaltması kullanılmıştır.

[12] Akşehir Askeralma bölgesinde Delibaş isyanının tesirleri ve yaşanan zorluklar hakkında bkz., Nuri Köstüklü, "1920 Yılı Son Aylarında Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı Mıntıkasında Delibaş İsyanının Tesirleri ve Alınan Tedbirler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2002, Cilt:8, S.1, s.53- 67.

[13] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s.165.

[14] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s.156, 158.

emeklilerden ve tercihen istihkâm, topçu ve ulaştırma sınıfından olması istenen[15] Taburun mevcudu 1000 asker olarak planlanmış ve ilk etapta ilgili askerlik şubelerinden 1892-1899 doğumlulardan 143 askerin tertibi sağlanmıştır[16]. 1 hafta sonra 24 Ekim'de Taburun teşkilat yapısı belirlenmiştir. Buna göre; Amele Taburları üç bölük halinde teşekkül ettirilecektir. Taburun karargâh kadrosu 4 subay, memurlar ve 12 silahsız askerden oluşacaktır. Bölük kadrosu ise; 3 subay, 338 asker, 11 hayvan ve 5 arabadan ibaret olacaktır. Askerin % 10'u duvarcı, taşçı gibi sanatkârlardan oluşacaktır. Bu kadro yapısı Garp Cephesi Komutanlığı'nın emri olarak 4. Kolordu Heyet Reisi İsmail Hakkı Bey tarafından gereğinin yapılması için Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığına gönderilmiştir[17]. Her ne kadar yazışmalarda, ayrıntılı olarak ifade edilmese de, Amele Taburlarının kuruluş mantığı içerisinde taburu oluşturan askerlerin önemli bir bölümünün ve özellikle duvarcı ve taşçı sanatkâr erlerin tamamına yakınının Gayrimüslimlerden oluşması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Osmanlı toplumunda bu mesleklerde genellikle Gayrimüslimler etkili idi[18].

Takip eden günlerde 24-27 Ekim (1920) tarihlerinde bu kadronun, nakliye kolu ile birlikte süratle teşekkülü hususunda ilgili Bölge Başkanlığına gerekli yazılar yazılmıştır[19]. Bu yazışmaların akabinde, 4-5 gün içinde sonuç alınmaya başlanmış ve 29 Ekim 1920 itibarıyla Nakliye Kolunda; 2 subay, 1 hesap memuru yardımcısı, taburun güvenliğini sağlamak için 31 silahlı er, 30 hayvan ve 10 araba ve Amele Taburu için 4 Subay ve 533 nefer mevcuda ulaşılmıştır[20]. Gün gün Taburun mevcudu artırılmaya çalışılıyordu. 31 Ekim itibarıyla, Sandıklı Amele Taburunda 1 Binbaşı, 1 hesap memuru vekili, 1 yüzbaşı, 4 Mülazım-ı sani bulunduğu bilgisi, Bölge Başkanlığı tarafından üst makamı bulunan 4. Kolordu Askeralma

[15] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s.153.

[16] Köstüklü, *Kalem Riyaseti Yazışmaları,* s.308, belge nu: 277.

[17] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s.180; Bkz., EK:1

[18] Osmanlı Devleti'nde inşaat sektöründe gayr-i Müslimlerin etkinliği hakkında bkz., Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Devletinde İnşaat Sektöründe Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler- Sosyo Ekonomik Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014, s.97-112.

[19] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s.182, 185.

[20] Köstüklü, *Kalem Riyaseti Yazışmaları*, 317.

Heyet Başkanlığına bildirilmiştir[21]. Bu şekilde Tabur, kervan yolda düzülür misali gün gün teşkilatlanmasını tamamlıyordu. Ancak bu süreçte bazı yanlış anlamaların ve eksikliklerin yaşandığını ve ihtiyaçların hemen tamamlanamadığını da görüyoruz. 4. Kolordu Askeralma Heyet Reisi İsmail, 6 Kasım'da Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığına gönderdiği emirde, Tabur Komutanı'nın yazısından Sandıklı Amele Taburu'nun 4 bölüklü olduğunun anlaşıldığını, hâlbuki daha önce gönderilen emir gereği olarak 3 bölüklü olması gerektiğini bildirmiş ve buna göre yeni düzenlenmenin yapılmasını Tabur'a 15 araba gönderilmesini emretmiştir[22]. Ayrıca Taburun güvenliği de çok önemli idi. Çünkü otorite boşluğundan faydalanarak bölgede yol kesen, çapulculuk, hırsızlık ve soygun yapan pek çok çete türemiş idi[23]. Güvenliği sağlamak amacı ile Tabura Kasım ayının son haftasında Eskişehir'den 2000 cephanesi ile birlikte 80 Schneider marka tüfek gönderilmiştir[24]. Bu hazırlıklar ve gelişmeler çerçevesinde Sandıklı Amele Taburu teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Öte yandan, Sandıklı Amele Taburu'nun çalışacağı Afyonkarahisar- Sandıklı- Dinar- Baladız yolunun tamir ve inşası için Heyet-i Vekile'nin 28 Ekim 1920 tarihli kararı ile, 1920 yılı Nafia Vekâleti bütçesine 40.000 Lira tahsis edilmiştir[25].

Bu zorlu süreçte oluşturulan Sandıklı Amele Taburu Afyonkarahisar- Antalya yolunun Afyonkarahisar tarafında kalan kısmının yapımında, Burdur Amele Taburu da diğer kalan yolun yapımında önemli lojistik hizmetler vermiştir[26]. Yazışmalardan, her iki Amele Taburunun iaşesinde mahallî millî heyetlerin veya daha geniş anlamıyla Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin belli bir sorumluluk üstlendiğini takip edebilmekteyiz.

---

[21] Köstüklü, *Kalem Riyaseti Yazışmaları*, 319, belge nu:313.

[22] Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s.206.

[23] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Dilşen İnce Erdoğan, "İşgal Yıllarında Burdur ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", *I. Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım 2005- Bildiriler,* Mehmet Akif Ersoy Üniv. Yay., 2007, C.1, s.778- 783.

[24] Köstüklü, *Kalem Riyaseti Yazışmaları*, 335, belge nu: 363, 364.

[25] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Belge Nu: 30.18.1.1- 1-17-1.

[26] Milli Mücadele'de Burdur Amele Taburu hakkında şimdiye kadar yapılan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu konunun ileride yapılacak araştırmalarda ele alınmasının bölge tarihine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Sandıklı Amele Taburu, kuruluşundan itibaren yaklaşık 4 aylık bir sürede üslendiği yol yapıp görevlerini yaparken Nisan 1921 başlarından itibaren bölgede askeri hareketlilik artmaya başladı. Mağlup olarak İnönü'den çekilen Yunan kuvvetleri Afyonkarahisar mıntıkasında saldırılarını yoğunlaştırdılar. 2 Nisan'da Çay ve Bolvadin Yunanlarca işgal edildi. İlerleyen Yunan kuvvetlerine karşı 12. Kolorduya bağlı 57. ve 23. Tümenler ile Adana bölgesinden gelen 41. Tümen ile Yunan'a karşı savunma hattı oluşturuldu[27]. Türk birliklerinin baskısı karşısında 2. Yunan Tümeni 3 Nisan'da Çay ve Bolvadin'den Afyon'a doğru çekilmeye başladı ve aynı gün Türk kuvvetleri Çay'a girdi. 4 Nisan'da Bolvadin ve 7 Nisan'da da Afyonkarahisar Yunan işgalinden kurtarıldı[28].

İşte bu harekât süreci içerisinde Sandıklı Amele Taburu önemli görevler üstlendi. 12. Kolordu Komutanı Fahreddin Bey (Altay) 28 Mart 1921'de 57. Tümen Komutanına gönderdiği yazıda, Çay kasabasına gelmiş olan Sandıklı Amele Taburunun Tümen emrine verildiğini bildirdi[29]. Sandıklı Amele Taburu Komutanı Binbaşı, aynı gün Tümen Komutanına Taburun mevcudunu arz etti. Buna göre 28 Mart 1921 itibarıyla Taburun mevcudu şöyle idi: 1 Binbaşı, 1 Mülâzım-ı evvel, 4 Mülâzım-ı sânî olmak üzere toplam 6 subay, 5 Araba ve 20 hayvan. 2. Bölükte 51 ve 3. Bölükte 68 olmak üzere toplam 119 asker. 2. Bölük ve 3. Bölükte 12'şer olmak üzere toplam 24 kürek. 2. ve 3. Bölüklerde 19'ar olmak üzere toplam 38 adet kazma bulunuyordu[30].

Kurulduğunda mevcudu daha fazla olan Sandıklı Amele Taburunun 1921 Yılı Mart ayı sonu itibarıyla, 1. Bölük hariç asker mevcudunu 119 olduğu görülüyor. Muhtemelen bu raporun verildiği tarihte, başka bir yerde çalışıyor olmasından dolayı 1. Bölük Çay'a gelmemiş olabilir.

---

[27] *Türk İstiklal Harbi* (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi yay.,) C.2, Kısım:3 (=TİH 2/3), Ankara 1966, s.459.

[28] *TİH* 2/3, s.527; Nuri Köstüklü, *Milli Mücadelede Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, ATAM yay., Ankara 1999, s. 231- 232.

[29] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı ATASE Arşivi, A:5/2068, D:23 (21), Fh: 30. (KL:801, D:48, Fh: 30, 30-1).

[30] ATASE Arşivi, A:5/2068, D:23 (21), Fh: 30-1; Bkz., EK:2

Afyonkarahisar'ın Yunan işgalinden kurtarılmasını müteakip Sandıklı Amele Taburu görülen lüzum üzerine, Afyonkarahisar'a sevk edilerek 12. Kolordu emrine verilmiştir. Garp Cephesi Menzil Müfettişliğinin 27 Ocak 1922 tarihli yazışmalarından anlaşıldığı üzere Tabur, Afyonkarahisar'a geldikten sonra muhtemelen Ocak ayının 2.veya 3. haftasında lağvedilmiş, subaylarından birkaçı Afyonkarahisar'da oluşturulan 2. Amele Taburu'na verilmiştir[31].

SONUÇ

Milli Mücadele'de 1920 yılı Ekim ayı başlarında Afyonkarahisar- Antalya yolunun tamir ve yapımına ihtiyaç duyulmuş ve bu işi yapmak üzere, Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı sorumluluğu altında Sandıklı Amele Taburu kurulmuştur. Kuruluş aylarında başta Delibaş isyanı ve diğer problemler taburun kuruluşunu zorlaştırmış ise de neticede yolun tamir ve yapımında aşağı yukarı 4 ay hizmet verecek olan Tabur teşekkül etmiştir. Üzerinde çalışılan yol, Batı Cephesinin ve özellikle I. Ordunun lojistik desteği bakımından çok önemli idi. Mevcut verilerden, askerin kimliği hakkında henüz ayrıntılı bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte, amele taburlarının genel yapısından hareketle, bu taburlarda er olarak daha ziyade Gayrimüslimlerin istihdam edildiğini, bunun yanında cephede bulunamayacak durumda olan Türklerin de çalıştırıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sandıklı Amele Taburu, takip eden askeri gelişmeler içerisinde 1921 yılı Mart ayında 57. Tümen emrine verilmiş ve bilahare, Afyonkarahisar'ın Yunan işgalinden kurtarılmasını müteakip –muhtemelen burada Yunanlarca yapılan tahribatı gidermek üzere olmalı- 12. Kolordunun emrinde olarak Afyonkarahisar'a sevk edilmiş idi. Tabur daha sonra görülen lüzum üzerine, 1922 yılı Ocak ayı sonlarında lağvedilerek, subayların bir kısmı Afyonkarahisar'daki 2. Amele Taburunda görevlendirilmiştir. Böylelikle Sandıklı Amele Taburu, aşağı-yukarı 15 aylık ömrü sürecinde görev yaptığı bölgenin imarı ve Milli Mücadele'de Batı Cephesinin ve özellikle I. Ordunun lojistik yönden desteklenmesinde önemli katkılarda bulunmuş oldu.

[31] ATASE Arşivi, Kl:1496, D:48, Fh: 38 (Kutu:1652, Gömlek:38, Belge:38-1, 38-2).

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Bu araştırmanın temel kaynağı, bir kopyası özel arşivimizde bulunan *8. Fırka ve Akşehir Ahz- ı asker Kalem Riyasetleri Gelen Evrak (Şifre-i Mevrude) ve Giden Evrak Defterleridir.* Bu kaynaklar hakkında dipnot 7 ve 10'da gerekli açıklama yapılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Gn. Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı =ATASE Arşivi), A:5/2068, D:23 (21), Fh: 30. (KL:801, D:48, Fh: 30, 30-1).

ATASE Arşivi, A:5/2068, D:23 (21), Fh: 30-1.

ATASE Arşivi, KL:1496, D:48, Fh: 38 (Kutu:1652, Gömlek:38, Belge:38-1, 38-2).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Belge Nu: 30.18.1.1- 1-17-1.

2.Kitap ve Makaleler

Balcıoğlu, Mustafa, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Amele Taburları'nın Kuruluşu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1991, ss.46-48.

Beyoğlu, Süleyman, "Ermeniler Amele Taburlarında", *Yeni Türkiye*, S. 60, 2014, ss.1-17.

Erdoğan, Dilşen İnce, "İşgal Yıllarında Burdur ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", *I. Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım 2005- Bildiriler,* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yay., 2007, C.1, ss.778-783.

Karagöz, Mevlüt, "Birinci Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Menzilinde Amele Taburları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 30, 2019, ss.379-415.

Köstüklü, Nuri, "1920 Yılı Son Aylarında Akşehir Askeralma Bölge Başkanlığı Mıntıkasında Delibaş İsyanının Tesirleri ve Alınan Tedbirler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 8, S. 1, Mart 2002, ss.53-67.

Köstüklü, Nuri, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz- ı asker Kalem Riyaseti Yazışmaları (1915- 1921),* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2020.

Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadele'de Manisa-Uşak – Afyonkarahisar- Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri*

Şifre-i Mevrude Defteri), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2009.

Köstüklü, Nuri, *Milli Mücadelede Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.

Mutlu, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007.

Özata, Metin, *İlk Çağlardan Kurtuluş Savaşına Kadar Burdur Tarihi*, Umay Yay., İzmir 2009.

Türk İstiklal Harbi (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay.,) C.2, Kısım:3 (=TİH 2/3), Ankara 1966.

Yağcı, Zübeyde Güneş, "Osmanlı Devletinde İnşaat Sektöründe Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler- Sosyo Ekonomik Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014, ss.97-112.

EK:1- Sandıklı Amele Taburunun teşkilat yapısı ve kadrosu hakkında 4. Kor. Ahz-ı asker Heyet Reisi İsmail'in, Akşehir Kalem Riyaseti'ne gönderdiği 24 Ekim 1920 tarih ve 113 sayılı yazısı. (Köstüklü, *Şifre-i Mevrude Defteri*, s.220)

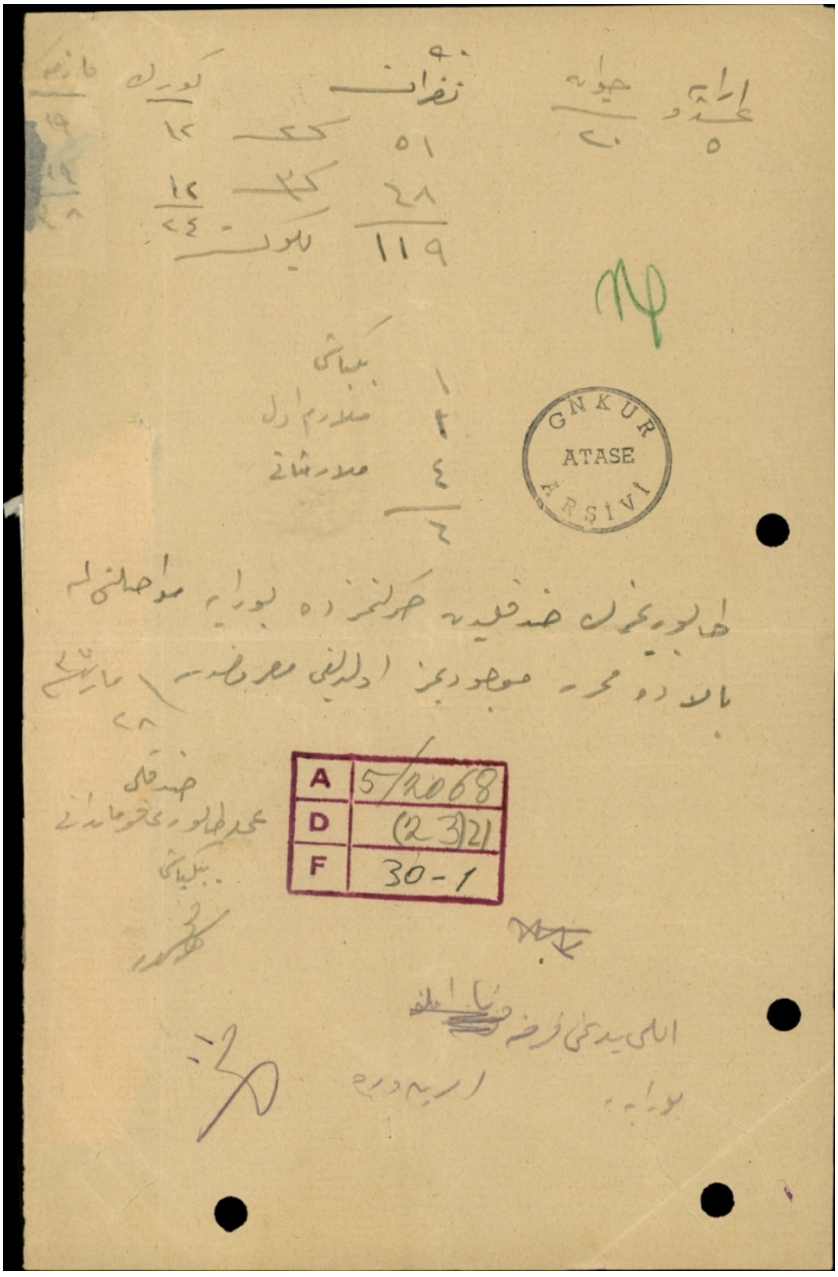

EK:2- 28 Mart 1921 tarihi itibarı ile Sandıklı Amele Taburunun kadro ve malzeme durumu.

Sakarya Meydan Muharebesi ve Maraş Birliği: 9. Tümenin Batı Cephesi'ndeki Rolü

Nejla GÜNAY*

GİRİŞ

Fransızlar, Adana ve Suriye'yi işgal etmişler, ancak her iki bölgede de ciddi zorluklar yaşamışlardır. Maraş ve Urfa'da Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine yenilip buralardan çekilmek zorunda kalmışlardı. Antep'teki ciddi direniş karşısında zor duruma düşmüşler, Toroslar ve Adana'da Kuvâ-yı Milliye'nin başarıları sonucunda ciddi kayıplar vermişlerdi. Pozantı'da kuşatılan Fransız taburu da geri çekilirken yolda baskına uğrayıp esir edilmişti. Suriye'de halk arasındaki hoşnutsuzluklar ve yer yer çıkan kargaşa Fransızları burada da zor duruma düşürmüştü. Fransız halkı da savaştan usanmış ve savaş karşıtı bir tutum takınmıştı. Öte yandan başka birçok konuda ve özellikle Ren Havzası sorununda Fransızlarla İngilizler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş olduğundan İngilizleri Fransız çıkarlarına daha elverişli bir durum almaya zorlamak amacıyla henüz kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile temas ve görüşme lüzumu duymuşlardır. Bütün bu sebepler sonucunda Fransızlar Mayıs 1920 başlarında Türk millî hükümeti ile görüşme ve anlaşma yollarını aramışlardır. İlk görüşmelerden sonuç alınamamış, ancak Mayıs sonlarına doğru Fransa'nın Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri General Goureau adına hareket eden M. Robert de Caix başkanlığındaki Fransız heyeti Ankara'ya gelmiş, bu heyetle 20 günlük bir mütareke imzalanmıştır. Bu mütareke, Türk birliklerinin yeniden düzenlenmesi için gerekli zamanı verdi ve Adana bölgesinde bulunan ve kısmen ordu birlikleriyle takviye olunan Millî kuvvetleri düzenlemek mümkün oldu. Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, 29 Mayıs 1920'de Niğde'de 11. Tümen komutanına bir yazı göndererek Adana, Tarsus ve Mersin'in zaptı için mütareke döneminde esaslı hazırlıkların yapılmasını, eli silah tutan bütün halkın bu harekâta iştirak etmesini ve harekât için ne kadar cephaneye ihtiyaç

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara/Türkiye.
ngunay@gazi.edu.tr
ORCID NO: 0000-0001-5895-8359

duyulduğunun bildirilmesini istedi.[1] Öte yandan bu mütareke ile Fransızların Ankara'daki millî hükümeti tanıyıp Adana'yı Türklere teslim edeceği umudu artmıştı.[2]

Mütareke dönemi Türkiye için kuvvet kaydırmalara ve bazı bölgelerin takviyesine imkân verdi. Fransızların isteği ile yapılan 20 günlük mütarekeyle onların Suriye'de zor durumda oldukları meydana çıkmış ve bu nedenle Adana'dan bir kısım Fransız birliğinin Suriye'ye gönderilmesi üzerine Türklerin de Adana'daki bazı birlikleri Batı Cephesine göndermeleri mümkün olmuştur.[3] Bu çalışmada güney cephesinden Batı Cephesine kaydırılan birliklerden biri olan 9. Tümen'in kuruluşu ve faaliyetlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

1. 9. Tümen'in Kuruluşu ve Komuta Kademesi

Mütareke döneminde Fransızlar bazı birliklerini Suriye'ye kaydırınca Türk birlikleri de yeniden düzenlendi. İlk etapta 8 Mayıs 1920'de verilen emirle 11. Tümen Adana'dan Batı Cephesine kaydırıldı. Genelkurmay Başkanlığı 4 Haziran 1920'de 12. Kolordu Komutanlığı'na 11. ve 41. Tümenlerin durumuyla ilgili bazı düzenlemeler yapılacağından bahsederek Adana cephesinin Mersin'den Osmaniye'ye kadar olan kısmının bütünüyle 41. Tümen'e verileceğini, 11. Tümen'in Geyve'de toplanmasının planlandığını, Osmaniye'den Fırat'a kadar uzanan Adana cephesinin Maraş'ta kurulacak bölge komutanlığı emrine verileceğini, ancak mevcut şartlar böyle bir değişikliğe uygun olmadığı için bir süre eski düzenin devam edeceğini ve 41. Tümen karargâhının Pozantı'ya alınmasının uygun görüldüğünü bildirdi. 7 Haziran 1920 tarihinde ise; Adana cephesinin Mersin'den Adana'ya kadar olan kesiminin Adana dâhil olmak üzere 41. Tümen emrine verildiği, bu cephede bulunan Emin Arslan ve Sinan Beyler komutasındaki Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin 41. Tümen komutanı emrinde hareket edeceği bildirildi. Bu şekilde Genelkurmay, güney bölgesinde Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin kendi başına hareket

[1] MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH). Kutu: 766, Gömlek: 144, Belge: 144-1.

[2] *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C. IV, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 162.

[3] *Hayat Mücadeleleri Selâhattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 324-325.

etmesinin önüne geçip onları 41. Tümene bağlıyordu. 41. Tümen karargâhı ve bağlı birliklerden bir kısmı Kurmay Başkanı Binbaşı Salim Cevat emrinde Pozantı'ya geldi. Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri de Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle 21 Haziran 1920'de Pozantı'ya geldi. Bu tümenin 131. ve 132. Piyade Alayı Batı Cephesine nakledildi. Yarbay Şemsettin komutasındaki 139. Alay ile Emin Arslan Bey ve Sinan Bey kontrolündeki Kuvâ-yı Milliye bu tümenin emrinde Adana cephesinde görev yapacaktı. 26 Haziran 1920'de Fırat'ın batısından Toroslara kadar olan bölgede Adana Cephesi Komutanlığı kurularak komutanlığına Kurmay Albay Selahattin Adil Bey getirildi. Bu komutanlık Adana cephesinde önemli başarılar elde etti. 21 Temmuz 1920'de Tarsus İstasyonu karşısındaki bağlık alana yapılan taarruzla Fransızlara 100 ölü ve bir o kadar da yaralı verdirilmiş, 400 tüfek, 18 otomatik silah ve 80 sandık cephane ele geçirilmişti.[4] Bu başarılara rağmen Adana cephesinde Fransızların iki tümen kuvvetine karşı Türk kuvvetleri çok zayıftı. Cephenin en önemli kesimi olan Antep'te ordu birliği olarak iki taburlu bir piyade alayı bulunmaktaydı. Bu sebeple Antep kesimini takviye için Maraş'ta bir piyade tümeni kurulmasına karar verildi. Bu amaçla Adana Cephesi Komutanlığı'ndan alınan 9 Eylül 1920 ve 13 sayılı emirle 9. Tümen (Maraş Tümeni) teşkil edildi. Adana Cephesi Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri Tümen komutanlığına atanarak 14 Eylül 1920 günü tümenin emir ve komutasını ele aldı. Tümenin kuruluşu şu şekildeydi:[5]

9. Tümen Komutanı: Kurmay Yarbay Mehmet Hayri[6]

9. Tümen Kurmay Başkanı: Kurmay Yüzbaşı Hayri

25. Alay (1.Antep Alayı) Komutanı: Binbaşı Faik Bey (9. Kafkas Alayı'nın 1. Taburu, Yıldırım Millî Taburu ve Antep Millî Taburundan kuruldu.)

26.Alay (2. Osmaniye Alayı) Komutanı: Binbaşı Recep (9. Kafkas Alayı 2. Taburundan kuruldu. Bu alayın bir taburu sonradan teşkil edildi.)

---

[4] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi*, s. 171-175.

[5] İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 159, Belge: aa. Bkz. EK 1.

[6] 1 Mart 1921'de Albay olmuştur. Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı; *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 112.

27. Alay (3. Maraş Alayı) Komutanı: Binbaşı Musif Bey (Maraş Millî Taburu ve İzmir Millî Taburundan kuruldu. Bir taburu sonradan teşkil edildi.)

Topçu Alayı:

Komutanı: Binbaşı Nazım

1.Tabur (iki bataryalı)

2.Tabur (iki bataryalı)

Süvari Bölüğü: Yüzbaşı Muhittin Efendi komutasında katırlara bindirilmişti. İstihkâm ve muhabere taburları çok zayıf teşkil edilebildi. Bu tümendeki birliklerin mevcudu çok zayıftı. Örneğin 27. Alayın mevcudu şu kadardı:

35 subay, 393 er, 62 hayvan, 258 tüfek, 21.700 cephane. Yani her ere bir tüfek bile düşmemekte ve onlardan olağanüstü şartlarda mücadele vermeleri beklenmekteydi. Karargâhı Maraş'ta olan ve önce "Maraş Tümeni" adıyla teşkil edilen bu tümene 9 Ekim 1920'de Kafkasya harekâtında büyük hizmetleri görülen 9. Tümenin adı verildi. Alaylara da 25, 26, 27 numaraları verilerek bir süre sonra merasimle alay sancakları da teslim edildi. Tümenin piyade tüfeklerinden birçoğu muaddel martin tüfeği idi. Fişek hazneleri birer fişek aldığından atış hızları çok düşüktü. Bu tümen teşkil edildikten sonra Antep bölgesinde kullanıldı.[7] Antep'te bulunan 5. Tümen ile 9. Tümen ve Adana Cephesi adının 2. Kolordu'ya çevrilmesi kararlaştırıldı.[8] Daha sonra bu cephede kullanılan sahra ve cebel topları, çeşitli silahlar ve cephane Kayseri-Sivas Menzil Müfettişliği emrine verilerek Batı cephesine sevk edilecektir.[9]

2. 1921 Yılı Başlarında Güney Cephesi Harekâtı ve 2. Kolordunun Batı Cephesi'ne Alınması

Batı Cephesi'nde düzenli ordu örgütlemesine giden Türk ordusu Yunan ordusunu iki kez İnönü mevkiinde yenilgiye uğrattı. 31 Mart 1921'de kazanılan 2. İnönü Muharebesi'nden sonra Türk Hükümeti Fransızlarla daha uygun koşullarda anlaşma imkânı elde etti. Fransızların işgal ettikleri bölgelerdeki kuvvetlerini çekip az miktarda muhafız bıraktıklarını ve Ermenilerin büyük kısmının Adana'dan

[7] *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi*, s. 176.
[8] *Hayat Mücadeleleri,* s. 346.
[9] İSH, Kutu: 1325. Gömlek: 69 Belge: ac, ad, ae, ag, ai. EK: 2.

gittiklerini gören Türk Hükümeti, Fransızların işgali uzatmasının mümkün olmadığını ve tahliyenin muhakkak olduğunu anladı ve bunu fırsat bilerek Batı Cephesi'nde Yunan ordusuna karşı kesin bir başarı elde etmek amacıyla Adana bölgesinde bulunan birliklerini 25 Nisan 1921'de verilen emirle yavaş yavaş Batı cephesine gönderdi. Yunan ordusu 10 Temmuz 1921 sabahından itibaren Bursa ve Uşak üzerinden ileri harekâta başlamıştı. Bunun üzerine 2. Kolordu'nun tamamının Güney cephesinde kalması uygun görülmeyerek Batı cephesine kaydırılması kararlaştırıldı. Çünkü kolordu tabur mevcutları 400 savaşçıdan aşağı olmamak üzere az çok eğitilmiş ve bazı noksanları olmakla beraber kadro, teşkilat, araç gereç ile düzenli 5. ve 9. Tümenlerden teşkil edilmiş iki tümenli gezen bir kuvvet hâline getirilmişti.[10] 9. Tümen'e beş kademe hâlinde Maraş'tan Afyon'a doğru hareket etmesi emredildi. Birinci kademe 15 Temmuz'da diğerleri de birer gün arayla yürüyüşe geçecekti. Askerlerin Dönekli-Andırın-Kars-Kozan istikametini kullanıp dokuz günlük bir yolculuktan sonra menzile varması planlandı. 24 Temmuz 1921'de Kelebek İstasyonu'ndan başlayacak olan demiryolu ulaştırması, 25-30 vagonlu sekiz on trende tamamlanacaktı. Emre göre 9. Tümen, Afyon cephesinde Akşehir bölgesinde toplanacaktı. Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Mürettep Tümenle Afyon bölgesine nakle başlayan 9. Tümenden bir grup kurulması ve bu gruba da 2. Kolordu Komutanının tayini, Genelkurmay Başkanlığına bildirilmişti.[11]

Yunanlıların Kütahya-Eskişehir istikametinde ilerlemeleri üzerine önce 9. Tümen, sonra 5. Tümen Batı cephesine gönderildi. 9. Tümen, 15 Temmuz 1921'de Maraş'tan yürüyüşe geçirildi. 24 Temmuz 1921'de Kelebek İstasyonu'ndan başlayacak olan demiryolu ulaştırması, 25-30 vagonlu sekiz on trende tamamlanacaktı. Tümenin ilk kademesinin Ilgın İstasyonunda ve diğer kademelerinin de daha batıdaki istasyonlarda indirilerek Akşehir'de toplanması emredildi. Dört kademe hâlinde gönderilen 9. Tümen, böylece Akşehir'e intikal etti.[12]

[10] *Hayat Mücadeleleri,* s. 373.

[11] İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 41, Belge: aa. EK. 3.

[12] 9. Tümen'in Akşehir'e intikal planı hakkında bkz. İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 60, Belge: aa. Ayrıca bkz. EK. 4

2.Kolordu birliklerinin Afyon'a nakli emredildiğinde 9. Tümen'in durumu şu şekildeydi: 9. Tümen karargâhı; 9. Alayın bir taburundan bir Şinayder bataryası; 2. Taburundan bir sahra bataryası, iki Rus topu, tümen telgraf takımı, sıhhiye bölüğü Maraş'ta; 25. Alayın 2. Taburu ve 3. Taburundan bir bölük eksik, 1 Şinayder bataryası, hücum taburu, 27. Alayın 2. Taburundan 1 bölük, 1 makineli tüfek, depo alayının 2. Taburundan 1 bölük, tümen istihkâm bölüğü Zeytun İsyanını bastırmaktaydı. 27. Alayın 1., 2. ve 3. taburlarından birer bölük eksik Guhan Küllü bölgesinde, 1. Taburdan 1 bölük, iki makineli tüfek Elbistan'da; 3. Taburdan 1 bölük ve 1 makineli tüfek Pazarcık'ta; 25. Alayın 1. Taburuyla 1 Rus topu Çarpın ve Karacaburç bölgesindeydi.[13]

3. 9. Tümenin Durumu ve Görevi

Batı Cephesi Komutanı, 27 Temmuz 1921 günü 9. Tümene; Akşehir'e ulaşan kademeleriyle Akşehir'in kuzey batısında ve Akşehir gölü ile Sultandağı arasında Ulupınar civarında daha önce amele taburu tarafından başlanmış olan tahkimatın takviye edilip tamamlanması görevini verdi.[14]

9. Tümen Komutanı 31 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığına Tümenin durumu hakkında verdiği raporda; asker, subay ve teçhizat yetersizliğini dile getirmiş, eldeki muaddel martin tüfeklerinin çok kullanılmış olmasından dolayı bozuk olduğunu, topların da çok yıpranmış bulunduğunu, bundan dolayı tümeni koruyabilmek için hiç olmazsa bir adet Avusturya dağ obüs bataryası verilmesi gerektiğini, çünkü bu tümenin Maraş'ta iken bir bataryaya sahip olduğunu, bu bataryanın tümene iade edilmesinin çok önemli olduğunu, tümenin nakil aracı, erzak ve cephane yönünden de yetersiz olduğunu, ayrıca tümenin bir cephane kolu olmadan bu eksikliğin giderilemeyeceğini, elbise, kaput, beğlik, çamaşır ihtiyacı olduğunu, matara, mermilik ve portatif çadırların Maraş'ta yaptırıldığını ama yetiştirilemediği için henüz ellerine geçmediğini, çadırların yağmur mevsimi başlamadan gelmesinin zaruri bulunduğunu, çarık tedarik

[13] Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbi'nde İkinci Kolordu (1918-1921)*, haz. Ahmet Tetik - Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 121-122.

[14] Ulusoy, *age.,* s.135-136.

edildiğini, ancak bunların Maraş yemenisi olduğunu, bunların da uzun yürüyüşler nedeniyle çabuk yıprandığını, bir müddet sonra yeni ayakkabılara gereksinim duyulacağını bildirdi.[15]

Yunan ordusu, kuzeydeki birliklerini Karahisar'ın doğusuna yönlendirmiş ve Gazlıgöl tarafında savunma tertibatı almaya başlamıştı. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığı 28 Temmuz 1921 günü 9. Tümen'in Akşehir'in kuzeybatısında Akşehir gölü ile Sultandağı arasında, Bolvadin çayından ilerleyecek Yunanlara karşı kesin savunma için hazırlanmasını emretti. Buna göre; 26. ve 27. Alaylarla istihkâm bölüğü Yassıyanı-Ulupınar-Derbendi hattında 29 Temmuz 1921 saat 04.00'da bulunmak üzere hareketlerini düzenleyeceklerdir. 26. Alay caddenin dağlık olan güney kısmını, 27. Alay caddenin ovalık olan kuzey kısmını tahkim edeceklerdir. 25. Alay Hücum Taburu, Rus dağ bataryası 29 Temmuz 1921 sabahı 04.00'da Nezirköy'de bulunacak ve bu şekilde tümen ihtiyatını oluşturacaktır. Tümen estersüver bölüğü, Mürettep Tümenle irtibat kurmak ve aynı zamanda Yunan kuvvetlerinin durumu hakkında bilgi edinmek üzere 29 Temmuz 1921 sabahı saat 04.00'da Çay'a hareket edecektir.[16]Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 4 Ağustos 1921'de 2. Kolordu Komutanlığına verilen emre göre; Çobanlar bölgesinde bulunan Mürettep Tümen ve merkezi Dinar'da bulunan 6. Tümenle 9. ve 5. tümenlerden 2. Grup oluşturularak komutanlığı 2. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Adil Bey'e verilmiş ve kendisine Akşehir'e gelip Grubun emir ve komutasını alması emredilmiştir.[17]

4. 9. Tümen'in Sakarya Meydan Muharebesinde Görevlendirilmesi

9. Tümen, 9 Ağustos 1921 gecesi Akşehir'in kuzeybatısındaki ordugâhlarından hareketle üç yürüyüşle Bolvadin'e girecek, Paşa Dağı'nın güney batı kısmıyla Bolvadin bölgesinde toplu bulunacak ve emniyet için Uradur'dan İğnepınar, Kurucaova, Hamidiye mevkilerine küçük kuvvetler sürecektir. Mürettep Tümenin Akarçay'ın

[15] Ulusoy, *age.,* s. 137-139.

[16] İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 3, Belge: ad.

[17] İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 3, Belge: aa. Krş. *Hayat Mücadeleleri,* s. 376; Ulusoy, *age.,* s. 147.

kuzeyindeki kısımlarıyla ve 5. Grubun sol kanadıyla irtibatta bulunması lazımdır. Sandıklı'daki Yunan harekâtının ortaya çıkmasını beklerken 9. Tümen birliklerine başlangıçta yürüyüş hedefi olarak Çay'ın verilmesi uygundur.[18]

2. Kolordu karargâhıyla 5. ve 9. tümenlere 12 Ağustos 1921 gecesi Sakarya bölgesine yürüyüşe başlamak üzere hazırlık emri verildi. Bu hareketin gizli tutularak Yunanların Akşehir Gölü'nün kuzeyinden muhtemel bir kuşatma hareketine karşı hazırlık mahiyetinde olduğu haberinin yayılmasını, gerçek durumdan yalnız Kolordu ve tümen komutanlarının haberdar edilmesini emretmiştir.[19] 9. Tümen 14 Ağustos 1921'de Karapınar'a ulaşmayı ve gece yürüyüşü yapmak suretiyle Yunan uçaklarından gizlenmeyi başardı.[20] Yapılan iki günlük yürüyüşte 9. Tümenden 15 er sıtma, 53 er de başka sebeplerle hastalanmışlardı.[21]

18 Ağustos günü 8. ve 15. tümenler de 2. Grup emrine verildi. 5. ve 9. tümenler İnlerkatrancı'nın kuzey sırtlarında ileri karakol tertibatı alarak ikamete geçmişlerdi. 9. Tümen, Ilıca Çayı ile Kürttacir'den İnlerkatrancı'ya gelen yol arasındaki bölgeyi Sakarya vadisinden Türktacir'den ve Türktacir'den gelen yolları örtecek, Ilıca'daki 8. Tümen birlikleriyle ve emniyet hattıyla irtibat kuracaktır.[22] 2. Grubun muharebe hattı, Sapanca'nın güneyi-Kavacık'ın güneyi-Ulufakih'in güneyi-Karapınar'ın güney sırtlarıyla Mangal Dağı olarak belirlendi. Bu hat 19 Ağustos 1921 sabahından itibaren büyük bir gayretle tahkim edilecektir. Mangal Dağı özel öneminden dolayı tek başına muharebe yapılacak şekilde tahkim edilecek ve 15. Tümen sol kanadın gerisinde ihtiyat olarak tutulacaktır.[23] Aynı gün 9.Tümen Komutanı Albay Mehmet Hayri (Tarhan), Yahşihan Menzil Müfettişliğine atanmış ve yerine Albay Sıtkı (Üke) 9. Tümen Komutanı olmuştu.[24]

Genelkurmay Başkanlığı Batı Cephesi Komutanlığına, ileri mevzi muharebelerinin cephenin sağ gerisine yerleşmiş olan 2. Grup

[18] İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 9, Belge: ab.
[19] İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 42, Belge: ac. Ulusoy, *age.,* s. 179.
[20] *İstiklal Harbi'nde İkinci*, s. 198.
[21] *İstiklal Harbi'nde İkinci*, s. 203.
[22] İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 9, Belge: ae.
[23] İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: aaa.
[24] Ökse vd., a.g.e., s. 112.

tarafından yapılmasının kararlaştırıldığı ve muharebenin sıklet merkezinin Mangal Dağı olacağı bilgisini verdi. Bunun üzerine ikmal ve lojistik durumunu değerlendiren Selahattin Adil Bey, birçok eksik olduğunu tespit ederek daha önce burada konuşlandırılmış birliklerden 5. Tümene 300, 9. Tümene 1500 usta silahsız er, 15. Tümen 57. Alayın 2. Taburu için 300 Rus tüfekli er, 9. Tümene 2000 muaddel martini iğnesi ile 300 bomba fitili, 15. Tümene çok miktarda kazma, kürek, 8. Tümen için Rus cephanesi gönderilmesini istedi. Başkomutanlık bu eksiklerin kısa sürede giderileceğini, 9. Tümene hemen 600 Martini iğnesi yetiştirileceğini bildirdi.[25]

Başkomutanlıktan verilen emre göre 9. Tümen 20 Ağustos 1921 akşamından itibaren 27. Alayla Karapınar'da bulunacaktır.[26] Tümenin karargâhı diğer iki alayıyla birlikte Soğuçalı'ya kurulacaktır. Soğuçalı'ya gidecek alaylardan biri tahkimata yardım etmek üzere tahkim araçlarıyla birlikte 9. Tümene katılacaktır.[27] 2. Grup Yunan taarruzuna karşı Mangal Dağı'nı savunacak ve sol kanadında hemen üç tümen toplayacaktır.[28] Yunan kuvvetleri ne zaman yönelip taarruz ederse 2. Grup o zaman savunma yapacaktır. Yunanlar taarruz etmeksizin devamlı surette doğuya giderse 2. Grup da ihtiyatlarını sürekli olarak doğuya yürütecektir.[29] Tümenin durumu 22 Ağustos'ta, 9. Tümen 27. Alayın ile Türbetepe'nin tahkimine devam etmesi, diğer iki alayın ise Alancık'ta bulunup Yunan kuvvetlerinin taarruzunda 15. Tümenin sol kanadından itibaren Ilıca Çayı'na kadar mevzii savunması emredildi.[30]

Yunan ordusu, 23 Ağustos 1921 günü Mangal Dağı'na taarruza başladı.[31] Türk ordusunun Orta Sakarya gerisinde tertiplendiğini tespit edebilen Yunan ordusu, Türk Batı cephesini Uzunbeyli-Haymana istikametinde yarmak ve aynı zamanda güney kanadından da kuşatmak amacıyla 22 Ağustos 1921'de Yukarı Sakarya ile Ilıca

[25] Ulusoy, *age.,* s. 238-239.
[26] İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: ad.
[27] İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 168, Belge: ah.
[28] İSH, Kutu: 1357. Gömlek: 47, Belge: a.
[29] İSH, Kutu: 1357. Gömlek: 85, Belge: a.
[30] İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: aba; İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: afa; Hayat Mücadeleleri, s. 381.
[31] İSH, Kutu: 1371. Gömlek: 157, Belge: a.

deresi kavsi içinde üç kolordu ile toplandı.[32] Ordunun asıl muharebe hattı kuzeyde Ankara Çayı güneyinden Ilıca Deresi-Sakarya kavşağına kadar Sakarya doğusu-Ilıca Deresi kuzey sırtları-Mangal Dağı güney sırtları idi. Yunan ordusunun Sakarya cephesinde batı-doğu istikametinde nehri geçme teşebbüsleriyle birlikte güneyde de büyük kuvvetlerle taarruzu beklenmekteydi.[33]

24-25 Ağustos gecesi 2. Yunan Tümeni, 15. Tümen cephesine ve Türbetepe'ye taarruza geçti. 15. Tümenin bütün cephesi ateş altına alındı. Yunan taarruzu, özellikle Tümen sol kanadındaki 45. Alayla Kokar hemen doğu tepelerini işgal eden 9. Tümen Hücum Taburu mevzilerine yöneldi.[34] Bu saldırıda Yunan kuvvetleri, 9. Tümen'in sağındaki hattı işgal etti. Bunun üzerine komutan dağılmakta olan tümeni toparlayabilmek için tümenin 11. Alayının 2. Taburuyla Hücum Taburunu muharebeye soktu.[35] Karşılıklı taarruzlar sonucunda Yunan kuvvetleri, 2. Grubu geri çekilmeye zorladı. Ama 15. Tümen Kurmay başkanının da aralarında olduğu çok sayıda şehit verildi.[36] 1. Yunan tümen birlikleri, 9. Tümen ve Esat Faik Bey Müfrezesi mevzilerini ele geçirdi. 24 Ağustos günü Yunan kuvvetleri, Mangal Dağı'nı ele geçirdi.[37] 26 Ağustos günü 1. Gruba destek olunması gereği doğdu. 9. Tümenin 26. Alayı ile Hücum Taburu Tümene katılmak üzere Karapınar'dan hareket etti.[38]

Yunan taarruzu karşısında 2. Grubun mevzilerini terk etmek zorunda kalışı ve 1. ve 3. Grupların da durumunun bozulup Türbetepe'nin de düşmesi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın muharebede izlenen taktiği gözden geçirip bunu değiştirmesine yol açtı. Başkumandan 27 Ağustos günü bütün birliklere "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır! Vatanın her*

[32] İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: aca. Ayrıca bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi 5 nci Kısım 2 nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1973, s.3.

[33] İSH, Kutu: 1291, Gömlek: 19, Belge: aa; *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.4.

[34] İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: ac; İSH, Kutu: 1291. Gömlek: 19 Belge: af.

[35] İSH, Kutu: 1357. Gömlek: 95, Belge: a.

[36] *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.37.

[37] İSH, Kutu: 1290, Gömlek: 140, Belge: a; *Hayat Mücadeleleri,* s. 382-383.

[38] *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.55.

karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz." Emrini vererek bütün birliklerin durabildikleri noktalarda muharebeye devam etmelerini istedi.[39]

9. Tümen, 2 Eylül günü Yunan 1. Kolordusuyla muharebe yaptı ama durumda bir değişiklik olmadı. Yunan tümeni Mezartepe-Kızılkoyunlu güneybatısı hattında savunmada kaldı, mevziini tahkimle uğraştı. Tümenin 26. Alayı cephede 8. Tümenle 3. Kafkas Tümeninin gerisine alındı. Kısıkkaya Deresi doğu sırtları 1. Gruba bırakılmak suretiyle 9. Tümenin faaliyet alanı daraltılmış ve tümen cephe komutanlığı emrine alınmıştır.[40]

10 Eylül günü 2. Grup'un bir tümeni hariç taarruz edeceği emredildi. Buna göre 3. Kafkas Tümeni gün doğmadan Yunanların sol kanadına mümkün olduğu kadar yaklaşacak ve küçük kısımlarla Yunan mevzilerine hücum edecektir. Yunanların kesin yenilgiye uğratılabilmesi için Mezartepe istikametinde taarruzun devam ettirilmesi için ihtiyat birliği bulundurulması kararlaştırıldı. 9. Tümen (26. Alay hariç) 25. Alayın taarruz ettiği istikamette Yunanların yan ve gerilerine sokulup 3. Kafkas Tümeniyle birlikte Yunanlara taarruz edecektir. 26. Alay da grup ihtiyatı olarak toplu bulunacaktır. Topçu atışlarından sonra 8. Tümen de taarruza iştirak edecektir. İlk taarruz hedefi Mezartepe ve doğusuna uzanım hattıdır. Daha sonra 1. Grup, Yunanların asıl mevzii olan Yamak güneyine kadar olan kısma taarruz edecek, böylece birinci taarruz hedefi sona erecektir.[41] 3. Kafkas Tümeni, planlandığı gibi taarruza geçti ve Yunan kuvvetlerini geri attı. 9. Tümenden 25. Alayın iki bölüğü, Kızılkoyunlu güneybatısındaki Yunan mevzilerinden bir kısmına girdi ve süngü muharebesiyle bu mevzilerde kalmayı başardı. 27. Alay da aynı şekilde Yunanları siperlerinden attı ve Yunan alayı geri çekildi.[42] Yunan ordusunun toparlanamaması için 4. Tümen de bölgeye

[39] Murat Kütükçü, *Selahattin Adil Paşa*, Adana 2018, s. 184; *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.65.

[40] İSH, Kutu: 1359, Gömlek: 53, Belge: a; *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.160.

[41] İSH, Kutu: 1357, Gömlek: 96, Belge: a; *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi s.220.

[42] İSH, Kutu: 1359, Gömlek: 114, Belge: a.

kaydırıldı.[43] 12 Eylül sabahı 2. Grup Deliktaş-Karapınar yönünde genel ileri harekâta katılmış ve akşam 3. Kafkas Tümeni Soğluca, 9. Tümeni de Ulufakılı'ya gelmişti. Birliklerin kararlılıkla saldırması sonucunda Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı.[44]12 Eylül günü 8. Tümen öğleden sonra Soğluca'ya girdi. Ardından da 9. Tümen Kolbaşı ile Tabaklara, 3. Kafkas Tümeni Gedik köyü güneyine vardı. Akşam saatlerinde 9. Tümen Ördekgölü Köyünde toplandı.[45]13 Eylül günü 9. Tümen Karabimli istikametinde ilerlemeye başlayıp 2 saat içinde de Toydemir-Hacımuslu harabeleri hattına, aynı günün akşamına doğru da Sarıçal Tepeleri civarına vardı.[46]

Yunan ordusu, 13 Eylül günü hiçbir muharebeye kalkışmadı.[47] Böylece Sakarya Meydan Muharebesi büyük bir zaferle sonuçlandı. Meydan muharebesinin idaresi sırasında birçok tümen, çeşitli bölge ve gruplardan birinden diğerine gönderilmiş olduğundan ordu harp düzeni karışmıştı. Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yapılan yeni teşkilât emriyle 13 Eylül'de 9. Tümen kaldırılmış[48], 2. Grup tekrar 2. Kolordu adını alıp Polatlı yakınlarında bulunan 4, 7. ve 3. Kafkas tümenlerinden müteşekkil olmuştur.

SONUÇ

Güney ve Batı Cephesinde Türk birliklerinin aktif olarak muharebe gücü oldukça sınırlıydı. Bu gücün en verimli şekilde kullanılabilmesi için Türk birlikleriyle ilgili sık sık düzenleme yapıldığı görülmektedir. Bunu belirleyen en önemli faktör askerî ihtiyaçlardaki öncelik durumudur. Fransızların Güney Cephesindeki etkinliği azaldıkça burada bulunan birliklerin daha acil durumda olan Batı Cephesine kaydırıldığı görülmektedir.

Fransız işgal sahasında etkinlik göstermesi amacıyla 14 Eylül 1920 tarihinde kurulan üç alaylı 9. Tümen de bir alayı hariç Batı'ya sevk edilmiştir. Tümen, Selahattin Adil Bey'in komutasındaki 2.

[43] İSH, Kutu: 1368, Gömlek: 4, Belge: ak; *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.228-229. Bkz. EK 5.

[44] *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.233; Kütükçü, *age.,* s. 186.

[45] *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.252-253.

[46] *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, s.264-265.

[47] İSH, Kutu: 1360, Gömlek: 119, Belge: a.

[48] 13 Eylül 1921'de yapılan teşkilat değişikliği için bakınız. İSH, Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10, Ek-6.

Kolordunun bir parçasıyken yapılan yeni düzenlemeyle 5. Tümen ve 3. Kafkas Tümeniyle birlikte 2. Grup adını aldı. 2. Grup, Temmuz 1921'de Akşehir üzerinden Afyon'a oradan da Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmak üzere Mangal Dağı'na nakledildi. Mangal Dağı'nda Yunan birlikleri karşısında zor duruma düştü.

Türk ordusunun muharebeyi geniş bir alana yayıp süngü muharebesine döndürmesi sonucunda muharebenin seyri değişti. 9. Tümen 10 Eylül 1921'de Mezartepe dolaylarında Yunanlarla muharebe etti. Kızılkoyunlu bölgesinde Yunan kuvvetlerini siperlerinden attı. Diğer birliklerin de başarılı olmasıyla Sakarya Meydan Muharebesi Türk ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Bu muharebeden sonra 9. Tümen lağvedildi.

KAYNAKLAR

1. MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi

İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 766, Gömlek: 144, Belge: 144-1.

İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 159, Belge: aa.

İSH, Kutu: 1325. Gömlek: 69 Belge: ac, ad, ae, ag, ai.

İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 41, Belge:aa.

İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 60, Belge: aa.

İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 3, Belge: ad.

İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 3, Belge: aa.

İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 9, Belge: ab.

İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 42, Belge: ac.

İSH, Kutu: 1382, Gömlek: 9, Belge: ae.

İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: aaa.

İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: ad.

İSH, Kutu: 1381, Gömlek: 168, Belge: ah.

İSH, Kutu: 1357. Gömlek: 47, Belge: a.

İSH, Kutu: 1357. Gömlek: 85, Belge: a.

İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: ada.

İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: aba.

İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: afa.

İSH, Kutu: 1371. Gömlek: 157, Belge: a.

İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: aca.

İSH, Kutu: 1291, Gömlek: 19, Belge: aa.
İSH, Kutu: 1283. Gömlek: 102 Belge: ac.
İSH, Kutu: 1291. Gömlek: 19 Belge: af.
İSH, Kutu: 1357. Gömlek: 95, Belge: a.
İSH, Kutu: 1290, Gömlek: 140, Belge: a.
İSH, Kutu: 1359, Gömlek: 53, Belge: a.
İSH, Kutu: 1357, Gömlek: 96, Belge: a.
İSH, Kutu: 1359, Gömlek: 114, Belge: a.
İSH, Kutu: 1368, Gömlek: 4, Belge: ak.
İSH, Kutu: 1360, Gömlek: 119, Belge: a.
İSH-Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10.

2. Araştırma, Tetkik Eserler, Anılar ve Yayımlanmış Belgeler

Hayat Mücadeleleri Selâhattin Adil Paşa'nın Hatıraları, Zafer Matbaası, İstanbul 1982.

Kütükçü, Murat; *Selahattin Adil Paşa*, Adana 2018.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C. IV, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Türk İstiklal Harbi II.nci C., Batı Cephesi 5 nci Kısım 2 nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1973.

Ulusoy, Mümtaz, *İstiklal Harbi'nde İkinci Kolordu (1918-1921)*, haz. Ahmet Tetik ve Şeyda Büyükcan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Ökse, Necati, Baycan, Nusret ve Sakaryalı, Salih, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.

EKLER

EK: 1

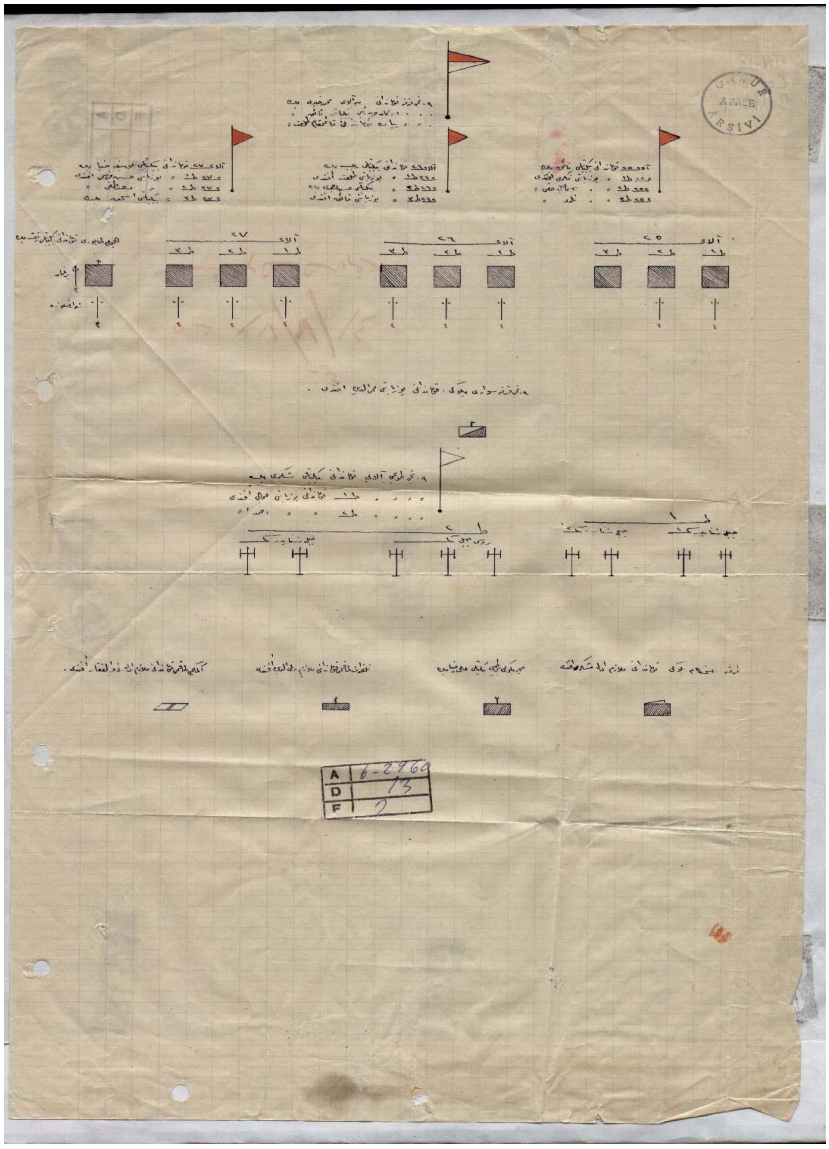

EK: 2

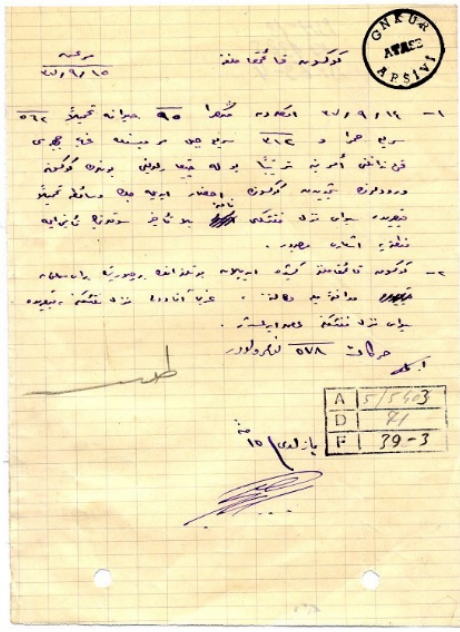

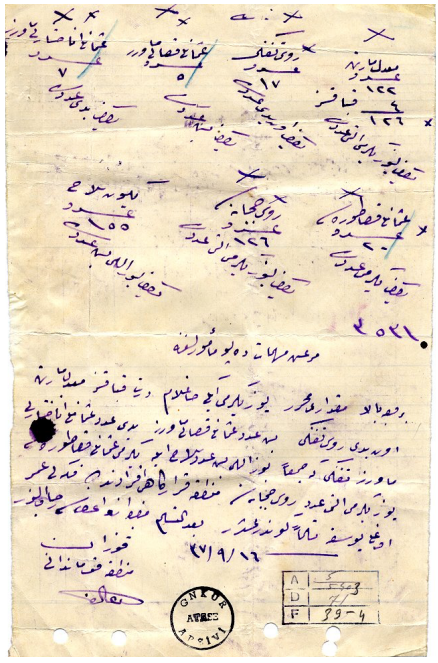

EK: 3

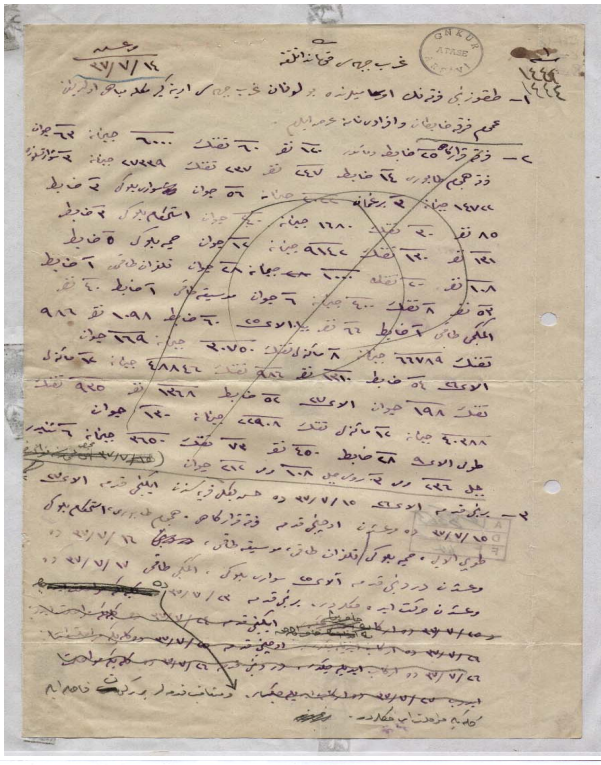

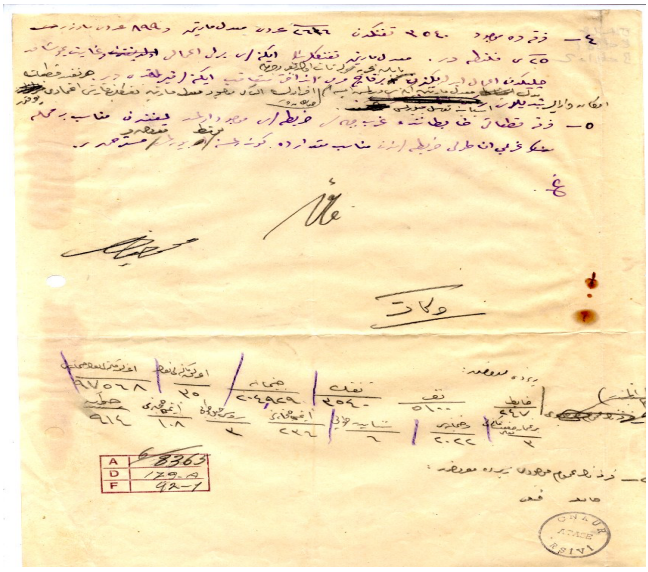

EK: 4

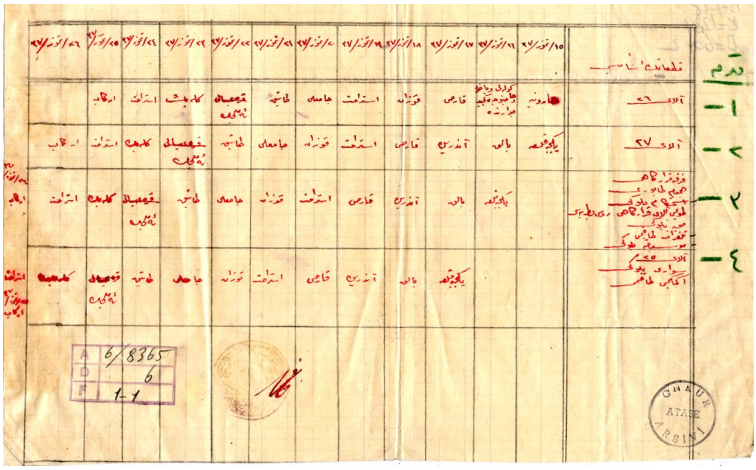

EK: 5

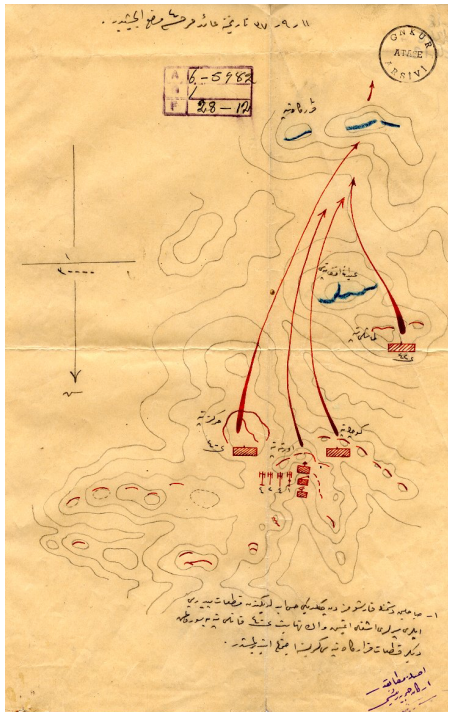

EK: 6

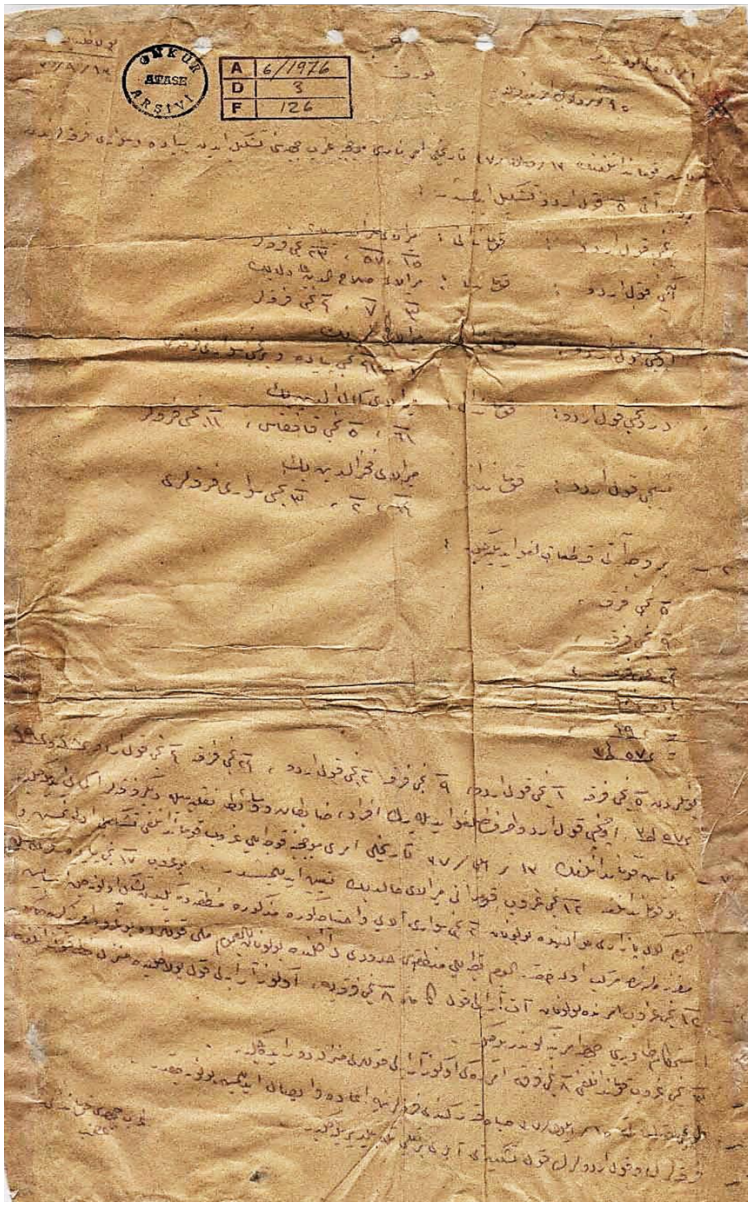

Büyük Taarruz Öncesi I. Ordu Komutanlığı'ndaki Görev Değişimi Üzerine Tartışmalar

Zelkif POLAT*

GİRİŞ

Yokluklar ve imkânsızlıklar içinde gerçekleştirilen Türk İstiklal Harbi, son on yılını savaşlarla geçirmiş yorgun bir milletin var olma mücadelesidir. Emperyalizme karşı verilen bu mücadelenin nihai noktası Büyük Taarruz'dur. Böyle bir taarruz hareketinin kısıtlı imkânlardan dolayı başarısızlıkla sonuçlanmasının telafisi bulunmamaktaydı. Bu sebeple toplumsal psikolojiden sosyo-ekonomik imkânlara kadar hazırlıklar titizlikle planlanmak zorundaydı. Belki de hepsinden daha önemli olan, böyle bir süpürme hareketinin komuta kadrosunun en ideal şekilde belirlenmesiydi.

Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Milli Mücadele'nin kilit kadrosu genel nitelikleri itibariyle 1875-1885 arası doğumlu olup, 20. Yüzyıl başlarında Harbiye'den mezun olur olmaz, dönemin şartları gereği kendilerini çeşitli cephelerde savaşırken bulmuş, askeri anlamda tecrübeli bir jenerasyondan oluşmaktaydı. Tamamı liyakatli subaylardan oluşan bu kadro içinde zaman zaman şahsi anlaşmazlıklar olduğu gibi, kimi zaman da askeri konularda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Söz konusu görüş ayrılıkları Büyük Taarruz'un hazırlık aşamalarının devam ettiği kritik süreçte de yaşanmış ve taarruz için çok stratejik bir konumda olan I. Ordu Komutanlığı görevi Ali İhsan (Sabis) Paşa'dan alınarak, Nureddin Paşa'ya verilmiştir. Bu görev değişikliği sıradan bir tasarruf olarak görülmemiş ve sonraki dönemlerde siyasi alanı da etkileyecek şekilde Milli Mücadele kadrosundaki ayrışmanın örneklerinden birisi olarak dönemin birçok subayının hatıratlarına taşınmıştır.

Ali İhsan Paşa'nın Harbiye'yi birincilikle bitirmesi, I. Dünya Savaşı'nda adından başarıyla söz ettirmesi, Musul'un işgaline karşı duruşu ve İngilizlerin Güneydoğu Anadolu halkı üzerinden planlarını erken fark edip uyarılarda bulunması gibi sebeplerle tutuklanarak

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
ORCID NO: 0000-0002-0177-7247

Malta Adasına sürgün edilmesi, O'nun halk nazarında popüler bir komutan olmasını sağlamıştır. Hatta bazı çevreler I. Ordu Komutanlığı görevinden alınmış olmasına rağmen Büyük Taarruz'un askeri planlarının hazırlanmasında Ali İhsan Paşa'nın büyük emeğinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.

1. Ali İhsan Sabis'in Kısa Biyografisi

1882'de İstanbul-Şişli, Teşvikiye Mahallesinde doğmuştur. 1899 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayuna başlamış ve 1902 yılında mezun olmuştur. Harp Akademisini 1905'te birincilikle bitirmiştir. 1905-1907 tarihleri arasında kurmay stajını tamamlamıştır. 1907-1908 döneminde Edirne Harp Okulu İstihkâm öğretmenliğinde bulunmuştur.

Şubat 1909'da Genelkurmay Dairesi Üçüncü Şubeye atanmış, 31 Mart Ayaklanmasını bastırma görevi verilen 2. Ordu Birlikleri (Harekât Ordusu) ile İstanbul'a gelmiştir. Eğitim için gittiği Almanya'dan dönüşünde 1911-1912 arası Harp Akademisinde tabiye öğretmen yardımcısı görevini yürütmüştür. 1912-1913 yılları arası Genel Karargâh 3. Şubeye, daha sonra Çatalca Mevkî Komutanlığı Kurmay Başkanlığına getirilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda sırasıyla, 2. Ordu Kurmay Başkanlığı, 13 üncü Kolordu Komutan Vekilliği, 3. Ordu Genel İhtiyat Komutanlığı, 11. Kolordu Komutan Vekilliği, Birinci Kuvve-i Seferiye Komutanlığı, 9. Kolordu Komutanlığı, 13. Kolordu Komutanlığı, 4. Kolordu Komutanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. 9-10 Mart 1916'da sonradan soyadı olarak aldığı Sabis muharebelerini kazanmış, İran harekâtında görev almış ve savaşın sonuna doğru 30 Haziran 1918'de 6. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası 6. Ordu lağvedilince İstanbul'a çağrılıp İngilizler tarafından tutuklanarak Malta adasına sürgün edilmiştir. 25 Eylül 1921'de esaretten kurtulup orduda yeniden görev almış ve I. Ordu komutanı olmuştur. Büyük Taarruz öncesi 18 Haziran 1922'de görevinden azledilerek Milli Savunma Bakanlığı emrine alınmıştır. Milli Mücadele bitiminde Divan-ı Harp'te yargılanarak 28 Haziran 1923'te zorunlu olarak emekliye sevk edilmiştir.

1902'de teğmen olarak orduda hizmete başlayıp 1903'te üsteğmen, 1905'te kurmay yüzbaşı, 191l'de binbaşı, 1914'te yarbay,

1915'te albay, 1917'de tümgeneral rütbesine yükselen Ali İhsan Sabis, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda önemli görevler üstlenmiştir. Söz konusu görev ve başarılarından dolayı çok sayıda nişan ve madalya ile taltif edilmiştir.

Fransızca ve Almanca bilen Ali İhsan Paşa alt seviyede İngilizce de öğrenmiştir. Hatıralarını "Harp Hatıralarım" adıyla kitaplaştırmış, gazete ve mecmualara yazılar yazmıştır. TBMM 9. Dönem seçimlerine katılmış Demokrat Parti listelerinden Afyonkarahisar milletvekili seçilmiştir. 9 Aralık 1957'de vefat eden Ali İhsan Sabis, Zincirlikuyu Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir[1].

2. Mondros Mütarekesi Döneminde Anadolu'daki İngiliz Siyaseti ve Ali İhsan Paşa

Mondros Mütarekesi İtilaf Devletleri'nin keyfi işgallerinin önünü açtığı gibi, anlaşmanın tatbikine bakıldığında Türk milletinin bütün savunma imkânlarından mahrum bırakılmak istenildiği de aşikârdı. Bu durumu ilk sezen subaylardan biri olan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, İngilizlerin isteklerini geri çevirmiş[2], İstanbul'dan gelen emirlere rağmen ordusunu ve ordusunun silah ve mühimmatını kuzeyde daha güvenli bölgelere çekerek Anadolu savunması için hazır bir gücü muhafaza etmeye çalışmıştır. Ali İhsan Paşa ile İngilizler arasındaki gerginlik Mondros Ateşkesinden hemen sonra başlar. Zira İngiliz komutan Marshall, aldığı emir çerçevesinde 2 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmek isteyince 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'nın direnişi ile karşılaşacaktır[3]. Dolayısıyla Ali İhsan Paşa Mondros Mütarekesi'nin tatbikinde bir kısım anlaşmazlıklar çıkacağını önceden sezip, anlaşmaya aykırı bir takım işgal girişimlerine ilk direniş iradesini ortaya koyan Osmanlı subaylarından birisidir[4]. Buradan hareketle Milli Mücadele arifesinde işgallere karşı direniş ruhu

[1] Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - IX. Dönem (1950 - 1954) VII. Cilt (özgeçmiş)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s.10-12.

[2] Haluk Selvi, *Milli Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.44-49.

[3] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) I. Cilt Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918 - 22 Temmuz 1919)*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s.20.

[4] Tuncer Baykara, *Millî Mücâdele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.32.

boyutuyla Ali İhsan Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın benzer bir kararlılığa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ali İhsan Paşa'nın hangi sebeplerle İngilizlerin tepkilerine maruz kaldığı hususu, hem Paşa'nın başına gelenleri anlamak, hem de dönemin İngiliz siyasetini analiz edebilmek adına önemlidir. Mütareke Karma Komisyonu'ndaki Osmanlı Devleti temsilcisi Büyükelçi Galip Kemali Söylemezoğlu, İngiliz Doğu Orduları Komutanı General Allenby'nin amacının, Türkiye'de silah altındaki asker sayısını en asgariye düşürerek savunma gücünü etkisizleştirmek, kurmayı düşündükleri Ermenistan'a bir saldırı ihtimalini minimize etmek ve doğu illerini Türk kuvvetlerinden arındırmak olarak sıralamakta ve bölgede ciddi nüfuzu olan Ali İhsan Paşa'nın bu istekler karşısındaki en büyük engellerden birisi olduğunu belirtmektedir[5]. Nitekim Ali İhsan Paşa görev yaptığı bölge itibariyle, İngilizlerden gelecek muhtemel tehlikelere yönelik olarak 29 Kasım 1918'de Osmanlı Harbiye Nazırlığını uyarmış[6], birkaç ay sonra 15 Ocak 1919'da ise gönderdiği raporda İngilizlerin Türklerden gayri bütün kavimleri kışkırtmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni parçalayacakları uyarısında bulunarak[7], bir nevi hazırlanmakta olan Sevr Antlaşması'nı önceden ifşa etmekteydi. Nitekim İngilizler sinsi bir plan çerçevesinde bölgeden göç ettirilmiş Ermenilerin geri dönüşlerine, Kürtlerle Ermenilerin aynı ırktan olduklarını söyleyerek Kürt aşiretlerini razı etmeye çalışıyorlardı. Daha da ileri giderek Kürtlere Ermeni alfabesi kabul ettirilmeye çalışılmış ve sonunda Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Bogos Nubar Paşa ile Kürt Şerif Paşa üzerinden gösterilen uzlaşmayla bölgedeki İngiliz siyaseti yürütülmeye çalışılmıştır[8].

İngiltere Başbakanı Lloyd George'un "*Son haçlı seferinin galip komutanı*" olarak nitelediği Suriye ve Kilikya'daki İngiliz orduları

---

[5] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e I. Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, s.113.

[6] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 -11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.7; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.56.

[7] Tevfik Bıyıkoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cumhuriyet Yayınları, 2000, s.131; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.102.

[8] Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e III. Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, s.1155.

başkomutanı Allenby[9], bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olduğu 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın 13 Ocak 1919 tarihinde görevinden alınmasını istemiştir[10]. Bu isteği çeşitli oyalamalarla karşılaşınca Allenby, 7 Şubat 1919 tarihinde gösterişli bir törenle geldiği İstanbul'da Osmanlı nazırlarına ayakta dinlettiği 12 maddeden oluşan bir ültimatom vermiştir[11]. Ültimatomda yer alan maddeler arasında General Allenby'nin istediği memurları değiştirmesi ve 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması talepleri dikkat çekmektedir[12]. Eşzamanlı olarak İngiliz Hükümeti, Yüksek Komiser Calthorpe'a, Türk tarafından Ali İhsan Paşa'nın teslim edilmesini istemesini emretmiştir. İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ne baskıları sonucunda 6.Ordu'nun 9 Şubat 1919'da lağvedilerek 13.Kolordu'ya dönüştürülmesi, Ali İhsan Paşa'nın da görevinden alınarak İstanbul'a çağrılması sağlanmıştır[13]. Ali İhsan Paşa görevi devredeceği kimseyi bulamadığını bahane ederek süreci geciktirmeye çalışmışsa da[14], ısrarlar üzerine komutayı Albay Cevdet Bey'e devrederek 17 Şubat 1919'da İstanbul'a hareket etmiştir[15]. İstanbul'da bazı gazetelerde Ali İhsan Paşa'nın harbiye nazırı veya genelkurmay başkanı yapılacağı haberleri verilerek, Paşa'nın istenmeyen yollara sapması önlenmek istenmiştir. Ali İhsan Paşa durumu müzakere etmek üzere İstanbul'a gitmeye karar verdiğinde, İngilizler tarafından tutuklanacağını aklından bile geçirmemişti. Zira daha önce İstanbul'a dönmüş komutanlardan Mustafa Kemal, Cevat, Fevzi ve Mersinli Cemal Paşalar İstanbul'da gayet rahat hareket edebildikleri gibi, bir kısmı yeni görevler bile almışlardı[16].

21 Şubat'ta Nusaybin'den hareket eden Ali İhsan Paşa yolda aldığı bazı uyarılarla biraz da müteredditbir şekilde gittiği İstanbul'da, Haydarpaşa Garında 1-2 Mart 1919 gecesi Türk

[9] Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi I*, s.113.
[10] Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s.13.
[11] Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi I*, s.115-116.
[12] Bıyıkoğlu, *age.,* s.181-182.
[13] Baykara, *age.,* s.90.
[14] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I,* s.129.
[15] Fahri Belen, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.34; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.138.
[16] Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım, İstiklâl harbi ve Gizli Cihetleri, C.5*, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s.37-44.

makamlarına haber bile verilmeden İngilizler tarafından tutuklanmıştır[17]. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Ali İhsan Paşa'yı İstanbul yolunda uyardığını, Ereğli'de trenden inmesini rica ettiğini, lakin O'nun Harbiye Nazırı olacağı beklentisiyle yola devam ederek İstanbul'a gittiğini ve sonunda İngilizlerin Harbiye Nezareti ile Haydarpaşa arasında kurdukları tuzağa düştüğünü nakletmektedir[18]. Bir süre İstanbul'da tutulduktan sonra sürgün olarak gönderildiği Malta adasına 29 Mart 1919'da ulaşan Ali İhsan Paşa'nın İngiliz esir kamplarının bulunduğu bu adaya götürülen ilk Türk tutuklu olduğu belirtilmektedir[19].

Ali İhsan Paşa, İngilizlerce tutuklanmasının ertesi günü Harbiye Nazırlığına yazdığı yazıda; İngilizlerin bu tür isteklerine boyun eğilmesinin yakında Osmanlı ordusunu yok edeceği uyarısında bulunmaktaydı[20]. Ali İhsan Paşa'nın bu uyarısında ne kadar haklı olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktır. Nitekim İngilizlerin işgal bölgelerinde oluşturdukları istihbarat teşkilatlarının da jurnalleriyle hazırladıkları ve "Black List" dedikleri "kara liste"ler Ocak 1919'dan itibaren oluşturulmaya başlanmıştır[21]. Şubat 1919 tarihi itibariyle İngiliz haber alma subayı Yüzbaşı Hoyland'ın oluşturduğu "azledilip sürülecekler" listesinde Mustafa Kemal Paşa da ilk sırada yer almaktaydı[22]. İngilizlerin olası bir direniş hareketini baştan etkisizleştirme çabasında oldukları aşikârdı.

Ali İhsan Paşa ile benzer bir akıbeti, Erzurum merkezli 9. Ordu Komutanı olup, bölgedeki Ermeni tehdidini sezerek İngiliz isteklerine direnen Yakup Şevki (Subaşı) Paşa yaşamıştır[23]. O da görevinden azledilerek İstanbul'a çağrılmış, 9. Ordu da 6. Ordu gibi kolorduya dönüştürülmüş ve nihayetinde Yakup Şevki Paşa da tutuklanarak Malta zindanlarının sakinlerinden birisi yapılmıştır[24]. Mondros

[17] Sabis, *age.,* s.48; Baykara, *age.,* s.37; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s.19; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.39-40.

[18] Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler,* Temel Yayınları, İstanbul 2005, s.337.

[19] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.156, 187.

[20] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.157.

[21] Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, 1976, s.56-57.

[22] Şimşir, *age.,* s.60.

[23] Bıyıkoğlu, *age.,* s.32.

[24] Baykara, *age.,* s.37-38.

Mütarekesi'nin imzaları kurumadan Musul'a göz dikerek niyetlerini belli eden İngilizler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenileri ve Kürtleri kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalayıp kendilerine nüfuz bölgeleri oluşturma planlarına engel olmaya çalışan komutanları, İstanbul Hükümeti'ne kurdukları baskıyla birer birer devre dışı bırakmışlardır[25]. Tutuklanarak Malta'ya sürülen iki ordu komutanın esaret sonrası Anadolu'ya dönüşlerinde Büyük Taarruz'un I. ve II. Ordu komutanı olarak görevlendirilmeleri, her iki paşanın askeri yeteneklerine duyulan güveni göstermesinin yanında, İngilizlerin Anadolu'daki direniş potansiyeline karşı nokta operasyonlarında oldukça bilinçli hareket ettiklerini de ortaya koymaktadır.

Anadolu'nun batısında da durum farklı değildi. Mütarekeden sonra karargâh olarak İzmir'e gelen 8. Ordu da lağvedilerek kolorduya dönüştürülmüştü. Aynı zamanda İzmir merkezli olarak Aydın valiliği görevini yürüten Kolordu komutanı (Sakallı) Nureddin Paşa da buradaki İngiliz siyaseti kapsamında ortaya çıkan Yunan tehdidini işgalden önce fark edip tedbir almaya yönelince, İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ne kurdukları baskı sonucu 15 Mart 1919'da her iki görevinden de uzaklaştırılmıştır[26]. Nureddin Paşa iki buçuk yıl sonra 10 Eylül 1922 tarihinde bu şehre I. Ordu'nun muzaffer komutanı olarak girme bahtiyarlığını yaşayacaktır.

Ali İhsan Paşa hatıratında görevden alınarak İstanbul'a çağrılmasını ve İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmesini şu şekilde izah etmektedir:

> "Birinci Dünya Harbi'nin sonundaki Musul muharebeleri ve hadiseleri, mütareke devrinde İngilizlere karşı, Altıncı Ordu'nun başında gösterdiğim faaliyet, İngiliz Yarbay Kiling'i tevkif ettirmekliğim, İngilizlerin ileri sürdükleri ve desteklediklerı Ermeni iddialarına karşı Türk ve Müslüman halkın hukukunu müdafaa ve muhafaza için yaptırmaya başladığım teşkilat ve bunlara silah ve cephane vermekliğim, bu maksatla Urfa'da ilk yaptığımız toplantı, İstanbul hükümetinin emrine rağmen, Altıncı Ordu'da terhis edilecek erleri terhis etmeyerek elde tutmaklığım; hasılı İngilizlerin beni

[25] Bıyıkoğlu, *age.,* 2000, s.89.

[26] Cemal Kutay, *Milli Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler*, Ercan Matbaası, İstanbul 1963, s.224, 232; Baykara, *age.,* s.37-38.

> kendi düşünce ve emellerini tatbik için mühim bir engel görmeleri, bu belayı başıma getirmişti. İngilizlerin, hiç bir mukavemet görmeksizin, memleketimizde istedikleri gibi at oynatmaları ve bu arada, İngilizlerle Fransızlar arasındaki işgal rekabetleri ve entrikaları böyle facialara sebep olmakta idi."[27]

Ali İhsan Paşa, Malta'daki esaret döneminde İngiliz Savaş Bakanlığına mektup yazarak, haksız ve delilsiz bir şekilde tutuklandığını dile getirerek bu durumu protesto etmiştir[28]. İngilizler, Malta'da bulunan esirlerden, aralarında Ali İhsan Paşa'nın da bulunduğu 58 kişinin Sevr Antlaşmasına dayanılarak kurulacak müttefik mahkemesinde yargılanmasına yönelik bazı girişimlerde bulunmuştur[29]. İngilizler özellikle Ermenilere ve İngiliz esirlere kötü muamele ettiklerini iddia ettikleri bir grup esiri salıvermek istemiyor, hatta Malta esirlerinden sayılarını 70 kişiye çıkardıkları tutuklu ile Sevr Antlaşması'nın 230. maddesine dayanarak yakalanamayan 170 kişiyi de bu listeye ekleyerek yaklaşık 240 kişiyi kuracakları mahkemede yargılamak istiyorlardı[30]. Diğer taraftan Ali İhsan Paşa burada iki buçuk sene esir tutulmasına rağmen İngilizlerin kendisine somut bir suç isnat etmekte zorlandığı görülmektedir[31]. Bu durum İngilizlerin, diğer pek çok subay gibi Ali İhsan Paşa'nın da Anadolu'da başlayacak muhtemel bir direnişte görev almasını engellemeyi amaçladıklarını akla getirmektedir.

Ali İhsan Paşa, İngilizlerin Mondros ateşkesinin 24. maddesine dayanarak altı doğu vilayetini işgal için bölgedeki askeri gücü etkisiz kılmaya çalıştıklarını, bu sebeple kendisinin komuta ettiği 6. Ordu bünyesindeki önemli miktardaki silah ve mühimmatı Elazığ, Sivas ve Malatya hattına naklettirerek muhafaza altına aldırdığını, bölgede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmasına yönelik teşviklerde bulunduklarını, hatta ihtiyaç duyulacak silah ve mühimmatı 6. Ordu

---

[27] Sabis, *age.,* s.56; Mehmet Akif Bal, *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları (19I9-I921)*, Özgü Yayınlan İstanbul, Mayıs 2003, s.295.

[28] Şimşir, *age.,* s.342; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) II. Cilt Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919 - 22 Nisan 1920)*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984, s.312.

[29] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) III. Cilt TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s.291.

[30] Şimşir, *age.,* s.262-263.

[31] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s.184-185.

depolarından sağlayacaklarını ilgili vilayetlerin vali ve mutasarrıflarıyla görüşmelerinde dile getirdiğini aktarmaktadır[32]. Sabahattin Selek, Ali İhsan Paşa'nın hatıratında iddia ettiği gibi mutasarrıf ve valileri milis kuvvet oluşturmaya teşvik ettiğine dair herhangi bir bilgi tespit edemediğini belirtmektedir[33].

Ali İhsan Paşa, 6.Ordu komutanlığı görevinden alınıp İstanbul'a çağrılması üzerine; Erzurum'daki 9. Ordu komutanına (Yakup Şevki Paşa) güvenseydi, birlikte tehdit altındaki altı doğu vilayeti merkezli bir direnişi başlatmak için emre itaat etmemeyi de düşündüğünü belirtmektedir[34]. Sabahattin Selek, 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın; mütareke dönemindeki faaliyetlerini abartılı bir şekilde anlattığını, Kafkasya'ya geçecek olan ve oradan taze kuvvetlerle Anadolu'ya geleceği beklenen Enver Paşa merkezli bir mücadele umuduna kapıldığını, hatıratında anlattığının aksine Musul'da tedbirsiz davranarak İngilizlerin kucağına düştüğünü, Musul'daki ambar ve depolarda orduya ait birkaç milyon lira değerinde silah, mühimmat ve gıda maddesini geride bıraktığını, kendisini mazur göstermek için Erzurum'daki 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'yı suçlamak gibi bir bahaneye sığındığını ve hatıratını yıllar sonra yazdığından dolayı bazı gerçekleri çarpıttığını[35] söyleyerek, Ali İhsan Paşa'ya eleştiriler yöneltmektedir.

Ali İhsan Paşa Malta'daki esaret döneminde yerli ve yabancı basından Anadolu'daki mücadeleyi takip ettiklerini belirtip; "*Artık hepimiz platonik birer Anadolu mücahidi, aşırı derecede Mustafa Kemal taraftarı, nasyonalist veya İngiliz tabiriyle müfrit Kemalist kesilmiştik*" demektedir[36]. Bu heyecanlı ruh hali içinde Millet Meclisi'nde Ertuğrul Mebusu (aynı zamanda Yenigün gazetesi mesul müdürü) Osmanzade Ahmet Hamdi Bey'den bir kart aldığını, karttaki:

"İhsan Paşaya;

Muhterem Paşa, Türk, kahramanları pek sever; arkanızdan koşacak yüzbinlerce, erler lisanı konuşan Türkler var. Büyük tarihli, büyük Türk sizi bekliyor. Koş gel" ifadelerini okuyunca

[32] Sabis, *age.,* s.25-27.
[33] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s.181.
[34] Sabis, *age.,* s.37.
[35] Selek, *Anadolu İhtilali*, s.179-181.
[36] Sabis, *age.,* s.68.

"*Ben, zaten havalanmış idim..: Mümkün olsa uçmak istiyordum. Ruhumun, enerjimin bu kadar kaynadığı bir zamanda, elime gelen şu kart, beni büsbütün coşturdu*" şeklinde duygularını ifade etmektedir[37].

Malta'dan başarısız bir kaçma girişiminden sonra 6 Eylül 1921 tarihinde bir grup arkadaşıyla ikinci teşebbüslerinde amaçlarına ulaşan Ali İhsan Paşa, İtalya'da kılık değiştirip, Ankara'nın Roma Elçisi Cami Bey'in de yardımlarıyla Konya tacirlerinden Mehmet Turan Efendi ismine düzenlenmiş pasaportu kullanarak denizyolu ile 25 Eylül 1921 sabahı Kuşadası'na gelebilmiştir[38]. İngiltere ile Türkiye arasında Malta esirlerinin takasının konuşulduğu bir süreçte bu kaçışın gerçekleşmesi Ali İhsan Paşa ve birlikte kaçtığı arkadaşlarının İngilizler tarafından iade edilmeyeceğini düşündürmektedir ki, kaçan 16 kişi ümidi en az olanlardır ve İngilizler tarafından mimlenerek yargılanmak istenenlerden oluşuyordu[39]. Diğer taraftan adadan kaçmayı başaran söz konusu 16 kişilik kafilenin Milli Mücadele'ye faydası olacak kişilerden seçimine özen gösterilmiştir[40].

25 Eylül 1921'de Kuşadası'na inen Ali İhsan Paşa, başındaki şapkayı kendisine hediye edilen kalpakla değiştirerek, Söke'den Meclis Başkanlığı'na, Başkumandanlığa ve Milli Savunma Bakanlığı'na çektiği telgrafta göreve hazır olduğunu bildirmiş, Başkomutanlıktan gelen cevabi telgrafla Ankara'ya davet edilmiştir[41]. Aldığı davet üzerine Ankara'ya giderken Koçarlı'da bölgedeki Kuvayı Milliye liderlerinden Adnan (Menderes) Bey tarafından karşılanıp bir gece misafir edilmiştir[42].

Ali İhsan Paşa toplum nazarında kuvvetli bir imaja sahipti. Tiryakioğlu Rüştü Bey'in beyanına göre, Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Afyonkarahisar havalisinde halk üzerinde önemli bir ağırlığı vardır. Paşa'nın Malta Adası'ndan sürgünden dönüşüyle beraber halkta bir

---

[37] Sabis, *age.,* s.71.

[38] Sabis, *age.,* s.80; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) IV. Cilt Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 - 20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1996, s.63.

[39] Şimşir, *age.,* s.438-439.

[40] Bal, *age.,* s.304.

[41] Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi – IV Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2010, s. 224; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.74,76.

[42] Sabis, *age.,* s.87-88; Goloğlu, *age.,* s.225.

ümit ışığı doğmuş, yüzlerce firari gelip teslim olmuştur[43]. İlerleyen süreçte Paşa orduda vazife aldıktan sonra Tevhid-i Efkâr gazetesinin 25 Mart 1922 tarihli sayısında Ali İhsan Paşa'nın cephedeki Türk müdafaasını hazırlayan en önemli komutanlardan birisi olduğu haberi verilecektir[44].

3. I. Ordu Komutanlığı'na Atanması ve Görevden Azli

Ali İhsan Paşa, Ankara'ya geldikten sonra Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla ordunun durumu ve ne tür bir görev alacağına dair görüşmesini şu şekilde aktarmaktadır:

> "Saat on bire doğru Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye binasına geldi. Yanında Kalem-i Mahsus Müdürü Miralay Arif Bey vardı. Fevzi Paşa ile beraber, dördümüz bir odada toplanıp oturduk. Garp Cephesi'ndeki vaziyet hakkında konuştuk. Mutalaamı sordu:
> - Yeni geldiğim cihetle ahvale yakından vakıf değilim, dedim. Ancak; görünüşe göre, düşman vaziyetinde iki grup teşekkül etmiş gibi... Biri Eskişehir ve civarında; diğeri Afyonkarahisar ve civarında... Bu inkisamı dikkate alarak bizim de, biri Eskişehir karşısında, diğeri Afyon karşısında olmak üzere iki ordu veya cepheye ayrılmaklığımız lazım; biri Garp Cephesi, mevcut; diğeri mesela Cenup Cephesi olur.
> Zatıaliniz, Genelkurmay Başkanıyle beraber, Başkumandan olarak iki cepheye kumanda eder ve işbirliğini temin buyurursunuz. Ankara'da birtakım siyasi işler ve müzakereler mevcut olduğundan Ankara'dan ayrılmanıza lüzum yoktur. Mühim hareketler ve muharebeler olmadığı zaman Fevzi Paşa Hazretleri namı devletinize mutad işleri tedvir ve imza eder. Mühim hareketlerde bizzat kumanda edersiniz ve icabına göre cephelere yaklaşırsınız. Taarruz etmek zamanı gelince, bu taarruzumuzun, Afyonkarahisar'ın cenup ve batı taraflarından düşmana kati darbe vurulacak surette tanzim ve tevcihi münasip ve müessir olur fikrindeyim.
> Mustafa Kemal Paşa, tam bir sükunetle, beni dinledikten sonra:
> - Evet, ben de sizin fikrinizdeyim, dedi.
> Bundan sonra Fevzi Paşaya dönerek:

[43] Niyazi İplikçioğlu'nun Rüştü Tiryakioğlu ile yaptığı mülakat (2 Haziran 1979).
[44] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.447.

- Paşa Hazretleri, İhsan Paşa'ya ne vazife verelim, diye sordu.
Fevzi Paşa: Elcezire Cephesi ve Merkez Ordusu Kumandanlığı var. Her ikisi için Meclis'te müzakere ve münakaşalar cereyan ediyor. Bunlardan hangisini değiştirmek lazım gelirse, oraya İhsan Paşayı göndeririz, cevabını verdi.
Mustafa Kemal Paşa, sağ elini kaldırarak:
- Yoook!... Paşa'dan en mühim Yunan ordusuna karşı istifade edelim, dedi.
Bunun üzerine, ben müsaade isteyerek, odadan dışarı cıktım ve onları yalnız bıraktım. Biraz sonra Arif Bey de, dışarı geldi.
- Bravo İhsan! dedi. Teklifin çok iyi oldu. Seni İsmet'in maiyetine vermeleri ihtimali de vardı...
Ne münasebet, dedim, ben ismet Paşa'dan her hususta kıdemliyim. Mektepten iki sene evvel çıkmışım. Harb-i Umumi sonunda ben Altıncı Ordu Kumandanı Mirliva Ali ihsan Paşa, o, Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey olarak harpten cıkmış idik. Yanlışlık olmasın; sen bu fena işin önüne geçmeye çalış."[45].

Çok geniş bir cephe hattı üzerinde gerçekleşen Sakarya Savaşı'ndan sonra Büyük Taarruz hazırlıkları yapılırken, askeri yetkililer ilk etapta, çok büyük olan cephe hattının lojistik ve ikmal işlerinin tek karargâhtan idare edilmesinin güçlüklerini dikkate alarak, Afyonkarahisar ve çevresinde ikinci bir cephe olarak Güney Cephesi'nin tesis edilmesini stratejik açıdan faydalı görmüşlerdir. Batı Cephesi'nin komutanı İsmet Paşa, Güney Cephesi'nin komutanı olarak ise Ali İhsan Paşa düşünülmüştür[46]. Lakin 7 Ekim 1921 tarihinde Afyonkarahisar Cephesi adıyla yeni bir komutanlık tesis edilmiş, kısa sürede adı I. Ordu olarak değiştirilen bu cephe komutanlığı müstakil olmayıp, Batı Cephesi Komutanlığı emrine tabiydi. Ali İhsan Paşa bu ordunun komutanlığına atanmıştır[47].

Ali İhsan Paşa Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden kısa bir süre sonra 7 Ekim 1921 tarihli emir yazısında Garp Cephesi bünyesinde Afyonkarahisar Cephesi (sonradan I.Ordu) komutanlığına atandığını öğrendiğinde başından vurulmuşa döndüğünü

[45] Sabis, *age.,* s.108-110.

[46] *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.53-54.

[47] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.93.

belirtmektedir. Fevzi Paşa'ya, İsmet Paşa'nın emrine girmenin kendisi için ağır bir şey olduğunu söyleyerek, düşünmek için süre ister[48]. Ali İhsan Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı emri altında görevlendirilmesinin sebebini öğrenmek için Arif Bey'le yaptığı telefon görüşmesinden İsmet Paşa'nın itirazları sebebiyle sonucun bu şekilde olduğunu öğrenmiştir[49]. Ali İhsan Paşa özellikle İsmet Paşa'ya karşı sıkça dile getirdiği kıdem konusunun ise "*Anadolu'da kıdem, Anadolu'ya geldiği günden başlar*" şeklindeki bir anlayışla aşıldığını görmüştür[50]. Paşa, on beş güne kadar taarruza geçileceği söylemini dikkate alarak ve içindeki kırgınlıkları bir tarafa atarak görevi kabul ettiğini Fevzi Paşa'ya bildirdiğini nakletmektedir[51]. Yine de içine sindiremediği bu görevlendirmedeki değişiklik hakkında, neden böyle oldu sorusunu sorduğu Refet (Bele) Paşa'dan "*seni büyütmek istemiyorlar*" cevabını aldığını aktarmaktadır[52].

Ali İhsan Paşa, 14 Ekim 1921 tarihinde I. Ordu'nun Karargâhı'nın bulunduğu Bolvadin'e gelerek görevine başlamıştır[53]. I. Ordu'nun Kurmay Başkanı ise sonradan problem yaşayacağı Halit Bey'dir[54]. Savaş şartları gereği Türk Kurmaylarının en önemli gündemi, plan aşamasındaki "Sad Harekâtı"dır. Ali İhsan Paşa da sürece dâhil olarak "Sad Harekâtı" hakkındaki genelde olumsuz olan görüşlerini beyan etmiştir[55]. I. Ordu Komutanı'nın 4 Aralık 1921'de, Batı Cephesi Komutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'na Sad Harekâtı ile ilgili olarak gönderdiği yazıda dile getirdiği görüşleri:

> "Eksik cephanenin tedariki, bunların Konya demir yolu istasyonlarına ve buralardan da Eğirdir'e taşınması, elbise ve eşya eksiklerinin tamamlanması gibi işlerin mevsim sonuna kadar bitirileceği, az sayıdaki motorlu ulaştırma araçları için elde yeter, akaryakıt olmadığı gibi, tek ulaştırma aracı olarak kullanılan devenin de bulunabileceğinin şüpheli görüldüğünü,

[48] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.93; Sabis, *age.,* s.116.
[49] Sabis, *age.,* s.117.
[50] Sabis, *age.,* s.117.
[51] Sabis, *age.,* s.119.
[52] Sabis, *age.,* s.123.
[53] *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap*, s.54; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s.164.
[54] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.102.
[55] *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap*, s.60-61.

> eldeki araçların Eğridir'de yiyecek ve cephane depo edilmesine ayrılması hâlinde de, birliklerin uzun süre hareketsiz kalacağını ve böylece her tarafta cephanesiz kalmak ihtimali bulunduğunu, yalnız Eğridir'e dayanarak büyük bir ordu ile büyük hareketlere girişmek imkânının kalmadığını, bundan önceki mütalâasında ileri sürmüş olduğu, hazırlıklar tamamlanınca Afyon'u hedef tutan bir taarruz yapılabileceği"

şeklindedir. Ayrıca hazırlanmış olan Türk-Fransız Anlaşması'nın, yürürlüğe gireceği böyle kritik bir anda yaşanacak bir askeri başarısızlığın muhtemel siyasi sonuçlarına da dikkat çekmekteydi[56].

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi'nde büyük bir bölgeyi işgal altında tutan Yunan kuvvetlerinin daha da güçlenmesine fırsat verilmemesini istiyordu. Bunun için özellikle Afyonkarahisar-Eskişehir hattındaki Yunan kuvvetlerine biran önce taarruz edilmesi düşüncesiyle 15 Ekim 1921'de birliklerin taarruza hazırlanması emri verilmiştir. Bu taarruz planı çerçevesinde haberleşmelerde eski alfabede "Sad" şeklinde okunan harfin kullanılmasından dolayı da taarruz planının adı "Sad Taarruz Planı" olarak kalmıştır. 1921 Ekim ayı için planlanan bu taarruz harekâtı Ali İhsan Paşa'nın donanım, ikmal ve lojistik eksiklerine dair itirazları ve hazırladığı raporların da etkisiyle 1922 İlkbaharına ertelenmiştir. Nitekim 5. Süvari Kolordusu'nun 17-18 Ekim 1921 tarihinde zayıf düşman kuvvetlerine rağmen yaptığı taarruz girişiminde başarısız olması Ali İhsan Paşa'yı ve dolayısıyla planın ertelenmesini haklı çıkarmıştır[57].

İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa arasında başlayan sürtüşme askeri hususlar yoğunluklu olarak Büyük Taarruz'a kadar, şahsi olarak ise yıllarca devam edecektir. İsmet Paşa'nın kendisiyle ilgili tasarrufunu hazmedemeyen Ali İhsan Paşa, bulduğu her fırsatta İsmet Paşa'yı eleştirme yoluna koyulacaktır. İsmet Paşa'nın, Mustafa Kemal'in davetlerine rağmen Anadolu'ya geçmekte ayak sürüdüğünü, en sonunda biraz da zorunlulukla Anadolu'ya geçtiğini belirterek, İsmet Paşa'nın mevcut konum ve yetkilerini küçümsediği de görülmektedir. Diğer taraftan İsmet Paşa'nın önce Ali Fuat Paşa'yı, sonra Refet Paşa'yı karşısına alarak itibarsızlaştırdığının çevrede konuşulduğunu,

[56] *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap*, s.61.
[57] Goloğlu, *age.,* s.336-337.

bu hususta kendisinin de dikkatli olmasına dair tembihler aldığını dile getirmektedir[58].

Ali İhsan Paşa, I. Ordu Komutanlığına başlar başlamaz karargâh kadrosunun teşkilinde sıkıntılar yaşadığını belirtmektedir. İstediği bazı subayların atamasında engellerle karşılaştığını ve bu engellemelerde İsmet Paşa'nın müdahalesi olduğunu söylemektedir. Hatta Garp Cephesi komutanının kasıtlı olarak I. Ordu karargâhındaki gelişmeleri kendisine aktaracak bazı subaylara görev verdiğini iddia etmektedir. Görevinin başlangıcından itibaren İsmet Paşa'nın kendisine rencide edici tarzda muamele ederek istifaya zorladığını, fakat kendisinin bu tuzağa düşmediğini ifade etmektedir[59].

Diğer taraftan Batı Cephesi Karargâhı'ndaki işleyişle ilgili olarak; İsmet Paşa başta olmak üzere karargâh subaylarının beraberlerinde ailelerini ve pek çok özel eşyasını bulundurması, düzenlenen eğlenceler, askeri düzene aykırı olarak geç yatılıp geç kalkılması gibi hususlar Ali İhsan Paşa'nın eleştirileri arasında dikkat çeken konulardır. Ali İhsan Paşa'nın bu hususlardaki değerlendirmeleri şu şekildedir: "*Burada bir de bir aile laubaliliği vardı. Garp Cephesi karargah ile beraber bulunuyor idi. Karargah bir yerden bir yere nakledilirken resmi karargah eşyasından başka bir sürü ev eşyası, kadın, çoluk çocuk, muhacir kafilesi gibi, cephe karargahını takip edermiş. Hiçbir harp karargahında görülüp işitilmemiş şey…*"[60]

İsmet Paşa ise Ali İhsan Paşa ile askerî hususlardan başka, asker maaşları ve erzak talebi gibi hususlarda bazı sıkıntılar yaşadıklarını, Ali İhsan Paşa'nın birliklerinin erzakı olduğu halde erzak parası talep ederek, gönderilen parayı askerlerine geciken maaş ödemeleri yerine dağıttığını, bu durumun ise diğer birliklerde rahatsızlık yarattığını belirtmektedir[61].

Ali İhsan Paşa, I. Ordu Komutanlığı görevini üstlenirken Türk ordusunun 15 gün içinde taarruza geçeceği bilgisi İsmet Paşa'nın emrinde de olsa görevi kabul etmesinde etkili olmuştur. Lakin Paşa göreve başlayıp ordunun durumunu görünce Batı cephesi

[58] Sabis, *age.,* s.127-128.
[59] Sabis, *age.,* s.132-134.
[60] Sabis, *age.,* s.138.
[61] Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s.263.

Komutanlığı'na gönderdiği 19 Ekim 1921 tarihli raporda, mevcut şartlarda bir taarruzun mümkün olmadığını bildirmiştir. Gerekçe olarak da askerlerin gözlerindeki ümit verici bakışa rağmen donanım ve teçhizat olarak eksikliklerini öne sürmüştür[62]. Kısa bir süre sonra 9 Aralık 1921'de Bolvadin'e gelerek Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa ile bir toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa'ya da birliklerin bir saldırıya karşı direniş gösterme kabiliyetinin bulunduğunu fakat bir taarruza henüz hazır olmadıklarını bildirmişlerdir. Diğer yandan cephane sevkiyatının zamanında yapılması ve askerlerin maaşlarının düzenli ödenmesi gibi hususları da arz etmişlerdir[63]. Zira Ali İhsan Paşa'nın görev yaptığı süre içinde asker maaşlarının zamanında ödenmesi hususu sürekli gündeme getirdiği bir konudur.

Ali İhsan Paşa ile İsmet Paşa arasındaki görüş ayrılıkları Haziran 1922'de iyice şiddetlenmiş, Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi Komutanlığında İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa arasındaki problemi çözmek istemiş, 13 Haziran 1922'de Sarıköy İstasyonu'nda İsmet Paşa ile görüşmüş, Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa'yı da Ali İhsan Paşa ile ilgili meseleyi çözmesi için İsmet Paşa'nın yanında bırakmıştır[64]. Lakin süreç Ali İhsan Paşa'nın I. Ordu Komutanlığından azledilip yerine Merkez Ordu Komutanı Nureddin Paşa'nın atanmasıyla sonuçlanmıştır[65]. Ali İhsan Paşa'nın I. Ordu Komutanlığı görevinden alınmasına dair talep yazısı 17 Haziran 1922 tarihinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından yazılarak Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilmiştir[66].

Ali İhsan Paşa, Büyük Taarruz'un arifesinde, Haziran ayı başlarında ordunun ıslahı ve karargâh kadroları hususlarında Batı cephesi Komutanlığı ile anlaşmazlık yaşamış, bu konu taraflarla sınırlı kalmayıp üst mercilere Milli Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı'na taşınmıştır[67]. Aralık 1921'den itibaren Batı Cephesi Komutanlığı ile dolayısıyla İsmet Paşa'yla anlaşmazlık yaşayan Ali İhsan Paşa'nın, Batı Cephesi Komutanlığı'nı yıpratmak, Büyük Millet

[62] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.108.
[63] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.181.
[64] Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922 (I)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.229; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.473.
[65] Goloğlu, *age.,* s.337.
[66] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.480.
[67] *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap*, s.190-191.

Meclisi bünyesinde ve haricindeki karşıt grupların da desteğini alarak Batı Cephesi Komutanı olmak için ortam hazırladığı kanaati hasıl olmuştur. Diğer taraftan ast kademelerle ilişkilerinden kaynaklanan memnuniyetsizlik, özellikle I. Kolordu Komutanı Albay İzzettin Bey'le yaşadığı anlaşmazlık gibi sebeplerle, başlamak üzere olan Büyük Taarruz'da daha büyük sıkıntılar yaşamamak için Ali İhsan Paşa, 18 Haziran 1922'de hakkında kanuni işlem yapılmak üzere I. Ordu Komutanlığı görevinden alınmıştır[68]. Boşalan I. Ordu komutanlığına bir süre Fahrettin (Altay) Paşa vekâlet etmiş, 29 Haziran 1922 tarihinde ise bu göreve Nureddin Paşa atanmıştır[69].

Kazım (Özalp) Paşa'nın belirttiğine göre; Ali İhsan Paşa'dan boşalan I. Ordu Komutanlığı önce Mustafa Kemal Paşa tarafından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya teklif edilmiş fakat İsmet Paşa'dan önce Batı Cephesi Komutanlığını yürüten Ali Fuat Paşa görevi kabul etmemiştir. Kazım Özalp, daha sonra bizzat Refet (Bele) Paşa'nın evine giderek görevi kendisine teklif ettiğini, Paşanın "*Memleketin bana ihtiyacı olduğu zaman neferlik vazifesi dahi olsa yaparım, ama şimdi teklif edilen hizmeti kabul etmekte mazurum*" diyerek reddettiğini, vazifeyi bizzat kendi üzerine almasına ise Milli Müdafa Vekaleti'ndeki görevinden dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıktığını, nihayetinde Kastamonu'da bulunan Nureddin Paşa'yı Ankara'ya çağırarak görevi teklif ettiklerini, Onun da memnuniyetle kabul ettiğini belirtmektedir[70]. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa da *Nutuk*'ta Ali İhsan Paşa'dan boşalan I. Ordu Komutanlığına önce Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'yı düşündüklerini, kabul etmemeleri üzerine sonunda Nureddin Paşa'yı atadıklarını anlatmaktadır[71].

İsmet Paşa bu süreci; Ali İhsan Paşa'nın davranış ve uygulamalarının bütün cephenin aleyhine sonuçlar doğurmaya başlamasından dolayı durumu Başkomutana yazı ile ilettiğini, Ali İhsan Paşa'nın da Konya'daki görüşmeleri sırasında kendisini Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyet ederek, askeri bazı emirlerini

[68] *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap*, s.191-192.
[69] Baykara, *age.,* s.97-98.
[70] Özalp, *age.,* s.229.
[71] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev II.Cilt 1920-1927*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.895.

eleştirmek suretiyle kendisini itibarsızlaştırmaya çalıştığını, bu durumu da bizzat Gazi'nin kendisine aktardığını ve nihayetinde birlikte çalışma imkânı kalmadığı için Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını resmi olarak talep ettiğini aktarmaktadır[72].

Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, Nureddin Paşa I. Ordu komutanlığına atanıncaya kadar bu görevi vekâleten yürütmüştür. Fahrettin Paşa'nın, Ali İhsan Paşa'nın ast ve üstleriyle ilişkilerindeki bazı olumsuz tutum ve davranışlarını öne sürerek, görevden alınmasını tasvip ettiği görülmektedir. Diğer taraftan Ali İhsan Paşa'nın bazı mebuslarla olan temasları üzerinden askeri meseleleri meclise taşıtarak güç devşirmeye çalıştığını iddia etmektedir[73].

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta Ali İhsan Paşa'ya geniş bir yer ayırarak, sert bir üslupla eleştirdiği görülmektedir. Ali İhsan Paşa'nın kurmay başkanı olup, paşayla yaşadığı anlaşmazlık sonucu görevinden ayrılan Yarbay Halit Bey'in Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği, Ali İhsan Paşa hakkında ağır ithamlar içeren uzunca raporu da olduğu gibi Nutuk'ta aktaran Mustafa Kemal Paşa'nın, Ali İhsan Paşa hakkındaki eleştirel söylemlerinin İsmet Paşa'nın söylemleriyle paralellik içermesi dikkat çekmektedir[74].

Ali İhsan Paşa I. Ordu Komutanlığı görevinden alındıktan kısa bir süre sonra 3 Temmuz 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile yargılanmak üzere İstiklal Mahkemesi'ne verilmiştir[75]. İsmet Paşa hadisenin İstiklal Mahkemesi'ne aksetmesinden habersiz olduğunu, bir gün Ankara İstiklal Mahkemesi heyetinin cepheye geldiğini, ilk etapta kendisini ziyarete geldiklerini sandığını, sonradan I. Ordu Komutanı'nı mahkeme etmeye geldiklerini öğrendiğini, şaşırarak şikâyetin mahkemeye yapılmadığını ve dolayısıyla meselenin İstiklal Mahkemelik bir mevzu olmadığını belirttiğini aktarmaktadır. Daha sonra Başkomutanla yazışarak Ali İhsan Paşa'nın Divan-ı Harp'te yargılanması gerektiğini ilettiğini ve dolayısıyla yargılama

[72] Selek, *İsmet İnönü*, s.264-265.

[73] Fahrettin Altay, *10 Yıllık Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s.314-326.

[74] Atatürk, *age.*, s.889-895.

[75] Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, s.506.

meselesinin İstiklal Mahkemesi davası olmasını kendisinin engellediğini ifade etmektedir[76].

Kılıç Ali, hatıratında bu hadiseyi "Bir paşanın dramı" başlığı altında özetle şu şekilde değerlendirmektedir. Kılıç Ali, ordumuzun değerli komutanlarından birisiydi dediği Ali İhsan Paşa'nın Malta'dan kaçarak Anadolu'ya ayak bastığında, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu komutanlarına mahsus bir karşılama töreni yaptırdığını, Ankara'ya geldiğinde içtenlikle kucakladığını belirtmektedir. Ali İhsan Paşa'nın kendinden daha kıdemsiz İsmet Paşa'nın emri altında görevlendirilmesini küçültücü bulmasına rağmen, bir asker itaati ve disipliniyle görevi kabul ettiğini, I. Ordu Komutanı olarak verilen emirleri eksiksiz yerine getirdiği halde her fırsatta İsmet Paşa'yı eleştirdiğini, bu duruma tahammül edemeyen İsmet Paşa'nın görevden azlini istediği, Ali İhsan Paşa'nın yargılanıp cezalandırılmasını talep ettiğini, bunun üzerine kendisinin de azası olduğu Ankara İstiklal Mahkemesi heyetiyle Aziziye'ye (Emirdağ) giderek yaptıkları ön incelemede elde ettikleri bilgilerin Ali İhsan Paşa'nın lehine olduğunu aktarmaktadır. Kılıç Ali'nin naklettiklerine göre; daha sonra geldikleri Akşehir'de kendilerini samimi bir şekilde karşılayan İsmet Paşa, mahkeme heyetinin önüne kalın bir dosya koyarak; "*Didine didine mükemmel bir ordu oluşturduk. Neden sonra davaya katılmış olan Paşa Hazretleri'ne buyurun, ordunun başına geçin dedik. Teslim ettik. Şimdi o bizi yerden yere vurmak istiyor. Buna izin veremeyiz. Özellikle vermemeliyiz. Ordunun emir ve disiplini tehlikededir. Bu açıdan işe önem vermenizi rica ediyor ve kendisinin cezalandırılmasını istiyorum*" şeklinde bir konuşma yapmıştır. Mahkeme heyetinin cephe komutanını dinledikten sonra, dosyanın incelenmesi neticesinde Ali İhsan Paşa'nın suçlanmasını gerektirecek hiçbir unsura rastlanmadığını ve dolayısıyla dava dosyasının iadesine karar verdiklerini belirten Kılıç Ali, Ali İhsan Paşa'nın sonradan Bornova'da Galip Paşa Harp Divanı'na verildiğini, mahkemede görüşüne başvurulan askeri yetkililerin "*meselenin bir incir çekirdeğini doldurmayacağı*" şeklindeki tanıklıklarına rağmen,

[76] Selek, *İsmet İnönü*, s.264-265.

Paşa'nın emekliye sevk edildiğini duyduklarında çok üzüldüklerini ifade etmektedir[77].

Davaya bakan Ankara İstiklal Mahkemesi Reisi (Topçu) İhsan (Eryavuz) Bey de Kılıç Ali'nin naklettiği bilgileri tasdik eden malumatlar aktardıktan sonra meseleyi şu şekilde özetlemektedir:

> "…Hadiseyi doğuran sebepler ve meselenin iç yüzü şu idi: Esasen mektepten mezuniyet itibarı ile ileride bulunan Ali İhsan Paşa, Dünya Savaşı'nda bilfiil ve müstakil olarak bir orduya kumanda etmiş ve dar, sıkıntılı durumlarda o orduyu mükemmelen ve başarıyla sevk ve idare ile akranları arasında belli etmiş ve bu başarısı karşısında daha Dünya Savaşı'nda general olmuş bir kumandan idi. Bundan başka da o, Dünya Savaşı'nda en yüksek vazife olarak bir ordu erkan-ı harbiye riyasetinde bulunabilmiş; bilfiil ordudan küçük kıtalar kumanda ettiği zamanlarda da daima her nedense talihin müsaadesizlikleriyle karşılaşmış olan İsmet Paşa'yı her zaman solu gerisinde görmeye alışmıştı. Ali İhsan Paşa mütarekede sadece haklı şöhretinin ve işgal ettiği ordu kumandanlık mevkiinin belası olarak İngilizler tarafından Malta'ya götürüldüğü için Anadolu harekatının başına katılamamıştı… Ali İhsan Paşa da hürriyetine kavuşarak Anadolu'ya gelmişti. Fakat zaman ve hadiselerin zorlamasıyla solu gerisinde görmeye alıştığı bir alt rütbeliyi sağa ve ileriye geçmiş görünce, üzüntüye ve kırgınlığa kapılmaktan insanlık icabı kendini alı koyamamıştı. Hâlihazır rütbe vaziyetlerine göre her ikisi tugay, Ali İhsan Paşa daha kıdemli olduğundan İsmet Paşanın alt rütbelisinde bir mevkide bulunmayı doğru bulmayabilirdi. İşte cepheye karşı ara sıra gerçekleşen mübalatsızlıkların (dikkatsizlik) ruhi sebebi [budur]. Bu mübalatsızlıklar iddia olunduğu gibi gizli ve 'Cepheye karşı orduyu hazırlamak' gibi ihanet sayılabilecek bir fikirden çok uzak; ancak cephe kumandanının şahsına karşı güvensizlik ve hürmetsizlik ortaya çıkaran hareketler idi. Ali İhsan Paşa'nın kendisine göre kıdemini ve ordu içerisinde yayılan mesleki ehliyetinin yüksekliğini bildiği içindir ki İsmet Paşa onun her muamelesini yanlış anlamaya yatkın bir zihniyetle karşılamış oluyordu. Mahkememiz bu hakikate ulaşmış, içeriği itibarıyla bu davayı kendi ilmi yetkisi ve mesleki sınırların dışında

[77] Hulûsi Turgut (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.386-389.

> bularak, hükümde bir hataya düşmemek ve dışarıda, 'Şunun bunun emeline alet oldu' tarzında mahkememiz aleyhine bir görüş uyandırmamak için dava evrakını, 'Yüksek Kumanda sıfat-ı aliyyesi'e ait olan bu dava, mahkememizin daire-i vukuf ve ilmi haricindedir. Ordu kumandanlarından oluşan bir askeri Divan-ı Harb-i Ali tarafından bu davanın görülüp ve neticesi daha uygun ve adaletin gereği olacaktır:' görüşüyle red ve iade eylemişti…"[78].

Kazım (Özalp) Paşa, I. Ordu ve dolayısıyla Ali İhsan Paşa eksenli tartışmaları siyasi alana taşımaktadır. Özalp, meclisteki muhalif mebusların bazı komutanlar üzerinden ordu ile temasa geçmek suretiyle ordunun idare tarzına yönelik eleştiriler ortaya koyarak hem ordu üzerinde tesir oluşturmak, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesini sarsmak istediklerini ifade etmektedir. Malta'dan döndükten sonra kendisinden daha kıdemsiz olduğunu söylediği İsmet Paşa'nın emrinde çalışmayı nezaketen kabul ettiğini söyleyen Ali İhsan Paşa'nın, bir takım görüşmelerde bulunduğu ve mektuplaştığı muhalif mebusları daha da cesaretlendirdiğini, dolayısıyla dış ülkelerle diplomatik ilişkilerin de yürütüldüğü bir ortamda meclis ve ordu üzerinde yaşanan bu gelişmelerle de mücadele etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir[79].

Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması Büyük Millet Meclisi'nin de gündemine gelmiştir. Kangırı milletvekili Tevfik Efendi, asker ve halkın ekserisinin Ali İhsan Paşa hakkında olumlu bir izlenime sahip olduğunu, azledilmesinin bir kırgınlık oluşturduğunu belirterek, görev değişikliğinin kumanda heyeti arasındaki bir rekabetten kaynaklanıp kaynaklanmadığı hakkında bilgi talep etmiştir.

Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa, mecliste Ali İhsan Paşa'nın görevden alınmasının ordu içinde bir disiplin meselesi olduğunu, ordunun hiyerarşik işleyişi çerçevesinde bu işlemin yapıldığını dolayısıyla meselenin teferruatını meclise arz etmeye lüzum olmadığını söylemiştir[80].

---

[78] Kamil Maman, *Kara Defter Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor Milli Mücadele ve Lozan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.205-207.

[79] Özalp, *age.*, s.228.

[80] *TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt: III, 6 Mart 1338 (1922) –17 Şubat 1338 (1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.485.

Ali İhsan Paşa I. Ordu Komutanı olarak İsmet Paşa ile yaşadığı sıkıntılar sonucunda görevinden azledilmesine rağmen hazırlık aşamasında ciddi emek verdiği Büyük Taarruz'un ilk zafer haberleri gelince Büyük Millet Meclisi'ne kutlama telgrafı çekmeyi de ihmal etmemiştir[81]. Devam eden savaştan dolayı ertelenen yargılama ise zaferden sonra yapılmış ve 13 Mayıs 1923 tarihinde İzmir'de Galip Paşa Başkanlığındaki Harp Divanında Ali İhsan Paşa'nın emekliye sevk edilmesi kararı alınmıştır[82].

Ali İhsan Paşa zorunlu olarak emekliye sevk edildikten sonra, siyasete girme teşebbüsleri bir kısım engellemelerle akim kalmıştır. Bir süre ticaretle uğraşan Ali İhsan Paşa uzun yıllar mazide kazandığı haklı şöhretin aksine tecrit edilmiş bir hayat yaşamıştır. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yıllarında ise üzerindeki baskı artmış, mahkeme edilmiş ve tutuklanmıştır.

1947 yılında Sultanahmet cezaevinden çıkışında evinde toplanan kalabalık bir grup içindeki gazetecinin: "*Aziz Paşam! Derler ki; Mustafa Kemal Paşa ile Ali İhsan Paşa'nın arası iyi değildi; arada zıddiyet ve rekabet vardı; Gazi onu sevmezdi. Gazi'nin Nutuk adlı kitabında Ali İhsan Paşa hakkındaki sözler, Paşa'nın lehinde değildir*…" sorusu üzerine Ali İhsan Paşa; Mustafa Kemal Paşa ile Harp Akademisi'nde üç sene sınıf arkadaşlığı yaptıklarını, dolayısıyla Gazi'nin kendisini çok iyi tanıdığını söyleyerek söze başlar. Mustafa Kemal Paşa ile aralarında en ufak bir ihtilaf ve hatta hoşa gitmeyecek bir söz bile geçmediğini, I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Halep civarındaki birlikleri komuta eden Mustafa Kemal'e inisiyatif kullanarak, İstanbul'a haber vermeden topçu ve makineli tüfek gönderdiğini, Malta dönüşünde ise Gazi'nin bizzat Ankara istasyonuna gelip kendisini kucaklayarak karşıladığını ifade eder. Ankara'ya dönüşünün ertesi günü kendisinin Afyonkarahisar Cephesi komutanlığına atanmasının, Garp Cephesi komutanı İsmet Paşa'nın hoşuna gitmediğini, Mustafa Kemal Paşa ile arasını bozmak için entrikalar çevirdiğini, kendisinin Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olduğunu Gazi'ye inandırdığını beyan eder. Ali İhsan Paşa, İsmet

[81] Goloğlu, *age.,* s.347.

[82] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922 -31 Aralık 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.34.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde tevkif edilerek mahkûmiyet yaşamasını da bu sürecin bir devamı olarak değerlendirmektedir. 15 ay mahkûmiyet yaşadığını, savaş yıllarından kalma müzmin bronşitinin bronşitli astmaya dönüştüğünü, dolayısıyla tekrar hapse girmek istemediğini, bu sebeple de bu hususların detaylarını kaleme almak için ileride müsait ortamları bekleyeceğini dile getirmektedir[83].

Mahkumiyet sebebini ise, 2. Dünya Savaşı yıllarında yazdıkları yazılar ile ilişkilendirmektedir. 1941 yılında Tasviri Efkâr gazetesinde 2. Dünya Savaşı'na dair askeri makaleler yazmaya başladığını, aynı zamanda "Harp Hatıralarım" adlı hatıratının tefrika edilmeye başlandığını, dolayısıyla Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu durumdan rahatsız olup kendisini takibe aldırdığını, Matbuat Umum Müdürünün aldığı emir gereği yazılarını ve hatıratını yayınlayan gazeteye sürekli telefon ederek sıkıştırdığını ve ihtarname gönderdiğini nakletmektedir. Baskılar sonucu 1942 yılı itibariyle Türkiye'de gazetelerde neşriyat yapma hakkı elinden alınan Ali İhsan Sabis, 1943 yılında kitap ve risale neşretmeye başlar ve "Harp Hatıralarım" adlı kitabının birinci cildiyle "2.Dünya Savaşı" adlı eserini bastırır[84].

Bu durum üzerine daha da sıkı takibata alınan Ali İhsan Sabis, 23 Mayıs 1944 tarihinde tevkif edilerek polis müdürlüğünde taş bir hücreye kapatıldığını, ertesi günü Nihal Atsız, Cenap Şahabeddin'nin oğlu İsmet Rasin, Namık Orhon, Zeki Velidi Togan gibi aydın ve gençlerin de kendisi gibi aynı yerde tutulduğunu öğrendiğini nakletmektedir[85].

Ali İhsan Sabis, 1950 genel seçimlerinde Afyonkarahisar ve Denizli vilayetleri halkının büyük bir kadirşinaslık göstererek kendisini milletvekili yaptıklarını, hatta İstanbul, Çanakkale ve Sinop'tan da aday gösterildiğini, yasalara göre birini tercih etmesi gerektiğinden Demokrat Parti'den Afyonkarahisar milletvekili seçildiğini aktarmaktadır[86].

[83] Sabis, *age.,* s.16.
[84] Sabis, *age.,* s.17-18.
[85] Sabis, *age.,* s.19.
[86] Sabis, *age.,* s.17.

SONUÇ

Ali İhsan Sabis, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Harbiye'den başarıyla mezun olup, askeri birikimini özellikle I. Dünya Savaşı sırasında görev yaptığı birliklere taşımış yetenekli bir asker olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başarılarından dolayı Dünya Savaşı sonuna doğru generalliğe terfi etmiş, halk nazarında da önemli bir şöhretin sahibi olmuştur. Mütareke döneminde 6. Ordu Komutanı olarak görev yaptığı Musul ve çevresinde İngilizlerin siyasi emellerini erkenden fark ederek tespitlerini raporlaştırması, onun askeri yeteneklerinin yanında iyi bir stratejist olduğunu da göstermektedir. Bu özelliklerinden dolayı da mütareke döneminde İngilizlerin radarına giren en önemli komutanlardan birisi olmuş ve dolayısıyla da tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. İngilizler tarafından acele bir şekilde tutuklanıp Malta'ya sürgün edilen Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa gibi I. Dünya Savaşı'nın başarılı iki ordu komutanının, Malta'dan dönüşlerinde Büyük Taarruz'un en stratejik iki birliği olan I. ve II. Ordu komutanlıkları görevlerine getirilmeleri, Milli Mücadele'yi daha başlamadan baltalamaya yönelik İngiliz siyasetini ortaya koymaktadır.

Ali İhsan Paşa'nın hatıratında geçen bilgilerden, Malta dönüşü İsmet Paşa'nın emri altında I. Ordu Komutanlığı görevini, Fevzi Paşa'nın 'ordunun on beş gün içinde taarruz edeceği' beyanına dayanarak, vatan savunmasına katkı sunabilmek için geçici surette kabul ettiğini anlamaktayız. Dolayısıyla 1921 sonbaharında planlanan taarruz, ertelemelerle 1922 yazını bulunca ve bu süre içinde de hem ordunun hem de cephenin durumuna daha da vakıf olunca, vaziyetten duyduğu memnuniyetsizliği artan Ali İhsan Paşa'nın görevi kabul ettiği zamanki şartların değiştiğine kanaat getirerek içten içe Batı Cephesi Komutanlığı'na talip olduğunu söyleyebiliriz. Ali İhsan Paşa ile benzer bir kaderi yaşayarak İngilizler tarafından Ali İhsan Paşa gibi Malta'ya sürülen ve Malta dönüşünde Batı Cephesi'nde İsmet Paşa'nın emri altında II. Ordu Komutanlığı görevini itirazsız kabul eden Yakup Şevki Paşa'nın da yaş ve kıdem olarak İsmet Paşa'nın önünde olmasına rağmen, bu hususu tartışma konusu yapmadığını belirtmek gerekir.

Büyük Taarruz öncesi I. Ordu Komutanı olarak görevlendirilmesi üzerinden yaşanan anlaşmazlıklarda Ali İhsan

Paşa'nın şahsi ihtiraslarına kapıldığı söylenebilir. Aynı durumun zaman zaman İsmet Paşa için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Neticede İsmet Paşa Batı Cephesi komutanı kimliğiyle Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasında önemli bir misyon sahibidir ki, sonuçlar üzerinden bakıldığında İsmet Paşa'nın Ali İhsan Paşa ile yaşadığı anlaşmazlık üzerine, Paşa aleyhine kullandığı takdir hakkında haklı göründüğü ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan ise Ali İhsan Paşa'nın parlak bir askeri sicili olduğu da inkâr edilemez. Aynı zamanda Ali İhsan Paşa'nın Dünya Savaşı yıllarından itibaren görev yaptığı bölge hasebiyle hem Güneydoğu Anadolu ve Musul'u siyasi ve demografik özellikleriyle iyi tanıması hem de bölgedeki İngiliz siyasetini raporlarında yansıtacak kadar önceden sezinlemesi, ona Cumhuriyet Türkiye'sinde özellikle askeri ve siyasi konularda önemli bir misyon yükleyecekken, bahsi geçen anlaşmazlık ve ayrılıklar neticesinde söz konusu birikimini kullanmaktan mahrum kalmıştır. Mesela Cumhuriyetin ilk yıllarında İngilizlerle Irak sınırı ve Musul merkezli olarak yaşanan siyasi mücadelede Ali İhsan Paşa gibi hem bölgeyi hem de İngiliz siyasetini iyi bilen bir Paşa'nın düşünce ve önerilerinden yararlanmak mümkün olmamıştır.

Neticede bir devleti güçlü kılan en önemli unsurlardan birisi yetişmiş insan gücü ve bu gücü kullanma potansiyelidir. Ali İhsan Sabis Paşa örneği üzerinden tecrübe edilen anlaşmazlık ve ayrılıkların önemli bir kısmının karşılıklı yaşanan şahsi ihtiras ve çekişmelerden kaynaklandığını görmekteyiz. Ali İhsan Paşa gibi savaş sonrası döneme entegre edilememiş daha bir çok isim zikredilebilir. Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren dillere pelesenk olan "kaht-ı rical", Cumhuriyet Türkiye'sinde de eksikliğini bariz bir şekilde hissettirmiştir. Milli Mücadele sürecinde askeri alanlarda başlayan ve savaştan sonra da siyasi alanlara yansıyan ayrışmaların genç Cumhuriyeti yetişmiş insan gücü açısından nasıl etkilediğini ayrıca tartışmak gerekir.

KAYNAKLAR

Altay, Fahrettin, *10 Yıllık Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev II.Cilt 1920-1927*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e I. Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978.

Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e III. Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978.

Bal, Mehmet Akif, *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları (19I9-I921)*, Özgü Yayınları, İstanbul 2003.

Baykara, Tuncer, *Millî Mücâdele (1918-1923)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Belen, Fahri, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

Bıyıkoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Cumhuriyet Yayınları, 2000.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi – IV Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Ekim 2010.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922 -31 Aralık 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 -11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Kocahanoğlu, Osman Selim (Haz.), *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler*, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

Kutay, Cemal, *Milli Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler*, Ercan Matbaası, İstanbul 1963.

Maman, Kamil, *Kara Defter Atatürk'ün Silah Arkadaşı İhsan Eryavuz Anlatıyor Milli Mücadele ve Lozan*, Timaş Yayınları, İstanbul Eylül 2014.

Niyazi İplikçioğlu'nun Rüştü Tiryakioğlu ile yaptığı mülakat (2 Haziran 1979)

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele 1919-1922 (I)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - IX. Dönem (1950 - 1954) VII. Cilt (özgeçmiş)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım, İstiklâl harbi ve Gizli Cihetleri, C.5*, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) I. Cilt Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918 - 22 Temmuz 1919)*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) II. Cilt Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919 - 22 Nisan 1920)*, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) III. Cilt TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji) IV. Cilt Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 - 20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1996.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.

Selek, Sabahattin, *İsmet İnönü Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

Selvi, Haluk, *Milli Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, 1976.

TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt: III, 6 Mart 1338 (1922) –17 Şubat 1338 (1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

Turgut, Hulûsi (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Büyük Taarruz Hazırlıklarında Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nun Faaliyetleri

Derya Levent MİYAK*

GİRİŞ

Büyük bir imparatorluğa dönüşen ve altı asırlık bir zaman diliminde varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup kabul edilerek ömrünü tamamlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması bir anlamda bu sonun resmi bir habercisi olmuştur[1]. Ancak Türkler, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Millî Mücadele ile var olma mücadelesini sürdürmeye devam etme azmi göstermişlerdir. Bu mücadele Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulamaya geçirilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin elde kalan sınırlı kaynakları ölçüsünde sürdürülen muharebeler ile verilmeye çalışılmıştır. Bu mücadelede Sakarya Meydan Muharebesi kritik bir aşama olarak Millî Mücadele'nin kararlılıkla devam ettirilmesi ya da çok daha zor bir durum içine girilmesine yol açabilecek bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu şartlar altında Türk ordusu büyük bir kahramanlık ve özveri örneği vermiş ve 22 gün 22 gece sonunda Yunan ordusunu geri çekilmeye zorlayarak Sakarya Meydan Muharebesi'ni 13 Eylül 1921 tarihinde eşsiz bir zaferle sonuçlandırmıştır[2]. Millî Mücadele sırasında elde edilen bu zafer Türklerin 1683 yılında II. Viyana kuşatmasından itibaren başlayan geri çekilişinin de son noktası olmuştur.

* Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye.
miyak68@gmail.com
ORCİD ID: 0000-0002-8319-217X.

[1] Mondros Mütarekesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 519-523; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 117, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004, s. 279-285.

[2] 10 ve 11 Eylül tarihlerinde Türk ordusu tarafından icra edilen karşı taarruzlar karşısında Yunan ordusunun geri çekilmeye başladığını bildiren 11 Eylül tarihli resmi tebliğ hakkında bilgi için bkz.: "11 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmiyemiz", *İkdam*, 13.09.1337/1921, s. 1. Muharebenin zaferle sonuçlandığını bildiren bilgi için bkz.: "13 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmiyemiz: 2 Düşman Fırkası Sakarya'ya Atılmıştır. Bu Anda Düşman Kâmilen (Noksansız) Sakarya'nın Garbındadır.", *İkdam*, 15.09.1337/1921, s. 1. Ayrıca bkz.: "Türk Süngüsü Şanlı Bir Zafer Kazandı", *Tevhid-i Efkâr*, 15.09.1337/1921, s. 1.

Bu büyük başarı sonucunda Yunanlılar taarruz yeteneklerini kaybetmiş ve inisiyatif artık Türk tarafına geçmiştir[3]. Bu kapsamda elde edilen bu avantajı en iyi şekilde kullanmak için mevcut bütün imkan ve kabiliyetler seferber edilerek çalışmalar derhal başlatılmıştır. Yıllardan beri süren savaşlar nedeniyle elde ne varsa sunmaya çalışmış olan Anadolu insanı fakir ve yorgun düşmüş olmasına rağmen daimi barışın gelebilmesi için bütün azim ve direncini bu muharebenin zaferle tamamlanmasına odaklamıştır. Böylelikle Millî Mücadele'nin muharebe meydanlarında sürdürülen safhası, elde edilecek büyük bir zaferle diplomasi masasına taşınacak ve devamında tam bağımsızlıkla birlikte Misâk-ı Millî hedefine kavuşulmuş olacaktı.

Bu şartlar içerisinde başlatılan ve yaklaşık bir sene kadar süren Büyük Taarruz hazırlık dönemi, her bir günü dikkatle planlanan yoğun bir çalışma süreci olarak geçirilmiştir. Büyük Taarruz hazırlıkları sırasında ihtiyaç duyularak karşılanması planlanan cephane, harp silah, araç ve teçhizatı ile diğer malzemenin bütünlenmesine yönelik çalışmalarda birçok yöntem kullanılmıştır. Başta Sovyetler Birliği'nden alınan malzeme ve nakdi yardım yardımlar ile diğer çeşitli yardımlar bu çalışmaları destekleyen önemli bir unsur olmuştur. Başka bir yöntem ise birçok şekilde elde edilen sınırlı kaynaklardan yararlanılarak yurt içi ve yurtdışından satın alma yolu ile yapılan tedarik çalışmaları olmuştur.

Yurt içi imkanlara dayanarak yapılan çalışmalar içerisinde ise Anadolu'da Ankara merkezli olarak çeşitli bölgelerde tesis edilip faaliyete geçirilen *"İmalat-ı Harbiye"* bünyesindeki teşkillerle yapılan üretimler, planlanan ihtiyaçların karşılanmasına önemli bir katkı

[3] Yunan ordusu, taarruz gücünü kaybetmesiyle birlikte Eskişehir-Afyon hattına yerleşerek Eylül 1921 sonlarından itibaren savunma mevzilerini güçlendirmeye başlamıştır. Bkz.: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, C. IV/Ks. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 483. Anadolu'yu işgal etmek için bulunan Yunan ordusunun birlikleri "*Küçük Asya Ordusu*" olarak adlandırmaktaydı. Ekim 1921 tarihinden itibaren genel olarak Eskişehir-Afyon hattında savunma mevzilerinde "*Kuzey Grubu*" ve "*Güney Grubu*" olarak tertiplenmişlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi-Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (21 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2/Ks. 6/Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 38-44.

sağlamıştır[4]. Yine bu kapsamda İstanbul ve çevresinde depolanmış ve işgal güçlerinin kontrolü altında bulunan büyük miktardaki çeşitli sınıf ikmal maddeleri ile harp silah araç ve teçhizatının büyük bir gizlilik ve titizlik gerektiren çalışmalarla Anadolu'ya aktarılması sayesinde Büyük Taarruz hazırlıklarına önemli derecede destek sağlanmıştır.

Aslında Anadolu'nun bu mücadelede desteklenmesi adına Mütareke döneminde İstanbul'da teşkil edilmiş olan çeşitli örgütler, Millî Mücadele'nin başlarından itibaren faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Bu örgütler anılan malzeme ve teçhizatın Anadolu'ya geçirilmesi dışında askerî personelin Anadolu'ya kaçırılması, istihbarat ve istihbarata karşı koyma faaliyetlerini de yapmaktaydılar.

Bunlar içerisinde bu kapsamda teşkil edilmiş ilk kuruluş *"Karakol Cemiyeti"* olmuştur. Bu Cemiyet kapatılan İttihat Terakki Cemiyeti'nin eski kadrolarında önemli görevler üstlenmiş olan Kara Kemal Bey önderliğinde ve ilk etapta Kara Vasıf Bey'in katkılarıyla, Mondros Mütarekesi'nden kısa süre sonra kurulmuştur[5]. Bu cemiyet daha sonra *"Zabitan"* ve *"Yavuz"* isimlerini alarak faaliyetlerini sürdürmüş; 1920 yılının sonlarında dağılmıştır. Yavuz Grubu'nun çok zayıf da olsa 1921 yılında faaliyetleri görülmüştür[6].

---

[4] Cumhuriyet döneminde "*Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü*" teşkilatının alt yapısını oluşturacak bu tesisler hakkında bilgi için bkz.: *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara 1940, s. 75-81. "Kurtuluş Savaşı ve Ankara'da Silah Sanayii'nin Oluşumu", *MKE Dergisi*, S. 99-100, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş., Ankara 1995, s. 51-58.

[5] Musa Gürbüz, *Karakol Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987, s.1-23; Ahmet Hamdi Başar, "İstanbul M. M. Grubu", *Barış Dünyası*, S. 52, Eylül 1966, s. 56, 59-60.

[6] Gürbüz, *Karakol Cemiyeti*, s. 177-179; Mesut Aydın, *Millî Mücâdele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s. 29. İttihat Terakki Cemiyeti'nin eski kadroları tarafından kurulmuş olan Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'da İttihat Terakki'nin varlığını yeniden etkin hale getirme eğiliminde olması ve resmi makamların bilgisi dışında faaliyetlerde bulunması gibi bazı uygulamaları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi sırasında Cemiyet'in idarecisi konumunda olan Kara Vasıf Bey'e örgütün bu izinsiz uygulamalarından rahatsız olduğunu bildirmiştir. Bkz.: Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 52-53. Karakol Cemiyeti hakkında bilgi için ayrıca bkz.: Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 212-219. Zürcher, Karakol Cemiyeti'nin 23 Nisan 1920'de resmi olarak dağıtıldığının ilan edildiğini bu örgütün yerini Mim Mim örgütünün aldığını ifade etmektedir.

Bunlar içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra kurulup, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti adına faaliyete geçirilen ilk gizli örgüt *"Hamza Grubu"* olmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye'ye bağlı olarak 23 Eylül 1920 tarihinde faaliyete geçirilen bu örgüt süreç içinde deşifre olması sebebiyle çeşitli defalar isim değiştirerek çalışmalarına devam etmiştir. Bu örgüt süreç içerisinde sırasıyla *"Mücâhid"*, *"Muhârib"* ve en son *"Felah Grubu"* ismini almıştır. Bu grup çalışmalarını 4 Ekim 1923 tarihine kadar devam ettirmiştir[7].

Çalışma konusunu oluşturan ve Millî Mücadele'yi desteklemek üzere görev yapmış gizli teşkilatlar içerisinde yer alan *"Müdâfaa-i Millîyye Grubu"* da İstanbul'da daha 1920 yılının başında faaliyet göstermeye başlayan bir grup olmuştur. Bu grup TBMM Hükümeti faaliyete geçtikten sonra yeniden yapılandırılarak TBMM Hükümeti'nin direktifleri doğrultusunda görev yapmıştır. İtilaf Devletleri, Türk ordusunun silah ve cephanesinin büyük bir bölümünü Mütareke şartlarından yararlanarak el koymuştu[8]. Bu malzemenin büyük bölümü, işgal altında bulunan İstanbul ve çevresindeki depo ve malzemeliklerde muhafaza edilmekteydi[9]. Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti tarafından bildirilen ihtiyaçlar doğrultusunda büyük bir bölümü İtilaf Devletleri'nin kontrolünde olan bu ambar ve depolardaki malzemelerin çeşitli şekilde gizlilik içerisinde sürdürülen çalışmalarla Anadolu'ya kaçırılmasında Müdâfaa-i Millîyye Grubu ya da yaygın bilinen adıyla "*M. M. Grubu (Mim Mim Grubu)"* görev almıştır[10]. Anılan malzemelerin dışında Türk ordusunun ihtiyaç

[7] Aydın, *age*., s. 48; *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 99-101. Anılan grubun gizlilik içerisinde kesintisiz olarak faaliyetlerini sürdürebilmesi maksadıyla "*Ferhad*" ve "*Kerimi*" adıyla ihtiyat grupları da oluşturulmuştur. Aydın, *age*., s. 112.

[8] Terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerinin silah, cephane ve araçları ile ilgili kullanım şekli için verilecek talimata göre hareket edilmesi yönünde ifade edilen Mondros Mütarekesi'nin 20'nci maddesi ucu açık bir anlam taşımakta ve bu malzemelerle ilgili inisiyatifi İtilaf Devletleri'ne teslim etmekteydi. Bkz.: *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 117, s. 284.

[9] Türk ordusunun elinden alınan silah, cephane ve malzeme içerisinde ağır top miktarı 1098, sahra topu miktarı 606, piyade tüfeği miktarı 667.983, ağır makineli tüfek miktarı 3.118 adetti. Bkz.: *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 96.

[10] Başar, agm., s. 55; *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 102.

duyduğu her sınıf ikmal maddelerinin yine İstanbul ve çevresindeki üretim merkezlerinden tedarik edilip Anadolu'ya ulaştırılmasında da Grup sorumluluk üstlenmiştir. Bu kapsamda Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nca yapılan faaliyetlerin Büyük Taarruz hazırlıklarının desteklenmesi safhasındaki boyutunun ele alınarak incelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

1. Büyük Taarruz Hazırlıkları

Çok büyük çaba ve özveri ile kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi'nden hemen sonra Türk ordusu başta cephane olmak üzere birçok ikmal maddesini tüketmişti[11]. Bunun dışında Batı Cephesi birliklerinin Eşkişehir-Afyon hattında tertiplenen Yunan ordusuna karşı kesin sonuçlu bir taarruz başlatmak için elinde yeterli sayıda harp silah araç ve teçhizatı bulunmamaktaydı. Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasını sağlamak için Türk ordusunun her bakımdan taarruz kudretini artıracak tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bu maksatla asker mevcutlarından lojistik ihtiyaçlara kadar her türlü hazırlıkların tamamlanması için Ekim 1921'den Ağustos 1922'ye kadar yaklaşık on aylık sürede yoğun bir şekilde topyekün bir çalışma sürdürülmüştür[12].

Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışmalar İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) içerisinde doğrudan sorumlu olarak Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti tarafından yürütülmekteydi[13]. Bu

[11] Sakarya Meydan Muharebesi'nden hemen sonra Yunan ordusunu Anadolu'dan tamamen çıkarmak amacıyla "*Sad Taarruz Planı*" adı altında bir taarruz harekatı planlanmıştır. Bkz: *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 134, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2015, s. 52-54. (Batı Cephesi Komutanlığının 18 ve 19 Ekim 1921 tarihli yazılarında Sandıklı'nın batısındaki toplanma hareketine "*Sad*" adı verildiği bildirilmiştir.) Ancak yapılan durum değerlendirmesinde düşmanın kuvvet ve tertiplenme durumu ile Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen sonrasında yapması gereken hazırlıkların yetersiz kalacağı göz önüne alınarak bu plan uygulamaya geçirilememiştir. Bkz.: *Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi-Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (21 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2/Ks. 6/Kitap 1, s. 49-71; Muharrem Güneş, "Büyük Taarruz ve Sonuçları, Büyük Taarruz Öncesi Mecliste Durum", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 53, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s.162-163.

[12] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 4-5.

[13] TBMM'nin kurulmasından sonra Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nin üstlenmiş olduğu görev ve sorumluluklar hakkında bilgi için bkz: Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Araştırma Başkanlığı (ATASE) Arşivi İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH) 13, Kutu: 873, Gömlek: 95, Belge No: 1, 15.05.1336/1920; ATASE Arşivi, İSH

çalışmalar, Türk ordusunun gereksinimlerinin karşılanması doğrultusunda doğal olarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye ve Maliye Vekâleti'ni ilgilendiren birçok konuda kesişmekteydi. Olağanüstü şartları içeren bu dönemde ortak bir karar mekanizması oluşturup, hazırlık çalışmalarına hız kazandırmak maksadıyla 14 Ocak 1922 tarihinde bir *"Harp Encümeni"* oluşturulmuştur. Harp Encümeni başlangıçta Başkumandan başkanlığında Müdâfaa-i Millîyye, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye ve Maliye Vekillerinden oluşmaktaydı. 16 Ocak 1922 tarihinde alınan kararla TBMM İkinci Başkanı, Maliye ve Müdâfaa-i Millîyye Encümeni başkanları da bu kurula dahil edilmişlerdir. Harp Encümeni teşkil edildikten sonra süratle çalışmalara başlanmış ve 22 Ocak 1922 tarihinde ilk toplantı gerçekleştirilmiştir. Çeşitli tarihlerde toplantılarına devam eden ve en son toplantısını 15 Temmuz 1922 tarihinde tamamlayan Harp Encümeni ordunun çeşitli sınıf ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çözümlerin doğruluğunu ve ne şekilde uygulamaya geçirileceğini belirleyen bir üst kurul olarak görev yapmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda Anadolu'da birçok merkezde satın alma komisyonları kurulmuştur[14]. Bu kapsamda yurt dışından tedarik çalışmalarını organize etmek üzere de Encümen çeşitli kararlar almış ve uygulamaya geçirmiştir[15].

Türk ordusunun silah ve teçhizatının bakım ve onarımını, mühimmat üretimini ve çeşitli ordu malzemesinin imalatını yapmak üzere İmalat-ı Harbiye Umum Müdürlüğü tarafından teşkil edilmiş çeşitli atölyeler bu dönemde faaliyet göstermişlerdir. Bu atölyelerin donanım ve tezgahları büyük ölçüde İstanbul'daki tesislerden sökülmek suretiyle gizli kuruluşlar marifetiyle Anadolu'ya aktarılmıştır. Büyük Taarruza hazırlık aşamasında faaliyetlerine devam eden atölyeler sırasıyla şöyleydi:

a. Ankara Silah Tamirhanesi,

14, Kutu: 1010, Gömlek: 93, Belge No: 1-2, 25.05.1336/1920. Ayrıca bkz.: Derya Levent Miyak, *Atatürk Döneminde Millî Müdâfaa Vekâleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2022, s. 11-26.

[14] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 130, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2013, s. 3-4, 77-79.

[15] 19-20 Mart 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında görüşülen konular içerisinde yurt dışından silah, cephane, araç ve yedek parça tedarik edilmesi de yer almaktaydı. Bkz.: *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 130, s. 35-41, 112-119.

b. Ankara Top Mühimmathanesi,
c. Marangozhane (Ankara),
d. Keskin Fişek İmalathanesi,
e. Kayseri ve Konya Tamirhaneleri,
f. Erzurum İş Ocağı (15'inci Kolordu bünyesinde).

Bu atölyelerin yaptığı çalışmalar genel olarak şöyle sıralanabilir:

1. Top, tüfek, telemetre, dürbün onarımı,
2. Tüfek ve makineli tüfek namlusu üretimi,
3. Kılıç ve kasatura onarımı-değişikliği,
4. Top Mermisi, kovan, tapa düzeltme işlemleri,
5. Fişek dönüştürme işlemleri,
6. Nakliye arabası, top tekerleği, mermi ve fişek sandıkları üretimi[16].

Millî Mücadele'nin askerî safhasının son aşaması olarak planlanan Büyük Taarruz'un bilfiil icra edileceği ve yapılacak hazırlıkların merkezi olan Batı Cephesi birliklerinin Yunan ordusuna karşı yapılandırılıp teçhiz edilmesi maksadıyla Doğu Cephesi ve Güney Cephesi'nden (Elcezire) birlik, cephane, silah ve teçhizat tertip edilmek suretiyle takviye çalışmaları yapılmıştır[17].

Türk ordusunun Büyük Taarruz için lojistik yönünden bütünlenmesi maksadıyla İstanbul ve çevresinden çeşitli şekilde temin ve tedarik edilen harp silah, araç ve çeşitli sınıf ikmal malzemesi gizli yollarla Anadolu'ya sevk edilmiştir[18]. Bu çalışmalarda Felah Grubu ve

[16] Bu kapsamda 1920 yılında faaliyete geçirilen "*Eskişehir Silah Tamirhanesi*" bir yıl süren çalışmalarından sonra Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında Eskişehir'in Yunan ordusunun eline geçmesiyle birlikte malzemeleri Ankara'ya aktarılmıştır. Bkz.: *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, s. 75-81; *MKE Dergisi*, S. 99-100, s. 51-57. Erzurum İş Ocağı, Millî Mücadele sırasında 15'inci Kolordu (1923 yılında yeniden yapılanma ile 9'uncu Kolordu olmuştur.) emrinde faaliyet göstermiş; 1923 yılında Askeri Fabrikalar emrine girmiştir. Ayrıca bkz.: Askerî Fabrikalar Tarihçesi, s. 179.

[17] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 394-399.

[18] Türk ordusunun silah ihtiyacının karşılanması maksadıyla bu gruplar tarafından çeşitli cins ve miktarlarda silah ve teçhizat satın almalarına yönelik çalışmaların da yapıldığı anlaşılmaktadır. Yabancı silah üreticilerinin İstanbul'daki temsilcileriyle irtibata geçme imkanı bulan İmalat-ı Harbiye Grubu'nun kurucu mensubu Kaymakam (Yarbay) Eyüp (Durukan) Bey'in İstanbul'da bu çalışmaları Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nin talimatları doğrultusunda ve Felah Grubu adına takip ettiği anlaşılmaktadır. (İmalat-ı Harbiye Grubu'nun Felah Grubu ile koordineli olarak çalıştığı değerlendirilmektedir.) Bu kapsamda 1922 yılının başlarında 7,9 mm'lik

M. M. Grubu ön plana çıkmıştır. Bu gruplar bir taraftan da millî ordu taraftarı güvenilir subayları Türk ordusunun çeşitli kademelerinde görev yapmak üzere Anadolu'ya güvenle aktarma çalışmalarını da yürütmüşlerdir[19].

Büyük Taarruz'a Batı Cephesi Kumandanlığı'nın hazırlanması için ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddelerinin belirlenen merkezlere ve cepheye ulaştırılması kapsamında yapılan çalışmalar Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti bünyesinde "*Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü"* ve *"Batı Anadolu Menzil Müfettişliği"* olmak üzere teşkil edilmiş iki temel yapının çatısı altında sürdürülmüştür[20]. Bu

---

20.000 adet kayışlı ve kasaturalı tüfek alım çalışmaları örnek teşkil etmektedir. Olağanüstü şartlar altında olmasına rağmen tedarik faaliyetlerinde alımla ilgili düzenlenen sözleşme doğrultusunda hareket edilmesi, banka teminatı ve sigorta işlemlerinin yapılması, teslimat şartlarının belirlenmesi gibi hususlara dikkat edildiği görülmektedir. Bkz.: ATASE Arşivi, İSH 21, Kutu: 1709, Gömlek: 17, Belge No: 1-76, 12.01.1338/1922. Bu kapsamda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Eyüp Durukan, *Günlüklerde Bir Ömür -Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele (1918-1922)*, C. IV, Haz. Murat Uluğtekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018. Tedarik edilen malzemelerin peşinattan sonra teslim sırasında kalan bakiyelerinin ödenmesi için İnebolu Rüsumat İdaresi'nin de görevlendirildiği anlaşılmaktadır. İrtibat Zabiti Kemal Bey'in 04.11.1921 tarihli yazısıyla, Harbiye Dairesi (Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti) emirleri doğrultusunda vapura yüklemesi yapılıp sevk edilmiş 600 ton cephanenin kalan 11.000 lira ödemesinin İnebolu'da bu merkezden yapılacağını bildirmesi bu kapsamda örnek teşkil etmektedir. Bkz.: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 133, 04.11.1337/1921.

[19] Anadolu'daki Millî Mücadele faaliyetlerini engellemek adına casusluk girişimleri de yapılmıştır. Bu tür girişimlere engel olmak adına gizli gruplar Anadolu'ya geçirilen her şahsın güvenlik soruşturmalarını yapıp, istihbarata karşı koyma yönünde güvenlik tedbirlerini alarak bu çalışmaları sürdürmüşlerdir. Gruplar, subaylarla birlikte Millî Mücadele yararına faaliyet gösterecek herkes için istihbarat ve güvenlik tedbirlerini almışlardır. Bu kapsamdaki çalışmalara "*İtalyan Mevad-ı İnfilakiye Şirketi*" mühendisi Mösyö C. Rolet'in İnebolu güzergahı ile Anadolu'ya gelişi örnek olarak gösterilebilir. Büyük Taarruz öncesinde Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nin talebiyle Anadolu'da bir cephane fabrikası oluşturulması için çalışmalar yapmak üzere anılan şahsın geleceği TBMM Roma Temsilcisi Celaleddin Arif Bey tarafından 18 Mart 1928 tarihinde İnebolu Mevki Kumandanlığı'na bildirilmiştir. Söz konusu mühendisin Anadolu'ya güvenlik tedbirleri alınarak gelişini organize etmek üzere resimli olarak kimliğini tanımlayan ve Felah Grubu'nun mührünü taşıyan resmi bir belge düzenlenmiştir. İnebolu Mevki Kumandanlığı'nca kontrol edilmek üzere düzenlenen 25 Mart 1922 tarihli söz konusu mühürlü belge bir defaya mahsus olarak geçerliliğe sahipti. Bkz.: ATASE Arşivi, İSH 21, Kutu: 1764, Gömlek: 70, Belge No: 1-2, 18.03.1338/1922.

[20] Merkezi Konya'da bulunan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği/Batı Menzil Müfettişliği bu hazırlık döneminde Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'ne bağlı olmakla birlikte Batı Cephesi Komutanlığı'ndan emir almaktaydı. Bu kapsamda uygulamaya yönelik yapılan düzenleme Müfettişlik tarafından alt birimlerine 29 Aralık 1921 tarihinde bildirilmiştir. Bkz.: *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 134, s. 120-122.

yapı bir taraftan çalışmalarını sürdürürken bir taraftan da yapılanmasını güncelleştirmeye devam etmiş ve bu yapılanma 1 Temmuz 1922 tarihinde son şeklini almıştır. Genel anlamda Ankara, sevk işlemlerinin toplanma merkezi olarak belirlenmiştir[21]. Farklı cinste nakledilen silah ve mühimmat burada oluşturulan komisyonlar aracılığı ile tasnif edilerek, buradan cepheye sevk edilmiştir[22]. Bu bağlamda İstanbul ve çevresinden, Rusya'dan ve diğer yerlerden gelen malzemeler ile Doğu ve Güney Cephesi'nden tertip edilen malzemenin Ankara ve çevresine sevk edilmesinde kara ve denizyolundan yararlanılarak, birçok farklı yöntem kullanılmıştır. Bu kapsamda İstanbul ve çevresinden gönderilen malzemelerin Ankara ve çevresine ulaştırılması için üç farklı yön kullanılmaktaydı. Buna göre birinci yön İstanbul-İnebolu deniz yoluydu. İnebolu'ya denizyolu ile gelen malzeme kara ulaştırma vasıtalarıyla İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik-Ankara karayolu hattı izlenerek Ankara'ya ulaştırılmaktaydı. İkinci yön İzmit- Adapazarı- Hendek-Düzce-Bolu-Gerede-Ankara karayoluydu. Üçüncü yön ise İzmit-Geyve-Nallıhan-Beypazarı-Ayaş-Ankara karayoluydu[23]. Doğrudan Batı Cephesi'ne sevk edilmek üzere Mersin limanından da yararlanılmaya çalışılmıştır. Zonguldak kömürü deniz yoluyla Mersin'e ulaştırılarak, buradan doğrudan doğruya demiryolu ile Batı Cephesi'ne ulaştırılması sağlanmıştır[24].

Ayrıca bkz.: *Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi-Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (21 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2/Ks. 6/Kitap 1, s. 237.

[21] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 385-394.

[22] Ahmet Kızılırmak, *Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp*, TBMM Basımevi, Ankara 2012, s. 145.

[23] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 408-414. Ayrıca bkz.: Muhammet Erat, "İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi'ne Silah ve Asker Nakli Yapılırken Kullanılan Yollar", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri-21 Mayıs 2001- Bildiriler*, "Globus" Dünya Basımevi, İstanbul 2002, s. 223-229.

[24] *Age*, s. 414-415. Büyük Taarruz'dan hemen sonra seferberlik şartları devam ederken bir yöntem olarak, Zonguldak'tan yola çıkan gemilerin İstanbul Boğazı'ndan geçerken ya da İstanbul'dan sevk edilen deniz ulaşım araçları ile ikmal maddelerinin Batı Cephesi'ne doğrudan ulaştırılması maksadıyla Mersin limanından yararlanıldığı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda örnek olmak üzere M. M. Grubu tarafından Mersin'e malzeme sevk edilmesi hakkında bilgi için bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 37, Belge No: 93, 08.10.1338/1922. Ayrıca Yarbay Hüsamettin Bey de La Française şirketinin gemileri ile Zonguldak ve Mersin limanına silah ve cephane taşındığı ve buralardan malzemenin cepheye aktarıldığı bilgisini vermektedir. Bkz.: Samih Nafiz

Millî Mücadele'nin kazanılması için sürdürülen çalışmaların en önemli unsuru olan lojistik faaliyetlerin sürdürülebilirliği doğal olarak malî güce dayanmaktaydı. Bu mücadele başladığında daha önce de belirtildiği üzere ülke son derece kıt kaynaklara sahipti ve Türk milleti son derece fakir durumda bulunmaktaydı. Ancak yine de malî kaynak ihtiyacını karşılamak üzere Hükümet içte çeşitli vergi düzenlemeleri yaparak gelir yaratmaya çalışmıştır[25]. TBMM Hükümeti'nin kontrolünde bulunan bölgelerdeki Düyun-ı Umûmiyye ve Reji İdaresi şubelerinin gelirlerinden yararlanılması da, kaynak yaratmak üzere alınan tedbirlerden birisi olmuştur[26]. Bu gelirlerden seferberlik süresince yararlanmak için kanuni düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca halkın gönüllülük esasına göre yaptığı aynî ve nakdî bağışlar da olmuştur. Bir taraftan da Sakarya Muharebesi öncesi uygulamaya geçirilen Tekâlif-i Millîyye Emirleri'nin özellikle nakliye ile ilgili uygulamalarına devam edilmiştir[27]. Bu dönemde TBMM Hükümeti yurt içi kaynaklardan başka yurt dışı kaynaklı ayni ya da nakdî yardımlar da elde edebilmiştir. Sovyetler Birliği, Fransa ve Hint Müslümanlarından elde edilen yardımlar bu kapsamda bulunmaktaydı.

Rusya'nın Bolşevik İhtilali ile I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra kesinti halinde olan Türk-Sovyet ilişkileri Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle başlatılmıştır. Her iki hükümetin ortak noktası Batı emperyalizmine

---

Tansu, *İki Devrin Perde Arkası-(Anlatan)Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 559.

[25] Kurtuluş Savaşı döneminde TBMM Hükümeti tarafından vergi ve harçlar ile ilgili yapılan düzenlemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993): Millî Savunma Bakanlığı, vd. Ödenek ve Harcamaları*, Maliye Bakanlığı, Ankara 1993, s. 165-170.

[26] Düyun-ı Umûmiyye ve Reji İdaresi şubelerinin gelirlerinin kullanılması ile ilgili olarak 1920 yılı için kabul edilen Muvâzene-i Umûmiyye (Bütçe) Kanunu ile düzenleme getirilmiştir. Bkz.: *TBMM Zabıt Ceridesi (ZC)* , Devre 1, C. VIII, Birleşim 159, 28.02.1337 (1921), TBMM Matbaası, Ankara 1945, s. 506-542, 545, 553; "1336/1920 Senesi Muvâzene-i Umûmiyye Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C. I, Ankara [t.y.], s. 109-111.

[27] Durmuş Yalçın, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 329-339. Büyük Taarruza hazırlık çalışmaları sırasında uygulamaları devam eden Tekâlif-i Millîyye Emirleri hakkında bilgi için bkz.: Serpil Sürmeli, *Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 165.

karşı var olma mücadelesi verilmesiydi. Yeni Sovyet rejimine karşı Batı'nın mesafeli duruşu ve özellikle İngiltere'nin bölgede gösterdiği emperyalist siyaset, Sovyetler Birliği'ni TBMM Hükümeti'ne yakınlaştırmaya neden olmuştur. Sovyetler Birliği ile kurulan ikili ilişkiler, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile daha ileri seviyeye taşınmıştır[28]. Bu kapsamda 1921 ve 1922 yıllarında Sovyetler Birliği'nden nakdi yardımlar gelmiştir. Bu yardımların toplamı yaklaşık 11 milyon ruble kadardı. TBMM Hükümeti'nce Sovyetler Birliği'nden gelen nakdi yardımların silah ve cephane tedariki için kullanılması tasarlanmıştır. Yapılan bu nakdi yardımın dışında ayrıca Sovyetler Birliği iki tümenin ihtiyacını karşılayacak kadar mühimmat ve silah desteğinde bulunacağını bildirmiştir. Millî Mücadele'nin çeşitli safhalarında gelen bu malzemenin Büyük Taarruz öncesindeki safhasında gönderilen kısmı Mart ve Nisan 1922'de Anadolu'ya ulaşmıştır[29].

Mersin, Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgaline karşı Millî Mücadele sırasında açılan Güney Cephesi'nde Fransızlar ve Fransız birlikleriyle birlikte hareket eden Ermeni birliklerine büyük kayıplar verdirilmiştir. Fransızlar bölgede yaptıkları işgalin kendilerini büyük bir çıkmaza götürdüğünü anlamalarının yanı sıra Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi'nde elde ettiği büyük başarıya şahit olmaları, dirençlerinin kırılmasına ve TBMM Hükümeti ile antlaşma masasına oturmalarına neden olmuştur. Bu gelişmelerin devamında iki hükümet arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmadan sonra Fransızlar Güney Anadolu'dan çekilirken Türklere bazı savaş araç ve gereçlerini bırakmışlardır. Kazım (Özalp) Paşa'nın aktardığına göre çeşitli cinste 10.089 adet tüfek, 1505 sandık mermi ve 10 adet uçak Fransızlar tarafından bırakılmış ya da hediye edilmiştir. Bunların dışında Fransızlar, yapılan hazırlıkların desteklenmesine katkı sağlamak maksadıyla kendi iç piyasalarından silah ve cephane satın alınması konusunda Türklere kolaylıklar da sağlamışlardır[30].

---

[28] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, C. II, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2012, s. 208-210.

[29] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 542-550; Yalçın, vd., *age*., s. 340.

[30] Müderrisoğlu, *age*., s. 552-555; Yalçın, vd., *age*., s. 343-344.

Millî Mücadele'yi desteklemek maksadıyla Hint Müslümanları tarafından da nakdi yardımlar yapılmıştır. Aralık 1921'den Ağustos 1922'ye kadar çeşitli tarihlerde 106.400 İngiliz Lirası, 675.494 Türk Lirası Türkiye'ye gönderilmiştir. Hint Müslümanlarının yardımları Büyük Taarruz'dan sonra 1923 ve 1924 yıllarında da devam etmiştir[31].

2. Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nun Kurulması

İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren bu bölgede gayrimüslimlerin özellikle Rum çetelerinin işgal güçlerinin de desteğini alarak Türk vatandaşlarının can, mal ve namuslarına karşı saldırgan eylemler içerisine girmeleri üzerine Müdâfaa-i Millîyye teşkilatlanmasına gidilmiştir. Bu teşkilatın ilk yapılanması Topkapı semtinde 1920 senesinin **N**isan ve Mayıs aylarına denk gelen zamanda Müdâfaa-i Millîyye Teşkilatı ismi verilerek oluşturulmuştur. Bu şubenin kuruluşuna eski Karakol Cemiyeti üyelerinden Emin Ali Bey ile Kasımpaşa İtfaiye Bölük Komutanı Bahriye Yüzbaşısı İsmail Hakkı Bey öncülük etmiş; Piyade Binbaşı Şevket Bey, Topçu Teğmen Muhlis Bey, Jandarma Yüzbaşı Giritli Enver Bey vd. teşkilatta yer alan isimler içinde olmuşlardır[32].

Bu teşkilat tarafından kısa zamanda İstanbul'un çeşitli semtlerinde birçok şubeler açılmıştır. Açılan şubelere, manavlar, sandalcılar ve hamal başlarının da katılmasıyla güçlenen teşkilatın kararlı mücadelesi ile söz konusu eylemler önlenmeye başlamıştır[33].

Müdâfaa-i Millîyye Grubu da yine bu dönemde Topkapılı (Canbaz) Mehmet Bey önderliğinde İstanbul'da Şehremini semtinin ileri gelenleri tarafından temeli atılarak teşkil edilen bir yapılanma olmuştur. Kurucular arasında ayrıca Divan-ı Muhasebat memurlarından İhsan Bey, Yarbay Ahmet Bey, Harbiye Nezareti

[31] Hint Müslümanlarının yapmış oldukları nakdi yardımların harcanan kısmı Millî Mücadele'den sonra tekrar bütünlendirilmiş ve yeni kurulan Türkiye İş Bankası'na sermaye olarak aktarılmıştır. Bkz.: Müderrisoğlu, *age*., s. 555-564; Yalçın, vd., *age*., s. 344-345.

[32] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımlar*, C. I, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975, s. 94-95; Aydın, *age.*, s. 78; *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 103.

[33] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 104.

memurlarından, Bican (Bağcıoğlu) Bey ve Habip Bey, Çarkçı Yüzbaşı Giritli Mehmet Bey gibi simler bulunmaktaydı[34].

Müdâfaa-i Millîyye Grubu kurulduktan sonra İstanbul'un işgali sonrası İşgal Kuvvetlerinin başkıları karşısında üyelerinin bir kısmının tutuklanması bir kısmının da Anadolu'ya geçmesi nedeniyle yapmış oldukları çalışmalar zayıf kalmış ve grup dağılma noktasına gelmiştir. Bu iki oluşumun çalışmaları sırasında birbirleri ile karşı karşıya gelmeleri nedeniyle aralarında anlaşmazlıklar da yaşanmıştır[35].

Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı olarak tanınmış olup, Mütareke döneminde de Müdâfaa-i Millîyye Teşkilatı yapılanmasında görev alarak çalışmalarını sürdüren Süvari Yarbay Hüsamettin (Ertürk) Bey'in Samsun'da bulunduğu sırada 30 Mart 1921 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından kendisine bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgraf ile Fevzi Paşa tarafından Yarbay Hüsamettin Bey'e TBMM Hükümeti adına yeni bir grup kurulması yönünde görev verilmiştir[36].

Fevzi Paşa'nın verdiği emrin içeriğinde İstanbul'daki çalışmaların organize edilmesi için teşkil edilecek yapılanmanın gerekçeleri belirtilmiştir. Buna göre söz konusu emirde Karakol Cemiyeti sonrası oluşumlarla Anadolu'ya subay, silah ve cephane sağlama ve gönderme işleri yapılmakla beraber birçok aksaklıkların yaşandığı, bu kapsamda kendi çıkarları yönünde hareket eden kişisel teşebbüslerin olduğu ve çeşitli aracılarla TBMM Hükümeti'ne savaş malzemelerinin satışından haksız kazançlar elde etme gayretine girildiği ifade edilmiştir.

Bunun dışında Anadolu'ya gönderilen subay kimliklerinin yeterince incelenmediği ve güvenilirlik yerine gönderilecek subay

[34] Himmetoğlu, *age*., s. 98-99; Aydın, *age*., s. 80. İstanbul'da M. M. Grubu'nun istihbarat faaliyetlerinde görev alan Ahmet Hamdi Başar'ın ifadesine göre 1919'da İstanbul'da kurulan ve kendisinin de görev aldığı "*Türk Çalıştırma Derneği*" bir taraftan gençleri küçük sermayelerle ticaret hayatına yönlendirmek üzere faaliyet gösterirken bir taraftan da M. M. Grubu'nun faaliyetlerini maskeleyen bir teşkilat olarak çalışmalarını yürütmüştür. Bu bağlamda M. M. Grubu'nun kuruluşunun 1919 yılına kadar uzanabileceği olasılığı mevcuttur. Bkz. *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları*-"*Gazi Bana Çok Kızmış*", Haz. Murat Koraltürk, C. I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 7-8.

[35] Aydın, *age*., s. 85.

[36] Aydın, *age*., s. 86-87.

miktarının artırılmasına gayret edilmesi konusunda özellikle Karakol Grubu'nun adeta bir yarış içinde davranmış olduğu bildirilmiştir[37].

İkinci bir emirle Ankara'ya çağrılmış olan Yarbay Hüsamettin aynı dönemde Samsun'da bulunan Topkapılı Mehmet Bey ile temasa geçtikten sonra Fevzi Paşa'nın anılan telgrafına dayanarak kendisinden İstanbul'da yeni yapılanma çalışmaları konusunda desteğini istemiştir. Yarbay Hüsamettin Bey yapılacak çalışmaları Ankara'dan kendisinin yönlendireceğini Mehmet Bey'in ise İstanbul'daki teşkilatlanmanın bizzat başında olacak şekilde çalışmaların sürdürülmesi doğrultusunda direktif vermiştir. Yarbay Hüsamettin Bey yeniden teşkilatlanan M. M. Grubu'na talimatların Ankara'dan kendisi tarafından bizzat bildirileceğini Mehmet Bey'e iletmiştir[38].

Yarbay Hüsamettin Bey anılarında Müdâfaa-i Millîyye Grubu ve Müdâfaa-i Millîyye (Müselllâh M.M.) Teşkilatı olarak her iki yapılanmayı Ankara'da kendi emri altında bir kütle olarak tanımlamakta; yeni teşkilatlanma kapsamında Müdâfaa-i Millîyye Teşkilatı'nın *"Heyet-i Merkeziye"* olarak yapılanması ile daha etkin faaliyet içerisine girdiğini ifade etmekteydi[39]. Bu bağlamda Müdâfaa-i Millîyye Teşkilatı Anadolu ordusu kadrosuna 31 Temmuz 1921 tarihinde, Müdâfaa-i Millîyye Grubu ise 24 Mart 1922 tarihinde dahil edilmiştir[40].

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye tarafından hazırlanan teşkilat planına göre Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nun görevleri siyasi ve askeri istihbaratın sağlanması, Millî Mücadele'ye karşı eylem içinde olan

[37] Himmetoğlu, *age*., s. 89-90.

[38] Tansu, *age*., s. 514-515. Topkapılı Mehmet Bey'in İstanbul'daki çalışmaları hakkında Ankara'dan İstanbul'daki gruplara bilgilendirme yapılmadığı için tepkiler oluşmuş, gruplar arasında çekişmeler yaşanmıştır. Bkz. Bülent Çukurova, "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II, S. 5, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1986, s. 523-524.

[39] Tansu, *age*., s. 530.

[40] Aydın, *age*., s. 80, 91-92. M. M. Grubu'nun 24 Mart 1922 tarihinden daha önce (21 Kasım 1921 tarihinde) Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reisi Fevzi Paşa tarafından Felah Grubu örnek gösterilerek M. M. Grubu üyelerinin de Anadolu ordusu kadrosuna alınmalarının Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nce değerlendirilmesine yönelik teklif yapılmıştır. Yapılan teklifin hemen uygulamaya geçirilmediği ve belirtilen tarihe kadar ertelendiği anlaşılmaktadır. Yapılan teklif M. M. Grubu üyesi 14 kişilik isim listesini kapsamaktadır. Buna göre Topkapılı Mehmet Bey'in isminin de geçtiği anılan liste 8 subay ve 6 sivili kapsamaktadır. Bkz.: ATASE Arşivi, İSH 21, Kutu: 1753, Gömlek: 2, Belge No: 1-2, 21.11.1337/1921.

zararlı cemiyetlerin üyelerinin kovuşturulması ve adlarının tespiti, Millî ordunun ihtiyacı olan silah, cephane ve öteki eşya ve malzeme ile ilaç ve sıhhi aletleri İstanbul depolarından tedarik edilmesi ve Anadolu'ya sevk edilmesiydi.

Müdâfaa-i Millîyye Teşkilatı'nın görevleri ise İstanbul'da millî cephe yararına her türlü gizli propaganda ve çalışmaları yürütmek, İstanbul'da gayrimüslimlerin muhtemel tecavüzlerine karşı Müslüman Türklerin can, mal ve namuslarını korumak, gerektiğinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye tarafından verilecek emirlere göre İtilaf Devletleri askerî karargâhlarına, erzak ambarlarına ve cephaneliklerine baskınlar yaparak tahrip etmekti[41].

Bu iki grup 1922 yılı içinde giderek kuvvetlenmiş ve bu gruplara ait silahlı güçlerle Türk ordusuna takviye yapılmıştır. M.M. Grubu tarafından yapılan sevkiyatların 9 Eylül 1922'den sonra da artan bir şekilde sürdürülmesi sağlanmıştır[42].

3. Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nun Çalışmaları

İşgal altında bulunan İstanbul'da İngilizler oluşturdukları Yüksek Komiserlik makamı altında tesis ettikleri idareyi sürdürmek maksadıyla yaptıkları sıkı ve baskılı denetimlere karşın İngiltere'nin müttefikleri ve aynı zamanda diğer işgalci idareler olarak Fransa ve İtalya bu uygulamalarda İngilizlerin aksine belirgin bir şekilde gevşek kalmışlardır. İngiltere'nin özellikle Osmanlı Devleti'nin topraklarına yönelik ve dolayısıyla Ortadoğu politikalarında kendi çıkarlarını daha fazla koruyan bir siyaset izlemesi, Fransa ve İtalya'nın giderek İngiltere'den uzaklaşmasına neden olmuştur. Bir yandan da bu iki ülke TBMM Hükümeti'ne dolaylı olarak yaklaşmaya başlamışlardır. Mütareke döneminde Fransa'nın TBMM Hükümeti ile yapmış olduğu Ankara Antlaşması ile iki Hükümet arasındaki ilişkilerin İstanbul ve çevresindeki uygulamalarda yumuşamasına da neden olmuştur. İtalya da kendisine I. Dünya Savaşı sırasında verilmiş olan sözlerin yerine getirilmemesi nedeniyle üstü örtülü bir tavır içerisindeydi. Bu gelişmeler doğrultusunda iki ülkeyi temsil eden güçler ve yapılanmalar Millî Mücadele sırasında TBMM Hükümeti'ne karşı çok

[41] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 106.

[42] Çukurova, agm, s. 519-526.

fazla düşmanca bir tutum sergilememeye çalışmışlardır. Bu kapsamda İngilizlerin sıkı takip ve denetimlerine karşı Fransız ve İtalyan yetkililerinin daha gevşek tutumları M. M. Grubu'nun çalışmalarına kolaylık sağlamıştır.

Büyük Taarruz'un hazırlıklarının lojistik anlamda tamamlanması kapsamında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye ve Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti tarafından belirlenen ihtiyaçların karşılanması kapsamında İstanbul'daki gizli örgütlerden biri olan M. M. Grubu da önemli çalışmalar yapmıştır[43]. Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti tarafından M. M. Grubu'na tahsis edilen ödeneklerden yararlanarak her sınıf ikmal maddesinin çeşitli yollarla ele geçirilmesi ya da tedarik edilmesi ve bu malzemelerin Anadolu'ya sevkiyat çalışmaları sürdürülmüştür[44]. Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı ordusunun cephane, harp silah, araç ve teçhizatının büyük bir bölümü İstanbul ve çevresinde depolanmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal güçlerinin denetim ve kontrolü altına geçen Osmanlı ordusunun bu depolarından önemli olanlarını da iki kısma ayırarak şu şekilde listelemek mümkündür.

İstanbul ve yakınlarında bulunanlar:

1. Karaağaç Mühimmat Ambarı,
2. Tophane Ambarı,
3. Maçka Silahhanesi,
4. Zeytinburnu Cephaneliği,
5. Hadımköy Topçu Mühimmat Deposu,
6. Nadirağa Cephaneliği,
7. Çobançeşmesi Cephaneliği.

[43] Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reisi Fevzi Paşa tarafından Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'ne 21.11.1921 tarihinde gönderilen M. M. Grubu'nun Anadolu ordusu kadrosuna alınması hakkındaki yazıda M. M. Grubu'nun görevleri silah, cephane ve malzeme sevkiyatı ile ikmal işlerini sürdürmek olarak açıklanmıştır. Bkz.: ATASE Arşivi, İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH) 21, Kutu: 1753, Gömlek: 2, Belge No: 1, 21.11.1337/1921.

[44] İkmal maddelerinin İstanbul'dan Karadeniz yoluyla Anadolu'ya ulaştırılması çalışmalarında Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti tarafından tahsis edilen ödeneğin kullanılmasına 3 Kasım 1921 tarihli masraf çizelgesi örnek teşkil etmektedir. Bu çizelgede malzemenin Boğaziçi'nden Anadolu'ya sevki esnasında motor ve yedi takanın akaryakıt, yağ ve nakliyatla ilgili diğer masrafları, malzemeyi deniz vasıtalarına yükleyen işçilerin ücretleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre yapılan sevkiyatın anılan tarihte belirtilen toplam masrafı 2.376,50 lira olarak çıkarılmıştır. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 39, Belge No: 72, 3.10.1337/1921.

Çanakkale ve Bolayır bölgesi ile 14'üncü Kolordu bölgesinde bulunanlar:

1. Bolayır Piyade Cephane Deposu,
2. Barator Piyade Cephane Deposu,
3. Karapınar Piyade Cephane ve Sahra Mermisi Deposu,
4. Alibey Çiftliği Piyade Cephane ve Sahra Mermisi Deposu,
5. Gaziler Piyade Cephane ve Top Mermisi Deposu,
6. Maydos (Eceabat), Akbaş, Hasanoba, Tüvecik, Ezine, Ayvacık Piyade Cephanesi ve Top Mermisi Depoları[45].

Belirtilen silah depoları ve cephaneliklerin dışında yine aynı şekilde birçoğu İtilaf Devletleri'nin kontrolü ya da takibi altında olan özellikle İstanbul ve çevresinde olup, Anadolu ordusunun ihtiyacına cevap verecek diğer harp araç ve teçhizatının depolandığı fabrika, tesis ve depolama sahaları da bulunmaktaydı[46].

Söz konusu cephanelik, depo, ambar ve fabrikalarda Türk subaylarının görevli olması ihtiyaç malzemelerinin buralardan tedarik edilmesini kolaylaştırmıştır[47]. Ayrıca bu malzemelerin tedarik edilmesine yönelik çalışmalarda özellikle İtalyan ve Fransızlar daha esnek tutum ve davranış içinde olabilmişlerdir. Bu bağlamda mevcut şartları iyi değerlendiren grupların ilgili üyeleri anılan devletlerin sorumluluğu altına giren depolama sahalarının yetkilileriyle temasa geçmeleri neticesinde olumlu kazanımlar elde edebilmişlerdir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar ile birçok defalar anılan yetkililerle yapılan görüşmelerde genel olarak para karşılığı anlaşmalara varılarak malzemelerin depolardan gizlice tahliyesi gerçekleştirilebilmiştir[48].

[45] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 111.

[46] İstanbul Anadolu tarafında Maltepe Endaht Mektebi, Başıbüyük, Çamlıca ile Üsküdar'dan Anadolu Kavağına kadar uzanan sırtlarda; İstanbul Rumeli tarafında ise Gülhane, Harbiye Nezareti, Hadımköy, Davutpaşa ve Rami Kışlaları ile Haliç bölgesinde muhtelif ambar ve depolar bulunmaktaydı. Bkz.: Himmetoğlu, *age*, s. 291.

[47] Aydın, *age*, s. 217

[48] Grupların Fransızlarla temasa geçerek önemli miktarda cephane ve malzemenin bulundurulduğu Zeytinburnu'ndaki depolardan malzeme aktarma çalışmalarına ait olup; gizlilik amaçlı olasılığıyla tarih ve adres belirtilmeyen bir belge bu kapsamda örnek teşkil etmektedir. Anılan belgede bir Fransız subayı ile temas kurulmuş olduğu bildirilmekte ve 12.000 sandık olarak kararlaştırılmış 7,5'luk top mermisinin 12.500 lira karşılığında tedarikinin gerçekleştirilerek tahliye edilmesi üzerine anlaşmaya varıldığı bilgisi verilmektedir. Aktarılan bilgide miktarının Fransızlar tarafından net olarak bilinmediği bununla birlikte sandık sayısının 25.000'e kadar çıkabileceği belirtilmektedir. Yapılan görüşmeye göre Fransızların ayrıca mevcut bulunan

Aslında kesin sonuçlu zafer hedefine ulaşılma gayretleri doğrultusunda Türk milleti bir bakıma kendi silahını para karşılığında tekrar elde etmeye çalışmaktaydı[49]. Elde edilecek sonuca maliyet-etkinlik açısından bakıldığında bu çabalar doğrultusunda ödenen bedelin göz ardı edilebilir bir nakdi kayıp olduğu açıktı.

Bu malzemelerin elde edilmesi için uygulanan yöntemlerin geneli şöyle sıralanabilir:

1. Baskınlar düzenleyip, nöbetçi ve görevlileri bağlama ve tevkif etme,
2. Para ile kandırma,
3. Eğlenmeye götürme ve içki ile sarhoş etme,
4. Depolama bölgelerinde çeşitli bahane ve gerekçeler gösterilerek malzemenin yer değiştirilmesi sırasında eksiltme yapma,
5. Bedeli karşılığında satın alma yolu ile tedarik etme,
6. Güvenilir depo sorumlusu subaylar ile anlaşıp; bunların sorumlu olduğu malzemelerin ele geçirilmesi ile birlikte bu subayları Anadolu'ya kaçırma,
7. Depolara izinle girilebilecek önemli günlerden yararlanarak malzemeleri kaçırma,
8. Organize çalışmalarla depoların damlarından delikler açıp gizlice kaçırma,
9. Depolama sahalarındaki sayımları yapılmış kayıtlı malzemelerin sandıkları ile alınıp, yerlerine içleri değersiz eşyalarla dolu sandıklar koyma[50].

Silah ve cephanenin dışında Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti imalat yerlerinden satın alma marifetiyle ikmal malzemelerinin tedarik edilerek sevk edilmesi doğrultusunda talimatlar da vermiştir. Mudanya Ateşkes görüşmeleri devam ederken işgali devam ettirilen İstanbul'daki Fes Fabrikası'nda üretimi yapılmış ve balyalar halinde hazırlanmış 25.000 çift çorabın M. M. Grubu tarafından satın alınıp

---

mekanizmaları sökülmüş tüfeklerle birlikte depodaki mühimmatın tamamının alınabileceğini taahhüt ettikleri bildirilmiş ve yapılacak teslimat ile ilgili olarak Fransızların yapacağı hazırlıkların tamamlanması için kararlaştırılan gün de iletilmiştir. Son olarak anılan yazıda alınması gereken tertip ve Fransızlara verilecek cevap hakkında talimat beklendiği bildirilmiştir. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 41, Belge No: 142. Bu kapsamda İtalyan ve Fransızlarla temasa geçen M. M. Grubu ve Felah Grubu'nun çalışmaları hakkında bilgi için ayrıca bkz.: Aydın, *age*., s. 226.

[49] Aydın, *age*., s. 225.

[50] Himmetoğlu, *age*, s. 292-293.

sevk edilmesi doğrultusunda Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nin 8 Ekim 1922 tarihli talimatı bu kapsamda örnek teşkil etmektedir[51].

Deniz yolu ile İstanbul'dan malzemelerin Anadolu'ya ulaşımında kullanılan limanlar Marmara'da Yalova, Karamürsel, İzmit; Karadeniz'de ise Akçaşehir ve İnebolu limanlarıydı[52]. İşgal güçlerinin denetimleri göz önüne alınarak sevkiyat işlerinin daha çok denizden yapıldığı ve Karadeniz yolunun daha fazla tercih edildiği anlaşılmaktadır[53].

Bu bağlamda sevkiyat maksadıyla motor, mavna, sandal, taka vd. deniz araçlarının kullanıldığı gibi Mütareke döneminde ülkede faaliyet göstermeye devam eden yabancı deniz ulaşım şirketlerinden de yararlanılmıştır[54]. *"Fransız Pake Kumpanyası"*, *"La Française"*, *"Lloyd Trieste"* şirketleri bu kapsamda sevkiyat çalışmalarına katkı sağlayan işletmelerdi[55]. *"Seyr-i Sefâin Şirketi"* gemilerinin ya da bandırası yabancı olduğu halde sahipleri Türk tebaasından olan gayrimüslimlerin gemilerinin İngilizler tarafından sıkı denetim altında bulunmaları risk ve tehlike yarattığından dolayı, sevkiyatlar için bu gemilerden yararlanılamıyordu. Yukarıda adı geçen Fransız ve İtalyan firmalarının gemileri denetimlerden uzak olması ve bu firmaların nakliyat konusunda çeşitli kolaylıklar sağlamaları nedeniyle sevkiyat çalışmalarında tercih edilmekteydiler.[56]

La Française şirketinin *"Ararat"*, *"Adana"*, *"Ladil"*, *"Lanfie"*, *"Lalet"* isimlerini taşıyan gemileri ile M. M. Grubu ve Felah Grubu tarafından idare edilen silah ve cephane nakliyatında toplam 26 sefer düzenlenmiştir[57]. Aynı şekilde gizli grupların İstanbul'daki deniz kenarında bulunan küçük deposundan sevkiyat işleri için

[51] TİTE Arşivi, Kutu: 37, Belge No: 93, 08.10.1338/1922.

[52] Aydın, *age*., s. 240. Akçaşehir ilçesi 7 Eylül 1934 tarihinden sonra Akçakoca olarak adlandırılmıştır. https://www.akcakoca.bel.tr/akcakoca/tarihce/ (Erişim Tarihi: 29.04.2022)

[53] Tansu, *age*., s. 558

[54] Aydın, *age*., s. 240. M. M. Grubu için çalışan motorcuların kimlikleri hakkında bilgi için bkz.: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C. IV, 1. Kısım,* s. 573. (Ek-18).

[55] Çukurova, agm., s. 525.

[56] Aydın, *age*., s. 236; Tansu, *age*., s. 559.

[57] Tansu, *age*., s. 559. Hüsnü Himmetoğlu Anadolu'ya sevkiyat yapan 80 geminin isim listesini çıkarmıştır. Ayrıca kendi teşkilatı tarafından organize edilen La Française şirketinin 5 gemisi ile M. M. Grubu'nun 19 sefer yaptığını belirtmiştir. Bkz.: Himmetoğlu, *age*., s. 300-303.

yararlandıkları bilinmektedir. Hüsnü (Himmetoğlu) Bey La Franchaise şirketi ile Anadolu'ya yapılan nakliyat işlerini düzenlemek üzere girişimlerde bulunmuştur. Hüsnü Bey'in yaptığı temaslar sonucunda Anadolu'ya bu şirketle yapılacak nakliyat işlerinin belirli esaslar ve fiyat doğrultusunda sürdürülmesine yönelik sözleşme şartları oluşturulmuştur. Belirlenen şartlar hakkında TBMM Hükümeti'nin de onayının alınmasıyla Hüsnü Bey ile La Franchaise şirketi temsilcisi arasında bir sözleşme imzalanmıştır[58]. 1 Kasım 1921 tarihli anılan sözleşmede ton başına olarak belirlenen ücretin Ankara tarafından uygun bulunması nedeniyle gizli gruplar aynı fiyattan bu sözleşmeyi esas almışlardır[59].

Taşınan malzeme miktarı, sevkiyat bedelinin ödeme şekli, yükleme ve boşaltmaya yönelik esaslar anılan sözleşme ile belirlenmiştir. Bu kapsamda La Française şirketi ile yapılmış olan ve M. M. Grubu'nun da esas aldığı 1 Kasım 1921 tarihli sözleşme cephane sevkiyatı ile ilgili olup, malzemenin İstanbul'dan yüklenmesini ve İnebolu limanına teslim edilmesini kapsamaktaydı[60]. Buna göre sözleşmenin içeriğinde şu esaslar bulunuyordu:

1. Yüklenecek malzeme miktarı altı yüz ile bin ton arasında olup, malzeme nakillerinin şirketin teminatı altında yapılması esasa bağlanmıştı.

2. Malzemenin gemiye tesliminden sonra İstanbul'da nakliyat ücretinin dörtte birinin ödenmesi, malzemenin İnebolu'ya ulaştırılmasından sonra da geri kalan dörtte üçünün ödenmesi taahhüt edilmişti.

3. Malzemenin nakliye ücreti her bir ton başına 25 lira olarak belirlenmişti. Sözleşme gereği cephane sevkiyatında gemide M. M.

[58] Aydın, *age*., s. 237.

[59] Mesut Aydın, Hüsnü (Himmetoğlu) Bey'in 10 Ekim 1921 tarihinde La Française şirketiyle sözleşme yaptığını bildirmektedir. Bkz.: Aydın, *age*., s. 237-238. Yapılan incelemede La Françaize Şirketi adına Mösyö Rosalt ile Anadolu ordusu adına Himmetzade Hüseyin Hüsnü Bey tarafından imzalanarak karar altına alındığı ifade edilen söz konusu sözleşmenin tarihi 1 Kasım 1921 olarak belirlenmiştir. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 27, 01.11.1337/1921.

[60] TİTE arşivinde anılan sözleşme ile birebir aynı içerikli imzasız bir sözleşme daha bulunmuştur. M. M. Grubu antetli olan bu sözleşme sureti"*La Française Şirketiyle Nakliyat Mukavelesi*" olarak isimlendirilmiştir. Bu kapsamda anılan belge diğer gizli örgütler gibi M. M. Grubu'nun da 01.11.1921 tarihli sözleşmeyi dikkate aldığını işaret etmektedir. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 35, Belge No: 101, 01.11.1337/1921.

Grubu tarafından iki personel refakat edecekti. Hatta İnebolu'da sevkiyat ücretinde ödeme aksadığı takdirde bu memurun onaylamasıyla kalan ücretin İstanbul'da ödemesi tamamlanacaktı.

4. Cephane sandıklarının ayrıca çuvallara konulmasının kararlaştırıldığı, bunun da olasılıkla gizleme maksadıyla yapıldığı düşünülmektedir. Bu çuvalların malzeme teslimi tamamlandıktan sonra refakatçi personel ile birlikte geri getirilmesi şirket sorumluluğuna verilmişti. Bu kapsamda sandıkların kısmen ya da tamamen çuvallatılması konusunda şirket şartlara göre yönlendirme yapabilecekti.

5. Yükleme sırasında malzemenin mavnalarla gemiye kadar olan nakliye masraflarından şirket sorumlu tutulmamış, ancak malzemenin mavnalardan gemiye yüklendikten sonra İnebolu'ya sevkine kadar olan nakliye masraflarından şirket sorumlu tutulmuştu[61].

6. Olağanüstü şartların meydana gelmesi durumunda ilk seferde 300, ikinci ve üçüncü seferlerde 100'er ton harp mühimmatının şirkete teslim edilmesi şart koşulmuştu.

7. Şirketin ilk hareket eden her gemisinden dördüncü gemisine kadar sevkiyat maksadıyla yararlanılma ve kullanılma zorunluluğu getirilmişti[62].

Ankara ve İstanbul arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere telgrafla yapılan iletişim en önemli haberleşme vasıtası olmuştur. Planlanan ihtiyaçların karşılanması ve izlenecek kural ve esaslarla ilgili talimatlar Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nce, İstanbul'da teşkil edilmiş gizli gruplara ve dolayısıyla M. M. Grubu unsurlarına iletilmiştir.

Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışmalarda Anadolu'nun taleplerinin İstanbul'a iletilerek gerekli koordinenin sağlanması ve grupların çalışmalarının Ankara'da planlanan esaslar doğrultusunda yapılması maksadıyla Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nce emir ve talimatlar verilmiştir. Bu kapsamda 5 Ağustos 1921'den 10 Ocak 1922'ye kadar Refet (Bele) Paşa, 10 Ocak

[61] Bu sözleşmeler cephane nakliyatı içeriğine sahip olmakla birlikte yapılan nakliye işlerinde tonaj miktarı esas alındığı için yapılan malzeme nakliyatının sınıfının farklılık gösterebildiği değerlendirilmektedir. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 27, 01.11.1337/1921.

[62] TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 27, 01.11.1337/1921.

1922'den sonra Kazım (Özalp) Paşa başta olmak üzere[63], 13 Ağustos 1921 tarihinden 17 Mayıs 1922 tarihine kadar Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti Müsteşarı olarak görev yapan Ali Hikmet (Ayerdem) Bey bu çalışmalara önderlik etmişlerdir[64]. Ayrıca Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti'nin kuruluşu içinde bu çalışmaları doğrudan silah ve cephane yönünden takip eden Harbiye Dairesi ile donatım malzemelerinin temin ve tedariki yönünden takip eden Levazım Dairesi'nin titiz çalışmaları önem taşımaktaydı[65].

Refet Paşa, Sakarya Muharebesi'nin başında devraldığı Müdâfaa-i Millîyye Vekilliği görevinde özellikle farklı cins ve çapta tüfek mühimmatının tedariki noktasındaki çözüme yönelik faaliyetleri ile önemli çalışmalar yapmıştır[66]. İvme kazandırdığı çalışmalarını Sakarya Muharebesi'nden sonra da bu görevi sürdürdüğü müddetçe devam ettirmiştir. Bu muharebenin hemen sonrası 22-24 Eylül 1921 tarihinde mühimmat nakli ile ilgili duyurusu bu kapsamda yapmış olduğu çalışmalar içerisinde örnek oluşturmaktadır. Refet Paşa'nın bu emrinde mühimmat nakli ile ilgili olarak toplam beş bin lira tahsis edildiği bilgisi aktarılmış ve bu kapsamda mühimmat sevk edilmeden önce haber verilmesi, mühimmat sevk edildikten sonra kalan bakiyenin İnebolu'da ödenmesi doğrultusunda talimat verilmiştir[67].

Refet Paşa'dan sonra Müdâfaa-i Millîyye Vekilliği görevini devralan Kazım Paşa'nın da aynı anlayışla bu vazifeyi sürdürmeye gayret ettiği görülmektedir. Kazım Paşa, yurt dışından silah ve mühimmat teminini çok fazla riskli ve masraflı bulmakta ve işgal bölgelerindeki depolarda bulunan harp malzemesinin tedarik edilmesini daha fazla önemsemekteydi. Göreve başladıktan sonra İstanbul ve çevresindeki malzemenin Anadolu'ya getirilmesi doğrultusunda ayrıca bir talimat hazırlatmış ve çalışmalara hız

[63] *Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1976, s. 111.

[64] https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-hikmet-ayerdem-1876-1939/. (Erişim Tarihi: 03.05.2022).

[65] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 229. Harbiye Dairesi'nin çalışmalarına örnek olmak üzere, bu dairenin nezdinde 600 ton mühimmat sevkiyatı hakkında verilen emrin bildirildiği 04 Kasım 1921 tarihli belge için bkz: TİTE Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 133, 04.11.1337/1921.

[66] Müderrisoğlu, *age*., s. 415.

[67] TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 25, 22.10.1337/1921.

kazandırmak adına gereken ödenek tahsisini gerçekleştirmiştir[68]. İstanbul'da Grup tarafından sürdürülen çalışmalarda birinci önceliğin verilen talimat içerisinde hareket edilmesi yönünde Kazım Paşa'nın 12 Nisan 1922 tarihli emri bu kapsamda verilmiştir. Kazım Paşa bu emirde kıt kaynakları göz önüne alarak tahsis edilen ödeneklerin harp kabiliyetlerinin artırılmasına odaklı olarak kullanılması direktifini vermiştir. Bu bağlamda derecesi düşük harp malzemesinin İstanbul cephanelerinden getirtilmeye çalışılmasına gayret ve para sarf edilmemesi gerekliliğine vurgu yapan Kazım Paşa; yine verilen talimata atıf yaparak önceliğin Osmanlı ve özellikle Alman cephanesi olmak üzere tedarik edilip gönderilmesine yönelik çabaların artırılmasını istemiştir[69].

Ali Hikmet Bey de Müdâfaa-i Millîyye Müsteşarı olarak tespit edilen ihtiyaçları doğrudan M. M. Grubu'na liste halinde bildirmiş ve bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çalışmaların mümkün olduğunca süratle yapılmasını talep etmiştir. Bu talimatların bir tanesi çeşitli silah aksamlarını içermektedir. Bunlar içerisinde makineli tüfekler için kapak takımı, şerit kutusu, dürbün, Mauser tüfeği aksamı, nişan dürbünü, yedek namlu vd. malzemeyi kapsamaktaydı. Ali Hikmet Bey bu talimatı iletirken anılan malzeme isteklerinin tedarik edileceği yerin Maçka deposu olduğu bilgisini de M. M. Grubuna aktarması, bu bağlamda Ankara Hükümeti'nin İstanbul ve çevresindeki mevcut malzemenin dağılımı ve miktarı hakkında güçlü bir haber akışına sahip olduğunu göstermektedir[70].

---

[68] Kızılırmak, *age*., s. 144-145.

[69] TİTE Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 182, 16.04.1338/1922. Kazım Paşa'nın söz konusu emrinde "*gruba verilen talimat*" denilerek grup ismi açık olarak belirtilmemiştir. Bu kapsamda verilen talimatlarla ilgili genel uygulamada M. M. ve Felah Grupları ayrı ayrı bilgilendirilmekle birlikte hem aynı aksaklıkların tekrar yaşanmaması hem de diğer grupların da hataları yapmamaları maksadıyla Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti grupların bilgilendirilmesini sağlamıştır.

[70] TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 95. (Anılan belgede tarih belirtilmemekle birlikte Ali Hikmet Bey'in Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti Müsteşarı olarak görev süresi göz önüne alındığında Sakarya Muharebesi ve sonrasını kapsaması nedeniyle konu kapsamı içerisinde olarak değerlendirilmiştir.) M. M. Grubu'ndan tüfek ve makineli tüfek parçalarının mümkün olduğu kadar çok miktarda olmak üzere istenen ve önem derecesine göre sıralanan 22 Mart 1922 tarihli malzeme listesi konu hakkında bir başka örnek oluşturmaktadır. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 172, 22.03.1338/1922.

Olağanüstü şartlar içerisinde İstanbul'dan Anadolu'ya sevkiyat çalışmalarının gizlilikle, yerleşik bir düzen içinde devam edilmesi konusunda hiyerarşik bir organizasyon yapısının korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu konuda gerektiğinde Hükümet tarafından ikazlar ve yönlendirmeler ile M. M. Grubu çalışmaları düzene sokulmuştur. Bir taraftan sevkiyat, devir, teslim vd. gibi yapılan uygulamalarda kayıt ve kuyudat işlerinin doğru ve eksiksiz yapılmasına çalışılırken, diğer taraftan gizliliğin de korunmasına özen gösterilmiştir. Gizliliğin korunmasına yönelik belirlenmiş tedbirlerin dışına çıkıldığında yapılan ikazlarla ilgili olarak Felah Grubu'na tahsis edilen beş bin liranın elden aktarılması ve bu konunun ağızdan ağıza dolaşmasıyla faaliyetlerin açığa çıkma tehlikesini yaratması nedeniyle yapılan 10 Ekim 1921 tarihli ikaz yazısı örnek oluşturmaktadır. Yapılan duyuruda evrak ve para işlerinde resmi kurye kullanılması doğrultusunda kesin talimat verilmiş ve aksi durumda sorumluluk kabul edilmeyeceği bildirilmiştir[71]. Aynı aksaklığın yaratılmaması doğrultusunda anılan duyuru M. M. Grubu'na da yapılmıştır[72].

Bu kapsamda önemli bir başka uyarı da grupların koordinesinde İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve malzeme getiren motor ve kayık sahiplerinin ellerinde tanımlayıcı yeterli belge olmadan nakliye ücreti talep etmeleri üzerine yapılmıştır. Bu uyarı, Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti Harbiye Dairesi tarafından M. M. Grubu'nun çalışmalarını Ankara'dan yönlendiren Yarbay Hüsamettin Bey'e tebliğ edilmiştir. Bu uyarı ile belirtilen vasıtalarla sevkiyat yapacak motor ve kayık sahiplerine verilmek üzere, gönderilen malzemeyi açıklayan ve ödenecek ücretin miktarını belirten resmi evrak düzenlenmesi doğrultusunda M. M. Grubu ve ilgili kısımların gerekli tedbirleri alması talimatı verilmiştir[73].

Söz konusu talimattan sonraki uygulamalarda M. M. Grubu tarafından sevk edilen vasıtalar, vasıtaların kaptanlarının kimlikleri,

[71] Konunun takibi maksadıyla İnebolu Mevki Kumandanlığı bilgilendirilmiştir. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 39, Belge No: 49, 10.10.1337/1921.

[72] TİTE Arşivi, Kutu: 35, Belge No: 94, 10.10.1337/1921.

[73] Aynı konuda daha önce Felah Grubu'na nakliye belgesi düzenlenmesi konusunda uyarı yapılmış; benzer sorunların M. M. Grubu'nca da yaşanmaması doğrultusunda bu grubun bilgilendirilmesi maksadıyla ayrıca konu hakkında Yarbay Hüsamettin Bey'e talimat verilmiştir. Bkz.: TİTE Arşivi, Kutu: 37, Belge No: 114, 13.12.1337/1921.

yüklenmiş olan malzeme, vasıtanın ne zaman sevk edildiği ve teslimat sırasında ödenecek nakliyat ücretleri hakkında bilgilendirme yapıldığı görülmektedir. Böylece malzemeyi teslim alacak olan İnebolu, Akçaşehir gibi limanlardaki sorumlu makamlar bu yöntemle malzemeyi güvenle teslim alarak bakiye kalan ödemeleri yapabilmekteydiler. M. M. Grubu tarafından Akçaşehir Mevki Kumandanlığına 7 Ocak 1922 tarihinde bildirilen sevkiyat yazısı bu kapsamda bir örnek oluşturmaktadır. Anılan belgede Mustafa ve Ahmet kaptanların yönetimindeki taka grubuna ait Anadolu ve Rumeli Kavağı'ndan yüklenen mühimmat (top mermisi, barut, vd.) ve sevk bilgileri verilmiş ve mühimmatı Akçaşehir'e ulaştıracak her bir takanın nakliye masrafı iki yüz elli lira olarak bildirilmiştir. Toplam masraf bedelinin iki bin yedi yüz elli lira olduğu bildirilen belgede Grup tarafından yüz elli lira ödendiği kalan bakiye olan iki bin altı yüz liranın Akçaşehir'de ödeneceği belirtilmiştir. Bu örnekten anlaşıldığı üzere ticari gemilerle olan nakliye ile motor ve takalarla olan nakliye ücretlerini ödeme şekli benzer olmakla birlikte yükleme sırasında motor ve takalara ilk ödeme miktarının daha az olduğu; bununla birlikte her nakliyat vasıtalarının ücretlerinin tamamının aynı şekilde teslim yerinde yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekte söz konusu mühimmat teslim işlemlerinin Akçaşehir'de yapılması ile teslim senedinin alınmasına M. M. Grubu adına Mustafa Kaptan yetkilendirilmiş ve teslim işlemleri tamamlandıktan sonra takaların sonraki nakliye işlerini yapmak üzere İstanbul'a bekletilmeden gönderilmeleri istenmiştir[74].

M. M. Grubu tarafından yapılan çalışmalarla Büyük Taarruz öncesinde ve devamı sırasında Anadolu'ya sevk edilen mühimmat, silah, harp malzemesi, teçhizat ve çeşitli malzemenin dökümü iki liste olarak aşağıya çıkarılmıştır.

Büyük Taarruz öncesi gönderilenler:

[74] TİTE Arşivi, Kutu: 40, Belge No: 107, 07.01.1338/1922. M. M. Grubu adına yetkilendirilen Mustafa Kaptan'ın Grup üyesi olduğu değerlendirilmektedir. Anılan belgede adı geçen kaptanların "*Avniye*" ve "*İsmet*" motorları ile Felah Grubu'na da sevkiyat yapan Mustafa ve Ahmet Kaptanlar oldukları değerlendirilmektedir. Bkz.: Aydın, *age*., s. 221. İstanbul'daki sandalcı ve mavnacıların bağlı olduğu cemiyet liderleri M. M. Teşkilatı'na üye oldukları ve Hamallar Teşkilatı'nın da M. M. Grubuna büyük yardımlarda bulundukları hakkında bilgi için bkz.: Çukurova, agm., s. 526.

49	adet	Çeşitli tüfek
33	adet	Makineli tüfek cephane kutusu
6	adet	Ağır makineli tüfek kızağı
8	adet	Aydınlatma tabancası
970	adet	Mızrak
286.000	adet	Çeşitli piyade cephanesi
7	adet	75 mm.lik sahra topu
3	adet	105 mm.lik obüs topu
5	adet	Mantelli topu
1	adet	Uçaksavar topu
9	adet	Bomba topu
66.974	atım	7,5'luk top mermisi
16.092	atım	10,5'luk obüs mermisi
1.832	atım	15'lik top mermisi
1.800	atım	12'lik top mermisi
3.092	atım	Mantelli top mermisi
30.455	adet	Çeşitli hartuç
3.734	adet	Çeşitli kartuş
2.147	sandık	Barut
333	varil	Barut
2.562	kg.	Barut
128.169	adet	Mermi tapası
64.500	adet	Bomba tapası
5.696.700	adet	Top kapsülü
1.532.600	adet	Fişek kapsülü
6.550	adet	Uçak bombası
10.502	adet	Çeşitli top kovanı
158.900	adet	16 modeli boş bomba
87	adet	Top kaması ve kama bloku
521	adet	Obüs icra yayı
9	adet	Telemetre
40	adet	Batarya dürbünü
99	adet	Top dürbünü
319	adet	El dürbünü
386	adet	Telefon
2	adet	Santral
113	adet	Mikrofon

400	adet	Kuru pil
64	kangal	Sahra kablosu
22	demet	Bakır tel
7.649	adet	İzolatör (fincan)
43.479	adet	Palaska
69.999	adet	Matara
41.016	adet	Ekmek torbası
6.361	adet	Arka çantası
1.003	adet	Tüfek kayışı
433	adet	Bel kemeri
1.718	adet	Dilli toka
5.072	adet	Portatif kürek
185	adet	Portatif çadır
40	adet	Kazma
200	adet	Kar gözlüğü
3.442	metre	Çadır bezi
277	adet	Çadır
733	adet	Çuval
249	adet	Kilim
1	adet	Balon
300	adet	Velense
1.350.000	adet	Çeşitli düğme
97	adet	Kazma
101	adet	Dikiş makinesi
311	adet	Karavana ve bakraç
165	adet	Tabak, tas
559	adet	Süzgeç ve tava
4.489	adet	Kundura malzemesi
4	adet	Marangoz tezgahı
55	adet	Matkap
219	adet	Tezgah malzemesi
604	adet	Eyer takımı
2.102	adet	Mükemmel başlık
3.639	adet	Çeşitli yular
2.597	adet	Koşum takımı
2.471	adet	Semer
135.630	adet	Nal

7.708.350	adet	Mıh
40.000	adet	Nal demiri
448	adet	Nal çantası
944	adet	Cağ torbası
845	adet	Yem torbası
14.469	adet	Tımar malzemesi
705	adet	Nalbant malzemesi
13	adet	Saraç malzemesi
13.219	adet	Dikiş makarası
37	adet	Çeşitli tezgah
21	adet	Tezgah parçası
131	adet	Tahrip kalıbı
2.013	adet	Tahrip fişeği
584	adet	Burgu fişeği
625	kg.	Dinamit
2.223	kg.	Klor baryum
1.702	kg.	Kükürt
27	kg.	Reçine[75]

Büyük Taarruz ve Takip Harekatı sırasında gönderilenler:

84	adet	150 mm.lik obüs mermisi
1.412	adet	120/116 mm.lik obüs mermisi
1.470	adet	105 mm.lik obüs mermisi
4.801	adet	77 mm.lik sahra mermisi
7.413	adet	75 mm.lik seri sahra mermisi
2.157	adet	75 mm.lik seri cebel mermisi
591	adet	75 m.lik kudretli cebel mermisi
2.864	adet	75 mm.lik Fransız mermisi
116	adet	Uçak bombası
2.596	kg.	Top barutu
662	adet	Piyade tüfeği
262	adet	Tüfek ve mekanizması
3	adet	Filinta
2	adet	Aydınlatma tabancası
1.010	adet	Mızrak
1.643.100	adet	Osmanlı ve Alman piyade fişeği

[75] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 402-405.

768.000	adet	Rus piyade fişeği
5.370	adet	Çeşitli top kovanı
19.580	adet	Saplı Alman el bombası
7	adet	Top kaması
115	adet	Telemetre sehpası
14	adet	Telemetre
30	adet	Top dürbünü
94	adet	Nişangah
126	adet	Batarya dürbünü
27	adet	Ağır ve hafif makineli tüfek
100	adet	Makineli tüfek şeridi
25	adet	Telefon
10	adet	Telefon kablosu (kangal)
1.630	adet	Kütüklük
15.501	adet	Palaska
28.786	adet	Matara
13.716	adet	Ekmek torbası
2.045	adet	Arka çantası
2.379	adet	Çanta bez kayışı
11.264	adet	Portatif kürek ve kılıfı
500	adet	Kazma
50.278	adet	Kar gözlüğü
145	adet	Hasta teskeresi
10.000	adet	Tükürük hokkası
200	adet	Ördek
365	adet	Kazan
570	adet	Karavana
1.846	adet	Diğer mutfak malzemesi
38	adet	Eyer takımı
600	adet	Üzengi
450	adet	Zahma kayışı
73.850	adet	Çeşitli eyer tokası
5.696	adet	Kantarma
264	adet	Başlık
1.500	adet	Gem
314	adet	Top koşumu
245	adet	Nakliye koşumu

53	adet	Tevhit semeri
71.824	adet	Nal
2.577.030	adet	Mıh
2.254	adet	Kaşağı
274	adet	Gebre
5.637	adet	Kolan
5	adet	Marangoz tezgahı[76]

SONUÇ

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında I. Dünya Savaşı fiili olarak Osmanlı Devleti için bitmiş olmakla birlikte bu antlaşma ile Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'nin eline adeta esir düşürülmüştür. Bu şartlara boyun eğilmemesi maksadıyla Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Millî Mücadele'de elde kalan sınırlı kaynaklar ölçüsünde verilen muharebeler ile bir var olma mücadelesini sürdürme azmi gösterilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi Millî Mücadele'nin seyrini çok kritik şekilde etkileyecek önemli bir aşama oluşturmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonunda büyük bir zafer elde edilmesi, Yunanlıların taarruz gücünü kaybetmelerine neden olmuş; diğer taraftan Türklere inisiyatif kazandırmakla birlikte kesin sonuçlu bir taarruz yapabilme olanağını da vermiştir.

Elde edilen bu büyük avantajı en iyi şekilde değerlendirerek kesin sonuçlu bir zafere ulaşmak için Büyük Taarruz hazırlıklarına başlanılmıştır. 1922 yılının başında Harp Encümeni adıyla oluşturulan lojistik yönetim organizasyonu bu çalışmanın daha kapsamlı ve koordineli bir şekilde sürdürülmesini sağlamıştır. Yaklaşık bir sene kadar süren cephane, harp silah, araç ve teçhizatının bütünlenmesine yönelik çalışmalarda birçok yöntem kullanılmıştır. Büyük oranda Sovyetler Birliği'nden alınan nakdi yardımlar ve malzeme yardımlarından başka temin edilen diğer yardımlar ve yurt içi kaynaklar değerlendirilerek Büyük Taarruz'a yönelik planlanmış ihtiyaçların karşılanması sağlanmıştır. Bu kapsamda yurt içinden ve yurt dışından olmak üzere satın alma yolu ile tedarik çalışmaları yapılmıştır. Bununla birlikte İstanbul'da teşkil edilmiş gizli teşkilatlar

[76] *Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C. VII, s. 501-502.

marifetiyle yine İstanbul ve çevresinde olup çoğunluğu İtilaf Devletleri denetimindeki malzemelik ve cephanelerden çeşitli yöntemlerle elde edilen çeşitli sınıf harp silah araç ve teçhizatı ile mühimmat Anadolu'ya taşınmıştır.

Millî Mücadele sırasında İstanbul ve çevresinden harp silah, araç ve teçhizatı ile askerî personelin Anadolu'ya kaçırılması ve istihbarat ve istihbarata karşı koyma faaliyetlerini sürdürmek üzere Mütareke döneminde gizli yapılanmalar teşkil edilmiştir. Bunlar içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra kurulup, TBMM Hükümeti adına faaliyete geçirilen ilk gizli örgüt *"Hamza Grubu"* olmuştur. Anılan örgüt bu dönemde gizli olarak faaliyetlerini sürdürmek maksadıyla çeşitli defalar isim değiştirmiş ve en son *"Felah Grubu"* ismini almıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Müdâfaa-i Millîyye Grubu da aynı kapsamda İstanbul'da teşkil edilmiş ve diğer gizli teşkilatlar gibi Millî Mücadele'ye katkı sağlayan faaliyetlerde bulunmuştur. Buna bağlı olarak anılan grup Türk ordusunun Büyük Taarruz hazırlıklarını desteklemek üzere yapılmış olan lojistik faaliyetlere katkı sağlayan önemli çalışmalar yapmıştır.

Müdâfaa-i Millîyye Grubu ilk etapta İstanbul'da Müdâfaa-i Millîyye Teşkilatı ile birlikte olarak 1920 yılının ilk aylarında başlayan iki oluşumlu bir yapıya dayanmaktadır. Ancak asıl grup yapılanması Yarbay Hüsamettin Bey'in Samsun'da bulunduğu sırada kendisinin Fevzi Paşa tarafından görevlendirilmesiyle başlamıştır.

Mim Mim Grubu'nun çalışmaları Yarbay Hüsamettin Bey'in Ankara'dan yönlendirmeleriyle devam etmiştir. Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti tarafından bildirilen ihtiyaçlar doğrultusunda İtilaf Devletleri'nin denetim ve kontrolündeki Osmanlı ordusunun harp silah, teçhizat ve cephanesi, Mim Mim Grubu elemanlarınca, İstanbul ve çevresindeki depo ve malzemeliklerden işgal güçlerinin subayları ile anlaşmak dahil olmak üzere çeşitli yöntemlerle ve gizlilik içerisinde sürdürülen çalışmalarla kaçırılarak Anadolu'ya sevk edilmiştir. Bu malzemelerin dışında Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu her sınıf ikmal maddelerinin yine İstanbul ve çevresindeki üretim merkezlerinden tedarik edilip, Anadolu'ya ulaştırılmasında da Mim Mim Grubu'nun önemli katkıları olmuştur.

Malzemelerin Anadolu'ya ulaştırılmasında çeşitli limanlar toplama merkezi olarak kullanılmakla birlikte bunlar içerisinde ikmal hatları içerisindeki konumu ile İnebolu önemli bir yer işgal etmiştir. Deniz yolu ile İstanbul'daki motor ve takalar ile yüklü sevkiyatlar yapılmıştır. Anadolu'ya sevk çalışmalarında yerli gemilerin ve firmaların İtilaf devletlerince daha fazla denetlenmeleri nedeniyle yabancı nakliye şirketlerinden malzeme ve cephane sevki için faydalanılmıştır. Bu gemilerle yapılan sevkiyat işlemleri, taraflar arasında düzenlenen sözleşmeler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Nakliyat ücretlerinin bir kısmı malzeme yola çıkarılmadan ödenirken ücretin kalan büyük kısımları malzemelerin varış yerinde ödemesi yapılmak üzere tertip alınmıştır.

Mim Mim Grubu'nun yaptığı faaliyetler sırasında zaman zaman gizliliği ve idari uygulamaları aksatan durumların yaşanması üzerine Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti tarafından yapılan uyarılar sonucunda yapılan hatalı uygulamalar düzeltilmiştir.

Millî Mücadele'nin geneline bakıldığında, yurt çapında topyekun bir savaş sürecini zaferle sonuçlandırmak arzusunu taşıyan Türk milletinin her bir ferdi üzerine düşen görevi canla başla tamamlama gayretini göstermiştir. En son aşamada Büyük Taarruz öncesi yapılan çalışmaların tamamının kesin sonuçlu zafer inancıyla sürdürülmesi nedeniyle cesaret ve gayret sınırlarını aşan bir çalışma örneği sergilenmiştir. Bu kapsamda anılan dönem süresince M. M. Grubu işgal altında bulunan İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin baskı ve denetimlerine rağmen Anadolu'da Büyük Taarruz'a hazırlanan Türk ordusunun güçlendirilmesi için kendisine düşen görevleri diğer gruplarla adeta yarışırcasına tamamlama azmi içerisinde olmuş ve önemli katkılar sağlamıştır. Sonunda Büyük Taarruz öncesinde ve devamında muharebe sahasının en ön saflarından en gerisine kadar bütün yurdun seferberliği ile ortaya konulan her bir çaba ve emeğin oluşturduğu büyük değer Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni eşsiz bir zafere taşımıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Araştırma Başkanlığı (ATASE) Arşivi, İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH) 13, Kutu: 873, Gömlek: 95, Belge No: 1, 15.05.1336/1920.

ATASE Arşivi, İSH 14, Kutu: 1010, Gömlek: 93, Belge No: 1-2, 25.05.1336/1920.

ATASE Arşivi, İSH 21, Kutu: 1753, Gömlek: 2, Belge No: 1-2, 21.11.1337/1921.

ATASE Arşivi, İSH 21, Kutu: 1709, Gömlek: 17, Belge No: 1-76, 12.01.1338/1922.

ATASE Arşivi, İSH 21, Kutu: 1764, Gömlek: 70, Belge No: 1-2, 18.03.1338/1922.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Kutu: 37, Belge No: 93, 08.10.1338/1922.

TİTE Arşivi, Kutu: 39, Belge No: 72, 3.10.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 35, Belge No: 101, 01.11.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 27, 01.11.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 95.

TİTE Arşivi, Kutu: 39, Belge No: 49, 10.10.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 35, Belge No: 94, 10.10.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 133, 04.11.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 37, Belge No: 114, 13.12.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 40, Belge No: 107, 07.01.1338/1922.

TİTE Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 172, 22.03.1338/1922.

TİTE Arşivi, Kutu: 38, Belge No: 25, 22.10.1337/1921.

TİTE Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 182, 16.04.1338/1922

TİTE Arşivi, Kutu: 41, Belge No: 142.

2. Süreli Yayınlar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S. 117, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S. 130, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2013.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S. 134, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2015.

"11 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmiyemiz", *İkdam*, 13.09.1337/1921, s. 1.

"13 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmiyemiz: 2 Düşman Fırkası Sakarya'ya Atılmıştır. Bu Anda Düşman Kâmilen (Noksansız) Sakarya'nın Garbındadır.", *İkdam*, 15.09.1337/1921, s. 1.

"Türk Süngüsü Şanlı Bir Zafer Kazandı", *Tevhid-i Efkâr*, 15.09.1337/1921, s. 1.

*"*Kurtuluş Savaşı ve Ankara'da Silah Sanayii'nin Oluşumu", *MKE Dergisi*, S. 99-100, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş., Ankara 1995, s. 51-58.

3. Kaynak Eserler

Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları-"Gazi Bana Çok Kızmış", Haz. Murat Koraltürk, C. I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara 1940.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Söylev*, C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981.

Aydın, Mesut *Millî Mücâdele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992

Başar, Ahmet Hamdi, "İstanbul M. M. Grubu", *Barış Dünyası*, S. 52, Eylül 1966, s. 52-60.

Çukurova, Bülent, "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II, S. 5, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1986, s. 519-526.

Durukan, Eyüp, *Günlüklerde Bir Ömür -Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele (1918-1922)*, C. IV, Haz. Murat Uluğtekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Erat, Muhammet, "İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi'ne Silah ve Asker Nakli Yapılırken Kullanılan Yollar", Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri-21 Mayıs 2001- Bildiriler, "Globus" Dünya Basımevi, İstanbul 2002, s. 201-230.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Güneş, Muharrem, "Büyük Taarruz ve Sonuçları, Büyük Taarruz Öncesi Mecliste Durum", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 53, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s.161-176.

Gürbüz, Musa, *Karakol Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.

Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımlar*, C. I, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975.

Kızılırmak, Ahmet, Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp, TBMM Basımevi, Ankara 2012.

Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1976.

Miyak, Derya Levent, *Atatürk Döneminde Millî Müdâfaa Vekâleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2022.

Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası-(Anlatan)Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, C. II, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2012.

Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993): Millî Savunma Bakanlığı, vd. Ödenek ve Harcamaları, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara 1993.

Sürmeli, Serpil, *Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Türk İstiklâl Harbi-İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi-Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (21 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), C. 2/Ks. 6/Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C. IV/Ks. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

Yalçın, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1987.

4. Raporlar

"1336/1920 Senesi Muvâzene-i Umûmiyye Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, C. I, Ankara [t.y.], s. 109-111.

TBMM Zabıt Ceridesi (ZC) , Devre 1, C. VIII, Birleşim 159, 28.02.1337 (1921), TBMM Matbaası, Ankara 1945, s. 506-542, 545, 553;

5. İnternet Kaynakları

https://www.akcakoca.bel.tr/akcakoca/tarihce/ (Erişim Tarihi: 29.04.2022)

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-hikmet-ayerdem-1876-1939/ (Erişim Tarihi: 03.05.2022)

EKLER

Ek 1: Sakarya Muharebesi'nin Türk Ordusu Tarafından Kesin Bir Zaferle Sonuçlandığının Basın Tarafından Bildirilen Haberi

اقدام

انا فتحنالك فتحاً مبينا ..... نصر من الله وفتح قريب

آنقره ، ۱۳ ایلول — دوست ، بسه کوندنبری تعرضه کچن هر وعدالت مدافعی قهرمانانه مجاهدلرمز ، یلغین وبربنانه اولدوقی دشمنی مربیع برصورتده تعقیب ایدیور . سقاریا وادیلری هرکونه یکلرجه بوتون تشبثلره دولیور . المزه کچن غنائم حسابسزدر . آنقره ده وبوتون ملت مجلسنده عظیم مسرت مشکفشاندر .

بوتون مظلوم مسلمانلره مژده لر اولسون ؛ خلاص کونی یاقلاشیور

طبیعی نتیجه

۱۲ ایلول تاریخلی تبلیغ رسمیمز : دشمن هر طرفده طردایله بشمشدر . ۲۱ کونلک حرب ظفر مدیر نجوم ایتمشدر .

۱۳ ایلول تاریخلی تبلیغ رسمیمز : ۲ دشمن فرقه سی سقاریه آتیلمشدر . بوآتیلمه دشمن قاسم سقاریه ملك غربنده در

سقاریه نك غربنده دشمنك چکیلمه سی مطلقا بر فراره و برهزیمته منقلب اولمشدر

آتنه تلاشده !

فونارس تأمینات ویرییور

مسئله نك سلاحله حل اولنه مایه جغی ادعاسی

فوتوغرافی سواری فوماندانلك اهالی سلامیه به تشریفی

سنه ۱۳۳۷ نومرو ۸۸۰۰ ۱۲ مه ۱۳۴۰ ★ پنجشنبه ★ ۱۵ ایلول ۱۳۳۷ ۲۹ نجی سنه

هر نوعلو مساعدی نشر ایدر ، سیاسی ، علمی ، اقتصادی غزته در .

عمل اداریمز : استانبول باب عالی جاده سنده ۴ نجی قاپو ـ ۲ نجی قات ـ دائره نومرو

تلفون نومرولری : استانبول ۱۷۹۷ ـ تلغراف تحریری : استانبول ، اقدام

قیمتی ۱۰۰ پاره در

قیمت اعلانات ملك عثمانیه ایچون خط آلتی غروشدر . خارجه ایچون ترکیه لیرالری ایله اولنه جقدر .

کوپه شرائطی : ولایات ایچون سنه لکی ۹۵۰ ، آلتی لکی ۵۰۰ ، اوچ لکی ۲۶۰ قروش .

خارجه ایچون سنه لکی ۱۳۰۰ ، آلتی لکی ۶۸۰ ، اوچ لکی ۳۵۰ قروش .

İkdam, 15.09.1337/1921, s. 1.

Ek 2: Evrak ve Para İşlerinde Resmi Kurye Kullanılması Doğrultusunda Mim Mim Grubu'na Uyarı Amaçlı Verilen Talimat

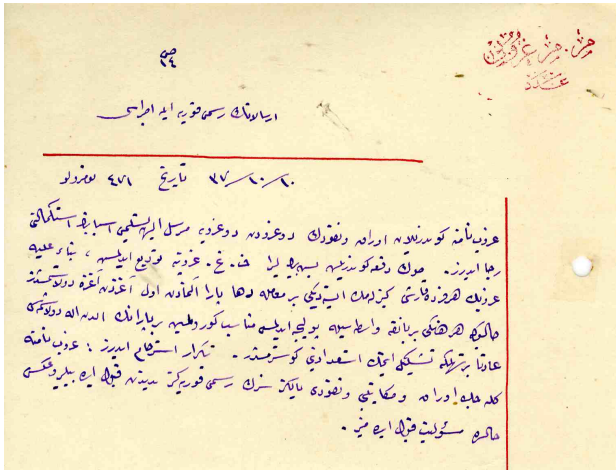

TİTE Arşivi, Kutu: 35, Belge No: 94, 10.10.1337/1921.

Ek 3: Harbiye Dairesi (Müdâfaa-i Millîyye Vekâleti) Emirleri Doğrultusunda Mim Mim Grubu Tarafından Vapura Yüklemesi Yapılıp Sevk Edilmiş 600 Ton Cephanenin Kalan 11.000 Lira Ödemesinin İnebolu'da Rüsumat İdaresince Yapılacağını Bildiren Yazı

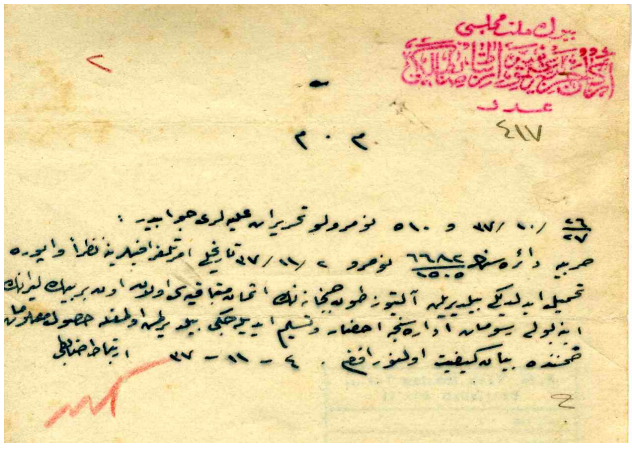

TİTE Arşivi, Kutu: 36, Belge No: 133, 04.11.1337/1921.

İstiklal Savaşında Büyük Taarruz Öncesi Yapılan Askerî Hazırlıkların Harp Raporları Çerçevesinde Değerlendirmesi

Hüsnü ÖZLÜ*

GİRİŞ

Türk ordusunun İnönü Muharebelerini zaferle sonuçlandırmasının ardından yaşanan Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin başlangıcında, Yunan ordusu on Piyade Tümeni ve bir Süvari Tugayından, Türk ordusu ise on beş Piyade Tümeni, dört Süvari Tümeni ve bir Süvari Tugayı'ndan oluşmaktadır.[1] Türk Tümenlerinin mevcutları 5.000 asker civarındadır ve her tabur için 4 adet ağır, 4 adet de hafif makineli tüfek tahsis edilmiştir. Tümenler 8'er adet top ile desteklenmiştir. Yunan taburları ise 8 adet ağır ve 27 adet hafif makineli tüfeğe sahiptir.[2] Bu süreçte özellikle firar olaylarının artması ile sürekli mevcudu azalan Türk ordusunun Yunan ordusuna göre her bakımdan zayıf olduğu görülmektedir.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ile başlayan ve Batı Anadolu'nun tamamına yayılan Yunan işgali, Ağustos 1921 tarihinde Sakarya nehri ve Polatlı önlerine kadar ulaşmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisinin verilmesinden sonra 5 Ağustos 1921 tarihinde Türk ordusuna ve Türk milletine yayımladığı beyannamede;[3] "*Memleket ve milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerini bu neticenin elde edilmesi yoluna sevk için hiçbir tedbir ve teşebbüsten ödün verilmeyecek ve ne zemin ve zaman ile ne de vatan mefhumu karşısında ayrıntılardan ibaret olan diğer düşüncelerden ayrı olarak düşman ordusunun imhasından ibaret olan bu tek gayenin elde edilmesi için gerekli her şey yapılacaktır. Yardım*

* Prof. Dr., Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü Müdürü, Ankara- Türkiye.
husnuozlu@hotmail.com
ORCID NO: 0000-0002-8724-4061

[1] Fahri Aykut, *İstiklal Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, Askerî Matbaa, İstanbul 2006, s.48.

[2] Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 222-223.

[3] MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı -ATASE Arşivi), Katalog; ATA ZB, Kutu: 40, Gömlek: 6, Belge: 6-2.

Allah'tandır." sözleri ile zafere olan inancı ve kararlılığını ortaya koymuştur.

Burada yapılan muharebe ile Türk ordusu savunma savaşından taarruz savaşına geçmiş ve Yunan ordusunu geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra mağlup Yunan ordusu, Afyon-Eskişehir hattına kadar çekilmiş, bu bölgede mevzilerini kuvvetlendirmek, önemli yerleri takviye etmek suretiyle savunmada kalmıştır. Başlangıçta Türk ordusunun almış olduğu geri çekilme kararı, birliklerin düşmana kaptırılmasını, belki de bütün ordunun imhasını engellemiştir. Bu süreçte Batı Cephesi Komutanlığı harekâtın her anını kendisi planlamış ve yönetmiştir. Böylece geri çekilme harekâtı bırakıp kaçmak değil, düzenli ve bir plan dâhilinde icra edilen askerî harekât olarak başarı ile gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi Sonrası 14 Eylül 1921 tarihinde Türk milletine yayınladığı beyannamede milletin fedakârlıklarını şu sözlerle dile getirmektedir.

> "Kutsal topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleketin bağımsızlığının fedakâr koruyucusu olan ordumuzu yok etmek isteyen Yunan ordusu yirmi bir gün devam eden çok kanlı muharebelerden sonra Allah'ın yardımıyla mağlûp edilmiştir…
>
> Milletimiz düşmanın hazırlıklarına karşı koymak için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi, ordumuzu takviye için para, insan, silâh, hayvan, araba kısaca her ne gerekiyorsa büyük bir istekle verdi. Avrupa'nın en mükemmel araç gereciyle donatılmış olan Konstantiye ordusundan ordumuzun teçhizat itibarıyla da geri kalmaması ve hatta ona üstün gelmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz.
>
> Millî amaç uğrunda milletin hususî çıkarlarını hiçe saydıklarını gösterdikleri harikalar soyumuzun sonsuza kadar gurur kaynağı olacaktır. Bütün bu gayretler sâyesindedir ki ordumuz ölümü hiçe sayarak hiçbir dakika tereddüt etmeyecek şekilde yüksek bir manevî kuvvetle düşman üzerine atıldı. Canımızı ve namusumuzu almak üzere Haymana ovalarına kadar gelen düşman askerleri esir düştükleri zaman cömert askerlerimizden ilk rica olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası gururlu düşmanlarımızın sonlarını gösteren anlamlı bir tablodur. Bu

> derece büyük bir fedakârlık duygusu ile topraklarını savunan milletimiz ne kadar övünse haklıdır."[4]

Yunan ordusunun bulundukları son mevzilerden atılmaları, Türk ordusunun kesin zaferine bağlanmış, bu suretle düşmanın Anadolu'dan tamamen çıkartılması mümkün olabilmiştir. Diğer taraftan gerek Yunanlar gerekse İngilizler, kış mevsiminin yaklaşması, Türk Hükümetinin içinde bulunduğu güçlükler ve Anadolu'daki ekonomik şartların ağırlığı sebebiyle Türk ordusunun genel bir taarruza girişeceğine ihtimal vermemekte ve Türk ordusunun bir süre daha dayandıktan sonra ister istemez barış isteğinde bulunacağını düşünmektedirler.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise düşmanın bu hesaplarının dışında taarruz hazırlıklarını sürdürmek suretiyle gerçekçi bir yol izlemiş, ancak taarruzun zamanını ve şeklini son derece gizli tutmuştur. Nihayet eldeki bütün imkânlar kullanılarak, memleketin maddî ve manevî bütün güçleri seferber edilerek taarruz zamanının geldiğine karar verilmiştir. Ancak yine de Yunanlar asker sayısı, araç ve gereç yönünden üstünlüklerini korumuşlardır.[5]

Büyük Taarruz öncesinde ordunun yeniden teşkili kapsamında Batı ve Güney Cephesi Komutanlıklarının kurulması ve 1'inci Ordunun teşkili ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Bu süreçte ordu yeniden yapılandırılmış, Birinci Ordu Komutanlığı'na Nurettin Paşa getirilmiştir. Batı Cephesi'nde bulunan birliklerin, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde iki ordu halinde düzenlenmesinin uygun görüldüğü hakkında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne gönderdiği 18 Kasım 1921 tarihli yazıda; *"Batı Cephesi'nde bulunan birliklerin Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olarak iki ordu halinde düzenlenmesi ve idare edilmesinin uygun görüldüğü, menzil hizmetlerinin Cephe Komutanlığı tarafından yürütüleceği, 2'nci Ordunun komutanlığına Tümgeneral Yakup Şevki Paşa'nın tayin edildiği, 2'nci Ordu Karargâhının, Batı Cephesi tarafından Müdafaa-i Milliye Vekaleti ile muhabere edilerek*

[4] ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu:1109, Gömlek:140, Belge:140-2,3.

[5] Hüsnü Özlü, *On Yıllık Harpte Askerî Harekât Değerlendirmeleri (1912-1922) Makaleler-Bildiriler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2021, s.415-416.

kurulacağı" bildirilmiştir.[6]

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla büyük bir hazırlık yapılmış ve bu doğrultuda çalışmalara hız verilmiştir. 1921 yılı Haziran ayının son günlerinde Doğu Cephesi'nden karayolu ile büyük miktarda silah ve cephane nakledilmiştir. Bu dönemde; Karabıyık'tan Erzincan'a nakledilen 1.848 atım Osmanlı sahra mermisi, 2.104 atım Rus dağ top mermisi, 2.176 atım Osmanlı dağ top mermisi, 1.800 muaddel martin, 176 Rus tüfeği, 400 sandık büyük çaplı mavzer cephanesi, 808 sandık Fransız piyade cephanesi, 1.592 sandık Rus piyade cephanesi nakledilmiştir. Ayrıca, 560 atım Rus dağ top mermisi ve 904 atım Osmanlı dağ top mermisi de Erzincan'dan Refahiye'ye nakledilmiştir.[7](EK-1-2-3-)

Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin 5 Eylül 1921 tarihli emri ile Doğu Cephesi birliklerine ait makineli tüfekler için 10.000 cephane, piyade tüfeklerine 340 mermi bırakılarak geri kalan 1.500 sandık Osmanlı mavzer cephanesi, toplar için de yeteri kadar mermi bırakıldıktan sonra 7.000 atım Osmanlı sahra top mermisi, 4.000 kudretli ve 600 atım 105 mm.lik uzun top mermisi Hasankale üzerinden Batı Cephesi'ne nakledilmiştir.[8]

Sakarya Meydan Muharebesi sonrası dönemde gerek takip harekâtı sırasında ve gerekse Büyük Taarruz hazırlıklarının yapıldığı dönemde sevkiyat hızlanmıştır. Bu kapsamda Doğu Cephesi'nden, 13 Eylül 1921 tarihinden itibaren günde 30 ton cephane nakledilmiş ve 27 Eylül 1921'de ilk kafile Alucra'ya ulaşmıştır. Bu dönemde Trabzon Deniz Ulaştırma Komutanlığı doğudan ve Rusya'dan gelen silah ve cephaneleri seri bir şekilde ve düşman savaş gemilerinin baskınlarına karşı son derece gizli olarak her türlü fedakârlığı göze alarak Batı Cephesi'ne yetiştirmekte üstün bir gayret göstermiştir.[9]

[6] İSH, K.1172, G. 65, B. 65-1.
[7] İSH., K.1120, G.100, B.1a.
[8] İSH., K.1117, G.1, B.1a.-1aa,1ab.
[9] Özlü, *age.,* s.529.

1. Sakarya Meydan Muharebesi Sonrası Oluşturulan Strateji[**]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, Batı Cephesi kuvvetleri, Eskişehir-Afyon hattında yerleşen Yunan ordusu karşısında toplanma ve düzen almakla uğraşırken, Genelkurmay Karargâhında Yunan ordusunun daha fazla kuvvetlenmesine imkân tanımadan ve kıştan önce bir genel taarruz yapılması fikri doğmuş ve bu yolda cephe komutanlığına 15 Ekim 1921'de şu direktif verilmiştir.[10]

> "Türk Ordusu, kış başlamadan ve düşmanın, Sakarya yenilgisinin etkilerinden kendini sıyırıp, yeniden kuvvetlenmesine fırsat vermeden ona kesin bir darbe indirmek zorundadır.
>
> Yunanların, Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolundan faydalanmasını sınırlamak ve eşit şartlar altında bir muharebe verilmesini mümkün kılmak için; bu taarruz, asıl kuvvetlerle Afyonkarahisar bölgesinden ve daha başlangıçtan itibaren Yunanların İzmir'le olan ulaşımını kesecek surette yöneltilmelidir.
>
> Bu amaçla hazırlıkların kısa zamanda tamamlanması ve özel Akşehir-Eğridir-Dinar menzilinin kurulmasına işaret edildikten sonra ayrıca taarruzun başlayacağı zaman ve yeri hakkında mütalâa istemekte ve tasarlanan harekâtta taarruzda eksen vazifesi görmesi bakımından Afyonkarahisar doğu ve güney doğusundaki savunma çizgisindeki berkitme işlerinde olağanüstü çaba gösterilmesi ve bunun sağ yanının, gereğinde Emirdağı'na dayanacak tarzda kırılmasına da önem verilmesi"

emredilmiştir.

Bu direktif üzerine cephe komutanlığı, esasları Genelkurmay Başkanlığınca açıklanmış bulunan bu taarruz hakkında 1'inci Ordu Komutanlığı ile cephe komutanlığına bağlı kolorduların mütalâasını

[**] Çalışma; Hüsnü Özlü, "Türk İstiklal Savaşı'nda Harp Encümeninin Kuruluşu ve Karadeniz Üzerinden Yapılan Lojistik ve İkmal Faaliyetlerinin Değerlendirmesi", *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon 2020 ve Hüsnü Özlü, Türk İstiklal Savaşı'nda Batı Cephesi'nin Lojistiğinde İki Karar: Tekalif-i Milliye Emirleri ve Harp Encümeni Uygulamalarının Değerlendirmesi", *Milli Mücadelede 1921*, Nobel Yayını, Ankara 2021 adlı kitap bölümlerinin düzenlenmesi ile oluşturulmuştur.

[10] İSH., K.1148, G.12, B.12-62.

istemiş ve asıl kuvvetlerin, batı kanatta toplanarak düşmanın bu kanadına taarruz edebilmesi esasına göre, birliklerce gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiştir.

Bu hazırlıklarla ilgili olarak, birlikler arasında yapılacak haberleşmelerde, gizliliği sağlamak amacıyla da kâğıtlar üzerinde Osmanlı alfabesindeki (Sad) harfi işaretinin konulması kararlaştırılmıştır. Böylece tasarlanan bu harekât planı, "Sad Planı" adını almıştır.[11]

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa yapılan tüm itirazlara rağmen taarruz planı için istekli görünmekte ve muharebe için hazırlıklarını sürdürmektedir. Ayrıca yapılacak kış muharebesinde şartların eşit olduğunu, taarruz için gecikilirse düşmanın yeniden toparlanabileceğini belirtmekte ve kış gelmeden taarruzu öngörmektedir.[12]

1'inci Ordu Komutanı Mirliva Ali İhsan Paşa, "Sad" harekâtından endişe duymakta ve 21 Ekim 1921 tarihinde cephe komutanlığına sunduğu bir yazısıyla ileri sürdüğü tekliflerde; Sad taarruzuna başlamak için, Dinar ve Sandıklı bölgelerine cephane ile birlikte 100.000 insan ve 20.000 hayvan için, Dinar'ın kuzeyinde bir haftalık yiyecek depo edilmesini önermektedir. Ayrıca Dinar ile Sandıklı'da ulaştırma sistemi düzene konmadan kolorduların Konya demiryolundan uzaklaştırılmalarını, birliklerin yetersiz olan taarruz eğitimlerinin geliştirilmesi gerektiğini, Sandıklı-Cevizboğazı-Ahatköy kesiminde düşmanı oyalamak için sadece menzil hazırlıklarıyla yetinilmesini ve personel kadrolarındaki eksiklerle diğer ihtiyaçların ikmalini istemekteydi[13]. Ordu komutanın, gerek eğitim, gerekse ikmal işlerindeki aksaklıklar giderilmeden taarruza geçilmemesi konusunda ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, subay mevcudunun eksik ve uzun süre eğitime muhtaç olduğu belirtilmekte, eğitim işi düzenlenmez ise taşıt araçları, silah ve donatım tamamlanmazsa taarruz edilemeyeceği belirtilmektedir. Afyonkarahisar ve yöresinin büyük kayıplar karşılığında ele geçirilmesi mümkün olsa bile, düşmanın karşı taarruzları halinde buraların çabuk boşaltılacağı

[11] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1971, s.367.

[12] Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruza Hazırlık, (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.100.

[13] İSH., K.1148, G.13, B.13-16a.

şüphesizdir diyerek ordunun henüz taarruz gücünde olmadığını belirtmiş ve taarruz planının ileri bir tarihe ertelenmesi gerektiğini ileri sürmüştü.

2. Büyük Taarruzun Malî Strateji ve Hazırlıkları

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Mecliste alınan Tekalif-i Milliye kararları kapsamında cephe gerisinde çok önemli hizmetler yapılmıştır. Topyekûn harbin en önemli örneklerinden olan bu çalışmalar Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamada o zamanın şartlarında yeterli olamamıştır. Yunan ordusu ile mücadelede daha etkin ve stratejik kararlar almak gerekmektedir. Bu kapsamda Bakanlar Kurulunun 14 Ocak 1922 tarihinde yapılan toplantısında, Başkomutan başkanlığında bir Harp Encümeni kurulması kararlaştırılmıştır. Harp Encümeni, 22 Ocak 1922 tarihinden 15 Temmuz 1922'ye kadar çeşitli tarihlerde toplantılar yaparak ordunun iaşe, giyecek ve teçhizat işlerini yürütmeye çalışmış ve bu kapsamda pek çok mali kararlar alınmıştır.

Harp Encümeni, ilk defa 22 Ocak 1922 Pazar günü toplanmış ve "1 numaralı Başkomutanlık Emri" yayımlanmıştır. Levazım Dairesi tarafından ordunun iaşesi için alınması gereken tedbirler hakkında düzenlenen bu kararlar uygun bulunmuştur. 23 Ocak 1922 tarih ve 1 numaralı Başkomutanlık Emri, Batı Cephesi'nin iaşesi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından alınan ve bir sureti Maliye Bakanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığına verilen 29 Aralık 1921 tarih ve 3.061 sayılı kararlar, ileriye dönük alınacak tedbirlere esas olmak üzere uygulamaya konulmuştur.

Harp Encümeninin aldığı karar çerçevesinde;[14] Maliye Bakanlığı 24 Ocak 1922'den itibaren ödemelere başlamış ve bu kapsamda; paranın 130.000 lirasıyla buğday ve arpa, 20.000 lirasıyla et ve kuru sebze almak üzere toplam 150.000 lira Konya Komisyonu emrine verilmiştir. Dinar, Burdur, Denizli Komisyonları emrine haftalık onar bin lira ödenerek bu para ile yalnız arpa ve buğday satın alınmasına karar verilmiştir.

> "Ayrıca, Kocaeli Grubu emrine et, kuru sebze ve saman almak için 10.000 lira, Eskişehir Satın Alma Komisyonu emrine

[14] İSH., K.1547, G. 60, B. 1.

Sivrihisar bölgesinde bulunan dağınık arpa ve buğdayın alımı ve askerî ambarlara depolanması için 8.000 lira, et ve saman alımı için 2.000 lira, ihtiyat hazırlıklarını temin için de Ankara Merkez Satın Alma Komisyonu emrine haftalık 40.000 lira verecektir.

Maliye Bakanlığı Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonları emrine bir defada ellişer bin lira ödeyecektir. Daha sonra bu komisyonlara ne kadar para verileceği, ilk verilen para ile yapılan alım ve nakliyata göre tespit edilecektir. Bu tespit Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ait olacak ve adı geçen Bakanlıktan bildirilince Maliye daha sonraki ödemeleri derhâl güvence altına alacaktır.

Maliye Bakanlığı düzenli olarak haftada 60.000 lirayı Batı Cephesi emrine verecek ve cephe bu para ile uygun göreceği ordular bölgesinde saman, etlik, ekmeklik ve yemlik satın alacaktır.

İstasyonlarda teslim alınacak erzak için Levazım Dairesi emrine sandık, teneke, çuval gibi edevatı tedarik etmek üzere derhâl 30.000 lira verilecektir.

Bütün satın alımlar komisyonlar tarafından nakit ödemelerle yapılacaktır.

Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonları günlük olarak en az on beşer ton zahireyi Konya hattı boyunda teslime mecburdurlar. Her komisyonun hat boyunda teslim edeceği on beşer ton zahireden beşer tonunun mutlaka un olması gereklidir.

İstasyonlarda erzak askeriye tarafından teslim alındıktan sonra, köylünün sandık, teneke, çuval gibi edevatı derhâl kendilerine iade edilecektir.

Komisyonların satın alacakları zahirenin istasyonlara nakline nakliye aracı olan bütün halk mecburi olarak katılacak ve katılım şekli komisyonlar tarafından tespit edilecektir. Nakliye aracı olmayan tüccar ve servet sahiplerinin de bu vazifeye katılımını komisyonlar uygun şekilde sağlayacaklardır. Nakliye ücreti, mahallî değerine göre komisyonlar tarafından tespit edilecek ve nakillere komisyonlar tarafından peşin olarak üçüncü maddede belirtilen paralardan ödeme yapılacaktır. Satın alınan zahirenin vasıtasızlık yüzünden ötede beride uzun süre kalmaması için komisyonlar alımlarını nakliye vasıtaları tedarikiyle birlikte yapacaklardır.

> Şereflikoçhisar ve Aksaray Komisyonları, nakliye vasıtaları ve satın alma hususunda Kırşehir Mutasarrıflığından yardım isteyebilirler. Böyle bir talep karşısında Mutasarrıflık ve Kırşehir Hat Komutanı bütün kuvvetleriyle yardıma mecburdurlar.
>
> Alımların ve depolamanın askerî harekâtla paralel yapılmasını sağlamak için Batı Cephesi Komutanlığı ve Batı Anadolu Menzil Müfettişliği bölgesindeki komisyonlarla Kocaeli Komutanlığı da Bolu ve İzmit Komisyonlarıyla haberleşmeyi sağlamalı ve Levazım Dairesine 15'inci madde gereğince rapor verecek olan bu komisyonlardan Dinar, Burdur, Denizli, Eskişehir Komisyonları raporlarının birer suretini Batı Cephesi'ne, Bolu, İzmit Komisyonları raporlarının birer suretini Kocaeli Komutanlığına, Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde, Konya Komisyonları raporlarının birer suretini Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine vermelidirler.
>
> Bu talimatın uygulanmasında aksaklık gösteren, nakliyatta ağır davranan askerî ve mülki memurlar ile kendisinde satın alınacak zahire ve kullanılabilecek nakliye aracı bulunduğu hâlde bunları saklayanlar derhâl İstiklal Mahkemesine sevk edileceklerdir"[15].

13 Şubat 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında önemli kararlar alınmış ve bu çerçevede adımlar atılmıştır.[16]

> "Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Kastamonu Bölge Müfettişliği vasıtasıyla Kastamonu'dan tedarik ettiği elbiselik kumaşlar, Safranbolu'dan aldığı yemeniler ve muytabiyenin alım işlemlerinin hızlandırılması için 15 Mart 1922 tarihine kadar Kastamonu Defterdarlığının 43.000 liranın tercihen sarfına yetkili olduğu hususu Maliye Bakanı imzasıyla Kastamonu Defterdarlığına, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne ve bilgi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 14 Şubat 1922 tarih ve Harp Encümeninin 21 sayılı Yazısı ile tebliğ edilmiştir.
>
> Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin, Kayseri Dokuma Fabrikası'nın kesintiye uğratılmayarak işletilmesinin kesinlikle gerekli olduğunu bildirmesi üzerine Kayseri Muhasebeciliğinin

[15] İSH., K.1547, G. 60, B. 1.

[16] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 130, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Ocak 2013, s.9-10.

gerekirse Düyun-ı Umumiye gelirlerinden ikmal ederek 15 Mart 1922'ye kadar 15.000 lirayı tercihen sarf etmesi hususu Maliye Bakanı imzasıyla Encümenin 14 Şubat 1922 tarih ve 22 sayılı yazısıyla Kayseri Muhasebeciliğine, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne, Düyun-ı Umumiye Genel Müdürlüğüne, bilgi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne tebliğ edilmiştir.

Mahallî hastaneler ve diğer birliklerin et, yağ ve yem ihtiyaçları için Yozgat, Kırşehir, Çorum Muhasebeciliklerinin beşer bin lira harcamaları ve mahallî sandık açıklarının Samsun Gümrük İdaresinden ikmali konusu Maliye Bakanı imzasıyla 14 Şubat 1922 tarih ve 23 sayılı Yazı ile Yozgat, Kırşehir, Çorum Muhasebeciliklerine, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, bilgi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazılmıştır".

19 Şubat 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında milletvekilleri bölgelerindeki sorunları dile getirerek çözüm bulunmasını talep etmiştir.[17] Bu kapsamda;

"Batı Cephesi, cephedeki subay ve erlere uzun zamandan beri maaş verilemediğinden hiç olmazsa yarım maaş için 180.000 lira gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca, Sivrihisar'da bulunan Milletvekili Mehmet Bey, Eskişehir'deki jandarma maaşlarının ve yem bedellerinin dört aydır verilemediğini ve acilen gönderilmesini, Antalya Milletvekili Rasih Bey, Batı Cephesi bölgesinde 1'inci Ordu birliklerinin dört aydır maaş alamadıklarını, Rasih Bey, Aydın bölgesinde bulunan ve nakli mümkün olmayan zahirenin mübadelesi ile Dinar, Burdur, Denizli Komisyonlarının birinci haftalıktan sonraki paralarının gönderilmesini, Eskişehir Komisyonu ve Milletvekili Mehmet Bey, Eskişehir Komisyonuna tahsis edilen paranın verilemediğini belirterek Sivrihisar Ziraat Bankasındaki 4-5 bin liranın gönderilmesini, Kırşehir Milletvekili Müfit Bey, 100 km'lik mecburi nakliyatın devam ettirilip ettirilmeyeceğini Şereflikoçhisar'dan sorulmasını, Konya Milletvekili Vehbi Bey, ordu hesabına öğütme yapan fabrika ve değirmenlerin öğütme ücretlerinin ödenmesini talep etmiştir".

22 Şubat 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında;[18]

[17] İSH., K.1547, G. 44, B. 1.
[18] İSH., K.1536, G. 100, B. 1.

> "Maliye Bakanlığı tarafından, 10.000 lirayı hemen Kocaeli Grubuna gönderilmesine, hayvan yemi olan arpa, çavdar, burçak, fiğ mahsulünün yurt dışına çıkarılmasının yasaklanmasına, Maliye Bakanlığı tarafından acil olarak, demiryolu yakacağının tedariki için para, Polatlı menzil hattında cephane nakliyat parası, Ankara ve Yahşihan'da erzak depolanması için para, Aziziye iaşe masraflarının karşılanmasına karar verilmiştir. Ayrıca, Batı Cephesi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 2.279 binek, 1.875 araba koşum hayvanı, 3.725 mekkâre ve katır, 448 at arabası, 65 yaylı araba, 4.000 deve, 750 top koşum hayvanı bedeli 1922 yılı içinde tamamen ödenmek şartıyla satın alınmasına karar verilmiştir."

Yapılan hazırlıklar kapsamında, muhtemel harekât sırasında Ankara-Biçer, Ankara-Yahşihan demiryollarının azami kapasitede işlemeleri istenildiğinden ve Biçer ormanlarından geçici bir süre için faydalanılamaması ihtimali olduğundan önemli istasyonlarda ve özellikle Ankara'da çok fazla yakacak depolanarak trenlerin hareketlerinin sekteye uğramaması, diğer tedbirlerin şimdiden alınması ve Maliye Bakanlığı'na yakacak parası vermek için emir verildiğinden bu konuda Maliye Bakanlığı ile irtibat kurulması hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat 1922 tarih ve 47 sayılı yazı ile Bayındırlık Bakanlığı'na tebliğ edilmiştir.

26 Şubat 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında ise şu kararlar alınmıştı;[19]

> "Acil olan askerî ihtiyaçların temini için üç milyon lira gibi yüklü bir meblağ gerekmektedir. Maliye Bakanlığından yapılan açıklamaya göre de mali durumumuzun bu ihtiyacı karşılamaya kesinlikle yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı harekât hazırlıklarının arttığı şu zamanda Ziraat Bankalarında mevcut nakdin Maliye Bakanlığı tarafından hemen alınmasından başka çare olmadığına Harp Encümeni tarafından karar verilmiştir. Bu kararın Bakanlar Kurulu kararıyla teyit edilmesi ve yerine getirilmesi arz ve rica olunur. Sağlık Hizmetleri konusunda; "80 doktor, 40 eczacı İstanbul'dan isteniyor. Adana'da 5.000 yataklı hastaneler açılıyor. Ankara hastaneleri hazırlanmaktadır. Batı Anadolu Menzili geniş sıhhiye teşkilatı yapacaktır. Ankara, Kadınhanı,

[19]İSH., K.1536, G. 100, B. 1-2.

> Kayseri'de frengi hastanelerimiz vardır. Kızılay'dan altı otomobil alınmıştır. Benzin gelince cepheye gönderilecektir. Sıhhiye vagonları tamir edilmektedir." Veteriner Hizmetleri konusunda ; "her kolorduda 1 veteriner ecza deposu, 5 ocaklı nal ve mıh imalathanesi, 200 hayvanlık bir hayvan hastanesi, 150 hayvanlık bir hayvan deposu, Batı Anadolu Menzili emrinde 2 deve hastanesi mevcuttur. Her tümende mevcut seyyar hayvan hastanelerinin genişletilmesi (yalnız Batı Cephesi için) gerekmektedir.
>
> Maliyenin mart ayı içinde bir defada 5 milyon lira vermesi kararlaştırılmıştır. Bu para alınırsa; mevcut silahlarımızın mermisi, piyade silahı ve diğer silah ve teçhizat miktarı arttırılacak, fenni nakliye araçları tedarik edilecektir. 1922 yılı içinde özellikle cephe maaşlarının düzenli ödenmesi için genel olarak maaşlardan indirimler yapılmaktadır. Maliye, 1921 yılı gecikmiş maaşlarını ödemeye çalışmaktadır. Cepheden önce gerilere maaş verilmemesi için Türkiye Büyük Millet Meclisine teklifler yapılmıştır."

12 Mart 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında alınan kararlar bu dönemde devletin mali bakımdan ne derece sıkıntı içinde olduğunu ve harcamaların kalem kalem görüşülerek karara bağlandığı görülmektedir.[20] Bu kararlara birkaç örnek vermek gerekirse;

> "Ankara'da erzak pahalı olduğundan Maliye Bakanlığı haftalık 40.000 lirayı veremeyecektir. Ancak Kırşehir, Keskin, Şereflikoçhisar Komisyonlarına 12 Mart 1922'den itibaren 15 gün zarfında 60.000 lira dağıtacaktır. Maliyenin Samsun'daki paralarını Müdafaa-i Milliye Vekâleti getirecektir. Doğu Cephesi'ne tahsis edilen 500.000 lira iaşe parasından 200.000 liranın merkeze alınması için Doğu Cephesi'yle görüşülecektir. Kocaeli'ye 12 Mart 1922'de 25.000 lira, Sivrihisar'a 12 Mart 1922'de 20.000 lira gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Dinar, Burdur, Denizli Komisyonlarına Antalya Gümrük İdaresinin gelirlerinden verilmiştir. Gümrük İdaresine tebligat yapılacak ve paranın komisyonlara ne şekilde gönderileceği muhabere edilerek kararlaştırılacaktır. Aksaray, Niğde, Şereflikoçhisar Komisyonlarına nakliye için onar bin lira verilecektir. Hasan Rıza Bey'in 20.000 tüfek için imzaladığı sözleşmeye mahsus 540.000 lira akreditifin şimdi ödenmesine imkân yoktur.

[20] İSH., K.1536, G. 100, B. 1-3.

> Teklifin ciddiyet ve samimiyeti hakkında araştırma yapılacak, muhabere edilecektir. İnebolu'ya gelen elbiselerin bedeli olan 140.000 lira temin edilecektir. Levazım Dairesi Başkanı Derviş Bey Maliye Bakanını görecektir. Kayseri Fabrikasının parası 22 Mart 1922'de verilecektir..."

19-20 Mart 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında;[21] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa:

> "1 numaralı Başkomutanlık Emri"nin yayın tarihi olan 23 Ocak 1922'den itibaren söz konusu emir gereğince çeşitli satın alma komisyonlarına ve cepheye verilmesi gereken paralardan henüz çok azının temin edilebildiğini, komisyonların halktan bedeli daha sonra verilmek üzere erzak almak mecburiyetinde kaldığını, hâlbuki hürmet edilmesi gereken ahalinin alınan kararlar ile rencide edilmemesi ve mallarının peşin para ile satın alınarak saklattırılmaması hususu bugün sağlanamadığından ordunun bir defada bir aylık erzakının alınmasını, haftalıkların düzenli olarak ödenmesini ve Aziziye bölgesi için derhâl 100.000 lira gönderilmesini Müdafaa-i Milliye ve Maliye Bakanlıklarına emir buyurdular."
>
> "Emriniz üzerine Harp Encümeninde mali durum yeniden incelendi. Bu haftalık Ruslardan 75.000, Genel Vezneden 25.000 lira temin edilerek Aziziye ve Biçer'den yapılacak alımlar için memurlarla bugünkü trenle gönderildi. Kızılay'ın Antalya-Konya yolundaki postasından da 50.000 lira borç alındı. Bu para da Konya'ya gelince Dinar, Burdur ve Denizli'den yapılacak alımlar için cephe emrine verilecektir. Konya Ziraat Bankasından 100.000 lira Konya'da yapılacak alımlar için alınıyor. Bu hafta bu şekilde temin edildiği gibi Samsun'dan yola çıkarılan 400.000 liralık paramız gelince bunun 50.000 lirası Kızılay borcuna verildikten sonra kalanı ihtiyat komisyonlarla cephenin ve Konya'nın gelecek haftalık alımlarına tahsis edilecektir. Üçüncü haftalık iaşe parası da Mecliste bulunan kanunun onayıyla Ziraat Bankalarından alınacak para ile temin edilecektir."

2 Nisan 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında alınan kararlarda bu dönemde çekilen sıkıntılar üzerinde durularak değerlendirme yapılmıştır. Parasızlık ve ardı ardına yapılan müracaatlar hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bakanlar Kurulu Başkanlığına müracaat

[21] İSH., K.1547, G. 44, B. 1.

etmiştir. Bu arada memleketteki sıkıntıya örnek olarak askerin günlük ekmek ihtiyacındaki kısıtlama şu şekilde dile getirmiştir.*"Zahire mevcuduyla tüm yıl idare edilememesi ihtimalinden dolayı asker başına günlük 900 gram olan ekmeğin 850 grama düşürülmesi hakkında Batı Cephesi'nin görüşü sorulacaktır."*

9 Nisan 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında;[22] Başkomutanlıktan Bakanlar Kurulu Başkanlığına yazılan 114 sayılı telgraf okunmuştur. Maliye Bakanlığı gelirlerinin giderlerini karşılamadığından bahsederek, Mart ayından Eylül'e kadar olan süre gelir tahsilatının en az olduğu, bu zaman içerisinde gelirin azami 6 milyon liraya varacağı, yalnız Batı Cephesi'nin aylık iaşe masrafı 1.200.000 lira olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede zorunlu masraflar; genel askerî iaşe, öncelik Batı Cephesi olmak üzere bütün maaşlar, silah, cephane, kamyon ve benzin siparişleri, elbise ve teçhizattır. Bu durumda gelirlerin yalnız Batı Cephesi'nin iaşesine yeteceği hesaplanmıştır.

19 Nisan 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında; cepheden dönen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa;[23]

> "Para yönünden yaptığımız tertibatta dış kaynaklara çok fazla güvenilmeyecektir. Maliyece yapılan tertibatın tam zamanında verilmek suretiyle her tarafta güven kazanmaya çalışılması lazımdır. En büyük tehlike iaşe tehlikesidir. Günlük iaşe bile güç temin edilmiştir. Ordu, aç kalmamıştır. Fakat hiçbir yerde bir depo meydana getirilememiştir. Ufak bir manevra, ihtiyat erzakın yokluğu sebebiyle başarısızlığa mahkum olur. Bu sebeple elde edeceğimiz parayı önce iaşeye ve ihtiyat erzak depolamaya tahsis edeceğiz. Silah, cephane gibi hususların tedarikinin sonraya bırakılması uygundur. Bu işe tahsis edilen paralar geriye alınabilir." buyurdular. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa; iaşe durumunun ciddiyetine dikkat çekerek bütün üyelerce bunun düşünülmesini, çare aranmasını, Encümenin yeniden toplanma zamanını bildireceklerini söylediler."

sözleri ile iaşe sıkıntısına dikkat çekmektedir.

29 Nisan 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında alınan karar gereği; Elcezire Cephesi'nin iaşesinin teminini sekteye uğratmamak üzere Batı Cephesi'ne aylık 800.000 lira verilmesine devam edilecek ve Gaziantep hariç olmak üzere Elcezire Cephesi'ne aylık olarak

[22] İSH., K.1536, G. 100, B. 1.
[23] İSH., K.1547, G.100, B. 1-2.

ayrılan cephe gümrüklerinin tahsisi incelenecektir. 8 Mayıs 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında;[24]

> "Batı Cephesi'nin iaşesi için haftalık tahsis edilen 200.000 liranın yetersiz olacağı anlaşılmıştır. Gerilerde tasarruf ederek muharip ordu iaşesinin mükemmel şekilde temini için cephe gerisinin iaşesinde kısıtlamaya gitme kararı alınmıştır. Bu kapsamda, bütün amele taburlarının, askerî kadrolardan çıkarılması, gerilerdeki kadroların azaltılması için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde görev yapan komisyon, çalışmalarını hızlandırılmasına, 40.000 lirası Ankara'dan 3'üncü Kolordu iaşesine tahsis edilmek üzere 13 Mayıs 1922'den itibaren haftada toplam 270.000 liranın Batı Cephesi iaşesine tahsisine karar verilmiştir."
>
> Ayrıca;"Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından Berliye, İtala Katanya, Mori ile imzalanan kamyon, benzin, silah sözleşmeleri görüşüldü. İtala Katanya'nın aslında İtalya'da iflas ettiği haber alınmıştır. Kendisini burada fabrika direktörü sıfatıyla takdim ettiği, ancak bunun da yalan olduğu anlaşılmıştır. Bununla imzalanan sözleşme şartlarının ciddi ve güvenilir olmadığı görülmüştür. Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti İtala Katanya sözleşmesini feshedeceklerdir. Berliye ile imzalanan kamyon ve benzin sözleşmeleri sonuçlandırılacaktır. Mori ile imzalanan silah sözleşmesi reddedilecektir.
>
> Bahriye: Altı silahlı motorbotun alımı için şimdilik imkân olup olmadığı araştırılacaktır.
>
> Ordu: Dışarıdan nakliye vasıtaları, hayvan ve araba alımı için talep edilen 50.000 liranın ödenmesi için Maliye Bakanlığı düzenleme yapacaktır.
>
> Teçhizat: Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti, ceket sözleşmesi için kontrat şartlarını Müteahhit Veli Bey'le görüşeceklerdir."

27 Haziran 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında;[25]

> "İtalya'dan alınacak kamyonlar hakkındaki İtala Katanya sözleşmesi feshedildiği hâlde 50 adet kamyonun Mersin'e geleceğini İtala Katanya bildiriyor. Bu doğru çıkar ve azami bir hafta içinde 50 kamyon Mersin'e gelirse satın alınacak ve

[24] İSH., K.1536, G. 100, B. 1-3.
[25] İSH., K.1547, G. 43, B. 1-3.

> parasının ne şekilde ödeneceğini Maliye Bakanlığı belirleyecektir. Tekâlif-i Milliye nakliye vasıtalarının nakde dönüştürülerek tahsilinin yasaklanmasından önce toplanılan 66.000 küsur lira bu kamyonların alımına tahsis edilecektir.
> Kont Chabannes de la Palice'den alınacak tüfeklere şimdilik lüzum yoktur. Mersin'e gelen benzin ve vakumların bedelinin ödenmesi Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarınca görüşülecektir."

Büyük Taarruz öncesi alınan en son ve önemli kararlardan olan 15 Temmuz 1922 tarihli Harp Encümeni toplantısında özellikle mali hususlar net bir şekilde belirlenmiş ve uygulamaya geçirilmiştir;[26] Bu kararlar içinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Haziran-Temmuz 1922 tarihli yazı ve çalışmaları taarruz öncesi mali hususları kapsamlı bir şekilde belirleyen hükümleri içermektedir. Bu kararlar şu şekilde belirlenmiştir;

> "Adana bölgesindeki zahirenin kontrolü, Ankara civarında ihtiyat erzak depolaması, 3'üncü Kolordunun parasının Maliye Bakanlığı tarafından düzenli olarak verildiği, Polatlı-Sarayönü hattının iaşesinin Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Batı Cephesi Komutanlığı arasında tanzim edileceği, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin hizmetlerinin yürümesi için gerekli olan avansın düzenli olarak Maliye Bakanlığı tarafından Muhasebe Dairesine verileceği, Encümen kararına göre konuş dikkate alınarak aşar ihale edilmesi gereken yerlerde aynen yapıldığı, Aziziye, Bolvadin, Sivrihisar'ın da buna dâhil olduğu, Bolu uzak, İzmit de karışık mahsullü olduğundan aynen ihale edilemeyeceği, Göre Köprüsü'nün acilen tamiri için gerekli olan 3.000 liranın Maliye Bakanlığınca hemen Bayındırlık Bakanlığına ödeneceği, Paris'te kumaş için yapılan sözleşmedeki fiyatların pahalı olduğu ve sözleşmeye eklenen 50.000 çift ayakkabının parasını müteahhit eylülde almaya razı olursa sözleşmenin yapılması, hayvan alımları için gerekli olan paranın ödenmesi işini Maliye Bakanlığının üstlendiği, Ankara merkez iaşesine tahsis edilen haftalık 10.000 liranın yetersiz olduğu, Saymanın satın alma komisyonunun emrine verilerek Ankara Valisinin başkanlığında kurulacak komisyon tarafından alımların yapılacağı bildirilmiştir."

[26] İSH., K.1547, G. 47, B. 1-2.

3. Büyük Taarruz'un Lojistik Stratejisi ve Hazırlıkları

Büyük Taarruz öncesi yapılan hazırlıklar kapsamında en önemli çalışmalar harp silah ve mühimmatını tedarik, lojistik ve sevkiyat alanında gerçekleşmiştir. Bu kapsamda; Ankara'da bulunan harp imalathane ve tamirhaneleri önemli hizmetler yapmıştır. Bu imalathaneler toplara kama, nişangâh, mevcut mermileri silahlara uydurma, fişek doldurma, süngü imal etme, kılıç yapma, elbise dikme, nal üretimi yapma gibi pek çok hizmeti gerçekleştirmişlerdir.[27] Ankara'da ilk silah tamirhanesi 1920 yılının Temmuz ayında tüfek onarımı yapmak maksadı ile Sanayi Binbaşı Hüsrev Bey ve Sanayi Mülazım-ı evvel Halil Rıfat Efendi tarafından bugünkü tren istasyonu civarında kurulmuştur. Bu arada Ankara'da mevcut personel ve makineler yeterli olmadığı için İstanbul'dan gizli teşkilatlar aracılığıyla gerekli tezgah ve takımlar Anadolu'ya kaçırılmıştır. İstanbul'da çalışan pek çok subay, usta ve işçiler de gizlice Ankara'ya gelmişlerdir.[28]

1921 yılında Eskişehir'deki silah tamirhanesinin faaliyetine son verilince buradaki işler de Ankara'ya devredilmiştir. Bir süre sonra tüfek onarım işleri de buraya nakledilerek, top ve tüfek kısımlarını kapsayan silah tamirhanesi meydana getirilmiştir.[29] 21 Mart 1922 de Azerbaycan elçisi Abilof; Mebuslardan Numan Usta, Soysallıoğlu Suphi Bey ile birlikte İmalat-ı Harbiye Fabrikalarını ziyaret etmişlerdir. Bu dönemde Genel Müdür olarak görev yapan Asım Bey günde 30.000 fişek yaptıklarını, 11 yaşından 70 yaşına kadar pek çok vatandaşın bu tamirhanelerde çalıştıklarını söylemiştir.[30] Bu dönemin en önemli işletmelerinden biri de Keskin Fişek Fabrikasıdır. 1921 senesi Şubat ayında Ankara'da topçu mühimmatını tahvil, tamir ve ıslahı için kurulmuş ve Mühimmat Fabrikası ismiyle anılmıştır. Tamir işleri ustabaşı Muslihiddin ve Usta İskender Bey tarafından yapılmıştır. Bu işletme Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Keskin'e

[27] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990, s. 504-506.

[28] Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, 15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923, Cilt 7, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1975, s. 119-120.

[29] *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, Ankara 1940, s. 78-79.

[30] Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.333.

taşınmıştır. 23 Eylül 1921'de faaliyete başlayan bu tamirhaneye ilk olarak Mümtaz Kaymakam Hamdi Akif Bey daha sonra da mümtaz Yüzbaşı Seyfi Bey müdürlük yapmıştır. Bu imalathanede özellikle piyade tüfeği tamir ve tahvil edilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi sürecinde, Batı Cephesi hattına pek çok noktadan silah ve mühimmat sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Özellikle Karadeniz üzerinden İnebolu-Kastamonu-Ankara hattı, Samsun Ankara Hattı ve Doğu Cephesinden Sivas-Kayseri-Ankara hattı önem taşımaktadır. Bu hatlara ilişkin sevkiyat verileri EK 1-2-3 grafiklerde detaylı olarak gösterilmiştir.

İstiklal Savaşı'nda 1922 yılı, Yunan ordusuna karşı yapılacak olan topyekûn bir taarruz hazırlığını kapsayan dönemi ve ordunun ihtiyaçlarının taarruz seviyesine çıkarabilmek adına yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Bu kapsamda Ankara ve civarındaki askerî fabrikalar her zamankinden daha yoğun bir çalışma içerisine girmiş ve cephenin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Özellikle bu süreçte 1922 yılı Ocak ve Şubat aylarında askerî fabrikalarda yapılan çalışmaların bir kısmı şu şekilde belirlenmiştir.[31]

Tablo-1 Ocak-Şubat 1922'de Askeri Fabrikalarda Yapılan Çalışmalar

Miktarı	Cinsi
155 adet	Top onarımı
1.822 adet	Mermi tahvili (değiştirilmesi)
7.080 adet	Kudretli dağ top mermisi tahvili
12 adet	Otomobil onarımı
5.700 adet	El bombası, kapsül yapım ve onarımı
33 adet	Çeşitli araba onarımı
5.248 adet	Çeşitli makineli tüfek parça onarım ve yapımı
817 adet	Çeşitli süngü, bıçak onarım ve yapımı
16.867 adet	Bomba, mermilere ait parça yapım ve onarımı
434 adet	Çeşitli eşya yapım ve onarımı
300 adet	Ahşap eşya yapımı
314 adet	Sahra top koşumu yapım ve onarımı
9 adet	Top parçaları onarımı
2.428 adet	Araba, otomobil, dürbün ve çeşitli eşya onarımı

[31] *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler*, s.124.

İstiklal Savaşı yıllarında büyük yararlılık gösteren İstanbul'daki depolardan gizli gruplar vasıtasıyla kaçırılan silah ve cephane Karadeniz yoluyla İnebolu'ya oradan da Kastamonu ve Çankırı üzerinden Ankara'ya ulaştırılmaktadır.[32] Kazım Özalp İstiklal Savaşı'nda kullanılan harp malzemesinin temini konusunda şu ifadelere yer vermektedir.[33]

> "Bizim en mühim ve zengin ikmal kaynaklarımız, İstanbul'da İtilaf devletleri tarafından el konulmuş olan depolardı. Buralardaki silah ve cephaneyi Anadolu'ya nakletmek için cesur ve faal arkadaşların gösterdikleri gayret ve fedakârlık her zaman takdir ile anılır. Büyük meydan muharebelerine günlerce yetecek sayıda top ve tüfek cephanesini, bu depolardan alıp Anadolu sahillerine getirmenin basit bir iş olmadığı kolayca anlaşılmıştı… Bizim ikmal kaynaklarımızın esası İstanbul'daki depolar olmakla beraber bazı yabancı memleketlerden bir miktar silah ve cephane yardımı temin edilmiştir."

Fransa, İtalya ve öteki Avrupa ülkelerinden silah, cephane ve malzeme tedariki bu dönemde önem kazanmaktadır. Fransa ile yapılan Ankara antlaşmasından sonra bu ülkeden çok miktarda silah ve askerî malzeme satın alınmış, İtalya'dan da silah ve cephane alımı gerçekleşmiştir. Bu dönemde özellikle Sovyetler Birliği'nden hem para hem de silah yardımı sağlanmıştır. Kasım 1921'de 1,1 milyon, Mayıs 1922'de 3,5 milyon altın rublelik yardım yapılmıştır. Yine Şubat 1922'de Sovyet Rusya 12 bomba topu, 1299 dağ topu mermisi, 175 mm.lik 9028 şarapnel, 315 obüs, 7.578.000 Alman fişeği, 177 sandık piyade cephanesi vereceklerine dair söz vermişlerdi. Nitekim bu silah ve cephanenin çoğunu kısa süre içerisinde göndermişlerdi. Mart ayında üç büyük çaplı top Trabzon limanına getirilmişti. Nisan ayında ise Rusya'dan 8.382 sandık piyade cephanesi, 425 sandık Avusturya ve Belçika cephanesi, 2800 sandık topçu cephanesi ve 10 mayın İnebolu ve Samsun limanlarına getirilmiştir.[34]

---

[32] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* Cilt IV, Ankara 1978, s.134-135.

[33] Kazım Özalp, *Millî Mücadele - I (1919-1922),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, 218.

[34] Müderrisoğlu, *age.*, s. 506-510.

Büyük Taarruza hazırlık sürecinde Türk ordusunun eğitimine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu süreçte sürekli yapılan tatbikatlar ile ordu savaşa hazırlanmıştı. Bu arada subay ve erlerin yetiştirilmesine yönelik ordu ve kolordu merkezlerinde kurslar açılmış, birliklere tahsis edilecek yeni silahların kullanmalarına yönelik erler eğitilmiştir. Alay ve tümen karargâhlarında subay konferansları düzenlenmiş ve Konya'da topçu kursları açılmıştır.[35]

Bu arada Büyük Taarruz'a yönelik yapılan en önemli hazırlık Ilgın Manevraları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manevralar taarruz öncesi gizlilik prensibi içerisinde tamamlamış; Mustafa Kemal Paşa cephe hattına yaptığı gezilerle ordunun genel durumu yanında harbe hazırlık durumunu yerinde incelemiştir. "27 Mart-4 Nisan 1922 tarihlerini kapsayan Batı Cephesi'ne yönelik teftiş gezisine Sovyet elçisi Aralov ile Azerbaycan elçisi Abilov da katılmıştır. Başkomutan, Türkiye'nin dostu olan ülke temsilcilerine Türk ordularının harbe hazırlık durumunu yerinde göstererek siyasî anlamda Sovyetler ve Azerbaycan'ın desteğini sürdürmelerini amaçladığı gibi, onlar vasıtasıyla dış dünyaya bir mesaj vermek, kendi kendisine yeterlilik ilkesi ile ordusunun ikmal ve iaşesini tamamlayan Türk milletinin başarıya çok yakın olduğunu göstermek istemiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa heyetle birlikte Ankara'ya döndükten sonra 12 Nisan 1922 tarihinde yapılması plânlanan 5. Süvari Kolordusu manevrasını izlemek üzere Ilgın'a gitmiştir. Havaların yağmurlu geçmesinden dolayı 15 Nisan 1922 günü icra edilen ve iki süvari tümeninin katılımı ile gerçekleştirilen manevra başarılı geçmiştir."[36]

Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz tarihinde Akşehir'e gelerek 25 Temmuz tarihinde karargâhta Genelkurmay Başkanı Fevzi ve Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşalarla 27/28 Temmuz gecesi, Büyük Taarruz planı hakkında görüşmüştür. Bu görüşmede Akarçay'ın kuzeyindeki 2. Kolordunun Birinci Ordu ihtiyatı olarak taarruz sıklet merkezine alınması ve 14. Piyade Tümeninin de Birinci Kolordu

[35] *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz,* Cilt II, 6. Kısım, 2.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.10.

[36] Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşanın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2004, Cilt 20, Sayı 58, s.203.

emrine verilmesi ve 15 Ağustos'a kadar Büyük Taarruzun tüm hazırlıklarının tamamlanması kararlaştırılmıştır.

18 Kasım 1921 tarihli Mustafa Kemal Paşa imzalı karar ile 2. Ordu Komutanlığına Tümgeneral Yakup Şevki Paşa tayin edilmiş ve bu tayin emri şu şekilde yayımlanmıştır.[37]

> 1. Batı Cephesinde bulunan birliklerin Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olarak iki ordu hâlinde düzenlenmesi ve idare edilmesi uygun görülmüştür. Menzil hizmetleri, Cephe Komutanlığı tarafından yürütülecektir.
> 2. 2'nci Ordunun Komutanlığına Tümgeneral Yakup Şevki tayin edilmiştir.
> 3. 2'nci Ordu Karargâhı, Batı Cephesi tarafından Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile muhabere edilerek kurulacaktır.
> 4. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne, Batı Cephesi Komutanlığına ve Tümgeneral Yakup Şevki'ye tebliğ edilmiştir.

28/29 Temmuz gecesinde ordu komutanlarına da taarruz planın son şekli açıklandı. Açıklanan bu plana 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa karşı çıkmış ve askerî hazırlıkların bu planı uygulayabilecek düzeyde olmadığını belirtmiştir.

Türk ordusunun Batı Cephesi, Birinci ve İkinci Ordular, bir süvari kolordusu ve Kocaeli grubundan oluşmaktaydı. Bunların toplamı 18 piyade ve 5 Süvari Tümeniydi. Ayrıca bir ağır topçu alayı, üç inşaat taburu, bir istihkâm taburu, bir istihkâm depo taburu, bir muharebe depo taburu, bir muharebe bölüğü, bir uçak bölüğü, bir telsiz istasyonu, bir karargâh muhafız bölüğüyle bir süvari takımı, 3 seyyar hastane vardı.[38]

Batı Cephesi kuvvetlerinin konuşları ise şöyleydi: Batı Cephesi karargâhı Akşehir'de, Kocaeli Grubu karargâhı Geyve istasyonunda, İkinci Ordu karargâhı Bolvadin'de, Beşinci Süvari Kolordusu Ilgın'da, Birinci Kolordu karargâhı ise Çay'daydı. Karargâha bağlı birçok tümen ise cephenin değişik hatlarında bulunmaktaydı. [39]

Askerî kuvvet olarak Batı Cephesinin genel mevcudu 8.658 subay, 199.283 er, 67.974 hayvan, 45.530 ester ve beygir (geri

[37] İSH., K.4282, G. 19, B. 12.

[38] İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz Başkumandan Meydan Muharebesi*, İstanbul 1986, s.63.

[39] *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz*, Cilt II, s.9-10.

kalanları öküz ve eşek), 86 otomobil ve 3.141 beygir arabası, 1970 öküz arabası, 2318 kağnı, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5.282 kılıç ve 10 uçaktı.[40]

Yunan ordusu dörder tümenli üç kolorduyla (1., 2., 3.) üç alaylı bir süvari tümeni ve orduya bağlı birliklerinden oluşuyordu. Ayrıca bağımsız dokuz piyade alayları da vardı. Yunan Başkumandanı karargâhı İzmir'deydi.[41] Birinci Kolordu karargâhı Afyonkarahisar, İkinci Kolordu karargâhı Gazlıgöl'de, Üçüncü Kolordu karargâhı ise Eskişehir'dedir. Yunan ordusunda 6418 subay, 218.205 er, 450 top, 90.000 tüfek, 3.139 hafif ve 1.280 ağır makineli tüfek, 63,721 hayvan, 4.036 kamyon, 1.776 otomobil, 50 uçak mevcuttu.

Bu süreçte özellikle Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü ve Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğünün gerçekleştirdiği yoğun faaliyetler neticesinde iki ordu arasındaki bariz üstünlük en aza indirilmiş ve Türk ordusu sürekli takviye edilmiştir. Türk ordusuyla Yunan ordusu karşılaştırıldığında, insan ve tüfek sayıları birbirine yakın, ancak hafif ve ağır makineli tüfek, top, uçak ve motorlu araçlar Yunan ordusunda daha fazla, süvari birliklerinde ise Türk ordusunda üstünlük vardır.

SONUÇ

İstiklal Savaşı dönemi, Türk milleti için çok zor ve çetin şartlar altında geçen ve her türlü fedakârlığın yapıldığı bir süreçtir. "Ordu-Millet" dayanışması ve topyekûn harbin en önemli örneğinin sergilendiği bu mücadelede özellikle 1921 ve 1922 yılları önem arz etmektedir. Cephelerde verilen mücadeleler kadar cephe gerisinde gösterilen mücadele azmi Anadolu işgalini sonlandıran en önemli emare olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Kemal Paşa zaferden hemen sonra millete yayınladığı beyannamede bunu açıkça ifade ederken Türk milletine olan güven ve şükran duygularını da dile getirmektedir (EK-4). Gerek lojistik ve gerekse tedarik konusunda Meclisin göstermiş olduğu kararlılık bu sürecin hukuksal olarak başarılı geçtiğinin ve bir dayanağının olduğunun işaretidir.

---

[40] *Age.*, s.9-10.

[41] Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1999, s. 19.

Büyük Taarruz öncesi yapılan hazırlıklar, cephenin taarruz gücünü artıracak önlemleri içermektedir. Gerek Mecliste alınan Harp Encümeni kararları ve gerekse Sakarya Meydan Muharebesi öncesi uygulamaya başlanan Tekalif-i Milliye uygulamaları Türk ordusunun ihtiyaçlarını gidermek için atılan önemli adımlardır. Uygulanacak harp stratejinin başarıya ulaşabilmesi maksadıyla her türlü plan zor şartlar altında Anadolu'nun her köşesinde fedakârca gerçekleştirilmiş ve Anadolu'nun işgali sonlandırılmıştır.

Yunanların Anadolu'dan tamamen atılmaları için Türk ordusunun kesin sonuçlu bir muharebe kazanması gerekmektedir. Bu ise yapılacak topyekûn hazırlıkla mümkün olabilecektir. Özellikle dış kamuoyunda gerek Yunanlar gerekse İngilizler, mevsimin ilerlemiş olduğu, Türk Hükümetinin içinde bulunduğu güçlükler ve Anadolu'daki ekonomik durumun ağırlığı sebebiyle Türk ordusunun genel bir taarruzunu imkânsız görmektedirler.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise bu hesaplarının dışında taarruz hazırlıklarını sürdürmek suretiyle gerçekçi bir yol izliyor; ancak taarruzun zamanını ve şeklini son derece gizli tutuyordu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "Yarım hazırlıkla, yarım tedbirlerle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha kötü idi." Bu çerçevede tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçildi ve memleketin maddî ve manevi bütün güçleri seferber edilerek taarruz zamanının geldiğine karar verildi.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE Arşivi), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu1172, Gömlek 65, Belge 65-1.

İSH., K.1120, G.100, B.1a.

İSH., K.1117, G.1, B.1a.-1aa,1ab.

İSH., K.1148, G.12, B.12-62.

İSH., K.1547, G. 44, B. 1.

İSH., K.1536, G. 100, B. 1.

İSH., K.1536, G. 100, B. 1-2.

İSH., K.1536, G. 100, B. 1-3.
İSH., K.1547, G. 44, B. 1.
İSH., K.1536, G. 100, B. 1.
İSH., K.1547, G.100, B. 1-2.
İSH., K.1536, G. 100, B. 1-3.
İSH., K.1547, G. 43, B. 1-3.
İSH., K.1547, G. 47, B. 1-2.
İSH., K.1148, G.13, B.13-16a.
İSH., K.1547, G. 60, B. 1.
İSH., K.4282, G. 19, B. 12.
İSH., K.1109, G.140, B.140-2,3.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE Arşivi), Atatürk Koleksiyonu: ATA ZB, K. 40, G. 6, B. 6-2.

2.Kitap, Dergi, Gazeteler

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 62, Sayı 130, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Ocak 2013.

Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Ankara 1940.

Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkumandan Meydan Muharebesi,* İstanbul 1986.

Aykut, Fahri, *İstiklâl Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri,* Askerî Matbaa, İstanbul 2006.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı,* Başbakanlık Basımevi, Ankara 1971.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi(Afyon'dan İzmir'e Kadar),* Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1999.

Erikan, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Müderrisoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990.

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele-I (1919-1922),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Özçelik, Ayfer, "Büyük Taarruza Hazırlık, (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Özlü, Hüsnü, *On Yıllık Harpte Askerî Harekât Değerlendirmeleri (1912-1922) Makaleler-Bildiriler,* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2021.

Özlü, Hüsnü, "Türk İstiklal Savaşı'nda Harp Encümeninin Kuruluşu ve Karadeniz Üzerinden Yapılan Lojistik ve İkmal Faaliyetlerinin Değerlendirmesi", *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon 2020.

Özlü, Hüsnü, Türk İstiklal Savaşı'nda Batı Cephesi'nin Lojistiğinde İki Karar: Tekalif-i Milliye Emirleri ve Harp Encümeni Uygulamalarının Değerlendirmesi", *Milli Mücadelede 1921*, Nobel Yayını, Ankara 2021.

Saruhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* Cilt IV, Ankara 1978.

Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, 15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923, Cilt 7, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1975.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz, Cilt II, 6. Kısım, 2.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türkmen, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşanın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt 20, Sayı 58, Ankara 2004.

EK-1

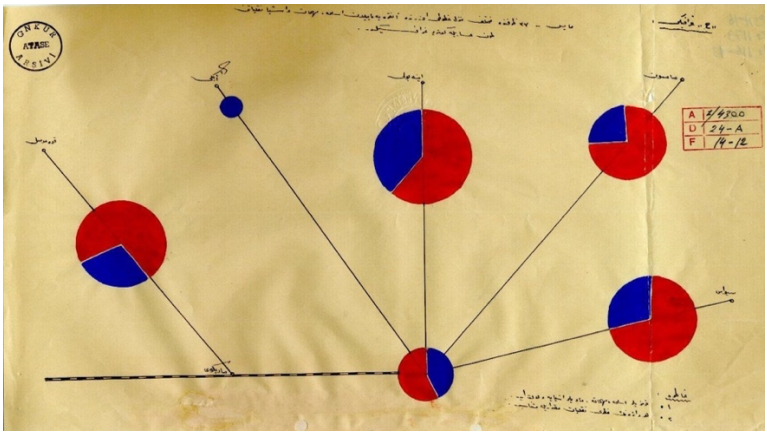

Mayıs 1921 yılı zarfında muhtelif menzil noktaları üzerinde Ankara'ya yapılan sevkiyat.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1179, Gömlek No:116, Belge No:116AL.

EK-2

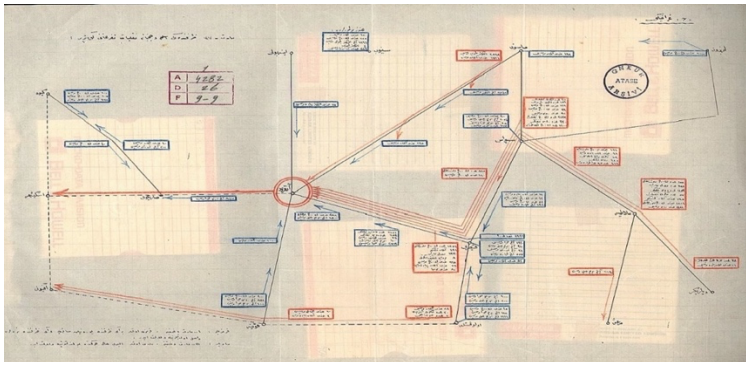

Mart 1921 zarfındaki esliha ve cephane nakliyatı teferruatını gösterir grafik.

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:599, Gömlek No:10, Belge No:10Aİ.

EK-3

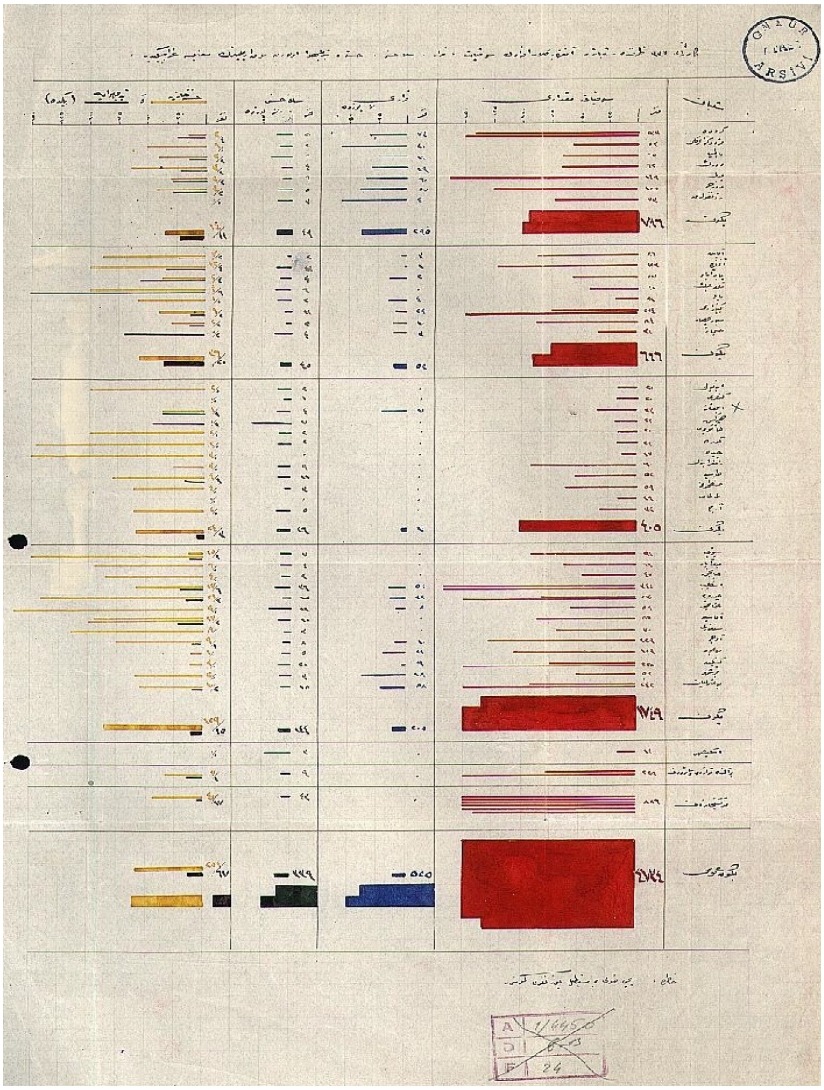

1921 yılı Ocak ayında Şubattan Ankara'ya gelen erzak, sevkiyat, efrad

Kaynak: ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:565, Gömlek No:77, Belge No:77AI.

EK-4

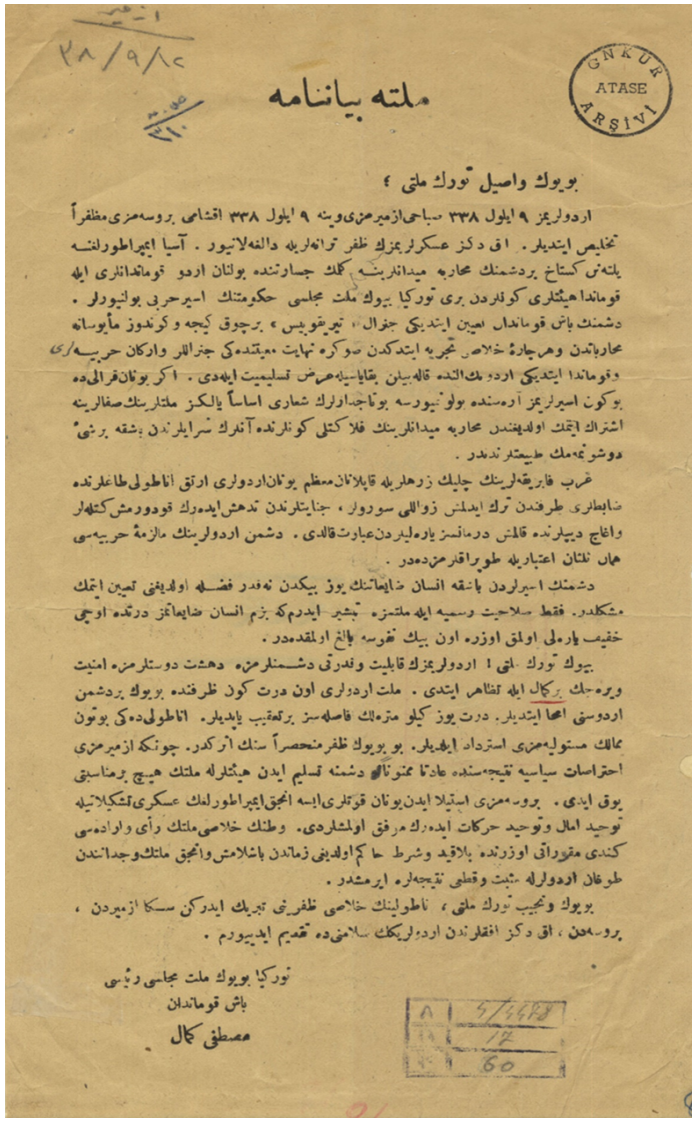

ملته بياننامه

بويوك واصيل تورك ملتى ؛

اردولريمز ٩ ايلول ٣٣٨ صباحى ازميرمزى وينه ٩ ايلول ٣٣٨ اقشامى بروسه‌مزى مظفراً تخليص ايتديلر. اق دكز عسكرلريمزك ظفر ترانه‌لريله دالغه‌لانيور. آسيا ايمپراطورلغنه يلته‌نى كستاخ بردشمنك محاربه ميدانلرينه كلمك جسارتنده بولنان اردو قوماندانلرى ايله قوماندا هيئتلرى كونلردن برى توركيا بيوك ملت مجلسى حكومتنك اسير حربى بولنيورلر. دشمنك باش قوماندان تعيين ايتديكى جنرال « تيريقوبيس » برچوق كيجه و كوندوز مأيوسانه محارباتدن وهر چارهٔ خلاصى تجربه ايتدكدن صوكره نهايت معيتنده‌كى جنراللر واركان حربيه‌لرى وقوماندا ايتديكى اردونك النده قاله‌بيلن بقاياسيله عرض تسليميت ايله‌دى. اكر يونان قرالى‌ده بوكون اسيرلريمز آره‌سنده بولونميورسه بوتاجدارلرك شعارى اساساً يالكز ملتلرينك صفالرينه اشتراك ايتمك اولديغندن محاربه ميدانلرينك فلاكتلى كونلرنده آنلرك سرايلرندن باشقه برشىء دوشونمه‌مك طبيعتلرندندر.

غرب فابريقه‌لرينك چليك زرهلريله قاپلانان معظم يونان اردولرى ارتق اناطولى طاغلرنده ضابطلرى طرفندن ترك ايدلمش زواللى سورولر، جنايتلرندن تدهش ايده‌رك قودورمش كتله‌لر واغاج ديپلرنده قالمش درمانسز ياره‌ليلردن عبارت قالدى. دشمن اردولرينك مالزمهٔ حربيه‌سى همان نلتان اعتباريله طوپراقلرمزده‌در.

دشمنك اسيرلردن باشقه انسان ضايعاتنك يوز بيكدن نه‌قدر فضله اولديغنى تعيين ايتمك مشكلدر. فقط صلاحيت رسميه ايله ملتمزه تبشير ايدرم‌كه بزم انسان ضايعاتمز درتده اوچى خفيف ياره‌لى اولمق اوزره اون بيك نفوسه بالغ اولمقده‌در.

بيوك تورك ملتى! اردولريمزك قابليت وقدرتى دشمنلرمزه دهشت دوستلرمزه امنيت ويره‌جك بركمال ايله تظاهر ايتدى. ملت اردولرى اون درت كون ظرفنده بويوك بردشمن اردوسنى امحا ايتديلر. درت يوز كيلو متره‌لك فاصله‌سز برتعقيب ياپديلر. اناطولى‌ده‌كى بوتون ممالك مستوليه‌مزى استرداد ايلديلر. بو بويوك ظفر منحصراً سنك اثركدر. چونكه ازميرمزى احتراسات سياسيه نتيجه‌سنده عادتا ممنوناً دشمنه تسليم ايدن هيئتلرله ملتك هيچ برمناسبتى يوق ايدى. بروسه‌مزى استيلا ايدن يونان قوتلرى ايسه انجق ايمپراطورلغك عسكرى تشكيلاتيله توحيد امال وتوحيد حركات ايده‌رك موفق اولمشلردى. وطنك خلاصى ملتك رأى واراده‌سى كندى مقوراتى اوزرنده بلاقيد وشرط حاكم اولديغى زماندن باشلامش وانجق ملتك وجداندن طوغان اردولرله مثبت وقطعى نتيجه‌لره ايرمشدر.

بويوك ونجيب تورك ملتى، ناطولينك خلاصى ظفرينى تبريك ايدركن سكا ازميردن، بروسه‌دن، اق دكز افقلرندن اردولريكك سلامتى‌ده تقديم ايدييورم.

توركيا بويوك ملت مجلسى رئيسى
باش قوماندان
مصطفى كمال

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal'in Millete Beyannamesi
Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 80, Belge Nu. 1777, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Ağustos 1981.

1922 Senesi TBMM Gizli Celselerinde Jandarma

Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çekilmesinin belgesi olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile sınırların korunup asayişin sağlanması için lazım görülen askerin haricindekiler terhis edilmiş, bu bağlamda jandarmanın öne çıktığı bir süreç başlamıştır ki 16 Mart 1920 tarihli işgalinden sonra da İstanbul'un jandarmayla alakalı kararları geçersiz kabul edilerek TBMM'nin açılmasına müteakip Milli Müdâfaa Vekaleti'ne bağlı Umum Jandarma Kumandanlığı kurulmuştur[1]. Bu süreçte Milli Mücadele taraftarı oldukları gerekçesiyle 31 jandarma subayı ve 51 jandarma eri 11 Mayıs-21 Ağustos 1920 tarihleri arasında gıyaben idama mahkum edilmişlerdir[2]. 26 Mayıs 1920'de Müdâfaa-i Milliye Vekaleti'ne bağlı olarak "*Müdâfaa-i memleketin temin ve asayiş-i umuminin layıkıyla tesisi için*" Seyyar Jandarma Müfrezeleri kurulmasına dair tasarı kabul edilirken[3] 9 Eylül'de ise silah altındakilerin gönüllü olarak Seyyar Jandarmaya kabul edilmesine dair tasarı yasalaşmıştır[4].

Sevr'e göre "*14 Sabit Jandarma Alayı, 37'si Sabit 17'si müstakil 54 Sabit Jandarma Taburu, 15 Seyyar Jandarma Süvari Bölüğü, Sabit Jandarma Taburlarına bağlı 162 Sabit Jandarma Piyade Bölüğü ile Seyyar İhtiyat Jandarma Piyade Bölüğü, her taburda birer Jandarma Makineli Tüfek Bölüğü"* şeklinde teşkilatlandırılan jandarmada 1183 subay, 23.743 er ve erbaş olmasına karar verilmiştir ki Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmeyen Sevr'in jandarmayla alakalı bu

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Bilecik/Türkiye.
selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr
ORCID NO: 0000-0001-6828-1679

[1] Selma Göktürk Çetinkaya, "Umum Jandarma Kumandanlığı'nın Tarihi Gelişimi ve Değişimi (1919-1939)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, 3, s. 979.

[2] Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanlığı, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, Türk Harp Tarihinde Jandarma*, C. 2, Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 136-137.

[3] BCA, Kararlar Daire Başkanlığı 30.18.1.1/1.1.19. 26 Mayıs 1920.

[4] BCA, Kararlar Daire Başkanlığı 30.18.1.1/1.11.11. 9 Eylül 1920.

maddeleri de geçersiz kalmıştır. Nitekim I. İnönü Muharebesi ardından toplanan Londra Konferansı'nda işgal devletleri, jandarma sayısını 45 bine çıkarmayı teklif etmişlerdir[5]. Bu süreçte Seyyar Jandarma Müfrezelerinin kaldırılmasına gidilmiş; 10 Şubat 1921 tarihinde Müdâfaa-i Milliye Vekili ve Kozan Mebusu Fevzi (Çakmak) Paşa'nın "*düşman taarruzunun devam ettiği dönemde cephe gerisindeki isyanları bastırmakla düşmanla mücadele etmek arasında sıkışıp kalan jandarmayı rahatlatmak adına oluşturulan seyyar jandarma yapılanmasının artık kaldırılabileceği*" yönündeki teklifi üzerine bu yapılanmaya son verilmiştir[6]. 1922'de toplam jandarma sayısı "*on dört bin altı yüz yirmi bir piyade; 5308 süvari, ceman 19.659'dur. Bu miktarın da iki bin üç yüzü mükellef efrattır*"[7] ve Milli Mücadele Döneminde geniş bir görev sorumluluğuna sahip olan jandarma gerek cephede gerekse cephe gerisinde aktif rol almıştır. Asayişi sağlama hususunda, özellikle de eşkıya ile baş etmede kendisinden çok şey beklenmekle beraber jandarmanın bulunduğu bölgelerde halk ile bilhassa iaşe açısından yaşadığı sorunlar, eşkıya ile baş etmede yetersiz kalması ve bunların gerekçesi olarak gösterilen maaşlarının ödenememesi gibi problemler TBMM'nin gündeminde sıcaklığını muhafaza etmiştir. Bu hal, İstiklal Harbi'nin son senesi olan 1922'de de geçerli olmuştur ki çalışmanın sınırlarını çizen gizli celselerde de sıkça jandarmanın sıkıntıları ve kendisinden kaynaklandığı düşünülen sıkıntılar üzerinde durulmuştur. Bu minval üzere söz alan mebusların iki ayrı yönden olaya yaklaştığını da belirtmek gerekir. Özellikle asayiş sıkıntılarının yoğun yaşandığı yerlerin mebuslarının konuya yaklaşımlarındaki hassasiyetin de hissedildiği göze çarpmaktadır. Çalışma, iki başlık altında, 1922 senesini altı aylık iki döneme ayırarak hazırlanmış olup kronolojik bir düzen içinde ilerlemektedir.

[5] *Türk Harp Tarihinde Jandarma*, C. 2, s. 264-265.

[6] Göktürk Çetinkaya, agm., s. 979.

[7] Selma Göktürk Çetinkaya, "Millî Mücadele Döneminde Ertuğrul Sancağında Manzara-i Umumiye", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 71, Mayıs 2021, s. 653- 677, s. 658.

1. 1922'nin İlk Yarısında TBMM Gizli Celselerinde Jandarma

1922 yılı içinde TBMM Gizli Celselerinde jandarma konusu ilk olarak 19 Ocak Perşembe günü gündeme gelmiş, bu tarihte İcra Vekilleri Heyeti'nin 4 Aralık 1921'de sunduğu teslim olacak eşkıyanın kovuşturulmasının ertelenmesine yönelik tezkeresine dair Adliye Encümeni'nin 1 Ocak 1922'de karara bağlayıp 9 Ocak'ta Meclis'e sunduğu mazbatası görüşülmüştür. Eşkıyalıktan vazgeçen Katil İlyas ve arkadaşlarının afları özelindeki Hükümetin üç maddelik kanun teklifi, genel anlamda I. Dünya Harbi'nin son sürecinde artan ve daha sonra da devam edegelen firar olaylarının Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan idari ve askeri çözülmeyle daha da şiddetlendiğini ve bu süreçte eşkıyalığa başlayan Katil İlyas ve arkadaşlarının hükümetin kovuşturmalarından çekindiğinden teslim olamadıklarının ve bu nedenle Milli Mücadelede yer alamadıklarının anlaşıldığını gerekçe göstererek bir ay içinde teslim olacakların işlemlerinin ertelenmesine yöneliktir. Bu bağlamda Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey ve Umum Jandarma Kumandanı Galip Bey[8] ile de görüşen Adliye Encümeni, birinci maddedeki hükümetin belirleyeceği bir ay içinde teslim olanların işlemlerinin ertelenmesi şeklindeki kısmı o ana değin teslim olanlarla kanunun ilanından itibaren bir ay içinde teslim olacaklar hakkında kovuşturmanın ertelenmesi ve gerektiğinde bazı kayıtlar ile şartların belirlenmesine hükümetin yetkili kılınması şeklinde düzenleyerek kabul etmiştir.[9] Konuyla ilgili olarak ilk sözü Konya Mebusu Vehbi (Çelik) Efendi almıştır. Hükümetin hakkından gelemeyeceği eşkıyanın olmadığını ancak eşkıyanın ardından giden jandarmanın görevini suiistimal ettiğini belirten Vehbi Efendi, bu durumda "*eşkıyayı meşhure*"den ayrı jandarmayı da "*eşkıyayı marufe*" şeklinde zikretmiştir. Jandarma tarafından takip edilmeyen ve üzerine gidilmeyen eşkıyanın köylüler

[8] Ali Galip Bey 1921'de görevi Albay Bahattin (Ertürk) Bey'den devralmış ve 1923'e değin Umum Jandarma Kumandanlığını üstlenmiştir. 1923'te Baha Hurşit (Süel) Bey bu göreve getirilirken 1924-1930 arasında ise Albay-Tümgeneral Ahmet Zeki Soydemir komutan olmuştur. 1930'dan itibaren beş sene boyunca Korgeneral Kazım Orbay Umum Jandarma Kumandanlığı yapmış, 1935'ten 1938'in bitimine değin bu vazife Korgeneral Naci Tınaz'da kalmıştır. Bkz. Göktürk Çetinkaya, "Umum Jandarma Kumandanlığı'nın Tarihi Gelişimi…", s. 980.

[9] Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (*TBMMGC)*, Devre 1, Cilt 16, 147. İnikat, 2. Celse, 19 Ocak 1922, s. 634-635.

tarafından helak edildiğini fakat o yerin jandarma komutanının sorunu kendisi çözmüş gibi rapor ettiğini, jandarma eşkıyaya takibat yaptığında da onu beslemek zorunda kalan köylüye baskı uygulayıp bu kesime yönelik işlemler yaptığını belirtmiştir. Halkın zulümden kurtulması için eşkıyanın bitirilmesini, beş on kişilik "*eşkıyayı meşhure*"nin de affedilmesini söyleyen Vehbi Efendi, önceden iki kez affedildiği halde eylemlerini sürdüren Katil İlyas için son bir hakkının kaldığını şu cümlelerle izah etmiştir: "*Efendiler şeriatta tecrübe üçe kadardır. Üçüncüden sonra tecrübe olunmaz. İki defa af olunmuş, nefsini ıslah etmemiş üçüncü defa biz af edelim, düzelmezse Allah da onun belasını verir. Rica ederim uzatmayalım bunu af edelim*."[10] Vehbi Efendi'den sonra söz alan Karesi Mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ise jandarmanın eşkıya olarak gösterilmesini eleştirerek sekiz on aydan beri maaşı ödenmeyen ve sağlığı düşünülmeyen jandarmanın ölümünde de düşünülmeyeceğini, sorunun asker ya da jandarma olmadığını, idare ve zihniyet meselesi olduğunu ifade etmiştir. Kendisi hakkında sürekli şikayette bulunulan jandarmanın ıslahı için bir girişimde bulunulmadığını söyleyen Basri Bey, Meclis'e getirilen jandarmayla polisin tevdiine yönelik layihanın üzerinde henüz görüşülmediğini, problemin zabıta ve inzibat güçlerinin düzenlenip ıslah edilmesine dair olduğunu belirtmiş ve o ana değin eşkıyanın yok edilmesinde jandarmadan çok halkın çaba sarf ettiği konusunda Vehbi Efendi'ye hak verdiğini eklemiştir. Ancak her yerde halkın aynı başarıyı göstermediğini de belirten Basri Bey, kimi yerlerde halka gerek kalmadığını kimi yerlerde ise eşkıyaya silah doğrulttuğu için cezalandırılıp tutuklananların olduğunu dile getirmiştir. Esas sorunun jandarma olduğunu söyleyen Basri Bey'e göre hem jandarma için önlemler alınmalı hem de eşkıyayı yok eden halka yetki verip sorumluluk üstlenmeyeceği de söylenmelidir. Beş on kişiden ibaret Katil İlyas ve arkadaşlarının zorbalığına binlerce kişinin maruz kaldığını, eşkıyanın bitirilmesi için altı bin jandarmaya değil az sayıda kuvvet ve hileye ihtiyaç olduğunu, bunun da idarenin meselesi olduğunu söyleyen Basri Bey'in sözleri şu şekilde devam etmiştir:

> "Efendiler eğer hakikaten gerek jandarma ile gerek halk kuvvetleriyle biz bu eşkıyaları yok etmekten acizsek beyhude Meclis diye, hükümet diye kurulmayalım. Aciz değiliz.

[10] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 16, 147. İnikat, 2. Celse, 19 Ocak 1922, s. 635-636.

> Binaenaleyh af edelim demek de bir mantık değildir efendiler. Bu mesele hükümet için bir izzet-i nefis, bir haysiyet meselesidir. Mahallin jandarma kumandanlarının umumu jandarma kumandanlarının yok etmeye gücü yeter - olamıyorlarsa büyük bir inkılap yapan Fethi Beyefendi gidip bu işi yapmalıdır. Çalışmalıdır, eğer biz beş on adama aciz olup da affa kalkışacak olursak kıymetimiz kalmayacaktır, manamız kalmayacaktır. Yalnız kırk asker öldüren adam af olunmaz. Binlerce nüfus... adaletin cezası da vardır. Binlerce nüfus-u İslamiye bunların silahı altında titremekte iken zavallı faninin hukukunu ayaklar altına alıp dururken, bunları görmeyip de eşkıyayı af ne hikmeti idare ile ne akılla ne mantıkla kabili telif değildir. Binaenaleyh bendenizce Heyet-i Vekile, daha doğrusu Dahiliye Vekaleti, daha doğrusu Umum Jandarma Kumandanlığı bu işi bir izzet-i nefis meselesi tanımalı ve bunları ne olursa olsun tepeletmeli. Başkaca yapılacak yolu yoktur. Efendiler birçok seçim dairemizde eşkıya affının fena bir şey olduğunu anladık binaenaleyh affı değil, bunları yok etmeyi düşünelim."[11]

Basri Bey'den sonra söz alan Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, Katil İlyas ve arkadaşlarının Sungurlu'da jandarma zabitanının bulunduğu haneyi basıp teslim olmaya geldiklerini ve bu konuda aracılık etmelerini istediklerini söyleyerek olayı Sungurlu Kaymakamının Çorum Mutasarrıflığına bildirdiğini oradan da kendilerine haber geldiğini eklemiştir. Bu kadar vukuatı olan birini yok etmeye bölgedeki kuvvetin yeterli gelmeyeceğini ve fakat hükümetin buraya güç sevk edebileceğini, ancak bu durumda da müfrezelerin yanında erzak götüremediğinden bölge halkına yük olunduğunu, halkın da şikayetlerde bulunduğunu belirten Ali Fethi Bey, Kırşehir Mutasarrıflığının halkın huzurunun sağlanması için eşkıyanın talebinin kabul edilmesini önermesi üzerine konuyu önce Hükümete, onların da kabul etme taraftarı olması üzerine Meclis'e getirdiğini söylemiştir. Bu çetenin eşkıyalık faaliyetlerine son verdiğini, eğer kanun kabul görmezse tekrar dağa çıkıp harekete geçeceklerini belirten Ali Fethi Bey, kendilerinin de bunun üzerine müfreze göndermek zorunda kalacaklarını, karışıklığın yeniden

[11] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 16, 147. İnikat, 2. Celse, 19 Ocak 1922, s. 636.

başlayacağını, ayrıca bu müfrezelerin çoğunun Pontus eşkıyasıyla[12] meşgul olduğundan Katil İlyas ve çetesinin üzerine gönderilmesinin Pontus'un işine geleceğini söyleyerek tekrar eşkıyalığa başlarlarsa bunların cezalandırılacağını eklemiştir. Jandarmayla ilgili Vehbi Efendi'nin ağır ithamlarda bulunduğuna dikkat çeken Ali Fethi Bey, jandarmanın kusursuz olmadığını, ama bu kusurun "*eşkıyayı marufe*" derecesinde bulunmadığını, memleketin evladı olan jandarmanın da evladımız ve kardeşimiz olduğunu, düzenli maaş alamadıklarının tüm asayiş durumuna yansıdığını ancak bundan dolayı tüm jandarmaların itham edilmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. "*Hakikatten namuslu, hamiyetli efrat vardır. Zabitan vardır ve şimdiye kadar külliyetli miktarda firari tutup sevk etmişlerdir. Bunların da hidematını takdir etmek zannederim insaf ve kadirşinaslık icabatıdır*" sözleriyle konuşmasını tamamlayan Dahiliye Vekilinden sonra kürsüye gelen Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey Adliye Encümeni'nin kabul ettiği şeyin bu eşkıya çetesine dair kovuşturmanın ertelenmesi olduğunu söylerken Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey, hükümetin böyle bir şey yapmasının doğru olmadığı yönünde tenkitte bulunmuştur. "*Arkamızda böyle bir hainleri beslemek doğru mudur; bunun başını koparmak mümkün değil midir?*" diyen Salahattin Bey, Dahiliye'nin örtülü ödeneğinin ne zaman biteceğini sormuştur. Hafız Mehmet Bey, cevaben yasaların suiistimal edileceği zannının oluşması halinde hükümetin düşürülmesinin gerektiğini, hükümet devam ettikçe işlerin yürüyeceği düşünülerek hareket edileceğini söylemiştir[13].

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey'in konuyla alakalı olarak Katil İlyas ile çetesinin ele geçirilmesinde hükümetin aczine dair sözleri üzerine Ali Fethi Bey ile arasında münakaşa yaşanmış, "*Kırk kişinin kanına girmiş olan bir adamı af ediyorsunuz. Adalet mi yapıyorsunuz? Aciz değil de nedir? Efendiler katiyen bu kanunun kabulü demek*

[12] İşgal kuvvetlerinin Anadolu'daki faaliyetleriyle hayallerine daha da bağlanan Pontusçular, Milli Mücadele boyunca hareketlerine devam etmişler, Yunanlarla iş birliği yaparak bulundukları yerlere hakim olmaya çalışarak İslam unsurlara sürekli zorluk çıkartmışlardır. Bkz. Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 222. Pontus meselesi 1923'ün başında halledilmiş, 10.886'sı etkisiz hale getirilmiş, 11.188'i ölmüş, diğerleri Yunanistan'a gitmiştir. Bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006, s. 104.

[13] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 16, 147. İnikat, 2. Celse, 19 Ocak 1922, s. 636-638.

Meclisin gayesine doğru gitmek için adım atmak değil, bilakis onun önüne bir set, bir duvar çekmektir" diyerek teklifin reddini istemiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ise milletin askeri, jandarmayı, Büyük Millet Meclisi'ni, Hükümeti beslediğini ama hayatını koruyamadığını, eşkıya ile ancak eşkıyanın mütareke yapabileceğini, devletin bunu yapamayacağını, yapmasının ise gücünün olmadığının göstergesi olduğunu söylemiş ve sevk edilecek altı bin jandarmanın bölgede yapacağı tahribin eşkıyanınkinden aşağı olamayacağını belirterek "*bir fırka askerin uğradığı köyde ot bitmez*" demiştir. Dağlardaki en az iki bin eşkıyanın yakalanması için gönderilecek gücün köylünün son öküzünü yiyeceğini belirterek on beş eşkıyanın hakkından gelinemediğine göre henüz hükümet oluşturmayı başarabilen bir millet olunamadığını ifade etmiştir. Affın hükümete yakışmadığını, affın köylüyü zarara uğrattığını, altı, sekiz bin jandarmanın bölgeye gönderildiği takdirde son köylüyü soyacaklarını ve eşkıyaların yine dağlarda gezeceğini dile getiren Hüseyin Avni Bey, Dahiliye'ye iki yüz bin lira örtülü ödenek verildiğini söylerken Ali Fethi Bey'in itirazı üzerine "*yüz bin lira, elli bin lira, on bin lira olsun; bundan bir miktarını vererek birkaç şakiyi şaki ile öldürmek siyasetini kullanamadınız mı?*" demiştir. Askerin tek bir eşkıya yakalayamayacağını, çıngırağının sesinin kendisinden önce eşkıyaya varacağını ve kaçan eşkıyanın İran'a kadar gideceğini, geçtiği yerlerde ot bırakmayacağını, arkasından giden ordunun da köylüyü zarara uğratacağını, hükümet şanına yakışır bir hükümet kurulması gerektiğini söyleyerek jandarmayı neden beslediklerini sormuştur. Böyle bir teklifle gelen hükümet huzurdan kovulamıyorsa affetmekten başka bir şeyin yapılamayacağını ve Meclis'in de bu acizliğe iştirak edeceğini söylemiştir. Ali Fethi Bey konunun hükümet meselesine getirilmeye çalışıldığını, isterlerse bunun yapılabileceğini ama verilen af vaadine uyulmadığı takdirde bölgede eşkıyalığın yeniden başlayacağını, bunun da Rum eşkıyasının takibini zorlaştıracağını, konuya bu açıdan bakılması ve affın olması gerektiğini söylemiştir[14].

Buna mukabil Sivas Mebusu Emir (Marşan) Paşa, Yunanların ilerlediği süreçte Büyük Millet Meclisi'nin, ailelerin ve hükümet

[14] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 16, 147. İnikat, 2. Celse, 19 Ocak 1922, s. 639-640.

yüklerinin Kayseri'ye gönderildiği zaman arkadan vuran, bu bağlamda Yunan'a yardım eden bir adamın affedilmemesini, böylelerinin kanunen affın dışında tutulduğunu, bunların üzerine altı bin süvarinin gönderilememesini anlayamadığını belirtmiş, Ali Fethi Bey de 20 kişilik bir çete karşısında hükümetin aciz olmadığını, ülkede bir an önce huzuru sağlamaya, köylüyü rahat ettirmeye çalıştıklarını ve bunun için de konuyu böyle çözmeyi uygun gördüklerini açıklamıştır. Bunun üzerine Emir Paşa kış olduğundan eşkıyanın dağda yaşayamayacağını, Sivas'a ve Tokat'a geçemeyeceğini, Yozgat, Maden, Kırşehir ve Çorum dışına çıkamayacağını söyleyerek bunların buralarda nasıl barındığını sormuş, Ali Fethi Bey'in köylere gittiklerini söylemesi üzerine de bunun doğru olmadığını, konakta takip memurlarıyla birlikte kaldıklarını ifade etmiştir. Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey de hükümetin sadece Katil İlyas'tan bahsetmediğini, Lazistan'da da pek çok sorunun olduğunu, hükümete bir aylık süre verilmesinin memlekete sükunet gelebilmesi için gerektiğini söylemiştir. Bunun bir af değil erteleme olduğunu ve İstanbul'da da zamanında uygulanan bir usul olduğunu, önceden de Kastamonu'da benzeri bir konuda kabule gidildiğini anlatmıştır. Netice itibariyle bu konuyla ilgili sunulan tüm maddeler kabul edilmiştir[15].

1921 yılına dair Muvazene-i Umumiye Kanun Layihasının görüşmelerine devam edilen 11 Şubat 1922 tarihli gizli celseye bakıldığında konuyla ilgili söz alanlar arasında yer alan Mersin Mebusu Salahattin Bey, harcamalarda tasarrufa gidilebileceği hususunda askeri idare bahsine değinerek fazla teşkilatçılıktan yakınmıştır. Askeri yönetimde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Müdâfaa-i Milliye Vekaleti'nin birbirleriyle görüşmeden çalıştıklarını, ayrı teşkilat yaptıklarını, tahsisat-ı munzama istenmediğini, hesabın iç içe geçmiş olduğunu, amirin kim memurun kim olduğunun belli olmadığını belirterek bu iki başlılığın kalkması gerektiğini söylemiştir. Önceden de askeri idarenin başının birleştirilmesini dile getirdikleri halde bunun yapılmadığını ifade eden Salahaddin Bey, bu sağlanırsa masraflarda da tasarrufa gitmenin mümkün olabileceğini öne sürmüştür. Konuşmasının devamında kimi

[15] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 16, 147. İnikat, 2. Celse, 19 Ocak 1922, s. 640-642.

fazlalıklara değinen Mersin Milletvekili, jandarma ile polisin birleştirilmesi konusunu açarak zengin bir millet olmadığımızı söylemiştir. Bin sekiz yüz polisin kırk lira maaşla ve bir zabit jandarma maaşıyla görevli olduğunu belirterek "*70 bin memurdan ibaret olan bir hükümet, yedi milyon kişilik Anadolu'da müstahsillerden elbet çok*" demiştir. Harcamaların en büyük kısmının toplam gelirlerin bir buçuk katına denk gelecek şekilde ayrıldığı Müdâfaa-i Milliye'nin bütçesinde beş milyon liranın tasarruf edilebileceğine dikkat çekmiştir[16]. Layihanın görüşülmesine 16 Şubat'ta da devam edilmiştir ki aynı celsede gündeme gelen konulardan birisi de Tekalif-i Milliye olmuştur. Muvazene-i Maliye Encümeni, bu kapsamda alınan malların tahsil edilmesinde bazı suiistimallerin olduğuna yönelik bir mazbata düzenleyerek konuyla alakalı incelemeler için teftiş heyetinin oluşturulmasına dair kanun teklifini 13 Aralık 1921'de sunmuştur. İki aylık bir gecikmeyle gündeme gelen konu üzerine söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bu gidişle ordunun parasız nakliye vasıtası bulamayacağını ve bunun da 1922 bütçesini etkileyeceği için 1921'in nakliye vasıtası parasının hesaplanması gerektiğini, bu nedenle de meselenin daha detaylı görüşülmesini istemiştir. "*Geçen sene 100 kilometre daha 100 kilometre derken herif arabasını bırakıp kaçıyor*" diyen Hüseyin Avni Bey, bunun halka zulüm olduğunu, isyana neden olabileceğini söylemiştir. 1921'de halkın yaptıklarını Sakarya Zaferi'ne bağışladıklarını ya da hayatlarını savaşta kaybettiklerini ancak 1922'de isyana yol açabileceğini belirterek her evden bir çamaşır alındığını söylerken "*80 bin neferimiz var idi*" şeklinde tenkit edilmiştir. Hüseyin Avni Bey bunun zorla alındığını ve fakat bağış denildiğini, oysa zorla bağışın olmayacağını ilave etmiştir. Jandarmanın eve girip "*zorla yorganı söküp almasının*" bağış olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyerek 1922'de bunun dahi yapılamayacağını, Tekalif-i Milliye adıyla bir şey alınamayacak hale gelindiğini vurgulamıştır[17].

25 Şubat 1922 tarihindeki gizli oturumda Dördüncü Şube'nin Demirci Efe'nin tedibi ve elde edilen paralarla Isparta'da çiftçilere ait depolanan tütünlere ne olduğu ile Konya İsyanı esnasında asilerin

[16] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 16, 158. İnikat, 3. Celse, 11 Şubat 1922, s. 742-743.
[17] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 16, 160. İnikat, 4. Celse, 16 Şubat 1922, s. 811, 821.

olduğu düşüncesiyle Isparta Valiliği'nin Burdur'da el koyduğu yedi bin koyundan dört bininin İstiklal Mahkemesi kararıyla müzayedeyle satıldığı ve kalanın suiistimal edildiği hususuyla ilgili mazbatası hakkında görüşülmüş, konuya cevaben İzmir Mebusu Refet (Bele) Paşa konuşmuştur. Refet Paşa konuşmasının jandarmayla ilgili bölümünde Demirci Efe'nin elinde olup bulunamayan bir kısım paranın Demirci ile eşinin kaçmasından sonra çocuklarının hükümet tarafından gönderildiği aşçısıyla kocası olan arabacısının evinde olduğuna dair Efe'nin doktoru Cevdet'in konuştuğunu söylemiş ve bunun üzerine polisin evi kazarak bu parayı bulduğunu ekleyerek hali hazırda nerede olduğunun ise bilinmediğini belirtmiştir. Kasa Komisyonu'na teslim edilip edilmediğinin de bilinmediğini, bunun arabacının mı, polisin mi veya jandarmanın mı hatası olduğuna dair Isparta'da soruşturmanın devam ettiğini anlatmıştır. Bahsi geçen para 3550 liralık varaka-i nakdiye, 75 kuruş varaka-i nakdiye, 123 kuruş Mecidiye, 300 Osmanlı altını, 82 kişilik metelik, 632 nikel metelik, 528 gümüş kuruş, 181 nikel kuruş, 261 yirmi paralık bakır, 100 paralık gümüştür. Refet Paşa konuşmasının devamında Samsun'a çıkmasından itibaren faaliyetlerini özetleyerek Kolordu Kumandanı iken İstanbul'dan Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'nın emri üzerine Demirci Efe'nin emrine girerek onun emir zabitliğini üstlendiğini söylemiştir[18]. Aynı tarihte gerçekleşen görüşmelerin üçüncü celsesinde Avans Kanunu'nun 8. Maddesine dair konuşmalar yapılmıştır. Konuya dair söz alan Malatya Mebusu Lütfi Bey, gereksiz teşkilatlanmalardan kaynaklanan harcamaları eleştirerek polis teşkilatına sözü getirmiş, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin yapılandığı süreçte Bağdat, Basra, Suriye, Irak ve Rumeli'nin sınırlar dahilinde bulunduğunu, artık gereğinin olmadığını belirtmiştir. Ankara'nın İstanbul gibi 30-40 bin haneli bir yer olmadığından güvenliği için bir jandarma kumandanının, bir polis komiserinin yeterli geleceğini, israfa gerek olmadığını söylemiştir[19].

20 Mart 1922'de gizli oturumun gündemi, Amasya İstiklal Mahkemesi'nin kanuna aykırı hükümlerde bulunduğu hakkında Dördüncü Şube Reisi Hafız Mehmet Efendi'nin 14 Mart tarihli mazbatası olmuştur. Mazbatada gelen şikayetlere ve Canik Mebusu

[18] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 17, 165. İnikat, 2. Celse, 25 Şubat 1922, s. 874-885.
[19] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 17, 165. İnikat, 3. Celse, 25 Şubat 1922, s. 890, 892.

Emin (Gevecioğlu) Bey'in açıklamalarına dayanarak Amasya İstiklal Mahkemesi[20] üyelerinden Şevket, Necati ve Bahri Beyler hakkında soruşturmaya yer verilmiştir. Konuyla ilgili söz alan Sinop Mebusu Şevket (Peker) Bey[21], Samsun ve çevresinde görevlendirilen Bahri ve Necati Beyler ile kendisi hakkındaki şikayetlerin mazbata üzerinden okunduğunu ve fakat mazbatada olmadığından savunmalarının oturumda dinlenmesini istemiştir. Buradan hareketle çeşitli cinayetlerden sanık olan Küçük Ağa ile 39 arkadaşının idamına dair suçlamayla ilgili olarak bunların TBMM'nin kuruluşunda isyan eden ve Sakarya Muharebesi sırasında sayıları 230'a ulaşan asilerle beraber olan Aynacıoğulları[22] olduğunu söylemiştir. Toplamda 128 kişiden ibaret bu asilerin yakmadıkları ev, katletmedikleri insan, şehit etmedikleri er, subay, hatta eczacı, cerrah bırakmadıklarını belirten Şevket Bey, Katil İlyas'la birleşen Aynacıoğullarının, Galip Bey'in komutasındaki 56 kişilik müfrezeyi tamamen imha etiğini ve bunların 76'sının tutuklu, 52'sinin tutuksuz olup idam edilenlerin 39 kişi olduğunu söylemiştir. Bunlar hakkında ilk önce jandarmanın tahkikatta bulunduğunu, zabıt varakalarının tutulduğunu, sorguların yapıldığını, Maden kasabasında mahkemenin gerçekleştiğini, akabinde Divan-ı Harb-i Örfi'nin çeşitli ilçe mahkemelerine verdiği talimatla dava mahallinde olmayan tanıkların ifadelerinin alınıp mahkemeye gönderildiğini ve yüzlerine okunduğunu ifade eden Şevket Bey, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre jandarmanın

[20] Amasya İstiklal Mahkemesi, Pontus eşkıyalarını *"silah ve cephane bularak Yunan ideallerine hizmet etmek, gizli teşkilatlar tesis etmek ve buralara zorla veya gönüllü olarak üyeler temin etmek, yasadışı mahkemeler kurarak buralarda yargılamalarda bulunmak, ayrıca Trabzon merkezli ve Ordu, Giresun, Samsun (Canik), Sinop, Zonguldak, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Sivas'ı içine alan Zonguldak'tan Batum'a kadar sahil hattında Pontus devleti kurmaya kalkışmak ve Paris merkezli Pontus Cemiyeti kanalıyla Anadolu'da faaliyette bulunmak*" suçlarından yargılamıştır. Bkz. Ulvi Keser, "Milli Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü ve Hrisostomos-Hrisantos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 611.

[21] Tutanakta "Tevfik Bey" olarak yanlış yazılmıştır.

[22] Atatürk, Nutuk'ta Aynacıoğulları ile ilgili olarak 1920'nin eylül ayında yaklaşık 300 atlı toplayan bu çeteye karşı İkinci Kuvve-i Seyyare (İbrahim Bey) Müfrezesinin Eskişehir'den Yozgat'a geçip bölgedeki milli müfreze ve jandarma güçleriyle "Maden, Alaca, Karamağara, Mecidözü" çevresinde üç ayı geçkin bir süre faaliyette kaldığını belirtmiştir. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 325.

tahkikatı yeterli olmasına rağmen bu işlemlerin de yapıldığını belirtmiştir. Mazbatadaki bir diğer itham olan Zile eşrafından Rıza Bey'in muhafaza altında Tokat'a getirilip beraat ettirilmesi hususunda ise Şevket Bey, hükümet yardımına katılmadığını, Nafianın hisse senetlerini almadığını, Aynacıoğlu'na yataklık ettiği konularında suçlandığını, bunlardan üçüncüsü ile ilgili soruşturmaya ve tanıkların dinlenmesine lüzum görüldüğü, bunun için Zile Kaymakamına ve Jandarma Kumandanına evrakı teslim edemeyecekleri için Zile'ye giderek Rıza Bey'in mahkemesini gerçekleştirdiklerini, tanıkların Aynacıoğullarının Rıza Bey'e hakarette bulunduklarını söylediklerini ve buradan hareketle kendisinin beraat ettiğini söylemiştir[23].

24 Mart 1922 tarihli gizli oturumda 22 Mart'ta Paris'te toplanan Üçler Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve İtalyan Hariciye Nazırlarının Yunanistan ile TBMM arasında mütareke yapılmasına dair aldıkları ve İstanbul'daki komiserleri aracılığıyla tebliğ ettikleri karar görüşülmüştür. Kozan Mebusu ve İcra Vekilleri Heyet-i Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın ifadesiyle doğrudan orduyu ilgilendiren bu konuyla alakalı toplanan hükümetin mütarekeyi yanıtlama hakkının Meclis'e ait olduğu fikri doğrultusunda konu gündeme alınmıştır. Konuya dair söz alanlardan Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü (Aras) Bey, "*mühim tuzaklar kurulmuş*" olduğunu söylediği mütarekenin kabulünün felaket olabileceğini beyanla sadece Yunanların değil karşılıklı iki ordunun tahliyesine dikkat çekerek ne ifade edilmeye çalıştığını anlatmaya gayret göstermiş ve polislerle jandarmaların da mı tahliyesinin istendiğini sormuştur[24]. Üç devletin mütareke teklifinin ardından 28 Mart'ta da barış şartlarıyla ilgili bir teklif daha alınmış, 22-26 Mart tarihlerinde gerçekleştirdikleri konferansta belirledikleri bu kararların Yunan Hükümeti tarafından kabul edildiğini ve Türkiye'nin kararını beklediklerini söylemişlerdir. Sunulan barış şartları içinde "*Ordu ve Jandarma*" kısmı da yer almaktadır. Buna göre Müttefik Hükümetler öteki savaşan ülkelerle gerçekleştirdiği anlaşmalarda uygulanması zorunlu tutulan prensiplerden vazgeçemeyeceğinden Türkiye'de asker alma usulünün devamını kabul edemeyeceğini, bununla beraber bunun için bir

[23] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 18, 11. İnikat, 3. Celse, 20 Mart 1922, s. 102-108

[24] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 18, 14. İnikat, 3. Celse, 24 Mart 1922, s. 117, 133-134.

sürenin karşılaştırılması adına Türk Hükümeti ile incelemelerde bulunacaklarını belirtmiştir. Belirlenen sürenin sonunda gönüllü olarak askere alımın olabileceğinin yazıldığı bu kısımda Türk ordusunun sayısı da belirlenmiştir. Buna göre "*Sevr'de ya da 1921'de Londra'da söylenen rakamların önemli görülecek şekilde artırılmasını bahşetmeyi*" teklif eden İngiltere, Fransa ve İtalya "*Sevr'deki miktara tecavüz ederek*" belirledikleri bu sayıları 45 bin jandarma ve 40 bin düzenli ordu olmak üzere 85 bin olarak iletmiştir. Ayrıca Türk Hükümetinin jandarma teşkilatı için yabancı subayların yardımını istemesi halinde ki bu durumun onun etkisini "*şüphesiz*" fazlasıyla artırmak neticesini doğuracağını vurgulayarak bu subayların Türkiye'nin emrine verilmesi önerisinde bulunmuşlardır[25].

11 Nisan tarihli gizli celsede Trabzon Mebusu ve Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey, maliyeyle alakalı bir konuşma yapmış, bütçe görüşmelerinin daha uzun süre devam edeceğini, henüz yalnızca Dahiliye Vekaleti bütçesinin görüşüldüğünü belirterek bu bütçe içinde olan Emniyet-i Umumiye bütçesinin görüşmelerinin de daha başlamadığına ve bunun öncesinde jandarma ile polisin birleştirilmesine yönelik yasa teklifinin müzakeresine karar verildiği halde bunun da yapılmadığına dikkat çekmiştir. 1922 yılı masraflarının 1921 yılı genel masraflarının iki katı kadar olabileceğini, bundan dolayı 1921'de 40 milyon lira ise 1922'de masrafın 70 milyonu geçeceğini belirtmiştir. Maliye Vekili'ne göre bunun nedeni devlet teşkilatında bir başkanlığın olmamasıdır. Müdâfaa-i Milliye'den başka kurumların haricinde tasarruf vardır. Milli Müdâfaa'nın artan masrafının nedeni ise yalnızca ordumuzun milli davamızı güvenle gerçekleştirmesi için yeniden meydana getirilen teşkilattır[26]. Senenin başından beri gerçekleşen ve defalarca toplanması gereken gelirlerin aşar hariç, emlak, ağnam, temettü vergilerinden oluştuğunu belirten Saka, geçen yıllara göre bu vergilerin toplam miktarının 8 milyon lira olduğunu ve bunun 5 milyonunun ayrılıp Müdâfaa-i Milliye'ye verildikten sonra devletin aşar ve gümrüklerden başka genel hizmetlerine karşı yılın son altı ayında başka bir gelirinin olmadığını ve bunun 8 milyon lira olduğunu söylemiştir. Ayrıca verimli ve zengin bazı livaların kaybedilmiş

[25] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 18, 17. İnikat, 2. Celse, 30 Mart 1922, s. 164-167.
[26] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 24. İnikat, 3. Celse, 11 Nisan 1922, s. 198-199.

olması nedeniyle ağnam vergisinin 1921'e göre eksik kaldığını vurgulayan Saka, ordunun masrafının ise geçen yıla göre iki kat arttığını ve ordunun harcamalarını 1922 itibariyle peşin parayla yapmak durumunda olduğunu, bu bağlamda sadece Garp Cephesi'nin iaşe ödeneğinin 1 milyon 200 bin lirayı bulduğunu ve maaş verilemeyeceğini ifade etmiştir. Mart maaşlarının ödendiğini, nisanı da yollayacaklarını söyleyerek Garp Cephesine aylık 400 bin lira maaş vermek durumunda olduklarını ve asgari derecede bunun 4 milyon 6 bin 450 lira tuttuğunu ifade etmiştir. Garp Cephesi'nin ayda kendilerinden 700 bin lira aldığını ve sadece bu cephenin diğer kısımlarının ve yalnızca ordu için iaşe ve maaş olarak en azından 2 milyon lira istediğini, masrafların bundan ibaret olmadığını, hazırlık döneminde olunduğunu, elbise, teçhizat gibi gereksinimlerinin bulunduğunu söyleyen Hasan Bey, eldeki paranın toplamının diğer gelirlerin yerine verilmesinden sonra 3,5 milyon lira Ağnam gelirleri, 1,5 milyon lira gümrük gelirleri alınırsa 5 milyon lira olduğunu söylemiştir. Jandarma için verilmesi gereken 12 milyon lira olduğunu belirten Maliye Vekili, jandarmanın ordu kadar önem taşıdığını, ülkenin asayişiyle ilgili olduğunu, merkez kurumlara 13 aydan beri sadece bir kez maaş verildiğini belirtmiştir[27].

12 Nisan 1922'de TBMM'de gizli oturumlarda mali durumla ilgili görüşmeler devam etmiştir. Harcamaların nerelerden kısılabileceğine dair görüş bildirenlerden birisi de Eskişehir Mebusu Emin (Sazak) Bey olmuştur. Her livadan iki üyenin Meclis'te yer alması ve maaşların yüz lira olması, bazı bakanlıkların "*şimdilik*" tatil edilmesi, mahkemelerdeki görevlilerin azaltılması gibi önerilerinin ardından jandarma varken polise gerek olmadığını da söyleyerek Emniyet-i Umumiye halinde bunun düzenlenebileceğini dile getirmiştir[28]. İkinci celsede görüşmelerin devamında Hakkari Mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey Kayseri'de 300 ton merminin beş gün içinde nakli konusunda sıkıntı yaşanınca jandarmaya başvurulup köylünün arabasıyla ayda 100 km. gidilmesiyle yetinileceğini belirterek neden daha çok üstüne gidildiğini sormuş ve eşrafın toplanıp bu meselenin halledildiğini eklemiştir. "*Hani köylü milletin efendisiydi, böyle efendilik mi olur? Jandarma gelip arabamı sopayla*

[27] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 24. İnikat, 3. Celse, 11 Nisan 1922, s. 200-201.
[28] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 25. İnikat, 1. Celse, 12 Nisan 1922, s. 218.

alamaz" şeklinde tepki gösterdiğini anlatmıştır. Ankara yakınlarındaki Beynam'da da "*Avrupa'nın tüm Anadolu'yu verdiği halde Meclis'in bununla yetinmeyip Şam'ı, Hindistan'ı istediğine*" dair propagandaların yapıldığını, köyün imamının her hafta köye iki jandarmanın geldiğini ilettiğini söyleyerek parayla aleyhte propaganda yapıldığına dair Dahiliye Vekaleti'ni uyarmıştır[29]. Mali durumun görüşülmeye devam edildiği 13 Nisan tarihli gizli oturumda söz alan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey, Bedel-i Nakdi Kanunu'na sözü getirerek bu yasaya karşı olanların vatanın müşterek olduğunu, insanlar arasında ayrım yapılmamasını, bir çiftçiyle eşrafın cephede kucak kucağa can vermesi gerektiğini söylediklerini ancak bunun uygulamada gerçeklikten uzak olduğunu söylemiştir. "*Ulviyet-i efkar bir şube reisinin, bir jandarmanın, bir doktorun kapısının içerisine girmez ise onu zorla sokmanın imkanı yoktur*" diyen Yusuf Ziya Bey, Ankara'dan Bitlis'e kadar her yerde askere gitmeyip bir vesileyle kurtulan zengin çocuklarından bahisle bunların babalarının durumdan memnun olmayıp verdiklerinin iki katını vererek meşru bir şekilde durumu çözmeyi istediklerini belirtmiştir. Tokat Mebusu Rifat (Arkun) Bey ise mali durumu düzeltmek için artık halka fazla yüklenmemesi gerektiğini dile getirmiş, ahalinin yalnızca vergi vermediğini, buna ilaveten eşkıyaya da, jandarmaya da ödemelerde bulunduğunu zaten bunları vermese mevcut verginin iki katını vermekten de kaçınmayacağını ifade etmiştir. Ancak bu durumda halka yeni bir ödeme getirilirse bunun "*son nefes vergisi*" olacağını söylemiştir. Öte yandan halkla hükümet arasında karşılıklı bir hukuk bulunduğunu hükümetin halkın malını, canını, ırzını korumakla, halkın da devletin istediği vergiyi ödemekle mükellef olduğunu ama halihazırda halkın can ve mal güvenliğinden emin olmadığını belirten Rifat Bey, eşkıyanın gelip köylünün malını alıp götürdüğünü, jandarmanın eşkıyanın yaptıklarının tahkikatı için bir bölük halinde gelip on beş gün kaldığını ve bu süre zarfında askerlerin de, hayvanlarının da köylüye yük olduğunu, hükümetin bunlardan haberdar olmadığını anlatmıştır. Rifat Bey taşra geri teşkilatının lağvedilmesini de gündeme getirerek gerideki askerin yapması gerekeni mülkiye memurlarının yaptığını söyleyerek bununla ilgili

[29] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 25. İnikat, 1. Celse, 12 Nisan 1922, s. 236, 239.

olarak 12 Nisan'da verdiği takrir de 13 Nisan'daki gizli oturumda okunmuştur[30]. Buna göre Rifat Bey bütçeyi denkleştirmek için kimi fazla teşkilatın ilgasının zorunluluk olduğunu ve Müdâfaa-i Milliye'nin taşra yani menzil teşkilatının görevlerinin zorlu kısmını Mülkiye memurlarının yaptığını, menzillerin görevlerinin belediye ve Tekalif-i Milliye Komisyonları tarafından üstlenilebileceği için menzil teşkilatlarının kapatılmasını önermiştir[31].

Konuyla ilgili söz alan Isparta Mebusu Cemal (Mersinli) Paşa ise milli davayı halletmek amacıyla kurulan Büyük Millet Meclisi'nin bu davayı çözebilmesi için kuvvete, ilk önce de silaha ihtiyaç bulunduğunu, büyük ordunun da silahın da olduğunu ama cephedeki gibi geride de güvenliğin gerektiğini söylemiş, cephenin iaşesini sağlamak; fikrini, rahatını, huzurunu bozmamak adına geri teşkilatın mecburiyetinden bahsetmiştir. Hakimiyet-i Milliye'ye alıştırılmak istenilen millet için ilk olarak ilim, mektep ve irfandan önce ekonominin gerektiğinden bahseden Cemal Paşa, ekonominin iki şeyle sağlanabileceğini, emniyeti meydana getirecek iki şeyin jandarma ve adliye olduğunu, bu nedenle de iyi bir jandarma ve iyi bir adliyenin gerektiğini belirtmiştir. Müdâfaa-i Milliye'nin geri hizmetlerinin gerekli olduğunu vurgulayarak "*zafer ordunun karnındadır*" sözünden hareketle ordunun iyi iaşe edilmesini ve bunun sağlanması için ordunun gerisindeki teşkilata hakim olmak isteyeceğini, dolayısıyla ordunun vereceği emri anlayabilecek bir teşkilatın lüzumlu olduğunu söylemiştir. Asker alımlarına dokunulmamasını, Askerlik Şubelerinin kapatılmamasını, İngilizlerin ilk teklifinin bu olduğunun unutulmamasını, Askerlik Şubelerinden I. Dünya Savaşı'nda 2 milyon 850 bin askerin sevk edildiğini, "*asker ruhu*" ile neticeye yaklaşılan bir süreçte Bedel-i Nakdi Kanunu'nun getirilmesinin de, Askerlik Şubelerinin kapatılmasının da doğru olmadığını söylediğini belirtmiştir[32]. Aynı oturumda Yozgat Mebusu Rıza (Ersoy) Bey'in 12 Nisan'da sunduğu takrir de okunmuştur ki yedi maddelik bu takririn ilk maddesi jandarma ve polis hizmetlerinin, cephe gerisinde görevli silahsız askerlere yaptırılmasıdır. İkinci

[30] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 26. İnikat, 1. Celse, 13 Nisan 1922, s. 246-247, 249.
[31] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 26. İnikat, 2. Celse, 13 Nisan 1922, s. 260.
[32] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 26. İnikat, 2. Celse, 13 Nisan 1922, s. 253-254.

madde şubelerde yazıcılık, hesap, inzibat memurlukları ve emir erleri gibi silahsız askerler görevlendirilmesinden, üçüncü maddeyse bunun için silahsız askerin terhis edilip memleketine gönderilerek burada nöbetleşe usulü üçer aylık ve ücretsiz hizmete çağrılmasından söz etmektedir. Bunu seve seve yapacaklarını ve memleketine böylece fayda sağlayacaklarını belirten Rıza Bey, dördüncü maddede ise Askerlik Şubelerinin menzil ve nokta komutanlıkları gibi askeri vazifelerin milli davanın neticelenmesine kadar yerel sivil görevliler, yönetimler ve belediyeler tarafından üstlenilmesini istemiştir. Beşinci maddede önceki maddenin yapılması halinde elde edilecek faydalarla cephe gerisine harcanan miktar ve jandarma, polis teşkilatı masraflarından milyonlara varan tasarrufa gidileceği belirtilirken altıncı maddede henüz kıtalarına sevk edilmemiş olan, silahsız askerlerden, ikinci hizmetlere ayrılmış Müslüman askerlerden bedel-i nakdi kabul edilmesi teklif edilmiştir. Son maddede ise diğer milletvekillerinin sunduğu fazla teşkilatın ilgasına dair teklifleri kabul ettiğini belirtilmiştir[33].

10 Haziran 1922'de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ve arkadaşlarıyla Tokat Mebusu Rifat Bey'in Pontus meselesiyle ilgili istizahları üzerine kürsüye gelen Dahiliye Vekili ve İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey konuşmasında Samsun ve havalisinde yaşanan olaylara dair bilgi vermiş ve "*Hasan Çavuş*" isimli eşkıya ile adamlarının jandarma kumandanıyla görüşüp bazı tekliflerde bulunduklarını söylemiştir. Rumlar üzerinde etkisi olan Hasan Çavuş'un jandarma bünyesinde istihdam edilip Rum çetelerine karşı durulması konusunda kendisinden istifade edilebileceğini söyleyen Ali Fethi Bey, Hasan Çavuş'un sayesinde "*Pandelli, Aristo, Sokrat, Yuvani*" gibi Rum elebaşlarının Çarşamba'nın büyük bir köyüyle Kolludere karyesine getirileceğini, bu eşkıyalar aracılığıyla az sayıda köy oluşturacak kadar kaldığı haber alınan silahlı-silahsız halkı bu bölgeye yakın bir yere indirmenin mümkün olacağını anlatarak eşkıyanın verdiği bilgilerin Samsun Mutasarrıfının söylediği Rumların sayısının Müslümanların yüzde beşi kadar kaldığı bilgileriyle örtüştüğünü belirtmiştir. Buradan hareketle eşkıyalığın neden halen bitirilmediğine dair tenkitlere cevap veren Dahiliye Vekili, ayrıca verilen uğraşılarla

[33] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 19, 26. İnikat, 2. Celse, 13 Nisan 1922, s. 261.

eşkıyalığın azaldığını ve fakat Tokat çevresinde zorlandıklarını bu nedenle mutasarrıflığa başka birini görevlendirdiğini de ifade etmiştir. Bunun ardından Darıdere mevkiinde 16 Mayıs akşamına değin altı gün ve gece süren çarpışmada asilerin püskürtüldüğünü, 726'sının öldürüldüğünü, 52'sinin sağ ele geçirildiğini ama Zabit Vekili Sivaslı İsmail Hakkı Efendi ile 6. Alay 3. Taburdan Mülazım Abdüsselam Efendi'nin ve 25 askerin şehit, 19. Süvari Alayından Mülazımı evvel İskender Efendi ile beraber 54 yaralının olduğunu ve üç hayvanın öldüğünü aktarmıştır. Asilerle mücadelenin ne zorluklarla yapıldığına dikkat çeken Ali Fethi Bey, Bafra'ya yakın Asarcık Mağarası'ndaki asilerin yanlarına kadın ve çocukları da alıp onlara bir şey yapılmaz diye kendilerinden istifade ederek tutunduklarına, teslim olacaklarını söyleyerek kendilerini almaya gelen askerlere ateş açtıklarına ve büyük uğraşların ardından teslim olduklarına değinmiştir. Ilgaz Hadisesinde de Samsun, Bafra ve çevresinde askerin faaliyetleri üzerine silahlarıyla ve iki papazla birlikte Kızılırmak'ı geçen bir çeteyle çatışma yaşandığını, dört eşkıya ölürken dört jandarmanın da şehit düştüğünü anlatmıştır. Olayın ardından Kastamonu Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Tevfik Bey'e takip kumandanı vazifesi vererek çevredeki tüm jandarma gücüyle bu çetenin peşine düşürdüğünü söyleyen Ali Fethi Bey, sırasıyla Ilgaz Karakolu yakınları, Çerkeş tarafındaki Hacılar karyesi, Bolu mıntıkası, Dadıç Yaylası, Düzce'ye bağlı Paşaköy çevresi, Kıyı köyü gibi yerlerde yedi kere çatışma yaşandığından ve 50 kişinin yok edildiğinden ve sekiz askerin şehit düştüğünden bahsetmiştir. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise Ali Fethi Bey'e cevaben hükümet görevini yerine getirseydi jandarmadan şehit düşenlerin olmayacağını söylemiştir[34].

Yaşanan hadiselerle ilgili Tokat Mebusu Rifat Bey, Tokat'ta Rumların faaliyetlerini I. Dünya Harbi'nde askere alınmaları ve bu nedenle firar ederek Rusların Karadeniz sahillerini işgaliyle Çarlık tarafından silahlandırılıp Samsun ve Çarşamba arasından Tokat'a geldiklerini, 70 ila 80 bine yakın Rum köyünde yaşayanların bombalı ve silahlı olduğunu, Müslüman köylerindeki asker kaçaklarıyla sürekli çatışma halinde olduklarını ifade ederek Mütareke sonrasında

[34] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 20, 51. İnikat, 2. Celse, 10 Haziran 1922, s. 373-378.

hükümetin Rumlara ilişilmeyeceğine dair politikalarıyla buradaki Rumların her türlü işkenceye kalkıştıklarını şu sözlerle özetlemiştir:

> "Ötede beride artık dünyada bir insan nasıl öldürülürse kazıklamak, ağaca bacağından asmak, yakmak, türlü türlü işkencelerle kıyıda, bucakta öldürülür. Ne bir Müdde-i Umumi gidebilir, ne bir Jandarma gidebilir. Orada ölenler toprak yüzü görmemişlerdir, toprağın üzerinde çürümüşlerdir. Hele ırmağa atılan Müslümanların adedini Allah bilir. Yani bu mezalim o kadar çoktur ki, hükümet bilmiyor efendim. Ne bir nahiye müdürü ne bir kaymakam yazabilir. Hükümetin siyasetine dokunurmuş. Hatta bendenizi Rum meselesiyle alakadar olmak üzere Erbaa Kaymakam Vekaletine gönderdiler. Giderken mutasarrıf ile jandarma kumandanı oturuyorlardı. Bendeniz de görüştüm, dediler ki Rumların yaptığı cinayetleri biraz görmeyiver dediler, niçin dedim öyle siyasetimiz var dediler."[35]

Rumların bölgedeki faaliyetlerinin devam ettiğini söyleyen Rifat Bey, 23 Mayıs'ta bir köyü soyup kadınları kestiklerini, Serpin köyündekilerin askerden kaçırdıkları gençlerle köyü sardıklarını, köyden 500 hayvan götürdüklerini ve askerin yetersiz olduğunu belirterek Ali Fethi Bey'i eleştirmiştir. Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars) Bey ise memleketin içinde bulunduğu durum nedeniyle yapılanların ancak bu kadar olabildiğini "*bu jandarma ile bu kuvvet ile bu kadar yapılırdı*" diyerek Dahiliye Vekilini savunmuştur. Canik Mebusu Emin Bey Pontus'un merkezinin Paris'te "*Sürpant Sokak 24 numarada*" olduğunu, burada yayınlanıp dağıtılan ve her Rum'un evinde olan bir kart üstündeki haritada "*Zonguldak'tan başlayarak Batum'a kadar yani sevahilde Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Gümüşhane livaları ve dahilde Yozgat, Çorum, Amasya, Tokat ve Sivas merkezini ihtiva etmek üzere*" 1914 itibariyle bizdeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerini kopya ederek özellikle Mütareke sonrasında livalarda merkez heyetleri, kazalarda idare heyetleri, İstanbul'da temsil heyeti ve genel merkez şeklinde teşkilatlandıklarını belirtmiştir. Samsun'da 229.857 Müslümanın, 93.176 da Rum'un olduğunu, Bölgedeki Jandarma Kumandanlığı ile Hükümetin resmi kaydına göre 1914'ten Mütarekeye dek Samsun livasında 588 Müslüman katledildiğini, 760 Müslümanın diri diri yakıldığını, eşyasına el

[35] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 20, 51. İnikat, 3. Celse, 10 Haziran 1922, s. 386.

konularak tamamen yakılan 19 çiftlik, 11 köy olduğunu, 21 köyün yine mallarına el konularak kısman yakıldığını, 145 evin yağma edildiğini, 110.190 lira evrak-ı nakdiye, 906 merkep, 1788 manda, 1337 öküz, 2476 sığır, 9036 koyun, 1.800.000 mısır ve arpa, 487 at yağma edip 450 ev yaktıklarını söylemiştir.[36] Ali Fethi Bey de Batum, İstanbul, Marsilya, Paris, Londra ve New York'ta merkezi olan ve eskiden beri çalışan Pontus'un Samsun çevresindeki hareketliliğine değinerek Samsun'dakilere götürmek üzere şehrin çevresindeki evlere özellikle gece girip erzak gasp edenlerin pusu kuran jandarma ve askeri karakollar tarafından itlaf ya da derdest edildiğini anlatmıştır. Tokat'a da Sivas'tan tabur gönderildiğinden, ayrıca yine Sivas'tan iki yüz kişilik jandarma kuvveti getirildiğinden bahsetmiştir[37].

2. 1922'nin İkinci Yarısında TBMM Gizli Celselerinde Jandarma

1922 senesinin ikinci yarısında jandarmaya değinilen ilk gizli celse 17 Temmuz'da yapılmış, mali durum hakkında Muvazene-i Maliye Encümeni adına Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey ile arkadaşlarının 9 Mayıs tarihli mazbatasının görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu celsede Maliye Vekili ve Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey, ordunun muharip gücü ne denli arttırılırsa dava bir an önce halledileceği için o denli mutlu olunacağını söylemiş, asıl mühim olanın muharip gücün artırılmasından ziyade cephe gerisi sabit hizmetlere yönelik teşkilatın olduğunu ve fakat genel hizmetler için mevcuttan daha az bir teşkilat ile memleketin yürümeyeceğini söylemiştir. Buradan hareketle konuyu jandarmaya getiren Hasan Fehmi Bey, mevcut jandarma teşkilatının ihtiyacı karşılamada yetip yetmeyeceğini sormuş ve salondan "*değildir*" sesi yükselmiştir. Maliye Vekili, jandarma teşkilatının yeterli görülmemesine karşın mali durumun bu teşkilatla yetinmeyi şart koştuğunu belirtmiştir[38]. 19 Temmuz 1922 tarihli gizli celsede ise Müdâfaa-i Milliye Vekaleti Bütçesine dair yapılan görüşmelerde Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, Askerlik Şubelerinin görevine değinerek asker kaçağının

[36] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 20, 51. İnikat, 3. Celse, 10 Haziran 1922, s. 386-400.
[37] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 20, 51. İnikat, 3. Celse, 10 Haziran 1922, s. 407-408.
[38] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 75. İnikat, 2. Celse, 17 Temmuz 1922, s. 488-495.

tahkikatı yapıp kaymakama göndereceğini, kaymakamın jandarmaya vereceğini, jandarmanın tutacağını ve şubenin bir kağıt keserek sevk edeceğini ve artık başka bir vazifesinin kalmadığını dile getirmiştir. Şubelerden ve kalemlerden geri teşkilattakilerin alınsa da maaşlarını alacaklarını, ama köklü teşkilat gününde olunduğunu ve cephede hizmet edemeyeceklerin emekliye sevk edilmesi gerektiğini söylemiştir. Çorum Mebusu Dursun (Yalvaç) Bey, hükümetin el atması gereken Alaca'da bulunan 160 deveden bahisle Çerkes Ethem İsyanı sonrası Çerkes Ethem'e ait malları alıp Yozgat ve çevresinde satan Arif Arslan'a İstanbul'da iken İstiklal Mahkemeleri tarafından hüküm verildiğini ve Samsun'a dönüşü sonrası yaklaşık 20 jandarmanın eşliğinde Çorum'a getirildiğini, eş zamanlı olarak kendisinin de orada olduğu için Sungurlu'dayken kaymakamlığa bu adamın serbest kalması için telgraf geldiğine şahit olduğunu ve bu olaydan sonra Arif Arslan'ın serbest bırakıldığını anlatmıştır[39].

19 Temmuz 1922 tarihli gizli celsede ise Aydın Mebusu Dr. Mazhar (Germen) Bey, Müdâfaa-i Milliye bütçesiyle ilgili olarak Askerlik Şubesi Teşkilatının özellikle de 1921'den itibaren her ilçede askerlik şubesi ve her livada kalem riyaseti kurulmasıyla çok fazla olduğunu, buraların imamların ve muhtarların verdiği ilmühaberlerden ya da jandarmaların, nüfus dairelerinin kayıtlarından aldığı bilgilere dayalı defter tuttuğunu ve doğrudan bir asker eliyle yönetilmediğini söylemiştir. "*Bugün ve hatta her gün daima*" eleştirilip kötüledikleri jandarmanın başka vazifede güç ve kudreti neyse asker alımında da gücünün o olduğunu söyleyen Mazhar Bey, askerlik şubelerinin tamamen gereksiz olmadığını, askerlerini iyi yetiştirenlerin, yazıcıların, çavuşların, başçavuşların tamamıyla yerine teslim ederek ya da askere yakın bir makamla veya jandarmayla, nüfus memuruyla yürütebilecek şekle getirilebileceğini, böylece bütçede tasarrufa gidileceğini söylemiştir. Söke'nin İtalyanlar tarafından tahliye edilmesi ve buraya Aydın ile Koçarlı sırtlarından Yunanların gelmeye başlaması hadisesine dair de aylık 70 ila 80 bin lira para veren bir memleketin kaybedileceğini, Hristiyanlardan sadece ayda 300 bin lira muacceliyet vergisi alınan buranın kaybedileceğini, halkın güveninin yitirileceğini belirten Mazhar Bey, hükümetin 40 km.lik bir cepheyi

[39] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 76. İnikat, 2. Celse, 19 Temmuz 1922, s. 528-530.

jandarma taburlarının korumasını söylediğini dile getirmiştir. Söke tehcire uğradığından, buradaki Rum köyleri hükümetle mücadele ettiğinden ve Rumlar fazla olduğundan bölgedeki tüm jandarmanın cepheye sevk edilerek memleketin insanının boş bırakılmasının doğru olmadığını eklemiştir.[40] Erzurum Mebusu Mustafa Durak (Sakarya) Bey ise İnebolu'ya giderken Küre belinde yaşadığı bir olayı anlatmış, 40-50 eşekle kış mevsiminde, ocak ayı başında yalınayak 8-10 yaşındaki çocuklarıyla ya da kucaklarındaki bebekleriyle kadınlardan ibaret cephane sandığı taşıyan kafileler gördüğünü ve bunun uygun olmadığını, eşleri cephede olan bu kadınların ve çocuklarının Meclis'e emanet olduğunu söylemiştir. Kendilerine sorduğunda Büyük Millet Meclisi'nin verdiği emre uydukları cevabını veren bu kadınlara böyle bir emir verilmemesine rağmen bunu kimden duyduklarını öğrenmeye çalışan Mustafa Durak Bey, jandarmaya sorduğunda onların da durumdan bihaber olduğunu eklemiştir. Askeri kaymakamın ise nakliye vasıtası istedikleri kaymakamın bunu yapmış olabileceğini söylemesi üzerine kaymakamla konuşan Mustafa Durak Bey'in anlatımına göre gelen cephaneyi kaldırmak için kaymakam durumu valiye anlatmış, vali de köylülere taşıtılmasını söylemiştir. Bunun üzerine kaymakam jandarmaları köylere göndermiş, ama cephane taşımaktan hayvan kalmadığı ve erkekler de cephede olduğu için bu cephane köylü kadınlara dağın arkasına taşıttırılmıştır. Mustafa Durak Bey'in anlatımının ardından gerek kendisi gerekse dinleyen mebuslar kaymakama yoğun bir tepki göstermişlerdir[41].

22 Temmuz'da gelen ihbarlar nedeniyle Müdâfaa-i Milliye Vekaleti tarafından yürütülen tahkikatta sorumlu görülmeyen ama Meclis-i Ali tarafından Encümen-i Adliye'de incelenmesiyle on yedi, on sekiz kadar suçu görülen Elcezire Cephesi Kumandanı Nihad (Anılmış) Paşa'nın savunması okunmuştur. 1921'de bazı ağaların karşısına çıkarak aşar gelirlerini arttırmaya çalışanlardan bahisle Diyarbakır Mebusu Nakipzade Bekir Sıtkı (Ocak) Bey'in köylerinin Dirikliler tarafından geçen yıla göre beş kat fazla iltizam olunduğunu söyleyen Nihad Paşa, aşar döneminde mültezim korucularının

[40] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 76. İnikat, 3. Celse, 19 Temmuz 1922, s. 534-537.

[41] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 76. İnikat, 3. Celse, 19 Temmuz 1922, s. 541-542.

Nakib'in firari kardeşi Ethem tarafından dövülüp Kazıktepe'de Nakib'in köşküne hapsedilerek hayvan, silah, eşya ve hububatın kendilerinden alındığını anlatmıştır. Olayın devamında mültezimin şikayetiyle vilayetten gönderilen jandarmaların, suiistimalleri nedeniyle Ordu Divan-ı Harbinde üç ay hapis cezasına çarptırılan Merkez Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Kambur Şevki Efendi'nin Nakib'le, Nakib'in de valiyle arasının iyi olması sebebiyle tutanağı Salih Efendi'yi aklayacak şekilde düzenlediklerini ve mültezimlerin sorunlarının bu nedenle çözülmediğini belirtmiştir. Bu işi takibe aldığını belirten Nihad Paşa, mağduriyetin çözülmesi için Dirik Kaymakamı ile Müfreze Kumandanına emir verdiğini, önceden müfrezeye Ethem ve arkadaşlarının yakalanması için çevre köylerde jandarmayla beraber gezinti yaptığını dile getirmiştir. Bu kez de sıkıntının hallolmadığını belirten Nihad Paşa, yine de Nakip'in adamı Salih Efendi'nin suçunun belli olduğunun ama jandarma da dahil inzibat memurlarının, valinin davalı Bekir Sıtkı Bey'in etkisinde kaldığı için soruşturmayı diğer askeri görevlilere vermeye de kendisinin yetkisi olmadığından bahsederek[42] şunları söylemiştir:

> "Elcezire cephesi mıntakasının bundan iki yüz sene evvelki derebeylik hayatını elan yaşamakta olduğu ve Müelmekin, Sason, Kulp, Garzan, Beşiri, Eruh, Biradi, Cezire, Midyat, Savur, Dirik kazaları ile kamilen Dersim, Hakkari ve Siverek sancaklarının ve Malatya sancağının bir kısmında Harb-i Umumi'den evvel dahi henüz teessüs edememiş hakiki nüfuzu Hükümet; Anadolu'nun Mondros Mütarekesi'ni takip eden İngiliz işgali bakiye-i ifsadatı ve (Sevr) Muahedesinin Kürdistanı cismi devletten tefrika matuf mevaddının fesatpişelere verdiği ümit ve İstanbul'un bu iptidai ve icabat-ı zamanı takdirden aciz halk üzerinde Hilafet nüfuzunu kullanarak Kürdistan'ın her tarafına saldırdığı, fesatçıların netice-i mesaisi olarak büsbütün mefkud bir hale gelmişti"[43].

Silahı alınan ordu kıtalarının kadro olarak bırakılması, askerlik hizmetinin kaldırılması, barış zamanı bile yerel gereksinimlerini karşılayamayan jandarma kıtalarının yerli ahaliden olması sebebiyle milli bir ayrılık karşısında varlığının yokluğundan zararlı olduğunu

[42] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 78. İnikat, 3. Celse, 22 Temmuz 1922, s. 558

[43] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 78. İnikat, 3. Celse, 22 Temmuz 1922, s. 561-562.

söyleyen Nihad Paşa, ödeme ve yürütme gücü jandarmaya münhasır olan idarecilerin olayların tehlikesi karşısında kendi canlarını kurtarabilmeyi düşünmekle uğraştıklarını ve gücüyle etkisinin de hükümet binasıyla sınırlı kaldığını belirtmiştir. Nihad Paşa'nın durumuyla alakalı konuşma yapanlar arasında yer alan Mersin Mebusu Salahaddin Bey, Erge Kumandanı Emin Bey'in bir fırka askerle Erge Kaymakamının yolsuzluk yaptığıyla alakalı hadise nedeniyle kovuşturma yaptığına, Malatya Mutasarrıfı ile bir jandarma zabitinin de görevlendirildiğine ve olayın doğruluğunun ortaya çıkarıldığına dair konuyu açıklamıştır.[44] 24 Temmuz 1922'de gündeme gelen Müdâfaa-i Milliye Vekaleti Bütçesi kapsamında söz alan Mustafa Durak Bey, Askerlik Şubelerinin olduğu yerlerde kaçakçılığın ve eşkıyalığın olduğunu; bunun nedeninin de istediğini zorladığını, istediğini cennete istemediğini cehenneme gönderdiğini söyleyerek bu şubelerin görevinin ne olduğunu sormuş ve şöyle yanıtlamıştır: "*Künyeyi çıkarmak ve onu da doğrudan doğruya jandarmaya, kaymakama yazmak ve onu teslim etmek, yine kaçırmak, bir daha teslim etmek, yine kaçırmaktır*." Müdâfaa-i Milliye Vekili ve Karesi Mebusu Kazım (Özalp) Paşa, Askerlik Şubelerinin kaldırılmasını isteyen mebuslara cevaben bu kadar tehlikeli bir savaş sürecinde "*makineyi durdurabilecek büyük bir gedik açmak*" olarak yorumlamıştır. Şubelerin görevinin sadece firarilerin adını jandarmaya vermekten ibaret olmadığını, pek çok görevinin olduğunu bu işlerin bazılarının belediyeye, hükümete veya başka bir şubeye verilebileceğini ama tüm bu vazifelerin şubelerde birleştirildiğini anlatmıştır. Buna göre nakliye araçlarını, yeni toplanacak askerleri sevk etmek, jandarmanın yetersiz geldiği yerlerde firari takibi yapmak, üç ayda köylere gidip takipte bulunmak gibi görevlerinden bahsetmiştir[45].

26 Temmuz 1922 tarihinde yeni bir İstiklal Mahkemesi oluşturulmasıyla ilgili İcra Vekilleri Heyeti tezkeresi gündeme geldiğinde konuyla alakalı konuşanlardan Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey, Dahiliye Vekaleti'nin Samsun İstiklal Mahkemesi'nin

[44] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 78. İnikat, 3. Celse, 22 Temmuz 1922, s. 562, 568.

[45] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 79. İnikat, 2. Celse, 24 Temmuz 1922, s. 577, 581.

Pontus eşkıyalarını ele geçirmede başarılı olamadığını söylemesi gerektiğini, ayrıca ele geçirenleri mahkum edecek bir mahkemenin de olmadığını belirtmiştir. İstiklal Mahkemelerinin olduğu yerlerde asker firarilerin fazlalığına dikkat çeken Hakkı Hami Bey, bu hususta mahkemelerin yetersiz kaldığını söylemiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise adalet sağlayacak tek mahkemelerin İstiklal Mahkemeleri olmadığını, öteki mahkemelerin işlevselleştirilmesini belirterek Adliyeye güvenilmesi gerektiğini söylemiş ve "*jandarmanı tesis et, hükümetini tesis et. Daha kendimize itimatsızlık yapıyoruz. Adliyeye itimadım yok diyen bir millet…Nasıl üç kişi ile memleketi idare edersin?*" şeklinde eleştiride bulunmuştur[46]. Konunun İstiklal Mahkemelerinin asker firarilerin faaliyetleriyle uğraşmamasına yönlenmesi üzerine Müdâfaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa bunun doğru olmadığını anlatmış ve asker firarilerin son süreçteki sayılarını vermiştir. Buna göre 1922'nin Mart ayında cephe gerisinde sevkiyatta % 16, cepheden % 2; Nisanda geride % 13, cephede % 2, Mayısta ise geride % 9, cephede % 1 oranında firari asker vardır. Bu açıklamaların sonrasında Mersin Mebusu Salahaddin Bey bunların sevkiyat firarisi olduğunu düşündüğünü ve bu kesimin yoldaki jandarmanın bilinçli yahut bilmeyerek menfaati veya güçsüzlüğü nedeniyle elinden çıkardığını, bu nedenle İstiklal Mahkemesi'nin konuda tesirinin olmadığını izah etmiştir. Bu sorunun çözümü için jandarmanın ıslah edilmesi gerektiğini söyleyen Salahaddin Bey, bunu İstiklal Mahkemelerinin sağlayamadığını, firarilerin yakalandıkları yerlerden de kaçacaklarını, bu nedenle en yakın yerde ilgili mahkemelerin olmasını, gerideki firarilerin kaçmayı "*sanat*" sandıklarını ve Polatlı'ya dek gidip firar ettiklerini, jandarmayı kandırdıklarını ya da onlara görünmeden kaçtıklarını, jandarmanın parasının düzenli ödenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Adliye Vekaleti Vekili Çankırı Mebusu Behçet (Kutlu) Bey ise İstiklal Mahkemelerinin sadece askerlere değil, onlara hakim olan zabitan, jandarma zabitanı, şube reislerine de ceza verdiğini, zabitin yargılanma usulünün farklı olduğunu, bir jandarma erinin de görevinden kaynaklanan bir suçu varsa İstiklal Mahkemesine gideceğini, her ne kadar bu mahkemelere taraftar olmasa da gerekli

[46] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 80. İnikat, 2. Celse, 26 Temmuz 1922, s. 607-610.

bulduğunu belirtmiştir. Heyet-i Vekile Reisi ve Sivas Mebusu Hüseyin Rauf (Orbay) Bey bunun üzerine söz alarak İstiklal Mahkemelerinin olağanüstü bir sürecin oluşumu olduğundan ve bu sürecin devam edeceği için bu mahkemelere gerek görüldüğünden, ekonomik sıkıntıların çok olduğu bu dönemde jandarmanın 10 aydır maaş alamadığından, ayrıca ıslahı için de milyonlar gerektiği halde eldeki imkanlarla şu an için bunun zor olduğundan bahsetmiştir[47].

19 Ağustos 1922'de Pontus Meselesi bağlamında Dahiliye Vekili ve Niğde Mebusu Ata (Atalay) Bey[48], eşkıyanın dağlarda çalışanlardan "*fidye-i necat*" istediğini, yolsuzluğun, düzensizliğin buna neden olduğunu, bu bölgedeki jandarma yetersiz kaldığından mevcut bölgedeki güçlere üç bin jandarma daha eklenmesi için teklifte bulunduğunu belirterek eşkıyanın yok edilmesine 10. Fırka'nın görevlendirildiğini[49] ve vazifesini de yaptığını ama son altı aydır istenilen yararın sağlanamadığını, o nedenle jandarma takviyesinin elzem olduğunu söylemiştir. Bunun yapılıp yapılmayacağını bilmemekle beraber Amasya, Samsun ve Tokat'a üç bin askerin verildiğini, bunların iaşesi için de uğraşıldığını ifade etmiştir. Jandarmanın arttırılmasına, gerekli takibatın yapılması ve gereken yerlere karakollar kurulmasına, seyyar müfrezelerin bulunmasına dair teklifin yapıldığını belirten Ata Bey ile İstanbul Mebusu Neşet (Özercan) Bey arasında yaşanan soru cevapta ise Neşet Bey Tokat ve çevresi için Dahiliye Vekaleti'nin verdiği emrin Jandarma Dairesi tarafından kabul edilmediğinin ve bu nedenle iki tarafın arasında anlaşmazlık olduğunun doğru olup olmadığını sormuş ve Ata Bey'den doğru olmadığı yönünde cevap almıştır. Ardından Amasya ve Tokat'taki güçlerin işe girişmeyip dağılmasına yönelik soruya da Ata Bey yine hayır yanıtını vererek iki kurum arasında

[47] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 21, 80. İnikat, 3. Celse, 26 Temmuz 1922, s. 619-620.

[48] Ali Fethi Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından 1922'de İngiltere'yi oyalaması ve barış taraftarı olunduğu izlenimi verilmesi maksadıyla Londra'ya gönderilmiş, bu görev gizli tutulmuş ve 3 Temmuz 1922'de TBMM'de sağlık gerekçesiyle tedavi maksatlı Avrupa'ya gönderilmesine dair izin verilmiştir. Bkz. Çağatay Okatan, *1918-1938 Yılları Arasında Atatürk ile İkili İlişkilerinde İnönü, Karabekir, Orbay ve Okyar*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2022, s. 95.

[49] 10. Fırkanın görevlendirilmesiyle ilgili kararlar için bkz. BCA, Kararlar Daire Başkanlığı 30.18.1.1/5.28.11. 12 Eylül 1922.

sorun olmadığını, Jandarma Teşkilatının Dahiliye Vekaletine bağlı bulunduğunu söylemiştir. Bursa Mebusu Operatör Emin (Erkul) Bey, Ata Bey'in teklifinin yerinde olduğunu ve jandarma sayısının arttırılması ile sorunun hallolacağını söylemiş, Konya Mebusu Vehbi Efendi ise jandarmadan faydalanılamayacağını ve bu yapılırsa harcanan paranın da boşa gideceğini belirtmiştir. Akabinde jandarma sayısının arttırılması ile jandarmaya ait olan Tahsisat-ı Munzamma Kanunu'nun da birlikte gizli celsede mi yoksa açık celsede mi ele alınmasını istediklerini sorduğunda Rauf Bey, jandarma bütçesi görüşülürken Pontus meselesinin de gündeme gelebileceği için hükümetin açık celsede görüşülmesini uygun bulmadığını dile getirmiştir. İzmir Mebusu Refet (Bele) Paşa da üç bin jandarmanın Pontus sorununu çözeceği hususunda Ata Bey'in emin olup olmadığını sormuş, konunun jandarmanın bütçesi veya sayısı değil Pontus meselesi olduğunu söylemiştir. Maliye Vekili ve Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç) Bey 1915'ten beri süre gelen Pontus meselesinin önemli büyüklükteki güçlerle sekiz yıldır yok edilememişken ve bölgede bir fırka büyüklüğündeki askeri güç ile bitirilememişken iki bin jandarmayla gerçekleştirilebileceğine inanmadığını, jandarmanın niceliğinden çok niteliğinin önemli olduğunu, bu nedenle öncelikle jandarmanın ıslahı konusunun halledilmesi gerektiğini söylemiştir. Parasızlık nedeniyle sorunun çözülemediğine dair eleştirilere de eşkıyalığın en yoğun olduğu Tokat, Amasya ve Samsun'daki aşarın bir kısmının Düyun-ı Umumiye'ye ait olduğundan mevcut gelirin hem mahalli ihtiyaçları, hem de fırkanın ve jandarmanın gereksinimlerini karşılamaya yeterli gelmediğini, üç bin jandarma daha eklenirse zaten açık olan bütçenin daha da sıkıntıya düşeceğini belirterek meselenin jandarma sayısını çoğaltmakla değil, onu teşkilatlı bir hale getirmekle çözülebileceğini söylemiştir. Buna rağmen yine de jandarma sayısının arttırılması uygun görülürse küçük ama dört vilayetin jandarmasına denk gelecek sayıda jandarması olan Adana'daki 2200 jandarmanın 1000'inin bu bölgeye naklinin düşünülmesini öneren Hasan Fehmi Bey, Konya Adana'dan geniş olmasına karşın orada 800 jandarmanın yeterli geldiğini, dolayısıyla kalan jandarmanın da Adana için yeteceğini söylemiş, Adana'yla benzer durumdaki yerlere de aynı işlem uygulanırsa sayının bölgede artacağını, yine de meselenin jandarmanın sayısı olmadığını

düşündüğünü söylemiştir. Ancak sayının arttırılması uygun görülürse "*kambur üstüne kambur*" ekleyerek yeni vergi çıkartarak ya da bütçede yeni bir açık oluşturarak bir şekilde vekalet olarak çözüm arayacaklarını söylemiştir[50]. Tokat Mebusu Rifat Bey ise konunun nihayet gündeme gelebildiğine dikkat çekerek Rumların ayak bastığı yere gitmeye korkulduğunu şu sözlerle anlatmıştır:

> "Ne Müddeiumumi ne jandarma, kimse gitmez, lâşeler bir yığın teşkil eder ve çürür, kimse bakmaz. Bu bugün değil, dört beş seneden beri böyledir. Bugün Rumların yaktığı vilayetlerin hiçbiri aranamamıştır. Şimdi bu kadar kuvvet var iken bu Rumlar niçin takip edilemiyor? Bu kadar alaylar, fırkalar, jandarmalar varken ve millet bu kadar para verirken bu Rumlar niçin takip edilip de tenkil edilemiyor? Bunun esbabı nedir?.. Şimdiye kadar Rumlarla müsademe edip bir bomba, bir silah istirdat edilmemiştir. Esbabına gelince çünkü bu Rumları takibattan haberdar eden eller vardır ve bunlara erzak filan cihetinden yardım eden eller vardır, amiller vardır… Size filan noktadan şu kadar kuvvet geliyor diye haber gider. Onlar da başka yerlere giderler, sonra derler ki, filan mıntakalar boştur, filan, filan evler boştur, basabilirsiniz. Onlar da geliyorlar o köyü basıyorlar. Halbuki takip kıtaatı da onların kalktığı yerlere gidiyor. Onun için bunlara muavenet eden eller vardır. Evvel emirde bunlar kaldırılmalı"[51].

Jandarma teşkilatı hususunda ise Rifat Bey 3000 jandarmanın sağlanmasının bu sorunun çözülmesine yetmeyeceğini, böyle çözümlerin şu ana değin işe yaramadığını, eskiden beri cesaretiyle bilinenlerden, kimi "*tepeleyeceklerini*" bilen eşraftan jandarma yapılması ve iyi para verilmesi halinde meselenin iki ayda halledileceğini söyleyerek Umum Jandarma Kumandanının ya da başka bir kumandanın sevk ve emriyle ve yine askerle bunun mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca yeni jandarmalara da öncekiler gibi 600 kuruşluk maaşları altı ay boyunca verilmezse onların da millete sıkıntı çıkartacağını, Rumlardan ayrı bir de bunlarla uğraşılması gerekeceğini dile getiren Rifat Bey, konuyu şöyle detaylandırmıştır:

> "Jandarma bir köye gitti mi efendim, bunu bir nimet biliyor, şunu getir diyor, bunu getir diyor, eşkıyadan ziyade zulüm

[50] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 2. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 652-656.
[51] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 2. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 656.

> ediyor. Meclis-i Ali'den istirham edeceğim ki, eğer bu üç bin jandarmayı kabul edecek olursanız ya bankadan veya diğer yerlerden temin etmeli. Bundan böyle maaşlarını vermeyecek olursanız, diğer jandarmalar gibi olacaksa bunun menfaatinden mazarratı daha çok olur. Çünkü efendiler, aç kimse ölmeye gitmez. Çünkü benim evimde çoluk çocuğum aç olduktan sonra, silah çek de öl. Billahi de ölmem, tallahi de ölmem. Niçin öleyim efendiler? Aç efendim, aç? Ha; evvela ver parayı, sonra ver eline silahı. Bir jandarma bunun için gidip de ölmüyor. Parayı verdin mi silahı eline verirsin gider vurur. Böyle veresiye iş olur mu? Sonra Maliye Vekili Bey buyuruyor ki, bu üç sancağın varidatı mahalli masrafı idare etmiyormuş"[52].

Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Rifat Bey'e cevaben iki sancağın aşarının Düyun-ı Umumiye'ye ait olduğu için gelirlerin masraflara karşılamaya yetmediğini, mart ayından ağustosa kadar bölgedeki jandarmanın iaşe ve para gereksinimi için Düyun-ı Umumiye'den, rejiden, rüsumattan 398 bin liranın üç sancağa "*sandık açığı*" olarak verildiğini söylemiştir. Jandarma Kanunu'na uygun olarak maaşların her ay düzenli şekilde ödenmesi gerektiğine dikkat çeken Rifat Bey'den sonra söz alan Ata Bey, jandarmanın yetersiz olduğundan vekaletin o bölgedeki jandarma güçlerini arttırmayı zorunlu gördüğü için ek ödenek istediğini, Adana'daki jandarmanın gerektiğinden çok olduğu için buradakilerin bölgeye gönderilmesi hususunu ise doğru bulmadığını, mevki açısından Adana'nın önemini ve hassasiyetini vurgulamıştır. Üç bin jandarmanın bunu yapamayacağını belirten Maliye Vekili'ne mali duruma uyuyorsa beş bin, hatta on bin jandarma verilmesini, bölgedeki jandarmanın faaliyete geçebilmesi, gücüne göre takibat yapabilmesi adına bunun uygun olduğunu söyleyerek askerin yapamadığın jandarmanın yapabileceğinden de emin olmadığını belirtmiştir. Vekaletin Tokat, Amasya ve Samsun'daki jandarmaların asayişini sağlamada yetersiz kaldığı için üç bin jandarma istediğinden, bu bölgedeki jandarmanın arttırılmasını ve verilen yetmediğinden maaşlarının eşit şekilde 1500 kuruş olmasını ve ayrıca Adana ve çevresindeki jandarmanın da maaşlarına zam talep ettiğinden bahseden Ata Bey, buna gerekçe

[52] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 2. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 657.

olarak İskenderun'daki jandarmanın Adana'dakinden fazla aldığını göstermiştir. Bu bağlamda 128 bin liralık isteği içerecek şekilde bir layihanın olduğunu söyleyerek bunun Adana, Maraş, Antep, Urfa ve Mardin'deki jandarma aylıklarının gönüllü jandarmanın maaşları oranında olmasını istemiştir. Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Bey'in üç bin jandarmayla Pontus meselesinin çözüleceğinden emin olunup olunmadığının cevaplanmasını, ona göre oy vereceklerini belirtmesi üzerine Ata Bey, jandarmanın takibatı sağlayacağını, "*işe yarayacak adamların*" bir araya getirilmesiyle jandarmada düzenlemeye gidilirse ve maaşları düzenli verilirse, ciddi bir şekilde yönetilirse Pontus sorununun çözüleceğini, ama jandarmanın maaş alamaması, istediği kişilerin alınmasına izin verilmemesi gibi durumlar olursa bu sorunun çözülemeyeceğini söylemiştir.[53] Cebelibereket Mebusu Faik (Öztrak) Bey de sunulan şartlar gerçekleşirse Pontus sorununun çözülebileceğine dair konuşmalara binaen şartın para kaynaklı olduğunu, jandarmanın maaşının 1500'den az olmaması kaydıyla ve takibatın düzenli gerçekleştirilmesiyle bu sıkıntının giderilip başarılı olunacağı hususunda vekaletin sorumluluğu üstüne alıp almadığını ve yeni eklenecek jandarmaların mevcut jandarmaya takviye olarak mı yoksa sürekli o mevkide kalmak üzere mi alınacaklarını sormuştur. Ata Bey, şu an sadece Pontus sorununun çözümü için alınacak bu jandarmanın sonrasında gerek görülürse o zaman duruma bakarak karar verileceğini söylemiştir. Mersin Mebusu Salahaddin Bey ise üç bin jandarmanın kaydedilmesinin, toplanmasının, başına getirilecek subayların bulunmasının ve onların bölgeyi tanımasının zaman alacağını, bunun yerine üç ay sonra ordunun bu bölgeye kuvvet göndererek sorunu çözebileceğini belirtmiştir. Ayrıca jandarmanın genel bütçesinden tasarruf edilerek beş yüz bin lira gönderilip gönderilemeyeceğini ve jandarma alaylarını biraz sıkarak ağustos sonunda mezun olacak ya da olmuş olan sınıfın bölgeye gönderilip gönderilemeyeceğini sormuşsa da Ata Bey bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Salahaddin Bey bu kez Kayseri ve Giresun'dan çıkan askerlerin ne olduğunu sormuş, buna da yine Ata Bey, jandarmaya duyulan gereksinimin çok fazla olduğunu, bir yerden alınmasının oranın boş kalmasına neden olacağından mümkün olmadığını, Pontus

[53] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 2. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 657-658.

takibatına 3000'den az jandarma katılırsa neticenin iyi olmayacağını belirtmiştir. Kuvvet önemli olmakla beraber sevk ve idaresinin dikkatten kaçmaması gerektiğine vurgu yapan Salahaddin Bey, Jandarma Umum Kumandanının bu sorunlar çözülünceye değin o bölgeden gelmemesi gerektiğini de söylemiştir. Ata Bey de gereken kuvvetin verilmesi halinde şu an komuta eden subaylar başarı gösteremezse Jandarma Kumandanının ve hatta Dahiliye Vekilinin de bölgeye elbette gideceğini, ancak halihazırdaki jandarmayla kim giderse gitsin başarılı olunamayacağını belirtmiştir. Selahattin Bey bunun üzerine Meclisten kredi alınıp 80 bin ya da 100 bin lira ile bu meselenin çözülebileceğini, sorunun tamamen para ve jandarma eri kaynaklı olduğunu söylemiştir[54].

19 Ağustos 1922'de yapılan gizli oturumun ikinci celsesinde Karahisar-ı Sahip Mebusu Ali (Çetinkaya) Bey, üç türlü eşkıyalığın olduğundan bahisle bunları "*şekavet-i adiye, şekavet-i müstemirre, şekavet-i siyasiye*" olarak üç başlıkta değerlendirmiştir. Birincisinin "*alelade*" bazı kaçakların orada burada saklanıp eline fırsat geçince olay çıkardığını ve bunu sıradan jandarmanın yok edebildiğini, çünkü bunların kalacak yer, rehber ve sığınak bulamadıklarını söylemiştir. İkinci gruptakilerinse aralıksız eşkıyalık yaptığından, eşkıyaların bir araya gelerek hareket ettiğinden ve yok edilmelerinin önemli olduğundan söz etmiştir. Bu gruptakilerin devamlılığa önem verdiklerinden dolayı jandarma, nahiye müdürü, ağa, eşraf gibi kendisine karşı gelenleri ve ihanet edenleri ortadan kaldırmaya yatkın olduklarını söyleyen Ali Bey, öte yandan bu kesimin doğrudan jandarmayla çatışmaya girmeyip savunmada kaldıklarını, mecbur olurlarsa mücadele ettiklerini ya da kaçtıklarını, bu durumda da yol kesme, insan kaçırma gibi hareketlere giriştiklerini belirtmiştir. Üçüncü gruptaki siyasi eşkıyalığın ise siyasi bir amaç doğrultusunda aralıksız çalıştığını, bunların öncelikle kaynaklarına bakmak gerektiğini, silah ve cephaneyi nereden tedarik ettiklerine, kimler tarafından yönlendirildiklerine, nasıl hareket ettiklerine bakarak takibatın yapılması gerektiğini söylemiştir. Pontus eşkıyalarının bu grupta olduğunu belirten Ali Bey, bunlar için olağanüstü önlemlerin alınmasını ve sıradan jandarmaya ek olarak askeri kıtalarla takibatın

[54] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 2. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 659-660.

yapılmasının olağanüstü olmadığını, jandarmanın belli bir seviyeye kadar takviye edilmesinden bahsedildiği ve fakat jandarmanın bunlarla baş edebilmesinin mümkün olup olmadığının çok iyi değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. İdari ve mülki birden fazla görevi olan jandarmanın, bunlarla uğraşmaktan asli vazifesi olan asayişle ilgilenemediğinden bu konuda yeterli olamayacağından söz etmiştir. Bu yüzden jandarmadan bu denli önemli bir hususta asayişi sağlamasını beklemenin yanlış olduğunu belirten Ali Bey'e göre jandarmanın geçim şartları da onun bu görevi yapabilmesini zorlayan bir durumdur. Pontus'un takibi için uzman kuvvetle subay gerektiğini ve sadece bu işle uğraşacak gücün şart olduğunu, onun yanında zamanında Rumeli'de çalışmış, bu işe alışkın subaylarla kumandanların ve kuvvetleri iyi sevk ve idare edecek bir heyetin gerektiğini belirtmiştir. Böylesi hususlarda mülki ve askeri yetkililerin birbiriyle pek anlaşamadığından mutasarrıfla jandarmanın olaylara farklı yönlerden baktığını, bundan dolayı da jandarma, mülkiye ve mutasarrıf ya da kaymakam olmak üzere ve namuslu, halkın güvenini kazanmış, ihtisas sahibi olup bu işle uğraşabilecek üç kişilik bir heyetin oluşturulmasının şart olduğunu söylemiştir. Ayrıca 3000 kişilik jandarma yerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den ya da Müdâfaa-i Milliye'den 700'er kişilik üç taburlu bir alay oluşturulmasının ve bu taburların birer bölüklerine süvari mitralyöz verilmesinin, başlarına da uzman bir alay komutanının getirilmesinin yerinde olacağını belirten Ali Bey, oluşturulacak heyetin eşkıyalara karşı taburları bir araya toplayarak yoğun bir takibat yaptırabileceği gibi mıntıkalara ayırıp karşılıklı harekat da yaptırabileceğini, başka türlü mevcut jandarmayla bu işin başarılamayacağını, bu nedenle Müdâfaa-i Milliye ile Dahiliye Encümenlerinin birleşip ciddi bir teşkilatlanmaya gitmelerini önermiştir[55].

Çorum Mebusu Abdurrahman Dursun (Yalvaç) Bey ise Pontus eşkıyalarının birkaç aydan beri daha da şiddeti artırdığını, özellikle Çorum, Amasya, Tokat ve Samsun'un ateş altında olduğunu söyleyerek meselenin jandarmanın gelirinden kaynaklandığına dair konuşanlara cevaben jandarmaya beş altı aydır maaş verilemediğini ama iki yıl önce dolgun maaş aldığı halde yine de Pontus sorununun

[55] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 3. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 661-663.

çözülemediğini hatırlatmıştır. Pontus meselesine jandarmanın ve mülkiyenin bağlı olduğu Dahiliye Vekaleti'nin gerektiği kadar eğilmemesinin bu sorunun çözülememesindeki temel etken olduğunu söyleyen Abdurrahman Dursun, bu şekilde devam edilirse olayların daha da yoğunlaşacağını belirterek Çankırı Hadisesi'ne değinmiş, yetmiş eşkıyanın buraya nasıl geldiğini, Pontus ile ilgisinin olup olmadığını ve burada jandarmanın, mutasarrıfın ne iş yaptığını sormuştur[56]. Konuyla alakalı söz alanlardan biri de İzmir Mebusu Refet Paşa olmuş, asayiş hususunun cephe konusunun temelini oluşturduğunu, Dahiliye Vekili iken de söylediği "*cephede firar olursa mesul cephe kumandanı değil, Müdâfaa-i Milliye Vekil değil, başkumandan değil benim*" sözünü hatırlatarak cephede askeri tutabilmenin vekaletin kudretiyle mümkün olduğunu, kaçtığı takdirde cezalandırılacağını ve cephedeyken de ailesinin her türlü tehditten korunmakta olduğunu bilirse görevini yerine getirebileceğini, aksi takdirde kumandanın neferi cephede tutabilmesinin çok zor olduğunu söylemiştir. Sorunun sadece Pontus değil, tamamen asayiş olduğunu belirterek şu şekilde konuşmuştur:

> "Bendeniz iki defa Dahiliye Vekilliği ettim ve aynı zamanda İstanbul'da Umum Jandarma Kumandanlığında da bulundum. Şimdi Umum Jandarma Kumandanlığı makamını ihraz eden zat ve onun etrafındaki Heyet-i Vekile bendenizin emrinde idi. Umum Jandarma Kumandanlığı'nda olan muamelatı tamamıyla bilirim. Bu efendiler yazıcıdırlar ve yazıcıdan başka bir şey değildirler. Otururlar, yazarlar, yazarlar. Telgraf çekerler, çekerler. Nihayet sıkıldıkları zaman da bir layiha yaparlar, ne dersiniz? Bir layiha-i kanuniye, bir bütçe. 3 000 jandarma isterler, bilmem ne kadar para. Bilirler ki siz ne üç bin jandarma verirsiniz ve ne de... Onları yazıp kaydederler. Bu üç bin jandarmayı verseniz, ki bunlar bir defa altı aydan evvel toplanamaz, giydirilemez, sevk edilemez ve bu efradı idare edecek zabit bulunamaz. Aynı zamanda jandarma evsafını haiz üç bin kişi de bulunamaz. Bugünkü açılan mekteplerden üç bin jandarma değil, ancak üç jandarma çıkıyor. Bu kolay bir şey değildir ve efendiler bu meselenin üç bin jandarma ile hal olunacağını kabul ederseniz Pontus meselesi altı ay daha uyumuştur. Beyefendiler, Pontus meselesi

[56] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 3. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 664.

> bir buçuk seneden beri vardı ve efendiler Pontus meselesi Harb-i Umumi'nin ikinci veya üçüncü senesinde hadise olmuştur ve ihdas edenler de burada yabancı kimse yoktur, ben Pontus'ta bulundum ve bizzat çalıştım, bunu burada söylemek kendimi methetmek için değildir- bunu ihdas edenler Türk Hıristiyanlar değildir. Filhakika orada patrikhanenin, şunun bunun eli vardır. Efendiler, orada benim ihraz ettiğim mevkide bulunan zat bu işin en büyük amili olmuştur. Çalmak, çırpmak, ırza geçmek için her şey yapılmıştır. Bu mesele İstanbul zamanına aittir. Bizim zamanımıza ait değildir"[57].

Sözlerinin devamında Mondros Mütarekesi'nin ardından Umum Jandarma Kumandanı olduğunda Balıkesir, Bandırma ve Pontus meseleleri üzerinde durduğunu, ilkini hallettiğini ikincisinin görev süresi içinde tamamlanamadığını, sonrasında Kolordu Kumandanı olduğunda her gün Sivas, Samsun, Kavak civarında en az kırk kişinin soyulduğunu ve aldığı önlemlerle 40-45 gün içinde bunların kesildiğini, sonrasında da bir yıl boyunca hadise olmadığını belirtmiştir. Daha sonra tamamen bittiği düşünülerek rahat davranıldığını söyleyen Refet Paşa, Dahiliye Vekili'nin hatalarından bahsetmiştir. Mevcut durumda olayların giderek arttığını ve bunun arka tarafta yalnızca Hıristiyanlar için değil Müslümanlar için de karışıklık doğurduğunu belirten Refet Paşa, üç bin jandarmayla bu olayın çözülüp çözülmeyeceğini tartışmayacağını, çünkü uygun bulunup da toplanabileceğinin mümkün olmadığını, üç bin jandarmanın ne şekilde görevlendirileceğini bildiğini; en yüksek makamına kadar jandarmalık yapmış biri olarak bu hususla ilgili en fazla konuşma hakkına sahip olduğunu söylemiştir. Refet Paşa'ya göre bölgeye gönderilmesi istenen jandarmanın kimi göreve kimiyse başka yerlere gidecek, bir kısmı kaymakamın evine hizmetçi gönderilecek ve yine mesele çözülemeyeceğinden bu üç bin jandarma da arada kaynayacaktır. Bu nedenle önce idare, sonra kuvvet hususunun önem arz ettiğini ve askeri, mülki ve adli görevlilerden oluşan bir heyet oluşturulmasının doğru olmadığını, "*kumanda iştirak kabul etmez. Kumandada vahdet icap eder*" şeklinde izah etmiş; Dahiliye Vekaleti'nin kısa süre içinde Müfettiş-i Umumilik Kanunu'nu kabul edip mıntıkaları oluşturarak müfettişleri

[57] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 3. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 665.

görevlendirmesi gerektiğini söylemiştir. Müfettişler mevcut olsaydı onun jandarmasını, polisini toplayarak amaca yönelik harekete geçeceğini, oysaki Meclis'te oturup ne yapacaklarını konuşmakla vakit kaybettiklerini belirtmiştir. Üç bin jandarma gerekip gerekmediğini görebilmek için bölgede bulunulması gerektiğini belirten Refet Paşa, Dahiliye Vekili'nin bütçesini yaptıktan sonra Pontus için üç bin jandarmaya gerek olduğunu düşünüp bütçeye tahsisat ayırmayı uygun gördüğünü söyleyerek tenkitte bulunmuştur[58]. Karesi Mebusu Basri Bey'in konuşmasında ise Refet Paşa'yı eleştiren bir kısım da olmuş, onun da zamanında Balıkesir'de bir şey yapamadığını ve o süreçte bunu gazetesinde haber yaptığını belirterek jandarmanın eşkıyayı yok etmesinin mümkün olmadığını söylemiştir[59]. 19 Ağustos'ta gerçekleşen dördüncü celsede konuşmasına devam eden Basri Bey, Refet Paşa'nın Umum Jandarma Kumandanlığı döneminde özellikle Bandırma, Gönen çevresinde bir şey yapamadığını ve bunu o dönem çıkardığı Ses gazetesinde de haber yaptığını söylemiş ve üç bin jandarmanın değil altı ay bir yılda bile oluşturulamayacağını eklemiştir. Refet Paşa tekrar söz alarak Basri Bey'e cevaben I. Dünya Savaşı sırasında çok kötü durumda olan Balıkesir ve çevresine 41. Fırkanın görevlendirildiğini ve mütarekeden sonra kendisi Umum Jandarma Kumandanı olduğunda bölgedeki bu fırkanın yarısının eşkıyaya verildiğini yarısının da dağıldığını öğrendiğini, İzmir-Balıkesir hattında Balıkesir'e gelen treni durdurup birkaç saatte 20 bin lira alan 40 kişilik çeteyi gören diğer askerin de bundan etkilenip eşkıyaya kapıldığını, ayrıca Çerkes Ethem'in yaptıklarıyla bu çetenin ikinci derecede kaldığını, her gün Bandırma'ya gelenlerin onunun kulaklarının kesildiğini söylemiştir. Böyle bir dönemde kumandan olduğunu söyleyen Refet Paşa, devletin elinde tek bir jandarmanın olmadığı bu süreçte bir yaver ve bir neferle işe başladığını, 700 lira harcayarak 400 Arnavut eşkıyayı İstanbul'a götürdüğünü, bölgede jandarma ve askerlik teşkilatı kuruluncaya değin yaptıklarıyla en azından insanların kulaklarının kesilmesini önlediğini, eşkıyayla mütareke yaptığını, sonrasında da Umum Jandarma Kumandanlığından çekildiğini belirtmiştir. Erzincan Mebusu Emin Bey ise alınacak tedbirin ne askeri güç ne de jandarma

[58] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 3. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 665-667.
[59] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 3. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 670.

olduğunu, memleketin her tarafında jandarma karakollarının bulunduğunu, buralarda da beş ila sekiz asker olduğunu, her akşam bu karakollara gelen eşkıya sayısının ise "*58, 68, hatta 158*" olduğunu söylemiş ve şunları eklemiştir:

> "O eşkıya akşam karakola gelir, 'selamün aleyküm' der, onbaşı veya çavuş hatta zabit mecburdur ona eyvallah demeye. Şimdi efendim, bakınız bizim jandarma nasıl eşkıya oluyor? O 158 kişi açtır, onbaşı birkaç nefer alır, civar köye gider. Oradan on okka bulgur, beş okka yağ, iki koyun getirir. O eşkıyanın güzelce karnını doyurur. İşte jandarma da bir şaki oldu. Çünkü hiç hakkı olmadığı halde köylerden yağ, koyun topladı, vesaire yaptı getirdi, eşkıyanın karnını doyurdu. Eşkıya karnı doyduktan sonra oradan gider. Ertesi günü mıntaka kumandanı kazadaki jandarma kumandanına veya livadaki jandarma kumandanına bir rapor verir. Hamdolsun mıntakamda asayiş mükemmel ise de filan taraftan bir eşkıya kuvvetinin geçtiği istihbar edilmiştir der ve vazifesini ifa etmiş addedilir. Binaenaleyh, çare mahalline salâhiyet vermek, asayişi mahalline bırakmaktır. Eğer mahalinde Emin Bey kardeşimizin buyurduğu gibi eli silah tutacak adam yoksa yine jandarmalara verip o mahallin amirinin emrine terk etmek ve işi bitirmek lazımdır, başka çare yoktur"

Karahisar-ı Şarki Mebusu Memduh Bey ise bölgedeki yerli halkın Pontus'a karşı üç bin jandarmadan daha iyi takibat yapabileceğini, zamanında Karahisar-ı Şarki, Ordu ve kısmen Tokat'ta Jandarma Kumandanının ve yerli halkın etkisiyle Pontus'a karşı harekete geçen yerli çetenin başarılı olduğunu ama daha sonra jandarma kaymakamının bu çeteyi asker kaçağı olduğu gerekçesiyle evini bastığını ve çetenin de dağa kaçtığını anlatmıştır[60].

21 Ağustos 1922'de "*Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesinde tahsisat ilâvesi hakkında kanun layihası*" hakkında görüşmeler devam etmiştir. Bu bağlamda söz alan Kırşehir Mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi siyasi eşkıyalığı milletin kendi askeriyle, jandarmasıyla ve varlığıyla yok etmek zorunda olduğunu söylemiş, halkın hayatını mahveden Pontus karşısında hükümetin üç bin jandarma isterken mebusların Pontus'un bitirilemeyeceğini söylediklerini belirterek üç bin jandarmanın on beşer lira maaş ile Pontus sorununu bitirip asayişi

[60] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 4. Celse, 19 Ağustos 1922, s. 671-675.

sağlayabileceği konusunda kendisinin de endişelerinin olduğunu çünkü jandarmanın eşkıyanın üzerine gidemediğini bu nedenle bu işin jandarmayla bitirilebileceğine inanmadığını ve de jandarmaya ayrılacak paranın heder olacağını söylemiştir. Konya Mebusu Vehbi Efendi de Pontus'u jandarmanın bitirebileceğine inanmadığını, eşkıyalığı askerin bastırmasının imkansızlığını "*dokuz taşı birden sıçrayan bir herife karşı sağ dur, selam dur mukabele edemez. Bunlar merasim işidir. Halbuki bu iş merasim işi değildir*" diyerek anlatmıştır. Bunun çözümü için iyi bir adam bulunmasını söyleyen Vehbi Efendi, başı bozuğun hakkından başı bozuğun gelebileceğini belirtmiştir. Canik Mebusu Emin Bey ise jandarma tahsisatı üzerinde durmuş, hükümetin bu meseleyle gerektiği kadar ilgilenmediğini, Amasya, Tokat ve Sivas mebuslarının ricasıyla ancak konuya eğilen Ali Fethi Bey'in bölgedeki fırkanın da oradan alınacağını ve elinden bir şey gelmediğini söylediğini ve mebusların konuya önem verip jandarmayla bu mıntıkanın takviye edilmesini önermesi üzerine düşüneceğini söylediğini anlatmıştır. Malatya Mebusu Reşid (Ağar) Ağa Dahiliye Vekili'nin jandarmanın artırılmasından bahsettiğini ifade ederek asayiş sorununun inzibatın eksikliğinden kaynaklanıyorsa bu problemin düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiş, "*ahalinin canını, namusunu muhafaza nokta-i nazarından üç bin jandarmanın masarifini kabul edelim*" demiştir[61]. Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'in 21 Ağustos'ta yaptığı konuşmasında yolsuzluk ve başta Pontus olmak üzere asayişsizlik sıkıntısının çok fazla olduğunu, son bir buçuk yıldır "*mutasarrıf bir kumandan, alay kumandanlarından bir kumandan, bölük kumandanlarından ve jandarma kumandanlarından bir kumandan*" bulunduğunu ve bu yüzden başı sonu belirsiz olan, Dahiliye Vekaleti'nin de kumandanların da, kaymakam ile mutasarrıfın da bihaber olduğu bir durumun mevcudiyetinden söz etmiştir. Meclisten seçilecek kişilerin gidip bölgeyi görmelerini, durumu anlamalarını öneren Mustafa Durak Bey, tüm bu kötülükler TBMM'ye karşı yapıldığına göre bu meseleyi Meclis'in çözmesi gerektiğini söylemiştir. Jandarmaya üç bin jandarma daha eklenmesine dair getirilen teklif hakkında da mevcut jandarmanın bölgede ne yaptığını, Pontus ile nerede mücadele ettiğini Dahiliye

[61] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 88. İnikat, 2. Celse, 21 Ağustos 1922, s. 679-685.

Vekili'nin cevaplamasını istemiştir. Buna verilecek bir yanıtın olmadığını çünkü bir şey yapılmadığını, herkesin kendisine ayrılmış mıntıkada oturduğunu, kaç Pontus'un olduğunun bilinmediğini ve fakat 30 bin olduğunun konuşulduğunu söylemiştir. Samsun'da konuştuğu birinin Çarşamba ve Bafra'da 250'şer silahlı Pontus'un olduğunu, hükümetin Çarşamba'dakilerle bunların silahlarının 150'sinin alındığına, gidip köylerinde oturup kötülük yapmayacaklarına dair anlaştığını, jandarma ve askeri nöbetçilerin nezaretinde şehre gelip erzak almalarına müsaade edildiğini öğrendiğini anlatmıştır[62].

Heyet-i Vekile Reisi ve Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Bey ise konuşmasında iki günden beri süren görüşmelerin Dahiliye Vekili Ata Bey'in üç bin jandarma gücünün masrafına dair teklifiyle başladığına değinerek bölgedeki kıtaların kış mevsiminde takibatta bulunduğunu ve başarılı olamadığından, ilk düşünülmesi gereken şeyin büyük orduyla memleketi esaret altına almaya çalışanlara karşı verilen savaşın olduğunu vurgulamıştır. Asayiş hususunda problemin ekonomik temelli olduğunu söyleyen Rauf Bey, on, on iki aydır maaş alamayan jandarmanın yine de imkanı dahilinde gece-gündüz mücadele verdiğini, ancak mutasarrıfın, memurun, jandarma kumandanının vazifesini yapmadığına dair söylemler nedeniyle bölgede geniş bir soruşturma yapacaklarını belirtmiştir. Jandarmanın ve yöre insanının bu eşkıyayla mücadele etmediğine dair sözlere ise halkın böyle bir savaşım içine girmesini kendilerinden istemelerinin doğru olmadığı şeklinde cevap vermiştir. Dahiliye Vekili'nin üç bin jandarma verilirse en üst seviyede faaliyet gösterileceğine dair teklifinin hükümet tarafından desteklendiğini ve fakat Maliye Vekili'nin para olmadığını belirttiğini, Dahiliye Vekili'nin ise bu işi ne kadar sürede çözeceğine dair bir beyanda bulunmadığını ve zaten bulunamayacağını söylemiştir. Bu kapsamda iyice düşünülmesi ve üç bin jandarma teklifinin iyi değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ile Dahiliye Vekili'nin görüştüğünü ve Pontus'un yoğun olduğu bu bölgede takip kıtalarındaki asker ve jandarmanın Dahiliye Vekaleti'nin emrine verildiğini söyleyen Rauf Bey'in konuşmasında araya giren Tokat

[62] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 88. İnikat, 2. Celse, 21 Ağustos 1922, s. 689.

Mebusu Hamdi (Mütevellioğlu) Bey değil üç, beş bin jandarma verilse dahi iki sene de bile Pontus sorununun çözülemeyeceğini, milli bir teşkilat oluşturulup üç bin tüfeğin halkın namuslu kesimine verilerek mevzi müdâfaası yaptırılmasını, ayrıca 1000-1500 kişiden ibaret umumi bir teşkilatla eşkıyanın olduğu yerlerin takip ettirilmesini önermiştir. Rauf Bey ise sözlerinin devamında Dahiliye Vekaleti'nin üç bin jandarmayla karakollar oluşturmak, takip müfrezeleri kurmak istediğini ama hükümetin halkı işin içine alarak karakollara yönlendirip taarruza sevk etmeyi uygun görmediğini eklemiştir[63]. Bursa Mebusu Operatör Emin Bey Samsun havalisi ile ilgili bilgilendirme yaparak eşkıyaya gelen bir kayık dolusu silahın Kızılırmak'ta jandarma tarafından ele geçirildiği üzerinden bir konuşma yapmıştır. Ayrıca İngilizlerin Samsun'dan Pontus'a silah verdiğini ve Türklerin evlerindeki Rum hizmetçilerin konuşulanları Pontus tarafına anlattıklarını, Kör Vasil'in kızının da bu minval üzere jandarma tarafından alındığını ama sonrasında bırakıldığını söylemiştir. Ardından Canik Mebusu Süleyman (Boşank) Bey, Samsun Jandarma Kumandanının gayet namuslu olduğunu söyledikten sonra askerin eşya sattığını, bir tanesinin Eizze'nin resmini alıp ağaç üstüne yaldızlı, yağlı boyalı bir resim sattığını, bunu polisle birlikte yakaladıklarını, sonra Fırka Kumandanı İsmail Bey'e gidip Pontus'u sorduğunda büyütülecek bir şey olmadığına dair cevap aldığını ve kısa süre sonra Çarşamba tarafından ateş seslerinin geldiğini, buraya gelen silahlı sekiz çetenin ancak Bafra'dan takip edenler tarafından ele geçirilebildiğini ama fırka kapısında nöbet tutan askerin de bu sırada şehit düştüğünü, olayın silahıyla oynarken kendisini yanlışlıkla vurduğu açıklamasıyla kapatıldığını söylemiş, bu meselenin jandarma ve fırka kumandanı tarafından halledilmesi gerektiğini, halkın içinden Pontus'a yardım edenlerin olduğunu söylemiştir[64]. Aynı gün konuya dair verilen takrirler de gizli celsede okunmuştur ki bunlardan Kozan Mebusu Mustafa (Cantekin) Bey'in verdiğinde "*Pontus şekavet mıntıkasında bulunan bilcümle memurini mülkiye, askeriye ve jandarmanın asayiş hususunda ve buna ait kaffe-i tedabir ve hususatta fevkalade memurun tahtı emir ve nehyinde*

[63] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 88. İnikat, 2. Celse, 21 Ağustos 1922, s. 691-693.
[64] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 88. İnikat, 2. Celse, 21 Ağustos 1922, s. 694.

bulunması" maddesi yer almıştır. Karahisar-ı Sahip Mebusu Ali Bey'in sunduğu layihada jandarmayla alakalı kısımlar şu şekildedir:

> "'1-Huzur ve asayişi memleketi ihlâl eden şekavet çetelerinin takip ve tenkil ve imhası maksadıyla mütehassıs erkân veya ümerayı askeriyeden bir Reisin tahtı riyasetinde güzide bir mutasarrıf ve bir jandarma ümerasından mürekkep olmak üzere üç kişilik bir 'Takip Heyet-i Fevkaladesi' teşkil olunmuştur.
> 2. Heyetin vazifesi: asayişi muhtel olan şekavet mıntıkalarında bulunan bilcümle jandarma, polis, bekçi gibi inzibat ve asayiş kuvvetlerini ve derdesti teşekkül takip kıtaatını şekavetin sureti tekevvün ve cereyanına ve bu bapta vesaiti muhtelife ile cem ve istihsal olunacak malumat ve tahkikatın icabına göre sevk ve idare ve eşkıyanın tenkil ve imhasını temin edecek esbaba tevessül etmektir.
> 4. Takip heyeti fevkaladesi; icrayı vazife ve faaliyet edeceği mıntıkalarda asayiş nokta-i nazarından ataleti ve idaresizliği vesair esbap ve avamil tahtında eşkıyanın tenkiline ve devamı şekavetine sui tesiri olan bilcümle idare vesaire memurlarıyla takip jandarma zabitan ve efradından esnayı takipte sui hareketleri ve masum ahaliye mazarratları meşrut ve mahsus ve mütezahir olanları hareketlerinin icabına göre derhal tebdil veya İstiklal Mahkemelerine tevdi ederler.
> 11. Takip Heyeti Fevkaladesi Reis ve Azasının her birine masarifi seferiye ve harcırahlarına mukbil olmak üzere şehrî... lira ve takip kıtaatı kumandanına ve takip zabitanına muhassesat-ı şehriyelerine zamimeten şehrî... lira ve seyyar takip efradının muayenat-ı şehriyelerine zamimeten şehrî... lira maaş verilir. Vazaif-i asliyesi sırasında takibata iştirak eden mahalli jandarma zabitan ve efradının takibata iştirak ettikleri müddetleri aynı veçhile nazarı itibara alınır. Kılavuzluk vesaire suretiyle ihtiyaç üzerine takibatta istihdam edilen sivillere seyyar jandarmalar gibi muamele olunur"[65].

26 Ağustos'ta da Pontus sorunuyla alakalı kanun layihasının görüşmeleri devam etmiştir. Konu dahilinde söz alan Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, bir önceki oturumda Süleyman Bey'in bahsettiği sekiz eşkıya konusuna değinerek tüm Samsunluların, şehirdeki jandarma ve polisin uğraştığını ve eşkıyanın bulunduğu 40-50 evin ateşe verildiğini, eşkıyaların öldüğünü ama Müslümanlardan

[65] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 88. İnikat, 2. Celse, 21 Ağustos 1922, s. 704-707.

da bu sırada hayatını kaybedenlerin olduğunu, "*dehşetli bir harpcağız*" yapıldığını söyleyerek bir ilçenin kırk jandarması ve kaymakamı olduğunu bu yüzden hükümetin manevi güçle memleketi yönettiğini, bu olmazsa halkın son noktaya gelip tüfeğiyle dağa çıkması halinde devletin olağanüstü çalışması gerekeceğini söylemiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise Pontus'a karşı yerel güçlerin oluşturulması gerektiğini, ama bunların da yanıp yakılanları soyacağının bilindiğini, jandarmanın da ani bir güçle hücuma kalkışıp yağmaya giriştiğini, bunları önlemek adına güçlü bir kumandana ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Rumların iki katı Türk'ün öldüğüne dikkat çekilmesi gerektiğini, Avrupa'nın bunu bilmeye yanaşmadığını, 2000 kişinin her gün on köy yakıp 300-500 kişiyi kestiğini, jandarma ve hükümetin "*iki bin şaki öldürülememiştir*" şeklinde bir söyleminin kabul edilemeyeceğini, bunun jandarmayla hükümetin kudretiyle alakalı olduğunu söylemiştir[66]. Saruhan Mebusu Refik Şevket (İnce) Bey Pontus sorununun üç bin jandarma ile halledilemeyeceğini hükümetin de anladığını; topu, tüfeği, askeri malzemesi ile Müdâfaa-i Milliye, parasıyla Maliye Vekaleti, sevk ve idaresiyle de Dahiliye Vekaleti olmak üzere bu sorunun çözülmesinden üç bakanlığın ortaklaşa sorumlu olduğunu ve fakat bunları bölgede temsil eden jandarma erinden en büyük memuruna kadar herkesin sorumluluk sahibi olmasının gerektiğini belirtmiştir. Kırşehir Mebusu Yahya Galip (Kargı) Bey ise Hükümetin, hiçbir heyetin etkisinde kalamayacağı için Adliye hariç olmak üzere maliye, askeriye, dahiliye, polis ve jandarmanın tamamının bir heyet oluşturmasının uygun olacağını dile getirmiştir. Öte yandan Dahiliye Vekaletinin görevini yapmadığını, şu an bölgede ne olup bittiğini bilmediği gibi mutasarrıf ve jandarma kumandanının, eşrafın ne düşündüğünü de bilmediğini, vekillik böyle olursa bölgedeki görevlinin de vazifesini yapmayacağını, bu nedenle ne olup bittiğinden haberdar olunması gerektiğini, gerekirse jandarmayla ya da halkla irtibata geçilmesini istemiştir. Bölge için üç bin jandarma istenmesi mevzuunda ise burada üç bin köyün olduğuna dikkat çekerek her köye bir jandarmanın mı konulacağını sormuş ve Jandarma Kumandanının bunu düşünerek bu sayıyı uygun gördüğünü

[66] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 91. İnikat, 2. Celse, 26 Ağustos 1922, s. 715-716.

zannettiğini söylemiştir[67]. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, tehcire yönelik bir faaliyete gidilmesinin doğru olmadığını, bunun Batı tarafından aleyhte kullanıldığına önceki dönemde şahit olunduğunu, bir isyan durumunda jandarma yetersiz kalırsa en yakındaki askeri kıtaya haber gönderilerek bunların jandarmanın emrine girmesinin yerinde olacağına dair fikirlere katılmadığını, gönderilecek üç kişiyle bu problemin çözülmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. İzmir Mebusu Tahsin Bey ise Encümen adına söz alarak o ana değin yapılan konuşmaları değerlendirmiştir. Dahiliye Vekaleti'nin üç bin jandarmayla bu işin altından kalkabileceğine dair teklifi Meclis tarafından kabul edilseydi bunun zaten şimdiye değin söylenmiş olması gerektiğini belirten Tahsin (Uzer) Bey, Meclisin Hükümetin bu işi çözmeye gücünün yetmeyeceğini düşündüğüne de dikkat çekmiştir. Gaziantep Mebusu Yasin (Kutluğ) Bey ise Dahiliye Vekaleti'nin üç bin jandarmayla alakalı teklifinde ısrarcı olup olmadığını sormuştur[68]. Dahiliye Vekili Niğde Mebusu Ata Bey, Dahiliye Vekaleti'nin eşkıyanın yok edilebilmesi için jandarmanın arttırılmasını ve takviye edilmesini önerdiğini hatırlatarak hükümetin bölgedeki kumandana bu sorunun halihazırdaki jandarma gücüyle yok edilemeyeceğini söyleyerek birkaç yıl önce 10. Fırkayı bu görevle vazifelendirdiğini ve Dahiliye Vekaleti'nin emrine verdiğini; bunun ardından fırkanın değiştirilmesinin kendisinin Vekalete gelmesiyle aynı döneme denk geldiğini söylemiştir. Bu noktada jandarmanın eşkıyayı yok etmeye yetersiz kaldığını gördüğü için jandarmaya yardımcı kuvvet olacak bir gücün gerekliliği hususunda ısrarcı olduğunu anlatan Ata Bey, askeri gücün gerektiğinde kaldırılmasını düşünen Dahiliye Vekaleti'nin o bölgedeki mıntıkaları güçsüz bırakmayı hiç uygun bulmadığından esas jandarma gücünün kısa süre içinde arttırılıp tamamlanmasını ve üç bin jandarmanın eklenerek Rum eşkıyasının yok edilmesinde görevlendirmek için Meclis'ten üç bin jandarmanın verilmesini istediğini, bundan dolayı gereken önlemleri de sunduğunu söylemiştir[69].

Mersin Mebusu Salahaddin Bey, üç bin jandarmayla bu sorunu halletmeye kalkmanın meseleyi altı ay sonraya bırakmak demek

[67] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 91. İnikat, 2. Celse, 26 Ağustos 1922, s. 719-721.
[68] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 91. İnikat, 2. Celse, 26 Ağustos 1922, s. 721-724.
[69] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 91. İnikat, 2. Celse, 26 Ağustos 1922, s. 728-729.

olduğuna dikkat çekmiş ve buna zaman olmadığını, hükümete yetki verilmesini, bu yetkiyle hükümetin bir kumandan atayarak ona belli bir sorumluluk vermesini önermiştir. Vekillerin jandarma konusunda Meclis'ten çok farklı düşünmediğini de söyleyen Salahaddin Bey, bölgedeki tanıdıklarından duyduğu kadarıyla bu meseleye el atılmazsa durumun çok kötü olacağını açıklamıştır. Rauf Bey meselenin Amasya'dan çekilen telgrafla ve Dahiliye Vekilinin Pontus için kullanmayı düşündüğü üç bin jandarmanın maaşlarını istemesi nedeniyle gündeme geldiğini, Encümenin amacının belli sayıdaki takip taburları ve belli para olduğunu, bugün bölgeye yetki alabilecek güçlü bir kişinin gönderilmesinin gerektiğini, Meclis'in gereken parayı Encümenle belirlemesi halinde sayının vekillerle görüşülüp yön verileceğini, en iyi yolun böylece görülebileceğini belirtmiştir. Bu uygun görülmediği takdirde hükümete gönderip istenilenlerin dile getirilmesini, böylece hükümetin gereğini yapmaya çalışacağını söylemiştir. Erzincan Mebusu Emin Bey ise üç bin jandarmanın birden verilmesinin mümkün olmadığını söyleyenlere bin beş yüz iki bin jandarmanın verilebileceğini belirtmiştir. Bunun için Erzincan, Harput gibi yerlerdeki mevcut seyyar alaylarının bir alay haline getirilip hızla harekete geçirilmesi ve onların yerine de Rauf Bey ile Salahaddin Bey'in açıkladığı gibi üç livanın mülki ve askeri idaresinin birleştirilerek gönderilecek biriyle tedair edilmesi yerinde olacaktır ki böylece jandarma bulunması mümkündür. Ayrıca Emin Bey bu civarda 312'lilerin de mezun olduğunu ve mezun jandarmanın da bulunabileceğini belirtmiştir. Neticede meselenin halledilmesi Hükümete bırakılmıştır. Ayrıca aynı gün okunan ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in "*İsyanda devam etmek isteyenler hakkında gerek askeri ve gerek jandarma ve ledelhace gönüllü kıtaat teşkil etmek suretiyle acilen tenkil eylemek üzere İcra Vekillerine salâhiyeti kâmile itası*" maddesini de içeren takrir de hükümete gönderilmiştir[70]. 18 Eylül 1922'de Başkomutan Gazi Mareşal Mustafa Kemal Paşa'nın mevcut durumla alakalı fikir alışverişi yapmak ve gereken önlemleri almak adına Vekiller Heyeti'ni cepheye çağırması üzerinden gerçekleşen konuşmalarda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Anadolu Harbini tamamlayıp Çanakkale'ye dayanan Türk

[70] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 22, 91. İnikat, 2. Celse, 26 Ağustos 1922, s. 733-741.

ordusunun karşısına Çanakkale ve Kocaeli'nde İngiliz jandarmasının çıkması halinde Misâk-ı Millî'ye kavuşuncaya değin faaliyetlerin süreceğini, askeri yönden aciz halde bulunan düşmana vakit kazandırılmaması gerektiğini, bugün Yunanlar çöktüğünden değerli bir sürecin içinde olunduğunu, aslında ordu İzmir'i tuttuğunda bu bölgenin de başkomutan tarafından tutulmasının icap ettiğini, nitekim bir Çanakkale sorununun doğacağının bariz olup orada İngilizler olduğundan planın ona göre çizilmesi lazım geldiğini ifade etmiştir[71].

TBMM'nin 5 Ekim 1922 tarihli gizli oturumunda "*Muvazene-i Umumiye Kanun Lâyihası"* görüşülmüş ve bu bağlamda Meclisin bütçesi üzerinde durulmuş ve İstiklal Mahkemelerinin harcamaları hususunda oldukça heyecanlı bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Konuyla ilgili söz alanlardan Sivas Mebusu Emir Paşa, İstiklal Mahkemelerinin kendilerine verilen paradan polis ve jandarmaya ikramiye verdiğini söylemiş, bunun zimmete geçirme olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Ancak Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey "*hesabı verilmeyen her paranın zimmet olduğunu*" ifade ederek jandarmaya maaş verdim, jandarmayı mükafatlandırdım gibi bir şeyin mümkün olmadığını, jandarma maaşının buraya bağlı olmadığı gibi Meclis'in mükafata yönelik bir izninin de bulunmadığını bunların zimmet olduğunu söylemiştir. Konya Mebusu Hacı Bekir Efendi de konu dahilinde bir İstiklal Mahkemesi'nin hazırladığı cetveli senetleriyle kendisine gönderdiğini, bunda polise on lira verdiğine, jandarmaya on beş liraya ekmek yedirdiğine, jandarma kumandanına harcırah verdiğine ve kırk liradan harcırah alacakken 180 kuruştan aldığına dair bilgi verildiği takdirde ne yapacağını sormuştur[72]. 7 Ekim 1922'de Mudanya Konferansı ile ilgili görüşmeler sırasında, 3 Ekim'de Mudanya taraflar arasında gerçekleştirilen toplantıdan bahsedilmiştir. Bu toplantının jandarma ile ilgili kısımlarından biri Yunan görevlilerin çekildikleri yerlerin idaresini Müttefiklere, onların da Türklere bırakması, Trakya'nın en fazla bir ay içinde teslim edilmesi, Ankara Hükümeti'nin görevlilerine belirlenecek sayıda Milli jandarma güçlerinin eşlik etmesi ve bu memurların teslimlerin ardından her bir bölgede düzeni sağlamaları içeriklidir. Aynı toplantıda jandarmayı ilgilendiren bir diğer husus da devir-teslimde

[71] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 104. İnikat, 2. Celse, 18 Eylül 1922, s. 787.
[72] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 113. İnikat, 2. Celse, 5 Ekim 1922, s. 885.

bulunacak Müttefik heyetlerinden ayrı Trakya'da Meriç'in doğusunda o bölgenin en önemli merkezlerinde düzeni sağlamak ve Müttefikler arası heyetlere yardım etmek, gerektiğinde de Osmanlı jandarma güçlerine istinat olmak amacıyla sayıları daha sonra belirlenecek Müttefik süvari ve piyade müfrezelerinin gönderilmesidir. Bu müfrezelerin Meriç sınırının geçiş noktalarını tutup nehrin sağına geçmeden belirlenen noktaları gözetleyecek süvarilere bağlı olarak belli başlı merkezlerde toplu halde bulunacağı da bu toplantıda görüşülmüştür[73]. İsmet Paşa'nın sonraki görüşmelerle alakalı olarak gelen telgraflarında da yine jandarma konusuna değinilmiş ve bunlar aynı şekilde Yusuf Kemal Bey tarafından yine 7 Ekim'de gizli oturumda okunmuştur. Buna göre İsmet Paşa Trakya'ya gönderilecek jandarmanın sayısının sınırlandırılmasını kabul etmediğini ve bu konunun yeniden görüşüleceğini iletmiştir. Aynı gün yine İsmet Paşa'dan gönderilen Mudanya Askeri Sözleşmesi de okunmuş ve altıncı madde, her idari mıntıkadan Yunan görevliler çekildikçe buraların idaresi Müttefik görevlilere, onlardan da Türk memurlara mümkünse aynı günde verilecektir. Trakya'nın teslimi en geç bir ay içinde gerçekleşecektir. Ankara Hükümetinin görevlilerine sayıları A lahikasında görülen milli jandarma güçleri refakat edecek ve bunlar bölgede idarenin dağıtımını gerçekleştirdikçe idari mıntıkaların her birinde düzeni sağlayacaklardır şeklinde düzenlenmiştir. 8. Madde ise buraya gelecek Müttefik heyetlerin yanı sıra Trakya'da Meriç'in doğusuna Müttefiklere bağlı ve sayıları B lahikasında belirlenen piyade ve süvariler gönderileceğine, bunların o bölgenin en önemli merkezlerinde işgal ve düzeni sağlayacaklarına, Müttefikler arası heyetlere yardım edip gerekirse Osmanlı jandarmalarına destek olacaklarına, Meriç sınırının geçiş noktalarını tutup nehrin sağına geçmeden buraları gözetleyecek süvariye bırakılmayıp emanet edilmeyeceğinden esasen müfrezelerin belli başlı merkezlerde toplu duracaklarına dairdir[74].

Mudanya Konferansı'nın görüşüldüğü 9 Ekim 1922'deki oturumda İsmet Paşa'dan gelen telgrafta Franklin Bouillon'un, İngilizlerin talimatında azınlıklar ile jandarmanın sayısı ve tarafsız

[73] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 114. İnikat, 3. Celse, 7 Ekim 1922, s. 897.
[74] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 114. İnikat, 3. Celse, 7 Ekim 1922, s. 899-900

mıntıkaları içeren talimatını da kapsar halde görüşleri bildirilmiştir[75]. Aynı gün içinde yine İsmet Paşa'dan gelen ve Hariciye Vekili ve Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey tarafından Meclis'te paylaşılan bilgilendirmede de "*Fransızlarla İtalyanların geçirilecek jandarma miktarında İngilizlerin ısrar ettiğini ve bu meselenin evvelce takarrür ettirdiğimiz veçhile halline çalıştıklarını, fakat İngilizlerden cevap gelmediğini ve ne cevap geleceğini bilemediklerini söyledikleri*" hususu da yer almıştır. Yapılan görüşmelerde söz alan Edirne Mebusu Şeref (Aykut) Bey, Müttefiklerin istediği sayıda jandarma bulundurulmasının kabul edilemeyecek bir husus olduğunu, bunu kabullenmenin Trakya'nın özel durumu ve mevcut halini bilmemek demek olduğunu, Yunanların Kafkasya'dan getirdiği 60 bin nüfusun bulunduğu Trakya'da Anadolu'dan kaçıp gelen ve Rum olmayan Hıristiyanların da varlığından istifade etmek için jandarma sayısını dört-beş binde sınırlı tutarak sürekli sınırda asayişi bozmak amacını taşıdıklarını dile getirmiştir. Trakya'nın barış yoluyla alınmasını istemekle beraber Misâk-ı Millî sınırları içinde olan Trakya'nın ve Edirne'nin kendilerine teslim edilmemesinde Karaağaç konusunun oldukça önemli bir yeri olduğuna dikkat çeken Şeref Bey, Karaağaç İstasyonu'nun Meriç'e kadar geldiğini ve I. Dünya Savaşı'nda "*Meriç Hududu*" diye bir şey çıkardıklarını, bunu ortaya atanlardan Allah'ın ve tarihin hesap soracağını ama aynı hatayı TBMM Hükümetinin yapmayacağına inandığını söylemiştir. Ayrıca Yusuf Kemal Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarına atıfta bulunarak İngiliz, Fransız ve İtalyanların ortak hareketlerinden birinin münferit düşürülebileceğini ve bunun Başkomutan ile Hariciye Vekili'nin bilebileceği askeri ve siyasal bir husus olduğunu ifade eden Şeref Bey'e göre aslolan Trakya'nın 15 gün içinde mutlak egemenliğimiz altında ve dilediğimiz kadar jandarma ve görevlilerle tesliminin sağlanmasıdır. Bu konuda nasıl yol izleneceğinin iyi kararlaştırılması gerektiğini, 45 gün içinde teslimi gerektiğinden ve konferansı Türk tarafı ayın 20'sine bıraktığından Müttefiklerin bu tarihi erteleyeceklerine ve İstanbul ile Trakya'yı Ankara'ya karşı ellerinde

[75] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 115. İnikat, 2. Celse, 9 Ekim 1922, s. 914.

tutarak Barış Konferansı boyunca tehdit unsuru olarak kullanacaklarına dikkat çekmiştir[76].

10 Ekim 1922'de Mudanya Konferansı'nın görüşülmesinde Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, İsmet Paşa'nın gönderdiği telgrafa yanıt olarak Başkumandanlıktan Mudanya'ya giden telgrafı okumuştur ki bunların gerçekleştirilmesine çalışılması belirtilerek dördüncü madde "*Trakya'ya geçirilecek jandarma kuvvetinin tahdid olunmaması bizce mühimdir. Asayiş ve inzibatı dahiliyeyi tesis edecek miktardan fazla getirilmeyeceği taahhüd olunabilir*" şeklinde yazılmıştır. Bu maddenin de yer aldığı telgrafın sonrasında İsmet Paşa'dan Müttefik generallerin askeri konularla ilgili son düzenlemeleri gönderilmiştir. Burada "*Bu araziyi (Doğu Trakya) Yunan kıtaatı ile idaresinin tahliyesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti memurlarıyla jandarmasının buraya ikamesi eşkâlinin tayini*" denilmiştir. Ayrıca müttefiklerin ortak kararları olarak belirtilen maddelerin altıncısında "*Jandarma dahil olmak üzere Yunan memurini mülkiyesi mümkün olduğu kadar çabuk çekilecektir ve her mıntaka-ı idariyeden Yunan memurini çekildikçe hükümeti mahalliye müttefikin memurinine tevdi edilecek ve onlar da mümkün olduğu kadar çabuk ve mümkünse aynı günde bunu Türk memurinine devir ve teslim edecektir. Trakya'nın heyeti umumiyesi itibariyle Yunan kıtaatı tarafından tahliyesinin hitamından sonra azami otuz gün zarfında hitam bulunacaktır*" derken yedincisinde ise "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti memurlarına intizam ve asayiş ve emniyeti umumiyenin teminine katiyen zaruri olan miktarda milli jandarma kuvvetleri refakat edecektir. Bu kuvvetlerin mecmuu yekûnu.. Zabit ve neferi tecavüz etmeyecektir*" denilmiştir. Dokuzuncu madde ise şu şekilde verilmiştir:

> "Heyetlerden maada Şarki Trakya'yı müttefikin kıtaatı işgal edeceklerdir. Takriben yedi taburdan ibaret olan bu kıtaat intizamın idamesini temin edecekler ve bâlâdaki heyetlerin beynelmüttefikin zahiri kuvvetleri vazifesini göreceklerdir. Müttefikin heyetleriyle kıtaatının geri çekilmesi, Yunan kıtaatının tahliyesi hitam bulduktan 30 gün sonra hitam bulacaktır. Müttefikin hükümetleri; intizamın muhafazası ve Türk olmayan ahalinin himayesi için tedabiri kâfiye ittihaz

[76] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 115. İnikat, 4. Celse, 9 Ekim 1922, s. 920-927.

> edildiği, geri çekilecek kuvvet hakkında mutabık kaldıkları takdirde bu geri çekilme harekâtı daha yakın bir tarihte vuku bulabilir. Bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin idaresi ve jandarması bir mıntaka-ı idariyede muntazaman ifayı vazife ettiği anda müttefikin devletleri kıtaatı bu mıntıka-ı idariyeden, mukarrer olan (otuz) günlük müddetin hitamından evvel geri alınabilirler"[77].

Fransızların tüm maddeleri kendilerine kabul ettirmeye çalıştığını söyleyen İsmet Paşa telgrafla gönderdiği projeyi okuyan Müttefiklere yanıt olarak Trakya'nın teslimine dair 30 günün 45'e çıkarıldığını, jandarma sayısının daraltıldığını, Karaağaç konusunun değiştirildiğini ve içinde bulunulan ana değin söz konusu olmayan mıntıkalar hududunun sözleşmeyle önerilmesinin ardından kıtalar arasında mesafe olması adına görüşme kabul edilmesine karşın bu kez da konunun başka şekilde gündeme getirildiğini, sivil esirlerin alınmadığını söylediğini bildirmiştir. Kendisine cevaben İngiliz Generalin temel konu olan Trakya'nın iadesinin resmen kabul edildiğini ve 30 ila 45 günde jandarma sayısının belirlenmesinde tekrar karar vermenin Paris'te bir karar alındığından dolayı mümkün olmadığını ifade ettiğini aktarmıştır. Yusuf Kemal Bey İsmet Paşa'dan yeni gelen telgrafı da Meclis'te okumuştur ki bunda da jandarmaya değinildiği görülmektedir. Buna göre İtalyan ve Fransız generaller verdikleri son projenin tartışılmadan kabul edilmesini teklif etmiş, İsmet Paşa tartışmanın gayet olağan olduğunu söylemiştir. Ancak buna yanaşmayıp Trakya'ya gönderilecek jandarmanın sınırlandırılmasında ve Lapseki'den Kumkale'ye kadarki sahilde kıtaların çekilmesinde ısrar etmişlerdir ki bunun için yeni mıntıkalar belirlemişlerdir[78]. 6 Kasım'da İstanbul Hükümeti'nin istifası üzerine, İstanbul'un yönetimine dair İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilen ve herkese duyurulmak üzere tebliğ edilen kararla alakalı söz alan Rauf Bey on altı maddelik hükümet talimatını okumuştur. Talimatın beşinci maddesi şu şekildedir: "*Harbiye, Bahriye daireleri ile Liman Riyaseti, Seyrisefain İdaresi doğrudan doğruya Ankara Müdâfaa-i Milliye Vekaleti'ne merbut olmak üzere müsteşarları tarafından idare olunacaktır. İstanbul Merkez Kumandanlığı, Polis*

[77] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 116. İnikat, 1. Celse, 10 Ekim 1922, s. 933-934.
[78] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 23, 116. İnikat, 1. Celse, 10 Ekim 1922, s. 934-937.

Müdüriyeti, Jandarma Kumandanlığı ve Haliç Komodorluğu şimdilik doğrudan doğruya benim emrim altında bulunacaklardır"[79]. 11 Kasım 1922'de İstanbul'da bulunan memurlar, emekliler, yetimlerle dulların maaşlarının verilme şekline dair görüşmeler esnasında Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey vatanın kurtarılması ve milli gayenin sağlanması amacıyla fedakarlık eden vilayetlerde savaşın en büyük zorluğunu halk ve jandarma çektiğini, her türlü felakete uğradıklarını, pek çok şehidin olduğunu söyleyerek memurların ülkenin her tarafında altı aydan beri maaş almadığını ve sabır gösterip fedakarlığa devam ettiğini belirtmiştir ki bu esnada diğer milletvekillerinden sekiz, dokuz aydır maaş verilemediğine dair sesler yükselmiştir[80].

Erzincan Mebusu Hüseyin (Aksu) Bey ve arkadaşlarıyla Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey'in İstanbul'un vaziyetiyle Refet Paşa'nın harekatına ilişkin İcra Vekilleri Heyeti Reisi ile Hariciye, Dahiliye ve Maliye Vekillerinden istizah takririnin gündeme taşındığı 20 Kasım'da konuşan Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, İstanbul'a yüz jandarmayla giren Refet Paşa'nın o anda dayanacağı tek gücün şehirdeki Müslüman ve Türk halkın maneviyatı, tek dayanağının da bu halkın TBMM'ye inancına ve kurallarına bağlılığı olduğunu söylemiştir. Refet Paşa'nın nüfuzunun da hükümet ile Meclisin kendisine güveninden kaynaklandığını belirten Rauf Bey, halkın İstanbul'da etrafına toplanıp kendisinden "*maneviyatın maddiyat ile takviye edileceği*" yönünde beklenti içine girmesinin nedeninin de Refet Paşa'yı hükümetin memuru, Meclisin üyesi olarak görmesi şeklinde açıklamıştır[81]. 22 Kasım tarihinde de Erzincan Mebusu Hüseyin Bey ve arkadaşlarıyla Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey'in istizah önergesi üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede konuşan Gaziantep Mebusu Yasin Bey, Mudanya Konferansı öncesinde Türk ordusu Akdeniz kıyılarına doğru ilerlediğinde tehlikeye atlamadığımızı düşünmeyerek İstanbul'a girseydik mevcut durumun ortaya çıkmayacağını ifade etmiştir. Nitekim o süreçte tedbirli duruşun isabetli olmadığını söyleyen Yasin Bey, bu isabetin son anda Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa'nın

[79] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 24, 133. İnikat, 2. Celse, 6 Kasım 1922, s. 1010.
[80] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 24, 136. İnikat, 2. Celse, 11 Kasım 1922, s. 1026-1027.
[81] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 25, 141. İnikat, 2. Celse, 20 Kasım 1922, s. 1075.

jandarmalarının İstanbul'da kalması sorunu olduğuna dikkat çekmiştir. Müttefik Devletlerin generallerinin oradaki işgal güçlerinin bu hatayı sevap olarak bahşettiğini söylemiş; Refet Paşa'nın Trakya'yı teslime gittiğini ve İstanbul'a uğraması esnasında Barış Konferansı konusunun gündeme geldiğini belirtmiştir. Trakya'nın teslimi konusunun Mudanya'nın başarıyla sonuçlanmasının İstanbul çevresinde yalpa vurdurduğunu, halkın galeyan içerisinde olduğunu belirten Yasin Bey, Refet Paşa'nın yerinde olsaydı Müttefiklerin orduları önünde kendisini o yalpaya atamayacağını, Refet Paşa'nın fedakarlık gösterdiğini belirtmiştir[82].

29 Kasım 1922'de kurtarılan yerlerdeki bırakılan mallar hakkında Maliye Vekili'nin açıklamaları üzerinde durulmuş, Kütahya Mebusu Ragıp (Soysal) Bey, hükümet görevlilerinin, jandarmanın, polisin azlığından dolayı emval-i metruke ile ilgilenilmediğini ve bedavaya istenilen mağazanın alınabileceğini belirterek bu şekilde evlerinin hepsinin yağma edileceğini söylemiştir. Manisa, Alaşehir ve Salihli'den gelenlerin yerleştirildikleri evlerin yüzü geçmeyeceğini, gerisinin dost kayırmayla sahiplendirildiğini anlatan Ragıp Bey, İzmir'de hükümetin siyasi meselelerle ilgilendiğini, polis ve jandarma teşkilatı yetersiz geldiğinden valinin ve ilgili komisyonun da ne yapacağını bilemediğini ifade etmiştir[83]. 25 Aralık'ta Lozan Konferansı ile ilgili konuşmasında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Boğazlarla alakalı olarak Müttefiklerin İstanbul Boğazı'nda doğudan Şile, Darıca, Gebze (Kekbuze) ve batıdan Akpınar, Küçükçekmece sınırına kadar, Çanakkale Boğazı'nda Tekfurdağı ve Karaçatal Burnu sınırının güneydoğusundaki hattın ve Gelibolu Yarımadası, Karabiga, Biga, eski İstanbul Burnu sınırına değin askersiz olup sadece jandarmanın bulunacağına dair bir proje sunduklarını söylemiştir. Lozan'a ilişkin söz alanlardan Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi (Ülkümen) Bey kısa süre önce gittiği İstanbul'da herhangi bir teşkilatlanmanın olmadığını, acaba gizli olarak mı yapıldığını sorduğunda da Refet Paşa'nın Doğu Trakya'da asker almadığını ve almak istemediğini ama mülki idare ile jandarmayı oluşturduğunu ve bu halde beklediğini öğrendiğini söyleyerek bu bölgedekilerin ümitsizliğe düştüğünü ve tepki gösterip

[82] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 25, 143. İnikat, 2. Celse, 22 Kasım 1922, s. 1102.
[83] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 25, 147. İnikat, 3. Celse, 29 Kasım 1922, s. 1138.

ihmal edildiklerini düşündüklerini, başlarının çaresine bakmayı düşündüklerini eklemiştir[84].

SONUÇ

1918'de Mondros Mütarekesi ile asayişi sağlamaya yetecek kadar askerin kalabileceği bir Anadolu isteyen işgalcilerden 1922'de Mudanya Mütarekesi ile yurdunu teslim alan askere değin geçen dört yıllık zaman zarfında gerçekleşen İstiklal Harbi, yalnızca cephelerde vuku bulmamış, memleketin her karışında bu savaş fazlasıyla hissedilmiştir. Düşman askeriyle mücadele edilirken bir taraftan eşkıyaya karşı durulmuş, özellikle Pontus hareketliliğini bertaraf edebilmek adına yoğun çaba sarf edilmiştir. Pontus'un yanı sıra yerli eşkıyaya yönelik bir duruşun da sergilendiği Milli Mücadele yıllarında cepheden ayrı cephe gerisinde de aktif rol oynamak durumunda olan jandarmanın Ankara'da bıraktığı izlenimi görmek adına hazırlanan bu çalışmada lehte ve aleyhte pek çok fikrin ortaya atıldığı görülmektedir. Döneme dair okumaların, yazmaların ve daha önemlisi öğretilerin ağırlıklı olarak cephe içine yönelik olması, cephenin gerisinde yaşanan sıkıntıları arka tarafa itmektedir. Buna dikkat çekmek gayesini de taşıyan çalışmada Anadolu'nun durumunu milletin vekilliğini üstlenen isimlerin söylemleriyle ve hisleriyle görmek mümkündür.

Genel olarak ekonomik temele dayandırılan problemlerin jandarmanın vazifesini yapmasına mani olacak seviyeye tırmanması, TBMM'de kendisi hakkında uzun konuşmaların yapılmasını beraberinde getirmiştir. Maaş alamamasından dolayı göreve gönderildiği köylerden iaşesini sağlamaya çalışması, aynı sebepten kimi zaman eşkıya ile birlikte hareket etmesi, firar eylemesi gibi tenkitlerin gündeme geldiği gizli celselerde bir yandan da jandarma sayısının az olması nedeniyle eşkıyaya karşı yetersiz kalması üzerinden de hakkında nicelik-nitelik tartışmasına gidildiği görülmüştür. TBMM'de jandarmanın yeterli gelip gelmediği tartışılırken Ahz-ı Asker Şubelerinin kapatılmasından jandarma ve polis teşkilatlarının birleştirilmesine kadar yine ekonomik bağlamda pek çok talebin getirildiği ve görüşüldüğü gizli celselerde jandarma

[84] *TBMMGCZ*, Devre 1, Cilt 26, 162. İnikat, 3. Celse, 25 Aralık 1922, s. 1149, 1157.

üzerinden Pontus ve yerli eşkıyalar meseleleri hakkında da birçok fikrin ve yaşanan hadiselere dair söylemlerin gündeme taşındığı, bir o kadar da özellikle kırsaldaki insanların zorluklarından bahsedildiği dikkat çekmektedir. Jandarma sayısının arttırılması hususunda uzun oturumların yapıldığı TBMM Gizli Celselerinde başta Dahiliye ve akabinde Maliye Vekaleti'nin de sıkça eleştiriye maruz kaldığı görülmektedir. Bu noktada gerek Ali Fethi ve Ata Beyler gerekse Hasan Bey izahatta bulunmuş, aynı şeklide Hüseyin Rauf Bey de hükümet adına açıklamalar yapmıştır. Ayrıca yerel yöneticilere ve kumandanlara da göndermelerde bulunulan 1922 senesi gizli celselerinde önceki süreçlerde hem Dahiliye Vekilliği hem de Umum Jandarma Kumandanlığı yapmış olan Refet Paşa da mühim değerlendirmelerde bulunmuş, kendi döneminden verdiği örneklerden hareketle kıyaslamalar yapmıştır.

Askeri statülü kolluk gücü olması hasebiyle hem cephedeki hem de cephe gerisindeki mücadelelerde görev alan jandarmanın görev sahasının geniş olması, her dönemde olduğu gibi İstiklal Harbi esnasında da hakkında çok fazla fikrin ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu durum hazırlanan çalışmada da dikkat çekmekte olup savaşın zaferle sona ermesinin ardından da jandarmanın sorumluluğunda bir azalma olmamış, bilakis işgalcilerin gidişi ve buraların teslim alınması noktasında da Mudanya Mütarekesi ile beraber kendisine yine çok iş düşmüştür. Sonraki süreçte de isyanların devam ettiğini göz önünde bulunduracak olursak jandarmanın sağlam bir yapılanmaya gitmesine dair çalışmalara girişildiği muhakkaktır ki bununla ilgili güçlü bir çalışma ancak 1930'da yapılabilmiş ve alaylılar dışarıda bırakılarak yerlerine subayların getirilmesi sağlanabilmiştir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.1) /1.1.19.

BCA, 30.18.1.1 /1.11.11.

BCA, 30.18.1.1/5.28.11.

2. Resmi Kaynaklar

Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanlığı, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, Türk Harp Tarihinde Jandarma*, C 2, Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (*TBMMGCZ*), Devre 1, Cilt 16, 147. İnikat, 2. Celse, 19 Ocak 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 16, 158. İnikat, 3. Celse, 11 Şubat 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 16, 160. İnikat, 4. Celse, 16 Şubat 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 17, 165. İnikat, 2. Celse, 25 Şubat 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 18, 11. İnikat, 3. Celse, 20 Mart 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 18, 14. İnikat, 3. Celse, 24 Mart 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 18, 17. İnikat, 2. Celse, 30 Mart 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 19, 24. İnikat, 3. Celse, 11 Nisan 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 19, 25. İnikat, 1. Celse, 12 Nisan 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 19, 26. İnikat, 1. Celse, 13 Nisan 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 20, 51. İnikat, 2. Celse, 10 Haziran 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 21, 75. İnikat, 2. Celse, 17 Temmuz 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 21, 76. İnikat, 2. Celse, 19 Temmuz 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 21, 78. İnikat, 3. Celse, 22 Temmuz 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 21, 79. İnikat, 2. Celse, 24 Temmuz 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 21, 80. İnikat, 2. Celse, 26 Temmuz 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 22, 87. İnikat, 3. Celse, 19 Ağustos 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 22, 88. İnikat, 2. Celse, 21 Ağustos 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 22, 91. İnikat, 2. Celse, 26 Ağustos 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 23, 104. İnikat, 2. Celse, 18 Eylül 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 23, 113. İnikat, 2. Celse, 5 Ekim 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 23, 114. İnikat, 3. Celse, 7 Ekim 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 23, 115. İnikat, 2. Celse, 9 Ekim 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 23, 116. İnikat, 1. Celse, 10 Ekim 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 24, 133. İnikat, 2. Celse, 6 Kasım 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 24, 136. İnikat, 2. Celse, 11 Kasım 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 25, 141. İnikat, 2. Celse, 20 Kasım 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 25, 143. İnikat, 2. Celse, 22 Kasım 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 25, 147. İnikat, 3. Celse, 29 Kasım 1922.

TBMMGCZ, Devre 1, Cilt 26, 162. İnikat, 3. Celse, 25 Aralık 1922.

3.Tetkik Eserler, Hatıralar ve Süreli Yayınlar

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir 2006.

Göktürk Çetinkaya, Selma, "Umum Jandarma Kumandanlığı'nın Tarihi Gelişimi ve Değişimi (1919-1939)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S.3, s. 974-990.

Göktürk Çetinkaya, Selma, "Millî Mücadele Döneminde Ertuğrul Sancağında Manzara-i Umumiye", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 71, Mayıs 2021, s. 653- 677.

Keser, Ulvi, "Milli Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü ve Hrisostomos-Hrisantos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 579-615.

Okatan, Çağatay, *1918-1938 Yılları Arasında Atatürk ile İkili İlişkilerinde İnönü, Karabekir, Orbay ve Okyar*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2022.

Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

İstiklale Adanan Kanatlar: Kurtuluş Savaşı'nın Bağış Uçakları

Emin KURT*

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı'nın zorlu ortamını ve imkânsızlıklarını tanımlatan en güzel sözlerden birisi Celal Bayar'a aittir. Celal Bayar şahit olduğu dönemin şartlarını: *"köydeki ağa ile çoban arasındaki farkın pantolonlarındaki yamaların sayısından ibaret olduğu, ağanın belki ekmekle zeytinin yanına pekmez koyabildiği, çobanın ise zeytinle yetindiği"*[1] sözleriyle betimlemiştir. Bu imkânsızlıklar içinde dahi zorlukların aşılması, zaferin kazanılması ve ülke bağımsızlığının tekrar elde edilmesi için Türk halkı tarafından birçok bağış yapıldı. Örnek vermek gerekirse; Urfa halkı tarafından 10 Mart 1921 tarihinde orduya 20 ton un ve 2 ton bulgur bağışlandı.[2] Aynî bağışların yanında nakdi bağışlar da gerçekleşti. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi 18 Mart 1921 tarihli haberinde Gaziantep cephesinde çarpışan askerler için Malatya halkı tarafından 40 ton zahire ile 200.000 kuruş bağışlandığını duyurmaktadır. Hısn-ı mansur (Adıyaman) halkı da 32 ton erzak ile 50.000 kuruş bağışta bulundu.[3] Sadece Mart 1921 tarihine ait olan bu bağış örneklerini arttırmak mümkündür. Bağışlar kazanılan zaferlere paralel olarak artış göstermektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında halkın yaptığı bağışlar ayrı bir çalışmayı hak etmektedir.

Kurtuluş Savaşı sırasında Türk halkı tarafından uçak alımı için de bağış yapıldığı görülmektedir. Aslında Türk halkının uçak alımı için yaptığı bağışlar köklü bir geleneğe sahiptir. Türk hava gücü, Türk halkının gönlünden kopan bağışlarla kurulmuş ve güçlenmiştir. Türk havacılık tarihinde üç dönemde halkın bağışları ile uçak alınarak

* Dr. (E) Hv.Alb., MSÜ Misafir Öğretim Görevlisi. İzmir/Türkiye.
tayyaretarihi@gmail.com
ORCID NO: 0000-0003-1252-957X

[1] İsmet Bozdağ, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, İstanbul 2009, s.15.
[2] "Teberru", *Hâkimiyet-i Milliye*, No:129, 10 Mart 1337, s.2.
[3] "Şayan-ı Takdir Yardım", *Hâkimiyet-i Milliye*, No:136, 18 Mart 1337, s.2.

orduya bağışlanmıştır.[4] Türk havacılık tarihinde ilk bağış dönemi 12 Mart 1912 tarihinde resmen başlatılmış ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etmiştir. Bu dönemde 1912-1913 yılları arasında Türk halkı tarafından 4.657.538 kuruş bağış yapılmıştır.[5]

İkinci dönem bağışlar, 1920-1922 döneminde Kurtuluş Savaşı sırasında yapılmıştır. Bu dönemi diğer iki dönemden ayıran en önemli husus, devlet veya devlet destekli kurumlar tarafından resmi bir bağış kampanyası başlatılmadan, halkın kendi arzusu ile bağış yapmasıdır.[6]

Üçüncü dönem ise 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti'nin[7] kuruluşundan sonra, söz konusu cemiyetin önderliğinde gerçekleşen bağışlardır. 1938 yılına kadar devam eden bu bağış kampanyası sırasında 350 civarında uçak halkın bağışları ile satın alınarak orduya bağışlanmıştır.[8]

Bu çalışmada, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk halkı tarafından bağışlanan uçaklar ile başlatılan bağış girişimleri incelenecektir.

1. Gerçekleşen Bağışlar

Kurtuluş Savaşı boyunca halkı uçak alımı için bağış yapmaya teşvik eden bir kampanya başlatılmamış olmasına karşın, Erzurumlu Nafiz Bey ve bazı şehirlerin ve askeri birliklerin uçak bağışı yaptığı, bu uçaklara bağışçılarının ismi verilerek, Türk hava gücü içinde bu isimle yer alıp görev yaptıkları tespit edildi.

1.1. Erzurumlu Nafiz (Kotan) Tayyareleri

Kurtuluş Savaşı'nın ilk uçak bağışı Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey tarafından yapılmıştır. O tarihlerde Ankara'da ticaretle uğraşan Nafiz Bey, ilk olarak iki İtalyan uçağı satın alarak orduya

[4] Emin Kurt, "Türk Halkının Hava Kuvvetlerine Desteği Bağış Uçaklar", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.302.

[5] Emin Kurt, *Türk Hava Kuvvetlerinin Kuruluşunda Bağış Ve Yardımlar (1911-1914),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s.262.

[6] Kurt, agm., s.308-309.

[7] Günümüzde Türk Hava Kurumu ismini kullanmaktadır.

[8] Türk Tayyare Cemiyeti önderliğinde gerçekleşen bağışlara alınan uçaklar için bkz.: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, *Gönüllerden Göklere*, Hv.K.K.lığı Gensek. Tarihçe Şubesi Yayınlarından No:31, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2005.

bağışlamıştır. Nafiz Bey'in satın aldığı ilk iki uçağın Fiat R.2 tipinde keşif uçağı olduğu Türk havacılık tarihi kaynaklarında sıklıkla vurgulanmaktadır. Ancak yapılan son araştırmalar bu iki uçaktan birisinin Fiat R.2[9] modeli iki kişilik keşif uçağı, diğerinin ise Ansoldo SVA 5[10] modeli tek kişilik av uçağı olduğunu ortaya koymuştur.[11] Askeri tarih belgesinde bu iki uçağın teknik özellikleri ile ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir:

> "Birisi üç yüz beygir kuvvetinde Fiat motorlu iki kişilik çift satıhlı sürati saatte yüz seksen beş kilometre kanatlarının açıklığı on sekiz metre boyu on dört metre mecmu sıkleti bin iki yüz kilo hamule sıkleti yedi yüz kilo saatte seksen litre benzin sarf eder. İki mitralyözü, fotoğraf ve bomba mahalleri vardır. Mücedded ikinci tayyare az müsta'mel takip tayyaresidir. Motoru yüz kırk bargir kuvvetinde sürati saatte iki yüz yirmi kilometre çift satıhlı bir kişilik bir mitralyöz ve

[9] İtalyan tasarımı iki kişilik keşif-bombardıman uçağıdır. Fiat R.2 uçağı S.I.A. 7B1 uçağının geliştirilmiş modelidir. S.I.A. 7B1 uçağı 1917 ortalarında geliştirilen iki kişilik, biri rasıt kokpitinde diğeri pilotun önünde ileriye bakan iki Revelli makineli tüfeğe sahip bir uçaktır. İlk prototipinin üretiminden kısa bir süre sonra, 7B1 yeni bir dünya irtifa tırmanış rekoru kırdı ve bir dizi etkileyici uzun mesafe uçuşu yaptı. Kasım 1917'de hizmete girdi, ancak hızı ve çevikliğini, kanatlarındaki zayıflık engelledi ve birkaç uçak uçuşta parçalandı. Celestino Rosatelli, uçağı Fiat R.2 olarak yeniden tasarladı. Yapısal hatalar giderildi. Fiat R.2, 1918 sonbaharında üretime girdi; Ateşkes öncesi 129 uçak üretildi, ancak savaşta hizmeti sınırlı oldu. Boyu 8,75m., kanat açıklığı 12,32m., yüksekliği 3,30 m. boş ağırlığı 1,720 kg. hızı 175 km/s, havada kalış süresi 4 saat idi. Kenneth Munson, *Aircraft of World War I*, Ian Allan, London, s.104.

[10] İtalyan tasarımı tek kişilik av uçağıdır. SVA kısaltması uçağın tasarımının Savoia ve Verduzio şirketleri, üretiminin ise Ansaldo şirketi tarafından yapıldığını göstermektedir. İlk S.V.A. 4, 1916'da tasarlandı ve gelişimi için geniş hükümet desteğiyle ilk uçuşunu 3 Mart 1917'de yaptı. Başlangıçta bir avcı olarak tasarlanmıştı, mükemmel bir hız ve menzile sahipti, ancak çağdaşlarına göre manevra yeteneği kısıtlı olduğundan reddedildi. Sadece birkaç tane üretilen SVA 4'ten sonra ilk büyük versiyon olan SVA 5 1917 sonbaharında üretime girdi. Bu tek kişilik bir stratejik keşif uçağıydı. SVA 5, iki adet senkronize ileri ateşlemeli makineli tüfek ile donatılmıştı. Boyu 8,1m., kanat açıklığı 9,1 m., yüksekliği 2,65 m. boş ağırlığı 680 kg., yüklü ağırlığı 1,050 kg. Azami hızı 230 km/s., havada kalış süresi 3 saat idi. Munson, *age.,* s.30.

[11] ATASE Arşivi, K:695, G:63, B:63-3. Kurt, agm., s.309; Ole Nikolajsen - Mehmet Haluk Sevel, *Türk Hava Kuvvetleri Uçakları*, Elektronik Kitap, s.83, www.olenikolajsen.com, Erişim Tarihi: 25.5.2022. Deniz Kurt ve Erdal Korkmaz tarafından Hava Kuvvetleri resmi yayını olarak hazırlanan eserin 425. sayfasında bu bilgi doğru olarak aktarılırken, aynı eserin 485. sayfasında her iki uçağın Fiat R.1 modeli olduğu bilgisi hatalı olarak aktarılmaktadır. Deniz Kurt - Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922*, C. I, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2020, s. 425, 485.

> fotoğraf teçhizat mahalli vardır. Mecmu sıkleti altı yüz kilo saatte otuz beş litre benzin sarf eder makineleri için Hind yağı kullanılır."[12]

Aynı belgede Nafiz Bey'in uçakları İtalya'dan satın aldığı ve İstanbul'a getirttiği bilgisi bulunmaktadır.[13] Tespit edilemeyen nedenlerden dolayı bu iki uçağın aynı anda Anadolu'ya getirilmesi mümkün olamamıştır. İlk gelen uçak tek kişilik av uçağı olan Ansoldo SVA 5 uçağıdır. Bu uçağa *"Erzurumlu Nafiz-1"* ismi verildi.[14] Nafiz-1 uçağı, 11 Aralık 1920 tarihinde İnebolu'ya ulaştı.[15] Uçağın İnebolu'ya ulaştığı sırada Nafiz Bey'in de İnebolu'da olduğu BMM Başkanı Mustafa Kemal'in gönderdiği kutlama telgrafından anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, uçak bağışından duyulan memnuniyeti telgrafına şu cümlelerle aktarmıştır: *"İnebolu'da Erzurumlu Nafiz Beyefendi'ye. Hamiyyet-i Vataniyeniz şayan-ı şükrandır. Telgrafınız yarın Meclis'te alenen okunacaktır efendim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"*.[16]

14 Aralık'ta Kastamonu'ya gitmek için havalanan Nafiz-1 av uçağı,[17] uçuş sırasında yaşadığı motor arızası nedeniyle Devrakani'ye zorunlu iniş yaptı.[18] Bu iniş sırasında uçakta önemli miktarda hasar meydana geldi. Kaza sonrası yapılan incelemede, uçakta bulunan benzine su karışmış olması nedeniyle motor arızası yaşandığı, inişte uçağın sağ tarafa yatması nedeniyle de sağ kanadının kırıldığı tespit edildi. Uçak, o sırada İstanbul'dan firar ederek Kastamonu'da bulunan rasıt Mülazım-ı Sani Celal Efendi'nin nezareti altında ambalajlanarak Polatlı'ya nakledildi.[19] Uçağın onarımı için İstanbul'dan malzeme talep edildi. Malzemelerin iki ay sonra İnebolu'ya ulaşmasının

[12] ATASE Arşivi, K: 695, G:63, B:63-3.

[13] agb.

[14] Bazı yayınlarda uçak isimleri karıştırılarak bu uçaktan "Nafiz-2" uçağı olarak da bahsedilmektedir.

[15] ATASE Arşivi, K:695, G:57, B:57-6; Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler, C. II, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2006, s.78.

[16] Süreyya H. Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s.601.

[17] ATASE Arşivi, K:695, G:57, B:57-2.

[18] ATASE Arşivi, K:695, G:57, B:57; K:695, G:57, B:57-1; K:695, G:64, B:64-1.

[19] ATASE Arşivi, K:695, G:64, B:64. Sıtkı Tanman, uçağın malzemelerin gelişinden sonra, malzemeler ile birlikte Polatlı'ya gönderildiğini belirtmektedir. Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi, İstiklal Harbi, 1918-1923*, (C. 2, 2. Kitap), Hava Basımevi, Eskişehir 1953, s.71

ardından malzemeler tren ile Polatlı'ya gönderildi. Yapılan tamirattan sonra uçak, 1921 yılının Haziran ayı başında 1. Tayyare Bölüğü'nde göreve başladı.[20]

Nafiz-1 av uçağı, 29 Haziran 1921 günü keşif uçuşundan dönerken Pazarcık üzerinde tekrar motor nedeniyle mecburi iniş yapmak zorunda kaldı. Bu olayda da kırımı uğrayan uçak, tamir için tekrar Polatlı'ya gönderildi.[21] Nafiz-1 av uçağı, 14 Ağustos 1921 günü Malıköy meydanından havalanması sonrası Sivil Pilot Hasan Fehmi'nin hatası yüzünden düşerek parçalandı ve pilotu şehit oldu.[22]

Erzurumlu Nafiz Bey, 30 Ocak 1921 tarihinde BMM Başkanı Mustafa Kemal'e çektiği telgraf ile ikinci uçağın İstanbul'a ulaştığını haber verdi ve ilk bombayı atacak havacıya 200 lira ödül vereceğini şu sözlerle beyan etti.

> "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. 30 Ocak 1921. İstanbul'dan mubayaa eylediğim ve buraya celbine muvaffak olduğum tayyare cevelân ederek bugün geldi. Orduya namıma olarak teberru ediyorum. Kabulünü istirham ile düşman üzerine ilk bombayı atacak zata iki yüz lira mükâfat-ı nakdiye takdim edeceğim ve milletimizin selâmeti âtiyeye mazhar ve muvaffak olmasını Cenabı Haktan temenni eyler, hürmetle ellerinizden öperim efendim. Erzurumlu Hacı Ahmedzade Nafiz."[23]

Nafiz Bey'in bu telgrafına BMM Reis Vekili Hasan Fehmi tarafından cevap verilerek Büyük Millet Meclisi namına teşekkür edildi.[24]

"Erzurumlu Nafiz-2" ismi verilen iki kişilik Fiat R.2 modeli keşif uçağı, II. İnönü Savaşı hemen öncesinde 10 Mart 1921 tarihinde

---

[20] Tanman, *age.*, s.71. Sıtkı Tanman bu çalışmasında Nafiz-1 uçağının 12 Aralık 1920 tarihinde Devrekani'de hasara uğradığını yazmaktadır.

[21] Tanman, *age.*, s.92, Kaymaklı, *age.*, C. II, s.63.

[22] Tanman, *age.*, s.107; Kaymaklı, *age.*, C. II, s.72; Kurt - Korkmaz, *age.*, C. I, s.442. Vecihi Hürkuş anılarında uçağın 24 Mart 1921 tarihinde ve pilot hatasından değil, motor arızası nedeniyle düştüğünü belirtmektedir. Vecihi Hürkuş, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.93.

[23] *TBMM Zabıt Cerideleri (ZC)*, C. 7, İçtima: 40, (30 Ocak 1921); Haluk Selvi - Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:162, Ankara 2020, s.170. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s.172.

[24] Şehidoğlu, agm., s.603.

İstanbul'dan İnebolu'ya geldi.[25] Eskişehir'e getirilmesi planlanan Nafiz-2 uçağı için Bolu yakınlarında bir iniş meydanı hazırlanması gereği duyuldu. Eskişehir'den Rasıt Üsteğmen Sıtkı (Tanman) ile makinist Ferit görevlendirildi ve beraberlerinde bir miktar akaryakıt ile Bolu'ya gönderildi.

Uçak İtalyan pilotu ile kaçak olarak İnebolu'ya geldi. Uçağın Akçaşehir/Bolu üzerinden Eskişehir'e getirilmesi planlandı.[26] Uçak, İnebolu'dan Bolu'ya, hava şartlarının uygun olmamasından dolayı on günde gelebildi. Bolu'da yapılan bir tecrübe uçuşunda İtalyan pilot inişte uçağın iniş takımı ile pervanesinin kırılmasında neden oldu. Nafiz-2 keşif uçağı Bolu'da on beş gün daha kaldıktan ve tamiri tamamlandıktan sonra Eskişehir'e ulaşabildi. Bu sebeplerle Eskişehir'e geç ulaşan Nafiz-2 keşif uçağından II. İnönü Savaşı'nda istifade edilemedi.[27] Nafiz-2 keşif uçağı ancak 10 Nisan 1921 tarihinde Bolu'dan hareket edebildi.[28] Askeri arşivlerde yer alan belgelerden Nafiz-2 uçağının tekrar Bolu'ya dönmek zorunda kaldığı 19 Nisan'da hala yedek pervane beklediği ancak ertesi gün 20 Nisan 1920'de uçarak Eskişehir'e ulaşabildiği anlaşılmaktadır.[29]

Nafiz Bey, B.M.M.'ne çektiği telgrafta Nafiz-2 uçağının 12 Mayıs 1920 tarihinde Eskişehir'e ulaştığından şu sözlerle bahsetmektedir:

> "Büyük Millet Meclisi Reisi Mücahid-i âzam Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Namı bendegâneme olarak ikinci defa satın alınmasına saye-i devletlerinde muvaffak olduğum tayyarenin Eskişehir'e vâsıl olduğunu şimdi Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretlerinden aldığım tebşir telgrafnamesinden haber aldım. Vatan ve millete naçizane olan şu hediyemin de orduyu millet namına kabul buyurulmasını istirham eyler ve kemali ihtiramla mübarek ellerinden öperim efendim. Erzurumlu Nafiz."[30]

---

[25] ATASE Arşivi, K:671, G:95, B:95.
[26] ATASE Arşivi, K:671, G:95, B:95-1.
[27] Tanman, *age.*, s.84.
[28] ATASE Arşivi, K: 998, G:84, B:84 ve K:710, G:27, B:27.
[29] ATASE Arşivi, K:605, G:207, B:207 ve K:606, G:39, B:39.
[30] *TBMM ZC*, C. 10, İçtima: 33, (14 Mayıs 1921); Selvi - Cırık, *age.*, s.171. Süreyya Şehidoğlu yayınladığı makalede, İsmet Paşa tarafından çekilen bir telgrafa atfen uçağın 21 Temmuz 1921 tarihinde Batı Cephesine ulaştığını belirtmektedir. Şehidoğlu, agm. s.602.

Nafiz Bey'in bu telgrafına BMM İkinci Başkanı tarafından cevap verilerek Nafiz-2 keşif uçağının Eskişehir'e ulaştığı bilgisinin BMM'nin haberdar edildiğini bildirdi.[31]

Erzurumlu Nafiz Bey tarafından ikinci uçak bağışı yapıldığı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yer aldı.

> "Tayyare İhdası. Erzurumlu Nafiz Bey orduya iki tayyare ihda etmiş, birisi evvelce Eskişehir'e gelmişti. Bu kere diğerinin de Eskişehir'e gelmiş olduğu İsmet Paşa hazretlerinden ba-telgraf bildirilmektedir. Nafiz Beyin bu eser-i hamiyyetini şayeste-i tadîr-ü imtisâl buluruz. Büyük Millet Meclisi dünkü ictimaında Nafiz Beyefendieye beyan-ı teşekkür eylemesine karar vermiştir. Bu eser-i hamiyeti gazetemizde şayan-ı takdir bir imtisal bulur."[32]

13 Mayıs 1921 tarihinde, tayyareci pilot Vahid ve rasıt Basri efendilerin kumandasındaki Nafiz-2 keşif uçağı, Aksu'daki Yunan birliklerine üzerine ilk hava saldırısını yaptı. Atılan bombalardan biri nakliye kollarına tesadüfle yirmi yük hayvanın ölmesine ve yaralanmasına neden oldu. Alaşehir köyünde Yunan piyade bölüğü üzerine de bomba saldırısı yapıldı. Bu müjdeli haber Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) tarafından telgrafla Ankara'da bulunan Nafiz Bey'e iletildi.[33]

Nafiz-2 keşif uçağı ertesi gün 14 Mayıs'ta Ankara semalarında bir gösteri uçuşu yaptı ve halkı uçak alımı için bağış yapmaya davet eden bildiriler atıldı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine de bir mektup gönderildi:

> "Erzurumlu Nafiz tayyaresini arkadaşsız bırakmamak için muavenet-i kalemiyyenizin diriğ edilmemesini rica eder ve bu değerli tayyareyi idha buyurmak lütfunda bulunan vatanperver Erzurumlu Nafiz Beye umum tayyarecilerimizin teşekküratını takdime cerîde-i ferîdenizin tavassut eylemesini istirham ederim Efendim. Kuvva-yı Havaiye Müdür-i Umumisi Latif."[34]

---

[31] Şehidoğlu, agm., s.602.

[32] "Tayyare İhdası", *Hakimiyet-i Milliye*, No.184, 13.05.1337, s.2.

[33] Şehidoğlu, agm., s.602.

[34] "Erzurumlu Nafiz Beyin Tayyaresi Ankara Semalarında", *Hâkimiyet-i Milliye,* No.185, 15.05.1337, s.2. Bu uçuş Kuva-yı Havaiye Müdür-ü Umumisi Abdüllâtif tarafından çekilen telgrafla TBMM'ne bildirildi. *TBMM ZC*, C. 10, İçtima: 33, (14 Mayıs 1921); Selvi - Cırık, *age.*, s.171.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin yaklaştığı günlerde, 15 Ağustos 1921 tarihinde keşif görevi için kalkan Nafiz-2 keşif uçağı görevden geri dönmedi. Yapılan araştırmada Yunan siperlerinin gerisinde keşif görevini tamamlayan uçağın, dönüşte 2.000 metre yükseklikte motorunda yangın çıktığı, bunun üzerine uçağın yanarak Beylikköprü civarına düştüğü ve Sivil Pilotu Behçet ile Rasıdı Yüzbaşı Süleyman Sırrı'nın şehit oldukları anlaşıldı.[35]

Erzurumlu Nafiz Bey'in satın aldığı bu iki uçağın bedelli konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bir askeri arşiv belgesi iki uçağa 25.000 lira ödendiğini belirtirken[36] bir başka belgede 12.000 lira ödendiği bilgisi mevcuttur.[37] Ayrıca Nafiz Bey ile İtalyan tedarikçi arasındaki bu ticaret, satıcı Mösyö Sumacı tarafından B.M.M. şikâyet edildi. Sumacı, şikâyetinde uçakların bedeli olan 12.000 kendisine ödenmediğine dair iddiasına karşı Nafiz Bey tarafından iki makbuz ibraz edildi. Yapılan incelemeden ilk iki uçağın tesliminde satıcının taahhütlerini zamanında ve mahallinde yerine getirmediği tespit edildiği gibi satıcı Mösyö Sumacı ile üçüncü bir uçak anlaşması yapıldığı, satıcı tarafından üçüncü uçağın Antalya'ya geldiği bildirilmesine karşılık bu uçağın hiç gelmediği tespit edildi. Üçüncü uçağın teslim ve orduya katılmasından sonra bakiye kalan miktarın ödeneceği belirtildikten sonra söz konusu şikâyetin gerçeklere aykırı olduğu ve iki kişi arasındaki bir ticari anlaşma konusunun B.M.M. Başkanına şikâyet edilmesinin satıcının eksikliklerini gizlemeye yönelik bir entrika olabileceği vurgulandı.[38]

Bu belgenin yorumlanmasından Nafiz Bey'in üç uçak karşılığı 12.000 liraya anlaştığı, teslim edilen iki uçak karşılığı 8.000 lira ödediği, ancak üçüncü uçak bedeli olan 4.000 lirayı satıcıya ödemediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Nafiz Bey ilk iki uçak için 8.000 lira ödemiş olmalıdır.

---

[35] Kaymaklı, *age.*, C. II, s.72; Kurt ve Korkmaz, *age.*, C. I, s.443. Kurt ve Korkmaz, hazırladıkları çalışmanın başka bir sayfasında Nafiz-2 uçağının 18 Ağustos'ta düştüğünü hatalı olarak yazmışlardır. Kurt ve Korkmaz, *age.*, C. I, s.485. Vecihi Hürkuş ise anılarında Nafiz-2 uçağının 13 Ağustos'ta düştüğünü belirtmektedir. Hürkuş, *age.*, s.101.

[36] ATASE Arşivi, K: 695, G:63, B:63-3.

[37] ATASE Arşivi, K:1180, G:50, B:50-2.

[38] ATASE Arşivi, K.1180, G: 50, B:50-2 ve 50-3.

Nafiz Bey'in iki uçak daha satın alma niyetinde olduğu 20 Aralık 1921 tarihli askeri arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Bu belgede; Nafiz Bey tarafından alınacak iki uçaktan hakkıyla istifade edilebilmesi için uçaklarla beraber her biri için iki pervane, tekerlekleri ile beraber iki tam takım iniş takımı, on adet buji ile birer tane silindir ve sübap satın alınmasının gerekliliği belirtilmektedir. Uçakların motorları için de için Anadolu'da Hint yağı bulunmasının güçlüğünden dolayı yüz elli kilo kadar yağ ile yeteri kadar uçak benzini satın alınması tavsiye edildi.[39] Nafiz Bey, ilk iki uçağın satın alınması ve Anadolu'ya getirilmesinde yaşanan zorlukları dikkate alarak uçakları kendisi satın alma yerine bedellerini Milli Müdafaa Vekâletine vermeye karar vermiş olmalıdır.

Erzurumlu Nafiz Bey'in üçüncü uçak bağışı, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi tarafından 5 Nisan 1922 tarihinde: "*Tüccardan Erzurumlu Nafiz Bey ordumuza bir tayyare daha ihda eylemiştir. Bu mumileyanın teberru eylediği tayyarelerin üçüncüsüdür.*"[40] sözleriyle duyuruldu.

Ertesi gün *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Erzurumlu Nafiz Bey ve yaptığı bağışlar hakkında yayınladığı detaylı haberde, üçüncü uçak bedelinin Müdafaa-i Milliye Vekâletine teslim edildiğini belirtti.[41] Fotoğraf taramalarında üçüncü uçağın Breguet 14[42] modeli iki kişilik

[39] ATASE Arşivi, K:695, G:63, B:63-1.

[40] "Tayyare İhdası", *Tercüman-ı Hakikat*, No.14769, 05.04.1922, s.3.

[41] "Erzurumlu Nafiz Bey ve Memleket", *Hâkimiyet-i Milliye,* No.475, 06.04.1338, s.2.

[42] Breguet XIV, Fransa tarafından geliştirilen iki kişilik keşif-bombardıman uçağıdır. I. Dünya Savaşı sırasında Fransızların açık ara en iyi keşif-bombardıman uçağıdır. İlk prototip Kasım 1916'da üretildi ve Mart 1917'de seri üretime geçildi. Güçlü bir uçak olan Breguet XIV'den iki farklı model üretildi. Breguet XIVA2 keşif uçağı ve Breguet XIVB2 bombardıman uçağı. B' modeli, daha uzun alt kanadı, tam açıklıklı flapları, Michelin tarafından tasarlanmış otomatik bomba salanları ve gövde kenarlarındaki büyük dikdörtgen pencereler ile ayırt edilebilir. İlk Breguet 14'ler Eylül 1917'de hizmete girmeye başladı. Hem A2 hem de B2 modelleri yaygın olarak kullanılıyor. Başlangıçta her iki modelde de rasıtın kullandığı iki Lewis makineli tüfeği ve pilot için ileri ateş eden bir Vickers makineli tüfeği vardı. Ancak bombalama görevlerinin yoğunluğu arttıkça, B' modeli için ön kokpit için bir zırh korumasıyla birlikte aşağı doğru ateş eden bir makineli tüfek eklendi. 1918'in sonunda. Breguet XIV'ler, Fransız hava kuvvetlerinin en az 55 bombardıman filosunda görev yapıyordu. (B2 modeli için) Boyu 8,87 m., kanat açıklığı 14,36 m., yüksekliği 3,30 m. Boş ağırlığı 1,030kg. Yüklü ağırlığı 1,750 kg. Bomba yükü 230 kg. havada kalış süresi 2, saat 45 dakika. Munson, *age.,* s.37.

keşif-bombardıman uçağı olduğu anlaşılmaktadır. Bu uçak hakkında daha fazla detaylı bilgi bulunamamıştır.

Bazı yayınlarda Nafiz Bey tarafından dördüncü uçağında bağışlandığı belirtilmektedir. Bu durum yanlış bir yorumdan kaynaklanmış olmalıdır. Askeri arşiv belgelerinde *"4 Numaralı Nafiz Bey Tayyaresi" ve "Erzurumlu Nafiz 4"* uçağından bahsedilmektedir.[43] Bu ifadeler Nafiz Bey tarafından satın alınan dördüncü uçak olarak yorumlanmıştır. Gerçekte ise ifade edilen *"4 numaralı Nafiz Bey"* uçağıdır. O dönemde uçaklara hem numara hem de isim verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü aynı belgede bağış uçaklar olan Sivrihisar uçağından *"Sivrihisar 6"*, Niğde uçağından ise *"Niğde 7"* ve Sakarya uçağından da *"Sakarya 3"* uçağı olarak bahsedilmektedir. İzmir için de "*İki Numaralı İzmir Tayyaresi*" ifadesi kullanılmıştır.[44] Dolayısıyla rakamlar kaçıncı bağış uçak olduğunu değil envantere kayıtlı kaçıncı uçak olduğunu göstermektedir.

Bazı kaynaklarda Nafiz Bey'in dördüncü uçak için yaptığı bağış ile uçak yerine telsiz satın alındığı bilgisi bulunmaktadır.[45]

1.2. Eskişehir Tayyaresi

Kazanılan I. ve II. İnönü Zaferleri, Türk halkının düzenli orduya olan güveninin yükselmesine neden olduğu kadar orduya yapılan yardımların da artması sonucunu yarattı. Batı Cephesi Komutanlığından, Niğde Mutasarrıflığına gönderilen 6 Haziran 1921 tarihli telgrafta Eskişehir'in uçak alımı için 4.500 lira bağış yaptığı bilgisi yer almaktadır.[46] *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi de 20 Haziran 1921 tarihli sayısında Eskişehir tarafından satın alınan uçağın Anadolu limanlarına ulaştığı bilgisini vermekte ve bedelinin hemen ödendiğini duyurmaktadır.[47]

Eskişehir uçağının modeli ve hizmet bilgisi tam olarak tespit edilememiştir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi 20 Nidan 1922 tarihinde

[43] Suat Akgül, "Kurtuluş Savaşı'nda Zafere Giden Yolda Hava Keşif Raporlarının Önemi", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.243 ve 244.

[44] Akgül, agm., s.243-246; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 129, Belge No:5, s.19.

[45] *Türk İstiklâl Harbi*, C. V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s.195.

[46] ATASE Arşivi, K:1189, G:88, B:88.

[47] "Tayyare Vürudu", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 214, 20 Haziran 1337, s.2.

uçak bağışı yapan şehirlerle ilgili yayımladığı haberde Eskişehir tayyaresinden de bahsetmiş ve daha önce satın alınan uçaklardan birisine şehrin isminin verildiğini duyurmuştur.[48] Muhtemelen I. Dünya Savaşı'ndan kalan ve Konya Tayyare İstasyonu'nda faal edilerek uçuşa verilen uçaklardan birisine Eskişehir ismi verilmiş olmalıdır.

1.3. Sivrihisar Tayyaresi

Sivrihisarlıların uçak bağışı yaptıklarına dair en kuvvetli kanıt Atatürk'ün not defteridir. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Atatürk'ün not defterlerinin 8. cildinde; *"Sivrihisar'dan tayyare bedeline verilmek üzere Osmanlı Bankasının dört bin liralık çeki Eskişehir Mebusu Mehmed Efendi'dedir. Fevzi Paşa'(ya) verilecektir."*[49] ifadesi bulunmaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın canlı tanıklarından olan Sovyetler Birliği Elçisi Aralov'un anılarında da Sivrihisar'ın uçak bağışı ile ilgili olarak; *"Sivrihisar kasabasının Milli Kurtuluş Savaşı'nda hizmetleri dokunmuştur. Halkın topladığı parayla bir uçak satın alınmış ve cepheye gönderilmiştir. Kasabayı ziyaretimiz sırasında, uçak kasabanın göklerinde uçuyordu."* ifadesi yer almaktadır.[50]

Sivrihisar Mebusu Mehmet Bey'in II. İnönü Zaferi sonrasında 4 Nisan 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde okunan telgrafı Sivrihisar halkının uçak alımı için girişimde bulunduğunu açıklamaktadır.

> "Ankara Büyük Millet Meclisi Reisi Muhteremi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Dâvayı necat ve istiklâlimizde mühim amil olan ordumuzun mühim noksanı olan havai filomuzun ikmali zımnında kazamız kaymakamı muktedir ve müdebbiri Hüsnü Beyefendinin irşat ve pek kıymettar himmetleri ve halkın fedakârlığıyla mubayaa ve kazamız namına Müdafaa-i Milliye Vekâleti aracılığı ile temin eylediğimiz bir tayyarenin mukaddes ve büyük dâvamızın

[48] "Tayyare Mübayaa Eden Şehirler", *Tercüman-ı Hakikat*, No: 13743, 20 Nisan 1922, s.2.

[49] Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürk'ün Not Defterleri*, C. VIII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008 s,88.

[50] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, Hasan Ali Ediz (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.79.

> temini istihsaline hadim bulunması itibariyle muhterem arkadaşlarımızdan seçim dairelerinde aynı fedakârlık yolunda yürümelerini ve ilerlemelerini rica ettiğimin iblâğını ve fedakârlık sahasındaki muvaffakiyetlerini temenni eyleyerek takdimi ihtiram eylerim. Sivrihisar Mebusu Mehmet."[51]

Uçağın bağış tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Sivrihisar uçağını konu alan internet kaynakları uçağın bağışlandığı tarih olarak 27 Eylül 1921 tarihini zikretmektedir.[52] Sivrihisar Mebusu Mehmet Bey'in telgrafı ise 4 Nisan 1921 tarihlidir.

20 Nisan 1922 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi o tarihe kadar uçak alımı için bağış yapan şehirlerin bilgisini verirken;

> "Tayyare mubayaa edilmek üzere Eskişehir ve Sivrihisar, Niğde ahalisi tarafından ayrı ayrı para cem edilerek Müdafaa-i Milliyeye teslim ve mubayaa edilecek tayyarelerin mezkûr mahallerin ismiyle tevsimi edilmesiyle ve ahiren mubayaa edilen tayyarelerden birine Eskişehir, diğeri Sivrihisar, üçüncüsünün Niğde olarak tevsii edildiği Müdafaa-i Milliye Vekaletinden bildirilmiş ve hamiyetmendan ahalininibraz eyledikleri müesser hamiyyet-i ferdakari şayan-ı memnuniyet görülerek kendilerine beyan-ı takdirat olunmuştur."[53]

bilgisini vermektedir. Bu bilgiden Sivrihisarlıların bağışının Eskişehir'den sonra Niğde'den önce bir tarihte gerçekleşmiş olması gerekir. Askeri tarih belgeleri dergisinde yer alan bir belge Sivrihisar uçağının Fransa'dan alınan Breguet 14 modeli bir uçak olduğunu ortaya koymaktadır.[54]

---

[51] TBMM ZC, C. 9. İçtima: 16; Selvi - Cırık, *age.*, s.180.

[52] *"Sivrihisar Uçağı"*, www.sivrihisar.org.tr, Erişim Tarihi: 15.05.2022 ve Mustafa Kantarcı (Gözlem), "Sivrihisar Ve Kurtuluş Savaşı", www.istikbalgazetesi.com, Erişim Tarihi: 15.05.2022. Sivrihisar Kaymakamlığının resmi internet sitesinde uçak ile ilgili bilgi verilirken herhangi bir tarih zikredilmemektedir. "Tarihi uçağımız", www.sivrihisar.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.05.2022. Sivrihisar Belediyesi'nin resmi internet sitesinde ise hiçbir bilgi bulunamamaktadır. www.sivrihisar.bel.tr, Erişim Tarihi: 15.05.2022.

[53] "Tayyare Mubayaa Eden Şehirler", *Tercüman-ı Hakikat*, No: 13743, 20 Nisan 1922, s.2.

[54] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 129, Belge No:5, s.19. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* C. III, *(Açıklamalı Kronoloji) TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.575.

1.4. Niğde Tayyaresi

21 Mart 1921 tarihinde Niğde Mutasarrıfı İbrahim Bey tarafından çekilen telgraf Büyük Millet Meclisi'nde okundu.[55]

> "Hükümetimizin başarılarının devamından pek heyecanlanan Niğde ahalisi Londra Konferansının lehimizde cereyanıyla bir kat daha hissiyatı şükraniyelerini ifade eylemiş olmasıyla derhal ordumuza bir hediye takdimini kararlaştırmışlardır ve evvelce On Birinci Fırka Kumandanı Arif Beyefendinin vukuu işarı üzerine bir tayyarenin bin liraya temin edilebileceği anlaşılmakla Cenup ve Garp cepheleri ve Şark cepheleri namına birer tayyare hediye edilmesi münasip görülmüş ve üç bin lira Müdafaa-i Hukukça temin edildiği gibi Garp ve Cenup cepheleri namına hediye edilecek tayyarelerin bedelleri olan biner lira kumandanlıklara derdesti irsal olunmuş olduğu ve Şark Cephesine ait olan dahi Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesi emrine irsal edileceği ve ikinci senenin dahi aynı müzaheret ve muvaffakiyetle idraki duasında ve bu hususta her türlü fedakârlığa müheyya bulunduklarını makamı fehimanelerine arzı iblâğa bendelerini vasıta eylediklerini ve emri devletlerinin mülhakatça da aynı meserretle ve hararetle karşılandığı istihbar kılındığını arz eylerim efendim. Mutasarrıf İbrahim."[56]

Niğde'nin bu girişimine karşılık Haziran 1921 tarihinde henüz Niğde uçağının satın alınmadığı ve 3.000 lira yerine 1.000 lira gönderildiği ve uçak alımı için ilave paraya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir cevabı telgraftan anlaşılmaktadır.

> "Niğde Tavas namına tayyare mubayaa edilmek üzere ahali-i hamiyetmendan tarafından evvelce Garp cephesi namına bin lira gönderilmişti. Ahiren Eskişehir livası namına mubayaa ettiği tayyare fiyatının 4.500 lira olduğuna nazaran liva-i mumaileyhleri namına da ancak bu fiyat üzerinden bir tayyare mubayaa edilebilecektir. Arzu buyrulduğu takdirde mevcuda ilaveten daha 3500 lira irsali mümkün olamadığı miktarın cephe kasasına mahfuzen 1.000 liranın iadesi cihetine gidilmek üzere keyfiyetin işarını rica ederim."[57]

---

[55] Mehmet Öncel Koç, *Milli Mücadele'de Niğde*, Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Niğde 2000, s.19.

[56] TBMM ZC, C. 9, İçtima: 11; Selvi - Cırık, *age.*, s.309-310.

[57] ATASE Arşivi, K:1189, G:88, B:88.

Türk havacılık tarihi kaynaklarında ve 1. Tayyare Bölüğü ceridelerinde Niğde ismi verilen bir uçak bulunması, söz konusu şehir tarafından ilave paranın gönderildiğinin ispatı niteliğindedir.[58] Kurtuluş Savaşı'na ait fotoğraflardan da uçağın Albatros D.III modeli av uçağı olduğu görülmektedir. Savaşın ilk yıllarında yurt dışından uçak tedarik edilemediği için daha önceden satın alınan uçaklardan birisine Niğde isminin verildiği bilgisi gazetelerde yer aldı.[59] Muhtemelen I. Dünya Savaşı'ndan kalan ve Konya Tayyare İstasyonu'nda faal edilerek uçuşa verilen uçaklardan birisine Niğde ismi verilmiş olmalıdır. Niğde isimli uçağın hizmet bilgileri tam olarak tespit edilememiş olmasına karşın 30 Nisan 1922 tarihinde hala görevde olduğu anlaşılmaktadır.[60]

1.5. Sakarya Tayyaresi

27 Eylül 1921 tarihinde bir Yunan uçağı Sarıköy Meydanı'na mecburi iniş yaptı. Yunan havacıları esir edilirken, sağlam olarak ele geçirilen uçak 2. Tayyare Bölüğü'nde kullanıma alındı. Türk havacılık tarihi çalışmalarında bu uçağa Sakarya zaferine atfen "Sakarya" adı verildiği belirtilmektedir.[61]

Ancak *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan bir haberde Mısırlı Prenses Kadriye Hanım'ın bir uçak satın alarak orduya bağışladığı ve uçağa "Sakarya" isminin verilmesini istediği belirtilmektedir.[62] Bu uçağa Kadriye Hanım'ın bağışı ve isteği üzerine "Sakarya" ismi verilmiş olmalıdır. Sakarya Savaşı sonunda kadar yurtdışından uçak tedarik edilemediği için, elde bulunan daha doğrusu 27 Eylül 1921 tarihinde ele geçirilen bu uçağa "Sakarya" adı verildi. Eğer bu uçağa Sakarya Zaferi'ne atfen bu isim verilmiş olsaydı, Yunanlardan ele geçirilen diğer uçaklara da "Birinci İnönü" ve "İkinci İnönü" isimlerinin verilmesi gerekirdi.

---

[58] Akgül, agm., s.246.

[59] "Tayyare Mubayaa Eden Şehirler", *Tercüman-ı Hakikat*, No: 13743, 20 Nisan 1922, s.2.

[60] Akgül, agm., s. 246.

[61] Tanman, *age.*, s.110; Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Uçak Albümü 1911-2009, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 54, Kurt ve Korkmaz, *age.*, C. I, s. 456. Hulusi Kaymaklı, söz konusu uçağın 21 Eylül'de ele geçirildiğini yazmaktadır. Kaymaklı, *age.*, C. II, s. 76.

[62] "Yeni Bir Tayyaremiz", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 361, 24 Teşrin-i Sani 1337, s.1.

1.6. 174. Alay Tayyaresi

Türk havacılık tarihi çalışmalarında 174. Alay mensupları tarafından yapılan bağışa karşılık olarak bir uçağa *"174. Alay"* ismini verildiği bilgisi yer almaktadır.[63] 61 Tümene bağlı olan 174 Alay subayları Şubat 1922 maaşlarından topladıkları 207,014 kuruşu Milli Müdafaa Vekâletine vermişlerdir. Bağış, Haziran 1922'de gerçekleşmiştir.[64] Uçağın Breguet 14 modelinde keşif-bombardıman uçağı olduğu bilgisi haricinde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.[65]

2. Bağış Girişimleri

Kurtuluş Savaşı sırasında yayımlanan gazetelerde birçok uçak bağış haberi yayınlandı. Ancak, söz konusu bağışçıların isimlerini taşıyan uçaklar takip eden dönemine ait kuvva cetvellerinde tespit edilemedi. Bu durum başlatılan bağış kampanyasının hedefine ulaşamayarak, bir iyi niyet girişimi olarak kaldığını ortaya koymaktadır.

2.1. Antalya Tayyaresi

1 Temmuz 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Antalya halkının orduya bir uçak bağışlamak için bağış toplamaya başladığı duyurulmasına rağmen,[66] daha sonra bu uçağın alındığına dair bilgi tespit edilemedi. Türk havacılık tarihinde de "Antalya" ismi verilmiş bir uçak bulunmamaktadır. Bu girişim bir iyi niyet göstergesi olarak kalmış olmalıdır.

2.2. 4. Fırka Tayyaresi

4. Fırka personelinin orduya uçak bağışlama girişimi;

> "Dördüncü Fırka Kendi Namına Bir Tayyare Alıyor. 132. Alay ilk temel taşını koydu 1.433 lira verdi. Dördüncü Fırka 132. Alay kumandanının delaleti ile alay zabitan ve efradı bir maaşlarının nısfını vererek fırka namına bir harp tayyaresi almak arzusunu ihzar eylemişler ve bu husus için 1.433 lira

[63] Tanman, *age.*, s. 146; Kaymaklı, *age.*, C. II, s. 88-90, Kurt ve Korkmaz, *age.*, C. I, s. 462.

[64] *Türk İstiklâl Harbi, C. VII, İdarî Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923),* Gnkur. Basımevi, Ankara 1975, s.479

[65] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 129, Belge No:5, s. 19.

[66] "Antalya Tayyaresi", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 224, 01 Temmuz 1337, s.2.

> toplamışlardır. Aynı fırkanın diğer alayları da bu teşebbüse iştirak etmiş ve az zaman zarfında lazım gelen meblağ toplanmaya başlanmıştır. Bir taraftan düşman ile çarpışırken diğer taraftan ordumuzun tealisini düşünen bu kahramanları pek ziyade şayan-ı tebrik bulmaktayız." [67]

sözleriyle, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 14 Temmuz 1921 tarihli nüshasında duyuruldu. Dönem gazetelerinin takip eden tarihlerdeki yayınlarında ve Türk havacılık tarihleri kaynaklarında bu uçağın satın alınarak orduya bağışlandığında dair bilgi bulunmamaktadır.

2.3. Maliye Memurları Tayyaresi

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin duyurduğuna göre; Maliye Vekâleti müdür, memur ve katipleri maaşlarından yüzde 10 kesinti yapılarak toplanacak para ile *"Memurin-i Maliye Harp Tayyaresi"* alınarak orduya bağışlanması için Vekâlete müracaat etti. Gazete bu girişimin Maliye Vekâleti tarafından memnuniyetle karşılandığını şu sözlerle duyurdu;

> "Maliye Vekâleti memurin-i aliyyesi bu teşebbüs ve müracaat-ı vatanperveranelerini kemal-i takdirle nazar-ı dikkate almıştır. Memurin-i Maliyemizin göstermiş oldukları bu vatanperverane fedakârlığı kemal-i takdirle zikir ederi ve bu yolda ibraz-ı hamiyyet edecek vatandaşlarımızın daha pek çok bulunduğuna dair itşağımızı(?) burada bir daha tekrar ederiz." [68]

2.4. Kars Tayyaresi

Uzun süre Rus işgalinde kaldıktan sonra Kurtuluş Savaşı sırasında nihai olarak Türkiye'ye bağlanan Kars ili de bir uçak bağış kampanyası düzenledi. 17 Temmuz 1922 tarihinde gazetelerde yer alan habere göre şehir halkının Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesine müracaatıyla başlatılan kampanya neticesinde 5.000 lira bağış toplandı.[69] Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin kuvve cetvellerinde bu isimle anılan bir uçak bulunmaması, Kars halkının da

[67] "Yeni Bir Tayyaremiz", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 235, 14 Temmuz 1337, s.1.
[68] "Yeni Bir Tayyare İhdası", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 236, 15 Temmuz 1337, s.1.
[69] "Kars Bir Tayyare Alıyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 559, 17 Temmuz 1338, s.1.

girişimini neticelendiremediği sonucuna ulaşmamıza neden olmaktadır.

2.5. Rasim Bey Tayyaresi

Büyük Taarruz'un başlamasına az bir süre kala bağış yapanlardan birisi de Tarsus eşrafından Rasim Bey'dir. Bağış, 8 Ağustos 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde şu cümlelerle duyurulmuştur; *"Tarsus eşrafından fabrikatör Rasim Bey muahede-i milliyemizin haris-i nigehbanı ordumuza Sakarya Hediyesi olarak bir tayyare takdimine karar vermiş ve tayyare mubayaa edilmiştir. Tayyarenin namı Rasim Bey tayyaresi olacak ve orduda dahi aynı unvanla yad olunacaktır."*[70] Bağış ile ilgili başka kaynaklarda da bilgi bulunmamaktadır. Nihai zaferden çok kısa bir süre önce gerçekleşen bağış tutarının ödenip ödenmediği tespit edilememiştir. Kuvva-yı Havaiye Müfettişliğinin takip eden tarihlere ait kuvve cetvellerinde bu isimli bir uçak bulunmaması söz konusu bağışın bir iyi niyet göstergesi olarak kaldığına işaret etmektedir.

2.6. Artvin Tayyaresi

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 9 Ağustos 1922 tarihli nüshasında Artvin livasının da bir uçak bağış kampanyası başlattığı duyuruldu. *"Kırk senelik bir hasret ve iştiyakla anavatana kavuşan Artvin libvası ahali-i hamiyetmendanı orduya bir tayyare mübayaa ve ihdası için bir komisyon teşkil ederek işe başlamış ve mübayaa edeceği tayyareye 'Artvin' isminin konulmasını taht-ı karara almış olduğu öğrenilmiştir. Muhterem Artvinlileri ta yürekten tebrik ederiz."*[71] sözleriyle duyurulan haberin toplumda bir heyecan ve mutluluk uyandırmış olması muhtemeldir. Ancak takip eden tarihlerde "Artvin" uçağının satın alınarak orduya bağışlandığı tespit edilemedi. "Artvin" uçağı da diğer birçok girişim gibi iyi niyetli bir teşebbüs olarak kaldı.

2.7. Şimendiferciler Tayyaresi ve Zonguldak'ın Bağışı

İzmir'in kurtuluşundan sonra yaşanan zafer coşkusu ile çeşitli kurum ve şehirlerin uçak bağışına niyet ettikleri görülmektedir. Demir

[70] "Rasim Bey Tayyaresi", *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14844, 08 Ağustos 1938, s.3.
[71] "Artvin Tayyaresi", *Tercüman-ı Hakikat*, No: 14845, 09 Ağustos 1338, s.3.

Yolları Müdüriyet-i Umumiliği tarafından bir uçak alımı bağış kampanyasının başlatıldığı 9 Eylül 1922'de duyuruldu. Haber içeriğinde 3.000 lira iane toplandığı duyurulmasına karşılık,[72] bu isimle anılan bir uçak tespit edilememiştir. Behiç (Erkin) Bey'in girişimleri ile başlatıldığı değerlendirilen bu bağış kampanyasının bir niyet olmaktan ileriye gidemediği değerlendirilmektedir.

Zonguldak'ta yapılan zafer kutlamalarını betimleyen bir haberin devamında Zonguldak halkı tarafından Hilal-i Ahmer ve Tayyare Cemiyetlerine yüklü miktarda bağış yapıldığı bilgisi verilmektedir.[73] Söz konusu tarihte Türk Tayyare Cemiyeti daha kurulmamış olduğundan bahsi geçen külliyetli bağışların nereye yatırıldığı belirsizliğini korumaktadır.

2.8. Amasra Tayyaresi

Zaferden sonra yaşanan mutluluk patlamasından ve heyecandan Amasra halkının da etkilendiği görülmektedir. 17 Eylül 1922'de duyurulduğuna göre; Amasra'da görev yapan Bahriye Komutanlığına bir uçak alımı için başlatılan kampanyada birçok Amasralının büyük bir coşku ile bağış yaptı. Ticaretle uğraşan eski vali İbrahim Bey de 400 lira bağış yaptı. Bu konuda daha sonra yayınlanmış haber ve başka kaynaklarda bilgi bulunamaması bu girişim de sonuca ulaşmadığını göstermektedir.[74]

3.Hint Müslümanlarının Uçak Bağışı

Kurtuluş Savaşı'nın son uçak bağış girişiminin haberi Türkiye'den çok uzaklardan geldi. Savaş boyunca Türk halkının acılarına ortak olmaya çalışan ve bu amaçla birçok yardıma imza atan Hint Müslümanları, zafer coşkusu ile Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir kılıç hediye etmeye ve Ankara Hükümetine iki uçak bağışlamaya karar verdi.[75]

---

[72] "Şimendifer Tayyaresi", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 601, 07 Eylül 1338, s.1.

[73] Selvi ve Cırık, *age.*, s.399.

[74] "Amasra'nın Tayyaresi ve Hamiyyetli Vatandaşlar", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 610, 17 Eylül 1338, s.2.

[75] "Hindistan'ın Hediyesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 639, 20 Teşrin-i Evvel 1338, s.3.

4.İlave Araştırma Gereken Uçaklar

Kurtuluş Savaşı sırasında iki uçağa "İzmir"[76] ve "Güzel Bursa"[77] isimleri verilmiştir. Her iki uçak da I. Dünya Savaşı'ndan sonra Konya Tayyare İstasyonu'nda kalan ve uzun çabalar sonucu faal edilerek uçuşa verilebilen uçaklardır. İzmir uçağı Albatros D.III modeli tek kişilik av uçağı iken Güzel Bursa uçağı Rumpler C.IV modeli iki kişilik keşif bombardıman uçağıdır. Bu uçaklara isim verilmiş olması bağış uçak olduklarını akla getirmekte olsa da İzmir ve Bursa'nın bağışlarına karşılık olarak bu şehirlerin isminin verildiği kanıtlanamamıştır. Bu konuda ilave araştırmaya ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren nesil 10 yıllık bir savaş döneminin içinde pişmiş bir nesildir. Bu nesil uçaklarla ilk kez Trablusgarp Savaşı sırasında tanımış, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında uçakların artan önemine ve etkinliğine şahit olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın yokluklarından ve olumsuzluklarından şüphesiz ki Türk hava gücü de olumsuz etkilenmiştir. Maddi sorunların yanında Sakarya Savaşı sonuna kadar, Erzurumlu Nafiz Bey'in satın aldığı iki uçak hariç tutulursa yurt dışından uçak tedariki mümkün olmamıştır. Türk hava gücünün sayı olarak yetersizliği Türk halkını uçak alımı için bağış yapmaya teşvik edici unsur olmuştur. İncelenen dönem içinde Erzurumlu Nafiz Bey tarafından üç uçak bağışlanırken, Eskişehir, Sivrihisar, Niğde şehirleri tarafından birer uçak alacak kadar para bağışlandı. Birer uçağın bedeli Mısırlı Prenses Kadriye Hanım ve 174. Alay personeli tarafından karşılandı. Böylece Kurtuluş Savaşı sırasında sekiz uçak bedeli bağışlarla sağlandı.

Antalya, Kars, Artvin, Amasra, Zonguldak, milli orduyu desteklemek amacıyla kampanya başlatarak uçak alımı için para bağışı toplamaya başladı. Maliye Vekâleti memurları, 4. Fırka Komutanlığı, Demiryolları Müdüriyeti de uçak alımı için hedefine ulaşamayan bir bağış kampanyası başlattı.

Bağış yoluyla kazanılan uçaklarla, Türk hava gücü arttırılmış olmakla birlikte, uçakların Kurtuluş Savaşı sırasında ihtiyaç duyulan

[76] Tanman, *age.*, s.108; Kaymaklı, *age.*, s.73; Akgül, agm., s.246.
[77] Kaymaklı, *age.*, s.51; Kurter, *age.*, C. V, s.453-454, Hürkuş, *age.*, s.66.

keşif görevlerini yerine getirmesinde kolaylık elde edilerek zaferi getirecek çok önemli bilgilerin kazanılması da sağlanmıştır.

Türk halkının Türk hava gücüne desteği Cumhuriyetin ilanından sonra artarak devam etti. Günümüzde halkın bağışları Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı tarafından toplanmakta ve milli harp sanayi çalışmalarında kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Dairesi (ATASE) Arşivi

2.Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri

3.Kitaplar

Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, çev. Hasan Ali Ediz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Bozdağ, İsmet, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, İstanbul 2009.

Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürk'ün Not Defterleri*, C. VIII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı, *Gönüllerden Göklere*, Hv.K.K.lığı Gensek. Tarihçe Şubesi Yayınlarından No:31, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2005.

Hürkuş, Vecihi, *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Kaymaklı, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler*, C. II, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2006.

Koç, Mehmet Öncel, *Milli Mücadele'de Niğde*, Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Niğde 2000.

Kurt, Deniz - Korkmaz, Erdal, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922*, C. I, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2020.

Kurt, Emin, *Türk Hava Kuvvetlerinin Kuruluşunda Bağış Ve Yardımlar (1911-1914),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

Munson, Kenneth, *Aircraft of World War I*, Ian Allan, London.

Nikolajsen, Ole, Sevel, Mehmet Haluk, *Türk Hava Kuvvetleri Uçakları*, Elektronik Kitap, www.olenikolajsen.com, Erişim Tarihi: 25.5.2022.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. III, (Açıklamalı Kronoloji) TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Selvi, Haluk, Cırık, Bülent, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:162, Ankara 2020.

Tanman, Sıtkı, *Türk Havacılık Tarihi, İstiklal Harbi, 1918-1923*, (C. 2, 2. Kitap), Hava Basımevi, Eskişehir 1953.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.

Türk İstiklâl Harbi, V. Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964.

Türk İstiklâl Harbî, VII. Cilt, İdarî Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923), Gnkur. Basımevi, Ankara 1975.

4.Makaleler

Akgül, Suat, "Kurtuluş Savaşı'nda Zafere Giden Yolda Hava Keşif Raporlarının Önemi", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.240-248.

Kurt, Emin, "Türk Halkının Hava Kuvvetlerine Desteği Bağış Uçaklar", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.302-317.

Şehidoğlu, Süreyya H., "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Temmuz 1992, s.601-604.

5.Süreli Yayınlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Hâkimiyet-i Milliye

Tercüman-ı Hakikat

6.Açık Erişim Kaynakları

www.sivrihisar.bel.tr

www.sivrihisar.gov.tr

www.sivrihisar.org.tr

EKLER

EK-1

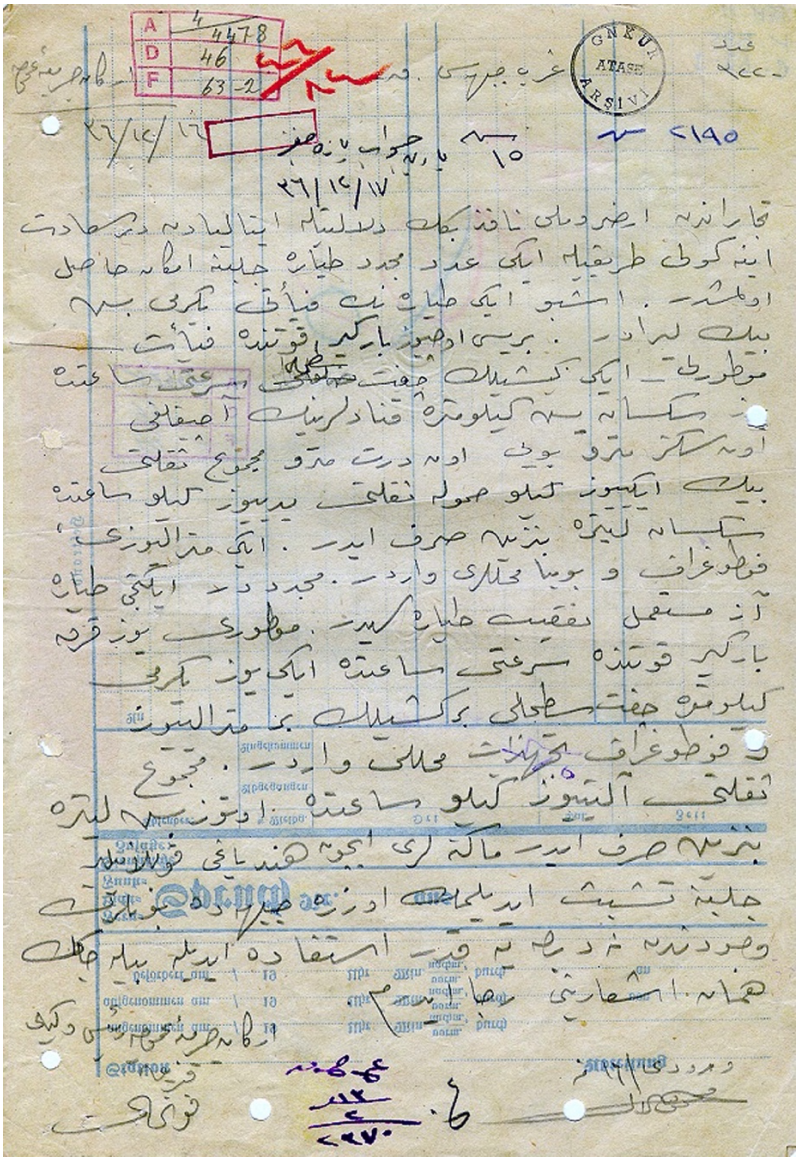

Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey tarafından satın alınan ilk iki uçağın teknik özelliklerinin belirtildiği askeri tarih belgesi. (ATASE, K:695, G:63, B:63-3)

EK-2

Erzurumlu Nafiz Bey tarafından bağışlanan Fiat R.2 modeli
"Erzurumlu Nafiz-2" uçağı

EK-3

Erzurumlu Nafiz Bey tarafından bağışlanan Breguet-14 modeli
"Erzurumlu Nafiz-3" uçağı

EK-4

Albatros D.III modeli "Niğde" Uçağı

EK-5

Mısırlı Prenses Kadriye Hanım tarafından bağışlanan Breguet 14 Modeli Sakarya Uçağı (Arkada)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTI

Harp Raporları Ekseninde Büyük Taarruz'daki Kara Harekâtının İcrası

Erdal KORKMAZ*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, dünyanın gördüğü ilk büyük savaş olan I. Dünya Harbi'nden 30 Ekim 1918'de yaptığı Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir.[1] Mütareke gereği Osmanlı orduları terhis edilmiş ve ülke savunmasız bırakılmıştır. Ayrıca mütarekenin 7'nci maddesinde ifade edilen; *"İtilaf Devletlerinin güvenliğini tehdit eden herhangi bir durumda ilgili devletler istedikleri stratejik noktaları işgal edebilecektir."* hükmüne dayanarak ülkenin farklı nokta ve bölgelerinin işgaline hukuki zemin hazırlanmıştır.[2] İlave olarak mütareke ile Toros Tünelleri, limanlar, tren istasyonları ve haberleşme araçları İtilaf Devletlerinin kontrolüne bırakılmıştır. Mütareke bu ve buna benzer hükümler ile bir ateşkes antlaşmasından ziyade sanki bir barış antlaşması niteliği ile ön plana çıkmıştır.[3]

Mütareke sonrasında ilk işgal edilen bölge Musul ve çevresi olmuştur.[4] Bu işgali, İskenderun ve çevresinin işgali takip etmiştir.[5] Ardından da 13 Kasım 1918'de İstanbul ve çevresi Müttefik güçlere ait bir donanma tarafından işgal edilmiştir.[6] Bu işgaller, Anadolu'daki diğer şehirlere asker çıkarılması ile devam etmiştir. Bu sırada Osmanlı

* Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı.

[1] Mondros Mütarekesinin maddeleri için bakınız: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), HSD.AFT. 6.74; BOA, 2305-20; BOA, 2305-21.

[2] Necdet Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), 2020, s.215-229.

[3] Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 11, S. 11, Yıl: 2000, s.615-632.

[4] Musul'un İşgaline dair belge için bakınız: BOA, HR.İM. 54.9; Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Kasım 2007, s.643-691.

[5] MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi, İSH, K: 67, G: 76, B: 76-1; ATASE Arşivi, BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4; ATASE Arşivi, BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4a.

[6] *Yenigün Gazetesi*, 14 Kasım 1918, s.1.

azınlıkları, ülkenin içinde bulunduğu ortamdan yararlanarak kendi devletlerini kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu durum Anadolu'da yaşayan Ermeni ve Rum unsurların, isyan ederek İtilaf güçlerinin desteğini arkalarına almak suretiyle hareket etmesine neden olmuştur.

Mondros Mütarekesi ile başlayan Anadolu'nun işgal furyasına, 18 Ocak 1919'da Paris'te yapılan Barış Konferansı esnasında Yunanlar da dâhil edilmiştir.[7] Yunanlar, konferans sırasında Batı Anadolu'da yaşayan Rum ahalinin Türklerin katli tehdidi ile karşı karşıya olduğunu, bölgede çoğunluğun Rumlara ait olduğunu ve bölge ile coğrafi bağlarının olduğunu iddia ederek İzmir ve çevresinin kendisine verilmesini istemiştir.[8] Bu talebin, İngiltere tarafından uygun görülmesi üzerine 15 Mayıs 1919'da İzmir ve çevresi, Yunanlar tarafından işgal edilmiştir.[9]

İzmir'in işgali, Türk Milleti tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu işgal, Türk Milletinin işgallerin geçici olacağına dair inancını yıkmıştır. Padişah ve Hükümetin işgallere sessiz kalması, önce Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına[10], ardından da Kuvâ-yı Milliye denilen silahlı örgütlenmenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.[11] Türk Milletinin işgallere karşı gösterdiği bu direnç, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın 9'uncu Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile ulusal bir nitelik kazanmıştır.[12] Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ile Millî Mücadele resmen başlamış ve zamanla Anadolu'nun tamamına yayılmıştır.

[7] Lütfi Arslan, "Milli Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, Bahar 2019, s.1-38.

[8] Ali Erhan Ertan, Tevfik Orçun Özgün, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 3, Yıl: 2016, s.551-572.

[9] ATASE Arşivi, İSH, K: 15, G: 1, B: 1.

[10] İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 8, Yıl: 1987, s.427-442.

[11] Yücel Özkaya, "Kuva-yı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Yıl: 1992, s.451-480.

[12] Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın 9'uncu Ordu Müfettişliğine Tayini Hakkında Resmi Yazı, ATASE Arşivi, İSH, K: 14, G: 56, B: 1.

Millî Mücadele'nin teşkilatlandığı bir dönemde, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır.[13] Bu mecliste, 28 Ocak 1920'de ülkenin bağımsızlığı ve bütünlüğüne yönelik *"Misâk-ı Millî"* kararları alınmıştır.[14] Bu kararları çıkarlarına aykırı gören İtilaf güçleri tarafından, 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiştir.[15] Mebusan Meclisinin dağıtılması üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ile 23 Nisan 1920'de TBMM açılmıştır.[16] Böylece, Türk Milletini temsil eden milli bir irade ve otorite hayat bulmuştur.

TBMM'nin açıldığı dönemde, Sevr Antlaşmasının hükümlerini Türk tarafına kabul ettirmek amacıyla İngiltere'nin teşviki ile Yunanlar tarafından, 22 Haziran 1920'de genel bir taarruza girişilmiştir. Bu taarruz sonucunda Yunanlar, İç Batı Anadolu'daki birçok şehri ele geçirmiştir. Yunan taarruzu sırasında Kuvâ-yı Milliye denilen bölgesel direniş güçleri, gerekli mukavemet ve kudreti gösterememiştir.[17] Bu ortamda Kuvâ-yı Milliye güçlerinin, 10-24 Ekim 1920'de Yunanlara karşı gerçekleştirdiği Gediz Muharebelerinde başarısız olması dağıtılmasına zemin hazırlamıştır.[18] Neticede TBMM Hükümeti'nin, 8 Kasım 1920'de aldığı kararla Düzenli Ordu kurulmuş ve Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetlerine son verilmiştir.[19]

Düzenli Türk ordusunun kurulduğu sırada, Yunanların Ankara'yı ele geçirerek Millî Mücadeleye son vermek istemesi üzerine; İnönü ve

[13] Erol Kaya, "İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentiler", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Yıl: 2002, s.29-42.

[14] Cemal Güven, "Misak-ı Millî: Türkiye'nin İstiklâl ve İstikbâl Esasları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 20, 2018, s.107-128.

[15] Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 11, S. 41, Ocak 2014, s.17-40.

[16] Ufuk Erdem, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 2, Yıl: 2021, s.1055-1068.

[17] Serap Sunay, "Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 39, Yıl: 2021, s.1-37.

[18] Murat Burgaç, "Gediz Taarruzu ve Sonuçları", *History Studies*, C. 10, S. 1, Şubat 2018, s.47-60.

[19] Düzenli Ordunun Kuruluşuna Dair Belge İçin Bakınız: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.01.01.18.13.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri gerçekleşmiştir.[20] Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde ordunun cephesi yarılmış ve Türk ordusu yok olma tehdit ve tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.[21] Bunun üzerine kuvvetler, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir. Bu sırada alınan kararla Mustafa Kemal Paşa'ya meclisin tüm yetkileri ile beraber Başkomutanlık yetkisi verilmiştir.[22]

23 Ağustos 1921'de Yunanların taarruzu ile başlayan ve Türk Milletinin var olma mücadelesi verdiği Sakarya Meydan Muharebesi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ve idaresi altında kazanılmıştır.[23] Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan ordusu; Eskişehir, Afyon ve Kütahya hattına çekilmiş ve müdafaa vaziyeti almıştır. Sakarya'daki muharebelerden sonra Yunan kuvvetlerine karşı hemen taarruz kararı verilememiştir. Bunda ordunun taarruz için yeterli silah, mühimmat ve cephaneye sahip olmamasının etkisi olmuştur. İlgili sebepler doğrultusunda, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile hemen taarruz hazırlıklarına başlanmıştır.

1. Tarafların Hazırlıkları

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, 15 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği bir yazı ile Ordunun ikmalinin hızlı bir şekilde tamamlanarak Yunan kuvvetlerine karşı kış başlamadan ve düşmanın aldığı yenilgiden kurtulmadan bir taarruzda bulunulmasını emretmiştir.[24] Taarruz sırasında Yunan birliklerinin Eskişehir ile Afyon'u birbirine bağlayan demiryolu hattından faydalanamaması amacıyla, harekâtın Afyon üzerinden yapılması

[20] Davud Kapucu, "Arşiv Belgeleri Çerçevesinde İnönü Muharebelerinin Kazanılmasında Türk Havacılarının Katkısı", *Belgi Dergisi*, S. 23, Yıl: 2022/1, s.73-98; Hazel Kul, "Faik Ahmet Barutçu'nun Kaleminden II. İnönü Muharebesi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 5, s.103-120.

[21] Murat Köylü, "İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı ve İoannis Meteksas'ın Öngörüleri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 2, Yıl: 2015, s.165-189.

[22] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 12, 1: 62, Ankara, TBMM Matbaası, (5.8.1921), s.18-19.

[23] Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 32, Yıl: 2020, s.71-93.

[24] Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruza Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi Ankara 1992, s.93-102.

öngörülmüştür. Böyle bir harekât ile Yunan ileri hat bölgesi ile ordunun ikmalini sağlayan geri bölgesi arasındaki bağlantıyı kesmek hedeflenmiştir. Bu kapsamda taarruz için planlama çalışmalarına başlanmıştır. Planlama evresinde cephe komutanlarının fikirleri alınmış ve ardından harekât planı olgunlaştırılmıştır.[25]

Taarruz planı, harekâtın merkezinde yer alan Sandıklı'nın ilk harflerinden dolayı *"SAD"* (صاد) adıyla anılmıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa tarafından 19 Ekim 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen yazıda, *"Ordunun Sandıklı garbındaki tahşişatına dair muharebatın ihsarı ve mahremiyatın temini için bu harekâta (SAD) namı verilmiş olduğu maruzdur."*[26] denilmiştir. Plan hazırlanmasına karşın ordunun durumu ve genel vaziyetin değerlendirilmesinden sonra hazırlıkların belirli bir aşamaya getirilmesine karar verilmiştir.[27]Harekâtın bitirici bir mahiyet ve özellik taşıması gerektiği, başarısızlık durumunda tekrar taarruz yapma imkân ve kabiliyetinin olmama ihtimali böyle bir karar alınmasında etkili olmuştur. Bu yüzden bir yıllık uzun bir hazırlık evresine girilmiştir.[28]

Büyük Taarruz öncesinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk ordusu, ordular şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu kapsamda 18 Kasım 1921'de alınan kararla Batı Cephesi Komutanlığı altındaki gruplar, iki ordu olarak düzenlenmiştir.[29]

Teşkilat değişikliği yanında Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra stratejik bir hedef olarak beliren işgalci güçleri Anadolu'dan atma ideali, Türk ordusunun personel, silah ve cephane ihtiyacının karşılanmasına yönelik adım ve eylemleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda yurt içinden asker teminine gidilmiş, Temmuz 1922

[25] Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planı'nın Analizi", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s.935-958.

[26] ATASE Arşivi, İSH, K: 1179, G: 141, B: 141-1.

[27] *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1967, s.55-62.

[28] Özden Çalhan, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Plânı'nın Hazırlanması", *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.70-71

[29] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82aa.

yılından itibaren de 316 doğumlular ile geri hizmetlerde görev yapanlar cepheye sevk edilmeye başlanmıştır.[30] Böylece mevcut asker miktarı 200.000'e çıkarılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 50.000 olan tüfek miktarı Sovyet Rusya ve Fransa'dan yapılan alımlarla 93.000 olmuştur. Eldeki 825 makineli tüfek, yurtdışından yapılan alımlarla 2.864'e ulaştırılmıştır. Mevcut 169 olan top miktarı 323'e çıkarılmıştır. Doğu ve Güney Cephesi'ndeki birlikler, Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Yurt dışından silah ve cephane temin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar müdafaa harbi yapan orduya taarruz talim ve eğitimleri verilmiştir. Bu kapsamda düzenlenen tatbikat ve manevralarla ordu, taarruza hazır hale getirilmiştir.[31]

Hazırlıklar kapsamında 20 Temmuz 1922'de TBMM'de yapılan oylama ile Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık süresi, 5 Ağustos 1922'den itibaren geçerli olmak üzere üç aylığına bir kez daha uzatılmıştır.[32]

Yunan ordusu ise Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Anadolu'yu istila fikrinden vazgeçerek savunma vaziyeti almış ve oluşturduğu müdafaa hatları ile Eskişehir ile Afyon hattındaki arazide tertiplenmiştir. Bu kapsamda Yunanlar; üç kolordu ve bir süvari tümeni ile savunma tedbirlerini artırmıştır.[33] Ayrıca Yunanlar; Çivril'e kadar olan bölgeyi birbiri ardına beş savunma mevzii olarak tahkim etmiş, önemli yaklaşma istikametlerini tel örgüler ve anti-personel mayınları ile takviye etmiştir.[34] Bir İngiliz subay, Yunanların savunma mevzilerini gezdikten sonra verdiği demeçte, *"Türkler dört beş ayda bu hattı aşabilirlerse kendilerinin üç günde aştıklarını iddia edebilirler."*[35] demiştir.

---

[30] Hülya Şahin, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Ordusu", *Erdem Dergisi*, C. 11, S. 32, Yıl: 1998, s.587-620.

[31] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.4-5.

[32] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. I, İ:77, (20.7.1922) Ankara 1959, s.430; Ahmet Emin Yaman, "Başkumandanlık Kanunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 9, Yıl: 1992, s.85-110.

[33] Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999, s.19-20.

[34] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.

[35] Kemal Mustafa Helvacıoğlu, *Harp Tarihi*, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul 1991, s.64.

2. Tarafların Mevcudu ve Vaziyeti

Yunan ordusu, Büyük Taarruz öncesinde Başkomutan Georgios Hatzianestis komutasında cephe hattında, üç kolordu ve bağımsız kıtalardan meydana gelmiştir. Ordu emrindeki üç kolordu; 12 tümen ve bağımsız teşkiller de üç tümenlik bir kuvveti oluşturmuştur.[36] Yunan ordusu başkomutanlık karargâhı İzmir'de bulunurken; Birinci Kolordusu Afyonkarahisar, İkinci Kolordusu Gazlıgöl ve Üçüncü Kolordusu Eskişehir'de konuşlanmıştır.[37]

Kolordulara bağlı 5 tümenlik bir kuvvet, Afyonkarahisar'ın doğu ve güney bölgesinde bulunan 100 kilometrelik bir hat üzerine yerleşmiştir. Ayrıca, 3 tümenlik bir Yunan kuvveti Eskişehir ve Seyitgazi hattında; yine 3 tümenlik bir kuvvet Döğer ile İhsaniye arasında ve 2 tümene yakın bir kuvvet de Gemlik ve İznik Gölü bölgesinde mevzilenmiştir. Ayrıca, Menderes Nehri civarında birçok bağımsız alay ve süvari unsurları cephede vazifelendirilmiştir.[38] Bu kapsamda bakıldığında Yunan ordusunun cephe hattında 15 tümenden oluşan bir kuvvete haiz olduğu görülmüştür.[39]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Eskişehir-Afyon hattına çekilen Yunan kuvvetleri; sağ kanadını Kumral dağı ile Ahır dağı gibi yolsuz ve harap bir araziye, sol kanadını ise Bozdağ ile Sakarya'nın sarp yamaçlarına dayamıştır. Bu kapsamda Yunan kuvvetleri, Eskişehir doğusu, Seyitgazi ve Afyon doğusundan geçen mevziiye yerleşmiştir. Bunun yanında Yunan ordusunun; sağ ve sol kanatlarından geriye doğru çifte menzile ve cephe boyunca da demiryolu hattına malik bir ikmal vaziyetine sahip olduğu gözlemlenmiştir.[40]

Taarruz öncesinde Yunan ordusu; 6418 subay, 218.205 er, 450 top, 90.000 tüfek, 3.139 hafif ve 1.280 ağır makineli tüfek, 63.721 hayvan, 4.036 kamyon, 1.776 otomobilden oluşmuştur.[41]Büyük

[36] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1962, s.666; *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.13-16.

[37] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.

[38] Fehmi Akın, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s.98-109.

[39] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.

[40] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.

[41] *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.13-16.

Taarruz öncesinde Türk ordusu, Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın komutasında iki ordu, kolordular ve bunlara bağlı 18 tümenden oluşmuştur.[42]

Türk kuvvetlerinden İkinci Ordu; Sivrihisar-Bolvadin hattının batısında konuşlanmıştır. Bu ordu, 11 piyade tümeni, 3'üncü, 2'inci, 6'ıncı ve 4'üncü kolordular ile 1 mürettep süvari tümeninden oluşmuştur. Birinci Ordu ise; Akar Çayı güneyinde 1'inciKolordu ve 3 müstakil tümenden meydana gelmiştir. Ayrıca, Akşehir-Ilgın mıntıkasında 3 tümenden oluşan bir süvari kolordusu cephe hattında yerini almıştır. Ayrıca, Kocaeli mıntıkasında bir tümen, Menderes boyunda bir süvari tümeni ve aynı bölgede muhtelif müfrezeler konuşlanmıştır.[43] Batı Cephesi Komutanlığı'nı İsmet (İnönü) Paşa, Birinci Ordu Komutanlığını Nurettin (Sakallı) Paşa, İkinci Ordu Komutanlığını Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, Kocaeli Grubu Komutanlığını Albay Halit Bey ve Süvari Kolordusu Komutanlığını ise Fahrettin (Altay) Paşa yapmıştır.[44]

Türk ordusu Büyük Taarruz öncesinde; 8.659 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 2.864 makineli tüfek, 340 top ve 5.000 kılıçtan meydana gelmiştir.[45]Bir taarruzun sayısal çokluğa, ateş gücüne, hareket ve manevra kabiliyetine sahip olmakla gerçekleşebileceğini öngören Türk komuta kademesi, asıl kuvvetlerle Afyon'un güneybatısından Yunanların yan ve gerilerine, zayıf kuvvetlerle de Eskişehir-Afyon arasındaki cephe hattına taarruz etmeyi öngörmüştür. Bu kapsamda, Yunanların sağ kanadına indirilecek kat'i bir darbe ile onları imha etmek amaçlanmıştır. Bunun için Birinci Ordu, 2'nci ve 4'üncü kolordularla takviye olunmuştur. Bu sırada, 3'üncü ve 6'ncı kolordular ile bir süvari tümeninden ibaret kalan İkinci Ordunun, cephesine tesadüf eden Yunanların 3'üncü ve 2'nci kolorduları ile 1'inci Kolordunun Afyon doğusundaki iki tümenini yerinde tutmak üzere görevlendirilmiştir. Birinci Ordunun ise, Yunanların 1'inci Kolordusunu güneyden tehdit altına alması kararlaştırılmıştır.

[42] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.

[43] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82aa.

[44] Kazım Özalp, *Millî Mücadele I (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.228-230.

[45] *Türk İstiklal Harbi, C. VII, İdari Faaliyetler*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s.233, 332, 494.

Bunların yanında Süvari Kolordusunun ise, Yunanlar tarafından boş bırakılmış ormanlarla kaplı Ahır Dağı mıntıkasından düşman gerilerine sarkmak suretiyle karşıt güçlerin ikmal ve haberleşmesini kesmesi öngörülmüştür.[46]

Taarruz planı, 27-28 Temmuz 1922'de Akşehir'de yapılan toplantı sırasında ordu komutanlarına iletilmiştir. Komutanların düşünceleri alındıktan sonra *"SAD"* adı verilen planın uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, 6 Ağustos 1922 itibarıyla cephe komutanlıklarına taarruza hazırlık direktifi iletilmiştir.[47]

3. Harekâtın İcrası

Taarruz planı kapsamında İkinci Ordunun 50.000 kişi ile 120 kilometrelik geniş bir cephede 120.000 kişilik Yunan birliklerine; Birinci Ordunun ise 110.000 kişi ile 40.000 kişilik Yunan kuvvetine taarruz etmesi öngörülmüştür. Çok geniş bir cephede ve bölgede icra edilecek bu harekâtın Ankara istikametini açık hale getirmesi ihtimali olmasına karşın, bu risk alınmış ve kuvvetler gizli bir şekilde gece yürüyüşü ile Afyon güney bölgesine kaydırılmıştır.[48]

Türk taarruz planı gereği; 4 kolordu yani 12 tümenin, Afyon güneyinde bulunan 25 kilometrelik alanda toplanması öngörülmüştür. Bu kapsamda Türk kuvvetlerinden; 2'nci Kolordunun 120 kilometre, 4'üncü Kolordunun 110 kilometre, 1'inci Kolordunun 130 kilometre ve Süvari Kolordusunun ise 150 kilometrelik bir mesafeyi aşması kararlaştırılmıştır. Planının gizlice hayata geçirilmesi amacıyla birlik intikalleri gece yapılmış, gündüz ise kuvvetler dinlenmeye çekilerek, gizlenmiştir. Yunan tayyarelerinin, birliklerin yeri ve durumunu tespit etmemesi amacıyla; konaklanan yerler ağaçlık bölgelerden seçilmiş ve bulunulan alanlar kamufle edilerek, yürüyüş izleri ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Yunan keşif kollarını yanıltmak amacıyla, 2'nci Ordunun bazı birlikleri kuzeye sevk edilmiştir. Bunun yanında TBMM Hükümeti'nin taarruz gibi bir amacının olmadığına yönelik basın yayın organlarında haberler çıkarılmıştır. İlave olarak, Anadolu içinde ayaklanma ve karışıklık olduğuna dair haberler yayılmıştır.

[46] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82aa.
[47] Özlü, agm., s.958.
[48] Görgülü, *age.*, s.16-19.

14 Ağustos 1922'de Afyon'un güneyine yönelik başlatılan kaydırma ve yığınaklanma faaliyeti 24 Ağustos 1922 akşamına kadar bitirilmiştir. 1'inci Ordu'nun harekât bölgesine intikali ile taarruz için gerekli hazırlıklar olgunlaştırılmıştır. Yunan kuvvetleri, Türk ordusunun kaydırma ve yığınaklanma faaliyetini ancak 25 Ağustos 1922 tarihinde tespit edebilmiştir. Bu durum Yunanların, tedbir almasını geciktirmiş ve Afyon güneyine kuvvet kaydırmasını zorlaştırmıştır. Ancak yine de Yunanlar, kuzeydeki ihtiyatta tutulan 7'nci Tümenlerini güneye sevk etme imkânını bulmuştur. Böylece Türk kuvvetleri, Yunanlara sezdirmeden harekât alanlarına yerleşmiştir.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 26 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Kocatepe'den verdiği direktifle, Afyon güneyinden Yunan kuvvetlerine karşı bir yarma harekâtı başlatılmıştır.[49] Türk kuvvetlerinin Afyon güneyinden başlattığı yarma harekâtı sırasında; Seyitgazi Grubu ile 61'inci Tümen Kazuçuran mevziine**,** 6'ncı Kolordu da Dedesivrisi ve Kozluca mevzilerine taarruz etmiştir.[50] Bu sırada Mürettep Süvari Tümeni, Köroğlu kuzeyinden Döğer ile İhsaniye arasındaki demiryolu hattını ele geçirmek için ilerlemiştir. Aynı dönemde Süvari Kolordusu, 1'inci Ordu'nun solundan Ahır Dağlarını aşarak Çayhisar'a inmiş ve Kırka-Sinan Paşa hattına batıdan taarruza başlamıştır.[51]Süvari Kolordusunun harekâtı sırasında, kuzeye gönderilen bir bölük ile Küçükköy civarındaki Yunan muhafız kıtaları ortadan kaldırılmak suretiyle, karşıt güçlerin demiryolu ve telgraf hatları ele geçirilmiştir.[52] Böylece Yunan ordusunun geri bölgesi ile ikmal ve haberleşme olasılığı ortadan kaldırılmıştır.

Süvari birliklerinin harekâtı devam ederken, Afyon civarından taarruz eden yedi tümenden müteşekkil 4'üncü ve 1'inci Kolorduların harekâtı ile bölgede konuşlu üç Yunan tümeni yenilgiye uğratılmıştır. Bu harekât neticesinde Yunanların bir seneden beri tahkim ederek, tel örgülerle desteklediği mevziler aşılmıştır. Bu kapsamda öğleden evvel

[49] Erkân-ı Harbiye- Umumiye Reisliği tarafından Büyük Taarruz'un başladığını Heyet-i Vekile Riyaseti ile Müdafaa-i Milliye Vekâletine bildirdiği yazı için bakınız: ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 74, B: 74aa.

[50] ATASE Arşivi, İSH, K: 1789, G: 27, B: 27-1.

[51] BCA, 030.10. 54.355.12.

[52] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ab.

saat dokuz civarında 4'üncü Kolordu Cephesi'nde; 5'inci Kafkas Tümeni Küçük Kalecik Sivrisini, 11'inci Tümen bu bölgenin batısındaki ileri mevzileri ele geçirmiştir. Aynı anda 1'inci Kolordu Cephesi'nde; 23'üncü Tümen Belentepe'yi, 15'inci Tümen Tınaztepe'yi, 14'üncü Tümen Kırca Arslan Gediğini zapt etmiştir.[53]

Afyon'un güneyinde 1'inci Ordu ve Süvari Kolordusu'nun harekâtı devam ederken 2'nci Ordu, merkezden Yunan ordusuna karşı taarruza başlamıştır. Bu sırada Yunan ordusu, 61'inci Tümen'in ele geçirdiği Kazuçuran Tepesi'ni geri almak için 2'nci Kolordusu'ndan bir kısım ihtiyatlarını bölgeye sevk etmeye ve bu suretle cepheye bağlı kalmaya çalışmıştır.[54] Türk ordusunun taarruzu ve 1'inci Ordunun yarma harekâtı neticesinde; Karacadağ, Çavdarlı, Kalecik Tepesi, Ahırdağı genel hattında 100 kilometrelik bir hattı işgal eden Yunan kuvvetleri mevzilerini terk etmeye zorlanmıştır.[55]

27 Ağustos 1922'de Türk 1'inci ve 4'üncü Kolordularının harekâtı ile öğleye kadar cereyan eden şiddetli muharebeler neticesinde Çiğiltepe'deki bütün Yunan mevzileri ele geçirilmiştir. Harekât sırasında Yunanların, karşı taarruzları önlenmiş ve boğaz boğaza devam eden muharebeler neticesinde düşmana üstünlük sağlanmıştır.[56] Böylece bölgedeki Yunan kuvvetleri düzensiz bir şekilde kuzeye atılmıştır. Aynı gün öğleden sonra 57'nci Tümen tarafından Çiğiltepe işgal edilmiş, akşamüstü de 8'inci Tümen Afyon'a girmiştir.[57] Bu suretle Yunanların, Afyon güneyindeki gayet kuvvetli ön mevzileri tamamen 1'inci Ordu tarafından zapt edilmiştir. Bu sırada, kuzeye çekilen Yunan kuvvetlerini aralıksız takip eden 1'inci Kolordunun sağ kanadındaki Türk tümenleri, akşama kadar Yunanların Balmahmut güneyi, Ayvalı hattından geçen ikinci mevziine dâhil olmuştur. 1'inci Kolordunun harekâtı sırasında Süvari Kolordusuna bağlı birlikler de Yunan ikinci hat mevzilerine taarruza başlamıştır. 27-28 Ağustos 1922 gecesi dâhil olmak üzere Türk kuvvetleri, Yunan ordusu kuzeye geçinceye kadar takibine devam etmiştir.[58]

---

[53] BCA, 030.10. 54.355.7.
[54] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ab.
[55] ATASE Arşivi, İSH, K: 1789, G: 27, B: 27-1.
[56] BCA, 030.10. 54.355.7.
[57] BCA, 030.10, 54.355.7; BCA, 030.10, 54.355.9.
[58] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ac.

Taarruz sırasında Süvari Kolordusu,1'inci Tümen ile Ayvalı, 2'nci ve 14'üncü Tümenler ile Başkimse mıntıkasına dâhil olup, batıya gitmek isteyen Yunan kuvvetlerini ateşle karşılamıştır. Ayrıca Türk kuvvetleri, Ayvalı yönünde yaptıkları hücumlarla Yunan kuvvetlerini zor durumda bırakmıştır. Bu suretle 1'inci Ordu, kuzey batı istikametinde yaptığı harekât ile Yunanların ricat hattını keserek, Afyonkarahisar batısındaki Yunanların iki mevziini ele geçirmiştir. Türk kuvvetlerinin baskın tarzındaki bu harekâtı sebebiyle Yunanlar, Resul Baba, Küçükköy, Dumlupınar genel hattı istikametindeki üçüncü mevzide toplanmaya çalışmıştır.[59]

Aynı gün 6'ıncı Türk Tümeni, Toklu Sivrisi civarını baskılamış, Banaz istikametini tehdit için Uşak civarındaki 2'nci Yunan Tümeni'ne taarruzda bulunmuştur. Bu sırada 3'üncü Türk Süvari Tümeni, Çal Kazası'ndan Elvanlar'a ilerleyip demiryolu hattını tehdit ettiğinden, Yunan Süvari Tümeni'nin bir kısmını üzerine çekmiştir. Gün içerisinde 2'nci Ordu Cephesi'nde taarruza devam olunmuştur. Bu kapsamda 61'inci Tümen, Kaz Uçuran'ı zapt etmiş ve geri çekilen Yunan kuvvetlerini takip etmiştir.[60] 6'ncı Kolordu da Dede Sivrisi ve Kozluca siperlerini işgal ile Yunan artçılarını ezerek ileri yürüyüşe geçmiştir.[61]

Harekât devam ederken Türk 4'üncü Kolordusu'na mensup 8'inci Tümen Afyon'da, 12'nci Tümen Erkmen Tepe civarında, 5'inci Tümen Ballı Kaya-Yılanlı Kaya'da, 11'inci Tümen Koca Köni-Sarı Kaya'da geceyi geçirmiştir. Aynı gece, 1'inci Ordu'ya mensup 23'üncü Tümen Boyalı civarında, 15'inci Tümen Akviran'da, 3'üncü Tümen Balmahmut ile Garipçe arasında, 14'üncü Tümen Bolca-Küçük Höyük arasında ve 57'inci Tümen Sinan Paşa mıntıkasında yerini almıştır.[62] Harekât sırasında Yunanlardan birçok esir, ağır ve hafif top ile mühimmat ele geçirilmiştir.[63]

Gün içerisinde yayımlanan Yunan resmi tebliğinde, *"Düşman, dünden beri Afyonkarahisar mıntıkasının iki noktasından taarruza başladı. Taarruzları def edildi. Eskişehir Cephesi'nde topçu ateşi,*

[59] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ac.
[60] BCA, 030.10, 54.355.7.
[61] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ac.
[62] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ac.
[63] BCA, 030.10, 54.355.7.

cephenin diğer kesimlerinde sükûnet vardır."[64] denilmiştir. Yunan resmi tebliğine karşın, Türk ordusunun taarruzu başarılı olmuş ve Yunan kuvvetleri kuzeye doğru sürülmeye başlamıştır.

28 Ağustos 1922'de Süvari kolordusu ile 2'nci ve 14'üncü Tümenler, demiryolu hattının kuzeyine geçerek Ulucak ve Eğret istikametlerine hareket etmiştir. Bu kapsamda sabahleyin 2'nci Tümen, Eğret'te karşılaştığı bir otomobil kolunu zapt ile muhafızlarını ortadan kaldırmıştır. Bu sırada 1'inci Süvari Tümeni, Ayvalı kuzeyinden batıya çekilen Yunan kuvvetlerine taarruz ederek onları baskılamaya çalışmış, Yunan piyade kıtalarının ulaşmasına kadar bu taarruzlarına devam etmiştir. Böylece Yunanların, kuzey ve batı istikametindeki çekilme yolları kesilmeye çalışılmıştır.[65]

Taarruzun üçüncü günü itibarıyla Yunanların üç mevzii yarılmış ve önemli bir kısmı tamamen kuşatılmıştır. Harekât sırasında Yunan ordusunun güney hattından çekilen 1'inci ve 7'nci Tümenleri, batıya doğru yol açmak için Başkimse kuzeyinde ve civarında bulunan Türk süvari kıtalarına karşı taarruzda bulunmuştur. Bu karşı taarruz sonucunda Yunan birlikleri, kuzeye ve güneye doğru çekilen Türk süvari birliklerinin verdiği aralıktan faydalanarak Başkimse-Akçaşar istikametinde geri çekilmeye başlamıştır.[66]

Bu ricatı gören 1'inci ve 4'üncü Türk Kolorduları, taarruz olarak muharebeye mecbur olmuştur. Bu kapsamda aynı günün sabahı Köprülü ve Balmahmut civarında 23'üncü ve 3'üncü Tümenleri ile taarruz ederek Yunanların o mıntıkada toplanan kuvvetlerini kuzeye atan 1'inci Kolordu, Dumlupınar istikametini tıkamak üzere öğleden evvel sağ kanadıyla Bulca-Düzağaç üzerinden batıya doğru ilerlemiş ve sağ kanattaki 3'üncü Tümeni ile Düzağaç kuzeyinden Bakırcık sırtlarına doğru taarruz ederek Yunanların Akçaşehir'den bu istikamette çekilen kuvvetlerini kuzeye def etmiştir. 4'üncü Kolordu da 5'inci Tümeni ile Balmahmut'tan kuzey batıya doğru Mezarlık istikametinde ve 11'inci Tümeni ile Ayvalı Kumral Çiftliği istikametinde taarruz ederek düşmanın batıya çekilmiş aksamını kuzeye sürmüştür.[67]

---

[64] BCA, 030.10, 54.355.5.
[65] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ad.
[66] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ad.
[67] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ad.

Aynı tarihte 2'nci Ordu'da Mürettep Süvari Tümeni ile Döğer'i zapt ederek Altuntaş güneyine ilerlemiş, 61'inci Tümen ve 6'ıncı Kolordu kıtaları ise İhsaniye-Gazlıgöl hattına dâhil olmuştur. Bu sırada 2'nci Kolordu, Araplı Çiftliği üzerinden 12'nci Tümenini kuzeye sürmüş ve o civarda gecelemiştir. Gün içerisindeki harekât neticesinde, Yunan ordusunun önemli bir kısmı 1'inci Ordunun güneyden kuzeye yaptığı taarruz neticesinde Resül Baba Dağı, Ulucak ve Eğret mıntıkasına atılmıştır. Bu harekât sırasında Yunanların Küçükköy üzerinden batıya çekilmek isteyen kıtalarının bir kısmı tevkif edilmiş ise de iki tümenlik bir kuvveti bilhassa 28-29 Ağustos 1922 gecesi Dumlupınar istikametine savuşmağa muvaffak olmuştur.[68]

29 Ağustos 1922'de Yunan kuvvetlerini batıya gitmekten kesinlikle men ve tevkif etmek vazifesi alan 1'inci Ordu, 4'üncü Kolordusu ile kuzeye taarruz ve zorlamaya devam etmiştir. Aynı emir kapsamında 1'inci Ordu, 1'inci Kolorduya bağlı sağ kanattaki 3'üncü ve 23'üncü Tümenler ile Çalköy ve Aslıhanlar istikametinde taarruz ederek Yunanların Dumlupınar istikametindeki ricatini kesmiş ve sol kanadında bulunan 14'üncü Tümen ile Elvan Paşa ve 27'nci Tümen ile Toklu Sivrisi istikametinde taarruz ederek Yunan kuvvetlerini sıkıştırmıştır.[69]

Harekât sırasında 57'nci Tümen Kaplangı Dağı'nı zapt etmiştir. Bu sırada 1'inci Kolordu, Kaplangı ve Banaz istikametinde Dumlupınar batısının kuşatması ile meşgul iken düşmanın muhtemel bir karşı taarruzunu karşılamak üzere 2'nci Kolordu Düzağaç, Karacaören ve Bakırcık mıntıkasına alınmıştır. Olası karşı taarruzlara karşı tedbir alınırken, Ulucak, Hamurköy ve Aslıhanlar mıntıkasındaki Yunan ordusunun önemli kısmına karşı, düşman güçlerinin firarını önlemek üzere Türk kıtaları tarafından geceleyin dahi taarruzlara ve hatta süngü hücumlarına devam edilmiştir. Böylece Yunanlara, önemli ölçüde telefat verdirilmiştir.[70]

Aynı gün kuzeydoğudan Çalköy istikametine sevk olunan 2'nci Ordunun 17'inci Tümeni, Ulucak'ta Yunan artçılarına saldırarak bir kısmını esir etmiştir. Süvari Kolordusu ise Hamurköy kuzeyinden

[68] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ae.
[69] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ae.
[70] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ae.

taarruzlarına devam etmiş ve verdirdiği zayiat ile Yunanların maneviyatını sarsmıştır. Bu vaziyette Yunanların, Hamurköy ve Çalköy mıntıkasında toplanan kuvvetleri güneyden 1'inci Ordu, kuzey ve kuzey doğudan 2'nci Ordu ve süvari kıtaları ile kuşatılmış ve kendisi için yalnız Kızıltaş Deresi boyunca batıya giden sarp bir yol açık kalmıştır.[71]

İki günden beri güneyden ve kuzeyden yapılan taarruzlarla batıya çekilmekten ve Dumlupınar Grubu ile birleşmekten men edilen Yunan asıl kuvvetleri, 29-30 Ağustos gecesi devam eden gece hücumlarına rağmen Hamurköy ve doğusundaki kuvvetlerini uzun ve müşkülatlı gece yürüyüşleri ile birçok döküntüler bıraktıktan sonra Çalköy mıntıkasına çekebilmiştir. Bu sırada 29-30 Ağustos 1922 gecesi, Çalköy civarına 14'üncü Süvari Tümeni'nin hücumu sonucu, Yunan kuvvetleri hayli zayiat vermiştir. 30 Ağustos 1922'de batıya doğru çekilmeğe teşebbüs eden Yunan ordusunun bu maksadı, Batı Cephesi Komutanlığı tarafından anlaşılmış ve bu kapsamda 1'inci ve 2'nci Ordular ile Süvari Kolordusu'na düşmanın kâmilen sarılarak imhası vazifesi verilmiştir.[72]

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri doğrultusunda 4'üncü Kolorduya mensup 11'inci Tümen Çalköy güneyinden, 5'inci Tümen Selkisaray kuzeybatısından, 23'üncü Tümen Aslıhanlar kuzeyinden ve 3'üncü Tümen Ağaçköy ve kuzeyinden; 2'nci Ordu dahi 6'ıncı Kolordu'ya mensup 16'ıncı Tümen ile Çal istikametinden ve 61'inci Tümen'in Esinören istikametinden taarruz etmesi planlanmıştır. Böylece, 1'inci Ordu'nun güneyden ve 2'nci Ordunun kuzeyden baskı yapmak suretiyle Adatepe mıntıkasına sıkıştırılan Yunan kuvvetlerini, bütünüyle ezmesi öngörülmüştür. Ayrıca plan kapsamında Süvari Kolordusu'nun; Kızıltaş Deresi, Saraycık ve Belova'da faaliyet göstererek Yunanların batıya doğru firarına meydan vermemesi kararlaştırılmıştır.[73]

30 Ağustos 1922 sabahı Aslıhanlar üzerinden Dumlupınar istikametine gitmek isteyen Yunan kıtaları, ilgili bölgedeki 23'üncü Tümen tarafından engellenmiştir. Aynı gün öğleden itibaren kuzey doğudan ve güneyden tesirini göstermeğe başlayan 6'ıncı ve 4'üncü

[71] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ae.
[72] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82af.
[73] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82af.

Kolordu'nun topçu ve piyade ateşlerinden mürekkep ateş çemberiyle Yunan birliklerinin önemli bir kısmı kuşatılmıştır. Akşama kadar cereyan eden kanlı muharebeler neticesinde 4'üncü, 5'inci, 9'uncu, 12'nci ve 13'üncü Tümenler ile batıya çekilebilmiş diğer tümenlerin bazı aksamından ibaret Yunan kuvvetleri birçok esir ve telefat vermiştir. Bu sırada Yunanlar; top, otomobil ve birçok silah ve malzeme bırakarak perişan edilmiştir. Piyade kıtaları tarafından akşam vakti tutulmuş olan Kızıltaş Deresi istikametinden firar eden Yunan birlikleri, kısmen o gece ve ertesi gün o civardaki kıtalar tarafından esir edilmiştir. Bu sırada Saraycık ve Belova istikametlerinde kaçan Yunan birliklerinin bir kısmı da Kızıltaş Deresi ve önünü kesmiş olan Süvari Kolordusunun hücumuna uğrayarak Murat Dağlarına atılmış ve ardından teslim olmaya mecbur bırakılmıştır.[74]

Harekât devam ederken 1'inci Kolordu, çekilen Yunan Grubu üzerine taarruz ederek bilhassa Hatibler'deki sol kanat unsurlarını perişan etmiştir. Bu sırada Kaplangı Dağı'nda karşı taarruzlarla Beyce'de tutunmaya çalışan Yunan kuvvetleri de 6'ncı Tümen'in taarruzu karşısında duramayarak Uşak Ovası'na dökülmüş ve bir iki bataryadan oluşan bütün toplarını ve mühimmatını terk ederek buradan dağınık bir halde İzmir istikametine firar etmiştir.[75]

Eskişehir mıntıkasındaki 3'üncü Yunan Kolordusu ise Türk 2'nci Ordusu'na mensup 3'üncü Kolordu önünde Bursa istikametine ricat ile Aksu mevziinde kabul ettiği muharebede perişan olmuş ve Mudanya'da bir tümeni esir edilerek kalan unsurları, Bandırma istikametine çekilmiştir. Böylece 26 Ağustos 1922'de başlatılan Büyük Taarruz ve ardından 30 Ağustos 1922'de verilen meydan muharebesi neticesinde Yunanlar yenilgiye uğratılarak, parlak bir zafer kazanılmıştır.[76]

30 Ağustos 1922'de Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar'da kuşatılarak imha edildiği muharebeye, Batı Cephesi Komutanlığının talebi üzerine Başkomutan Meydan Muharebesi adı verilmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı'nın meydan muharebesine bu adın verilmesini

[74] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82af.
[75] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ag.
[76] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ag.

istemesinde, muharebelerin Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın sevk ve idaresinde cereyan etmesinin etkisi olmuştur.[77]

SONUÇ

Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Harbi'nden çekilirken, mütareke sonrasında İtilaf Devletleri tarafından basit gerekçelerle Anadolu'nun değişik bölge ve kesimleri işgal edilmeye başlamıştır. Bu işgal sürecine Paris Barış Konferansı'nda alınan karar sonucu, Yunanistan da dâhil olmuştur. İşgallere Padişah ve İstanbul Hükümetinin sessiz kalması üzerine, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde Millî Mücadele başlamıştır.

Millî Mücadele, zamanla örgütlü ve teşkilatlı bir yapı haline gelmiş, TBMM'nin açılması ile bu süreç meşru bir zemine oturmuştur. TBMM'nin açılmasından sonra, düzenli ve disiplinli orduların kurulmasına başlanmıştır. Millî Mücadelenin teşkilatlandığı dönemde Yunanların taarruzları ile İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri meydana gelmiştir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde ordunun cephesi yarılmış ve kuvvetler dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Neticede Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile birlikler, Sakarya Nehri'nin doğusuna alınmıştır. Bu sırada Sakarya önlerinde Türk milletinin verdiği var olma mücadelesi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde kazanılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, işgalci güçleri Anadolu'dan atmak maksadıyla Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile büyük ve uzun bir hazırlık evresine girilmiştir. Hazırlıkların belirli bir seviyeye getirilmesinden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de Kocatepe'den verdiği emirle, Büyük Taarruz başlatılmıştır. Afyon güneyinden 1'inci Ordu ile Ahır Dağları üzerinden Süvari Kolordusunun yaptığı baskın tarzındaki harekât sonucu, Yunan kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştır. Bu sırada, 2'nci Ordu birliklerinin merkezden ve kuzeyden yaptığı baskı harekâtı ile Yunanlar iki ateş arasında bırakılmıştır. Ani gelişen Türk taarruzu neticesinde Yunanlar, 30 Ağustos 1922'de bir meydan muharebesi vermek zorunda bırakılmıştır. Dumlupınar'da gerçekleşen

[77] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ag.

ve tarihe Başkomutan Meydan Muharebesi adı ile geçen muharebeler sonucunda Yunan ordusunun önemli bir kısmı imha edilmiş, kalan kısımları ise ya esir alınmış ya da İzmir istikametinde kaçmak zorunda kalmıştır.

Zaferden sonra İtilaf güçleri ile önce Mudanya Mütarekesi, ardından da Lozan Antlaşması yapılmıştır. Böylece Türk Devleti, uluslararası arenada varlığını ve gücünü kanıtlamıştır. Bu kapsamda Büyük Taarruz, Türk milletinin Anadolu'nun gerçek sahibi olduğunu ve esir bir ulus haline getirilemeyeceğini göstermiştir. Ayrıca bu zafer, Türk milletinin istiklal ve istikbalinin simge ve damgası olmuştur.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HSD.AFT. 6.74.

BOA, 2305-20.

BOA, 2305-21.

BOA, HR.İM. 54.9.

1.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.10. 54.355.12.

BCA, 030.10. 54.355.7.

BCA, 030.10, 54.355.7.

BCA, 030.10. 54.355.7.

BCA, 030.10, 54.355.7.

BCA, 030.10, 54.355.9.

BCA, 030.10, 54.355.7.

BCA, 030.10, 54.355.5.

BCA, 30.18.01.01.18.13.

1.3. MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi

BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4.

BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4a.

İSH, K: 67, G: 76, B: 76-1.

İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.
İSH, K: 1789, G: 27, B: 27-1.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ab.
İSH, K: 1789, G: 27, B: 27-1.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ac.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ad.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ae.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82af.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82ag.
İSH, K: 1784, G: 74, B: 74aa.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82aa.
İSH, K: 15, G: 1, B: 1.
İSH, K: 14, G: 56, B: 1.
İSH, K: 1179, G: 141, B: 141-1.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82aa.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 1.
İSH, K: 1784, G: 82, B: 82aa.
İSH, K: 1784, G: 74, B: 74aa.

2.Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1962.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Hazırlayan: Şefik Memiş, İsmail Şen, Numune Matbaacılık ve Cilt San. Ltd. Şti., İstanbul 2016.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999.

Çalhan, Özden, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Plânı'nın Hazırlanması", *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Helvacıoğlu, Kemal Mustafa, *Harp Tarihi*, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul 1991.

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele I (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), C. II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), C. II, Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1967.

Türk İstiklal Harbi, C. VII, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

3. Makaleler

Aysal, Necdet, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), 2020, s.215-229.

Türkmen, Zekeriya, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 11, S. 11, Yıl: 2000, s.615-632.

Kemal, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Kasım 2007, s.643-691.

Arslan, Lütfi, "Milli Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, Bahar 2019, s.1-38.

Ertan, Ali Erhan, Özgün, Tevfik Orçun, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 3, Yıl: 2016, s.551-572.

Güneş, İhsan, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 8, Yıl: 1987, s.427-442.

Özkaya, Yücel, "Kuva-yı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 24, Yıl: 1992, s.451-480.

Kaya, Erol, "İstanbul Basınına Göre Son Osmanlı Meclis-i Mebusanından Beklentiler", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Yıl: 2002, s.29-42.

Güven, Cemal, "Misak-ı Millî: Türkiye'nin İstiklâl ve İstikbal Esasları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 20, Konya 2018, s.107-128.

Saylan, Gürkan Fırat, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. 11, S. 41, Ocak 2014, s.17-40.

Erdem, Ufuk, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 2, Yıl: 2021, s.1055-1068.

Sunay, Serap, "Mülki ve Askerî Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 39, Yıl: 2021, s.1-37.

Burgaç, Murat, "Gediz Taarruzu ve Sonuçları", *History Studies*, C. 10, S. 1, Şubat 2018, s.47-60.

Kapucu, Davud, "Arşiv Belgeleri Çerçevesinde İnönü Muharebelerinin Kazanılmasında Türk Havacılarının Katkısı", *Belgi Dergisi*, S. 23, Yıl: 2022/1, s.73-98.

Kul, Hazel, "Faik Ahmet Barutçu'nun Kaleminden II. İnönü Muharebesi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 5, s.103-120.

Köylü, Murat, "İnönü Muharebeleri'nden Sonra Anadolu'daki Yunan Harekâtı ve İoannis Meteksas'ın Öngörüleri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 10, S. 2, Yıl: 2015, s.165-189.

Özlü, Hüsnü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 32, Yıl: 2020, s.71-93.

Özçelik, Ayfer, "Büyük Taarruza Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1992, s.93-102.

Özlü, Hüsnü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planı'nın Analizi", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s.935-958.

Şahin, Hülya, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Ordusu", *Erdem Dergisi*, C. 11, S. 32, Yıl: 1998, s.587-620.

Yaman, Ahmet Emin, "Başkumandanlık Kanunu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 9, Yıl: 1992, s.85-110.

Akın, Fehmi, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, Ağustos 2008, s.98-109.

4. Süreli Yayınlar

Yenigün Gazetesi

TBMM Zabıt Ceridesi

EKLER

EK-1

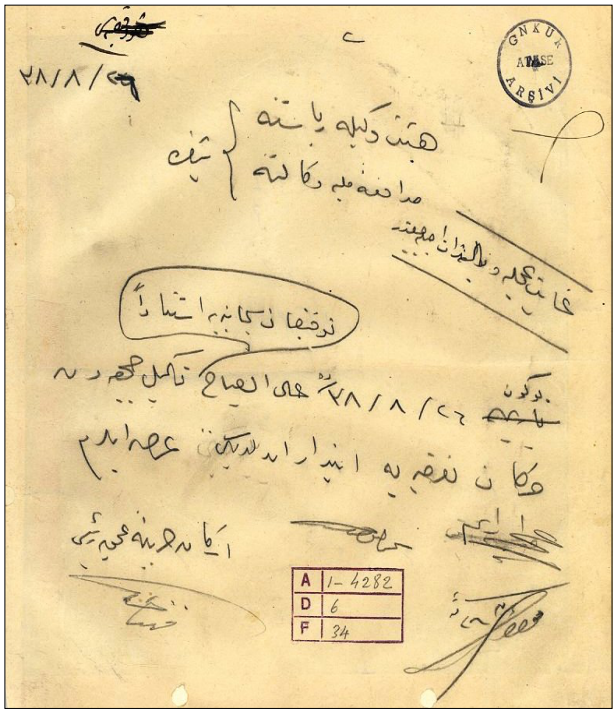

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinin Büyük Taarruz'un Başladığını Bildirir Yazısı, 26 Ağustos 1922.[78]

[78] ATASE Arşivi, İSH, K: 1784, G: 74, B: 74aa.

EK-2

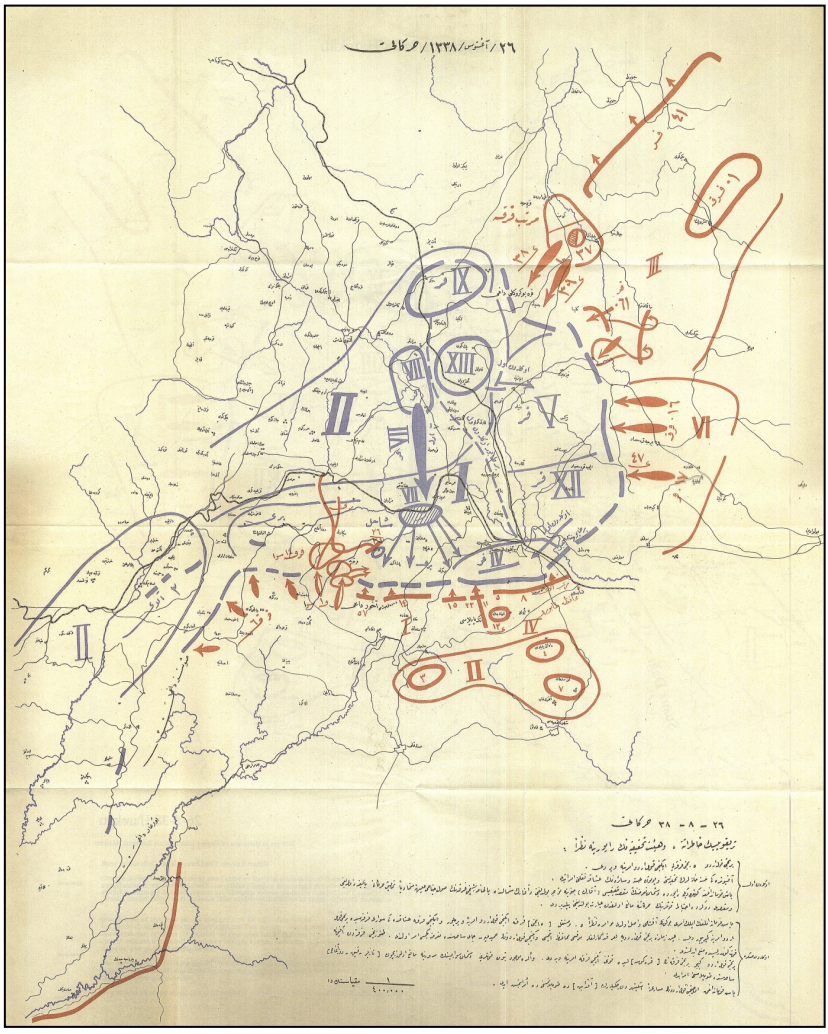

Büyük Taarruz'un İlk Günü Cephe Vaziyetini Gösterir Kroki, 26 Ağustos 1922.[79]

[79] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Hazırlayan: Şefik Memiş, İsmail Şen, Numune Matbaacılık ve Cilt San. Ltd. Şti., İstanbul 2016.

Büyük Taarruz'dan Takip Harekatı'na Askeri Stratejiyi Anlamak: Harp Raporlarına Göre Taarruz Harekatının Analizi

Sabit ÇETİN*

GİRİŞ

Askeri strateji, elde edilecek hedef hedeflerle mevcut askeri güç arasındaki dengeyi kurar ve mevcut güç ile hedefin elde edilmesini sağlayacak hareket tarzlarını geliştirerek uygular.[1] Sakarya Meydan Muharebesi dahil olmak üzere başlangıçtan itibaren icra edilen harekat ile ile Yunan ordusunun yıpratılması amaçlanmıştı. Sakarya Meydan Muharebesi ile düşmanın taarruz gücü tüketilmiş ve denge sağlanarak inisiyatif ele geçirilmişti. Bu safhaya kadar icra edilen muharebelerde Yunan ordusunun yıpratılması ile Büyük Taarruz'da manevra konseptinin uygulanması için uygun bir ortam sağlanmıştır. Manevra konsepti, üstün muharebe gücünün düşmanın zayıf bölgeleri karşısında yoğunlaştırılması, düşmanın dengesinin bozulması, inisiyatifin erkenden ele geçirilmesi, düşmana ardı ardına vurulan darbelerle inisiyatifin ve durum üstünlüğünün idame ettirilmesi ve düşman ağırlık merkezinin etki altına alınması yoluyla kesin sonucun sağlanmsını amaçlar. Kesin sonuç ise düşman silahlı kuvvetlerinin savaşma azim ve kararlığının kırılması yani onun silahsızlandırılması veya imha edilmesi anlamına gelir.[2] Taarruz, seçilen hedefin ele geçirilmesini ve kesin sonucu sağlayan en etkili yoldur. Büyük

* Dr. Öğr. Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölümü.
cetinsabit@gmail.com
ORCİD NO: 0000-0002-8259-2016

[1] Nejat Eslen, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, Q-Matris Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003, s. 98; Lykke, Arthur F., "Toward An Understanding of Military Strategy", chap. in *Military Strategy: Theory and Application*, Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, 1989.

[2] Eslen, *age.*, s. 114.

Taarruz'un operatif seviyedeki askeri hedefi ise Yunan askeri gücünün imha edilmesi idi.[3]

Atatürk, taarruz ile ilgili düşüncesini Nutuk'ta şöyle açıklar; Ordumuzun kararı taaruzdur. Ama bu taarruzu geciktiriyoruz. Çünkü hazırlığımızı tamamen tamamlamak için biraz daha zaman gerekir. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz hiç taarruz etmemekten çok daha kötüdür. Durmamız taarruz kararından vazgeçtiğimiz ya da bu gücü kazanmaktan umut kestiğimiz yolunda anlamak ve yorumlamak yersizdir.[4]

Taarruz strateji ve aynı zamanda taktik baskını şeklinde icra edilecekti. Bunun mümkün olabilmesi için yığınağın ve hazırlıkların gizli kalmasına önem verilmesi gerekiyordu. Bu sebeple her türlü hareket gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Taarruz bölgesinde yolların ıslahı gibi çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için diğer bazı bölgelerde de aynı sahte faaliyetlerde bulunulacaktı.[5]

1.Büyük Taarruz

Taarruz planının esasına göre asıl taarruzun yapılabileceği üç ayrı bölge belirlenmişti. Birinci bölge; Sakarya kuzey yolu ile Sivrihisar-Seyitgazi arasındaki bölgeden Eskişehir genel istikametinde taarruz. İkinci bölge, Seyitgazi- Afyon arasındaki bölgeden taarruz, bu bölgeden taarruz iki istikamette olabilir, birincisi Seyitgazi-Eskişehir, ikincisi Döğer istikametinde Afyon bölgesindeki düşmanı kuşatacak şekilde taarruz. Üçüncü bölge Afyon bölgesi, birincisi Afyon kuzeydoğusu, ikincisi Afyon güneybatısından taarruz. Yapılan değerlendirmelerden sonra sıklet merkezi ile Afyon güneyi ve güneybatısından kuzeye doğru taarruza karar verildi.[6]

26 Ağustos 1922 günü muharebeyi yakından sevk ve idare etmek amacıyla Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve 1'inci

[3] Eslen, *age.*, s. 133.

[4] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s. 849-850.

[5] Atatürk, *age.*, s. 898.

[6] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 10-13.

Ordu Komutanı Nurettin Paşa Kocatepe'deki gözetleme yerindeydiler. 1'inci Ordu bölgesinde topçu ateşi saat 05.00'da bütün cephede birden başladı, ağır topçu birliklerinin ateş tanzimi saat 05.25'te başladı, ardından tahrip ateşiyle birlikte tüm cephe boyunca piyade birlikleri ilerlemeye başladı.[7]

1'inci Ordu Komutanlığının 26 Ağustos 1922 tarihinde sabah harp raporunda; sabah saat 04.30'dan önce topçu ateşiyele düşman cephesine taarruz başlamış ve piyade birlikleri düşman mevzilerine bin binbeşyüz metre kadar yaklaştıkları hazırlık mevzilerinden ilerlemişlerdi. 4'üncü Kolordu cephesinde saat 07.00 sularında Deper ve Kışlacık civarındaki düşman topçuları Erkmen ve Belentepe istikametlerinden Musaçavuş Tepesi ve Haticekıran sırtlarındaki topçu bataryalarına ateş açmıştı. Kalecik Sivrisi ve Toklutepe kuzeyindeki düşman birinci hattı Türk birlikleri tarafından işgal edilmişti. Hacılar Tepesindeki düşman geri çekilmişti. Birinci Kolordu cephesinde saat 07.00'dan önce piyade birlikleri Tınaztepe'nin birinci hat siperlerine girmiş, Tınaztepe kuzeyine doğru ilerlemişti. Belentepe'de düşmanın direnişi devam etmiş ancak Çiğiltepe'deki düşman durumu hakkında bilgi alınamıştı. 5'inci Kolordu ve 6'ncı Tümen bölgesindeki Sincanlı Ovası Paşaköy kuzeyinde top mermisinin dumanları görülmüş, Süvari Kolordusu Ahır Dağlarından Sincanlı Ovasına geçmişti.[8]

2'nci Ordu Komutanlığının 26 Ağustos 1922 tarihli Harp Raporu'nda; 2'nci Ordu'nun çeşitli istikametlerden yaptığı taarruzlar karşı düşman mukavemet göstermiş ve önemli bir hareketi olmamıştı. Porsuk bölgesinde düşmanın zayıf unsurlarından piyade atışı ve topçu atışları yapılmıştı. 41'inci Tümen Solucak Deresi'nin güneyindeki Çakmaktepeyi ele geçirmiş ve taarruz cephesinin diğer kısımlarında düşmana yaklaşmıştı. Müretteb Süvari Tümeni, Karabörüklü-Köroğlu hattına taarruz etmiş ve Döğer istikametinden ilerleyen kısmı ise Döğer doğusunda düşman ateşine maruz kalmıştı. 61'inci Tümen

[7] Kemal Niş, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, 6.Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 95.

[8] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Yıl: 64, S. 136, Temmuz 2015, Belge No. 5, s. 20.

düşmanın zayıf emniyet birlikleri tarafından tutulan Kazuçuran Grubunu baskın ile almıştı. Bozüyük Tepesi saat 11.20'de ele geçirilmişse de düşmanın mukabil taarruzu karşısında Kazuçuran Grubu ve güneyindeki tepeleri tahliye ederek Süklünçal, Çomaklıbaba ve Bavurdu Yaylası hattına çekilmişti. 6'ncı Kolordu cephesinde 16'ncı Tümenin sağ cenâhı Selimiye Köyü'nün güneyinde da ve düşmanın asıl mevzisine yaklaşık 600 metre mesâfede boş tepeleri işgal etmişti. 1'inci Ordu, düşmanın Küçük Kalecik, Toklu, Belentepe, Tınaztepe mevzilerini ele geçirmişti. 5'inci Süvari Kolordusu, Ahır Dağı'nın kuzeyine geçerek Çayhisar ve Küçükhöyük istikametinde ilerlemişti.[9]

1'inci Ordu Komutanlığının 26 Ağustos 1922 günü öğleyin hazırlanan Harp Raporu'na göre; 5'inci Tümen ve 12'nci Tümenin bir alayıyla birlikte 1310 Rakımlı Tepe'ye taarruza devam edilmişti. 11'inci Tümen bir alayıyla Tezekliyayla istikametinde taarruz için görevlendirilmiş, diğer alayı Kulaklıkaya civarında ihtiyat olarak bırakılmıştı. 8'inci Tümen cephesinde düşman tahkimat hattında mukavemet etmişti. 1'inci Kolordu cephesinde; 123'üncü Tümen saat 09.00'da Belentepe'yi işgal etmiş ve sonrasında Karapınar, Türkmentepe, Göktepe hattına kadar ilerlemişti. 15'inci Tümen, Tınaztepe kuzeyinde Sincanlı Ovası'na hakim tepelerde bulunan düşmana taarruz etmek için hazırlanmıştı. 14'üncü Tümen, Kavaloğlu-Manastırpınarı hattının beşyüz metre güneyindeki sırtları işgal etmişti. Düşman bu bölgede karşı taarruz yapmıştı. 57'inci Tümen, cephesinde arazi şartlarının güçlüğü ve Çiğiltepe'yi kuşatmak için görevlendirilen alayın uzak mesafede bulunması nedeniyle bu Tümen'in taarruzu yavaşlamıştı. 5'inci Kolordu 1'inci Tümeni'yle Çayhisar'a yaklaşmış ve Sinanpaşa Ovası'na hakim sırtları ele geçirmişti. 6'ncı Tümen, düşmanın yerini tespit etmek amacıyla üç alayı ile birlikte Toklusivri ve kuzeyi, Ahırhisar-Düzkışla, Ahadköy istikametinde ilerlemişti.[10]

2'inci Ordu Komutanlığının 26 Ağustos 1922 günü saat 15.00'da hazırladığı raporda; 3'üncü Kolordu, Teperce bölgesinde yavaş yavaş

[9] *ATBD*, S. 136, Belge No. 4, s. 16-17.
[10] *ATBD*, S. 136, Belge No. 8, s. 27-28.

ilerlemişti. Müretteb Süvari Tümeninin bir alayı topçu bataryasıyla birlikte Karabörüklü bölgesinde düşmana taarruza devam etmiş, diğer alayı Bahşayiş bölgesinde ihtiyat olarak görevlendirilmiş, bu alaya ait bir keşif bölüğü de Kırka istikametinde ilerlemişti. 61'inci Tümen Kazuçuran güneyinde son bir tepeyi ele geçirmeye çalışmış ancak düşamanın güneyden takviye birlikleri mukabil taarruza hazırlanmıştı. 6'ncı Kolordu'nun her üç taarruz kolu da sürekli ve şiddetli bir şekilde muharebeye girmiş ancak verilen hedefleri henüz ele geçirememişti.[11]

1'nci Ordu Komutanlığının 26 Ağustos 1922 gece yarısı hazırladığı Harp Raporu'na göre; 4'üncü Kolordu bölgesinde, 1310 Râkımlı Tepe'ye 27 Ağustos sabahı yapılacak taarruzu düzenlemek üzere kolordu komutanın 5'inci Tümen bölgesine gitmesi ve bu bölge ile telefon irtibatının bozulması nedeniyle bir rapor alınamamıştı. 1310 Râkımlı Tepe 5'inci Tümen tarafından iki defa ele geçirilmiş ancak tekrar düşman eline geçmişti. 1'inci Kolordu bölgesinde, 23'üncü Tümen bir alayı ile Çamlıca Korusu-Kilitlipınar hattında, Tümen Hücum Taburu bu alayın ihtiyatında Kuşoturağı'nd, bir alay iki taburu ile birinci hatta Türkmentepe, Göltepe'deki düşmanla temasta, bir alayı Tümen komutanının emrinde olarak Eşekoluğu, Akpınar üzerinden Sivritepe istikametinde yürüyüşteydi. 15'inci Tümen'e düşman yoğun topçu atışı yapmış ve düşmanın mukabil taarruz yapması nedeniyle cephedeki bir alay geri çekilmiş, Tınaztepe düşman eline geçmişse de 56'ıncı Alay'ın mukabil süngü hücumuyla terk edilen mevziler geri alınmıştı. 14'üncü Tümen saat 06.00'dan sonra başladığı taarruz sonucunda Kırcaarslan Tepesi'ni geri almış, ancak ilerleyememişti. 57'inci Tümen, Çiğiltepe'ye taarruzuna devam etmek için topçu birliklerini daha ileriye almış ve hazırlık yapmıştı. 3'üncü Kafkas Tümeni Eşektepe ve batısından Tınaztepe'ye yaklaşmıştı. 5'inci Kolordu cephesinde, düşman Kırka ve Sinanpaşa kuzeyindeki tepelerde mukavemet göstermiş ve 2'nci Tümenin bu istikametinde ilerlemesine engel olmuştu. 1'inci Tümen düşman topçu ateşi altında Ayvalı kuzeyine kadar yanaşmıştı. 14'üncü Tümen bir alayıyla Akçaşehir köyünü işgal etmişti. 6'ncı Tümen cephesinde,

[11] *ATBD*, S. 136, Belge No. 10, s. 33.

Çanaklı Tepelerine yaklaşmış olan Türk birlikleriyle düşman arasında çarpışmalar olmuştu. 3'üncü Süvari Tümeninden bir rapor alınamamıştı.[12]

2'nci Ordu Komutanlığının 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 23.00'da hazırladığı Harp Raporu'na göre; Porsuk kuzeyinde Gündüzler bölgesinde gündoğumuyla birlikte piyade ve topçu ile düşman mevzilerine yapılan ateş baskınına karşı düşman sadece piyade ateşleriyle karşılık vermişti. Porsuk güneyinde saat 03.00'dan sonra Porsuk Müfrezesi tarafından Ahmediye istikametinde gösteri ateşi yapılmış ve düşman Kırgız şarkındaki ve Hamidiye civarındaki topçu atışlar ile karşılık vermişti. 41'inci Tümen'in 16'ncı Alayı, Çolamak Dere ile Nalbanddede arasındaki düşman mevzilerine 16'ncı Alay'ın sol yanıyla Mezartepe arasındaki boşluktan 19'uncu Alay'ın iki taburu Çakmaktepe ve Tepercetepe-Alaçam Tepe hattına kadar ilerlemiş ve kuzeyde düşmana 200 metreye kadar yanaşmıştı. Sancaktepe ele geçirilememiş ancak Çakmaktepe alınmış ve bu tepe üzerindeki düşman ileri mevzileri de işgal edilmişti. Tepercetepe istikametinde ilerleyen taarruz kolu düşman mevzilerine girememişti. Müretteb Süvari Tümeni, 33'üncü Alay ile Karabörüklü Dağı, Köroğlu Kalesi hattına karşı muharebe etmiş, Sarıcaova yönünde ilerleyen 33'üncü Alay'ın keşif kolları Döğer doğu sırtlarına yaklaşmış ve bu sırtlardan ateş açmıştı. 61'inci Tümen, düşmanın mukabil karşı taarruzu karşısında Süklünçal, Çomaklıbaba, Bavurdu Yaylası hattına çekilmişti. 16'ncı Tümen'in taarruz kolları Çukurçay, Yanıktepe, Uzungüney hattına karşı bazı yerlerde 200 ve bazı yerlerde 600 metreye kadar taarruz etmişti.[13]

Batı Cephesi Komutanlığının 26 Ağustos 1922 tarihinde hazırladığı Harp Raporu'na göre;

1) Kocaeli Grubu cephesinde: Yalova bölgesinde, Kurtköy doğu sırtlarında bulunan düşmana karşı ilerleyen bir piyade bölüğü düşman keşif kollarını uzaklaştırmış, düşman tahkimatına yaklaşmış ve düşmanla muharebe temasına girmişti. Düşman piyade birlikleriyle siperlerini takviye etmiş ve Türk piyadelerini durdurmaya çalışmıştı.

[12] *ATBD*, S. 136, Belge No. 14, s. 42-43.
[13] *ATBD*, S. 136, Belge No. 16, s. 50.

İznik-Akçapınar bölgesinde düşman tahkimatına güçlü müfrezeler gönderilmiş ve düşmanla karşılıklı piyade ateşleri yapılmıştı. Köprühisar'ın 2.5 km. doğusundaki Gündoğdu köyü kuzeyi ve kuzey doğusu Yeniceköy-Gülümbe hattına karşı topçu himayesinde bir piyade taburu ileri sürülmüş, düşmanın iki sahra ve iki dağ topçusundan oluşan birlikleri ile mücadele edilmişti. Türk birlikleri bu hat üzerinde düşmanla temas etmişti.

2) 2'nci Ordu cephesinde: Porsuk bölgesinde, Türk birliklerinin zayıf girişimleri karşısında piyade ve zayıf topçu ateşiyle karşılık vermişti. 41'inci Tümen, Cevizli güneyindeki düşman mevzilerine taarruz etmiş ve bir alayıyla Çakmaktepe'deki düşman ileri mevzilerini ele geçirerek diğer alayıyla Tepercetepe'deki düşman mevzilerine yaklaşmıştı. Müretteb Süvari Tümeni, 37'nci Alay Döğer istikametinde ilerlemiş ve Döğer doğu sırtlarından düşman ateşine maruz kalmıştı. 33'üncü Alay Karabörüklü-Köroğlu Kalesi hattındaki düşmana taarruz etmiş ve burada muharebe temasına girmişti. Müretteb Süvari Tümeni'nin 38'inci Alayı Bahşayiş civarında ihtiyat kuvveti olarak bırakılmıştı. 61'nci Tümen, Kazuçuran ve Bozüyük'teki düşman mevzilerini işgal etmiş ve daha sonra takviye birlikleri alan düşmanın mukabil taarruzu karşısında Süklünçal-Çomaklıbaba-Bavurdu Yaylası hattına çekilmişti. 1'inci Tümen, Hüsrevpaşa Hanı-İskankuyu bölgesindeydi. 6'ncı Kolordu, 16'ncı Tümen'in iki taarruz kolu Selimiye güneyindeki düşman mevzilerine yaklaşmıştı. 17'nci Tümen 41'inci Alay, tümen cephesindeki düşmanın Kabaçkıran mevzilerine ilerlemişti.[14]

3) 1'inci Ordu Cephesinde: Akarçay'dan itibaren Çiğiltepe'ye kadar olan düşman hattına karşı sabah topçu ateşinden sonra 4'üncü Kolordu, Meşecik sırtları-Kalecik Sivrisi-1310 Rakımlı Tepe-Toklu'daki düşman mevzilerine ve 1'inci Kolordu, Belentepe-Tınaztepe-Çiğiltepe mevzilerine taarruza başlamıştı. 5'inci Tümen, Kalecik Sivrisi ve 1310 Rakımlı Tepe'nin güney kısmını, 11'inci Tümen Deliktaş sırtlarını, 15'inci Tümen Tınaztepe'yi, 23'üncü Tümen Belentepe'yi ele geçirmişti. 14'üncü Tümen, Tınaztepe

[14] *ATBD*, S. 136, Belge No. 17(1), s. 52.

batısındaki düşman mevzilerine taarruz etmiş, düşmanın şiddetli karşılık vermesi nedeniyle Tümen duraklamıştı. 57'nci Tümen, Çiğiltepe'yi kuşatmakla görevlendirilmişti ancak bir alayının geç kalması nedeniyle Tümenin taarruzu ertelendi. Taarruz öğleyin başladı ve akşam saatlerine kadar devam eden taarruzlarda başarılı bir sonuç edilememişti. 5'inci Kolordu, 1'inci Tümeniyle Çayhisar'a yaklaştı ve Sinanpaşa Ovası'na hakim sırtları tutmuştu. 2'nci Tümen kolbaşısıyla Çayhisar'ın 5 km. güneyine ve 14'üncü Tümen Tokuşlar'a gelmişti. 1'inci ve 14'üncü Tümenlerden keşif müfrezeleri ve keşif bölükleri hattı tahrip etmek için gönderilmişti. 5'inci Kolordunun sahra topçu bataryası ile telsiz istasyonu Ahır Dağı'ndaki yollardan geçememiş ve Güdübez'de kalmıştı. 6'ncı Tümen, düşmanı tespit için bir alayı Toklusivrisi ve güneyi, bir alayı Ahırhisar-Düzkışla, diğer üçüncü alayı Ahadköy isitkametinde ilerlemişti. Ancak bu tümen karşısında düşman faaliyeti görülmemişti. 4'üncü Kolordu cephesinde: 8'inci Tümen karşısındaki düşman mevzilerine dayandı. 5'inci ve 11'inci Tümenlerle 1310 Rakımlı Erkmen Tepesi'ne yapılan taarruzda bu tepe üç kez ele geçirimiş ve düşman mukabil taarruzu ile akşam saatlerinde yine düşman elinde kalmıştı. 1'inci Kolordu cephesinde: düşman Tınaztepe'deki 15'inci Tümen'e mukabil taarruz etmiş ve akşam saatlerine kadar devam eden bu düşman taarruzu sonucunda Tınaztepe düşman eline geçmiş ancak arkadan gelen 56'ncı Alay tarafından yapılan süngü hücumuyla Tınaztepe'te terk edilen mevziler geri alınmıştı.14'üncü Tümen, taarruzları sonucunda Kırcaarslan Tepesi'ni geri almış ancak daha ileri gidemişti. 57'nci Tümen'in öğleden sonra Çiğiltepe'ye yaptığı taarruz sonuçlanamamıştı.[15] 5'nci Kolordu cephesinde: 2'nci Tümen, Kırka Tepelerinde ve Sinanpaşa kuzeyindeki tepelerde bulunan düşmana doğru ilerlemişti. 1'inci Tümen, düşman topçu ateşi altında Ayvalı güneyine kadar yaklaşmış ve düşmanın mukavemetiyle karşılaşmıştı. 14'üncü Tümen bir alayıyla Akçaşehir köyünü işgal etmişti. 6'ncı Tümen cephesinde, Şalcıköy kuzeyi-Ahır Dağı kuzeyi-

[15] *ATBD,* S. 136, Belge No. 17(1), s. 53.

Doğla kuzeyi-Ahadköy batısı hattındaki emniyet birlikleriyle düşmanla temas sağlanmıştı.[16]

1'inci ordu Komutanlığının 27 Ağustos 1922 günü saat 08.30'da hazırladığı Harp Raporu'na göre; 4'üncü Kolordu cephesinde, saat 06.00'dan itibaren Kurtkaya ve 1310 Rakımlı Erkmen Tepe sırtlarına yapılan taarruz başarıyla sonuçlanmış, Kurtkaya işgal edilmiş ve 1310 Rakımlı Tepe'de yapılan şiddetli çarpışmalarda düşman kuzey ve kuzeydoğu istikametinde düzensiz bir şekilde uzaklaştırılmıştı. Tezekliyayla-Sarıkaya hattında ve Kurtkaya kuzey ve kuzey doğusundaki Hacılar Tepesi tahkimatında düşmanın mukavemeti devam etmişti. 1'inci Kolordu cephesinde, 23'üncü Tümen bir kısımıyla Sinirköy istikametinde ve bir alayla 15'inci Tümen ile Sivritepe'ye karşı taarruz etmişti. 14'üncü Tümen'de Kavaoğlu, Manastırpınarı ve Ağıl güneyindeki sırtlarda bulunan düşmana taarruz etmişti. 57'nci Tümen bu sabah Çiğiltepe ve kuzeybatısında yaklaşık 800 metrelik düşman cephesine hücum etmiş ve tel örgülerine kadar ilerlemiş ancak geri çekilmek zorunda kalmış, Çiğiltepe ve kuzeybatısındaki düşman mevzilerine yeni bir hücum tertip etmişti. Bir alay kadar düşman kuvveti Balmahmud yönünden gelerek kolbaşısıyla Sinanpaşa'ya girmiş ve 5'inci Kolordu tarafından topçu ateşi yapılmıştı.[17]

2'nci Ordu Komutanlığının 27 Ağustos 1922 günü saat 08.30'da Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre; Porsuk bölgesinde, gece Dağküplü mıntıkasında düşman ile karşılıklı piyade ve makineli tüfek ateşi açılmıştı. 41'inci Tümen, cephedeki taarruzlarına devam etmişti. Müretteb Süvari Tümeni, sabah Akin'in iki kilometre doğusuna kadar yaklaşmıştı.[18]

1'inci Ordu Komutanlığının 27 Ağustos 1922 tarihli saat 09.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; Türk birlikleri Karahisar'a hakim olan 1310 Rakımlı Erkmen Tepelerini işgal etmiş ve buradaki düşmanı panik halinde

[16] *ATBD*, S. 136, Belge No. 17(1), s. 54.
[17] *ATBD*, S. 136, Belge No. 21(1), s. 67.
[18] *ATBD*, S. 136, Belge No. 22, s. 71.

uzaklaştırmıştır. Tınaztepe kuzeyindeki Türk birliklerinin taarruzu başarıyla ilerlemişti. Düşman burada ovaya doğru atılmıştı. Çiğiltepe bölgesinde taarruz devam etmiş, Kızıltaş Yaylası'ndaki düşman mevzileri ele geçirilmişti. Süvari Kolordusunun Sinanpaşa-Ayvalı hattından Kırcaarslan-Garibce-Balmahmud hattına doğru düşmana baskı yapması ve Balmahmud'a doğru ve demiryolu hattını çeşitli yerlerden tahrip etmesi, Garipce uçak hangarına taarruz için fırsat araması Batı Cephesi Komutanlığından talep edilmişti.[19]

1'inci Ordu Komutanlığının 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.00'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1'inci Kolordu, Tınaztepe kuzeyi ovaya doğru taarruzuna devam etmiş, Süvari Kolordusu, Kırka-Ayvalı hattında düşmanla muharebe etmişti. 4'üncü Kolordu, Tezekliyayla, Ulukaya sırtlarını ele geçirmesi ve sol yanıyla Çakır Alikaya-Ballıkaya hatına ilerlemesi planlanmıştı. 8'inci Tümen tarafından Hacılar Tepesi'ne yapılan taarruzun Beytepe civarından ağır topçu ateşiyle yapılması uygun görülmüştü. Uzun menzilli toplarla Karahisar İstasyonu, Afyon-Kütahya yolu ve demiryolu hatlarının ateş altına alınması kararlaştırılmıştı.[20]

2'nci Ordu Komutanlığının 27 Ağustos 1922 günü saat 15.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 2'nci Ordu cephesinde, düşman elinde bulunan yüksek hatlarının gerisini görmenin mümkün olmadığı ifade edilmişti. Düşmanın asıl hattının hiçbir tarafı yarılamamış ancak bazı ileri mevziler ele geçirilmişti. 2'nci Ordu cephesindeki düşmanın geri çekilmesine dair bir belirti ve bilgi olmadığı ifade edilmişti. Özellikle Kazuçuran mevziini, düşman takviye birlikleri getirerek geri almayı istemişti. Düşman 1'inci Kolordu karşısında çekilmekteydi fakat 4'üncü Kolordu karşısında savunma yapmaktaydı. Düşman hareket durumu ne olursa olsun, 2'nci Ordu için en uygun hareket 4'üncü Kolordu cephesindeki düşmanı uzaklatırma ve mağlup etme ve bu kolordu ile düşmanı kuzeye takip ederek 2'nci Ordu cephesindeki düşman tümenlerinin yan ve gerisini

[19] *ATBD*, S. 136, Belge No. 23, s. 73.
[20] *ATBD*, S. 136, Belge No. 25, s. 78.

vurmak ve düşman cephesini iki ayırma yönünde bir hareket tarzı Batı Cephesi Komutanlığına teklif edilmişti.[21]

2'nci Ordu Komutanlığının 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 21.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 41'inci Tümen bölgesinde, 16'ncı Piyade Alayı'ndan iki tabur, 19'uncu Alay'dan bir tabur ve 12'nci Alay, Avdan sırtları Alçam Tepe hattını savunan düşmanla ateş muharebesi yapmıştı. 61'inci Tümen bölgesinde öğleden sora hücum taburu ve 190'uncu Alay, 174'üncü Alay'ın katılımıyla Kazuçuran Tepesi'ne taarruz edilmiş ve bu tepe ile kuzeyindeki tepe bir süren şiddetli çatışmadan sonra süngü hücumuyla ele geçirilmişti. Kazuçuran Tepesi'nin güneyindeki Kargalı, Karakaya ve Bozüyük Tepelerinde gece baskınla ele geçirmek üzere düşman mevzilerine yaklaşılmıştı. Müretteb Süvari Tümen bölgesinde Karabörüklü Dağı-Köroğlu Kalesi hattındaki düşmana taarruz eden 33'üncü Süvari Alayı ile bu hatta bulunan düşman arasında ateş muharebesi devam etmiş ve bazı yerlerde keşif kolları arasında çatışma meydana gelmişti. 6'ncı Kolordu bölgesinde, 16'ncı Tümen'in taarruz kolları Yanık, Uzungüney hattından düşman mevzilerine doğru ilerlemişti. 17'nci Tümen taarruz kolu Kabaçkıran Tepesi'yle Dedesivrisi'ni ele geçirmişti.[22]

1'inci Ordu Komutanlığının 27 Ağustos 1922 günü saat 23.00'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1) 4'üncü Kolordu cephesinde geri çekilen düşman kuvvetlerinin Afyon-Altıntaş yolunu tap ederek kuzeye doğru çekildikleri ve son birliği olan iki alay piyade birliği ile birçok malzemelerini Afyon'dan çıkarak aynı istikamette geri çekildikleri gözlenmişti. Büyüksincanlı Ovası'ndan geri çekilen düşman kuvvetlerinin de Balmahmud ve Resulbaba Dağı eteklerine kadar düzensiz bir şekilde geri çekilmeleri görülmüş ancak daha sonraki hareketleri gözlemlenememişti. Yalnız uzun bir yürüyüş kolunun saat 04.00'dan sonra Balmahmud'dan kuzeye doğru hareketi görülmüştü. 4'üncü Kolordu 8'inci Tümeni'yle Afyon'da, 5'inci Tümen ile Yılanlıkaya-Ballıkaya hattında, 11'inci Kolordusuyla

[21] *ATBD*, S. 136, Belge No. 29, s. 88.
[22] *ATBD*, S. 136, Belge No. 34 (1, 2), s. 103.

Yeşilsırt-Büyük Gezler sırtları hattında, 12'nci Tümeniyele Kolordu karargahı da 1310 Rakımlı Tepe'de konuşlanmıştı. 2) 1'inci Kolordu cephesinde saat 02.00'dan sonra Sinirköy Tepesi'nden 23'üncü Tümen cephesinden çekilen düşmanın iki alayı ile Balmahmud ve doğusuna çekilmekte olduğu, Afyon'a takip ateşleri altında az bir kuvvet girdiği görülmüştü. 14'üncü Tümen cephesinden çekilen düşmanın birçok malzeme bırakmış, bu düşman birliklerinden alınan bazı esirlerin 7'nci Tümenin 22'nci Tümenine mensup olduğu anlaşılmıştı. 57'nci Tümen cephesinden alınan bilgide Çiğiltepe'deki düşmanın bütünüyle uzaklaştırıldığı anlaşılmıştı. Kolordu karargahı Kırcaaslan'a hareket etmişti.[23] 3) 5'inci Kolordunun 2'nci Süvari Tümeni Akçahisar ve kuzeyinde, 14'üncü Süvari Tümeni Karacaviran ve Küçükköy arasındaki sırtlarda, 1'inci Süvari Tümeni Ayvalı güneyi sırtlarında konuşlanmıştı. 7'inci Tümen 1'inci Tümeni takviye etmek için Balmahmud'a hareket etmişti. 4) 6'ncı Tümen Sökerek-Burgaz Dağı hattında düşmanla devam ateşli çarpışma yapmış, Tümen Süvari Bölüğü, Kızılcasöğüd, Sivaslı istikametinin durumunu ortaya çıkarmak için keşif icra etmişti. 5) Sarayköy cephesinde düşman Burhaniye ve Ortakçı Serköprüsü, Sarayköy istikametlerinden taarruza geçmişti. Türk birlikleri, düşman birlikleri karşısında geri çekilmişti. Burhaniye ve Ortakçı köprüsünde bulunan 25'inci Alay 1'inci Tabur Çubuk Dağı'nı elde bulundurmak için bu bölgeye çekilmiş ve Sarayköy ile irtibat kesildiğinden bu kısımda bulunan 74'üncü Alay'ın zayıf kuvvetleri Tekkeköy kuzeyine çekilmişti.[24]

1'inci Ordu Komutanlığının 28 Ağustos 1922 günü saat 01.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1) 2'nci Kolordu tümenleri Hamam kuzeyi ve güneyinde konuşlanmıştı. Düşman İhsaniye İstasyonu ile Büyükzindanlı ve Ablak köylerini yakmıştı. Düşmanın bir tabur kadar piyade birliği İlbulak Dağı'ndan batıya doğru düzensiz bir şekilde çekilmekte olduğu görülmüştü. 2) 1'inci Kolordu, Köprülü güney sırtlarında bulunan 23'üncü Tümen geceyi Köprülü civarında ordugahta geçiren bir düşman tümenine taarruz etmiş ve düşman silah ve cephanesini bırakarak Çatkuyu

[23] *ATBD*, S. 136, Belge No. 35 (1, 5), s. 106.
[24] *ATBD*, S. 136, Belge No. 35 (1, 5), s. 107.

yönünde çekilmişti. Burada düşmanın otomobillerle çekilen üç ağır ve iki dağ topu ele geçirilmişti. Otomobil ve ağır toplardan ikisi düşman tarafından tahrip edilmişti. 14'üncü Tümen öncü birlikleri de Balmahmud İstasyonu'ndaki düşmana taarruz etmiş ve kuzeye atmıştı. Bir tümen kadar düşman kuvvetinin öğleden önce Resulbaba Tepesi hattından batıya doğru gittiği ve diğer yürüyüş kolunun Başkimse'ye doğru gittiği görülmüştü. Bu durum üzerine 1'inci Kolordu 14'üncü Tümenini Akçaşehir istikametinde düşmanı sıkı takip ve teması muhafaza etmek için batı yönünde ilerletmiş ve Balmahmud güneyinde bulunan 3'üncü Tümen de Ayvalı üzerinden 14'üncü Tümene yaklaşacak şekilde yönlendirilmişti. 23'üncü ve 15'inci Tümenler Düzağaç, 57'nci Tümen Çobanözü istikametine yönlendirilmişti. Kolordu karagahı Düzağaç'ta konuşlanmıştı. 14'üncü Kolordudan bir alay saat 04.00'dan sonra Kolordu birliklerinin ulaşmasına kadar Kumarlı kuzey sırtlarını işgal etmişti.[25] 3) 4'üncü Kolordu, Akçaşehir yönünde ilerleyen 11'inci Tümen civarında karşılaştığı düşmana taarruz etmiş ve kuzeye doğru uzaklaştırmıştı. 5'inci Tümen de Kumarlı Çiftliği kuzeyindeki tepede saat 05.00'dan sonra 14'üncü Tümenin 26'ncı Alayıyla muharebe eden düşmana yan tarafından taarruzla demiryolu hattı kuzeyine uzaklaştırmıştı. 4'üncü Kolordu, 11'inci Tümen Akçaşehir'de, bir alayı Başkimse'de; 5'inci Tümen Yahya Boğazı'ında, bir alayı Oğlanmezarı kuzeyinde; 12'nci Tümen Ayvalı doğusunda; Kolordu karargahı Ayvalı'da konuşlanmıştı. 5) 5'inci Kolordu, 1'inci Tümen Balmahmud İstasyonu'nda düşman gerisine hareket ettirilmiş, Ayvalı güneyinde düşmanın yaklaşık bir buçuk piyade taburuna taarruzla doğuya uzaklaştırmış Balmahmut batısındaki sırtlara gelmişti. Balmahmut civarında geri çekilen düşman kuvvetlerini topçu ateşiyle düzensiz bir şekilde batı yönünde çekilmeye mecbur bırakmış, birlik sonuna atlı hücum yaparak birliğin bir kısmını kılıçtan geçirmişti. 6'ncı Tümen bir taburunu Ahırhisar ile Ahadköy arasındaki düşman hattına karşı bırakarak iki tabur ve iki batarya ile öğleden sonra güneyden Toklusivrisi'ne taarruz etmiş ve akşam saat 07.00'a kadar

[25] *ATBD*, S. 136, Belge No. 40 (1), s. 125.

bir sonuç alamamıştı. 4'üncü Tümen ordu ihtiyatı olarak Balmahmud'da konuşlanmıştı.[26] 6) Sarayköy bölgesinde Türk birlikleri Tokaz batısındaki sırtlarda bulunmuş düşmanın taarruzunu tevkif etmişti. 7) Düşman geri çekilmesi sırasında Afyon'da ve bütün istasyonlarda çok fazla cephane, erzak ve teçhizat bırakmış, bir kısmını da tahrip etmişti. Afyon'dan kaçırılmaya çalışılan iki uçak düşmüş ve pilotları ölmüş, diğer bir uçak tahrip edilmişti. Telsiz telgraf istasyonu tahrip edilmiş, cephane ve kırk bin çuval şeker bulunan depolar yakılmıştı. Garibce'de bir düşman keşif uçağı, Balmahmud İstasyonu'nda açık ve kapalı otuz vagon ile erzak bırakılmıştı.[27]

1'inci Ordu Komutanlığının 28 Ağustos 1922 günü saat 08.00'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1) 4'üncü Kolordu bölgesinde, 8'inci Tümen 27 Ağustos 1922'de saat 05.30'da Afyon'a girmişti. 8'inci Tümenden yaklaşık 400 asker ve 10 subay yaralanmıştı. Düşman Halkalıtepe kuzeydoğusundaki tepede iki dağ topu bırakmış, çok fazla miktarda cephane, mühimmat, silah ve Afyon'da sayısız malzeme, cephane, tıbbi malzeme ele geçirilmişti. Taarruz bölgesinde düşmanın çok sayıda kaybı vardı. 2) 1'inci Kolordu bölgesinde, Bulca kuzeyine çekilen düşman kuvvetleri Türk süvarileri tarafından takip edilmişti. Kolordu cephesinde ağır ve hafif 6 top, makineli tüfek ve Kırcaaslan Köyü'nde bir depo ele geçirilmişti. 1'inci Kolordunun Müretteb Süvari Alayı, Sincan Ovası'nda 40-50 askeri etkisiz hale getirmiş ve esir almıştı. 3) Menderes bölgesinde, düşman Kabaağaç'ı işgal etmiş, Tekke ve Hamam güneyindeki sırtlarda harbe devam etmiş, Sarayköy ve Ahmedli taraflarında hareketsizlik vardı. Burhaniye bölgesinde bulunan düşman Karacalı istikametinde bir piyade alayı, üç top ile taarruza başlamış ve bu bölgede bulunan 59'uncu Alay'dan bir bölük geri çekilmişti. Düşman ayrıca Kesik bölgesinden de taarruz etmiş ve 59'uncu Alay'ın Bucak bölgesindeki kuvvetleri Bucak batısındaki hakim tepelere çekilmişti.[28] Çal bölgesinde karakollar arasında

[26] *ATBD*, S. 136, Belge No. 40 (1), s. 126.
[27] *ATBD*, S. 136, Belge No. 40 (1), s. 127.
[28] *ATBD*, S. 136, Belge No. 42 (1, 2), s. 137.

karşılıklı ateş açılmış ve bir düşman süvarisi etkisiz hale getirilmişti. Şuhud'a gelen 46'ncı Alay, Menderes mıntıkası emrine yönlendirilmiş, Süvari Tümeni'ne bağlanmış olan piyade taburuyla Çivril mıntıkasında bir takımın Denizli'ye gönderilmesi planlanmıştı.[29]

2'nci Ordu Komutanlığının 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 09.00'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; Porsuk Müfrezesinden henüz bir rapor alınamamıştı. 41'inci Tümen bütün kuvvetleriyle Avdan sırtları hariç Alaçamtepe hattındaki düşman mevzilerine taarruzlarına devam etmişti. Bazı bölgelerde tel örgülerine kadar yaklaşılmış, düşman direnmeye devam etmişti. Müretteb Süvari Tümeni bütün kuvvetleriyle Döğer-Kunduzlu hattına ilerlemişti. 61'inci Tümen, Kargalı, Karakaya, Bozüyük Tepelerini gece baskınıyla ele geçirmiş ve Karakaya, Ayazin hattına ilerlemişti. 6'ncı Kolordunun taarruz kolları bu gece düşmanın esas mevzilerini ele geçirmişti. 3'üncü Kolordu karargahı ve bağlı birlikleri ile 1'inci Tümen gece aldığı emir gereği Hüsrevpaşa Hanı, Kilise, Yapıldak Yaylası istikametinde yürüyüşe başlamıştı.[30]

1'inci Ordu Komutanlığının 28 Ağustos 1922 günü saat 11.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; Düşmanın üç tümen olduğu tahmin edilen kuvvetlerinin çeşitli yürüyüş kolları halinde Hasköy-Çatalçeşme-Resulbaba hattında olduğu tespit edilmişti. 1'inci Ordu sağ yanıyla Afyon-Altıntaş caddesini takip etmiş, kuzeye doğru takip harekatına devam etmişti. 2'inci Ordunun ve özellikle 6'ncı Kolordunun ve karşılarındaki düşmanın bugünkü durumunun bildirilmesi ve 6'ncı Kolordunun 2'nci Kolordu ile hemen irtibatının sağlanması talep edilmişti.[31]

2'nci Ordu Komutanlığının 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; Porsuk Müfrezesinden yeni bir bilgi alınamamıştı. 41'inci Tümen sabah sabah raporunda belirtilen düşman hattına karşı taarruza devam

[29] *ATBD*, S. 136, Belge No. 42 (1, 2), s. 138.
[30] *ATBD*, S. 136, Belge No. 42, s. 142.
[31] *ATBD*, S. 136, Belge No. 44, s. 144.

etmiş, düşmanın direnişi de sürmüştü. 3'üncü Kolordu karargahıyla, 1'inci Tümen Yapıldak, Çukurören istikametinde ilerlemeye devam etmişti. Müretteb Süvari Tümeni Döğer-Kunduzlu hattına doğru yürüyüşteydi. 61'inci Tümen Karakaya-Ayazin hattını işgal etmiş, Muradlar güneyindeki Çakır Tepesi yönünde ilerlemekteydi. 6'ncı Kolordu birliklerinin tamamı Susuzköy hattına doğru yürüyüşte olduğundan rapor alınamamıştı.[32]

2'nci Ordu Komutanlığının 28 Ağustos 1922 günü saat 19.20'de Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre; düşmanın Eskişehir Grubunda bugün öğleye doğru geri çekildiği ve batıya doğru yürüyüş yaptığı tespit edilmişti. Bir piyade alayı Ağapunar'dan batıya gitmiş ve Arabkuyu bölgesinde düşman Sarıkabvakça Dağı'na doğru çekilmiş, Hamidiye bölgesinde batıya doğru hareket ettiği gözlenmişti. Düşmanın bu harekatına göre cephenin bu kısmında bulunan 10'uncu düşman Tümeni batıya çekilmiş, sağ yanından bir kuvvetle de Seyidgazi yolundan güneybatıya gitmiş ve 15'inci Tümeni'ni takviye etmişti. Düşmanın 15'inci Tümeni de üç gündür 41'inci Türk Tümeni ile muharebe etmekteydi. Düşman, Seyidgazi-Akin-Döğer yolunu elde bulundurmak için direnmekteydi. Düşman 3'üncü Tümeninin durumu hakkında bilgi edinilememişti.[33]

2'nci Ordu Komutanlığının 28 Ağustos 1922 günü saat 19.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; Müretteb Süvari Tümeni, bugün saat 13.00'dan sonra Döğer-Balıklıpınar hattının batısına geçmişti. Döğer ve İhsaniye İstasyonları ile erzak depolarını düşman tahrip etmiş ancak demiryolu hattı sağlamdı. Müretteb Süvari Tümeni Altıntaş istikametinde ilerlemekteydi. 2'nci Ordunun sağ yanında ve Döğer-Altıntaş hattında önemli bir süvari kuvvetinin bulunmasının gerekli olduğu düşünülmüş ancak Müretteb Süvari Tümeni'nin bu durumda tutulması ve Ordu emrinde bırakılması teklif edilmişti.[34]

1'inci Ordu Komutanlığının 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 11.30'da Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre;

[32] *ATBD*, S. 136, Belge No. 46, s. 150.
[33] *ATBD*, S. 136, Belge No. 47, s. 152.
[34] *ATBD*, S. 136, Belge No. 48, s. 154.

1) 2'nci Kolordu: 28 Ağustos 1922 günü saat 06.30'dan sonra düşmanın yaklaşık bir alay ve iki taburla üç süvari bölüğünden oluşan kuvvetinin İlbulak hattını takip ederek kuzeye doğru çekildiği tespit edilmişti. İlbulak tepesi'ni işgal eden düşman kuvvetinin sahra toplarının yokuşu çıkamayarak beş top mühimmatı taşıyan aracını güney sırtlarına terk ettiği görülmüştü. Bu düşman kuvvetlerinin parça parça ve yorgun, perişan bir şekilde çekildiği tespit edilmişti. Çekilen düşmanın köylerin mallarını, harmanlarının gasp ettiği ve halka şiddetli işkenceler yaptığı, yiyecek için halka baskı yaptığı, pişmemiş mısırları yedikleri yöre halkı tarafından bildirilmişti. 2'nci Kolordu 17'nci Tümen ile irtibatını tesis etmişti. 2) 4'üncü Kolordu: Tümenleri 29 Ağustos 1922 günü sabahı, 5'inci Kafkas Tümeni Oğlanmezarı, Damlar, Çalköy üzerinden Kızıltepe'ye ilerlemiş ve Müretteb Süvari Alayı da Beşkarış, Büyükbahşlar, Karaağaç, Aydeniz, İçören, Yeniköy hattında keşif harekatı icra etmişti. 11'inci Tümen Başkimse üzerinden Abatepe'ye ve 3'üncü Tümen Arpalı, Bostancı Harabesi-Hasandede kuzeyindeki hat istikametinden Yeniköy-Arpa Gediği hattına ve 12'nci Tümen Yahya Boğazı'ndan Başkimse-Çeşme-Kaymak istikametine ilerlemişti. 5'inci Tümen ile Ademtepe-Ortatepe hattında düşmanın bir alay ve bir batarya kuvvetindeki artçı birlikleriyle muharebe başlamış ve Kolordu bu durum karşısında etkili tedbirleri almıştı. 11'inci Tümen Tavşanlı'da bir düşman süvari alayına taarruz etmiş ve bir top ve bir sıhhıye aracı ele geçirilmişti. 3) 1'inci Kolordu'dan henüz sabah raporu alınamamıştı. 3'üncü Tüme, Bakırcık sırtlarına taarruz etmiş ve akşama doğru iç hatlara doğru yaklaşmış ve bu sırtları işgal etmişti. Çoban üzerinde toplanan 57'nci Alay akşama doğru Hacettepe'nin iç hattına yakın olan sırtları topçu ateşiyle dövülmüştü, bütün gece devam eden harekat sonucunda Toklu doğusundaki Kağşaktepe tahkimatı işgal edilmişti.[35] 4) 5'inci Kolordu: Düşmanın iki tümeni Balmahmud-Çatkuyu'dan Başkimse'ye çekilmiş ve bu köyü yakmıştı. 14'üncü Süvari Tümeni Güzelce Tepelerini tutmuştu. 2'nci Süvari Tümeni 28 Ağustos 1922 sabahı Eğret civarına gelmiş ve düşman kuvvetini etkisiz hale

[35] *ATBD*, S. 136, Belge No. 57, s. 175.

getirmiş, bir düşman araç kolunu ele geçirmişti. Başkimse'ye gelen düşmanın iki tümeni de Kozluca Tepesi civarında 2'nci Süvari Tümenine taarruz etmiş, çeşitli istikametlerden topçu ve piyade ateşine maruz kalan 2'nci Tümen oldukça fazla kayıp vermiş ve Olucak bölgesinde toplanmıştı. Çatalçeşme, Dündarlı, Eğret köyleri ile İhsaniye İstasyonu düşman tarafından yakılmıştı. Kadımürsel Tepelerinde zayıf düşman birlikleri görülmüştü. 5) Sinanpaşa Köyü'nde 30 sandık top cephanesi, 100 sandık bomba, 150 sandık piyade cephanesi bulunmuştu. Ordu karagahına 39 esir getirilmişti. 6) 3'üncü Süvari Tümeninin durumu hakkında herhangi bir bilgi alınamamıştı. Menderes bölgesi Çivril kısmında, düşmanın sahra topçu bataryası Sarılar'dan Karabaşlar'a gelmişti.[36]

1'inci Ordu Komutanlığının Batı Cephesi Komutanlığına 29 Ağustos 1922 tarihinde akşam verdiği Harp Raporu'na göre; 1) Birinci Ordu Komutanının Bakırcık Tepesi'nden yaptığı gözlemlere göre: Düşmanın iki tümen kadar kuveti Olucak-Hamurköy-Çalköy-Aslıhanlar yoluyla Dumlupınar istikametinde yürüyüş yaptığı sırada 4'üncü Kolordu'nun 5'inci, 11'inci ve 3'üncü Tümenleriyle 1'inci Kolordu'nun 23'üncü Tümeni düşman yürüyüş koluna yandan taarruz etmiş ve düşman taarruz eden Türk birliklerine karşı cephe alarak muharebeye mecbur kalmıştı. Saat 15.00'dan sonra Kızılcaköy-Arpa Gediği istikametinde yürüyüş yapan 23'üncü Tümen Bostancı Harabesi civarına ulaşmış olan düşmana taaruz etmiş ve Aslıhanlar yönünde uzaklaştırmış ve Dumlupınar yolunu tıkamıştı. Hava kararıncaya kadar Kozluca Tepesi-Hamurköy güneyindeki sırtlar-Çalköy güneyindeki sırtlar-Çeşme-Aslıhanlar güneyindeki Koru hattında şiddetli muharebe devam etmiş, düşmanın adım adım savunmasına ve bazı kısımlarda karşı taarruz teşebbüslerine rağmen Türk birliklerinin taarruzu kuzeye doğru ilerlemişti. 2) 1'inci Kolordu'nun 14'üncü Tümeni Çiftlik istikametinde, 57'nci Tümen Balcı Damı-Sultanoluğu istikametinde ilerlemişti. Bu tümenler karşısında bazı küçük düşman kuvvetlerinin batı yönünde çekildiği görülmüştü. 3) 6'ncı Tümen, Toklusivirsi'ne taarruza devam etmiş ve düşmanı uzaklaştırmış ve tepeyi işgal etmişti. 4) 5'inci Kolordu'nun

[36] *ATBD*, S. 136, Belge No. 57, s. 176.

14'üncü Tümeninin kuzeydoğudan Çalköy isitkametinde yürüyüş yapacağı, 2'nci Tümenin birliklerinin yorgun olması nedeniyle Genişler'de istirahat edeceği bildirilmişti.[37] 5) 4'ncü Kolordu, 5'inci Tümeni Kozluca Tepesi güneyinde, 11'inci Tümen Hamurköy güneyinde, 3'üncü Tümen Selkisaray güneybatısında durumunda konuşlanmıştı. 12'nci Tümen sabah 5'inci Tümeni takviye etmiş ve bütün birlikleri Küçükköy civarında konuşlanmıştı. 4'üncü Kolordu karargahı Küçükköy'deydi. 1'inci Kolordu, 23'üncü Tümen Aslıhanlar güneyinde Koru-Taşyaka hattında muharebe durumunda, 14'üncü Tümen ile 57'nci Tümen yürüyüş halinde, 15'inci Tümen Çalışlar civarında Kolordu ihtiyatında bulunmaktaydı. 2'nci Kolordu, Düzağaç-Karacaviran-Bakırcık bölgesine ulaşmıştı. Ordu karargahının harp kademesi Akçaşehir'deydi.[38]

2'nci Ordu Komutanlığının 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 09.00'da Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre; 1) 6'ncı Kolordu'nun 17'nci Tümeni 29 Ağustos 1922 günü gecesini öncü birlikleriyle Ilıca Ardıç'ta, diğer kısımları Dereköy Çitliği'nde, 16'ncı Tümen Genişler-Muradlar bölgesinde, Kolordu karargahı Beşkarış'da geçirmişti. 2) 3'üncü Kolordu'nun 61'inci Tümeni 29 Ağustos 1922 gecesini Altıntaş-Kurdköyü, 41'inci Tümeni Altıntaş kuzeydoğusunda Karaağaç bölgelerinde ve 3'üncü Kolordu karargahı Döğer'de geçirmişti. 3) 2'nci Ordu, harp kademesiyle Eğret'te, Ordu Komutanı Beşkarış'taki 6'ncı Ordu karargahındaydı. 4) Müretteb Süvari Tümeni, Kütahya yönününe ilerleyerek 5'inci Kolordu'nun emriyle güneye Hamurköy istikametine gitmişti. 5) 1'inci Süvari Tümeni, 5'inci Kolorduya iltihak etmek düşüncesiyle Oğlanmezarı doğusundan dolaşarak Yenice batısından Beşkarış Köyü'ne gelmiş ve geceyi burada geçirmişti. Bu tümen Kolordudan aldığı emir gereği Tava Gediği istikametine yürüyüşe geçmişti. 6) Düşmanın bazı birliklerinin Olucak-Büyük Salhanlar bölgesinde olduğu ve bu birliklerin Büyük Salhanlar'dan Dumlupınar yönünde ilerledikleri tespit edilmişti. 7) 6'ncı Kolordu bugün saat 08.30'da 17'inci Tümen

[37] *ATBD*, S. 136, Belge No. 62, s. 188.
[38] *ATBD*, S. 136, Belge No. 62, s. 189.

ile Hamurköy üzerinden düşmana taarruz için konaklarından hareket etmişti. 61'inci Tümen İşören'e doğru ilerlemişti. 1'inci Tümen 3'üncü Kolordu karargahıyla Altıntaş civarındaydı. Müretteb Süvari Tümeni Kütahya üzerinden düşmanın Eskişehir grubunun arkasını kesmek üzere Döğer-Malatya'ya giderek Akin'den ilerleyen düşman hakkında keşif yapması emredilmişti.[39]

1'inci Ordu Komutanlığının 30 Ağustos 1922 günü saat 13.00'da Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre; 1) 4'üncü Kolordu cephesinde; 29 Ağustos 1922 günü gecesi 12'nci Tümenin iki piyade alayı Hamurköy güneyindeki düşman mevzilerini süngü hücumuyla ele geçirmiş ve düşman Hamurköy kuzeyine çekilmişti. Bütün cephede sabaha kadar top ve tüfek ateşi devam etmiş ve düşmanın kırkı aşan topuyla son bir mukavemet ve mıkabil taarruz girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Bugün de taarruzlar devam etmişti. Hanurköy kuzeyindeki tepelerde düşmanın yoğun bir kuvveti vardı. Hamurköy-Çalköy istikametinde düşman geri çekilmekteydi. Bu sabah Aslıhanlar civarında toplanmış olan düşmanın iki tümen kadar kuvvetine 23'üncü Tümen topçuları ve obüsler tarafından etkili baskın ateşi yapılmış, düşman panik halinde bütün malzemelerini bırakarak kuzey ve kuzeybatıya kaçmıştı. 4'üncü Kolordunun 12'nci Tümeni bu geceki hücumunda bir top ele geçirmiş ve düşman Altıntaş-Dumlupınar yolu üzerinde üç ağır topu ile kırk otomobil terk etttiği görülmüştü. 2) 1'inci Kolordu cephesinde düşmanın 29 Ağustos gecesi geri çekilme yolunu açmak için 23'üncü Tümene icra ettiği üç taarruz başarıyla uzaklaştırılmıştı. 30 Ağustos sabahı burada yüz adet yüklü otomobil ve az sayıda esir alınmıştı. Arpa Gediği'nin batısında bir düşman taburu bulunmaktaydı. 23'üncü Tümen Kızıltaş Vadisi'ne hakimdi. 14'üncü Tümen karşısından Uşak istikametinde çekilen düşmanın bu sabahki durumu hakkında keşif kollarından bilgi alınamamıştı. Cafergazi'de düşman 200 sandık sahra mermisini terk etmişti. Toklusivrisi'nden uzaklaştırılan düşman Kaplangı Dağı'na çekilen ve Yunan Tümeninin bir alayı ile takviye edilmişse de burada tutunamayarak Kaplangı Dağı 57'nci Tümen tarafından işgal

[39] *ATBD*, S. 136, Belge No. 65, s. 198.

edilmişti.[40] 5'inci Kolordudan bilgi alınamamıştı. 3) 4'üncü Kolordu, 12'nci Tümeni Hamurköy kuzey sırtlarından taarruz etmekte; 3'üncü Tümen, Bostancı Harabesi, Aslıhanlar istikametinde ilerlemekte; 11'inci Tümen, Küçükköy kuzey sırtlarında bulunmakta; 5'inci Tümen Küçükköy batısında ihtiyat görevindeydi. 23'üncü Tümen, 4'üncü Kolorduya bağlanmıştı. 1'inci Kolordu: 23'üncü Tümen Hasandede kuzeydoğusunda ve Çalköy-Kızıltaş Deresi mevziine hakim durumundaydı. Bir alayı ile Arpa Gediği'ne taarruz etmişti. Bir tümen Kızıltaş Vadisi'ni tıkamak amacıyla ilerlemişti. 15'inci Tümen Dumlupınar ile Cafergazi Tekkesi arasında, 14'üncü Tümen Çiftlik batısında, 57'nci Tümen 6'ncı Tümen ile birlikte 2'nci düşman tümenine taarruz etmişti. Kolordı İslamköy yönünde ilerleme emrini almıştı. 6'ncı Tümende 1'inci Kolordu emrinde olacaktı. 2'nci Kolordu 1'inci Kolorduyu takip ederek Paşacık ve Büyük Oturak bölgesine hareket etmişti. 4) Düşmanın geri çekilme yollarında pek çok top, otomobil terkedilmiş olduğundan 2'nci Ordu birlikleri tarafından bu malzemelerin araştırılması hususunda emir verilmesi istenmişti. 5) Düşman harp grubunun Dumlupınar mevziinde toplanması mümkün olduğu takdirde Alaşehir hattına kadar çekilme emrini aldıkları bilgisi düşman harp esirlerinden elde edilmişti.[41]

2'nci Ordu Komutanlığının 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 22.20'de Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1) Porsuk bölgesinde 41'inci Tümen cephesinde 29 Ağustos 1922 günü Kırgız Dağı'ndaki düşman topçusu Bardakçı Deresi batısındaki Türk mevzilerine sürekli topçu ateşi icra etmişti. 41'inci Tümen 30 Ağustos 1922 sabah saat 05.30'da Tümen topçu hazırlıkları ile düşman mevziinin birinci hattı üzerinde ve Avdan, Solucak Dereleri arasındaki dayanma noktasına 16'ncı Alayıyla yeniden taarruz etmiş ve Tümen birlikleri tel örgülerine yaklaşmış ancak tel örgüleri tahrip edilememişti. Porsuk Müfrezesi, 30 Ağustos sabahı Posuk Vadisi'yle Sarısu arasındaki bölgeden Sarıkavakça Dağı-Kırgız Dağı kuzeyi yönünde bu taarruzlara katılmıştı. 2) 3'üncü Kolordu cephesinde,

[40] *ATBD*, S. 136, Belge No. 69, s. 210.
[41] *ATBD*, S. 136, Belge No. 69, s. 211.

Döğer İstasyonu'nda düşmanın çok sayıda cephane ve dört aylık erzakını tamamen yaktığı ve Çavuş Çiftliği civarındaki tünelde düşmanın Kütahya Hat Muhafaza Taburundan 150 kadar piyade askeriyle dört vagon ve bir lokomatifin tünel içerisinde bekledikleri bilgisi köylülerden elde edilmişti. Seyitgazi bölgesindeki düşamanın yerini koruduğu bilgisi de bir köylüden alınmıştı. 3) Müretteb Süvari Tümeni; bütün kısımlarıyla Kütahya üzerine ilerlemekte iken saat 06.30'da Porsuk Köprüsü civarında Kütahya'dan Gediz'e gitmekte olan düşmanın 32'inci Alayıyla bir süvari bölüğü ile karşılarak bu kuvvetlere taarruz etmişti. Devam eden muharebede düşmana çok fazla kayıp verdirilmiş ve dağınık bir şekilde Hacıazizoğlu-Göynükviran hattı kuzeyindeki ormanlık alana uzaklaştırılmıştı. Bir kısım düşman kuvvetinin kayalıklar arasında ümitsizce direndiği ve onların da esir edilmesine çalışıldığı bildirilmişti. Müretteb Süvari Tümeninin keşif kolları saat 10.00'dan önce Alanyund'u ve öğleyin de Kütahya'yı işgal etmişti.[42] 4) 61'inci Tümen kolbaşısı ile saat 14.00'dan sonra İşören Köyü'nün kuzey sırtlarına ulaşmış önündeki vadide düşmanın büyük bir kuvvetine rastlamış ve hemen taarruza başlamıştı. Düşman 61'inci Tümene karşı mukabil taarruza geçmiş, muharebe akşam saatlerine kadar devam etmiş ancak bir sonuç alınamıştı. 6) 6'ncı Kolordunun 16'ncı Tümeni Çalköyü'nün kuzey ve kuzeybatısı sırtlarında saat 14.00'dan sonra aynı düşmanla muharebeye tutuşmuş, düşman bu tümenin karşısında savunmada kalmıştı. 4'üncü Kolordu birliklerinin de taarruz icra ettikleri 2'nci Ordu Komutanı tarafından Çalköy sırtlarında tespit edilmişti. 6) 17'nci Tümen bugün önünde düşmana rastlamamış, Hamurköyü'nün kuzey ve batı sırtlarına kadar ilerlemiş ve orada kalmıştı. 7) 2'nci Ordu Komutanı tarafından; Süvari Kolordusunun 16'ncı Tümen sağında bulunması ve düşman yığınlarının batı yanını tamamen kapatması ve bu düşman bölümlerinin tamamen silahlarını bırakmaya mecbur edeceği yönünde bir emir verilmesi Batı Cephesi Komuanlığından talep edilmişti. 8) Hamurköyü'nde on, Manastır Dağı bölgesinde sekiz düşman topunun bırakılmış olduğu, Çalköyü'nün güneyinde Hamurköyü'nün batısında düşmanın

[42] *ATBD*, S. 136, Belge No. 73 (1, 2), s. 220.

otomobil parkını terk ettiği görülmştü. 9) Dün ve bugün düşman birliklerinden bir subay ve 18 er esir alınmıştı.[43]

1'inci Ordu Komutanlığının 31 Ağustos 1922 günü saat 03.30'da Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre; 1) 29 Ağustos 1922'de Hamurköy, Çalköy-Aslıhanlar hattında mağlup edilen düşman gece karalığından istifade ederek Ağaçköy-Adatepe-Çalköy batısındaki sırtlar hattının batısına çekilmişti. 30 Ağustos 1922 günü 23'üncü Tümen ile takviye edilen 4'üncü Kolordu bu düşmanı takip ve rastladığı yerde taarruz etmekle görevlendirilmişti. Düşman meziilerine taarruz eden iki tümen karanlığın etkisiyle biraz karışmış olduğundan bu sabah bir süre bunların tanzimi ile uğraşılmış ve öğleye doğru düşmanın takibine başlanmış ve öğleden sonra saat 14.00'da yeniden ateşli temas sağlanmıştı. Adatepe'den Ağaçköy civarına kadar olan cepheye sağdan itibaren 11'inci, 5'inci, 3'üncü ve 23'üncü Tümenler taarruz etmiş ve saat 16.00'dan itibaren de 16'ncı Tümen ve grubuna yakın daha sağdan 61'inci Tümen etkili olmuştu. Düşman Murad Dağları kuzeyinden Çayköy kuzey batısındaki sırtlara kadar Kızıltaş Vadisi girişindeki ormanlık içinde ve bütün malzemeleri ile birlikte savunma yapmış ancak güneşin batışından sonra Türk birliklerinin süngü hücumuyla düşmanın işgal ettiği hatlar ele geçirilmiş ve düşman malzemeleri ganimet olarak alınmıştı. Düşman dereler içerisinde yirmiden fazla top ve bir otomobil bırakmıştı. 2) 1'inci Kolordu cephesinde Cafergazi'den Hatibler istikametine ilerleyen 15'inci Tümen saat 04.00'da Bozluca doğusunda düşmanın direnişine maruz kalmış ve öncü birlikleri ile bu düşmana taarruz etmiş ve muharebe akşma kadar devam etmişti. 57'nci Tümen Kaplangı Dağı'nda düşmanın üç tümen kadar kuvvetin mukabil taarruzuna maruz kalmış, düşmanı uzaklaştırmışsa da yeniden takviye birlikleri alan düşman taarruzunu tekrar şiddetlendirerek 57'inci Tümeni Yakadede sırtlarına çekilmeye mecbur bırakmıştı. Paşacık-İslamköy bölgesinden ilerleyen 14'üncü Tümenin bir alayı da bu muharebeye katılmıştı.[44] Saat 06.00'dan

[43] *ATBD*, S. 136, Belge No. 73 (1, 2), s. 221.
[44] *ATBD*, S. 136, Belge No. 75, s. 229.

sonra Banaz sırtlarında bulunan ve bir tümen kadar olduğu tahmin edilen düşman kuvvetinin de 57'nci Tümen bölgesine doğru ilerlediği görülmüştü. Banaz'da çok fazla demiryolu nakliyatı olmaktaydı. 6'ncı Tümen'de Yenice istikametinde ilerlerken başlangıçta düşmanın taarruzu ve daha sonra ısrarla direnmesi üzerine ilerleyememiş ve Yenice civarında bulunmak zorunda kalmıştı. 2'nci Kolordu Büyük Oturak, Paşacık Çiftliği bölgesine gelmişti. 3'üncü Süvari Tümeni ve Menderes bölgesinden rapor alınamıştı.[45]

1'inci Ordu Komutanlığının 31 Ağustos 1922 günü saat 11.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1) 4'üncü Kolordu cephesinde 30 Ağustos 1922 tarihinde Adatepe civarında cereyan eden muharebe hakkında sonradan alınan ayrıntılı bilgilere göre; Hamurköy-Çalköy-Adatepe hattında bulunan düşman tümenlerinden bir kısmı Kızıltaş Deresi boyunca batıya doğru gitmeye başlamış iken dün yapılan muharebe sırasında öğleye doğru geriye dönerek muharebeye katılmıştı. Kızıltaş Deresi Vadisi'nin kapalı olması nedeniyle geriye döndükleri anlaşılmıştı. Adatepe'den yöneltilen taarruzda 23'üncü Tümen güneyden, 3'üncü Tümen batıdan, 5'inci Tümen doğudan, 11'inci Tümen kuzeydoğudan, 16'ncı Tümen ile 61'inci Tümen kuzeyden kuşatarak taarruz etmişti. Taarruz edilen bölgede telsiz telgraf istasyonun bütün evrak ve araçları, birçok binek otomobil sadece 11'inci Tümen bölgesinde 25 top ele geçirilmiş ve ganimet miktarı fazla olduğundan miktarı tespit edilememişti. Yapılan gözlemlere göre düşman birliklerinin tamamen karmakarışık bir hale geldiği ve erlerin dağınık bir halde dağlara kaçarak yüzlercesinin teslim olmaya başladığı ve toplandıkları bilgisi alınmıştı. Esir subayların ifadesine göre; taarruz edilen bölge içerisinde 1'inci ve 2'nci Kolordu Komutanları General Trikopis ve General Diyenis de bulunuyormuş ve 5'inci, 9'uncu 12'nci Tümenlerle 4'üncü Tümenden bir alay bulunuyormuş. 9'uncu Tümenin iki alayının dünkü muharebeyi icra ettiği ve diğer erlerinin muharebe edemeyecek kadar dağınık oldukları topçu ve piyade cephanelerinin çok az ve ekmeklerinin hiç bulunmadığını esirler ifade etmişti. 2) 30 Ağustos 1922'de 15'inci Tümen karşısında Düzlüce

[45] *ATBD*, S. 136, Belge No. 75, s. 230.

batısında direnen düşman 7'nci Tümen olduğu Türk birliklerinin taarruzundaki ısrarı üzerine bütün mevzilerden uzaklaştırılmıştı. 14'üncü Tümenin bir alayının da katılımıyla gece icra edilen hücum sonucunda Kaplangı dağı gece yarısı geri alınmıştı. 6'ncı Tümen cephesinde Yenice-Şabanköy Deresi batısındaki tahkimatta yerleşmiş olan 2'nci Tümenin iki alayıyla sabaha kadar muharebe devam etmiş ve Türk birlikleri düşmana yakın mesafeye kadar yaklaşmıştı. 14'üncü ve 7'nci Tümenler karşısında Kaplangı Dağı batı yamaçlarında görülen iki tümen düşman kuvveti İslamköyü ve batıya doğru, 6'ncı Tümen karşısındaki düşman da Hasköy istikametinde geri çekilmeye başlamıştı. Muharebe teması muhafaza ve şiddetle takip emrini almış olan kolordular taarruza devam etmekteydi.[46]

2'nci Ordu Komutanlığının 31 Ağustos 1922 günü saat 17.30'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1) 30 Ağustos 1922 akşamı hava kararıncaya kadar 41'inci Tümen cephesinde aralıklı olarak ateş devam etmiş, 30 Ağustos gecesi avcı hatlarından düşman siperlerine sevk edilen postalarla muharebe teması sağlanmıştı. Porsuk Müfrezesinin taarruzunda, düşman Sarıkavakça Dağı'ndaki mevziinde iki piyade taburu ve ikisi obüs olmak üzere yedi topla direnmiş ve mevzi ele geçirilememişti. Porsuk kuzeyinde 30 Ağustos 1922 günü yapılan keşif ve gözetlemede biri dört diğeri üç buçuk kilometre derinliğinde kuvveti belirlenemeyen iki düşman yürüyüş kolunun saat 10.00'da kolbaşısı ile İmşehir'den geçerek Eskişehir istikametine gittiği ve Porsuk Müfrezesi karşısındaki düşman cephesiyle Seyidgazi'den Eskişehir istikametine büyük ölçüde düşman nakliyatının olduğu tespit edilmişti. Kırgız Dağı'nda düşmanın bir taburu ile bir süvari alayının ve 41'inci Tümen cephesinde ise iki piyade alayının mevcut olduğu bildirilmişti. 2) Müretteb Süvari Tümeninin ile telsiz irtibatı sağlanamadığından raporu alınamamıştı. 3) 3'üncü Kolordu karargahı ile 1'inci Tümen Kütahya'ya hareket etmişti. 4) 6'ncı Kolordu birlikleri 30 Ağustos gecesine kadar düşmanı Kızıltaş Vadisi'nde sıkıştırmış ve şiddetli muharebe ile alıkoymuş, gece de küçük ölçekli baskınlar icra etmiş

[46] *ATBD*, S. 136, Belge No. 78, s. 239-240.

ancak gece karanlığından yaralanan düşmanın canlı bölümü kısmen vadi ve kısımları boyunca geri çekilmiş ve kaçmışlar ve kısmen de dağlara doğru dağılmışlardı. Birkaç tümenin bölümlerinden oluşan bu düşman birlikleri çeşitli malzemelerini muharebe meydanı olan birkaç kilometrelik geniş bir alanda bırakmışlardı.[47] Bu malzemeler arasında çok sayıda top, araba, silah ve mühimmat bulunmaktaydı. Kolordu, kendi muharebe sahasında bulunan bu ganimetleri özel bir müfreze ile toplama ve muhafaza etme emrini almıştı. Bu sabah gündoğumuyla birlikte düşmanın en geri kalan kısmı top atışı menzili dahilinde ve en ileri Türk birliklerinin altında görülmüş ve kolordu 16'ncı Tümeniyle Kızıltaş Vadisi içerisinden ve 17'nci Tümeniyle bunun kuzeyinden ve sırtlar üzerinden batıya hareket ve düşmanı takibe başlamış, 61'inci Tümenin de ikinci hatta ilerlemesi kararlaştırılmıştı. 5) 6'ncı Kolordunun bu düzeni nedeniyle batıya hareketi sırasında Kızıltaş Vadisi'nin günetinde bulunan dağlar, düşman askerleri ile dolu olduğından Kolordunun bu nedenle yan tarafını tutatacak asker çıkarması emredilmişti. Bu düzenlemenin etkili ve yeterli olabilmesi ve bu dağların tamamiyle taranması için dağların güneyinde bulunan 4'üncü Kolordu tarafından icra edilmesine yönelik emir verilmesi talep edilmişti.[48]

1'inci Ordu Komutanlığının Batı Cephesi Komutanlığına verdiği 31 Ağustos 1922 tarihli akşam Harp Raporu'na göre; 1) 4'üncü Kolordu Cephesinde: Zayıf müfrezelerle muharebe meydanının temizlenmesi ve birliklerin düzenlenmesi ile meşgul olunmuştu. Esir edilen 2'nci düşman kolordusu levazım başkanı, 1'inci ve 2'inci Kolordu Komutanları General Trikopis ve General Diyenis'in 30 Ağustos 1922 günü Türk taarruzunun akşamüstü şiddetlendiği sırada intihar ettiğini duyduğunu söylemişti. Ele geçirilen top ve malzeme çok fazla olduğundan miktarı henüz tespit edilememişti. Dün akşamdan beri Ordu karargahına gelen esir sayısı bir albay, bir binbaşı olmak üzere 25 subay ve 254 erdi. 2) 5'inci Kolordu 31 Ağustos 1922'de düşmanın Çalköy bölgesinden kurtulup Kızıltaş Vadisi boyunca çekilen kuvvetlerini himaye etmek için düşman 30 Ağustos

[47] *ATBD*, S. 136, Belge No. 80, s. 245.
[48] *ATBD*, S. 136, Belge No. 80, s. 246.

1922'de Belova Gediği kuzeyindeki Saraycık Köyü'nü işgal etmiş ve bunun himayesinde bir kısım kuvvetini Belova Gediğinden Murad Çayı'na geçirmişti. Saraycık bölgesinde bulunan 14'üncü Süvari Tümeni bu köye taarruz ederek düşmana çok sayıda kayıp verdirmişti. Düşman, çok sayıda ganimet ve araba bırakmıştı. 2'nci Süvari Tümeni de Belova Gediği'nin batısında Armudlu Gediği'nden ve 1'inci Süvari Tümeni Cebrail güneyinde Asar Gediği'nden Murad Çayı'ndan geri çekilen düşmana taarruz için sek edilmişti. Bu tümenlerin muharebeleri sonucu hakkında henüz bir bilgi alınamamıştı. Süvari Kolordusunun Sahra Topçu Taburu bir süvari alayı ile Çavdarhisar-Efendiköprüsü üzerinden Gediz istikametine yönlendirilmişti. 3) 1'inci Kolordu cephesinde: Sabah saat 09.00'a kadar Kaplangı Dağı'nda ve Yenice batısında düşman direnmiş Türk birliklerinin taarruzu sonrası düzensiz halde batıya doğru geri çekilmeye başlamış, daha sonra iki yürüyüş kolu teşkil ederek biri Derbend-Karlık, diğeri Gedikler-Çarık Köyü istikametini takip etmişti. Her iki yürüyüş kolonun kuvveti yaklaşık üç tümen kadardı. Bu yürüyüş kolunun kol sonu saat 03.30'da Derbend'i geçmişti. 30 Ağustos 1922 gecesi Düzlüce batısında 15'inci Tümen tarafından uzaklaştırılan düşmanın 7'nci Tümeni kuzeye doğru dağlara yayılmış ve ve bu tümenden üç top ve bir albay ile çok sayıda esir ele geçirilmişti.[49] 4) 31 Ağustos 1922 akşam kolorduların durumu ise şöyleydi. 4'üncü Kolordu: 3'üncü Tümen Adatepe batısında Yeniköy civarında, 5'inci Tümen Adatepe doğusunda, 11'inci Tümen Çalköy civarında, 23'üncü Tümen Adatepe güneyinde, 12'nci Tümen Arpalı civarında, Kolordu karagahı Arpalı'daydı. 1'inci Kolordu: 15'inci Tümen öncü birlikleri Kuşdemir'de diğer bütün kısımları Kuşdemir ile Hatibler arasında, 14'üncü Tümen Derbend civarında, 57'nci Tümen Gedikler civarında, 6'ncı Tümen Kızılcasöğüd civarında, Kolordu karargahı İslamköy'ündeydi. 2'nci Kolordu: 8'inci Tümen Banaz'da, 4'üncü Tümen İslamköy'ünde, 7'nci Tümen Gümele'de, Kolordu karagahı İslamköy'ünde, 5'inci Kolordunun akşam durumu hakkında bir rapor alınamamıştı. 5) Menderes Mıntıkası Komutanlığından 31 Ağustos

[49] *ATBD*, S. 136, Belge No. 81 (1), s. 248.

1922 tarihine kadar alınan raporlar ise; Çivril bölgesinde: Düşman, Menderes kenarındaki bütün karakollarını 30 Ağustos 1922'de tahliye ederek Çivril istikametine çekilmiş, Çivril Hükümet Konağı ve demiryolu istasyonunu yakmıştı. Çivril Türk kuvvetlerince ele geçirilmişti. Çivril'den geri çekilen düşman Uşak yönünde çekilmekteydi. Süller bölgesinde: Düşman Şeyhelvan Dağı'nı tahliye etmiş, 30 Ağustos 1922'de Kavaklıköy, Şeyhelvani Süller 1'inci Ordu tarafından işgal edilmiş ve düşman Dumanlı köyü sırtlarına kadar takip edilmişti.[50] Saray bölgesinde: Düşmanın tahliye ettiği Çubuk ve Bucak köyleri 30 Ağustos 1922'de ele geçirilmiş, Burhaniye Ser Köprüsü'nde keşif kolları düşman ateşine maruz kalmıştı. Aydın'ın Beyköy civarındaki 150 metre uzunluğundaki demiryolu köprüsü tahrip edilmiş, telgraf hatları ayrılmıştı. 6) 4'üncü Kolordu Komutanlığının 31 Ağustos 1922 günü saat 11.00'dan sora alınan raporuna göre; Kızıldağ istikametine gönderilen keşif kolları, firar eden düşman yürüyüş kolunun sonunun 31 Ağustos 1922 günü saat 11.40'tan önce Oysu'dan geçtiğini tespit etmişti. İki tümen düşman tümeni Saraycık yönünde geri çekilmişti. Bugün Adatepe meydan muharebesi bölgesinde icra edilen arama tarama faaliyetlerinde düşmanın bıraktığı silah, mühimmat, malzeme ve teçhizat kısa zamanda toplatılıp ve tespit edilemeyecek derecede dağınık olduğu görülmüştü. Bu bölgede, 64 adet top, 10 adet ağır makineli tüfek, 100 adet otomatik tüfek, 42 adet kamyon, 17 adet sıhhiye aracı toplandı. Ayrıca 10 subay, 138 er esir alınmıştı.[51]

2'nci Ordu Komutanlığının 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 21.30'da Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre; 1) Porsuk bölgesinde: Porsuk kuzey ve güneyinde karşılıklı top ve piyade atışları yapılmıştı. Porsuk müfrezesinin raporuna göre, Kırgız kuzeyinde bir tabur piyade, süvari bölüğü, Sarısu ile Seyid Suyu arasında bir piyade taburu, iki süvari bölüğü ve iki dağ topu, Sarıkavakça'da iki tabur piyade ve sekiz top tespit edilmişti. 2) 41'inci cephesinde: Düşmanın sıkıştırılmasına devam edilmiş, cephede bir değişiklik olmamıştı. Saat 08.00'da bir tabur kadar

[50] *ATBD*, S. 136, Belge No. 81 (1), s. 249.
[51] *ATBD*, S. 136, Belge No. 81 (1), s. 250.

düşman piyadesi Kırgız Dağı kuzeydoğusundan Üryanbaba ve Seyidgazi istikametine gitmişti.[52]

1'inci Ordu Komutanlığının 1 Eylül 1922 tarihinde saat 12.00'da Batı Cephesi Komutanlığına verdiği Harp Raporu'na göre; 1) 1'inci Kolordu cephesinde: İki yürüyüş kolu ile Uşak istikametinden çekilen düşman ile hangi hatta karşılacağının tespiti amacıyla gönderilen keşif birliklerinden bilgi alınamamıştı. Tümenler saat 07.00'dan önce Uşak yönünde yürüyüşe başlamıştı. 15'inci Tümenin 30 Ağustos 1922 gecesi Düzlüce batısında mağlup edip kuzeye uzaklaştırdığı 7'nci Tümeninden alınan esir ve ganimet miktarı bir albay, birkaç subay ve astsubay, bir isithkam yüzbaşısı, bir doktor, 183 er, 100 hayvan, 3 dağ topu ve çok sayıda malzeme ve teçhizattı. Kaplangı'da çok sayıda makineli tüfek, cephane, biri doktor olmak üzere 20 er esir alınmıştı. 6'ncı Tümen cephesinde debomba, 4 adet obüs ele geçirilmişti. Uşak istikametinde çekilen düşman güzargah boyunca köyleri yakmıştı. 2) 1'inci, 2'nci ve 4'üncü Kolordular Ordu emri gereği yürüyüş halindeydi. 3) 5'inci Kolordu bölgesinde, Belova Gediği'ne iki tümen tarafından yapılan taarruzda düşmana çok sayıda zayiat verdirilmiş, düşman otomobillerini yakmaya ve havan toplarını tahrip etmeye mecbur bırakılmıştı. 1'inci Tümen kolbaşısı Yağmurlar'a ulaşmıştı. 4) 3'üncü Süvari Tümeninden alınan 28 Ağustos 1922 tarihli rapora göre; 27 Ağustos 1922 günü gece Alhanlar'ın batısındaki Çakaldamları civarında bulunan demiryolu köprüsünü tahrip etmek için giden müfreze ile düşmanın köprü muhafızları arasında çıkan çatışmada düşman imha edilmiş, telgraf, telefon hatları ile demiryolu hattı iki noktadan tahrip edilmiş ancak köprü tahrip edilememişti. Düşmanın Çakaldamları bölgesine Uşak'tan getirdiği bir taburla bir makineli tüfek ve süvari bölüğüyle Tümen arasında yapılan muharebede düşmana çok sayıda kayıp verdirilmiş fakat düşmanın Tümenin geri bölgesine gönderdiği kuvvetin etkisiyle muharebe kesilerek Tümen Taşköy'ün 4 km. batısındaki sırtlara çekilmişti. 4) Menderes bölgesinde: 59'ncu Alay Komutanlığındsan alınan rapora göre; 59'uncu Alay 30 Ağustos 1922 günü gece Boğaz'da bulunan

[52] *ATBD*, S. 136, Belge No. 82, s. 254.

6'ncı Tümen Hücum Taburuyla irtibat sağlamış ve geceyi Bedirler[53] civarında geçirmişti. Yapılan keşiflere göre Çal yönünden geri çekilen düşman kuvvetlerinin Kırkyaran, Hosköy ve Çivril'den geri çekilen bölümünün Bedirler, Toraklı yolunu takip ettiği tespit edilmişti.[54]

2'nci Ordu Komutanlığının 1 Eylül 1922 günü saat 17.30'da Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı Harp Raporu'na göre; 1) Porsuk Müfrezesi ile 41'inci Tümen harekatına dair yeni bir bilgi alınamamıştı. 2) 31 Ağustos 1922 günü Porsuk boyunca batıya hareket ederken Türk birliklerinin ateşiyle alıkonulan ve ateş ve süngü hücumuyla imha edilen düşmanın müstakil tümeninin 51'inci ve 53'üncü Alayları gece dağınık halde Kütahya'ya uğramadan Gediz Caddesi üzerinden geri çekilmişti. Düşman Porsuk boyunda erzak yüklü halk arabalarından oluşan ağırlıklarını[55] bırakmıştı. 1'inci Tümen'in öncü alayına bu kafileyi ele geçirme ve o bölgedeki düşmanı imha etme görevi verilmişti. 1 Eylül 1922 günü saat 11.20'de 1'inci Tümen Kütahya kasabasına girmiş, uzun bir mola verdikten sonra kuzeye hareket etmeyi planlamıştı. Müretteb Süvari Tümeni düşman kuvvetlerinin geri çekilme hattını ayırmak amacıyla Kütahya'dan İnönü istikametine ilerlemiş, iki subay ve kırk er esir alınmıştı. 3) 6'ncı Kolordudan henüz öğle raporu alınamamıştı. Bu Kolordu aldığı emir gereği Murad çayı Vadisi ve her iki tarafındaki dağlarda geri çekilen düşmanı takip edecekti.[56]

2. Takip Harekatı[57]

1'inci Ordu Komutanlığının 7 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'na göre; 1) 1'inci Kolordu cephesinde: 15'inci Tümen subay keşif kolunun saat 06.00'da yazdığı rapora göre; 14'üncü Süvari Tümeninin 6 Eylül 1922 gecesini Bintepeler doğusundaki en yüksek tepede geçirdiği ve Bintepeler'de düşman bulunmadığı, 1'inci Süvari

[53] *ATBD*, S. 136, Belge No. 87, s. 269.

[54] *ATBD*, S. 136, Belge No. 87, s. 270.

[55] Bir ordunun cephane, giyecek, yiyecek gibi seferdeki donatım malzemesi, teçhizat.

[56] *ATBD*, S. 136, Belge No. 89, s. 275.

[57] Kemal Niş ve Reşat Söker, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, C. II, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Tümeninin Karayahşi ve Sard istasyonunda, 2'nci Tümeninin Ahmetli civarında bulunduğu ve süvarilerin hareket emri aldıkları bildirilmişti. Hacıalan yönüne gönderilen keşif kolununda düşmanla temas etmediği bildirilmişti. 2) 5'inci Kolordu Komutanlığının 7 Eylül 1922 ve saat 02.00'da verdiği rapora göre; Bintepeler-Sartkale hattında dün Süvari Kolordu ile muharebe eden düşmanın bir tümen kadar kuvvetiyle Bintepeler-Belenköy ve diğer tümeniyle Sartkale-Ahmetli üzerinden batıya doğru geri çekildiği bildirilmişti. 5'inci Kolordu Muhafız Bölüğü Sartkale ve Afyon muharebelerinde esir alınan az sayıda erler ile Alaşehir'de düşmanın alıp götürdüğü eşraf ve kadınları kurtarmıştı. Kolordu bugün Hacırahmanlı-Saruhanlı-Mütevelli hattına yaklaşacağı bildirilmişti. 3) Süvari Kolordusunun bir tümeni kuzeydoğudan gelerek Salihli kuzey tarafını işgal etmiş, kasabadaki zayıf düşman kuvvetleriyle çarpışmaya başlamış, bu sırada Alaşehir yönünden trenle bir tabur kadar düşman kuvveti Salihli İstasyonu'na gelerek süvarilerle top atışlarıyla çatışmaya girmesi üzerine süvariler Salihli'de çatışmayı kesmiş ve kuzey yönüne çekilmişti.[58] Bu durumdan faydalanan düşman Salihli'yi tamamen yakmıştı. 7'nci Süvari Bölüğü 6 Eylül 1922 tarihinde öğleden sonra Salihli'yi ele geçirmişti. 4) Menderes bölgesi Buladan mıntıkasında bulunan düşman 31'inci Alayı tamamen bu bölgeden çekilmişti. Buladan mıntıkasında yapılan araştırmada 100 adet cephanesiyle birlikte iki obüs, üç muhasara topu tespit edilmişti. Düşman çekilirken beraberinde götürdüğü cephaneyi Derbent Boğazı'nda yakmıştı. 3'üncü Süvari Tümeni Buladan batısında Alandiz Yaylası'ndan kuzeybatı istikametine ilerlemekteydi. Düşmanın bir bölük piyade ve bir bölük süvari birliğiyle 200 kadar deve ile karışık bir halde Çiftlik mıntıkasından Nazilli yönüne çekildiği tespit edilmişti. Söke bölgesinde düşmanın Aydın-Söke arasındaki demiryolu hattını tamir ettiği görülmüştü. 5) Gördes'te düşmanın kaçtığı ve halktan istenilen

[58] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD),* Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları Yıl: 43, S. 98, (Haziran 1994), Belge No: 2643, s. 43.

yere harekete hazır 200 kadar gönüllünün hazır bulunduğu kaymakamlıktan bildirilmişti.[59]

Batı Cephesi Komutanlığının Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 7 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'na göre; 1) 3'üncü Kolordu bölgesinden rapor alınamamıştı. 18'inci Tümen Komutanlığından alınan raporda Yenişehir kasabasının 6 Eylül 1922 günü saat 13.00'da işgal edildiği bildirilmişti. 2) 2'nci Ordu cephesinde: 6'ncı Kolordu karargahını Çayköyü'ne, 16'ncı Tümen Emirli ve batısına, 17'nci Tümen Halebler ve batısına, 61'inci Tümen Çayköyü'ne gelmişti. 3) 1'inci Ordu cephesinde: Düşmanın daha önce tahkim ettiği Mersindere doğusunda Sart İstasyonu-Karayahşi-Bintepeler-Marmara Gölü hattını tutarak Türk süvari yürüyüş kollarına üç batarya ile şiddetli ateş açtığı ve yürüyüş kollarını durdurduğu bildirilmişti. Kolordu, düşman bu hattan gece çekilmediği takdirde Marmara-Saruhanlı-Manisa isitkametinde hareket edeceğini bildirmiş ve Kolorduya Karabağcı üzerinden Turgutlu batısında Karaoğlanlı mıntıkasına giderek düşmanın geri çekilmesini önlemek görevi verilmişti. Düşman Salihli kasabasını ve civarındaki köyleri tamamen yakmıştı. Dereköy İstasyonu'nda birisi sağlam 16 otomobil, depolarda da oldukça fazla miktarda arpa ele geçirilmişti. Düşman Takmaklı ile Salihli arasındaki yollarda 33 kamyon ve iki binek otomobili yakarak bırakmıştı. Salihli civarındaki bağlarda bir top, Salihli ile Manomak arasında dört top çeken römork bırakmış ve güzergah boyunca çok sayıda top ve piyade cephanesi saçılmıştı. 1'inci Ordu'nun taarruzun ilk gününden 7 Eylül 1922 tarihine kadar düşmandan ele geçirdiği top adedi 170'e çıkmıştı.[60] 1'inci Kolordu karargahı Salihli'de, 15'inci Tümen Taytan ve Salihli kuzeyinde, 6'ncı Tümen Karaoğlan batısında, 57'nci Tümen Durasallı-Manavlı mıntıkasında, 14'üncü Tümen Küçük, 2'nci Kolordu Büyükbenli'de, 7'nci Tümen Yenipazar'da, 8'inci Tümen Yeniköy'de, 4'üncü Tümen Manomak civarında, 3'üncü Tümen Dereköy'de, 4'üncü Kolordu Alaşehir civarındaydı. Cephe karargahı Salihli'deydi.[61]

[59] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2643, s. 44.
[60] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2646, s. 54.
[61] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2646, s. 55.

Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına göderdiği 8 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'na göre; 1) Kocaeli Grubundan ve Bursa istikametinde düşmanı takip eden birliklerden yeni bir bilgi alınmamıştı. 2) Demirci ve Gördes çevresinde faaliyet icra eden müfrezeleden alınan bilgilerde; düşman 30 Ağustos'ta Demirci ve Gördes, 31 Ağustos'ta Yeniköy, Çorum, Simav, 3 Eylül'de Bigadiç ve Sındırgı'yı tahliye etmiş ve buraları Türk müfrezeleri tarafından olaysız bir şekilde işgal edilmişti. Müfrezler düşmanı sıkıştırarak ve geri bölgelerine sarkarak hatlarını kesmekteydi. 3) İzmir'e doğru çekilen düşmanı takip eden birlikler Akhisar-Manisa-Turgutlu hattına karşı ilerlemişti. 4) Menderes Grubundan alınan raporda Nazilli mıntıkasında düşman bulunmadığı bildirilmişti. 5) Düşman geri çekilme esnasında büyük derecede yangın çıkarmış, ırza geçmiş, katliam yapmıştı.[62]

1'inci Ordu Komutanlığının 8 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'na göre; 1) 1'inci ve 2'nci Kolordu atlı takip kollarının takip harekatı saat 20.00'a kadar devam etmişti. 2) 5'inci Kolorduda alınan raporlara göre düşmanın bir kısmı Manisa Nif İstikametine çekilmiş, bu şehirleri yakmış, halkı öldürmüştü. Süvari Kolordusu Manisa İstasyonu civarında yerleşen düşmanın iki bölük kadar piyade birliğine hücum ederek tamamen kılıçtan geçirmiş ve kırk esir almıştı. Nif istikametine çekilen üç taburdan oluşan düşman birlikleri 7 Eylül 1922 tarihinde geceyi Nif'in sekiz kilometre kuzeyinde Anbarkovak Köyü'de geçirmiş saat 09.00'da Nif yoluyla dağınık bir halde geri çekilmişti. 3) 3'üncü Süvari Tümeni'nin 6 Eylül 1922'de saat 10.00'da Bayındır'ı işgal ettiği ve Torbalı istikametine geri çekilen düşman birlikleriyle Türk akıncıları arasında Kızrek Çayı civarında muharebenin devam ettiği ve Tümen'in Torbalı yönünde ileri harekata başlayacağı bildirilmişti.[63] 5) Kolorduların takip kollarının, 9 Eylül 1922'de Manisa, Nif üzerinden İzmir istikametine keşif taarruzu yapmaları ve fazla direnişle karşılamazsalar 5'inci Kolordu 3'üncü Süvari Tümeniyle irtibatta bulunarak İzmir'e girmeleri emredilmişti.

[62] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2649, s. 65.
[63] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2652, s. 74.

2'nci Ordu birlikleriyle irtibat sağlanmış ve karargahı Elmalı Köyü'ne ulaşmıştı.[64]

1'inci Ordu Komutanlığının 9 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'na göre; 1) 1'inci Kolordu Komutanlığının raporunda; düşmanın Keçili batısındaki Hacılar Köyü'nün kuzeyindeki sırtları işgal ettiği, 2'nci Süvari Tümeni'nin bu düşmala muharebeye giriştiği, 1'inci Süvari Tümeni'nin de 2'nci Tümen'i takip ederek yürüyüşte olduğu ve kuzeyden Menemen istikametinde yürüyüşte olan 14'üncü Süvari Tümeni'nin yalnız bırakılmaması için takip kollarının Menemen istikametinde yürüyüşe geçtiği bildirilmişti. 1'inci Kolordu 2'nci Ordu ile bağlantı kurmuş ve 2'nci Ordu'nun 16'ncı Tümeni'yle Marmara kuzeyinde Taşkuyucak, Delibeyli mıntıkasına, 17'nci Tümeni'yle Dereköy, Tatarocağı, Kestel mıntıkasına, 61'inci Tümeni'yle Adala'ya ulaşacağı ve süvarilerin Akhisar-Mütevelli hattına doğru keşif yapacağı anlaşılmıştı. 2) 2'nci Kolordu takip kollarının raporunda; Nif'in doğu sırtlarında düşmana yaklaşılmış ve taarruz edilmiş, Nif'in 5 km. kuzeyinden bir alay düşman piyadesinin İzmir istikametine çekildikleri görülmüştü. Nif kasabası saat 06.30'da düşmanın yakmasına meydan verilmeden işgal edilmiş ancak civar köylerden bazılarını yakmış ve halkı şehit etmişti. 3) 4'üncü Kolordu 9 Eylül 1922'de saat 02.00'da Ahmetli civarındaki ikamet bölgesine ulaşmış, Tümenlerin öğleden sonra Irlamaz Çayı'na kadar yürüyüş yapmaları emredilmişti. 4) Menderes Müfrezesinden alınan raporlara göre; düşman Nazilli'yi yakmış ancak Türk birlikleri çarpışarak şehre girmiş, yangının yayılmasını önlemiş ve çok sayıda mühimmat ele geçirmişti.[65] Adca ve Sultanhisar nahiyeleri, Kuyucak ve Ortakçı köyleri düşman işgalinden kurtarılmış, bir ağır sahra topu ile çok sayıda malzeme ele geçirilmişti 6 Eylül 1922 sabahı düşman Söke'yi tahliye etmiş ve kasaba Türk birlikleri tarafından işgal edilmişti. Düşman Nazilli ve diğer yerlerden çekilirken Müslüman halka katliam ve yağma gibi mezalim yapmıştı.[66]

[64] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2652, s. 75.
[65] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2656, s. 85.
[66] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2656, s. 85.

Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına gönderdiği 9 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'na göre; 1) Kocaeli bölgesinde 7 Eylül 1922 tarihinde gün batımına kadar devam eden muharebe sonucunda Türk birlikleri Yalova bölgesindeki Pazar Köyü'nün güneybatı sırtlarından düşmanı geri püskürtmüştü. Bursa yönünde yürüyüş yapan birlikler Aksu, Kestil hazırlanmış mevziisinin ileri mevzilerini işgal etmiş, düşmanın ağırlıklarını ve ağır toplarını Bursa'ya naklettiği haberi alınmıştı. 2) 3 Eylül 1922'de Sındırgı ve Bigadiç'ten çekilen düşman Balıkesir istikametinde takip edilmiş, Balıkesir ovasına hakim noktalar ele geçirilmişti. Bu bölgedeki Türk müfrezeleri Balat- Akhisar-Kırkağaç istikametinde ilerlelmekteydi. 3) İzmir istikametinde yürüyen Türk kuvvetleri ileri harekata devam ederek Turgutlu'yu diğer bir kol ile de Ödemiş'i işgal etmişti. 4) Düşman tahribata ve mezalime devam etmekteydi.[67]

1'inci Ordu Komutanlığının 12 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'na göre; 1) 5'inci Kolordu bölgesinde 2'nci Kolordu Takip Müfrezeleri Komutanlığının 12 Eylül 1922 tarih ve saat 10.30'da verilen raporunda; 20 bin kadar düşman askerinin Çeşme istikametine çekildiği ve 11 Eylül 1922 tarihinde akşam son kademesiyle Urla'da bulundukları bildirilmişti. Demircili Limanı istikametine gönderilen süvari bölüğü düşman keşif kolu ile çarpışarak geri püskürtmüştü. Çalıköy civarında düşman harp gemileriyle Bademli'deki Türk bataryası arasında karşılıklı ateş edilmiş, düşman gemileri batıya doğru uzaklaştırılmıştı. Kılkış zırhlısı olduğu tahmin edilen bir zırhlı ile bir torpido ve bir gambotun Simik Adalarına doğru ve kalan üç torpidonun da çeşitli istikametlere doğru uzaklaştığı görülmüştü. Düşman gemileri Yenikale ile Kilizman arasındaki yola, Kilise Yorgiyo, Hamidiye Çitliği ve Kilizman İskelesi civarına ateş etmekte ve yoldan faydalanmaya engel olmaktaydı. Sığırcık limanından küçük gemiler ile bindirildiği ve büyük kısmını Çeşme'den bindirildiği anlaşılmıştı. Düşman artçı kolu Bağcılar Dağı 720 Rakımlı Tepe'deydi. 2) 1'inci Kolordu bölgesinde 57'nci Tümen dağ yolu ile 11 Eylül 1922 günü akşamı Hamidiye Çiftliği güneyinde Peyamlı'ya

[67] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2659, s. 96.

ulaşmıştı. 15'inci Tümen Seydiköy civarında, 3'üncü Süvari Tümeni tarafından toplanan 630 adet piyade tüfeği, 3 adet ağır makineli tüfek ve 200 adet kasaturayı teslim almıştı. 3) 4'üncü Kolordu bölgesinde önemli bir olay yoktu. Birlikler ikamet bölgelerinde eksikliklerini tamamlamakla meşguldü.[68] 4) 1'inci Kolordu: 57'nci Tümen Peyamlı'da ve diğer tümenler eski mevkiilerinde, 2'nci ve 4'üncü Kolorduların durumunda bir değişiklik yoktu. 5'inci Kolordu: 1'inci Tümen Urla ve civarında, 14'üncü Tümen Kuşçular, Sarıdallar, 3'üncü Tümen Urla güneybatısında Bağcılar'daydı. Kolordu yarın Bağcılar Dağı'na 57'nci Tümen'in katılımıyla taarruz edecekti. 2'nci Süvari Tümeni Karşıyaka iskelesi civarında Papaz Köyü'ndeydi.[69]

Batı Cephesi Komutanlığının Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 17 Eylül 1922 Tarihli Harp Raporu'na göre; 1) 2'nci Ordu bölgesinde: Demirci Kaymakamlığından alınan rapora göre 17 Eylül 1922 tarihinde öğleden sonra Bandırma ele geçirilmişti. 16 Eylül 1922'de sabah Balıkesir yönüne hareket eden 6'ncı Kolordu bu akşam Kargalı ve Kurudere mevkiilerine 61'inci Tümen Bigadiç'e, 41'inci Tümen Kelme'ye ulaşacaktı. 2'nci Ordu karargahı 17 Eylül 1922 tarihinde gece Balıkesir'de bulunacaktı. Manisa-Akhisar-Soma-Balıkesir arasında biri telefon ve diğeri telgrafa mahsus olmak üzere iki muhabere hattı düzenlenmiş ve Akhisar, Soma, Balıkesir ve Kırkağaç'da telgraf ve telefon merkezleri açılmıştı. 3'üncü Kolordu'dan haber alınamamıştı. 2) 1'inci Ordu bölgesinde: Kırkağaç-Soma bölgesine nakledilecek olan 4'üncü Kolordu 16 Eylül 1922 tarihinde Manisa'dan hareket etmişti. Kolordu bu akşam; 23'üncü Tümen'le Akhisar kuzeybatısında Sünnetçi-Yatağan-Çobanhasan, 5'inci Tümen ile Akhisar güney batısında Kösekaya-Yenişehir-İstasyon, 12'nci Tümen ile Kayaşçılar-Yobaz harmanı-Yakup Bey ve 11'inci Tümen ile Kınık-Kocaömerli bölgesinde ve karargahıyla Hamidiye'de bulunacaktı. 2'nci Kolordu bögesinde: 2'nci Süvari Tümeni'nden rapor alınamamıştı. 1'inci Kolordu bölgesinde Buca civarında çeşitli cins 161 adet tüfek ve 4 sandık cephane toplanmıştı. 5'inci Kolordu bölgesinde 15 Eylül 1922 gecesi

[68] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2664, s. 110.
[69] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2664, s. 111.

57'nci Tümen hücum taburunun katılımıyla Alaçatı batı sırtlarındaki düşmana yapılan taarruzda düşman mevziileri ele geçirilmiş ve düşman askerleri gemilere iltica etmişti.[70] Düşman donanmasının bütün gece Alaçatı ile Çeşme arasındaki bölgeyi ateş altına almasına rağmen sabah erkenden 3'üncü Süvari Tümeni Çeşme kasabasına ulaşmıştı. Düşman, Çeşme yolu üzerinde çok sayıda otomobillerini tahrip etmiş, dolu cephane arabalarını, binlerce at ve katırı bırakmaya mecbur edilmişti. Urla-Çeşme bölgesinde 57'nci tümen bırakılarak 5'inci Kolordu 19 Eylül 1922 tarihinde İzmir güneyinde Paradisu-Seydiköy-Balçova bölgesinde toplanacaktı.[71]

Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen 26 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'nun içeriğinde Batı Cephesi Komutanlığı bağlısı birliklerinin 6 Eylül 1922 tarihine kadar durumları hakkında bilgileri içermekteydi.

SONUÇ

Türk ordusunun askeri stratejisi, Yunan ordusunun imha edilmesiydi. Yunan ordusuna karşı taarruz harekatı ile birlikte hareket serbestisine sahip olmak emniyet sağlamak için Yunan ordusunun tekrar taarruz etmesini önlemek gerekmekteydi. Cephe savunmasının direnme gücü, üstün güçteki topçu ateşlerinin desteğinde yapılan dar bir cephe üzerinde taarruz ile kırılması amaçlanmıştı. Düşmanın asıl kuvvetlerine darbe vurarak dengesinin bozulmasını ve geri çekilme yollarını keserek düşmanın imha edilmesi amaçlanmıştı.[72] Baskının amacı, düşmana beklemediği bir yerde ve zamanda ve beklenmeyen bir yöntemle darbe vurarak kesin sonucu sağlamaktır. Büyük Taarruz ve Takip Harekatı'nda hedef seçimi; manevraya ait tasarıda kuvvetlerin tertiplenmesi ve manevranın icra şekli, icra edilen hareketlerde muharebe alanı ve zaman dikkate alınarak kuvvetlerin hareket kabiliyetiyle uyumlu olmasına önem verilerek yapılmıştı.

[70] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2676, s. 150.
[71] *ATBD*, S. 98, Belge No. 2676, s. 151.
[72] Eslen, *age.*, s. 136.

Harbin sevk ve idareside tam bir uygunlukla harp planlarına bağlı olarak icra edilmişti.

26 Ağustos 1922 sabahı Afyon'dan başlatılan Büyük Taarruz harekatına Yunan ordusu hazırlıksız yakalanmıştı. Büyük Taarruz'da uygulanan harp prensibi de baskındı. Diğer harp prensibi sıklet merkezi ise Afyon'un güneyinde Meşecik sırtından Ahırdağı'na kadar olan bölge olmuştu. Taarruz tüm cephe hattı boyunca aynı anda başlamıştı. Süvari Kolordusu'nun Ahır dağlarında uzun yürüyüşlerinden sonra Yunan hatlarının gerisinde Sinanpaşa'ya sarkması ve buradaki muharebeleri Türk ordusunun Büyük Taarruz'da başarılarını hızlandırmıştı. 27 Ağustos 1922 sabahına kadar Büyük Taarruz, cephenin birçok noktasında aralıksız devam etmişti.[73] Taarruzun ilk gününde Afyon'un güneyinde Yunan asıl hatlarının ilk kısımları ele geçirilmiş ancak Yunanlıların mukabil taarruzlarıyla bir kısmı kaybedilmişti. 27 Ağustos'ta yapılan şiddetli taarruzlarla Yunanlılara bırakılmak zorunda kalınan tahkimatlar yeniden ele geçirilmiş, Yunan ordusu Dumlupınar istikametinde kaçmaya başlamıştı. Türk ordusu ise 27 Ağustos 1922'de Afyon'u Yunan işgalinden kurtarmıştı. Yunan kuvvetleri 28, 29 Ağustos tarihlerinde Türk ordusu tarafından yakından takip edilmişti. Yunanlıların 5 tümeni Dumlupınar'da Türk kuvvetleri kuşatma harekatı icra etmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa komutasında yürütülen Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusuna ağır zayiat verdirilmişti.[74] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın üstün sevk ve idare kabiliyeti sayesinde zafer kazanılmıştı.[75] Başkomutanlık Meydan Muharebesi'yle Yunan ordusunun en önemli bölümleri imha edilmişti. Yunan birlikleri dağınık şekilde geri çekilmeye başlamıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 1 Eylül'de Dumlupınar'dan Türk ordusuna yeni emrini vermişti: *"Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"*.[76] Başkomutan burada başarıdan faydalanmanın devamı olan

[73] Sadık Sarısaman - Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 9, S. XXV, Mart 2016, s. 305.

[74] Sarısaman ve Üçüncü, agm., s. 306.

[75] Fahri Belen, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 518.

[76] *ATBD*, S. 136, Belge No. 95-1, s. 291.

takip harekatının emrini veriyordu. Burada uygulanan harekat direk takiptir. Direk takipte amaç düşmanın serbest kalıp savunmaya geçmesini önlemek ve çok sayıda kayıp verdirmek için sürekli taarruz etmektir. Düşmana, kuvvetlerini savunma için toparlanma ve tertiplenme fırsatı verilmez. Teması kesmesine hiçbir şekilde izin verilmez.[77]

Başkomutanın bu emri ile uygulanan askeri strateji, Yunan ordusunu takip harekatı icra ederek imha etmekti. Uşak yönüne kaçan Yunan kuvvetlerini art arda yaptığı taarruzlarla imha etmişti. Kütahya, Uşak, Eskişehir Yunan işgallerinden kurtarılmıştı. 2 Eylül'de Yunanlıların 1'inci ve 2'nci Kolordu komutanları General Trikopis ve Diyenis ile bir tümen kumandanı ve kurmay subaylarının da bulunduğu yüzlerce subay ve binlerce askerinden oluşan bir Yunan birliği esir edilmişti. Böylece Yunan ordusunun emir-komuta düzeninin bozulması sağlanarak Yunan ordusunun dağınık kuvvetleri Türk birliklerinin yıldırım takibi neticesinde imha ve esir edilmişti. Manisa ve çevresinden sonra 9 Eylül'de Türk ordusunun süvarileri İzmir'i de Yunan işgalinden kurtarmıştı. Büyük Taarruz'un askeri safhası 18 Eylül 1922'de sona ermişti.[78] Yapılan taarruzla genel olarak; yarma, kuşatma manevra usulleri uygulanmış, devamında başarıdan faydalanma ile gelen takip harekatı ile düşman imha edilmiştir. İlk taarruz, baskın şeklinde düşmanın beklemediği sağ cephesine yani biraz zayıf tarafına yapılmış, düşman şaşırtılmış ve takviye almasına fırsat vermeden cephesi yarılmıştı. Bu harekatta, Yunan ordusunun bütünlüğünü parçalamak için Türk taarruz kuvvetleri Yunan mevzilerinde dar bir cephede gedik açmak ve meydana gelen gediği genişletmek için yarmadan faydalanmıştı. Bu manevra, Yunan kuvvetlerini ayırmış ve parça parça mağlup edilmelerine imkan sağlamıştı. Bu safhaların ardından başarıdan

[77] Erhan Türksoy, *Askeri ve Stratejik Açıdan Büyük Taaruz*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004, s. 112.

[78] Sarısaman - Üçüncü, agm., s. 307.

faydalanma gelmekteydi. Başarıdan faydalanma harekatı ve devamında takip harekatı ile sonuca ulaşılmıştır.[79]

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 43, S. 98, Haziran 1994.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 64, S. 136, Temmuz 2015.

2. Kitap ve Makaleler

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk,* C. II, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

Belen, Fahri, *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

Eslen, Nejat, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, Q-Matris Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Lykke, Arthur F., "Toward An Understanding of Military Strategy", chap. in *Military Strategy: Theory and Application*, Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, 1989.

Niş, Kemal ve Söker, Reşat, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, C. II, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Niş, Kemal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, 6. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Sarısaman, Sadık - Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 9, S. XXV, Mart 2016.

Türksoy, Erhan, *Askeri ve Stratejik Açıdan Büyük Taaruz*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004.

[79] Türksoy, *agt.*, s. 113-116.

Büyük Taarruz Harekâtının Zorlukları ve Muharebelere Etki Eden Faktörler

Levent ÜNAL*

GİRİŞ

Sakarya Muharebeleri sonucu Türk ordusu karşısında tutunamayan Yunan ordusu, Eskişehir ve Afyon hattına çekildi.[1] İki ordu da yorgundu, kayıpları ağırdı. Bu nedenle önce bir toparlanma safhası yaşandı, sonra da müteakip harekât için hazırlık faaliyetlerine girişildi.

Yaklaşık bir yıl süren hazırlık döneminde her iki taraf da faaliyetlerini başlıca üç alanda yoğunlaştırdı. Bunlar; diplomasi, siyasi ve askeri alanlar oldu.

Diplomasi alanında; Yunanistan, müttefiklerinin ve özellikle İngiltere'nin politik, askeri ve mali desteğini pekiştirme ve yeni destek paketleri almaya çalışırken Türk tarafı, yapacağı büyük çaplı harekâtı gizlemeye yönelik barış diplomasisi uyguladı. İtilaf Devletleri iş uzadıkça Anadolu sorununun çıkmaza gireceğini düşünerek Mart 1922'de ateşkes için arabuluculuk girişiminde bulundularsa da başarılı olamadılar.[2]

Siyasi alanda; Yunan Kralı ve Hükümeti içeride iktidarlarını, dışarıda saygınlıklarını ayakta tutabilmek için, askerlerin düşüncelerini dikkate almadan savaş çığırtkanlığını sürdürürken, Türk tarafında Meclis'te hükümete karşı muhalefet giderek sesini yükseltiyordu. Meclis'te yoğun tartışmaların geçtiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutan olarak Meclis'in yetkilerini kullanmasına imkân veren kanunun süresi uzatıldı.[3]

Askeri alanda; her iki taraf da kadro noksanlıklarını tamamlama yoluna giderken Yunan ordusu tahkimatın kuvvetlendirilmesi, Türk ordusu taarruz eğitimlerinin pekiştirilmesine özel önem veriyordu.

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi – Ankara.
unallevent11@gmail.com, lunal@baskent.edu.tr

[1] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* C.IV, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 47.

[2] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz,* ATASE Yayınları, Ankara 1992, s. 82.

[3] Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965),* Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s.189.

1.Muharebe Bölgesinin Özellikleri

Cephenin genişliği Eskişehir-Afyon hattı 120 km, Afyon-Ahırdağı arasında 40 km olmak üzere yaklaşık 160 km uzunluğundadır.

Derinliği Dumlupınar mevziine kadar 50 km civarındadır.

Arazi yapısı bakımından Eskişehir-Afyon arasındaki Batı Cephe hattı, Afyon-Ahırdağı arasındaki Güney Cephe hattına göre taarruza daha elverişlidir.

Hâkim araziler Batı Cephesi hattında; Türkmen Dağı, Beydağı ve Güzelimdağ, Güney Cephesi hattında; doğudan batıya Kurtkaya, Kaleciksivrisi, Erkmen Tepe, Belen Tepe, Tınaz Tepe, Kırcaaslan, Çiğil Tepe, Ahır Dağı, Toklu Sivrisi, daha güneyde Kocatepe, cephe hattının gerisinde Resulbaba Tepe ve İlbulak Dağı'dır.

2. Tarafların Durumu

2.1. Türk Ordusu

Batı Cephesi Komutanlığı; iki ordu, bir süvari kolordusu ile iki grup komutanlığı (Kocaeli ve Menderes) den müteşekkildi. Hazırlık döneminde kuvvetinin 1/3'ü ile cephe hattında, 2/3'ü ile geride tertiplenmişti.

Taarruz için tertiplenmede;

1'inci Ordu; üçer tümenli 1 ve 4'üncü Kolordular ile dört bağımsız tümenden (Bunlarda 6'ncı Tümen Uşak doğusundaki 2'nci Yunan Tümeni karşısında),

2'nci Ordu; iki tümenli 6'ncı Kolordu ile dört tümen (biri süvari) ve bir bağımsız alaydan müteşekkil 3'üncü Kolordu'dan oluşuyordu.

Cephe ihtiyatını 5'inci Süvari Kolordusu ile 2'nci Kolordu teşkil ediyordu.

İzmit bölgesindeki 11'inci Yunan Tümenine karşı Geyve civarında Kocaeli Grubundan 18'inci Tümen ve Yunan Menderes Grubuna karşı Dinar-Denizli hattında da Mürettep Süvari Tümeni tertiplenmişti.

2.2. Yunan Ordusu

Üç kolordudan müteşekkildi.

1'inci Kolordu (dört tümenli) Döğer-Afyon Ahırdağı hattında, 3'üncü Kolordu (üç tümenli) Eskişehir-Seyitgazi hattında savunma için tertiplenmişti. 2'nci Kolordu (üç tümenli) Döğer bölgesinde ihtiyattaydı.

Uşak doğusunda geri bölge emniyeti 2'nci Tümene bırakılmış, yine Uşak'ta bir süvari tümeni teşkil edilmekteydi. İzmit bölgesinde 11'inci Piyade Tümeni ile Menderes Vadisi uzanımı hattında altı bağımsız alay tertiplenmişti.

Yunan ordusu toplamda 12 piyade tümeni ve bir Süvari Tümeni ile bağımsız alaylar dâhil toplam 195 bin kişiden oluşuyordu. Kuvveti 6.564 subay, 218.000 er, 83.000 tüfek, 3.113 hafif ve 1.280 ağır makineli tüfek, 418 top, 1.300 kılıç, 4.036 kamyon, 1.776 otomobil ve 50 uçaktan oluşan kuvveti bulunmaktaydı.

Türk ordusu toplamda 19 piyade tümeni ve 5 süvari tümeni olmak üzere kuvveti 8.659 subay, 199.283 er 100,352 tüfek, 2.025 hafif ve 839 ağır makineli tüfek, 340 top, 5.000 kılıç ve 8 uçaktan ibaretti.[4]

3. Tarafların Planları

1922 yılı Haziran ayı sonunda Batı Cephesi Komutanlığı tarafından hazırlanan plan gereğince düşmanın sağ kanadına büyük kuvvetler toplanarak güneyden kuzeye doğru taarruz edilerek düşmanın çekilme istikametleri kesilecek ve bir meydan muharebesi ile düşman imha edilecekti.[5]

O zamanki şifre adı ile "Sad Harekâtı"[6] adı verilen planın aslında Sakarya Zaferinden hemen sonra uygulanması düşünülüyordu. Ancak

[4] Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", *Türkler,* C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 168-182.

[5] İsmet İnönü, *Hatıralar,* (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s.283.

[6] Özden Çalhan, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması", *Büyük Taarruz70 inci Yıl Armağanı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 70·71; Ayfer Özçelik, "'Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 97·101.

ordunun hazırlık düzeyindeki eksiklikler planın bir süre daha bekletilmesine ve olgunlaştırılmasına neden olacaktı.

Plana göre, asıl taarruz kuvvetini oluşturan takviyeli 1'inci Ordu Afyon-Ahırdağı arasından taarruz edecekti. Taarruzun amacı düşmanı kuzeye atıp İzmir ulaşımından ayırmaktı.

2'nci Ordu Eskişehir-Afyon hattındaki düşmanın büyük kısmını taarruzla tespit edecek (karşısında tutacak) idi.

Planın muvaffak olması taarruza başlamadan önce Afyon güneyinde yapılacak toplanmanın düşmandan gizlenerek taarruzun baskın tarzında yapılmasına, 1'inci Ordu'nun düşman cephesini ilk gün yarmasına ve 2'nci Ordu'nun üstün Yunan kuvvetleri karşısında tutunabilmesine bağlı idi.

Taarruz planına göre 2'nci Ordu'ya verilen görev çok ağırdı. Geniş bir cephede 5 piyade ve 1 süvari tümeni ile 8 Yunan tümenine taarruz edecekti. Yakup Şevki Paşa bunu mümkün görmüyor, düşmanın Eskişehir Grubu'nun (3'üncü Yunan Kolordusunun) kendi yan ve gerisine saldırmasından endişe ediyordu.

İki tümenli 6'ncı Kolordu düşmanın Afyon kuzeyindeki mevzilerine, 3'üncü Kolordunun 61'nci Tümeni de bu mevziin kanadına taarruz edecek, Süvari Tümeni de düşmanın gerilerine doğru tesir yapacaktı. 3'üncü Kolordunun 1'inci Tümeni ihtiyatta bırakılmıştı.[7]

Akşehir'de Yunan ordusuna karşı yapılacak taarruz planı görüşülürken, Yunanlılarda Trakya 'da takviye ettikleri 4'üncü Kolordu ile İstanbul'u işgal etmek sevdasına düşmüşler, Batı Anadolu'da bir "İyonya Devleti" kurma kararı aldıklarını belirterek İngiltere 'den de bu konuda destek istemişlerdi. Yunanlılar bu sırada Ankara hükümetini barışa zorlamak için İstanbul'un kendileri tarafından işgal edileceği söylentisini ortalıkta yayarak kendilerine müttefik devletlerden destek aramışlardı. Yunanlılara bu destek İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından verilmişti; ancak, Fransa ve diğer müttefiklerin karşı tavırlarından dolayı Yunan projesi uygulanamadı.[8]

---

[7] Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e kadar),* Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999, s. 9-11.

[8] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),* Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 427-431.

Yunan Ordu Komutanı savunma stratejisini; iki kolordu ile cephe hattını savunurken, ihtiyattaki bir kolordu ile Türk asıl taarruz kuvvetine karşı taarruz yapmak üzerine inşa etti. Bu kapsamda; Eskişehir-Seyitgazi güneyi uzanımında 3'üncü Kolordu, Döğer güneyi-Afyon-Ahır Dağı uzanımında 1'inci Kolordu savunma hattında, 2'nci Kolordu Döğer bölgesinde ihtiyatta, kuvvet çoğunluğu 1'inci Kolordu bölgesinde olacak şekilde birliklerini tertipledi.

4. Yığınaklanma

Taarruz mevzilerine intikallere 14 Ağustos 1922'den itibaren başlandı. Planın başarısı için tüm intikallerin gizlilik içerisinde, düşmana fark ettirilmeden yapılması gerekiyordu. Ancak bu hiç de kolay değildi.

Gizliliği sağlamak için;

-İntikal planları önceden yapılan keşif bilgilerine dayalı olarak çok ayrıntılı yapıldı.

-Birliklerin güzergâhları üzerinde gereken yerlerde yollar ıslah edildi, köprü ve geçitler onarıldı.

-Yürüyüşlerin tamamı gece yapıldı. Gündüz hiçbir hareket gösterilmedi.

-Gece yürüyüşlerinin sonunda ağaçlıklı ve köy gibi yerlerde konaklama yapıldı.

-Birliklerin terk ettikleri yere geriden gelen başka bir birliğin yerleştirilmesine çalışıldı. Gelen birlik yoksa ikmal erlerinden bazıları ile çadırlar sökülmeden bırakıldı.

-Birliklerin hepsi birden harekete geçirilmedi. Parça parça, zamanca kademeli yürütüldü.

-İleri toplama bölgeleri cepheye bir gece yürüyüş mesafesinde (10-15 km) geride seçilerek düşmanın gözünden saklandı.

-Cepheye yaklaştıkça ses ve ışık disiplini tedbirleri artırıldı. Hücum mevziine ilerlerken topların demir tekerleklerine ve atların ayaklarına bez sarıldı. Mataralar sıkıca bağlandı.

-Düşmanı yanıltmak için bazı birlikler gündüz geriye yürütüldü, gece tekrar yerlerine alındı.

-Gerek düşmana, gerekse kendi askerlerimize bir Yunan taarruzunun beklenmekte olduğu, taarruz hazırlıklarının

tamamlanamadığı, bu nedenle savaşa siyasi girişimlerle son verilmeye çalışılacağı bilgileri sızdırıldı.[9]

-Başkomutan ve diğer komutanların bölgeye gidişi gizlendi.

-Taarruz saati Ordu Komutanlarına 25 Ağustos günü öğlen bildirildi. Zamanı ast birlik komutanları son anda öğrenebildi.

5. Taarruzun Başlaması (26 Ağustos 1922)

Büyük Taarruz saat 05.00'te bütün cephede birden başladı. Uğradıkları baskın taarruzuyla şaşkınlık geçiren Yunanlar, ancak yarım saat sonra 1'inci ve 4'üncü Kolordu cephelerine yönelttikleri zayıf topçu ateşiyle karşılıkta bulunabildiler.

11'inci Tümenin kolbaşıları Tınaztepe eteklerine yanaşmış bulunuyordu. Saat 06.40'ta Tınaztepe'deki düşman piyadesinin siperlerinden geri gittiği görülüyordu. Saat 07.00'de Tınaztepe, Toklusivrisi ve Kaleciksivrisi Türk birlikleri tarafından ele geçirildi. Saat 08.30'da KırcaarslanTepesi işgal olunmuş fakat ulaşılması istenilen hedefler arasında bulunan Çiğiltepe'ye ancak 200-300 metre yaklaşılabilmişti. 1'inci Ordu Komutanlığı birlikleri 26 Ağustos günkü muharebeler sonunda, Büyük Kalecik'ten Çiğiltepe'ye değin 15 kilometrelik bir cephe kesimi üzerinde Yunanların birinci hat mevzilerini ele geçirmişlerse de henüz cepheyi yaramamışlardı. Bununla beraber, gece gelen haberlerden Yunanların geri çekilmeye başladıkları ve sabaha karşı da terk ettikleri mevzilerin Türk askerleri tarafından işgal edildiği öğrenildi.[10]

6. Taarruzun İkinci Günü (27 Ağustos 1922)

27 Ağustos sabahı ortalığın ağarmasıyla bütün cephede taarruzlar yeniden başladı. Büyük bir cesaretle düşman üzerine atılan Türk birlikleri, pek çetin geçen ve üst üste yapılan süngü hücumlarıyla Yunan mevzilerini teker teker ele geçirmeye başladılar. Böylece öğleye doğru bütün cephe yarılmış, Yunanlar geri çekilmeye başlamış ve saat 17.30'da 4'üncü Kolordu, Afyon'u ele geçirmişti. Afyon'a giren Türk ordusu, bir yandan halkın sevgi gösterilerine katılırken bir

[9] İbrahim Artuç, *Yeniden Doğuş-Türk Kurtuluş Savaşı,* Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001, s.415-418.

[10] *Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, IV ncü Cilt 1nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 490.

yandan da Yunanların çekilirken ateşe verdikleri binaları söndürüyorlardı. 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Afyon'un alındığını Batı Cephesi Komutanlığına bildirdi. Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar kendisini kutladılar. 1'inci Kolordu da Sincanlı ovasına inerek demiryoluna kadar düşmanı takip etmişti. 5'inci Süvari Kolordusu, bir tümeniyle Balmahmut'a çekilmekte olan Yunan birliklerini bozguna uğrattı ve iki tümeniyle İlbulak Dağı'nı kuzeye doğru aşarak Yunan İhtiyat Kolordusu üzerine yürüdü. Bağımsız 6'ncı Tümen ve 2'nci Ordu, tespit taarruzlarını sürdürdü.[11]

Türk ordusunun 27 Ağustos günü gerçekleştirdiği taarruzlar sonucunda; Afyon işgalden kurtarılmış, Yunanlar Tepeoğlan Gediğinden Afyon'ın doğusuna ve güneyine kadar bütün mevzilerden atılmış, yalnız Tokluksivrisi ellerinde kalmıştı. Eskişehir bölgesi hariç, Yunanların bütün asıl mevzileri Türk ordusunun eline geçmişti.[12]

7. Taarruzun Üçüncü Günü (28 Ağustos 1922)

28 Ağustos'ta Cephe Komutanlığınca yayımlanan emirde; 1'inci Ordu'nun düşmanın İzmir, 2'nci Ordunun Kütahya ve Eskişehir istikametinde çekilmesini önleyecek şekilde hareket etmeleri emredilmişti. Buna göre 1'inci Kolordu ikinci mevzide tutunamayıp Dumlupınar istikametinde çekilmekte olan 1'inci ve 7'nci Tümenleri takip ederken, 4'üncü Kolordu Yunan 1'inci Kolordusunun Resulbaba Dağı bölgesinde toplanmaya çalışan 4'ncü, 5'inci ve 12'nci Tümenlerinin peşindeydi. 5'inci Süvari Kolordusu Çalköy kuzeyinde Kütahya istikametini kapatmıştı. 28 Ağustos günü çekilme ve takiple geçtiğinden ciddi bir çatışma yaşanmadı.

8. Taarruzun Dördüncü Günü (29 Ağustos 1922)

Bugün, 3'üncü Kafkas Tümeni ile pekiştirilmiş bulunan 4'üncü Kolordunun, 5'inci, 9'uncu ve 12'nci Yunan Tümenlerine karşı giriştiği taarruz başarılı oldu ve bu Yunan tümenlerinin

[11] Sarıhan, *age*., s. 601

[12] *Türk İstiklâl Harbi (TİH) II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1968, s. 154; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV ncü Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s. 164.

Dumlupınar'a çekilmesi önlendi. Hamurköy çevresinde geçen bu muharebelere 13'üncü Yunan Tümeni de katıldı. 4'üncü Kolordu birlikleri, gerçekten insan gücünün üstünde çok çetin ve kanlı muharebeler verdiler. Dört gündür aralıksız taarruz hâlinde bulunan Türk birliklerinin karşısında bugüne dek hiç muharebeye girmemiş dört Yunan tümeniyle 4'üncü Tümenlerinin kalıntıları bulunuyordu. Karşılıklı taarruzlar hâlinde geçen şiddetli çarpışmalar, gece saat 24.00'e kadar sürdü ve Yunanların Dumlupınar mevzilerine çekilmesine asla şans tanınmadı.

4'üncü Kolordunun güneyinden ilerleyen 1'inci Kolordu, 23'üncü Tümeniyle Arap Gediğine, 14'üncü Tümeniyle Dumlupınar mevzilerine 57'nci Tümeniyle de bunun solundan Kaplangı Dağı'na taarruza geçti. 15'inci Tümen ihtiyatta kaldı. 23'üncü Tümen, Yunan asıl kuvvetlerinin Dumlupınar'a çekilme yolunu kapattı. 14'üncü ve 57'nci Tümenler, Dumlupınar mevzilerini ele geçirdi. 57'nci Tümen birkaç kanlı muharebeden sonra Sultanoluk'a kadar ilerledi. Bağımsız 6'ncı Tümen, Toklusivrisi'ni alarak 57'nci Tümenin soluna yanaştı. 2'nci Kolordu da Ordu ihtiyatı olarak 1'inci Kolordunun gerisine yanaştırıldı. 5'inci Süvari Kolordusunun 14'üncü Süvari Tümeni ile Kuyucak'tan ve Çalköy dolaylarından çekilmekte olan Yunan birliklerine yaptığı taarruz, düşmanı karıştırdı ve bu taarruzlar gece de sürdü. Öte yandan 2'nci Ordunun 6'ncı Kolordusu Resulbaba-İlbulak Dağı kuzeyinden ilerleyerek Susuz-Eğret dolaylarındaki düşman artçılarını attı. Dereköy Çiftliği-Genişler-Altıntaş bölgesine vardılar. 3'üncü Kolordu da 1'inci Tümeni ile Döğer'e, Mürettep Süvari Tümeni, gece yarısı Pusan köyüne ulaşmış bulunuyordu.

Yunan Ordu Komutanı General Trikupis, kuvvetlerini Küçük Aslıhanlar yoluyla Dumlupınar'a çekeceğini umuyordu; fakat 2'nci Kolordu Komutanından aldığı rapordan, sağ kanatlarının çöktüğünü ve Dumlupınar yolunun kapandığını anlayınca daha kuzeydeki dağ yollarından batıya çekilme kararı aldı. Çekilen birliklerin Çalköy'de toplanmalarını emretti. Buna göre tümenler Çalköy'e yönelmişlerse de 14'üncü Süvari Tümeninin kuzeyden başlattığı baskın tarzındaki taarruz, düşman yürüyüş kollarını şaşırtmış ve dağıtmıştı. Bu yüzden

geciken Yunan tümenleri ancak 30 Ağustosta Çalköy'de toplanabilmişlerdi.[13]

9. Başkomutan Meydan Muharebesi (30 Ağustos 1922)

Batı Cephesi Komutanı tarafından 30 Ağustos 1922 günü saat 06.30'da ordulara özetle; *"1'inci ve 2'nci Ordunun bütün güçleriyle ve hızla taarruz ederek düşman çekilme yollarının kesilmesi, İzmir doğrultusunda aralıksız takiple dağınık düşman kollarının tutsak edilmesi, gece gündüz demeden muharebe eden birliklerin durmadan harekâta devam etmeleri, 5'inci Süvari Kolordusunun da meydan muharebesinden sonra vakit kaybetmeksizin Kızıltaş Vadisi'nden Uşak'a yönelmesi"* emredildi.[14]

Başkomutan Batı Cephesi Komutanından Afyonkarahisar'da karargâhta kalarak genel durumu idare etmesini rica etti. Kendisi de taarruzu güneyden takip etmek üzere 1'inci Ordu Komutanlığı karargâhına giderek, saat 10.00'dan itibaren durumu yakından izlemeye başladı.

Havanın yağmurlu ve sisli oluşundan yararlanan Yunan kuvvetleri, Adatepe bölgesinde savunma düzeni almışlardı. 4'üncü Kolordu Adatepe'deki bu son Yunan direnişini kırmak için hazırlıklara başladı. Saat 16.00'da Başkomutan, 1'inci Ordu ve 4'üncü Kolordu Komutanları, Zafertepe'deki 11'inci Tümen gözetleme yerine gittikleri zaman, Yunanların bütün ağırlıkları ve topçuları ortalarına alarak birlikleriyle savunma düzeni almış olduklarını gördüler. Bu arada 12'nci ve 5'inci Yunan Tümenleri ile bütün ağırlıklar ve Kolordu bağlı birlikleri Allıören üzerinden Kızıltaş Deresi'ne doğru yürüyüşe geçtiler. Bu hareket kuzeyden ilerleyen 16'ncı ve 61'inci Türk Tümenlerinin taarruzlarıyla durduruldu. Yunan Tümenleri de kuzeye cephe alarak mevziye girdiler. Böylece Yunan kuvvetleri çember içine girmiş oldular; ancak Allıören-Keçiler-Kızıltaş Deresi yolunun iki tarafında dört, beş kilometrelik bir açıklık kalmıştı.4'üncü Kolordu bütün gece muharebe ettiğinden birbirine karışan birliklerin taarruz hazırlıkları gecikmişti. 25'inci Ağır Topçu Alayının ateşe başlaması ve bütün cephedeki topçunun ateş açmasıyla

[13] *TSK Tarihi*„ s. 492-493.
[14] *TİH*, II/II, s. 241-242.

ateş hızı en yüksek düzeye ulaşmıştı. Bunun üzerine 11'inci Tümen ile 5'inci Kafkas Tümeni ileriye atıldılar. Saat 18.30'da Başkomutan, "Süngü hücumuyla düşmanı atarak Adatepe'nin kısa zamanda ele geçirilmesini" emretti. Emir ağızdan ağıza bütün birinci hat birliklerine yayıldı ve birlikler birbirleriyle yarışırcasına ilerlemelerini sürdürdüler. Çok zayıf olan düşman topçusu susturuldu. 11'inci Tümen ve 5'inci Kafkas Tümeni de saat 19.25'te düşman mevzilerine girerek Adatepe'ye taarruzla burayı ele geçirdi.

İlerlemeye devam eden 126'ncı Alay, saat 22.30'da bomba ve süngü hücumlarıyla Yunanları son mevzilerinden de atarak 1149 rakımlı Tepe-Kanlı Köprü hattına ulaştı. Böylece Adatepe bölgesi Yunanlardan temizlenmiş oldu.[15]

Yunan ordusu, asıl kuvvetleri ile imha edilmişti. Yok edilen bu ordunun binlerce kaçakları ile Uşak'a doğru çekilen dağınık birliklerinin derlenip toparlanmasına ve herhangi bir hatta tutunmasına engel olmak lazımdı. En kötü ihtimal olarak Yunanlıların Eskişehir Grubunu az kayıpla çekerek ve Yunanistan'dan da getirecekleri kuvvetlerle birleşip Milne (Akhisar - Salihli - Ödemiş) hattında veya İzmir yakınında bir savunma hattı kurmaları ve harekâtını uzatmaya çalışmaları düşünülebilirdi. Bunun için Yunanlıların Eskişehir Grubunu da yakalayıp mağlup etmek ve asıl kuvvetlerimizle durmadan şiddet ve süratle İzmir'e yürümek lazımdı. Alınan bu karar gereğince büyük takip başladı.[16]

Türk ilerlemesi İngiltere'de kızgınlık doğurdu, İngiltere'nin iç ve dış siyasetinin akışında değişikliklere sebep oldu. Türkiye'ye yeni İngiliz birlikleri gönderilmeye başlandı.[17]

10. Takip Harekâtı (1-18 Eylül 1922)

Başkomutan Meydan Muharebesi sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri" emrini vermesi üzerine Batı Cephesi Komutanlığına bağlı birlikler, bütün cephe boyunca takip harekâtına geçtiler. 5'inci Süvari Kolordusu, Murat

[15] *TSK Tarihi*, s. 493-494.

[16] Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan,* Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Afyon 2010, s. 140.

[17] Hikmet Bayur, "26 Ağustos 1922 Büyük Zaferinin Dünya Tarihi Üzerindeki Etkileri" *Büyük Taarruzun 50. Yıldönümüne Armağan,* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1972, s. 76-94.

dağı kuzeyinden Gediz doğrultusunda ilerlerken, 6'ncı Kolordu da onu izliyordu. Öte yandan 1'inci Ordu Komutanlığı da Dumlupınar-Uşak-Alaşehir doğrultusunda ileri harekâtı sürdürdü.[18]

Türk Ordusu kazandığı zaferi kesinleştirmek için şiddetli taarruz ve takip harekâtını uygularken General Trikupis, Adatepe muharebesinden kaçabilenlerle Kızıltaş vadisinden çekiliyordu. Banaz'a çekildiğini umduğu General Franko Grubu ile birleşmek için oraya gitmek kararında idi. Yanında kurtulabilen birlikler ile bir an önce Banaz'a varmak istediğinden bütün gece yürüyüşe devam etti.[19] Ama bu yürüyüş onun Türk ordusu karşısından kaçışını noktalayacak olan son yürüyüşü olacaktı.[20]

11. Büyük Taarruzun Sonuçları

Türk ve Yunan kuvvetleri arasında 15 Mayıs 1919'da İzmir'de başlayan savaş, 11 Ekim 1922'de Mudanya'da sona erdi. Hemen hemen 3,5 yıl süren bu uzun mücadele birçok can ve mal kaybına sebep olmuştu. Savaş bitmişti ama neredeyse bütün Batı Anadolu bir harabeye dönmüş, askerle birlikte sivil halk da ezilip gitmiş, çocuk-büyük, kadın-erkek dinlemeyen korkunç bir boğazlaşma masum insanları da bu ölüm kasırgası içinde yiyip yutmuştu. Ocaklar sönmüş, köyler kentler yakılıp yıkılmıştı. Yunan kilisesi başta olmak üzere Yunan idarecilerinin, yüzyıllardır canlı tutulmaya çalışılan Helen rüyası "Megalo İdea'yı" istismar ederek milleti sürükledikleri kanlı macera, müthiş bir yenilgiyle son bulmuş, arkasında onarılmaz yaralar bırakmıştı.[21]

Büyük Taarruz, askerî strateji açısından, gelecek için örnek alınacak birçok sonuçlar sağlamıştır. Bu taarruzda bir kıskaç harekâtının tüm özelliklerini görmek mümkündür.

Zapt edilemez denilen mevziler iki günde aşıldı. Dünya harp tarihinde eşi az bulunur bir taarruz planı bütün risklerine rağmen

[18] *TSK Tarihi*, s. 495-496.

[19] Nikolaos Trikopis, *General Trikopis'in Hatıraları,* çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret, İstanbul 1967, s. 24.

[20] Türkmen, agm., s. 142.

[21] Artuç, *age.*, s. 305.

uygulandı ve böylece Türk komutanların ileri görüş, üstün komutanlık yetenekleri bir daha ortaya kondu.[22]

Zafer, sadece askerî alanda kalmadı, siyasî ve sosyal bazı olayların hem Türkiye'de hem muhatabımız olan ülkelerde doğmasına, enteresan sonuçların ortaya çıkmasına sebep oldu. İngiltere, Türk zaferinin İslam dünyasında yarattığı tepkiden endişe duymaya başladı ve Birinci Dünya Savaşı'nın bütün kazançlarını kaybedeceği korkusuna kapıldı. Zafer, Türklerin İslam âleminde itibarını artırmakla kalmadı; İngiltere hükümetini gerek içeride gerek zor durumda bıraktı. Neticede Büyük Zafer, Birinci Dünya Harbi'nin galibi ve en güçlü devleti İngiltere'yi sarsarak kabinenin devrilmesine yol açtı, Lloyd George'nin doğu politikası iflas etti. İtilaf Devletleri arasında ayrılıklar iyice su yüzüne çıkarak İtalyanlar ve Fransızlar İngilizleri yalnız bıraktılar.

Türk ordusunun zaferiyle neticelen Büyük Taarruz, Yunanistan'ın iç siyasetinde büyük bir deprem meydana getirdi. Yunan Kralı Kostantin bir beyanname yayınlayarak felakete alışmalarını Yunanlara tavsiye etti. Yunanlı Albay Plastinas ve Gonatas isyan edip mevcut hükümeti devirdiler, Kostantin tahttan indirildi. Kasım 1922'de kurulan ihtilal mahkemesi Büyük Taarruz sırasındaki kabine üyeleri ile Başkomutan Hacıanesti'yi yargıladı. Mahkeme sonucunda Başbakan Gunaris, beş bakan ve başkomutan idam edildi.[23]

12. Büyük Taarruzun Zorlukları

Büyük Taarruz şu yönlerden zor bir taarruzdu:

- Vazife Yönünden
- Kuvvet Dengesi Yönünden
- Plan Yönünden
- Arazi Yönünden
- Baskın ve Gizliliğin Sağlanması Yönünden

[22] İsrail Kurtcephe, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Askerî Hayatı" *Türkler,*C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 442-466.

[23] Hamit Pehlivanlı, "Türk İstiklâl Harbi İçerisinde Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi'nin Yeri", *Büyük Taarruz 70 nci Yıl Armağanı,*Genelkurmay Yayınları, Ankara 1992, s. 295-305.

- Yunan İhtiyatının Kullanılması Halinde Oluşacak Zafiyet Yönünden
- Motivasyonun Sürekliliğinin Sağlanması Yönünden
- Zaman Yönünden

Vazifenin yerine getirilmesi bakımından zor bir taarruzdu. Çünkü vazife Yunan ordusunu geride tutulmasına *(savunma mevziine girmesine)* veya çekilmesine imkân vermeden imhasını gerektiriyordu. Harekâtın maksadı düşman yenmek-mağlup etmek değildi. Bu maksat vazifenin ifası için yeterli değildi. Bu durumda harekâtın maksadı, Yunan halkının ve ordusunun savaşma azim ve iradesini kırmak/ortadan kaldırmaktı. Ancak bu durumda savaşın sonu gelir, aksi takdirde savaş uzar giderdi. Bununla birlikte ne düşman durumu, ne kendi kuvvetlerimiz, ne arazi durumu ne de eldeki mevcut zaman bu maksadın tahakkukuna uygun değildi. Yunan ordusunun yenilgiye uğratılması olası dâhilinde olsa da koca bir ordunun imha edilebileceğini, Afyon'da cephe hattı yarıldıktan sonra Yunan ordusunun imhadan kalanlarının İzmir'e kadar kaçıp denize dökületeceğini kimse hesap edemezdi.

Kuvvet dengesi yönünden zor bir taarruzdu. Bir cephe taarruzunun yapılabilmesi taarruz eden tarafın savunan tarafa göre nispi muharebe gücünün üç kat üstün olmasına bağlıdır. Oysa Büyük Taarruzda Türk ve Yunan ordusunun genel mevcutları birbirine denkti. Üstelik dönemin kuvvet çarpanı silahları olan makineli tüfek, top ve uçak ile motorlu araç yönünden Yunan ordusu çok daha üstündü. Bu durumda tarafların kuvvet durumuna bakıldığında taarruz eden tarafın Yunan ordusunun olması gerekirdi.

Bir yarma harekâtı planlanıyorsa yarma bölgesinde 4-5 kat üstünlük oluşturmak gerekir. Tarafların kuvvetlerinin denk ve hatta savunan tarafın daha güçlü olduğu bir durumda yarma bölgesinde 4-5 kat üstünlük oluşturmak kolay değildir. Buna karşın gerçekten de yarma bölgesinde beş kat üstünlük sağlandı. Ancak bu üstünlüğü sağlamak için cephenin diğer kesimlerinde kuvvet tasarrufuna gidildi. Bu riskli bir tercihti. Çünkü Yunan ordusu Türk ordusunun cephede kuvvet tasarrufu yaptığı bölgelerde taarruza geçtiği takdirde cephenin insicamı bozulabilirdi. Bu sebeple riskler alınırken bunların hesaplı olmasına dikkat edildi.

Taarruz Planı'nın esası 1921 yılı sonbaharında hazırlanan Sad Planı idi. İlk planda Uşak'a kadar olan taarruz cephesi daraltılarak, kuşatma kolunun Afyon-Ahırdağı arasından taarruz etmesine karar verildi, kuvvet de 10 tümenden 12 tümene çıkarıldı.

Taarruz bölgesinde esaslı yol olarak yalnız Sandıklı'dan Afyon'a giden yol vardı. Tınaztepe'nin batısından geçen bu yoldan faydalanmak gerektiği için Erkmen-Belen ve Tınaztepe'nin olduğu 13 kilometrelik saha yarma bölgesi olarak kabul edildi. (Elbette sadece yol durumundan dolayı değil, bu tepeler aynı zamanda kritik arazi arızası da olduklarından). Dolayısıyla Afyon-Ahırdağ arasında 30 kilometre mesafe bulunduğu düşünülürse, 13 kilometrelik yarma bölgesinde 4 tümen, kalan 17 kilometrelik kesimde 3 tümen taarruz edecekti.

1'inci Ordu asıl taarruz kuvveti olarak düşman cephesi yarayacaktı, ancak 2'inci Ordu ile Kocaeli ve Menderes Gruplarının görevleri de hayati idi. Özellikle 2'inci Ordu'ya verilen görev çok ağırdı. 120 kilometrelik geniş bir cephede 5 piyade, 1 süvari tümeni ile (45 bin kişi ile) 8 Yunan tümenine (100.000 kişiye) taarruz edecekti.

Eskişehir cephesinde Seyitgazi'ye kadar olan alanda Porsuk Müfrezesi (61'inci Piyade Alayı) tertiplenmişti. Karşısında Yunan 3'üncü ve 10'uncu Yunan tümenleri bulunuyordu. Dolayısıyla yaklaşık 20 bin Yunan askerinin karşısında 2.500 civarında Türk askeri cepheyi tutacaktı.

Asıl taarruzun yapıldığı Afyon'un batısındaki arazi tüm cephenin taarruza en az elverişli kesimi idi. Bu bölgede taarruz yokuş yukarı yapıldı. Bu şekilde taarruz etmek kolay değildir. Askerin onca teçhizatı, mühimmatı ve silahı ile yukarı doğru taarruza geçmesi başarı olasılığını azaltır. Böyle uzun süre taarruzu sürdürmek askerin takatini düşürür.

Arazinin bu bölgede dik olmasının yanında Yunan ordusu özellikle burayı tahkimli mevzi haline getirmiş ve tel engelleriyle pekiştirmişti. Dolayısıyla taarruz için zor bir arazi engellerle taarruz için bir kat daha zorlaştırılmıştı. Taarruz esnasında Mehmetçik tümüyle açıkta ve ayakta olmasına karşın Yunan askeri mevzilerin içinden ateş edebiliyordu. Üstelik yukarıdan aşağıya doğru Yunan askerinin görüş ve ateş alanı çok genişti.

Arazinin Afyon batısında tüm bu dezavantajlarına rağmen harekâtın maksadını tahakkuk ettirecek yegâne taarruz istikameti de bu bölgeden geçiyordu. Dolayısıyla arazi manevranın bu istikametten yapılmasını zorunlu kıldı. Yunan cephesinin güneyinden yapılacak taarruzda düşman cephesi yarıldıktan sonra düşman çekilmeye zorlandığı oranda demiryolu hattından uzaklaşmak zorunda kalacaktı. Demiryolu hattından uzaklaşması düşmanı ikmal hattı ve takviye olanaklarından mahrum bırakacağından belirli bir hatta savunmaya devam imkânı olmayacaktı. Diğer istikametlerden taarruz halinde düşmanı yenmek mümkün olsa da Yunan ordusunun ikinci kademede savunma imkânı söz konusu olacaktı. Diğer taarruz istikametleri Yunan ordusunun kuşatılıp, çembere alınıp imhasına imkân vermiyordu.

Planın başarısı baskın ve gizliliğe dayalı idi. 14-24 Ağustos 1922 arasındaki 10 gün Türk ordusunun zafiyetinin en yüksek olduğu dönemdi. Bu dönemde Türk ordusunun neredeyse yarısının geceleri intikal ettiği, gündüzleri hareketsiz saklandığı bir aşamada, Yunan ordusunun durumu öğrenerek karşı taarruz yapması halinde harekât başlamadan hüsranla sonuçlanabilirdi.

Yine kuvvet kaydırmalarının, dolayısıyla asıl taarruz istikametinin açığa çıkarılması halinde baskın etkisi kaybolacağından Yunan ordusu Afyon doğusuna ilave tedbirler getirecek ve cephenin yarılması süreci gecikecekti.

Yunan ihtiyatı 2'nci Kolordu muharebenin seyrini etkileyecek en önemli faktördü. Taarruz başladığında Yunan ihtiyatının harekete geçmesi halinde, hareket tarzı ne olursa olsun bu Türk ordusu için büyük zafiyet oluştururdu. Eğer Büyük Taarruz başladığında Yunan ihtiyatı asıl taarruz bölgesindeki Yunan 1.Kolordusu'nu takviye etse yarma mümkün olamaz veya oldukça gecikirdi. Yunan ihtiyatı 1'inci Kolordu'yu takviye etmek yerine karşı taarruza geçse Türk asıl taarruz kuvvetini güneydoğu kesiminden kuşatma riski doğar, muharebe iki ters cepheli çatışmaya dönüşürdü.

En kötü senaryo, Yunan 2'nci Kolordusundan takviyeli bir tümenle 1'inci Kolordu'yu takviye ettikten sonra Eskişehir bölgesindeki Yunan 3'üncü Kolordusu ile birlikte Seyitgazi istikametinde karşı taarruza geçmesi olurdu. Bu durumda Yunan ordusu hem Türk taarruzuna tedbir getirilmiş, hem karşısındaki zayıf

kuvvetleri atarak Ankara istikametinde ilerleme fırsatı yakalamış olurdu.

Genel olarak yoğun ve yorucu bir muharebe sürecinin sonunda hedefe ulaşıldığında, galip taraf zaferin verdiği psikolojik rahatlıkla motivasyon kaybına uğrar. Bu sebeple takip harekâtları çoğu kez tekrar muharebeye tutuşmadan düşmanı geriden kovalamak şeklinde icra edilir. Büyük Taarruz da bu yönden sıkıntı oluşturabilirdi. Yoğun ve yıpratıcı 26 ve 27 Ağustos muharebeleri sonrası Türk ordusunda motivasyon kaybı yaşansaydı, Yunan ordusu Dumlupınar mevzilerinde yeni bir savunma hattı oluşturabilirdi.

Türk taarruzunun bir diğer zorluğu, Yunan hezimetinin ortaya çıktığı andan itibaren İtilaf Devletlerinin, özellikle İngiltere'nin Türk tarafını derhal ateşkes için zorlayacak olmasıydı. Bu nedenle Büyük Taarruz ve sonrası gelişmelerden dünyanın olabildiğince geç haberdar olması sağlanmalıydı. Öyle de oldu. İtilaf Devletleri Yunan ordusunun imha edildiğini ve kalan kuvvetlerin dağınık şekilde çekilmekte olduğunu öğrendiğinde artık iş işten geçmişti. Ateşkes teklifine cevap dahi alamadan Türk ordusu İzmir önlerine geldi.

13. Muharebeye Etki Eden Faktörler

Muharebeye etki eden başlıca faktörler şunlar olmuştur:

- Yunan istihbaratının zayıflığı ve Yunan komutanların istihbaratı doğru değerlendirememeleri
- Harekât için yeterli hazırlığın yapılması
- Hesaplı risklerin alınması
- Komutanın muharebede en kritik yerde bulunması
- Yarma bölgesinde üstün ateş desteği sağlanması
- İhtiyatın kullanılma şekli
- Düşmanla temasın sürdürülmesi
- Üstün moral

General Trikupis uçak keşifleri ve casusların haberleriyle 35.000 kişilik Türk kuvvetinin Afyon'un güney bölgesinde toplandığını öğrenmişti. Bunun üzerine İhtiyat Kolordusunun 7'nci Tümeni'ni 25 Ağustos'ta güneye kaydırdı. Bir yandan bu istihbarata karşı tedbir getirirken diğer yandan gece balo tertip etmesi, alınan istihbarat bilgisini pek de önemsemediğini gösteriyordu. İstihbarat eksikliği ve

gelen istihbarat bilgilerinin doğru değerlendirilmemesi Yunan ordusunun hezimetine zemin hazırladı.

Türk tarafında yeterli hazırlık yapıldıktan sonra taarruza karar verildi. Hatta bu konuda Mustafa Kemal Paşa, gerek Mecliste gerek Meclis dışında, taarruzun neden geciktiği yönünde yapılan baskılara direnerek hazırlıkların tamamlanmasını bekledi. Yunan ordusu bir yıllık sürede tahkimat ve engel yapımına ağırlık verdi, Birinci Dünya Harbi'nin siper savunması anlayışına gerekenden fazla güvendi, muharebelerin değişen karakterini kavrayamadı.

Eğer taarruz gücü bariz üstünlüğe sahip değilse, bu durumda bazı riskleri göze almak gerekir. Elbette göze alınacak risklerin hesaplı olması da gerekir. Büyük Taarruzda, taarruz için ayrıntılı ve hesaplı riskleri göze alan bir plan yapılmıştır. Taarruz öncesi uygulanan aldatma tedbirleri düşmanı yanıltmıştır.

Taarruz hedefi hareketin maksadına uygun ve asıl taarruz bölgesi taarruz hedefine en kısa sürede el atacak istikamette seçilmiştir.[24] Yarma bölgesinde bire beş üstünlük sağlanmıştır. Tali taarruz kuvvetinin taarruzları düşmanı ihtiyatlarını kullanmada kararsız bırakmıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa muharebe bölgesine çok yakın fakat asıl taarruz bölgesini tümüyle gören bir noktadan taarruzu sevk idare etmiştir. Bu husus taarruz eden tüm unsurlar üzerinde moral üstünlük sağlamıştır. Birlikler adeta birbirleriyle yarış edercesine taarruzu sürdürmüş, taarruzun yavaşladığı her istikamette Başkomutan hızlandırıcı tedbirleri almıştır. Buna karşılık Yunan Ordu Komutanı Hacıanasti'nin muharebeyi 350 kilometre uzaktan sevk idare etmeye çalışması Yunan tarafında hezimetin başlıca nedenini oluşturmuştur. Üstelik haberleşme hatlarındaki kesinti ve kopukluk Yunan cephesinde çok başlılık ve emirlerde çelişkilere yol açmıştır.

Tahkim edilmiş bir mevziiye yapılan taarruzun kuvvetli topçu desteğine dayanması gerekiyordu. Yarma bölgesindeki dört tümenin kuruluşunda 48 hafif top bulunuyordu. Bu kadar top yeterli olmayacağından Batı Cephesi'nin, 1'inci Ordunun, 1 ve 2'nci Kolorduların ağır topçu birlikleri de bölgeye getirilerek top mevcudu

[24]Ali Fuat Cebesoy, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922),* İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s.334

110'a çıkarıldı. Bu suretle asıl taarruz bölgesinde Türk ordusu topçu yönünden büyük üstünlük oluşturuldu. Üstelik bu üstünlük sadece top sayılarıyla ilgili değildi. Topçu üstünlüğü; hedeflerin seçimi, ateş planlamasının yapılması, ateşlerin parça parça kullanılması yerine kütle ateşlerinin tercih edilmesi, ateşlerin taarruz eden piyadenin ilerleyişine göre kaydırılması, uygun mühimmat ve tapa seçimi vb. konularda da sağlanmıştır.

Yunan kaynaklarında Büyük Taarruzda ağır yenilginin başlıca sebebi olarak özellikle Türk ordusunun sahip olduğu ağır topçu üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Gerçekten de Yunan cephesinin güneyinde topçu hazırlık ve imha ateşleriyle oluşturulan ateş perdesi taarruz kuvvetlerinin hızla ilerlemesinde büyük rol oynamıştır. Yunan ordusunun hafif topçu yönünden üstünlüğü Türk topçusunun muharebe alanında yarattığı etkiyi oluşturmamıştır.

Muharebelerde ihtiyatların ne maksatla, ne zaman, nerede, nasıl kullanılacağını tayin etmek bir komutanlık sanatıdır. Genelde yapılan hatalar; ihtiyatın erken kullanılması, parça parça muharebeye sokulması, yanlış bölgede kullanılması, pasif veya gereksiz atılgan kullanılması ve nihayetinde hiç kullanılamamasıdır.

Büyük Taarruzda Yunan ordusu ihtiyatı olabilecek en kötü şekillerde kullanmıştır. İhtiyat kolordusunun üç tümeninden 7'nci Tümen 25 Ağustos'ta güneye kaydırılarak 1'inci Tümen Komutanı General Franko (Frangos)'nun emrine verilmişti. Bu tümenin iki taburu Çiğiltepe'de, bir alayın yarısı Kırcaaslan, yarısı Tınaztepe'de, bir alayı Tınaztepe gerisinde Boyalı Köyü bölgesinde, bir tabur da süvariye karşı, dolayısıyla parça parça kullanılmıştır. Hâlbuki bu şekilde parçalamak yerine, süvarimize karşı bir emniyet kuvveti bıraktıktan sonra 7'nci Tümen Tınaztepe'de toplu kullanılmalıydı. Bu durumda taarruzlarımız durdurulmasa da geciktirilebilir, zaman kazanılabilirdi.

26 Ağustos 1922 akşama doğru Trikupis karşı taarruzla netice alarak ilk büyük krizi atlatmıştı. Bu aşamada Yunan ihtiyat kolordusunda kalan iki tümenden Döğer'deki 9'uncu Tümeni de getirterek 27 Ağustos sabahı Erkmen T-Tınaztepe bölgesinden karşı taarruza devam etmek istiyordu. Bu kapsamda 9'uncu Tümenin 26'ncı Alayı akşam saatlerinde trenle Afyon'a nakledilmeye başlanmıştı. Bu esnada Ordudan gelen emirle diğer alayların intikalleri durduruldu.

Çünkü Ordu Komutanı Hacıanesti, 28 Ağustos sabahı, ihtiyattaki iki tümen, Afyon kuzeyindeki 5 ve 15'inci Tümen ile birlikte toplam dört tümenle Şaphane Dağı (Bavurdu)- Çay istikametinde 2'nci Ordu'nun yan ve gerisine taarruz etmeyi düşünüyordu. Bu emri İhtiyat Kolordu Komutanı Diyenis'e ilettiğinde Diyenis kendisine, böyle bir karşı taarruzun ancak 29 Ağustos sabahı yapılabileceğini ifade etti. Bu bilgi üzerine Hacıansti'nin en azından bu aşamada ihtiyatı Trikupis'in emrine vermesi gerekirdi. Böyle yapmadığı için ihtiyat kolordusu kullanılmaya fırsat bulunamadan muharebe sonuçlandı. Bu zafiyet muharebenin seyrini etkileyen en önemli faktör oldu.

Türk tarafında, 5'inci Süvari Kolordusu bir cephe ihtiyatı olmasına karşın çıkan fırsat üzerine henüz muharebe başlamadan muharebe alanına sürülmüş, düşmanın beklemediği istikametten ve hareket kabiliyetine uygun şekilde kullanılmıştır. 1'inci Ordu ihtiyatı 2'nci Kolordu Yunan ordusunun ihtiyat 2'nci Kolordusu kullanılmadan muharebeye sokulmamıştır.

Sadece nasıl kullanıldığı değil ihtiyatın konuşlanma yeri de önemlidir. Yunanlıların yaptığı gerek konuşlanma yeri, gerek tertiplenme şekli bakımından uygun değildir.

Genel olarak yoğun ve yorucu bir muharebe sürecinin sonunda hedefe ulaşıldığında, galip taraf zaferin verdiği psikolojik rahatlıkla motivasyon kaybına uğrar. Bu sebeple takip harekâtları çoğu kez tekrar muharebeye tutuşmadan düşmanı geriden kovalamak şeklinde icra edilir. Büyük Taarruz da bu yönden sıkıntı oluşturabilirdi. Yoğun ve yıpratıcı 26 ve 27 Ağustos muharebeleri sonrası Türk ordusunda motivasyon kaybı yaşansaydı, Yunan ordusu Dumlupınar mevzilerinde yeni bir savunma hattı oluşturabilirdi.

Başkomutan Meydan Muharebesi sonrası Takip Harekâtına başlanmasa ve düşmanla temas kesilseydi Yunan ordusu fırsat bulduğu ilk hatta savunmaya geçebilirdi. İzmir'in kurtarılması sonrası Türk ordusu Çanakkale-İzmit istikametinde ilerlemeye devam etmese Trakya boşaltılmazdı.

Büyük Taarruz harekâtına Türk ordusu büyük moralle başlamış ve sürdürmüştür. Taarruzun bu kadar seri, hızlı ve atak gerçekleşmesi bir an önce vatan topraklarının işgalden kurtarılması arzusundan kaynaklanmıştır. Harekât sırasında pek çok muharebenin kaderini üstün sevk idare ve askerlerin kahramanlıkları belirlemiştir.

Yunan ordusu Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki hayal kırıklığını üzerinden atamamıştır. Subaylar arasında Kralcılar-Venizelosçular ayrımı ile askerlerde terhisle evlerine dönme arzusu moral yönünden Yunan ordusunda zafiyete yol açmıştır.

Neticede Türk tarafında yeterli hazırlık yapıldıktan sonra taarruza karar verilmiştir. Taarruz için ayrıntılı ve hesaplı riskleri göze alan bir plan yapılmıştır. Taarruz öncesi uygulanan aldatma tedbirleri düşmanı yanıltmıştır. Hücum mevziine kadar tüm intikaller gizlilik içerisinde yapılabilmiştir. Taarruz hedefi hareketin maksadına uygun ve asıl taarruz bölgesi taarruz hedefine en kısa sürede el atacak istikamette e seçilmiştir. Yarma bölgesinde bire beş üstünlük sağlanmıştır. Tali taarruz kuvvetinin taarruzları düşmanı ihtiyatlarını kullanmada kararsız bırakmıştır. Komutanlar cephede bulunarak muharebelere doğrudan etki etmişler, düşmanın temastan sıyrılarak kaçmasına müsaade edilmemiştir. Düşmanın çekilme istikametleri doğru değerlendirilerek, bu istikametleri kapatmaya yönelik tedbirler zamanında alınmıştır. Taarruz süresince zamanında, yeterli ve doğru bir topçu ateş desteği sağlanmıştır. Harekâtın başından sonuna kadar üstün bir moral ve disiplin içerisinde hareket edilmiştir. Mükemmel bir ikmal sistemi kurularak birliklere iyi bir lojistik destek sağlanmıştır.

Yunan ordusu, Türk Ordusunu hafife almıştır. Yunanlı komutanlar tahkimli savunma mevzilerinin aşılmasının çok güç olacağını değerlendirmişler, yeterli istihbarat ve etkili keşif yapmamışlardır. Ordu ihtiyatı önce parça parça kullanılmaya çalışılmış, sonra büyük kısmı hiç kullanılmadan muharebe dışında kalmıştır.

Cephe yarılıp Yunan ordusu çekilirken daha başlangıçta kuvvet bütünlüğünü kaybetmiştir. Sadece Uşak yolu doğrultusunda çekilmeye yönelik planlama ve hazırlık yapıldığından, Franko Grubu dışındaki büyük grup panik halinde, gelişi güzel hareket etmiştir.

Emir-Komutada çift başlılık hatalı kararlara yol açmıştır. Özellikle Yunan ihtiyat kuvvetinin kullanılmasındaki farklı yaklaşım ve çelişkili emirler muharebenin kısa sürede kaybedilmesine yol açmıştır.

Yunan Ordu Komutanı harekâtı cephe hattından uzaktan takip edince gelişmelerden zamanında haberdar olamamıştır. Geçilemez düşüncesiyle Ahır Dağı boş bırakılmıştır.

Yunan ordusu Birinci Dünya Harbinde öne çıkan tahkimli mevziler, engeller ve siper harplerine fazla güvenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Harbi Doktrini bu yaklaşımı ortadan kaldırmış, Büyük Taarruz gerek planlama, gerekse uygulama yönünden Yıldırım Harbine benzer özellikler taşıdığından Yunan tarafının geçilemez diye düşündüğü tahkimli savunma hatları daha taarruzun başında geçilmiştir.

SONUÇ

Büyük Taarruzda Yunan Ordusu henüz harekâtın başında aldığı ağır darbe sonucu bir daha toparlanamamıştır. 230 bin kişilik, silah, teçhizat ve malzeme yönünden çok üstün bir ordu 24 gün gibi kısa bir sürede tüm Batı Anadolu'dan söküp atılmış, mevcudunun üçte ikisini ölü, yaralı veya esir olarak Anadolu'da bırakmıştır. Kaçabilenler de ağır silah ve topları ile araç ve gereçlerini terk ederek perişan bir döküntü halinde kendilerini tahliye gemilerine atmışlardır.[25]

Muharebeler sonrası Yunan ordusunun 6 tümeni ve 6 bağımsız alayı imha derecesinde ağır kayıplara uğratılmış, kalan 6 tümen ile 2 bağımsız alay büyük hasar görmüştür. İstiklal Harbi fiilen kazanılmıştır. Bu gerçeği tüm dünya görmüş ve kabul etmiştir. Yunan Megali İdea rüyası sona ermiş, İngiltere'nin Anadolu'ya ilişkin planları başa çıkmıştır.

İçeride ve dışarıda Ankara Hükümeti'nin tüm vatan topraklarının tek meşru hükümeti olduğu gerçeği kabul edilmiştir. İstiklal Harbi esaret, sömürge ve işgal altındaki tüm dünya ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerini başlatmalarına bir rehber ve örnek olmuştur.

Kazanılan tüm bu askeri başarılar ile Milli Mücadele dönemi içerisindeki askeri faaliyetler sona ererek artık diplomasi savaşı başlamıştır. Askeri zaferlerin siyasi zaferler ile taçlandırıldığının ilk örneği olarak Mudanya Ateşkes Konferansı (3-11 Ekim 1922)

[25] Cebesoy, *age.,* s.344.

düzenlenerek Batı Trakya ve İstanbul diplomatik bir başarıyla düşman işgalinden kurtarılmıştır.[26]

KAYNAKLAR

Artuç, İbrahim, *Yeniden Doğuş-Türk Kurtuluş Savaşı,* Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001.

Bayur, Hikmet, "26 Ağustos 1922 Büyük Zaferinin Dünya Tarihi Üzerindeki Etkileri" *Büyük Taarruzun 50. Yıldönümüne Armağan,* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1972, s. 76-94.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e kadar),* Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.

Cebesoy, Ali Fuat, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922),* İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Çalhan, Özden, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması", *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 70·71.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz,* ATASE Yayınları, Ankara 1992.

İnönü, İsmet, *Hatıralar,* (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965),* Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

Köstüklü, Nuri, "Milli Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", *Türkler,* C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 168-182.

Kurtcephe, İsrail, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Askerî Hayatı" *Türkler,* C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 442-466.

Özçelik, Ayfer, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz 70 inci Yıl Armağanı,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 97·101.

Pehlivanlı, Hamit, "Türk İstiklâl Harbi İçerisinde Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi'nin Yeri", *Büyük Taarruz 70 nci Yıl Armağanı,* Genelkurmay Yayınları, Ankara 1992, s. 295-305.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* C. IV, TTK Yayınları, Ankara 1996.

[26] Karal, *ag*e., s.101.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),* Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* IV ncü Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978.

Trikopis, Nikolaos, *General Trikopis'in Hatıraları,* çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret, İstanbul 1967.

Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1968.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi, IV ncü Cilt 1 nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

Türkmen, Zekeriya, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan,* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon 2010, s. 79-148.

Ek-1

Büyük Taarruz Harekâtı'nda Tarafların Tertiplenmesi

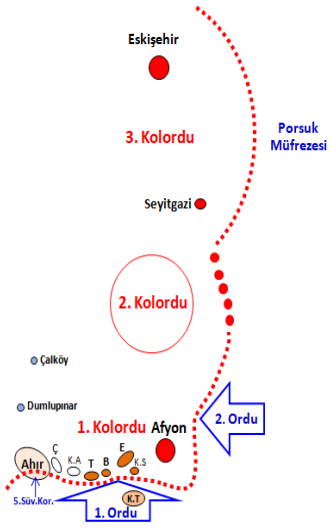

Kısaltmalar: K.T (Kocatepe) – K.S (Kaleciksivrisi) – E (Erkmentepe) – B (Belentepe) – T (Tınaztepe) – K.A (Kırcaaslan) – Ç (Çiğiltepe)

Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Büyük Taarruz'daki Gelişmelere İlişkin Değerlendirmeleri

Davud KAPUCU*

GİRİŞ

I. Dünya Harbi'ne İttifak Devletleri yanında giren Osmanlı Devleti, müttefiklerinin savaştan çekilmesi ve ardından Suriye ve Irak Cephelerinde yaşadığı yenilgiler üzerine 30 Ekim 1918'de yaptığı Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir.[1] Mütarekede yer alan *"İtilaf Devletlerinin güvenliğini tehdit eden herhangi bir durumda stratejik nokta ve bölgeler işgal edilebilecektir."* hükmüne dayanılarak Osmanlı ülkesi işgal edilmeye başlanmıştır.[2] Bu sırada mütarekede yer alan bir madde ile ordu terhis edilmiş ve ülke savunmasız bırakılmıştır. Askerin dağıtılması ile ülke korumasız kalmış, ülkede asayiş ve güvenlik kalmamıştır. Bu durum azınlıkların devlet kurmak için harekete geçmesine etki etmiştir.[3] Böylece bir taraftan İtilaf Devletlerinin işgalleri diğer taraftan azınlıkların faaliyetleri ile ülke büyük bir kaos ortamına sürüklenmiştir.

Osmanlı ülkesinin işgali ve azınlık faaliyetleri üzerine bazı vatansever komutanlar tarafından Anadolu'ya geçerek millî bir mücadelenin başlatılması gerektiği tezi savunulmaya başlanmıştır. Bu komutanlardan biri olan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan alındıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve burada bazı yakın arkadaşları ile görüşerek, işgallere karşı çıkılması gerektiğini öne sürmüştür. Kendisi bu arada devlet adamları ile yaptığı mülakatlarla ülkenin içinde bulunduğu durumu ortaya

* Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara.
dkapucu@hotmail.com
ORCID NO: 0000-0002-5278-9846.

[1] Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyası Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.68-70; Erdal Korkmaz, Deniz Kurt, "Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askeri Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi", 19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu 15-18 Mayıs 2019, Yorum Matbaacılık, Ankara 2019, s.706-728.

[2] Ali Fuad Türkgeldi, *Moudros (Mondros), ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara 1948, s.69-71; Mehmet Kılıç, *Cumhuriyet Yolunun Kilometre Taşları*, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.79.

[3] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s.54.

koymuş, uyarılarda bulunarak çözüm önerilerini iletmiştir.[4] Ancak, İstanbul'da duruma bir çözüm bulunamayacağını görünce Anadolu'ya geçmek için çareler aramaya başlamıştır. Bu sırada Samsun ve çevresinde yaşayan Rumların çıkardığı olaylar üzerine bölgede görevlendirilmiştir. Kendisi 9'uncu Ordu Müfettişi olarak vazifelendirilmiştir.[5]

Mustafa Kemal Paşa, hükümetin görevlendirmesi üzerine 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmıştır.[6] Burada yaptığı araştırmada bölgedeki çıkan olaylarda Rumların etkili olduğunu görerek, bu durumu bir raporla İstanbul'a bildirmiştir. Ardından yayımladığı genelgelerle işgallere karşı çıkmış ve Türk milletini mücadeleye davet etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı kısa zamanda karşılık bulmuş ve Türk milleti onun çevresinde birleşmiştir. Bu sırada düzenlenen kongreler ile Millî Mücadele teşkilatlanmış ve TBMM'nin açılması ile örgütlü bir yapı kurulmuştur. Böylece Türk milletinin mücadelesi meşru bir zemin ve platforma oturmuştur.[7]

Millî Mücadelenin teşkilatlandığı bir dönemde Yunanlar, önce İzmir ve daha sonra Batı Anadolu'daki birçok şehri işgal etmiştir. Bu durum Türk milletinin işgallerin geçici değil kalıcı olacağını anlamasına sebep olmuştur. Ülkenin işgali üzerine Türk milleti tarafından bölgesel mahiyetli önce müdafaa-i hukuk cemiyetleri, ardından da Kuvâ-yı Milliye denilen silahlı örgütlenme kurulmuştur. Ancak, Kuvâ-yı Milliyenin işgalci güçleri yurttan atacak bir mahiyetinin olmaması üzerine 8 Kasım 1920'de düzenli ordu kurulmuştur. Bu kapsamda Batı Cephesi Komutanlığına Albay İsmet (İnönü) atanmıştır.[8]

Düzenli Türk ordusunun kurulduğu sırada, Yunanlar tarafından Mustafa Kemal Paşa önderliğinde teşkilatlanan Millî Mücadeleyi sonlandırmak ve Ankara'yı ele geçirmek üzere 1921 yılı Ocak ayında genel bir taarruza geçilmiştir. Yunanların saldırısı ile başlayan ve

[4] Salahi Ramadan Sonyel, "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu", *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.52.

[5] Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s.37.

[6] Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, London 1994, s.208.

[7] Davud Kapucu-Erdal Korkmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Karakum Yayınevi, Ankara 2020, s.71.

[8] Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü*, Yay. Haz. O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları İstanbul 2011, s.445.

tarihe Birinci İnönü Muharebesi olarak geçen muharebelerde, Türk ordusu savunmada gösterdiği başarı ile düşmana geçit vermemiştir. Ardından Yunanların 1921 Mart ayında yaptığı saldırı ile gerçekleşen İkinci İnönü Savaşı da TBMM'nin zaferi ile sonuçlanmıştır.[9] İnönü Muharebelerinden sonra Yunanlar, daha büyük güçlerle 1921 Temmuz ayında taarruza geçmiştir. Bu taarruz üzerine gerçekleşen Kütahya-Eskişehir Muharebelerini Türk ordusu kaybetmiştir. Ordunun cephesinin yarılması üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile kuvvetler Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmiştir.[10]

Türk ordusunun Sakarya önlerine çekildiği sırada TBMM'de büyük tartışmalar çıkmış, hatta meclisin Kayseri'ye taşınması bile gündeme gelmiştir. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, sorumluluğu üzerine almak amacıyla geçici bir süreliğine TBMM'nin tüm yetkileri ile beraber Başkomutanlığın kendisine verilmesini istemiştir. Bu talep uygun görülmüş ve 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya meclisin tüm yetkileri ile beraber Başkomutanlık verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, başkomutanlığı aldıktan sonra ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirlerini çıkarmıştır. Böylece Türk ordusu, olası Yunan taarruzuna hazır hale getirilmeye çalışılmıştır. 23 Ağustos 1921'de Yunanların saldırısı ile Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır. Türk milletinin var olma mücadelesi verdiği bu savaş, askerlerin verdiği cansiperane gayret ile kazanılmıştır.[11]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan ordusu savunmaya, Türk ordusu ise taarruz vaziyetine geçmiştir. Bu sırada Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile taarruz hazırlıklarına başlanmıştır. Hem yurt içinden hem de yurt dışından alınan malzeme, silah ve cephane ile taarruz hazırlıkları belirli bir aşamaya

[9] Nikolaos Trikupis - M. Papulas, *Yunan Generallerinin İtirafları*, A. Şenel, (Tas.), Berikan Yayınları, Ankara 2010, s.75.

[10] Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, C. I, Hava Basımevi, Ankara 2020, s.435.

[11] Erdal Korkmaz, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Havacılığı", *Havacılık Tarihi Sempozyumu 13-14 Aralık 2012 İstanbul*, Hava Basımevi, Ankara 2015, s.161-174.

getirilmiştir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de Kocatepe'den verdiği direktif ile Büyük Taarruz başlamıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, taarruzun başladığı günden itibaren cephe hattındaki gelişmeleri Başvekâlet, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği ve Millî Müdafaa Vekâleti ile paylaşmıştır. Bu kapsamda cephedeki gelişmeler, gün gün ilgili makam ve otoriteler ile paylaşılmıştır.

1. Büyük Taarruz'un Sebepleri

Büyük Taarruz, Mondros Mütarekesi ile başlayan işgaller sürecini sonlandırmak ve Türk milletini bağımsızlığına kavuşturmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın işgalleri ve Anadolu'yu bir sömürge alanı haline getirme istek ve hedefini engelleme düşüncesi Millî Mücadelenin başlamasına etki etmiştir. İşgal furyasına Paris'te alınan karar gereği Yunanların da dahil olması, artık Türk milletine Anadolu'da yaşama hakkı verilmeyeceğini göstermiştir. Bu durum, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde bağımsızlık savaşının başlamasına yol açmıştır. Bağımsızlık istek ve ideali çerçevesinde şekillenen bu süreç, önce Yunan ordusunu ardından da diğer İtilaf güçlerini Türk topraklarından atmayı öngörmüştür.

Bu kapsamda işgal güçlerinin Anadolu'dan atılması, Türk milletinin istiklaline kavuşması Büyük Taarruz'un en önemli sebebini teşkil etmiştir. Stratejik olarak millî bir hedef olarak işgale son vermeyi öngören harekât, İtilaf Devletlerinin vekili konumundaki Yunan ordusuna karşı yapılmıştır. Bu harekât ile Türk ordusu, Yunan kuvvetlerini hazırlıksız yakalamayı ve onları imha ederek Anadolu'dan atmayı planlamıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın uzun hazırlıklar sonucunda belirlediği ve "SAD" adı verilen plan kapsamında, harekât bir baskın tarzında icra edilmiştir.[12] Mustafa Kemal Paşa bu harekât

[12] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA,), 030.10/54.355.7; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C. II, K.6, Kitap 1, s.201-202; Fahri Belen, "Yunan Cephesi Nasıl Yarıldı", *Büyük Zaferin 50.Yıldönümüne Armağan*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., İstanbul 1972, s.99.

ile İç Anadolu'ya kadar ilerleyen düşmanı yurttan atmayı ve işgal altındaki bölgeleri kurtarmayı planlamıştır. Böylece harekât özelde Yunanları, genelde ise İşgal güçlerini Anadolu'dan atmak amacıyla yapılmıştır.

2. Türk ve Yunan Ordularının Mevcudu ve Konuş Durumu

Türk ve Yunan ordusu taarruz öncesinde tüm hazırlıklarını tamamlamıştır. Buna göre, Türk ordusu Batı Cephesi'nde Kocaeli grubu, 1'inci Ordu, 2'nci Ordu ve 5'inci Süvari Kolordusundan oluşturulmuştur.[13] 1'inci Orduya mensup 6'ncı, 8'inci ve 14'üncü tümenlerden oluşan 1'inci Kolordu, 3 müstakil tümen ile Afyon'un güney ve doğusunu, 3'üncü süvari tümeni, Dinar ve Menderes Müfrezeleri Ege Denizine kadar Menderes vadisini korumakla görevlendirilmiştir.[14]

Geyve'den Gemlik bölgesindeki Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni, bir süvari tümeni ve birkaç müfrezeden oluşan Kocaeli grubu, bunun yanında Çay-İshaklı mıntıkasında ise 1'inci Kolordu yerini almıştır. Üç tümenden oluşan 5'inci süvari kolordusu ise Ilgın bölgesinde konuşlandırılmıştır. 2'nci Ordu birliklerinden 6'ncı kolordu Afyon'un kuzeyinde, 2'nci kolordu ise Aziziye'de mevzilenmiştir. Bolvadin'de bulunan 4'üncü kolordu birlikleri de ihtiyatta bekletilmiştir.[15] Türk birliklerinin genel mevcudu: 8.659 subay, 199.283 erbaş/er, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5.282 kılıç, 198 kamyon, 33 binek araç ve 17 uçaktan oluşmuştur.[16]

Yunan ordusu: 12 piyade ve 1 süvari tümeni ile destek birliklerinden oluşan üç piyade kolordusundan meydana gelmiştir. 4 piyade tümeni, 2 piyade alayı ile Afyon güney ve kuzeyinde bulunan mıntıkada Birinci Yunan Kolordusu, Döğer-Eğret-İhsaniye bölgesinde

[13] İzzettin Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2007, s.1.

[14] *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, C. 3, Kısım 6, 1. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.66-67.

[15] Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.14-18.

[16] Deniz Kurt-Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi)*, C. I, Hava Basımevi, Ankara 2020, s.467.

2'nci Yunan Kolordusu, Seyitgazi'den Sakarya'ya kadar olan bölgede 3'üncü Yunan Kolordusu konuşlandırılmıştır. Bu kuvvetlerin genel durumu, 6.565 subay, 218.432 erbaş/er, 90.000 tüfek, 3.130 hafif makineli tüfek, 1.280 ağır makineli tüfek, 418 top, 4.036 kamyon, 1.776 binek araç ve 50 uçaktan oluşmuştur.[17]

3. Büyük Taarruz'un İcrası ve Mustafa Kemal Paşa'nın Değerlendirmeleri

"SAD" Taarruz Planı kapsamında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından 25 Ağustos 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey'e gönderilen telgraf ile taarruzun ertesi gün başlayacağı bildirilmiştir.[18] Bu durum Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın cephe hattındaki gelişmeleri Ankara'ya bildirdiğini göstermektedir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına aynı gün Başvekil Rauf (Orbay) Bey tarafından gönderilen mesajda, Batı Cephesi Ordularının icra edeceği taarruzda muvaffakiyet ve muzafferiyet elde edilmesini temenni ettiklerini belirtmiştir.[19]

Hazırlıklar belirli bir aşamaya getirildikten sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de Kocatepe'den şafakla verdiği emirle Büyük Taarruz başlamıştır.[20] Plan kapsamında 2'nci Ordu kuzeyden, 1'inci Ordu güneyden harekâta katılmıştır. Bu esnada Süvari Kolordusu da Afyon'un güneyinden Yunan birliklerinin art bölgesine sarkmak suretiyle destek vermiştir.[21] Bu sırada Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e gönderdiği gizli bir mesaj ile cephedeki gelişmeleri aktarmıştır. Bu mesajda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa;

---

[17] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.10.

[18] BCA, 030.10/54.355.7.

[19] BCA, 030.10/54.355.7.

[20] David Walder, *Çanakkale Olayı*, Çev: M.Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.204-205; Şükrü Erkal, "Büyük Taarruz da Başkumandan Muharebesi (30 Ağustos 1922)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 91-92-93, s. 34-41; *Türk İstiklal Harbi, II inci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara 1968, s. 231-278.

[21] Fahrettin Altay*, İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi Yay., Ankara 1949, s. 45-46.

> "Düşmanın bir seneden beri tahkim ve tel örgülerle takviye ettiği mevaziden Afyon güney cephesinde Kalecik Sivrisi, Belentepe, Tınaztepe ve Kırca aslan güneyindeki tepeler aksamı zabitan ve efradımızın cansiperane hücumları ile zabt olunmuştur. Düşmanın her taraftan muharebe meydanında trenle ve otomobil ile ve piyade olarak celb ettiği mühim takviye kıtaatı ile muharebe geç vakte kadar taarruz ve mukabil taarruzlarla bilâ inkıta devam etmiştir. Harekât-ı taarruziye yarın dahi devam edecektir[22]."

demiştir. Bu mesaj ile Mustafa Kemal Paşa, cephe hattındaki durum ve vaziyeti ortaya koymuştur.

Taarruzun başladığı sırada Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği telgrafla, bütün cephe hattında aynı anda Yunanlara karşı harekâtın başladığını bildirmiştir.[23] Cephe hattında muharebeler gelişirken İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey de vilayetlere gönderdiği bir telgraf ile Büyük Taarruz'un başladığını duyurmuştur. Bu telgrafta Rauf Bey;

> "Bugün sabahtan itibaren Garp Cephesi'nde muharebe başlamıştır. Kahraman ordularımız namusu istiklali vatanı kurtarmaktan ibaret olan ulvi vazifeyi ifa için tevfikatı subhaniyeye istinaden tekmil cephede cani ve müstevli düşman ile çarpışmaktadır.
>
> Hadise bu sabah Büyük Millet Meclisi'ne arz edilmiş ve Meclis Heyet-i Umumiyesi amal-i milletten mülhem olarak ordularımızın muzafferiyetini cenab-ı hayrunnasirinden niyaz eylemiştir. Cidai-i milletin bidayetinden beri zafer-i kat'inin istihsali için maddi ve manevi bütün kuvvetlerini ibzâl eyleyen fedekâr milletimiz için mükedder olan mes'ud günler inşallah artık yaklaşmıştır.
>
> Bütün kumandanları, zabitleri ve neferleri ile evlatlarımız ve kardeşlerimizden mürekkep bir manzume-i şehamet olan ve tarihi beşer muvacehesinde en lekesiz ve mukaddes bir davanın tahakkuku uğrunda fî sebilillah işar-ı hun eyleyen ordumuz için nusret-i ilahiyyeye tazarru edelim ve maabidi mübarekemizde kemal-i huşu ve ihlas ile niyaz-ı muvaffakiyet eyleyelim.

[22] BCA, 030.10/54.355.2.
[23] BCA, 030.10/54.355.7.

> Bütün memurin ve fedekâr halkımızın ordularımıza maddeden ve manen yardıma devam eyleyerek mücahede-i milliyeden nasipdar-ı mefharet olmalarını rica ederim efendim."[24]

demiştir. Böylece Türk milleti, cephe hattındaki gelişmelerden haberdar olmuştur.

27 Ağustos 1922'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından ortaya konulan harp raporunda, taarruzun başladığı andan o tarihe kadar olan gelişmeler ortaya konulmuştur. Bu harp raporunda, Döğer istikametinde ilerleyen Türk kıtalarının Yahşin güneyindeki Karatepe'yi işgal ettikten sonra Tavşantepe ve Köroğlu Kalesi istikametinde ilerledikleri belirtilmiştir. Aynı raporda, Uçartepe istikametinde taarruz eden Türk birliklerinin önce anılan tepeyi ele geçirdikleri, daha sonra ise Yunanların karşı taarruzu neticesinde Sarıçayır Deresi doğusuna çekildikleri ifade edilmiştir. Raporun devamında ilgili mevziinin ele geçirilmesi maksadıyla bölgede harekâtın devam ettiği vurgulanmıştır. Aynı raporda, daha güneyde bulunan Akarçay'a kadar devam eden mıntıkadan taarruz eden Türk birliklerinin İşçekarahisar batısındaki Yunan siperlerinin bir kısmını ele geçirdikleri belirtilmiştir. Ayrıca raporda, Afyon güneyinde Meşecik sırtından Ahırdağı'na kadar olan mıntıkadaki taarruz kuvvetlerinin üç saat süren harekâtı sonucunda Yunanların tel örgülerle desteklenen mevzilerinin büyük bir bölümünün ele geçirildiği ifade edilmiştir. Raporun devamında, akşam ve gece devam eden muharebeler esnasında Yunanların karşı taarruzları ile elden çıkan mevzilerin, süngü hücumları sonucunda geri alındığı aktarılmıştır. Yine raporda, süvari birliklerinin bir gün önce sabah saat 08.00'den itibaren Ahır Dağları'ndan Sıçanlı üzerine sarkarak Yunan ordusunun gerilerine düşmek suretiyle yaptığı harekât neticesinde Afyon ile Dumlupınar arasında bulunan düşman hattının üç yerden tahrip edildiği belirtilmiştir. İlave olarak raporda, Türk tayyarelerinin başarılı keşifler yaparak Yunan cephe hattının gerisine beyannameler attığı, bir Yunan tayyaresinin de Afyon'un güneyinde hava keşfi yaptığı vurgulanmıştır.[25]

Cephe hattında muharebeler hızla gelişmiş ve Türk ordularının harekâtı neticesinde Afyon ele geçirilmiştir. Bu gelişmeyi

[24] BCA, 030.10/54.355.7.
[25] BCA, 030.10/54.355.12.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e bir mesaj ile iletmiştir. Bu mesajda Mustafa Kemal Paşa, cephe hattında yaşanan gelişmeleri de ortaya koymuştur. İlgili mesajda Başkomutan, Birinci Ordu'nun harekâtının Afyon güneyinden itibaren Tilki Karyesi, Hasanbeli ve Ahır Dağı bölgesinde bulunan Yunan hatlarına doğru geliştiğini belirtmiştir. Mesajın devamında, Yunan ordusu tarafından tel örgülerle desteklenen tahkimat hattının bir kısmının birçok taarruzlar sonucunda ele geçirildiği ifade edilmiştir. Devam eden muharebeler sırasında Yunan kuvvetleri ile Çiğiltepe civarında şiddetli çatışmalar yaşandığı ve mücadele sonucunda düşmanın kuzeye doğru atıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, harekât neticesinde Afyonkarahisar'ın kurtarıldığı belirtilmiştir. Geri çekilen Yunan birliklerinin takip edildiği ve onları himaye eden kıtalarla muharebelerin devam ettiği ifade edilmiştir. İlave olarak Mustafa Kemal Paşa, Yunanlardan önemli oranda silah ve cephane ele geçirildiğini aktarmıştır. Bunların yanında Mustafa Kemal Paşa, Yalova mıntıkasında Yalova-Pazarköy yolu batısındaki Kurtköy mıntıkasında ve Akçaköy-Lefke bölgesinde muharebelerin devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, İkinci Ordunun Eskişehir ile Afyon doğusunda, Seyitgazi mıntıkasında Çakmaktepe ile daha güneyde bulunan Kazuçuran Tepelerinde şiddetli muharebe ve çatışmalar olduğunu vurgulamıştır.[26]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Başvekil Rauf Bey'in yanında TBMM Riyasetine de bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta;

> "İki gündür bila inkıta devam eden muhaberat neticesinde düşmanın Afyonkarahisar mevazii ıskat ve Afyonkarahisarımız istirdat olunmuştur. Üsera, ağır ve hafif top, mühimmat ve her nevi malzemeden ganaim çoktur. Düşmanın müteaddid mevaziinin her biri birkaç hattan mürekkep olduğundan kıtaatımız birçok müstahkem hatları müteakiben iskat mecburiyetinde bulunmuştur.
>
> İstihzaratımız her nevi vesaiti fenniye ve mevanii ferriye ile teçhiz ve takviye edilen düşman mevaziinin bazen bir saatten az bir zaman zarfında iskatını temin ettiği gibi asker ve zabitanımızın müsellem-i cihan olan havarik-i besalet ve şecaatı bu defa dahi tezahür ve teeyyüd etmiştir.

[26] BCA, 030.10/54.355.7.

> Kumandanlarımızın sevk ve idarede düşman kumanda heyetini faikiyeti bariz bir surette mütecellidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle meclisi aliyi tebrik ederim."[27] demiştir.

28 Ağustos 1922'de Türk kuvvetlerinin taarruzu ve bu kapsamda Yunan birliklerinin takibi devam etmiştir. Yunan birlikleri, bozgun şeklinde batı ve kuzeybatı yönlerinde düzensiz bir şekilde çekilmeye gayret göstermiştir. Türk birlikleri bir taraftan Afyonkarahisar'dan 40 kilometre mesafeye kadar ilerleyerek Dumlupınar'a yaklaşmıştır. Diğer taraftan ise Döğer ele geçirilmiş ve birliklerin harekâtı devam etmiştir. Bu sırada dört süvari tümeni Altuntaş-Dumlupınar hattında faaliyet göstermiştir. Üçüncü Süvari Tümeni, Uşak'ın güneybatısında bulunan demiryolu civarında konuşlanmıştır. Yunan birliklerinin toplanmasına imkân verilmemesi amacıyla tedbirler alınmıştır. Yunanlardan önemli oranda top, mühimmat ve malzeme ele geçirilmiştir. Gün içerisindeki muharebeler sırasında Yunanların önemli oranda zayiatının olduğu tespit edilmiştir. Aynı anda Afyon halkı tarafından harekâtın başarısı sevinç gösterileri ile kutlanmıştır.[28]

Gün içerisinde gelişen harekât neticesinde Yunanların bölgede bulunan yedi tümeninden ikisi yeni olarak Dumlupınar'ın batısına geçebilmiştir. Kalan beş Yunan tümeni ise çember içerisine alınmak suretiyle kuşatılmıştır. Böylece baskın tarzında gelişen harekât sonucunda Yunanların batıya ve kuzeye geçmesine imkân vermeden düşman kuvvetlerinin imha edilmesi öngörülmüştür.[29]

29 Ağustos 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı birliklere yayımladığı emirle, 2'nci Ordu ile Süvari Kolordusunun kuzeyden Yunan birliklerini kuşatıcı bir harekâtı hayata geçirmesini istemiştir. Aynı emir kapsamında 1'inci Orduya bağlı 4'üncü Kolordunun da güneyden Yunan birlikleri üzerine yürümesini ve çevirme harekâtına destek vermesini talep etmiştir. Emrin devamında 2'nci Kolordunun da ihtiyat birliği olarak Dumlupınar istikametine hareket etmesi istenmiştir.[30]

---

[27] BCA, 030.10/54.355.7.

[28] BCA, 030.10/54.355.7.

[29] Fehmi Akın, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, Ağustos 2008, s. 98-109.

[30] Görgülü, *age.,* s.33.

Batı Cephesi Komutanlığının emri doğrultusunda 1'inci Ordu ve bağlısı 4'üncü Kolordu tarafından Yunan kuvvetlerine karşı güneyden kuzeye doğru tazyike devam edilmiştir. Bu sırada 1'inci Kolordu sağ kanadındaki 3'üncü ve 23'üncü Tümenleri ile Çalköy'e ulaşmıştır. Buradan ilgili tümenler, Hanlar yönünde taarruza devam ederek, Yunanların Dumlupınar istikametindeki dönüş yolunu kesmiştir. Aynı anda 1'inci Kolordunun sol kanadını oluşturan 14'üncü Tümen Elvanpaşa, 57'nci Tümen ise Balcıdamı ve Toklusivrisi istikametinde Yunanları sıkıştırmıştır. 6'ncı Tümenin de desteklediği bu taarruz üzerine, Yunan birlikleri bölgeyi ivedi bir şekilde boşaltarak son anda esaretten kurtulmuştur. Harekât devam ederken 7'nci Türk Tümeni, Kaplangı'yı ele geçirmiştir. 1'inci Kolordu harekât esnasında, Kaplangı-Banaz istikametinde bulunan Yunan Dumlupınar Grubunun kuşatılması ile ilgilenmiştir. İkinci Kolordu ise, Düzağaç, Karacaören, Bakırcık civarına intikal ettirilmiştir. Taarruz hızla gelişirken; Olucak, Hamurköy ve Aslıhanlar civarında bulunan Yunan ordusunun asıl kısmının kaçmasını önlemek amacıyla Türk birlikleri, taarruzlarına gece boyunca devam etmiştir. Taarruzlar sırasında süngü saldırıları ile Yunan kuvvetlerine önemli ölçüde zayiat verdirilmiştir. 2'nci Ordunun 17'nci Tümeni tarafından Olucak'ta icra edilen taarruz neticesinde Yunan artçı birliklerinin önemli bir kısmı esir edilmiştir. Süvari Kolordusu da Hamurköy kuzeyinden yaptığı taarruz ile Yunan birliklerine zayiat verdirerek düşmanın moralini alt üst etmiştir. Böylece gün içerisinde yapılan harekât ile Hamurköy ve Çalköy civarında bir araya gelen Yunan ordusu, güney ve güney batıdan 1'inci Ordu, kuzey ve kuzeydoğudan 2'nci Ordu ve süvari birlikleri tarafından kuşatılmıştır. Türk ordusunun harekâtı neticesinde Yunanlar için yalnızca Kızıltaş Deresi üzerinden batıya doğru uzanan dağlık bir arazi açık yol olarak kalmıştır.[31]

30 Ağustos 1922'de Türk ordusu tarafından Dumlupınar'da kuşatılan Yunan ordusu, çember içine alınmıştır. Kuşatılan Yunan kuvvetleri, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri doğrultusunda icra edilen meydan muharebesi ile önemli ölçüde imha edilmiştir. Muharebeler esnasında Afyon civarındaki Murat Dağları

[31] Akın, agm., s.106.

üzerinden Uşak istikametine yönelen Yunan birlikleri ile geceli gündüzlü muharebeler yapılmıştır. Bu muharebeler esnasında Yunan birlikleri batıya sürülmüş ve onlardan birçok top, mühimmat ve araç-gereç ganimet olarak ele geçirilmiştir. Bu sırada Murat Dağları kuzeyinde bulunan Yunan birliklerine karşı süvariler tarafından yapılan harekât ile 1.500 kişi öldürülmüştür. Gün içerisinde devam eden muharebelerde, Yunanlar yenilgiye uğratılarak İzmir istikametinde geri çekilmeye zorlanmıştır. Yunan kuvvetleri geri çekilirken Çayköy ile Hamurköy'ün büyük bir kısmı ve Dumlupınar'ı yakmıştır. Bu arada Yunanlar, bölgedeki Türk halkının önemli bir kısmını katletmiştir. Yangınların çıkarılmasında Türk ordusunun ilerleyişini engellemek amaçlanmıştır. Türk ordusu harekât esnasında Toklusivrisi civarında Yunan güçlerinin mukavemeti ile karşılaşmıştır. Ancak buna rağmen Türk kuvvetlerinin ilerleyişi durdurulamamış ve İslamköy ve Uşak istikametinin önemli bir bölümü ele geçirilmiştir. Ayrıca, Gavik istikametinde ilerleyen Türk birlikleri Yunanların nakliye kollarına saldırarak onlardan birçok deve ve araba elde etmiştir.[32]

31 Ağustos 1922'de Kütahya, Türk birlikleri tarafından Yunanlardan ele geçirilmiştir. Böylece bu bölgedeki Yunan birlikleri mağlup edilerek, Hacı Azizoğlu Köyünün sarp bölgesine sığınmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki muharebeler sonunda Yunanlardan; birçok tüfek, top, cephane, sıhhiye otomobili, yedek malzeme ve araba ele geçirilmiştir. Yunanlardan ele geçirilen top miktarı 150'ye ulaşmıştır. Bu sırada Çivril geri alınmıştır.[33] Muharebeler devam ederken yapılan keşif faaliyetinde Yunanların; Aslıhanlar istikameti ile Dumlupınar'ın güneyinde ricat halinde olduğu belirlenmiştir. Bu bölgelerdeki Yunan birlikleri, Türk kıtalarının takip ve taarruzlarına tabi tutulmuştur.[34]

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve kumandası altında icra edilen Dumlupınar'daki muharebeler, Başkumandan Meydan Muharebesi olarak adlandırılmıştır.[35] Başkumandan Meydan

[32] BCA, 030.10/54.355.6.
[33] BCA, 030.10/54.355.7.
[34] BCA, 030.10/54.355.7.
[35] Şükrü Erkal, "Büyük Taarruz da Başkumandan Muharebesi (30 Ağustos 1922)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 91-92-93.

Muharebesi'nden sonra başlatılan takip harekâtı İzmir'in kurtarılmasına kadar devam etmiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa, Dumlupınar'dan İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey'e bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'un başlangıcından Başkumandan Meydan Muharebesinin sonuna kadar geçen süreci ayrıntıları ile ortaya koyarak değerlendirmiştir. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa;

> "26 Ağustosda başlayan Afyon Karahisar Dumlupınar Meydan Muharebesi 31 Ağustos 1922 sabahı hitam bulmuştur. Beş gün beş gece bila-inkıta idâme edilen bu meydan muharebesine düşmanın müstahkem mevâzi'ini çiğneyerek cebheyi yarmak sûretiyle başladık. 26 saat devâm eden ve Afyon cenub mıntıkasında Birinci Ordumuz tarafından yapılan bu yarma ameliyesi neticesinde Dağ-ı Karaca, Dağ-ı Çavdarlı, Kalecik Tepe, Aşur Dağ hatt-ı umumisinde 100 kilometrelik bir hattı işgal eden düşman kuvvetleri terk-i mevzi icbar edildi. Döğer mıntıkasında bulunan ihtiyatlarla tazyik olundukdan sonra Birinci, Dördüncü, Beşinci, Yedinci, Dokuzuncu, Onikinci, Onüçüncü fırkalarından mürekkeb olan düşmân ordusu kısm-ı küllîsi Bal Mahmud, Dumlupınar şimendüfer yoluyla Bal Mahmud, Kızıltaş, Dumlupınar yolu arasındaki mıntıkada seri ve şiddetli takibatımız ve düşmanın hatt-ı ricatlerini kat'eden muvaffakiyetli tertibatımız sâyesinde düşman tekrar muharebeye icbar edildi. Bir taraftan da Ahur Dağ üzerinde düşmân İkinci fırkası tarafından tutulan Toklu Sivrisi mevâzii mühimmesine bir kısım kuvvetimizle ta'arruz tertîb olundu. Muhtelif ve kanlı safahâtı ihtivâ eden bu muhârebât esnâsında topçularımız büyük bir faaliyet ve maharetle düşmanı sıkışdırdı. Piyadelerimiz kısa âteş muhârebelerini müte'âkib gündüz ve gece süngü hücumları ve bomba baskınlarıyla düşmân kıta'âtının büyük karargâhlarına kadar içlerine girdi. Düşman hattı ricatleri üzerinde bulunan süvari fırkalarımız tarafından topçularını istimâl ederken diğer tarafdan yalın kılınc düşmân içerilerine saldırdı. Harb ve keşif tayyârelerimiz bomba ve makineli tüfenkleriyle semâdan hücûm etdi. Her tarafdan yıldırım te'sîri yapan bu savletler karşısında düşmân ordusu kısm-ı küllîsi mağlûb edilerek kıta'âtı birbirine karışmış olduğu hâlde ikiye parçalandı. İki buçuk fırka kadarını münhezimen Dumlupınar istikâmetinden garba atıldı. Bunlar Toklu Sivrisi civârında henüz muhârebe etmekde olan İkinci

düşmân fırkasına iltihâk etdi. Fakat bu istikâmetde takîb ve taarruz eden kıtaâtımız karşısında kâmilen ve bir def'a daha ezilerek mağlûben Uşak istikâmetine atıldı. Bu istikâmetdeki kıta'âtımız bugün 31 Ağustos 1922 sabâhdan beri İslamköy, Ahadköy hattından Uşak üzerine yürümekdedirler. Düşmânın Birinci ve İkinci kolordu karârgâhlarıyla Dördüncü, Beşinci, Dokuzuncu, Onikinci, Onüçüncü fırka karârgâhlarını ihtivâ eden dört fırkalık diğer parçası Birinci Ordumuzun şiddetle devâm eden taarruz ve takîbiyle Kızıltaş Deresi içine atıldı. Eğret Altıntaş hattından ilerleyen kıta'âtımızın dahi te'sîrinden ve kıta'âtımızın düşmândan evvel Dumlupınar mevâziini tutmasından ve süvârîlerimizin muhârebe meydânının şimâl-i garbîye giden yollara hâkim olmasından Kızıltaş Deresi içinde sıkışdırılmış olan düşmân dün sabâhdan gecenin hulûlüne kadar Çal Karye garbına Aydemir, Alınören, Adatepe, Ağaçköy, Ululuk hattında müdâfaa etti. Bu hattı sarmış olan kıta'âtımız gurûb-ı şemsle berâber süngü ile düşmân içine dalub münhezim düşmân varını yoğunu terk ederek dereler ve ormanlar içinde perîşân bir hâle geldi. Bunlardan bu sabâh yüzlercesi teslîm olmağa başladı. Bu muhârebede ele geçen düşmân malzemesi pek çokdur; ta'dâd olunuyor. Yalnız bir fırkamızın cebhesinde kısmen koşulu ve on beşlik cebel olmak üzere yirmi beş top, 140 yük otomobili, 17 binek otomobili iğtinâm olunmuşdur. Gerek Kızıltaş Deresinden ve gerek İslamköy civârının kurtulabilen düşmân aksâmının kâmilen imhâsı için tertîbât alınmakdadır. Bu muvaffakiyeti eltâf-ı sübhâniyeden kuvvetle ümîd ederim. Şimdiye kadar tesbîtine muvaffak olunan düşmânın Eskişehir gurubundan bir fırkayı mütecâviz kuvveti 28 Ağustos 1922 günü Seyidgazi civârından Akin Döğer istikâmetinden hareketle meydân muhârebesine yetişüb kuvvâ-yı imdâd etmeğe teşebbüs etdiği anlaşılmışdır. Vaz'iyet ve manzaranın verdiği te'sîr üzerine bu düşmân kuvveti şimâl istikâmetine çekildi. Gerek bu kuvvetin ve gerek Eskişehir'de bulunan sâir düşmân kuvvetlerinin imhâsı için dahi tertîbât alınmakdadır. Menderes havâlîsinde bulunan umûm düşmân kıta'âtı takîbât-ı mütemâdiye karşısında terk-i mevzi ile çekilmeğe başlamışlardır."[36] demiştir.

[36] MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), İSH, Kutu:1789, Gömlek: 27, Belge No: 27-1; BCA, 30.10.0.0/54.354.35.

1 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan atılması maksadıyla Türk ordusuna yönelik bir beyanatta bulunmuştur. Bu beyannamede;

> "Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları! Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve soylu milletimizin fedakarlıklarına lâyık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakarlıklarınızı yakından görüyor ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine aracılık etme vazifemi hiç durmadan yerine getireceğim. Başkomutanlığa tekliflerde bulunulmasını Cephe Komutanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin aklını, yiğitliğini ve gayretini yarışırcasına göstermeye devam etmesini isterim. Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri."[37] demiştir.

2 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa, TBMM'ye gönderdiği beyanname ile de Türk ordusunun Büyük Taarruz'da gösterdiği başarıyı övmüştür. Bu beyannamede;

> "Büyük ve Asil Türk milleti; Batı Cephesi'nde 26 Ağustos 1922' de başlayan taarruz harekâtı, Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi hâlinde beş gün, beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının yiğitliği, şiddeti, sürati Allah'ın yardımına vesile oldu. Zalim ve mağrur düşman ordusunun asıl unsurları akıllara dehşet verecek şekilde imha edildi. Teşkilat ve teçhizatı gibi gelenekleri, zaferleri ve ismi yalnızca milletimizin şuurundan, ezelî ve ebedî olan imanından vücut bulan ordularımızı, fedakarlığınıza layık olarak size takdim ediyorum. En büyük komutanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanlarında yakından görerek büyük milletime bildiriyorum. Milletimizin yapısındaki kuvveti ve ülküyü üç buçuk sene önce mesai arkadaşlarım ile ifade ederken, çok büyük zorluklar içinde devam eden mücadelemizin sonuçları ortaya çıkıyor. Milletin görüş ve iradesine dayanan her

[37] ATASE Arşivi, İSH, Kutu:2019, Gömlek: 71, Belge No: 6-1.

> işin sonucunun, millet için hayır ve mutluluk getireceği sabittir. Milletimizin geleceği güvendedir ve vadedilen zaferi ordularımızın kazanması kesindir."[38] denilmiştir.

Büyük Taarruz sona erdikten sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Türk milletine ithafen bir beyanname yayımlanmıştır. 18 Eylül 1922'de Hakimiyet-i Milliye'de yayımlanan bu beyannamede;

> "Büyük Türk milleti, Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütün memalik-i müstevliyemizi istirdat eylediler. Büyük zafer münhasıran senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi ihtirasat-ı siyasiye neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise ancak imparatorluğun askeri teşkilâtiyle tevhid-i amâl ve tevhid-i harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı milletin rey ve idaresi kendi mukadderatı üzerinde bilâkaydüşart hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet ve kati neticelere ermiştir. Büyük ve Necip Türk milleti, Anadolu'nun halâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selâmını da takdim ediyorum."[39] denilmiştir.

SONUÇ

I. Dünya Harbi, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi ile sona ermiştir. Mütareke ağır hükümleri ile ön plana çıkmış ve Osmanlı ülkesinin işgaline zemin hazırlamıştır. Mütarekeden sonra Musul'un işgali ile başlayan süreç, İskenderun ve ardından İstanbul ve ülkenin diğer şehirleri ile devam etmiştir. Türk ulusu, işgal sürecini ilk dönemlerde geçici olarak var saymıştır. Ancak Türk ulusu, Paris Barış Konferansında Yunanistan'ın da işgale ortak edilmesi ve ardından 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi üzerine bu fikrini değiştirmiştir. Türk ulusunun işgallere tepki göstermesinde Padişah ve Osmanlı Hükümetinin tavrı ve tepkisizliği

[38] ATASE Arşivi, İSH, K: 2182, G: 37, B: 37-1; "Gazi Paşa Başkumandanımızın Ordularımıza Hitaben Beyannamesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, S. 596, 2 Eylül 1922, s.1.

[39] "Gazi Başkumandanımızın Millete Beyannamesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, S. 611, 18 Eylül 1922, s.1.

de etkili olmuştur. Bu süreç Türk ulusunun öncelikle bölgesel mahiyetli direniş cemiyetleri kurmasına ardından ise silahlı düzensiz birlikler olarak ön plana çıkan Kuvâ-yı Milliye'yi oluşturmasına neden olmuştur.

Türk ulusunun bölgesel mahiyetli bu mücadelesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile millî bir kimlik kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkışından sonra yayımladığı genelgeler ve yaptığı kongrelerle İstiklal Mücadelesine önderlik etmiş ve Türk ulusunun kendi etrafında kenetlenmesini sağlamıştır. Sivas Kongresi'nde alınan ulusal kararlar ile tüm bölgesel cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında birleşmiştir. Bu sırada İstanbul Hükümeti ile yapılan görüşmeler sonucunda Son Osmanlı Mebusan Meclisinin açılışı sağlanmıştır. 12 Ocak 1920'de açılan bu mecliste 28 Ocak 1920'de alınan Misâk-ı Millî kararları, İstanbul'un resmen işgaline zemin hazırlamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ile Ankara'da yeni Türkiye Devletinin temellerini oluşturan TBMM açılmıştır. Meclisin açılışı ile Türk İstiklal Mücadelesi örgütlü ve teşkilatlı bir yapıya kavuşmuştur. Bu yapının oluşumunda Mustafa Kemal Paşa'nın büyük yeri ve önemi olmuştur.

TBMM kurulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Kuvâ-yı Milliye yerine düzenli ve disiplinli orduların kuruluşuna başlanmıştır. Düzenli Ordunun kurulduğu esnada Yunanların taarruzu ile İnönü Muharebeleri meydana gelmiştir. Bu muharebeler esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda savunma stratejisi uygulanmış ve Yunanlar yenilgiye uğratılmıştır. Ardından tekrar gerçekleşen Yunan taarruzu sırasında Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonucu Türk ordusu ilk yenilgisini almıştır. Bu sırada ordunun dağılmasını önlemek isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Türk ordusu, Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmiştir. Burada Yunanların taarruzu ile başlayan ve 22 gün 22 gece süren muharebeleri Türk kuvvetleri kazanmıştır. Muharebelerin kazanılmasında meclisin yetkileri ile beraber, başkomutanlık yetkisini üzerine alan Mustafa Kemal Paşa'nın büyük katkı ve girdileri olmuştur.

Sakarya'daki muharebelerden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Yunanların Anadolu'dan atılması için hızlı bir şekilde hazırlıklara başlanmıştır. Bu kapsamda ordunun silah, cephane, top, mühimmat ve insan eksiği giderilmeye çalışılmıştır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Büyük Taarruz hayata geçirilmiştir. Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve komutasında icra edilmiştir. Türk kuvvetleri muharebeler esnasında yaptığı kuşatma harekâtı ile Yunan ordusunu bir çevirme harekâtı ile imha etmiştir. Kuzeyden 2'nci Ordu, güneyden 1'inci Ordunun harekâtı ile çember içine alınan Yunan kuvvetleri, baskın tarzındaki harekât ile İzmir doğrultusunda kaçmak durumunda kalmıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, harekâtın hazırlık sürecinden muharebelerin başlamasına, ardından 30 Ağustos Başkomutan Meydan Muharebesinde cereyan eden harekâta kadar tüm gelişmeleri İcra Vekilleri Heyeti, TBMM ve Erkân-ı Harbiye Reisliği ile paylaşmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Türk ulusunu gelişmelerden zaman zaman yayımladığı beyannameler ile bilgilendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın harbin seyri içerisindeki bu tutumu demokratik bir anlayışla hareket ettiğini, kamuoyu ile bilgi paylaşımında bulunduğunu ve gelişmeleri yetkili makamlarla paylaştığını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruzu en ince ayrıntısına kadar planlamış ve ardından gerçekleştirdiği baskın harekâtı ile muharebelerin kazanılmasında etkili olmuştur. Bir taraftan orduyu sevk ederken, diğer taraftan yetkili makamlar ile görüş alışverişinde bulunmuştur. Bu kapsamda bakıldığında Mustafa Kemal Paşa, zaferin kazanılmasında birincil derecede etkili olmuştur. Harbin seyri içerisinde gelişmeleri gün gün Ankara ile paylaymış ve böylece askeri bir deha olması yanında demokratik tutumu ile ön plana çıkmıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi),

ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1789, Gömlek: 27, Belge No: 27-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu:2019, Gömlek: 71, Belge No: 6-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 2182, G: 37, B: 37-1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10/54.355.7.

BCA, 030.10/54.355.12.

BCA, 030.10/54.355.2.

BCA, 030.10/54.355.6.

BCA, 030.10/54.355.7.

BCA, 30.10.0.0/54.354.35.

2. Kitap ve Makaleler

Akın, Fehmi, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, Ağustos 2008.

Altay, Fahrettin*, İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitabevi Yay., Ankara 1949.

Belen, Fahri, "Yunan Cephesi Nasıl Yarıldı", *Büyük Zaferin 50.Yıldönümüne Armağan*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., İstanbul 1972.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar, Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü*, O. S. Kocahanoğlu (Yay. haz.), Temel Yayınları, İstanbul 2011.

Çalışlar, İzzettin, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2007.

Erkal, Şükrü, "Büyük Taarruz da Başkumandan Muharebesi (30 Ağustos 1922)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 91-92-93.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

"Gazi Başkumandanımızın Millete Beyannamesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, S. 611, 18 Eylül 1922, s.1.

"Gazi Paşa Başkumandanımızın Ordularımıza Hitaben Beyannamesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, S. 596, 2 Eylül 1922, s.1.

Kapucu, Davud-Korkmaz Erdal, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Karakum Yayınevi, Ankara 2020.

Kılıç, Mehmet, *Cumhuriyet Yolunun Kilometre Taşları*, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

Korkmaz, Erdal, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Havacılığı", *Havacılık Tarihi Sempozyumu 13-14 Aralık 2012 İstanbul*, Hava Basımevi, Ankara 2015.

Korkmaz, Erdal-Kurt, Deniz, "Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askeri Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi", *19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu 15-18 Mayıs 2019*, Yorum Matbaacılık, Ankara 2019.

Kurt, Deniz-Korkmaz, Erdal, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, C. I, Hava Basımevi, Ankara 2020.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni-Siyası Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Sonyel, Salahi Ramadan, "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu", *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Trikupis, Nikolaos - Papulas, M., *Yunan Generallerinin İtiraflar*ı, A. Şenel, (Tas.), Berikan Yayınları, Ankara 2010.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, *Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C. II, K.6, Kitap 1.

Türk İstiklal Harbi, *II inci C., Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara 1968.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C. 3, Kısım 6, 1. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Moudros (Mondros), ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Ankara 1948.

Walder, David, *Çanakkale Olayı*, çev. M.Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, London 1994.

EKLER

EK-1

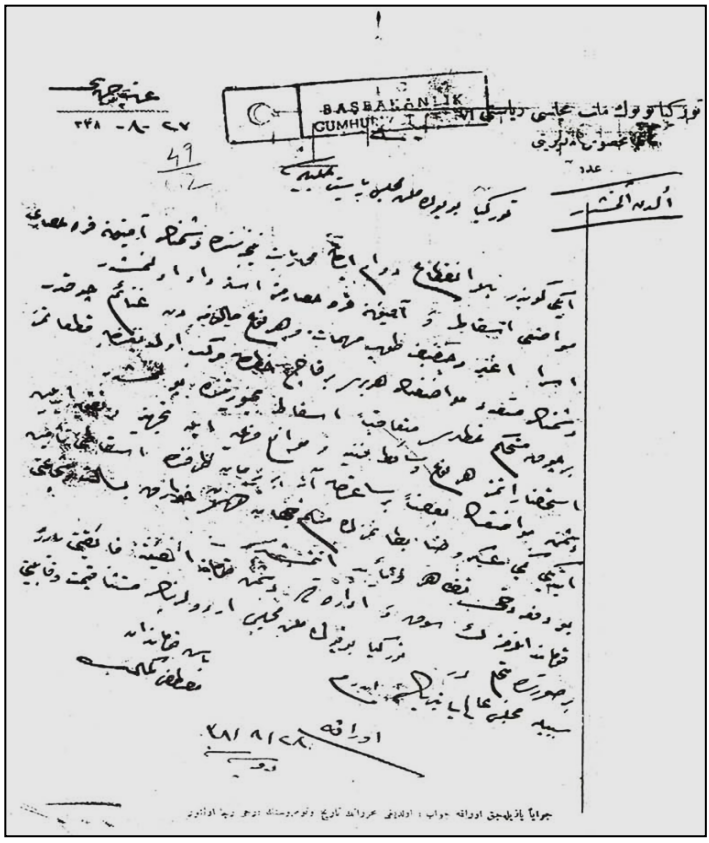

27 Ağustos Tarihli Değerlendirme

EK-2

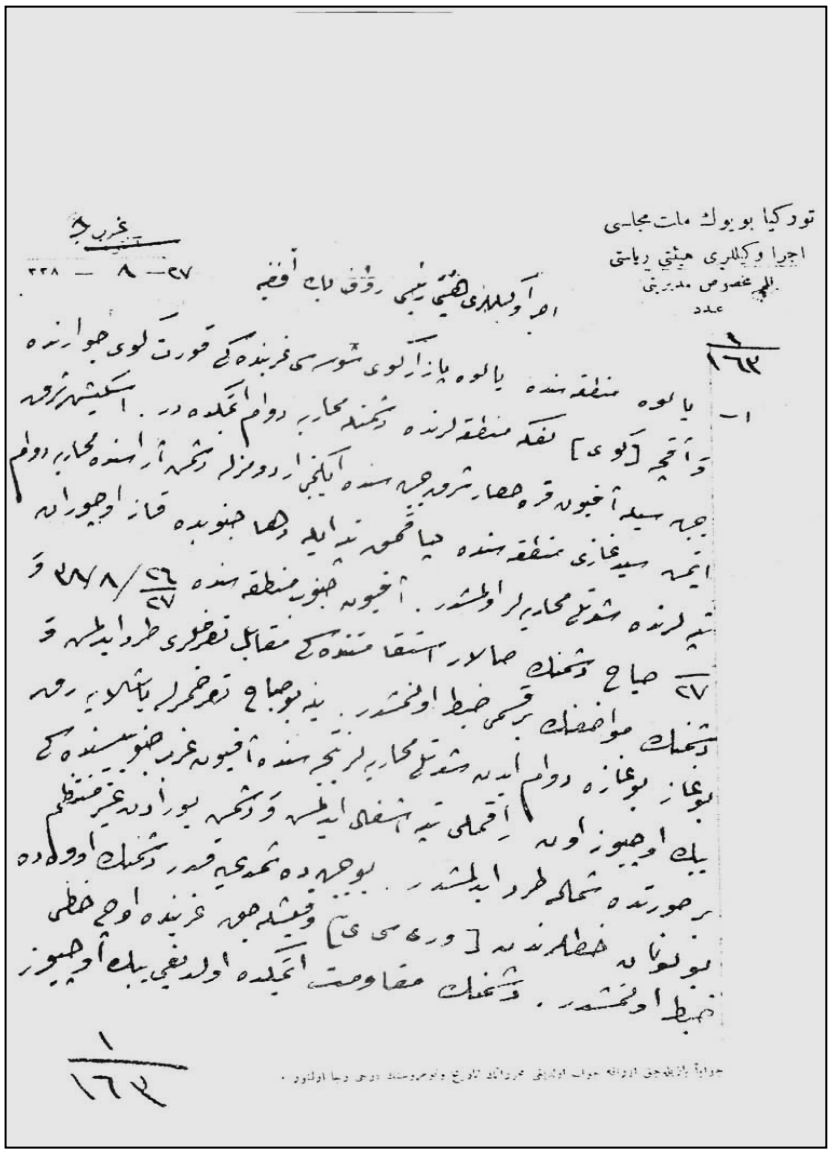

27 Ağustos 1922 Tarihli Değerlendirmenin Devamı

EK-3

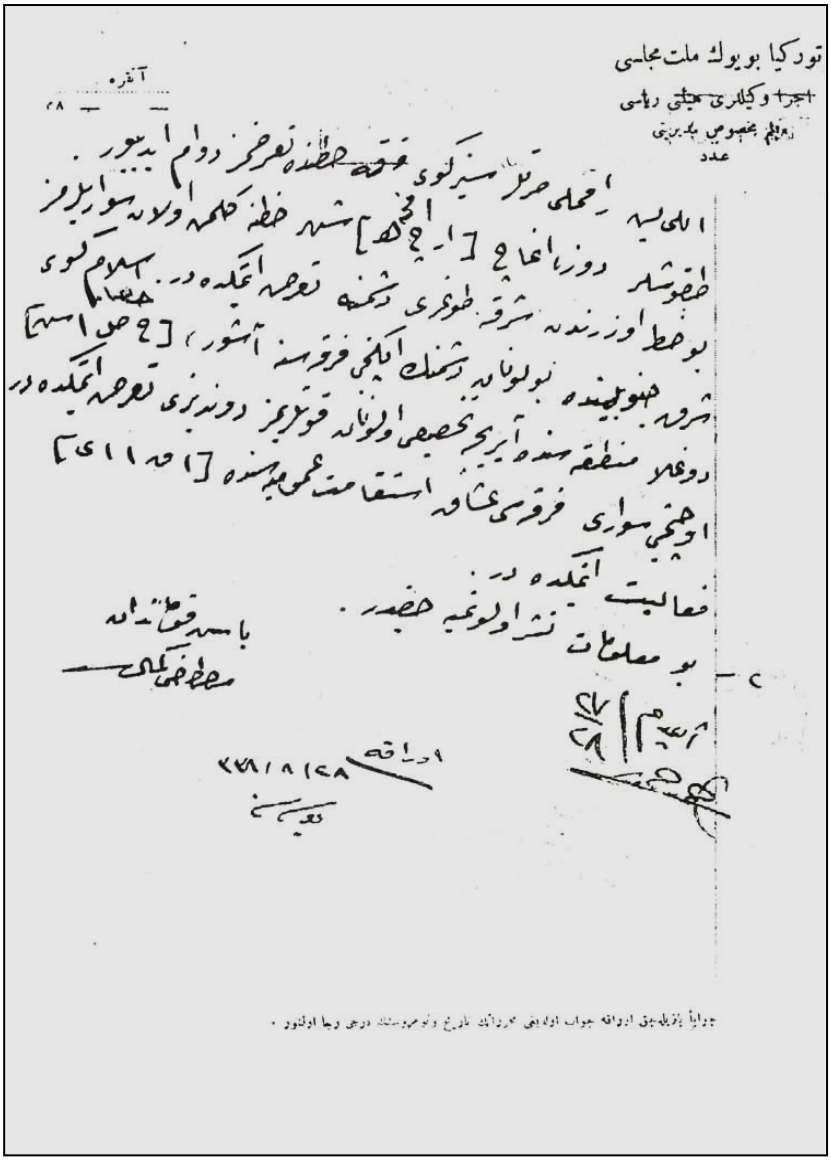

28 Ağustos 1922 Tarihli Değerlendirme

EK-4

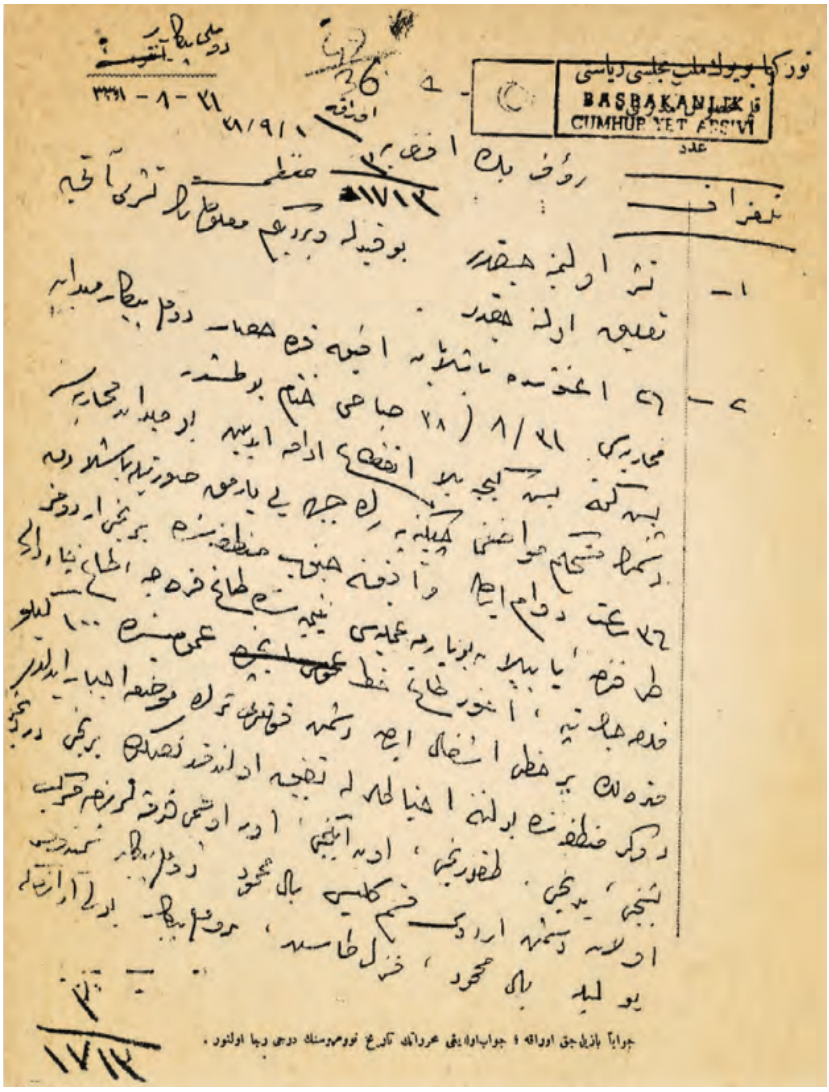

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de başlayıp 31 Ağustos 1922'de sona eren Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi hakkındaki değerlendirmeleri

EK-4 DEVAMI

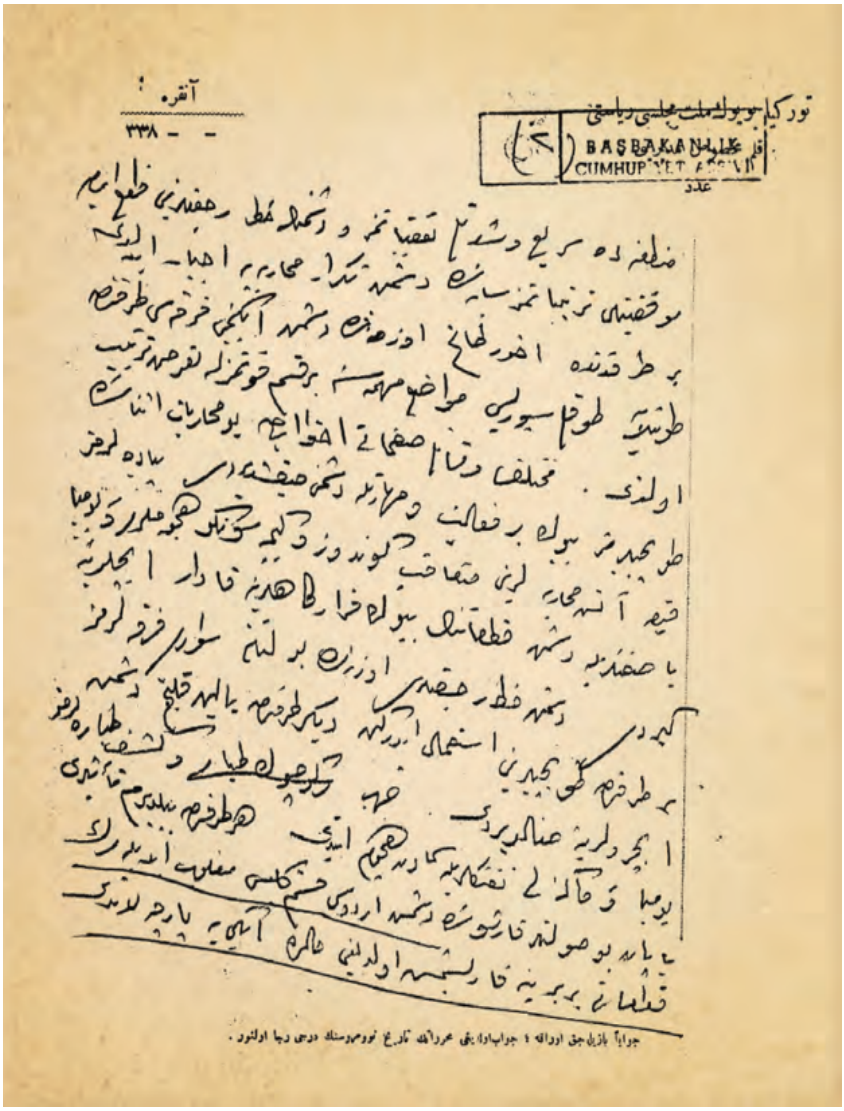

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de başlayıp 31 Ağustos 1922'de sona eren Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi hakkındaki değerlendirmeleri

EK-4 DEVAMI

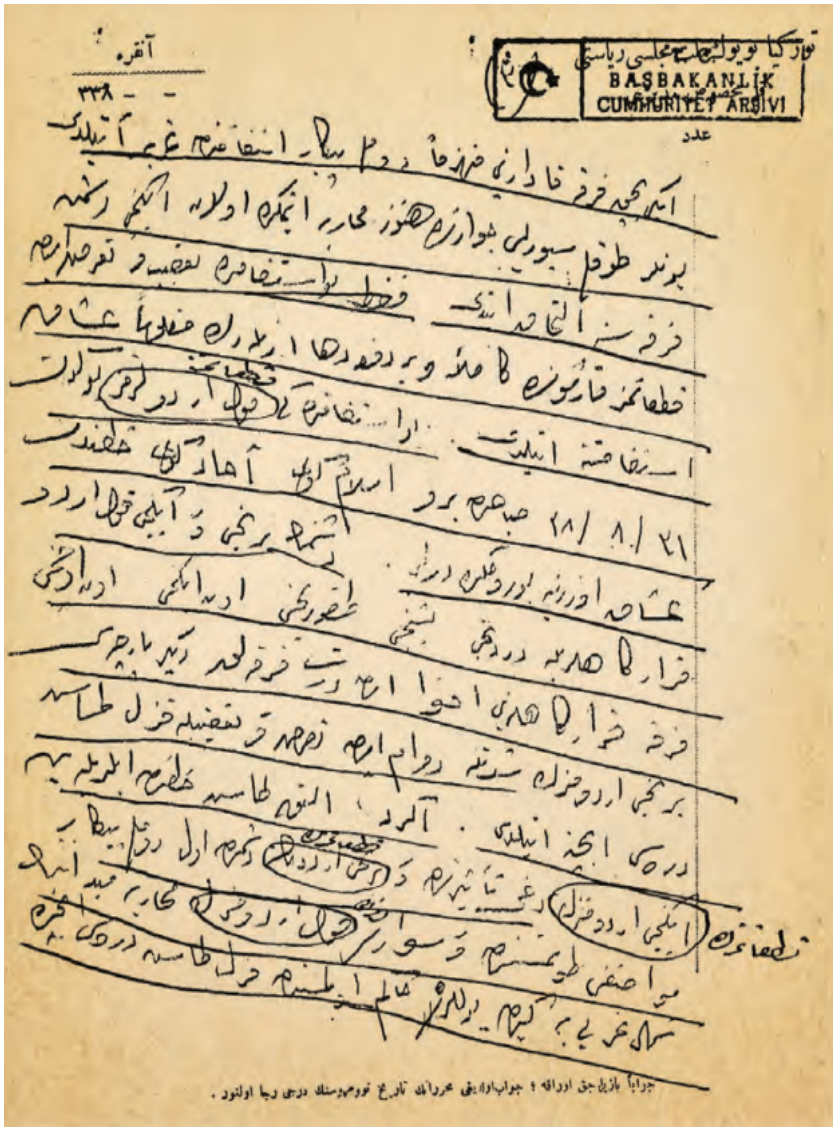

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de başlayıp 31 Ağustos 1922'de sona eren Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi hakkındaki değerlendirmeleri

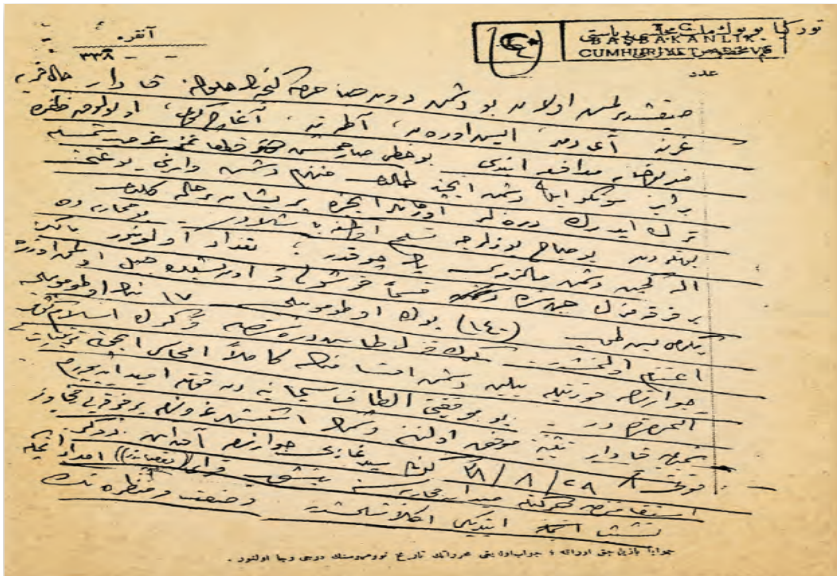

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de başlayıp 31 Ağustos 1922'de sona eren Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi hakkındaki değerlendirmeleri

EK-4 DEVAMI

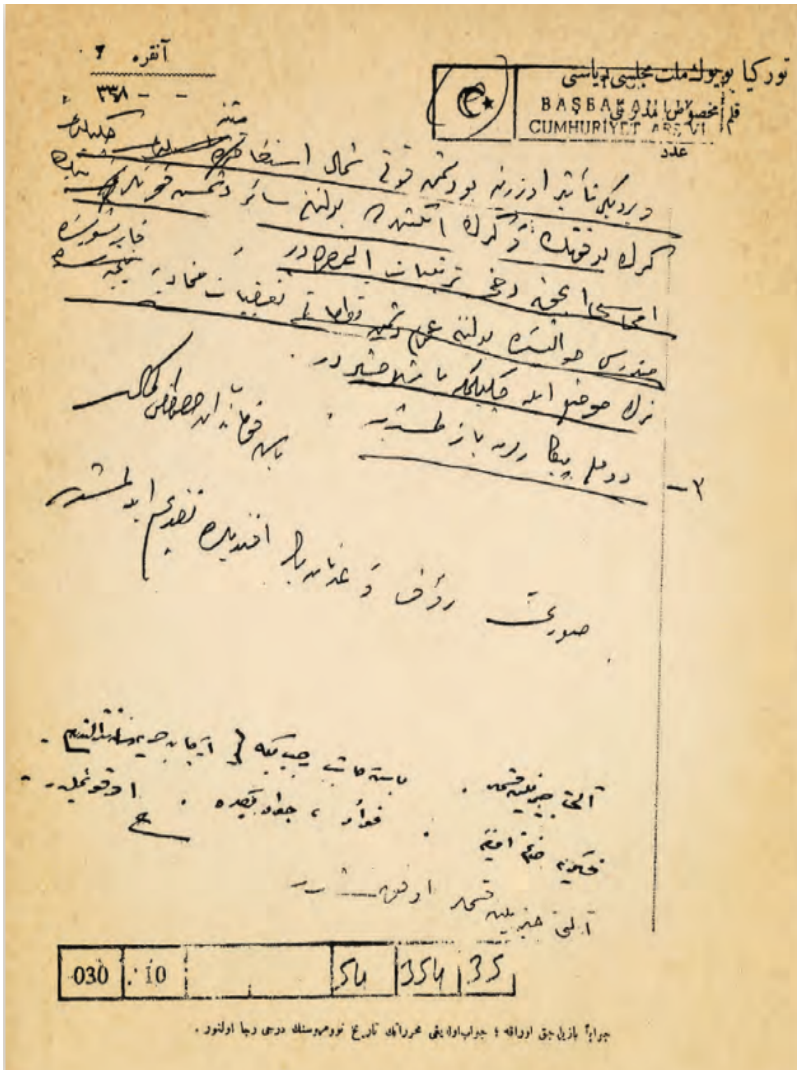

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922'de başlayıp 31 Ağustos 1922'de sona eren Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi hakkındaki değerlendirmeleri

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde 57. Tümen'in Cephe Faaliyetleri (26-30 Ağustos 1922)

Hacer KADI*

GİRİŞ

57. Tümen, I. Dünya Harbi devam ederken 1 Ocak 1916 tarihinde üç piyade (135. – 175. – 176.) ve bir topçu (57.) alay ile bağlı birliklerden Aydın – Muğla – Antalya dolaylarında 5. Ordu 21. Kolorduya bağlı kurulmuştur.

Mondros Mütarekesi imzalandığında ise Filistin Cephesinden Batı Anadolu ve Ege kıyılarına nakledilen 8. Ordu'ya bağlı olan 57. Tümen, Aydın ve Antalya bölgesinde bulunmaktaydı. 21. Kolordu bağlısı olan tümenin 176. Alayı Antalya, Menteşe Kıyı Alayı Muğla, Teke Kıyı Alayı Antalya civarında konuşlu idi.[1]

Mondros Mütarekesi sonrası 57. Tümenin bağlı bulunduğu 21. Kolordu lağvedilmiş, karargâhı Antalya'dan Aydın'a nakledilerek İzmir'de bulunan Tuğgeneral Nureddin Paşa komutasında bulunan 17. Kolordu'ya bağlanmıştı. İzmir'in işgali sırasında tümen Albay Mehmet Şefik (Aker) komutasında Aydın'da idi.[2]

İzmir işgal edildiği zaman cereyan eden kanlı olaylara karşı koyacak hiçbir kuvvet gözükmüyordu. İzmir garnizonunu terk ederek Tire'ye çekilen subay ve eratın Aydın'a gelmesi için verilen emre rağmen erat dağılmıştı. 16/17 Mayıs gecesi İzmir'den Aydın'a gelen tren yolcularının yaptıkları yıkıcı propagandaların da etkisiyle Söke ve Aydın garnizonlarındaki erat firara başlamıştı. İzmir'deki kanlı olayları müteakip, önce 57. Tümen erleri tamamen denecek bir oranda dağılmış, bunu diğer askeri birlikler takip etmişti. 57. Tümende yeterince kuvvet bulunmamasına rağmen Şefik Bey, Yunan ilerlemesine ve mezalimine karşı müdahale edilmesi taraftarıydı. Şefik Bey, 15 Mayıs 1919 günü birliklere gönderdiği gizli tamimde,

* MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Askerî Tarih Uzmanı.
hacerkadi26@gmail.com
ORCID NO: 0000-0002-5093-7155

[1] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay.haz. T. Ercan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 188.

[2] İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, TTK, Ankara 2014, s.243.

Aydın'ın Yunan işgali altına girdiği takdirde, Yunanların İzmir'de yaptıkları gibi hakaretlere maruz kalmamak ve askeri şeref ve haysiyetin muhafazası için icap ederse en son kalacak subay ve er ile mukabele etmenin "en birinci vazife" olacağını bildirmişti. Şefik Bey, 23 Mayıs 1919'da Yunan işgal ve mezalimi üzerine Harbiye Nezaretine gönderdiği raporunda, "*Kuvâ-yı Milliye vücuda getirmenin en iyi tedbir olabileceğini*" belirtmişti.[3]

Harbiye Nezaretinin 11 Haziran 1919'da ulaşan 7 Haziran 1919 tarihli ve 3426 numaralı emriyle 57. Tümenin 17. Kolorduyla irtibatı kesilerek geçici olarak doğrudan doğruya Harbiye Nezaretine, harekat ve asayiş yönünden de Konya'da 2. Ordu Müfettişliğine bağlandığı bildirilmişti.[4]

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nin hükümleri içinde yer alan ve ordunun dağıtılması ve silahlarının teslimi gibi meseleleri halletmek amacıyla yurdun çeşitli yerlerinde müfettişlik müessesini oluşturdu. Oluşturulan 2. Ordu Müfettişliğine bağlı olarak Aydın, Antalya ve Konya'yı içine alan alandan sorumlu olan Şefik Bey, orduyu terhis etmek yerine el altından halkı destekleyerek Millî Mücadele'ye destek oldu. Yunanları, silahlandırılan yerel halk gücü olan Kuvâ-yı Milliye ile durdurmaya çalışsa da Yunan ilerleyişi devam edince 57. Tümen karargahını stratejik bir hamle ile Çine'ye taşıyarak Yunan ilerlemesine mani olmaya çalıştı.[5]

57. Tümen, 1-6 Ekim 1919'da Güre'de, Aralık 1919'da İzmir Güney Cephesinde (Aydın Bölgesinde) idi.

22 Haziran 1920'de Yunanların Miln Hattından[6] başlattıkları taarruzlara karşı Albay Mehmet Şefik[7] komutasındaki 57. Tümen,

[3] Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 248-249.

[4] Albay Şefik Aker, *57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2006, s. 146.

[5] Çetin Kaplan, *Mehmet Şefik Aker, Çanakkale ve Galiçya Cephelerindeki ve Türk İstiklal Harbindeki Faaliyetleri (1915-1922)*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s.110.

[6] Miln Hattı; Ayvalık-Soma-Akhisar-Salihli-Aydın-Kuşadası'ndan geçen hattır. Yunanlar 1919'a kadar bu hatta kadar olan bölgeyi işgal ettiler. 22 Haziran 1920'de bu hattan ileri harekata başlayarak 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı, 26 Ağustos 1922'de Uşak ve Nazilli'yi işgal ettiler. Yunanların bu ileri harekatı ile koordineli olarak İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya 2 Temmuz 1920'de Bandırmaya asker çıkardılar. Görgülü, *age.*, s. 342.

İzmir Güney Cephesi Komutanlığına bağlı idi. 24 Ekim 1920 Gediz Türk Taarruzunda 57. Tümen, 12. Kolorduya bağlı olarak Yarbay H. Nazmi komutasında görev almıştı. 4 Ekim-22 Kasım 1920 tarihleri arasında Milli Mücadele karşıtı Konya Ayaklanmasının bastırılması 57. Tümene verilmişti.[8]

Geniş bir bölgede kurulan 57. Tümen, İstiklal Harbinin tüm cephelerde görev almıştır. Tümen, I. İnönü Muharebesi'nde Sarayköy'de[9], II. İnönü Muharebesi'nde Sinanpaşa-Güneyköy'de[10] Güney Cephesi Komutanlığına bağlı olarak Albay Hasan Mümtaz komutasında 37. – 39. – 176. Piyade Alayları ile 57. Topçu Alayı ve Menderes Grubu[11] ile kahramanca savaşmıştır.

57. Tümen, II. İnönü Muharebesi'nde 175. Alayı ile iki Erhart dağ topunu Sarayköy kesiminde bıraktıktan sonra tümenin geri kalan kısmı Sinanpaşa civarında 12. Kolordu emrine girdi. Menderes Grubu karargahının Sandıklı'ya intikali ve Çivril civarındaki alayların da 21 Mart 1921'de harekete geçerek bu bölgeye gelmeleri emredildi. Aynı günde, Afyonkarahisar civarında bulunan 8. Tümen, demir yoluyla Dumlupınar'a 57. Tümen de 20 km batıya Karacaviran'a intikal ettirildi.[12]

57. Tümen Güneyköy ve 8. Tümenden 189. Alay Dumlupınar doğusunda genel ihtiyat teşkil edecek; 57. Tümenin toplanmasını örtmek amacıyla 176. Alaydan bir tabur Elvanpaşa ve süvari bölüğü Balcıdamı'na gönderilecekti. Süvari bölüğü aynı zamanda Balcıdamı-Yenice yolunu gözetleyecekti. Verilen kolordu emriyle, 57. Tümenin 39. Alayı gereğinde 23. Tümen emrine girmek üzere Çiftlik güneyine hareket ettirildi.[13] 23 Mart'tan 4 Nisan 1921'e kadar 13 gün devam eden II. İnönü Muharebesi'nde 57. Tümen Çobanlar-Çay-Çiftlik-

[7] Demirci Mehmet Efendi'nin Denizli'de haksız olarak 39 kişiyi öldürtmesi sonucunda Albay Şefik'in 17 Temmuz 1920'de görevine son verilerek yerine Yarbay H. Nazmi getirilmiştir. Görgülü, *age.,* s. 337.

[8] Görgülü, *age.,* s. 359.

[9] Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921),* C. 2, Ks. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 147.

[10] Kemal Niş*, Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. 2, Ks. 6, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995*,* s. 316.

[11] Görgülü, *age*., s.265.

[12] Önalp*, age*., s. 289.

[13] Önalp*, age.,* s. 321.

Yeniköy ve Ulupınar'da hem Yunan kuvvetleriyle savaşmış hem de ihtiyatta bulunmuştu.[14]

II. İnönü zaferinden sonra Batı ordusu, yeniden organize edildi. Yapılan en önemli iş, Refet Paşa kumandasındaki Güney Cephesinin kaldırılması ve Yunan cephesindeki bütün kuvvetlerin Batı Cephesi kumandanı İsmet Paşa emrine verilmesidir. II. İnönü Muharebesi sonunda, Türk ordusu, Doğu, Batı, Güney ve Merkez ordularından ibaretti. Doğu ordusu Kazım Karabekir Paşa, Merkez ordusu Nurettin Paşa, Batı ordusu iki cephe halinde idi. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa idi. Kolordu teşkilatı hemen hemen kaldırılmış durumda idi. Güney Cephesi emrinde, Afyon'da 12. Kolordu Kumandanı Korgeneral Fahrettin (Altay) ve bir de Adana cephesinde yeni kurulmuş olan 2. Kolordu Kumandanı Tuğgeneral Selahattin (Adil) vardı. Ayrıca, İnönü Muharebeleri sırasında, Albay Kazım Özalp kumandasında olmak üzere Kocaeli cephesindeki birliklerden "Mürettep Kolordu"nun kurulması emri verilmişti.[15]

Türk Genelkurmay Başkanlığı II. İnönü zaferinden sonra aynı devrede Afyon'a taarruz etmiş olan Yunan kuvvetlerine kuzeyden bir darbe vurmak istedi. Bu maksatla bu taarruzu yapacak olan Güney Cephesi Komutanı emrine kendi birliklerinden başka, Batı Cephesinden de üç tümen verildi. Harekata katılması planlanan Türk kuvvetlerini; 12. Kolorduya ait 57., 41. ve 23. Piyade tümenleri ile Batı Cephesi'nden artırılan; 4., 11. ve 8. Piyade tümenleri, 5.Kafkas Tümeni, 1. ve 2. Süvari tümenleri ile 4. Süvari Tugayı oluşturuyordu.[16]

57. Tümen, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerinde İnaz-Arapçiftliği-Köprülü-Çatkuyu-Balmahmut-Çalışlar-Çiftlik-Bakırcık civarında Yunan ordusuyla temastaydı.[17] 12. Kolordunun sağ yanında Bakırcık sırtlarında bulunan 57. Tümen, 9/10 Nisan akşamı verilen kolordu emri gereğince, hareket etmek için ortalığı kaplayan kalın sisin kalkmasını bekliyordu. Saat 06.30'da Kadımezarı-Çiftlik

[14] Niş*, age.,* s. 500.

[15] Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 200, s.642.

[16] Mübahat Erdoğan, *Milli Mücadele'de Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar*, Dumlupınar Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2006, s.88.

[17] Önalp, *age.*, s. 543.

arasındaki Yunan mevzilerinden topçu ateşi açıldı. Saat 07.30'da Dumlupınar kuzey ve kuzeybatı istikametinden top ve makineli tüfek sesleri işitilmeye başlamıştı. Sis biraz açıldıktan sonra Kızılcaköy güneyindeki ormanlık sırtlarda muharebe başladı. 57. Tümen kendisine verilen Çalışlar-Çiftlik hedefine gördüğü mukavemetten dolayı ilerleyememiş, muharebe akşama kadar mevzii olarak devam etmişti. Tümen, mevzilerini akşama kadar muhafaza etmişse de tümen komutanı, Yunanların yapacağı karşı taarruzda mevzilerini zayıf gördüğünden, 23. ve 41. Tümenlerle geceden Karaköse sırtlarını tutarak Yunan sağ yanına etki yapılmadığı takdirde durumun 11 Nisan için endişeli bir hal alacağını Kolordu Komutanına bildirmişti. 57. Tümen bugün sağındaki 5. Kafkas Tümeni ile bağlantı sağlamıştı.[18] 11 Nisan'da tümen Arpalı sırtının güneyinde, 12 Nisan'da Çiftlik-Sattepe'de kalmıştı. Aslıhanlar Muharebesi'nden sonra Güney Cephesi Komutanı Yunanları Dumlupınar'da yenerek mevziinden atmak ve bunları süvari birlikleri ile takip ederek diğer kuvvetleri geride yeniden düzenlemek kararını vermişti. Ama Yunanlar Dumlupınar mevziini elden çıkarmak istemiyor; ileride bu arazi parçasına dayanarak genel bir taarruz yapmayı düşünüyorlardı. Güney Cephesi Komutanlığı planının uygulanması için yeteri kadar kuvvet bulunmakla beraber, bu kuvvetler tam mevcutlu iyi bir teşkilata sahip değildiler. Tümenlerin hemen hepsi muharebelere katılmış, yorgun bulunuyorlardı. Üç gün süren bu harekatta hiçbir başarı elde edilemediği gibi doğuya çekilerek yeni bir hatta savunma için tertiplenip beklemekten başka bir şey yapılamadı.[19] Sattepe'yi kuşatan 57. Tümen bu muharebede çok yalnız kalmış, Yunan mevziine sokulmuş ise de sağ ve solundaki tümenlerin ilerlememiş olması ve Yunan kuvvetlerinin şiddetli ateşi tümene çok ağır kayıplar verdirmişti. Bu şartlar altında tümeni Kızılca-Güneyköy hattında tutulması uygun görülmüş, 57. Tümeni Karacaviran-Düzağaç kesiminde ihtiyata bırakılmıştı.[20] 57. Tümenle 4. Süvari Tugayından ibaret kalan 12. Kolordu, 4. Süvari Tugayı ile demiryolu güneyinde

[18] Önalp, *age.,* s. 554.
[19] Niş, *age.,* s. 579.
[20] Niş, *age.,* s. 574.

kalan kesimi örtecek ve gözetleyecek, 57. Piyade Tümeni ile de Balmahmut mevziini tahkim ederek savunmaya hazırlayacaktı.[21]

Türk ordusu hazırlıklar arasında en önemlisi grup teşkilatının meydana getirilmiş olmasıdır. II. İnönü Muharebesi'nden sonra yeni kuruluşlar ve dolayısıyla birlik sayılarının artması, doğruca cepheye bağlı olan tümenlerin sevk ve idaresinde zorluk çekilmesine sebep oluyordu. Bu husus dikkate alınarak, Batı Cephesi Komutanlığı tarafından grup teşkili hakkında yapılan teklif, uygun görülmüş ve 3 Mayıs 1921'den itibaren aşağıda yazılı tümenlerden oluşan 4 grup kurulmuştu.

1. Grup Komutanlığına: Albay İzzettin tayin edilmiş ve emrine 1-3-11-23-61. Piyade ve 3. Süvari Tümenleri; 3. Grup Komutanlığına: Albay Arif tayin edilmiş ve emrine 2-24-41. Piyade ve 1. Süvari Tümenleri; 4. Grup Komutanlığına: Albay Kemalettin Sami tayin edilmiş ve emrine 5-7-8. Piyade ve 2. Süvari Tümenleri; 12. Grup Komutanlığına: Albay Halit tayin edilmiş, emrine 57. ve mürettep piyade tümenleriyle 4.Süvari Tugayı ve birlikleriyle Dinar, Denizli ve Menderes bölgelerinde bulunan 6. Tümen verilmişti. Kocaeli bölgesindeki ayrı ayrı bulunan birlikler birleştirilerek 17. Tümen, Batı cephesi emrindeki bağımsız alaylar toplanarak 7. Tümen ve Adana milis alaylarıyla, diğer müfrezelerden bir mürettep tümen kurulmuştu.[22]

57. Tümen, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde 12. Grup Komutanlığına bağlı olarak Yarbay Hasan Mümtaz (Çeçen) komutasında ilk olarak Karacaviran-Düzağaç[23]'ta görev almıştı. 12. Grup karargahı ve bağlı birlikleri 395 tüfek ile Afyonkarahisar ve civarındaydı. Karargahı Gazlıgöl'de bulunan 57. Tümen, Gazlıgöl, İğdemir, Ablak, Dündarlı, Hasanköy, bölgesinde ve cephanesi 4960 tüfek, 22 ağır makineli tüfek, 1 hafif makineli tüfek, 7 toptan oluşmaktaydı.

[21] Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs-25 Temmuz 1921*, C. 2, Ks. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 78.

[22] Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbinde 2. Kolordu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 120.

[23] İsmet, Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1992, s. 50.

Tümen, "Döğer-Fincanburnu-Etyemez kesimine gitmek" emrini almış olup, 10/11 Temmuz'da hareket edecekti.[24] 11 Temmuz 1921'de 12. Grup; 57. Tümen, Afyon'un kuzeyinde Gazlıgöl-Aydemir-Ablak-Dündarlı-Hasanköy Bölgesinde olacak, 12. Grup Karargahıyla 57. Tümen ve 4. Süvari Tugayı, 4. Grup sol kanadına gelecek, Grup karargahıyla 12 Temmuzda Döğer bölgesine hareket edecekti.[25] Gece yürüyüşüyle Döğer civarına gelen tümen, 12. Grup Komutanlığınca Afyon-Kütahya demiryolu ile Tavşantepe arasında iki Yunan tümeninin ilerlediği keşfedilmişti. Bunlardan birisi Susuz-Belcemeşe üzerinden ilerleyerek Beyköy'ü işgal etmiş, 57. Tümen topçuları bu Yunan tümenini ateş altına almıştı. Diğer bir Yunan tümeni de saat 18.30 sıralarında Döğer'e girerek kısmen doğu ve kuzeye doğru ilerlemeğe başlamıştı.[26]

Yunan kuvvetlerinin 10 Temmuz 1921'de başladığı taarruz hareketi Türk ordusunun ileri sürülmüş süvari kuvvetleriyle muharebe ederek 13 Temmuz günü Türk mevziilerinin önüne geldiler bir gün sonra da asıl kuvvetlerle muharebeye başladı. İsmet Paşa, şiddetli geçen muharebelerde gerekli yerleri takviye etmeye çalışmış ve 16 Temmuzda Kütahya bölgesinden sol kanada doğru bütün Türk cephesine şiddetle taarruza geçmişti. Bu taarruz sonucu Türk savunması kırılmış tüm ordu tehlike altına girmişti. Bundan dolayı İsmet Paşa, ilk geri çekilme emrini verdi 19 Temmuza kadar Türk ordusunun çekilmesi devam etti. 21 Temmuzda Türk ordusu taarruza geçmiş ancak Yunan kuvvetini durduramayarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Kamuoyu tarafından orduya duyulan güvenin kaybedilmesi ve moral çöküntüsü olması tehlikesini doğurması açısından bu duruma hemen müdahale etme ihtiyacı duyan Mustafa Kemal Paşa 21 Temmuzda 12. Grup Kumandanına ve İsmet Paşa'ya kısa süreli bir çekilme emrini verdi. Bu kısa süreli Sakarya gerisine çekilme olarak planlanan çekilme Çerkez Ethem ve adamlarından hala endişe edilmesi sebebiyle daimi bir hal aldı ve cephe Polatlı'ya çekilmek durumunda kaldı. 10 Temmuzdan 25 Temmuza kadar

[24] Önalp, *age.,* s. 185.
[25] Ulusoy, *age*, s.127-128.
[26] Önalp, *age.,* s. 229.

aralıksız 15 gün süren "Kütahya Eskişehir Muharebesi" bu suretle son bulmuş oluyordu.[27]

Batı Cephesi kuvvetleri, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çayırhan'dan Beşköprü'ye kadar Sakarya nehri doğusunda ve bu hattın devamı olarak Ilıca Deresi-Temurözü Deresi kuzeyinde Yıldıztepe'den Mangal Dağı'na kadar uzanan cepheyi tutmuş ve ihtiyatlarını sol kanat gerisine kaydırmaya başlamıştı. Ordunun asıl muharebe hattı kuzeyde Ankara Çayı güneyinden Ilıca Deresi-Sakarya kavşağına kadar Sakarya doğusu-Ilıca Deresi kuzey sırtları-Mangal Dağı hemen güney sırtları hattı idi.[28]

57. Tümen, Sakarya Meydan Muharebesi'nde (23 Ağustos-13 Eylül 1921) Yarbay Hasan Mümtaz komutasında 37. – 39. – 176. Piyade ile 57. Topçu Alayları ile Karahamzalı ve Sivri mevkiinde idi.[29]

1 Ağustos 1921'de 57. Tümen Karahamzalı'ya hareket ve orada toplu bir surette ikamete geçecek, sonra tümen süvari bölüğü Sivrihisar-Sarıköy hattının ortasında ve Sarıköy İstasyonu'nun 15 km güneyindeki Dümrek köyüne gönderilecekti. 3 Ağustos 1921'de 57. Fırka Ilıca çayının munsabb noktasından Türktacir-Çakırhanı-Polat-Akdağ hattı hariç Çeltik-Gökpınar-Üzümbey-Sinanlı-Kürttacir-Ilıca karyesi hattı dahil mıntıka keşfedilecektir. 5 Ağustos 1921'de Çanakçı'da bulunarak Tekkeköy-Korsaklı hattında takibatta bulunacaktır.[30] 9 Ağustos 1921'de Karailyas Tepeleri-Kavuncu Köprüsü-Sirhanlı-Yenimehmetli yolu dahil hattı müdafaa edecektir.[31] 14 Ağustos 1921'de Beylikköprü'ye bir gün sonra Kavuncu Köprüsü-Sirhanlı-Tarla Bayırı-Yenimehmet hattı hariç aradaki kısmın müdafaasıyla görevlendirilmişti.[32] 17 Ağustos 1921'de 11. ve 57. Tümenlerden oluşan 12. Grup Tırnaksız'dan itibaren olan mevziiyi savunacak, 57. Tümen bölgesindeki ağır toplar ve telefon hatları

[27] Selek, *age.,* s.649.

[28] Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktay ve Cevdet Timur, *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 6.

[29] Baki Vandemir, *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, Ks. 1, Askerî Basımevi, İstanbul 1946, s. 16

[30] MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İSH Kutu 1418, Gömlek 108.

[31] İSH Kutu 1418, Gömlek 109.

[32] İSH Kutu 1418, Gömlek 110.

olduğu gibi kalacak ve İhtiyat Grubu emrine girecektir. 18 Ağustos 1921'de Yıldız ve Tekeköy bölgesindeydi. 21 Ağustos 1921'de Sivri'de toplanacak ve ihtiyata bırakılacaktı.[33]

Ordu ihtiyatını teşkil eden 57. Tümen ve karargahı Sivri'de, 29. Süvari Alayı Soğluca'da, 3. Kafkas Tümeni Karapınar'da, 1. Grup karargahı ve 23. Tümen Haymana'da, 24. Tümen ve 47. Piyade Alayı (Osman Ağa Alayı) Kızılkoyunlu'da, Başkomutanlık ve Batı Cephesi Komutanlığı karargahları ise Alagöz'de bulunuyordu. 57. Tümen 24 Ağustos 1921'de Soğluca'ya hareketle Yamak köyüne varacak ve ordu ihtiyatı olarak burada kalacak, 1. ve 2. Gruplarla irtibatı muhafaza edecekti.[34]

25 Ağustos günü 2., 3. ve 4. gruplar cephesinde Yunan kuvvetlerine taarruz için 3. Grup Cephesinin 57. Tümenle takviye olunacağı emri verilmişti. 57. Tümen, 2. Yunan Tümeniyle Eskiçalış mevziinde çarpışmış ve Yunan tümenine ağır kayıplar verdirmişti.[35]

57. Tümen, 25 Ağustos'ta Karapınar'a geçmiş, bir batarya ile takviyeli bir alayını Evliyafakı'ya Grup emrine göndermesi ve tümenin de harekete hazır bulunması emredilmişti. Harekete hazır olan 57. Tümen, 7. Tümen ve 3. Kafkas Tümeniyle Gedikli'ye taarruza başlamış ilerleyen saatlerde Türbetepe'yi ele geçirmişti.[36] 7 Eylül 1921'de Haymana civarında ihtiyata bırakılmış, 57. Tümen, Karapınar köyü kuzeyinde Dikilitaş güneydoğusu-Karlık Dağı güneyi hattında yeni mevziileri ele geçirerek tahkime başlamış, Grup sol kanadının Yamak batısına kadar uzatılmasıyla 57. Tümen cephesi geniş ölçüde büyümüştü. 3. Grupla 2. Grubun arasında Alacık-Dikilitaş-Haymana yolu ara hattı olmuş ve bu istikametin muhafazası 3. Gruba verilmiş, daha sonra ihtiyat tümeni olarak Soğluca'ya daha sonra Abdülkerim köyüne sonra da Karapınar'a gönderilmişti. 10 Eylül 1921'de tümen Menteşe-Karadağ-Karatepe'ye taarruza sokulmuş, biraz ihtiyatta bekledikten sonra Yassıhöyük ve civarına gelmişti.[37]

---

[33] Ulusoy, *age.,* s. 245-246.
[34] Timural vd, *age.,* s. 18.
[35] Vandemir, *age.,* s.57.
[36] Timural vd, *age.,* s. 40.
[37] Vandemir, *age.,* s.80.

12-13 Eylül gecesi Beştepeler ve Karadağ civarında yapılan süngü savaşında da Yunan kuvvetlerine büyük kayıplar vererek buralardan püskürtüldü. Bu tepeler de Türk kuvvetlerinin eline geçmişti. 13 Eylül sabahı, Yunan kuvvetleri perişan bir halde Sakarya Nehri'nin batısına geçmeye çalışıyordu. Muharebe meydanını tamamen terk etmişti. 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi sona ermişti. Yunan kuvvetleri kaçarken boş veya dolu cephane sandıkları, topçu cephaneleri, top, tüfek, çeşitli çapta top ve tüfek mermisi, benzin varilleri, gaz tenekeleri, su kovaları, gazeteler, mektuplar, birtakım özel eşyalar, konserve kutuları, giyim eşyalarını da arkalarında bırakmıştı. Arkasında yaralılarını ve hastalarını da bırakan Yunan ordusu büyük bir korku içinde geri çekiliyordu. Türk sıhhiye erleri, kendi yaralılarını taşırken aynı titizlikle, yaralı ve hasta Yunan askerlerini de sedyeyle çadırlara taşımaktaydı.[38]

Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmıştı ama takip harekatı sürüyordu. Batı Cephesi komutanı kuzeyden ve güneyden gruplar halinde Yunanları takip emri vermiş, kuzeydeki takibi Kocaeli Grubu, güneydeki takibi de 5. Süvari Grubu üstlenmişti. Savaş sırasında tümen ve alayların mevcudu yarıdan da aza inmişti.[39] 13 Eylül 1921 tarihinde TBMM Reisi Başkomutan Mustafa Kemal'in Garp Cephesi Komutanlığı ve Müdafaa-i Milliye Vekaletine gönderdiği yazıyla "Beşinci, Dokuzuncu ve Yirmi Dördüncü Fırkalar lağv olunacaktır."[40] kararı bildirilmişti.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğrayan Yunan ordusu, bütün cephe boyunca ileri müfrezelerimizle izlendiği gibi, özellikle güneyden, sol kanattan ilerletilen ve piyade ile pekiştirilen süvari tümenleriyle Sivrihisar ve Afyonkarahisar yönlerinde takip edildi. Bu izlemeler sırasında Yunanların yan ve gerilerine yapılan taarruzlarla önemli kayıplar verdirildi. Yunan kuvvetleri bu baskı altında Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar genel çizgisine çekilmiş ve 27 Eylülden itibaren savunma tertibi olarak buraları berkitmeye başlamıştı.[41]

[38] S. Eriş Ülger, *Zafere Giden Yol*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 340.
[39] Ülger, *age.,* s. 343.
[40] İSH-Kutu: 1413, Gömlek: 83.
[41] *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Ankara 1971, s.96.

Büyük Taarruz'da 57. Tümen Faaliyetleri

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Eskişehir-Afyon doğusu hattına çekilen Yunan ordusu, tuttuğu mevzileri yaklaşık bir sene boyunca tahkim etti. Böylece "*aşılamaz, geçilemez*" şeklinde değerlendirilen bir savunma mevzii meydana getirdi. Bu arada Türk ordusu da Yunanları Anadolu'dan atmak için vurulması gereken son darbenin hazırlıklarını yaptı. Taarruz için geceli gündüzlü çalışıldı. Yunan kuvvetlerine hiç beklemediği bir yerden, Afyon'un güneybatısındaki sarp dağlık bölgeden, kuvvetinin büyük kısmıyla taarruz etmeye karar verdi. Bu bölgeye 1. Ordunun 1., 2. ve 4. Kolordularına bağlı 11 tümenle bir müstakil tümen, 5. Süvari Kolordusuna bağlı üç tümen getirildi. Bu kuvvetler kuzeye doğru taarruzla, Yunanların gerisine düşecek ve batıya doğru çekilmesine fırsat vermeden, onu bir imha muharebesine mecbur edecekti. Afyon'dan Eskişehir'e kadar uzayan 130 km.lik cephe kısmına ise büyük bir cesaretle 7 tümen ayrıldı. Bu kuvvetin de sıklet merkezi Afyon'un kuzey bölgesinde tesis edildi. Eskişehir bölgesi hemen hemen boş denecek kadar zayıf tutuldu. Hazırlanan taarruz planına göre 1. Ordu kuvvetleri Afyon'un batısından kuzeye doğru taarruza geçtiklerinde Afyon doğusu ve kuzeyinde bulunan 2. Ordu kuvvetleri de taarruzla Yunan kuvvetlerinin, kesin sonuç almak istenilen 1. Ordu bölgesine kuvvet kaydırmasına engel olacak ve diğer bölgesinde bulunan Yunan ihtiyatlarını kendi üzerine çekmeğe çalışacaktı. Süvari kolordusu da Ahır Dağlarından aşarak Yunanların yan ve gerilerine saldıracaktı.[42]

57. Tümen, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde (26-30 Ağustos 1922) 1. Ordu Komutanlığı 1. Kolordu Komutanlığına bağlı olarak Albay Reşat (Çiğiltepe)[43] komutasında Çiğiltepe'yi almakla görevlendirilmişti.

---

[42] Görgülü, *age.,* s.287

[43] Albay Reşat (Çiğiltepe); 1879 yılında İstanbul'da doğdu. Ziya Paşa'nın oğludur. 27 Ağustos 1922'de Çiğiltepe bölgesinin alınmasında, birliğinin emredilen saatte hedefine varamaması dolayısıyla intihar etmiştir. Sandıklı'da Anıt Mezarda gömülüdür. Naaşı 31 Ağustos 1988'de Devlet Mezarlığına nakledildi. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, s. 63; Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'na katıldı. 1918'de karargahı ile İngilizlere esir düştü. Dönüşünde İstanbul 2. Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi üyeliğine atandı ise de, Milli Mücadele'ye katılmak üzere hemen Anadolu'ya geçti. Büyük Taarruzda

1. Kolordu Komutanı Orgeneral İzzettin'in (Çalışlar), Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Bey'in (Çakmak) emriyle yayınladığı eserinde 57. Tümen faaliyetleri ve Çiğiltepe için şu ifadeleri kullanmıştır:

> "1. Kolordu Cephesi oldukça geniş ve 57. Tümen ayrı bulunmaktaydı. Büyük kısmıyla Çiğiltepe'ye taarruz edecek olan 57. Tümen kuvvetli bir istinat noktasına çarpacaktı. Savran'ın doğusundaki ağır topçu grubu ile tam manasıyla himaye edilemeyeceğinden tümenin hafif topçusu ile bu bölgeden bir sonuç alması çok şüpheli görünmekteydi. Süvari kolordusuna istinat olarak tahsis edilen 6. Tümenin başlangıçta tüm kuvvetiyle Çiğiltepe'ye taarruzu halinde, 1. Kolordu 57. Tümeni Belova-Hasanbeli bölgesine tahsis edebilir. Bu suretle hem Çiğiltepe'ye taarruzdan bir sonuç alınabilir hem de baskın tarzında yapılacak bu taarruz daha başlangıçta çeşitli yerlerde kuvvetli bir surette ortaya çıkar. Bu durumda Yunanları şaşırtarak seri bir surette mevzilerinden atmak mümkün olur görüşü hakimdi. Bundan başka Yunan kuvvetleri Afyon'un güneyinde yapılacak toplanmadan haberdar olarak taarruzun başlamasından önce kuzeydeki ihtiyat kolordusunu güneye yanaştırması mümkündür. Bundan Türk ordusunun haberi olmazsa daha başlangıçta kuvvetli bir Yunan kuvvetlerine taarruz etmek durumunda kalınabilirdi. Bu takdirde 1. Kolorduya tahsis edilen geniş cephenin Belova'dan Çiğiltepe'ye kadar olan kısmı zayıf kuvvetlerle işgal edilmiş olur ve Yunan kuvvetlerinin bu karşı taarruzu karşısında, ordu ihtiyatında bulunan 14. Tümenin ulaşmasına kadar müsait olmayan bir durum ortaya çıkabilirdi. Gerçekte 6. Tümenin başlangıçta Çiğiltepe'ye tahsisi mümkündür. Çünkü Yunan kuvvetlerinin 2. Tümeninin birinci günü muharebeye yetişmesi çok muhtemel değildi. Süvari kolordusu bu tümenin muharebe meydanına yetişmesini bir gün erteleyebilirdi ve ikinci günü adı geçen tümenin batıdan ordunun kanadına bir taarruzu halinde Çiğiltepe'nin düşmesinden sonra 6. Tümen, Süvari Kolordusuna dayanak teşkil edebilirdi."

---

yarbaydı, 1922'de Albaylığa yükseltilmiştir. Ş.Sezen Okay-M. Vedat Okay, *Büyük Taarruz'da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri,* Yönetici Yay., İstanbul 1983*,* s. 80.

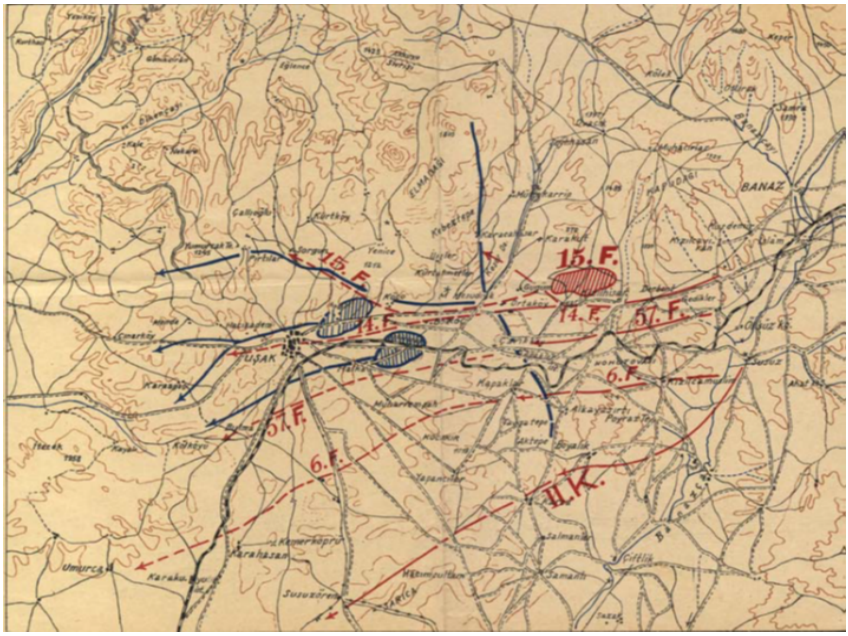

Kroki 1: Başkomutan Muharebesi'nde 1. Kolordu[44]

57. Tümen 10 Ağustos 1922 günü taarruz son hazırlıklar yapılmaya başlamıştı. 57. Tümenin gece yürüyüşüyle daha batıya doğru Hallaç, Uzunpınar, Anayurt bölgesine 10 Ağustos gecesi hareket etmeleri emri geldi. Herkes Yunan uçaklarından korunmak maksadıyla gizlenmekteydi. Hava karardıktan iki saat sonra çok büyük bir sessizlikle alaylar emredilen yere doğru yola koyuldular. Reşat Bey karargahıyla ortada bir yerde yaya olarak intikal ediyordu. Gizlilikle ilgili durumun farkına varan askerler, bu sessiz ilerlemeyi o kadar güzel yapıyorlardı ki, kendisi bile adeta hayaleti andıran bu birliklerin takibini yapamıyordu. Sonunda emredilen bu ilk yere sessizce gelebilmişlerdi. Ayın 17 ve 21'inde de gece intikallerine devam edildi. Emredilen yığınak bölgelerine yaklaşmışlardı.[45] 21 Ağustos 1922'de ordudan alınan bir şifrede, taarruzun 26 Ağustos

[44] İzzettin Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, yay.haz. Z.Türkmen ve A. Keskin, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 127.

[45] Cihangir Akşit, *Vatan Savunmasında 27 yıl Miralay Reşat Çiğiltepe (1879-1922)*, C. 2, İzmit 2007, s.402.

1922 sabah yapılacağı ve her türlü hazırlığın 25 Ağustos 1922 akşamına kadar ikmal edilmesi emrediliyordu. 57. Tümen Aydın – İsrail – Teke – Başören bölgesindeydi.[46] 22 Ağustos gecesi de yürüyüşle Kızık, Karacaören, Sandıklı bölgesine yanaşıldı. 23 Ağustos'ta artık sıra, cephe sorumluluklarının alınmasına gelmişti. Bir alayı Alemdartepe denen mevkiin sorumluluğunu devralmıştı. Yani artık cephede Yunanlarla temasta birliği vardı. Diğer birlikler son derece sessiz bir şekilde neredeyse toprağın altına gömülerek gizlendikleri yerlerde hazırlıklarına devam ediyorlardı. Saklanan alayları, tümenleri kendileri bile gözetleme yerlerinden çıplak gözle göremiyorlardı. Sandıklı kasabası hem mühimmat hem de iaşe için ikmal noktası olarak emredilmişti. Buradaki menzil komutanlığı depolarından gün boyu eksikliklerin tamamlanmasına devam edildi. 24/25 Ağustos 1922 gecesi bütün birlikler artık son yığınak bölgelerine gelmiş bulunuyorlardı. 57. Tümen için bu bölge Haçan Başağaç bölgesiydi. Cephedeki Çiğiltepe ise kolordunun diğer tümenlerinden daha solda ve bağımsız bir yerdeydi. Saat 04.45'te İzzettin Bey'in emri geldi: "*57. Tümen, Dikmenkaya sırtları mıntıkasında hazırlık mevziine girecek ve bir kısım kuvvetleriyle Hasanbeli -Çiğiltepe hattına taarruz edecek ve asıl taarruzunu Çiğiltepe'yi batıdan kuşatacak şekilde ve başlangıçta Kızıltaş yaylasına tevcih edecektir.*"[47]

22 Ağustos 1922'de 1. Kolordunun 22/23 Ağustos 1922 gecesi Çakırözü-Burnu-Sinirköy-Yeknan hattının kuzeyine yanaşması ve Kocatepe'deki alayın 4. Kolordu tarafından değiştirilmesi emredilmişti. Bu emir üzerine 14. Tümenin bir alayıyla Mahmara'nın güneyine ve Cuma'daki birliklerden başka kuvvetlerle Mahmara yollarının birleşme noktasının batısına; 23. Tümen Dadak'ın güneyine, 15. Tümen Arapköy-Çakırözü bölgesine, 57. Tümen de Kızık-Karacaören-Sandıklı bölgesine yanaştırıldı ve tümene iki toplu 12 cm'lik bir İngiliz obüs bataryası verildi. 23. Tümene bu gece Çengiçeşmesi-Kefeli hattını 14. Tümenden teslim alması emredildi. Kolordu karargahı da Şuhut'ta kaldı.

23 Ağustos 1922'de Kolordunun Karlık-Sinirköy hattının Şimlin'de toplanması emredilmişti. Bunun üzerine 23/24 Ağustos

[46] Çalışlar, *age.,* s. 38.
[47] Akşit, *age.,* s.402-403.

1922 gecesi: 14. Tümen bir alayıyla Mahmara-Nuh cephesini işgal etti ve büyük kısmıyla Mahmara'nın güneyinde toplandı. 15. Tümen Mahmara-Dadak yollarının birleşme noktasının batısından Akyatak mevkiine kadar olan bölgede toplandı. Bu tümen, 14. Tümenden Kömürtepe-Sakartepe cephesini teslim aldı. 23. Tümen Dadak'ın güneyindeki durumunu muhafaza etti. Kocatepe, Sarıçiçek yaylası cephesini 14. Tümenden teslim aldı. 57. Tümen Alemdartepe mevzilerini bir alayı ile 6. Tümenden teslim alarak büyük kısmında bir değişiklik olmadı. Sandıklı-Karacaören bölgesinde kaldı.[48]

24 Ağustos 1922 akşamı Başkomutan M. Kemal, Fevzi ve İsmet Beylerle Şuhut yakınlarındaydı. 25 Ağustos günü İsmet Bey, keşif ve istihbarat raporlarıyla ilgilenmekteydi. Aynı gün öğle saatlerinde çok az kişinin bildiği taarruz günü esasları yayınlandı. Keşif raporlarına istinaden verilen taarruz kararı İsmet Bey'in imzasıyla gönderildi. Bu emre göre "26 Ağustos 1922 sabahleyin Yunanlarla genel taarruz icra olunacaktır" denilerek heyecanla beklenen karar açıklanmıştı. Emrin diğer maddeleri orduların vazifeleri üzerineydi ve emir üst kademeden başlayarak tüm ordu birliklerine verilmeye başlandı.[49] Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta taarruz emrini şu şekilde anlatır:

> "20/21 Ağustos 1922 gecesi 1. ve 2. Ordu Komutanlarını da Cephane Karargahına çağırdım. Genelkurmay Başkanı ile Cephe Komutanını da yanımda bulundurarak, taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir savaş oyunu şeklinde açıkladıktan sonra, Cephe Komutanına o gün vermiş olduğum emri tekrarladım. Komutanlar harekete geçtiler. Taarruzumuz, strateji ve yanı zamanda bir taktik baskın halinde yürütülecekti. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kuvvetlerin yığınak ve hazırlıklarının gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bu sebeple bütün yürüyüşler gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Taarruz bölgesinde, yolların düzeltilmesi vb. çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için diğer bazı bölgelerde de benzeri yanıltıcı hareketlerde bulunulacaktı. 24 Ağustos 1922'de karargahımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına getirttik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan

[48] Çalışlar, *age.,* s. 39.
[49] İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s.83.

> savaşı idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 05:30'da ateşimizle taarruz başladı."[50]

Kolordu sol kanadında uzakta bulunan 57. Tümen Komutanlığına 26 Ağustos 1922'de ordunun tüm cephede taarruza geçeceği ve tümenin önceden yapılan hazırlıklar dahilinde hazırlık mevziine girmesi ve genel emrin yapılmasının tebliğ edildiği telefonla bildirildi. 57. Tümen Çiğiltepe'yi ele geçirecekti. Tümen, Dikmenkaya sırtları bölgesinde hazırlık mevziine girecek ve bir kısım kuvvetiyle Hasanbeli-Çiğiltepe hattına taarruz edecekti. Asıl taarruzu Çiğiltepe'yi batıdan kuşatmak suretiyle başlangıçta Kızıltaş yaylasına yönelecekti.[51]

Taarruzun ilk günü olan 26 Ağustos 1922 saat 05.00'te başlayan topçu ateşiyle 176. Alay iki taburu ile Çiğiltepe-Kızıltaş Yaylasına ilerlemeye başladı. 39. Alay da Üçuğur Yaylası'ndan Kızıltaş'a batıdan ilerlemekteydi. Arazi şartlarının elverişsizliği dolayısıyla hedefe zamanında ulaşılamamıştı. 37. Alayın da dahil olmasıyla birlikte Kızıltaş'ın batı siperlerine girilmiş, Yunan birlikleri de Fundalıtepe'ye çekilmişti. Çiğiltepe üç sıra kazıklı tel engelli gayet kuvvetli tahkim edilmiş bir mevzi idi. Cephane azalmış, birlikler, birbirine karışmış, kayıplar, ağır yorgunluk fazla idi. Bu durumda tümen komutanı, taarruzu ertesi sabaha bırakmak ve bulunulan hattı savunmak karar ve emrini verdi. Gece birliklere çekidüzen verildi. Hücum taburu tekrar Kumpınar'a tümen ihtiyatına getirildi. Bu bölgede gece sessizlikle geçti.[52]

23. Tümene taarruzun uzatılarak ovaya hakim olmak üzere Türkmentepe-Göktepe hattını ele geçirilmesi emredildi. Bunun ardından 14. Tümen komutanlığının da Kırcaarslan tepesini ele geçirdiği hakkındaki rapor alındı. 57. Tümen cephesi hariç olmak üzere Yunan kuvvetlerinin tüm cephede ilk ve en müstahkem mevzileri düşmüştü. Bundan sonra tümenlerin taarruzlarını devam ettirerek ovaya hakim olmaları gereği tümenlere tebliğ edildi. 57. Tümen Komutanlığına bütün kolordu cephesinde sağlanan zaferi

[50] *Nutuk*, Akvaryum Yayınları, İstanbul 2005, s. 502.
[51] Çalışlar, *age.,* s. 44.
[52] Niş*, age.,* s.110.

Çiğiltepe'nin bir an önce ele geçirilerek tamamlanması gereği emredildi. Çiğiltepe'den açılan yan ateşi 14. Tümen sol kanadındaki alayın harekatını durduruyordu. Bu alay cephesine ağır topçu ateşi talep edilmesi üzerine birinci ağır topçu grubundan 15'lik bir ağır obüs bataryası Derbent istikametine sevk edilerek 14. Tümen emrine verildi ve tümene Damlalı boğazı ile Hasanbeli arasındaki Yunan istihkam sırasının da taarruzun şiddetlenerek ve yenilenerek hızla ele geçirilmesi emredildi.[53]

Taarruzun ikinci günü 27 Ağustos sabahın erken saatlerinde şiddetli muharebeler başlamıştı. 4. Kolorduya bağlı 8. Tümen sabah 04.00'te baskın tarzında hiç ateş etmeksizin süngü hücumuyla Yunanların ilk siperlerine saldırdı ve kısa sürede Yunan savunmasının direnek noktası olan Kurtkaya Tepesi'ni ele geçirdi.[54] Türk Birlikleri Karahisar'a hakim olan 1310 rakımlı Erkmen Tepelerini zapt etmiş ve buradaki Yunan kuvvetleri panik halinde kaçmıştı. Tınaz'daki taarruz başarılı bir şekilde ilerlemekte, Yunan kuvvetleri ovaya doğru açılmaktaydı. Çiğiltepe bölgesindeki taarruz devam etmekteydi. Kızıltaş Yaylası'ndaki Yunan kuvvetleri mevziileri zapt edilmişti.[55]

1. Orduya bağlı tüm birlikler canla başla savaşıyor, zafere doğru adım adım yaklaşıyorlardı. 57. Tümen taarruzun ilk günü olduğu gibi ikinci günü de tüm gayretiyle Çiğiltepe'ye taarruz ediyordu. Ancak Albay Reşat komutasındaki tümen Çiğiltepe'nin zaptını sarp bir arazi ve çok kuvvetli hazırlanmış tahkimine zayıf topçu ateşiyle gerçekleştiremiyordu. Bu durum başta tümen komutanı Albay Reşat olmak üzere tümendeki herkesi derinden üzüyordu. Her şeye rağmen tümen komutanı taarruzun devam edeceğini, 14. Tümen bölgesindeki ağır topçu ile yardım yapılmasını istedi.

Saat 08.30'da, 14. Tümen bölgesindeki ağır topçu Çiğiltepe istinat noktasına ateş açtıysa da mermiler aşarak daha gerideki istinat noktasına düşüyordu. Ateş düzeldikten sonra tümen topçusu ile birlikte yapılan ateş desteğiyle Çiğiltepe ve kuzeyindeki tahkimli tepeye saat 09.30'da taarruz başladı. Yarım saat önce de kolordu

[53] Çalışlar, *age.,* s. 50-51.
[54] Artuç, age, s. 104-105.
[55] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,* S. 121, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Aralık 2008, s.20.

komutanı telefonla Çiğiltepe tahkimatına tahrip ateşine başladı ise de cephane azlığından iyi bir etki yapamıyordu. Ateş ancak 10 dakika devam ettirilebildi, piyade hücuma kalktıysa da çok şiddetli bir ateşle karşılaştı. Bu arada Yunan birliklerinin yaptığı karşı taarruzla tümen geriye atıldı.[56] Bu sırada Albay Reşat'a telefonla "Sinanpaşa Ovası'na hakim olunması ve Çiğiltepe'nin öğlene kadar ele geçirilmesi" emredilmişti. Albay Reşat, bütün çabalarına rağmen bu yeni hücumların da başarısızlığa uğraması ve üst üste gelen emirlerin yerine getirilememesi ile zafere olan şiddetli isteğini birbirine bağdaştıramıyordu. Yanında bulunan kurmay başkanı, topçu komutanıyla telefonla görüşmek üzere yirmi adım ayrılmıştı ki; bu değerli komutan tabancasıyla intihar etti.[57]

1. Kolordu 23. Tümen karşısından çekilen iki Yunan alayı iki kolla Balmahmut'a çekilmişti. 14. ve 15. Tümenler kesimlerinden çekilen Yunan birlikleri de aynı doğrultuya gitmişti.[58] Haçan Rapor Merkezi vasıtasıyla 57. Tümen cephesinden alınan malumatta Çiğiltepe'deki Yunan kuvvetlerinin kamilen tard edildiği anlaşılmıştı. Yunan kuvvetlerinin terk ettiği silah ve malzemeyi toplayarak Savran'a gitmek için Amele Taburu görevlendirilmiş, kolordu karargahı da Kırcaaslan'a hareket etmişti.[59]

Çiğiltepe'yi ele geçiren 57. Tümen Kırka üzerinden ve Bulca-Reşadiye arasından Reşadiye istikametine yürüyerek, 28 Ağustos 1922 sabaha kadar Kırka'da toplanması arzu edilmekteydi. Sol kanatta bulunan 14. ve 57. Tümenler Sinanpaşa ovasında 5. Kolorduyla irtibat kurması planlanmaktaydı.[60]

Türk ordusu, Yunan kuvvetlerini Afyon'dan başlayarak Beli-Ahır Dağı istikametinde uzuyordu. Mevziiler tel örgülerle kuvvetle tahkim edilmişti. Ancak yine de devam eden Türk taarruzlarına karşı dayanamayan Yunan kuvvetleri Çiğiltepe'den kuzeye doğru dağılmıştı. Dağılan Yunan kuvvetleri takip edilmekteydi.[61]

---

[56] Niş, *age.,* s.137.

[57] *Savaş Menkıbeleri Dergisi,* Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.8.

[58] Niş, *age.,* s.144.

[59] *ATBD,* S. 121, s. 106.

[60] Çalışlar, *age.,* s. 59.

[61] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Büyük Taarruz Hazırlık-Harekat Takip (1 Ağustos-19 Eylül 1922)*, S. 151, Ağustos 2022, s.146.

Taarruzun üçüncü günü 28 Ağustos'ta muhabere merkezi Kocatepe'den Afyon'a taşınmıştı. 57. Tümen Sinanpaşa ve Kırka'daydı ve tümen Çayhisar üzerinden yürüyüp Çobanözü'nde toplanacak, Toklusivrisi doğrultusunda 6. Tümen'le irtibat yapacak, Toklusivrisi kuzeyindeki Yunanla temas arayacaktı. Bu tümen öğleye kadar Çobanözü'nde toplanmış olmalıdır. Çobanözü çevresinde toplanan tümen birlikleri mevzilenmiş ancak arazinin sarplığı ve havanın kararması sebebiyle, hazırlanmış Yunan kuvvetlerine taarruz sabah saatlerine bırakılmıştı.

57. Tümen 28/29 Ağustos 1922 gecesi, Tazlar-Büyükdede-Küçükkarlık hattında hazırlanmış mevzide bulunan Yunanlar karşısında iki alayı ile temas halindeydi. 37. Alay Yunan mevzilerini süngü hücumlarıyla tahrip ederek büyük kısmını zapt etmişti. 176. Alay Ahır Dağı'ndan ilerleyerek Yunan kuvvetlerinin çekilmesini sağlamıştı. 37. ve 176. Alay Toklusivrisi'nde Yunan kuvvetlerini ateş altına almışken burada bulunan 6. Tümenle beraber Yunanları hücumlarıyla atmışlardı. Ancak ilerleyiş devam etmekteydi ve sıradaki hedef Balcıdamı idi. 57. Tümen Balcıdamı'na yanaşarak yaptığı yan etki ile 6. Tümenin Toklusivrisi'ne taarruzunu kolaylaştırdıktan sonra Kaplangı Dağı'na doğru takibe devam etti. 15. Tümen o günkü muharebede Çalışlar dolaylarında ihtiyatta kaldı. Son duruma göre Yunan kuvvetleri Dumlupınar batısına çekilmişti. 28 Ağustos öğleden beri muharebe eden ve fazlaca yorulan 37. ve 176. Alaylar Balcıdamı'nda ihtiyatta bulunan 39. Alayla hücum taburu ileri sürüldü. 14. Tümenle Kartaltepe'nin zaptı gerçekleştirildi.[62]

1. Ordu ile Yunan kuvvetlerinin gerisini keserek İzmir doğrultusunda çekilmesine mani 2. Ordu ile kuzeyden ilerleyerek Eskişehir yönünü de kapamak ve böylece kuşatılan birlikleri Dumlupınar bölgesinde muharebeye zorlayarak imha etmekti.[63]

Taarruzun dördüncü günü 29 Ağustos'ta 1. Ordu karargahı Balmahmut'ta idi. 57. Tümen de büyük kısmıyla Çobanözü'nde bulunmakla beraber Tazlar istikametini emniyete alması ve Elvanpaşa-Çiftlik-Karaköse istikametini keşfettirmesi emredildi. 57. Tümen yaptırdığı keşif sonucu Yunan kuvvetlerinin Ahır Dağı'nın

[62] Niş, *age.,* s.217.
[63] Artuç, *age.,* s. 123.

doğu yamaçlarıyla kuzeyi Tazlara doğru inen birçok küçük küçük tepeciklerden oluşan 2,5-3 km.lik bir cephenin tahkim edilmiş ve tel örgüleriyle takviye edilmiş olduğunu ve başka bir kuvvetle takviye edilip edilmediğini araştırmış ve taarruza geçmiştir. Arazinin arızalı olması nedeniyle taarruz çok yavaş ilerliyordu. 6. Tümen cephesinde Toklusivrisi'ne karşı topçu hazırlıkları başlamıştı. Vakit de çok fazla geçmiş ve 57. Tümenin harekatı başlayamamıştı.[64]

29 Ağustos günü için ordu birliklerimiz, Yunan kuvvetlerinin yedi sekiz tümeninin mağlup edilmiş halde çekilmelerini üzerine takip harekatına başlamıştı. Yunan kuvvetlerini tamamen yok etmek için 1. Ordunun Dumlupınar mevziilerini tutması 2. Ordunun ise Resulbaba hattından Yunanları takip ile taarruza devam etmesi yönünde karar alınmıştı.[65]

1. Kolordu'nun 14. ve 57. tümenlerinin cephe kesimleri 29/30 Ağustos 1922 gecesi sükunetle geçti. Yalnız 23. Tümen kesiminde Yunanlar iki defa taarruz etmişlerse de geri atılmışlardı. Kolordu 57. Tümene 6. Tümen'in taarruzunu kolaylaştırmak için Yunanların yanını kuşatacak surette Susuz doğrultusunda takibe devam etmesini emretti ve arkasından yazılı emrini de gönderildi.

Taarruzun beşinci günü 30 Ağustos'ta 57. Tümen öncüsüyle Susuz köyüne ulaşıp oradan Kızılcasöğüt-Kırka doğrultusunda keşif yapma görevini almıştı. 57. Tümen'in güneyinden Kızılcasöğüt doğrultusuna ilerleyecek ve süvarisiyle Karaboyalık-Susuzören-Karakuyu doğrultusunu keşif görevi verilen 6. Tümen ile irtibat sağlayacaktı.[66] 6. Tümen cephesinde Yenice'nin batısında Yunan kuvvetlerinin inatla savunmada kaldığı, daha güneyde Yunan kuvvetlerinin Uşak istikametinde çekildiği, 57. Tümen cephesindeyse Kaplangı Dağının zapt edildiği, ancak Yunanların karşı taarruzlarının ortaya çıkmaya başladığı bildiriliyordu.[67]

Kaplangı Dağında taarruz eden Yunan kuvvetleri, 30 Ağustos 1922 günü saat 17.00'ye kadar 57. Tümen birlikleri tarafından geri atılmışken yeniden takviye birlikleri alarak yaptığı geri çekilme taarruzu sonucunda Kaplangı Dağını almıştı. Tekrar taarruza geçen

[64] Çalışlar, *age.,* s. 63.
[65] Niş*, age.,* s.192.
[66] Niş*, age.,* s.255.
[67] Çalışlar, *age.,* s.73-74.

57. Tümen Kaplangı civarında tüm alayları ile beraber savaşmaktaydı.[68] Kaplangı Dağının doğusundan 31 Ağustos 1922 saat 01.20'de yazılan raporda, 30. Alay ve 57. Tümen hücum taburunun yaptığı şiddetli taarruzla gece yarısında Kaplangı Dağının batı kısmının geri alındığı bildiriliyordu.[69]

1 Eylül 1922 sabahı Eşme sırtlarında[70] bulunan ve "Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvâ-yı akliyyesini ve menâbi'-i celâdet ve hamiyyetini müsabaka ile ibzâle devam eylemesini talep ederim."[71] diyen TBMM Reisi Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa, ordulara hitaben tarihe geçen "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" cümlesini kurarak Samsun'dan başlayan Milli Mücadele'nin İzmir'de devam edeceğini göstermiştir.

57. Tümen 1 Eylül'de Gedikler-Çarıkköy üzerinden Kuyucak'a ulaşacak, 2 Eylül'de İsmail Köyü'ne, 3 Eylül'de Girenköy ve batısına, 4 Eylül'de Haymiköyü ile Mahmutağa Dağı'na, 5 Eylül'de Kula-Akşehir yoluyla Mantarlı'ya, 6 Eylül'de Mantarlı-Tekeoğlu yoluyla Hacılar'a, 7 Eylül'de Tatarocağı-Karaköse- Hacı Tahirağa çiftliği üzerinden Bağcı çiftliğinin batısına, 9 Eylül'de Kelebek çiftliği üzerinden Nif ve Nif'in güneyinde Çınarköy'e doğru ilerlemekteydi.

1. Kolordu 57. Tümeni Fahrettin Paşa'nın komutasında hareket ettirilmişti. Bu suretle 1. Kolordu 57. Tümeniyle Urla yarımadası harekatına katılarak son Yunan askerinin anavatan topraklarından atılmasına kadar görevini yaparak İstiklal Harbimizin büyük milli ve askeri zaferini idrak etmiştir.[72]

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Milli Mücadele'nin adının Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi olmasını şöyle açıklamıştır:

> "Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesinde düşmanın asıl ordusunun imha safhasını teşkil eden 30 Ağustos

[68] Niş, *age.,* s.261.
[69] Çalışlar, *age.,* s.78.
[70] Kemal Niş ve Reşat Söker, *Büyük Taarruzda Takip Harekatı 31 Ağustos-18 Eylül 1922*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 40.
[71] MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; ATA-ZB Kutu 46, Gömlek 9.
[72] Çalışlar, *age.,* s.103.

> 1922 Muharebesi; kuzeyden 61. Tümen ve 6. Kolordu ile güneyden 4. Kolordunun katılmasıyla Süvari Kolordusunun tesirinde Aslıhanlar-Çal-İşören bölgesinde ve Çalköy'ün doğusunda bizzat birinci hatta 11. Tümen nezdinde bulunan Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın nezareti altında cereyan etmiş ve kesin sonuç alınmıştır. Bu muharebe, harbin genel cereyanını lehimize çevirmiş ve Trikopis ve Diyenis gibi en büyük komutanları başlarında olduğu halde düşmanın asıl ordusunun perişan olmuş enkazını birliklerimiz esir almıştır. Ordularımız için tarihi bir hatıra olmak ve Başkomutanımıza olan sevgi, bağlılık ve sarsılmaz güvenimize yeni bir delil teşkil etmek üzere söz konusu 30 Ağustos 1922 Muharebesine Başkomutan Muharebesi adı verilmiştir. Batı Cephesi'nin ordularına, Doğu ve El-cezire Cepheleri Komutanlıklarına ve Genelkurmay Başkanlığına 3 Eylül 1922 tarihinde arz edilmiştir."[73]

SONUÇ

Büyük Taarruz "ya istiklal ya ölüm" bilinciyle 26 Ağustos 1922'de başlamış 30 Ağustos 1922'de Başkomutan Muharebesi'nde elde edilen kesin zaferle sonuçlanmıştır. Samsun'dan başlayıp İzmir'de tek bir Yunan askeri dahi kalmayana dek devam eden Büyük Taarruz, 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla da Doğu Trakya silahlı mücadele olmadan Yunan işgalinden kurtarılmıştır. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile bağımsız yeni bir Türk Devleti kurulduğu tüm dünyaya duyurulmuştu.

5. Orduya bağlı olarak kurulan ve Büyük Taarruz'da 1. Ordu bağlısı olarak görev yapan 57. Tümen, Milli Mücadele'ye Aydın ve civarından başlayıp Mustafa Kemal ATATÜRK'ün emriyle İzmir'e kadar gelmiştir. Batı Anadolu'daki işgallere karşı hem silahlı mücadelede hem de ihtiyatta tüm gayretiyle mücadele eden 57. Tümen, özellikle 27-28 Ağustos 1922 tarihlerinde Büyük Taarruz'un seyrinde önemli atılımlarda bulunmuştur. 57. Tümen, Türk İstiklal Harbinde ağır sorumluluklar almış ve gereğini yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak muharebe alanı geniş olan tümenin Aslıhanlar ve

[73] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90. Yıl Özel Sayısı)*, S. 129, Ağustos 2012, s. 228.

Dumlupınar Muharebelerinde yalnız kalmış ve ne tesadüftür ki Büyük Taarruz'da da yalnız kalmıştı. Bu yalnızlık mecburiyet sonucu oluşmuş ancak Türk ordusunun elinden gelenin fazlasını yapabilecek kudrette olması bu yalnızlığı aşması ve kesin zafere ulaşmasına engel olmamıştır. 57. Tümen, Türk ordusunun şanlı bir parçasıydı.

Türk İstiklal Harbi boyunca Batı Cephesindeki tüm bölgelerde kahramanca savaşan 57. Tümen, Yunan taarruzunun geri püskürtülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sarp arazilerde cephane yokluğuyla uğraşan ancak hem komutanları hem de askerleri bakımından takdire şayan bir tümendir. İzmir'in işgalinden sonra Kuvâ-yı Milliye fikrini benimseyen bir komutan ve söz verdiği saatte Çiğiltepe'yi zapt edemediği için canına kıyan bir komutan ile çarpıştığı muharebelerde gözünü kırpmayan askerlere sahip olan 57. Tümen, Aydın ve civarını Yunan işgalinden kurtararak adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi ve ATA-ZB Koleksiyonu

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İSH-Kutu: 1418, Gömlek: 83.

İSH-Kutu: 1418, Gömlek: 108.

İSH-Kutu: 1418, Gömlek: 109.

İSH-Kutu: 1418, Gömlek: 110.

ATA-ZB Kutu 46, Gömlek 9.

2.Tetkik ve Telif Eserler

Aker, Şefik, *57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi,* Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2006.

Akşit, Cihangir, *Vatan Savunmasında 27 yıl Miralay Reşat Çiğiltepe (1879-1922) 2. Cilt*, İzmit 2007.

Artunç, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986.

Askerî Mecmua, S. 47, (1 Eylül 1937).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Büyük Taarruz Hazırlık-Harekat Takip (1 Ağustos-19 Eylül 1922), S. 151, Ağustos 2022.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90. Yıl Özel Sayısı), S. 129, (Ağustos 2012).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S. 121, Aralık 2008.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e kadar)*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul 1999.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay.haz. T. Ercan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Çalışlar, İzzettin, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, yay.haz. Z.Türkmen ve A. Keskin, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.

Erdoğan, Mübahat, *Milli Mücadele'de Kütahya ve Çevresindeki Savaşlar*, Dumlupınar Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2006.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1992.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kaplan, Çetin, *Mehmet Şefik Aker, Çanakkale ve Galiçya Cephelerindeki ve Türk İstiklal Harbindeki Faaliyetleri (1915-1922),* Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

Niş, Kemal ve Söker, Reşat, *Büyük Taarruzda Takip Harekatı 31 Ağustos-18 Eylül 1922*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Niş, Kemal, *Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, c. 2, Ks. 6, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1968.

Nutuk, Akvaryum Yayınları, İstanbul 2005.

Okay, Ş. Sezen ve Okay, M. Vedat, *Büyük Taarruz'da Batı Cephesi Komutanları ve Şehitleri,* Yönetici Yayınları, İstanbul 1983.

Önalp, Kamil, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, C. 2, Ks. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Önalp, Kamil, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs-25 Temmuz 1921*, c.2, Ks. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali 2. Cilt*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000.

Timural, Ahmet - Atakan, Rauf – Berktay, Alişan ve Timur, Cevdet, *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

Türk Devrim Tarihi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Ankara 1971.

Ulusoy, Mümtaz, *İstiklal Harbinde 2. Kolordu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

Ülger, S. Eriş, *Zafere Giden Yol*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Vandemir, Baki, *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, Ks. 1, Askerî Basımevi, İstanbul 1946.

.

EKLER

Ek-1: 14 Mayıs 1919'da Osmanlı Ordusunun Kuruluşu

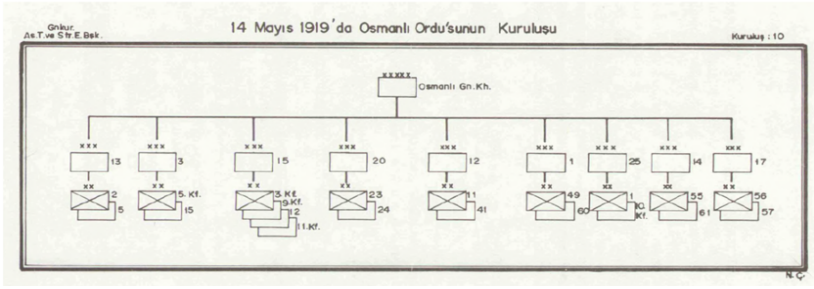

Kaynak: Tevfik Bıyıklıoğlu, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, yay.haz. T. Ercan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 259.

Ek-2: Mondros Mütarekesinin İmzalandığı Sırada Batı ve Güneybatı Bölgesindeki 8. Ordunun Durumu

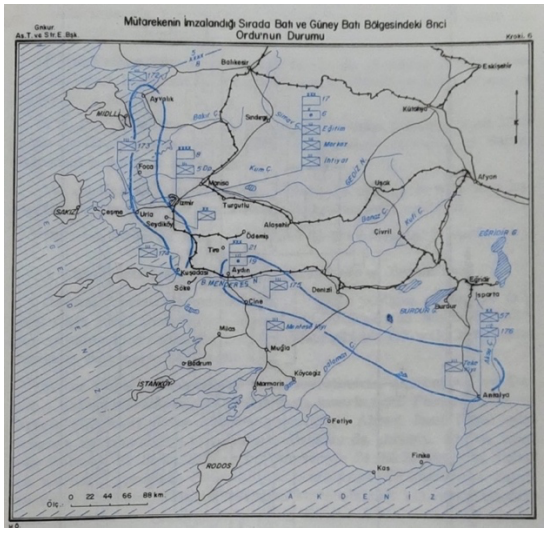

Kaynak: Tevfik Bıyıklıoğlu, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, yay.haz. T. Ercan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 261.

Ek-3: Mondros Mütarekesinin İmzalandığı Sırada Batı ve Güneybatı Bölgesindeki 8. Ordunun Kuruluşu

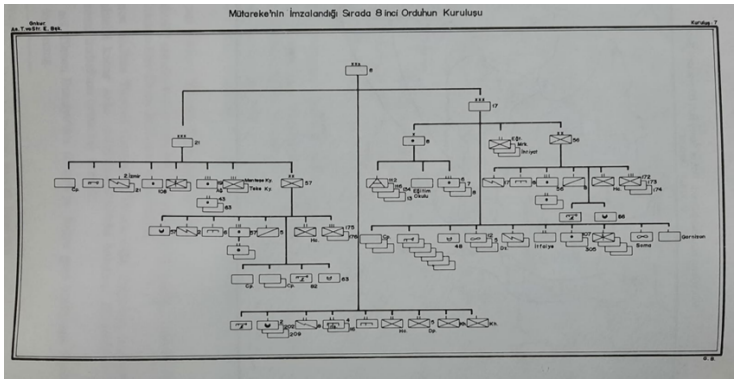

Kaynak: Tevfik Bıyıklıoğlu, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, yay.haz. T. Ercan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 282.

Ek-4: 26 Ağustos 1922'de Batı Cephesi Komutanlığının Kuruluşu

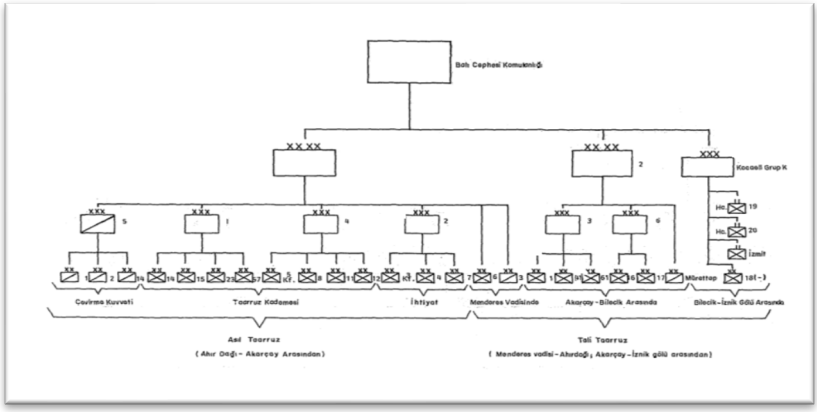

Kaynak: İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 55.

Büyük Taarruz Sırasında (26-31 Ağustos 1922) Mürettep Süvari Tümeni'nin Harekatı

Çağlar ÖNGEL*

GİRİŞ

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 13 Eylül 1921'de Türk ordu teşkilatında düzenlenmeye gidilmiştir. Gruplar, kolordu şeklini almıştır. 3-10 Ekim 1921'de Afyonkarahisar'da gerçekleşen Güzelim Dağı Muharebelerinden sonra da Büyük Taarruz sürecine kadar Türk ordusundaki birliklere eğitim verilmiş ve ordunun ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Nisan 1922'ye gelindiğinde ise 5. Süvari Kolordusu tarafından Ilgın Manevrası yapılarak Türk ordusunun durumu özellikle Sovyet Rusya'nın temsilcisine gösterilmiş ve bu sayede Türk ordusuna gelen silah yardımlarında hızlanmalar olmuştur.

Yukarı ifade edilen süreçler devam ederken Batı Cephesi Komutanlığı'nın 30 Nisan 1922 tarihinde süvari müfrezesi, makineli tüfek bölüğü, 1. Kolordu, 5. Süvari Kolordusu'nun süvari bölüklerinden 1. Mürettep Süvari Alayı oluşturulmuştur. 2., 3. ve 4. Kolordu'nun süvari bölükleri ve 5. Süvari Kolordusu'nun bir makineli tüfek bölüğünden de 2. Mürettep Süvari Alayı meydana getirilmiştir. Bu iki alayın birleştirilmesi sonucunda da İzmit ve Adapazarı bölgesinde Albay Hacı Mehmet Arif Bey komutasında Mürettep Süvari Tümeni kurulmuştur[1].

7 Mayıs 1922 tarihinde Yunan ordusuna katılmak üzere Karadeniz kıyılarından Anadolu'nun içlerine gönderilen birliklerin Bolu'ya vardıkları bilgisi verilmiştir. Pontusçulardan meydana gelen bu birliğe, Kocaeli Grubu'na bağlı 300 atlıdan oluşan bir alay,

* Dr.
caglarongell@gmail.com
ORCID NO: 0000-0003-0169-7236

[1] *Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922)*, C. II, Ksm VI, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 185; Ferik Fahrettin (Altay), *Türkiye İstiklal Muharebatında Süvari Kolordusu Harekatı*, Konya Vilayet Matbaası, Konya 1925, s. 24-25.

Mürettep Süvari Tümeni'nden bir alay ve Meclis Muhafız Taburu'ndan iki bölük gönderilerek etkisiz hale getirilmiştir[2].

1. Genelkurmay Harp Raporlarına Göre Taarruz Öncesi Durum

1922 yılının Temmuz ayına gelindiğinde Türk ordusu ile Yunan kuvvetlerinin neler yaptığı, nerelerde bulunduğu hakkında Genelkurmay harp raporlarında bilgiler mevcuttur. 1922 yılının Temmuz ayı sonundan Ağustos ayının ortalarına kadar geçen sürede genel duruma bakıldığında, Genelkurmay Başkanlığı'nın 25 Temmuz 1922 tarihli raporuna göre; Han mıntıkasında Yunan kuvvetinin bir bölük süvari ve bir bölük piyade ile Karaören köyüne baskın yaptığı ancak köylülerin ateşi ile geri çekilmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Afyonkarahisar mıntıkasında Yunan kuvvetinin Güzelim Dağı'nda Meşecik sırtlarında tahkimatla meşgul olduğu bilgisi verilmiştir. Raporda 25 Temmuz 1922 sabahı Çıkrık köyünün kuzeybatısındaki köylerde yangından kaynaklı dumanın görüldüğü dile getirilmiştir. Yine Çukurköy civarında çıkan ve bir alay tahmin edilen Yunan süvari kuvveti ile saat 05.10'dan sonra Afyonkarahisar'dan çıkan ve kuvveti tahmin edilemeyen bir Yunan yürüyüş birliğinin Güzelim Dağı istikametine gittiği görülmüştür[3].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 26 Temmuz 1922 tarihli harp raporunda; Han mıntıkasında Çomaklıbaba civarında yangının devam ettiği belirtilmiştir. Afyonkarahisar mıntıkasında Yunan kuvvetinin Güzelim Dağı'nda tahkimatla uğraştığı vurgulanmıştır. İstanbul istasyonu civarında ve Afyonkarahisar kuzeybatısındaki ovada yangın ve dumanların görüldüğü ifade edilmiştir. Sandıklı mıntıkasında da Işıklı'nın kuzeydoğusundaki yangının devam ettiği bildirilmiştir[4].

27 Temmuz 1922 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'nın harp raporunda ise Han mıntıkasında Çomaklıbaba batısındaki Yapıldak'ın 10 km batısındaki ormanların yanmakta olduğu gözlemlenmiştir.

---

[2] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV, Açıklamalı Kronoloji, Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına 23 Ağustos 1921 - 20 Kasım 1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 421.

[3] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/54.354.34-23.

[4] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-22.

Afyonkarahisar doğusunda Yunan kuvvetinin tahkimatına devam ettiği bildirilmiştir. Keza Afyonkarahisar güneyinde, Deper'in güneybatısındaki ve Meşecik sırtlarındaki otların yakıldığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca Sandıklı mıntıkasında Işıklı kuzeyine Akdağ'a doğru ilerlemekte olan yangının söndürüldüğü rapor edilmiştir[5].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 28 Temmuz 1922 tarihli harp raporunda; Şuhut'un kuzeybatısında Göre köyünde Yunan kuvvetine 25/26 Temmuz 1922 gecesi baskın yapıldığı bildirilmiştir. Yunan kuvvetinden bir kişinin öldürüldüğü ve Yunan kuvvetinin Şuhut istikametine kaçtığı dile getirilmiştir. Afyonkarahisar mıntıkasında 26/27 Temmuz 1922 gecesi Balcıpınar Tepelerine baskın yapıldığı anlaşılmaktadır. Raporda 27 Temmuz 1922 tarihinde saat 09.00'dan sonra Afyonkarahisar güneybatısında başlayan yangının sabaha kadar devam ettiği dile getirilmiştir. Sandıklı mıntıkasında ise Yunan kuvvetinin tahkimat ile meşgul olduğu bildirilmiştir[6].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 29 Temmuz 1922 tarihli harp raporunda; Han mıntıkasında 28 Temmuz 1922 tarihinde 20 kadar Yunan piyadesinin, 2 km güneyinde bulunan ekinleri yaktığı belirtilmiştir. Afyonkarahisar mıntıkasında 28 Temmuz 1922 tarihinde Çalışlar'ın 3 km kadar kuzeybatısındaki Evliya Tepe kuzeybatısında ve ayrıca Afyonkarahisar güneyinde keşif faaliyetlerinin görüldüğü vurgulanmıştır. 29 Temmuz 1922 tarihinde Yunan kuvvetinin çeşitli noktalarda tahkimatla meşgul olduğu bilgisi verilmiştir. Sarayköy mıntıkasında iki tarafın karakolları arasında grup şeklinde piyade atışları olduğu ifade edilmiştir[7].

30 Temmuz 1922 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'nın harp raporunda; Han mıntıkasında 29 Temmuz 1922 tarihinde bir Türk keşif kolunun, Karaböğrüklü Tepesi'nde Yunan birliğinden tahmin edilemeyen bir kuvvetinin olduğu ve Yunan kuvvetinin tahkimatla meşgul olduğu gözlemlenmiştir. Karaböğrüklü Tepesi önlerinde 15 kadar Yunan çadırının mevcut olduğu, Sarıcaova'da da Yunan kuvvetinin bulunduğu bilgisi verilmiştir. 29 Temmuz 1922 tarihinde saat 07.00 ve saat 08.00'dan sonra Balmahmut istikametine giden bir

[5] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-21.
[6] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-20.
[7] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-19.

Yunan yürüyüş kolunun hareketi gözlemlenmiş ve bu Yunan kuvvetinin bir tümen kadar olduğu bildirilmiştir. 30 Temmuz 1922'de Çavdarlı kuzeyindeki Balcılar'da bir tabur Yunan piyadesinin güneye hareket ettiği ve Afyonkarahisar – Deper arasında üç süvari bölüğünün gidip geldiği gözlemlenmiştir[8].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 31 Temmuz 1922 tarihli harp raporuna göre; saat 01.15'ten önce Yunan kuvveti topçusunun Hamideye'nin 4 km kadar güneybatısındaki Örencik Tepesi istikametine gittiği, Mahmudiye arasına 40 kadar mermi attığı bildirilmiştir. Saat 02.30'dan önce bir bölük piyade ve bir bölük süvariden oluşan Yunan kuvvetinin Mahmudiye istikametine ilerlemişse de durdurulduğu bilgisi verilmiştir. Saat 10.00'dan önce Akyurt'un 3 km batısında görülmüş bir tabur kadar Yunan piyadesinin Sarıkavak Ovalarından batıya doğru gittiği anlaşılmıştır. Afyonkarahisar mıntıkasında 29/30 Temmuz 1922 gecesi Meşecik sırtları batısındaki Kurtkayası'na baskın yapıldığı ifade edilmiştir. 30 Temmuz 1922 tarihinde Yunan kuvvetinin bir alay kadar piyadesinin Susuz köyünden Güzelim Dağı istikametine gittiği ve Yunan kuvvetinin 70 kadar çadırdan 30 kadarının kaldığı belirtilmiştir. 31 Temmuz 1922 tarihinde Yunan cephesinin çeşitli kısımlarında tahkimata devam ettiği de dile getirilmiştir. Sandıklı mıntıkasında saat 3.00'dan sonra üç çift koşum hayvanla, 20 kadar arabanın ayrıca 17 barker arabalı bir nakliye kolunun 30 süvarisi ile Ahmet Paşa köyünden Sinanpaşa'ya gittiği görülmüştür[9].

Temmuz 1922 sonlarında Mürettep Süvari Tümen karargahının Akşehir menzil hattı olduğu bildirilmiştir. Batı Cephesi birliklerinin de dahil olduğu genel hayvan kuvvetinin 69.974 olduğu belirtilmiştir[10].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 1 Ağustos 1922 tarihli raporunda; Afyonkarahisar mıntıkasında Yunan cephesinin çeşitli kısımlarında tahkimata devam ettiği ve 31 Temmuz 1922 tarihinde bir alay tahmin

[8] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-18.
[9] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-17.
[10] Murat Köylü, *1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 211; *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 1, s. 303.

edilen Yunan kuvvetinin Erenler'den Çukurköy istikametine gelerek Güzelim Dağı'na çıktığı ve bir batarya kuvvetinin de Çukurköy'de kaldığı tespit edilmiştir. 1 Ağustos 1922 tarihinde saat 10.40'dan önce bir alay kadar Yunan süvarisinin Meşecik sırtları gerisinden Afyonkarahisar'a gittiği gözlemlenmiştir[11].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 6 Ağustos 1922 tarihli harp raporunda; Afyonkarahisar mıntıkasında Yenice - Çavdarlı istikametinden piyade otomatik ateşinin duyulduğu ve bir iki bölük kuvvetten bazı süvari birlik hareketinin görüldüğü bildirilmiştir. 15 Yunan atlısının Meşecik sırtlarında olduğu belirtilmiştir. Çivril mıntıkasında iki taraflı karakolların arasında piyade ve otomatik atışın yapıldığı vurgulanmıştır[12].

7 Ağustos 1922 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'nın raporunda; Yunan kuvvetinin Güzelim Dağı'nın güney eteklerinde Meşecik sırtlarında ve Taş Tepe'de tahkimatla uğraştığı anlaşılmıştır. Güzelim Dağı'nda itibaren güneye doğru Yunan cephesinin çeşitli yerlerinde otların yandığı görülmüştür. Yunan kuvvetinin Afyonkarahisar ile güneyindeki mevzileri arasında bazı süvari ve piyade birliklerinin hareketli olduğu ve bir tabur Yunan piyadesinin Susuz köyünden Dervent Boğazı'na gittiği bilgisi verilmiştir[13].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 9 Ağustos 1922 tarihli harp raporunda; Afyon mıntıkasında 8 Ağustos 1922 tarihinde Dervent Boğazı civarında bir saat kadar toz dumanlarının görüldüğü ifade edilmiştir. Bir otomobil kolunun Balmahmut - Garipçe - Afyonkarahisar ve Uşak yolları üzerinde hareketi görülmüş, bunlardan 30 otomobilin Uşak istikametine gittiği bilgisi verilmiştir. Sandıklı mıntıkasında Kırka güneyinde Yunan kuvvetiyle Türk müfrezeleri arasında meydana gelen çarpışmada Yunan kuvveti bir miktar cephanesini bırakmıştır[14].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 11 Ağustos 1922 tarihli raporunda; Eski Eymir kuzeyindeki ormanlarda Yarbasan kuzeyinde yangın ve dumanların görüldüğü dile getirilmiştir. Afyonkarahisar mıntıkasında

[11] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-16.
[12] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-15.
[13] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-14.
[14] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-13.

Yunan kuvvetinin Meşecik sırtlarında ve Taş Tepe de tahkimatla meşgul olduğu ifade edilmiştir. Afyonkarahisar'dan Deper ve Akıncı'ya yüklü otomobil ve Çukurköy'üne ve Afyonkarahisar'a yüklü araba ve mekkari nakliyatının olduğu belirtilmiştir. Saat 1.00'den sonra Sinanpaşa batısındaki tepeler önünde bazı ormanların yandığı ve saat 3.00'den sonra da Dumlupınar batısında büyük bir yangın çıktığı bilgisi verilmiştir[15].

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emriyle Mürettep Süvari Tümeni, Kocaeli bölgesinden Taraklı - Göynük - Nallıhan - Sarıköy yolu ile Piribeyli'ye gelmiştir. 12 Ağustos 1922 tarihinde II. Ordu emrine verilmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin 37. ve 38. Süvari Alayları, iki dağ toplu bir batarya, birer istihkam, muhabere ve telsiz takımından meydana gelmiştir[16]. Genelkurmay Başkanlığı'nın raporunda ise Han mıntıkasında sükûnet olduğu bildirilmiştir. Afyonkarahisar doğusunda Çukurköy ordugahından çıkan üç bölük kadar Yunan piyadesinin Dervent Boğazı kuzeyindeki yerleri işgal ettiği ve bir süre sonra geri döndüğü anlaşılmıştır. Afyonkarahisar güneyinde Meşecik sırtlarıyla Afyonkarahisar arasında muhtemelen altı bölüklü Yunan süvarisinin hareketi gözlemlenmiştir. 12 Ağustos 1922 tarihinde öğleden önce Afyonkarahisar doğu ve güneyindeki dağlarda başlayan baskının devam ettiği bilgisi verilmiştir. Sandıklı mıntıkasında Sinanpaşa ve Sinirköy istikametinde başlayan yangının halen sürdüğü vurgulanmıştır[17].

14 Ağustos 1922 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'nın raporunda; Afyonkarahisar ile doğu ve güneyindeki Yunan taarruzları arasında tahminen iki tabur piyade, dört bölük süvarinin hareket ettiği gözlemlenmiştir. Sandıklı mıntıkasında Balmahmut'tan yüklü 8 otomobilin Sinanpaşa'ya ve yüklü 6 otomobilin Taş Tepe gerisine geldiği görülmüştür[18].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 15 Ağustos 1922 tarihli harp raporunda; Afyonkarahisar mıntıkasında 14/15 Ağustos 1922 gecesi yapılan baskında Yunan kuvvetinin teyakkuzda bulunduğu

[15] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-11.

[16] *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1 - 31 Ağustos 1922)*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 6.

[17] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-10.

[18] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-9.

anlaşılmıştır. 15 Ağustos 1922 tarihinde bir alay Yunan piyadesinin Çadırköy'den Susuz'a, iki tabur Yunan piyadesinin ve bir bölük Yunan süvarisinin Susuz'dan Güzelim Dağı'na, dört tabur Yunan piyadesinin Güzelim Dağı'ndan ve bir tabur Yunan piyadesinin ise Susuz'dan Demirçevre istikametine gitmiş olduğu tespit edilmiştir. Bir tabur Yunan piyadesinin de Susuz'dan Afyonkarahisar'a geldiği söylenmiştir[19]. 15 Ağustos 1922 tarihinde Mürettep Süvari Tümeni'nin subay sayısının 70, er sayısının 1.473, silah adetinin 915 olduğu bildirilmiştir. Ayrıca hafif makineli tüfek 6, ağır makineli tüfek 8, tüfek cephanesi 257.305, top 2, top cephanesinin 200 olduğu belirtilmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin hayvan kuvveti ise binek 2.300, mekkari 240, öküz 12 olduğu ifade edilmiştir[20].

Batı Cephesi Komutanlığı 17 Ağustos 1922 tarihinde verdiği bilgiler doğrultusunda; Mürettep Süvari Tümeni'nin en elverişli kullanılma şeklinin Yunanlıların kuzey ve güney gruplan arasından Döğer doğrultusuna ilerletilmesi olarak düşünülmüştür. Harekat, arazisi sarp ve ormanlık olduğundan birliklerin elden çıkmaması için sıkı bir disiplin sağlanması gerekliliği ifade edilmiştir. Ayrıca 41. Tümen'in güneyde bulunan 33. Süvari Alayı'nın Mürettep Süvari Tümeni'nin emrine gireceği söylenmiştir[21].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 17 Ağustos 1922 tarihli harp raporunda; Han mıntıkasında Cevizli güneyindeki Teperce Tepe istikametine sevk edilen Türk süvari keşif kollarının Teperce Tepe'den Yunan kuvvetinin ateşine maruz kaldığı bilgisi verilmiştir. Bu ateş sırasında Türk süvari bölüğünün yetişmesi üzerine Yunan kuvvetine yaklaşarak Teperce Tepe işgal edilmiştir. Afyon mıntıkasında birkaç Yunan kolu ile Afyon kuzeydoğu istikametinde yakın çarpışmaya girişildiği vurgulanmıştır[22].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 18 Ağustos 1922 tarihli raporunda; Afyonkarahisar mıntıkasında Yunan kuvvetinin bir piyade tümeni, Dervent Boğazı civarından batıya giden birkaç Türk süvari bölüğüne karşı mevzi hareketini gerçekleştirmiştir. Yunan tümeninin Banaz -

[19] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-8.
[20] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 328-329.
[21] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 52.
[22] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-7.

Oturak civarında gözlem yaptığı anlaşılmıştır. Sandıklı mıntıkasında Yunan kuvvetinin Tınaztepe'de tahkimatla meşgul olduğu vurgulanmıştır. Çıngıraklı Dere civarında Yunan keşif kollarıyla çarpışmanın yaşandığı dile getirilmiştir[23].

Hazırlıklar ve toplanma sırasında, ileri hareketlerin desteklenmesi ve bir güçlüğe rastlanmaması bakımından Batı Cephesi Komutanlığı Temmuz 1922 başında, menzil araçlarının durumlarını da dikkate alarak Sivrihisar - Çandır - Ümraniye - Emirdağ - Kemerkaya - Özburun ambarlarında en az birer haftalık yiyecek malzemelerinin depolanması gerektiğini bildirmiştir. Ordu komutanlarının da birliklerin iaşelerinin büyük kısmının Konya'dan ve bir kısmının Ankara'dan sağlanabileceğini, Akşehir - Piribeyli doğrultusunda bir menzil hattı kurularak iaşe malzemelerinin bu hat üzerinde bulundurulacak ambarlara depo edilmesi ve yerli kaynakların sarf edilmeyerek depolanmalarının ve günlük iaşelerin ise geriden sağlanmasının faydalı olacağını dile getirmiştir. Bu şekilde hareket edilerek ordunun belirli bir süre için ihtiyacı bulunduğu iaşe malzemelerinin depolanmasına başlanmıştır. İaşe malzemelerinin satın alınma işi de öne çekilmiştir. Satın alınmayacak malzemeler, Mürettep Süvari Tümeni için Çukurkuyu deposu ayrılmıştır. 1922 yılının Ağustos ayı başında yapılacak taarruzun kesin şekli tespit edilmiştir. II. Ordu emrinde kalacak olan Mürettep Süvari Tümeni için iaşe ikmalinin Babadat - Yalınlı - Emirdağ - Kemerkaya - Özburun ve Çobanlar ambarlarından yapılması kararlaştırılmıştır. Bu depolara 1922 yılının ağustos başında 542 ton erzak yığılarak ihtiyaç karşılanmıştır. Yalnız arpa miktarı başlarda eksik kalmış, fakat taarruz gününe kadar da bu eksiklik de giderilmiştir[24].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 21 Ağustos 1922 tarihli raporunda; Eskişehir ve Seyitgazi mıntıkasında sükûnet olduğu söylenmiştir. Afyonkarahisar mıntıkasında Yunan kuvvetinin bir alay kadar piyadesinin Erenler civarında ve bir Yunan taburun Çukurköy civarında tahkimatla meşgul olduğu görülmüştür. 20 Ağustos 1922 tarihinde saat 9.00'dan sonra miktarı tahmin edilemeyen bir Yunan kuvvetinin Sülümenli'ye hareket etmişse de Türk birlikleri tarafından

[23] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-6.
[24] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 295-296.

durdurulduğu söylenmiştir. Afyonkarahisar güneyinde Sülün ve Meşecik istikametlerinde keşif kolunun çarpışması olmuş ve Yunan topçusunun Değirmenayvalı güney sırtlarına on bin kadar mermi attığı dile getirilmiştir[25].

Genelkurmay Başkanlığı'nın 23 Ağustos 1922 tarihli raporunda; Afyonkarahisar mıntıkasında bazı birlik hareketlerinin görüldüğü ve Afyonkarahisar doğusunda toplanan bir Yunan alayının bir komuta heyeti tarafına teftiş edildiği ve bir komuta heyetinin Meşecik sırtlarına gelerek bir müddet Türk cephesini sürdüğü anlaşılmıştır. Sandıklı mıntıkasında Toklusivrisi ve Ahır Dağı'nda 20 askerin taciz edildiği, Taş Tepesi'nin doğusundaki Belentepe istikametinde daha fazla Yunan askerinin görüldüğü bildirilmiştir[26].

25 Temmuz 1922 tarihinden 23 Ağustos 1922 tarihine kadar Genelkurmay Başkanlığı tarafından Afyonkarahisar ve çevresinde Türk ve Yunan kuvvetlerinin durumu yukarıdaki bilgiler çerçevesinde rapor edilmiştir. Bu raporlardan anlaşılacağı üzerine Büyük Taarruz'un başlayacağı 26 Ağustos 1922 tarihine kadar bazı kısımlarda yangınlar çıkmış, bazı kısımlarından çatışmalar gerçekleşmiştir. Türk ordusu iaşe konusunda ve birliklerin nerelere gideceği konusunda karar almış ve taarruz süreci tamamlanmıştır.

2. Mürettep Süvari Tümeni

Mürettep Süvari Tümeni, 19 Ağustos 1922 tarihinde II. Ordu Komutanlığı'ndan hazırlık emri almıştır. Ancak ikmal için Bolvadin ve Akşehir'e gönderilen görevliler ve araçlar gelmeden, eksiklikler tamamlanmadan, hatta hayvanlar bile tamamen nallatılmadan Mürettep Süvari Tümeni aldığı ikinci bir emirle 22 Ağustos 1922 akşamı Piribeyli'den hareketle 23 Ağustos 1922 sabahı Emirdağ'a varmıştır. Bolvadin ve Akşehir'e gönderilen görevliler, Mürettep Süvari Tümeni'ne katıldıktan sonra, Tümen 23 Ağustos 1922 akşamına kadar er, silah, hayvan ve mühimmat dağıtımı ile uğraşmıştır. 23 Ağustos 1922 tarihinde Emirdağ'dan hareket eden Mürettep Süvari Tümeni, kılavuzların yolu şaşırması, arazinin sarplığı

[25] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-5.
[26] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-4.

ve yolların kötü olmasına rağmen 24 Ağustos 1922 sabahı Kayı'ya ulaşmıştır. Kayı'ya varan Mürettep Süvari Tümeni, 24 Ağustos 1922 tarihini dinlenerek geçirmiştir. Yalnız 37. Süvari Alayı'ndan bir keşif bölüğü Akin doğrultusuna, 38. Süvari Alayı'ndan bir keşif bölüğü Sarıcaova dolaylarına gönderilmiştir. Yapıldak'ta bulunan 33. Süvari Alayı, Mürettep Süvari Tümeni emrine girmiştir. 25 Ağustos'ta saat 03.00'de hareketlenen Mürettep Süvari Tümeni 25 Ağustos 1922 tarihinde saat 17.00'de Yapıldak'a varmıştır. Tümen, Yapıldak'taki 33. Süvari Alayı'nı Gökbahçe'ye göndermiştir. Böylece Büyük Taarruz'un arifesinde Mürettep Süvari Tümeni hazırlıklarını tamamlamıştır[27].

26-27 Ağustos 1922

Mürettep Süvari Tümeni, Büyük Taarruz planına göre; Akarçay kuzeyindeki Piribeyli kesiminde konuşlanmıştır[28]. Batı Cephesi Komutanlığı II. Ordu Komutanlığı'ndan, asıl kuvvetleriyle taarruz ederek Yunan kuvvetini kuzeye atıp imha etmek ve İzmir yolunu açmak maksadıyla Akarçay kuzeyinden gösteriş taarruzu yapmasını istemiştir. II. Ordu ve bağlı birlikleri, Eskişehir doğusundaki 3. Yunan Kolordusu ile Döğer dolaylarında yedekte bulunan 2. Yunan Kolordularına karşı harekat düzeni almıştır[29].

II. Ordu Komutanlığı'na bağlı Mürettep Süvari Tümeni 25 Ağustos 1922 tarihinde Yapıldak - Gökbahçe bölgelerinde konuşlanmıştır[30]. Mürettep Süvari Tümeni, Demirli doğrultusunda ilerletilerek Yunan İhtiyat Kolordusu'nun hareketlerini keşif ve tespit etmekle görevlendirilmiştir. 33. Süvari Alayı'ndan Demirli – Köroğlukalesi Tepesi istikametlerine gönderilen keşif kolları Karaböğrüklü ve Köroğlukalesi Tepelerinde birer Yunan piyade bölüğüne rastlayarak muharebe etmişlerdir. Mürettep Süvari Tümeni'ne bağlı keşif kolları Sarıcaova - Kırka doğrultularına gönderilmiş, ancak Yunan kuvvetine rastlanmamıştır. Mürettep Süvari Tümeni 25/26 Ağustos 1922 gecesinde bir değişiklik olmamıştır.

[27] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 55-56.
[28] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 31.
[29] *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, C. VII, Ankara 1975, s. 493-494.
[30] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 87.

Tümen, 26 Ağustos sabahı için, 33. Süvari Alayı'na Karaböğrüklü - Köroğlukalesi Tepelerine taarruz etmesini emretmiştir. 37. Süvari Alayı'na da 25 Ağustos 1922 gecesi Yapıldak'tan hareketle, Büyükyayla'daki keşif bölüğünü de emrine alıp Döğer doğrultusuna ilerlemesini ve Yunan İhtiyat Grubu hakkında bilgi almasını istemiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin yanında olacak olan 38. Süvari Alayı (bir bölük eksik) ve topçu bataryasıyla 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 3.30'da Gökbahçe'ye hareket etmiştir[31].

Bu gelişmeler yaşanırken Genelkurmay Başkanlığı'nın 26 Ağustos 1922 tarihli raporunda; saat 4.30'da topçu ve makineli tüfek atışlarıyla taarruzun başladığı ifade edilmiştir. Ancak sis dolayısıyla taarruz 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 5.30'da başlamıştır[32]. II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, 26 Ağustos 1922 tarihinde Mürettep Süvari Tümen Komutanlığı'na çektiği harp raporunda; I. Ordu'nun, Yunan kuvvetinin tuttuğu Küçükkalecik - Toklusivrisi - Belentepe - Tınaztepe mevzilerini ele geçirdiğini bildirmiştir. 5. Süvari Kolordusu'nun, Ahır Dağı'nın kuzeyine geçerek Çayhisar - Küçükhüyük istikametinde ilerlediğini vurgulamıştır[33].

Mürettep Süvari Tümeni, 25 Ağustos 1922 gecesi 38. Süvari Alayı ve bağlı birlikleri ile yürüyüşe geçip 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 05.00'de Gökbahçe'ye gelmiştir. II. Ordu Komutanlığı'ndan saat 17.40'da, Kazuçtu Tepesi'ne taarruz etmekte olan 61. Tümen'in sağ yanını desteklemek emrini alan Mürettep Süvari Tümen komutanı Albay Hacı Mehmet Arif Bey, 33. Süvari Alayı'nı Demirli ile Kazuçtu Tepesi arasındaki Karaböğrükü – Köroğlukalesi Tepesi hattına taarruza geçirmiştir. Arazinin çok sarp oluşu ilerlemeyi yavaşlatmıştır. 33. Süvari Alayı, Yunanlıların topçu ve piyade ateşine uğramıştır. Arif Bey, gözetleme yerini Gökbahçe'nin hemen güneyindeki Kara Tepe'de açmış ve topçu bataryasını da (iki top) yanında mevzi aldırarak ateş açtırmıştır. Saat 9.00'da Yunan topçu bataryası da Kara Tepe'yi ateş altına almıştır. Döğer doğrultusuna gönderilen 37. Süvari Alayı Sarıcaova'nın 1,5 km kuzeybatısına kadar

[31] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 92.
[32] BCA, 30-10-0-0/54.354.34-2.
[33] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Yıl: 64, S. 136, Temmuz 2015, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 16-19.

ilerlemiştir. 37. Süvari Alayı'nın sürdüğü keşif kolları Deperoğlan Gediği'nde Yunanlıların ateşine uğradığından fazla ilerleyememiş, demir yolu ve batısını gözetleyememişlerdir. Mürettep Süvari Tümeni, Karaören'deki 37. Süvari Alayı'nın 3. Bölüğü'ne bağlı keşif kollarını, Yarbasan'a göndermiş ve keşfe daha fazla önem vermesini istemiştir. 37. Süvari Alayı'nı da Kümbet'te bırakmıştır. 26 Ağustos'ta saat 19.30'da Kazuçtu Tepesi'nin zapt edilmesi üzerine II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Mürettep Süvari Tümeni komutanı Arif Bey'e, uzak ve yakın keşif kollarının Döğer - Kunduzlu hattına ilerlemesini ve demir yolunu birkaç yerinden her ne olursa olsun tahrip ederek Afyonkarahisar - Eskişehir hattına kesmesini emretmiştir. Mürettep Süvari Tümen komutanı 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 23.40'da 37. Süvari Alayı'nın Yarbasan'daki keşif bölüğünü de alarak 33. Süvari Alayı hariç bütün birliklerin hemen yürüyüşe geçmek üzere toplanmalarını istemiştir. 38. Süvari Alayı ise Mürettep Süvari Tümeni'nin yedeği olarak 26 Ağustos 1922 akşamına kadar Gökbahçe'de kalmıştır. Ortalık karardıktan sonra 33. Süvari Alayı Gökbahçe'ye, 37. Süvari Alayı Kümbet'e, Mürettep Süvari Tümen karargahı ve diğer birlikler Yapıldak güneyine alınarak 26 Ağustos 1922 gecesini geçirmişlerdir[34].

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Bey, 26 Ağustos 1922'de, II. Ordu Komutanlığı cephesinde Mürettep Süvari Tümeni'ne bağlı 37. Süvari Alayı'nın Döğer istikametinde ilerlediğini ve Döğer doğu sırtlarından Yunan kuvvetinin ateşine maruz kaldığını vurgulamıştır. 33. Süvari Alayı'nın Karaböğrüklü - Köroğlukalesi Tepesi hattındaki Yunan kuvvetine taarruz ettiğini bildirmiştir. Kırka ve Döğer istikametlerinde ayrıca Yunan kuvvetinin önemli bir hareketinin görülmediğini dile getirmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin 38. Süvari Alayı'nın Gökbahçe civarında yedekte tutulduğu bilgisini vererek Mürettep Süvari Tümeni'nin durumu özetlemiştir[35].

28 Ağustos 1922

Batı Cephesi Komutanlığı, 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 00.30'daki raporunda; I. Ordu'nun Yunan kuvvetinin İzmir

[34] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 117, 146-147.
[35] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 52-56.

doğrultusuna çekilmesini önleyeceğini ifade etmiştir. İsmet Paşa, bunun için, II. Ordu'nun Hamam bölgesinin güney ve kuzeyinde toplanarak Resulbaba – Çatalçeşme hattına karşı, 4. Kolordu'nun Akçaşar – Ayvalı bölgesinde toplanarak Başkimse - Oğlanmezarı hattına karşı, 1. Kolordu'nun beş tümeniyle birlikte Tazlar – Düzağaç bölgesinde toplanarak Yunan kuvvetinin kuzey ve batıda bulunacak cephesine karşı yönelmelerini emretmiştir. 5. Kolordusu'nun Yunan kuvvetinin gerilerinde, ateşle etkileyecek kadar yakından muharebeye katılacağını, Yunan kuvvetinin geri çekilişini sürekli bir şekilde keseceğini ve Altıntaş yönünde Mürettep Süvari Tümeniyle irtibat sağlayacağını belirtmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin ise Altıntaş - Döğer doğrultusunda, 5. Kolordu ile birleşmek suretiyle ilerlemesini istemiştir[36].

28 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.30'dan önce Batı Cephesi Komutanlığı, I. ve II. Ordu Komutanlıklarına çektiği 95 numaralı Cephe emirde ise Yunan kuvvetinin Afyonkarahisar güney mevzilerinde üç tümeninden fazla kuvvetinin yenilerek, düzensiz bir şekilde kuzeye atıldığı ve Türk birlikleri tarafından takip edilmekte olduğunu bildirmiştir. İsmet Paşa, Yunan kuvvetinin İzmir'le olan ulaşımının kesildiğini de ifade ettikten sonra, Yunan ordusunun yeniden hangi hatta meydan muharebesini kabul edeceğinin henüz belli olmadığını vurgulamıştır. Yunan kuvvetinin aralıksız takip edileceğini ve muharebeye mecbur edilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Amacın Yunan ordusunu Anadolu içinde imha etmek olduğunu da eklemiştir. Yunan kuvvetinin yeni bir muharebe için en yakın olan hattın Deperoğlan Gediği - İhsaniye - Resulbaba Tepesi – Resulbaba - Oğlanmezarı - Bakırcık - Çalışlar - Dumlupınar - Toklusivrisi hattını seçmesinin muhtemel olduğunu da dile getirmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin bu hatta karşı Döğer - Altıntaş istikametinde 5. Süvari Kolordusu'na katılacak şekilde ilerlemesini istemiştir. 5. Süvari Kolordusu'nun Altıntaş istikametinde Mürettep Süvari Tümeni ile bağlantı kurmaya çalışacağını ifade etmiştir[37]. I. Ordu Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu emrini almadan

[36] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 154-155.

[37] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 146-149; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Yıl: 16, S. 60, Haziran 1967, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 193-196.

kuzeye ilerleme kararını vermiştir. I. Ordu Komutanlığı 28 Ağustos 1922 tarihi için bağlı bulunduğu birliklerden 2., 4., 1. Kolordularına Gazlıgöl - Anıtkaya - Olucak hattına yürümelerini, 5. Süvari Kolordusu'nu İlbulak Dağı'nı aşarak Yunan kuvvetinin gerilerine düşeceğini ve Afyonkarahisar - Eskişehir demir yolunu kesmekle görevlendirmiştir. Batı Cephesi Komutanı'nın emrini alan I. Ordu Komutanlığı bazı birliklerini batıya kaydırılma emrinden hemen vazgeçerek 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 2.45'de "*5. Süvari Kolordusu Altıntaş genel doğrultusunda ilerleyecek olan Mürettep Süvari Tümeniyle irtibat yaparak bu tümeni emrine alacaktır.*" emrini vermiştir. II. Ordu Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrini almadan birliklerine verdiği 13 numaralı Ordu emrinde ise Mürettep Süvari Tümeni'nin Döğer - Kunduzlu hattına kadar ilerleyip demir yolunu tahrip etmesini istemiştir[38]. I. Ordu Komutanlığı'nın 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 02.45'ten önce gönderdiği Ordu emrinde; Mürettep Süvari Tümeni'nin 5. Süvari Kolordusu emrine gireceği dile getirilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzerine emirlerdeki gecikmeler birliklerin nereye bağlanacağı konusunda sıkıntı yaratmıştır[39].

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.00'da Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta; geri çekilmekte olan Yunan kuvvetinin Anıtkaya'dan kuzeybatıya doğru gittiği ve Eskişehir'deki Yunan birliklerinde de geri çekilme hareketlerini görüldüğü bildirilmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin, 28 Ağustos'ta saat 13.00'te Döğer bölgesinden batıya doğru hareket ederek Altıntaş istikametine gittiği vurgulanmıştır[40].

Batı Cephesi Komutanlığı, 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 23.15'ten sonra I. Ordu ve II. Ordu Komutanlıklarına çektiği 96 numaralı Cephe emrinde ise Mürettep Süvari Tümeni'nin II. Ordu emrinde olacağını belirtmiştir[41].

---

[38] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 155-156.; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 43, S. 97, Ocak 1994, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 71-74.

[39] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 131-136; *HTVD*, Yıl: 16, S. 61, Eylül 1967, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 233-242.; *HTVD*, Yıl: 16, S. 60, s. 201-206.

[40] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 61, S. 129, Ağustos 2012, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 166.

[41] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 163-164.; *ATBD*, Yıl: 43, S. 97, s. 78-79.; *HTVD*, Yıl: 16, S. 60, s. 211-214; *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 193-194.

II. Ordu Komutanlığı'na bağlı birlikler de 28 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar'ın kuzeyinde Yunan kuvvetine rastlamamalarına rağmen ancak 15-20 km'lik bir ilerleme sağlamışlardır. Aslında Mürettep Süvari Tümeni ve 61. Piyade Tümenlerinin 10-15 km daha ilerlemiş olsalardı, 5. Süvari Kolordusu ile bağlantı kuracaklar ve 1. ve 2. Yunan Kolordularını kuzeyden kuşatmış olacaklardı[42].

Batı Cephesi Komutanlığı'nın 28 Ağustos 1922 tarihinde I. Ordu Komutanlığı'na çektiği telgrafta; II. Ordu raporlarına göre 28 Ağustos 1922 tarihinde öğlen Yunan kuvvetinin Eskişehir Grubu'nda geri döndüğü ifade edilmiştir. Ayrıca 28 Ağustos 1922 tarihinde öğlen Mürettep Süvari Tümeni'nin Döğer'e vardığı, Yunan kuvvetinin 28 Ağustos 1922 sabahı Döğer İstasyonu'nu terk ettiği, ambarlarını yaktığı ve Mürettep Süvari Tümeni'nin Altıntaş istikametinden yürüdüğü bildirilmiştir. Bu halde Yunan kuvveti Eskişehir demir yolundu seçtiği hesaba katılmasa da artık Resulbaba hattında bir muharebe düşüncesinin oluştuğu vurgulanmıştır. Ayrıca Yunan kuvvetinin büyük kısmıyla Dumlupınar ve Uşak mevziini arka yollardan dolaşarak tutunmaya çalışacağı dile getirilmiştir. Bundan dolayı Türk ordusunun Dumlupınar mevziini Yunan kuvvetinden önce ele geçirmenin hayati öneme sahip olduğu vurgulanmıştır[43].

28 Ağustos 1922 tarihini özetle geçmek gerekirse Mürettep Tümen komutanı Albay Hacı Mehmet Arif Bey, 33. Süvari Alayı hariç olmak üzere birliklerini 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 23.40'dan itibaren toplamaya başlamıştı. II. Ordu emrine göre, Mürettep Süvari Tümeni Döğer - Kunduzlu hattına kadar ilerleyecek, demir yolunu tahrip edecekti. Bu emir gereğince 37. Süvari Alayı 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 3.00'da yürüyüşe geçmişti. 37. Süvari Alayı'nda bir tahrip müfrezesi de vardı. Mürettep Süvari Tümen komutanı Arif Bey de öncü olan 37. Süvari Alayı ile beraberdi. Büyükyayla yolu ile yürünerek 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 08.40'da Sarıcaova köyüne varıldı. Bu köyün güneybatı sırtlarında 27

[42] İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi Sakarya Meydan Muharebesi ile Başlayan Zaferlerimizin Belgesel Öyküsü*, Kastaş Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 117.

[43] *HTVD*, Yıl: 16, S. 60, s. 207-210.

Ağustos 1922 tarihinde tespit edilen Yunan kuvvetleri 28 Ağustos 1922 tarihinde görülmediler. 38. Süvari Alayı'ndan Deperoğlan Gediği - Döğer doğrultusuna gönderilen keşif kolları da Yunan kuvvetine rastlamadılar. Yunan kuvvetleri Deperoğlan Gediği'nden de çekilmişlerdi. Sarıcaova'dan sonra ormanların sıklığı nedeniyle öncü ile büyük kısım birbirini kaybettiler, öncü emre aykırı olarak Döğer'e gitti, büyük kısım Üçlerkayası - Muratlar yoluyla yürüyüşüne devam etti. Mürettep Süvari Tümen komutanı Arif Bey, Gökbahçe'deki 33. Süvari Alayı'na Yapıldak'da bırakılan büyük ağırlıkların Mürettep Süvari Tümeni'ne katılmalarını, muhabere takımının hattı toplayarak gelmesini Karaören'deki keşif bölüğünün cephesindeki Yunan birliği çekilmişse Döğer'e gelmesini emretti. Muratlar'a gelen Mürettep Süvari Tümeni büyük kısmına 37. Süvari Alayı'ndan bir keşif kolu, Altıntaş - Genişler - Çalköy - Dumlupınar şosesi üzerinden, 33. Süvari Alayı'ndan bir subay keşif kolu da Osmanköy - Olucak doğrultusuna gönderildi. Mürettep Süvari Tümeni emrindeki telsiz ancak 28 Ağustos 1922 tarihinde faaliyete geçirebilmiş ve durum II. Ordu Komutanlığı'na bildirilmişti. Mürettep Süvari Tümen komutanı Albay Hacı Mehmet Arif Bey bu raporunda Altıntaş dolaylarında Yunan kuvvetinin olmadığını Kütahya doğrultusuna da geçmediğini, Döğer ve Karacaahmet bölgesindeki Yunan kuvvetinin güneybatıya Olucak sırtlarına çekildiğini, Döğer'den Afyonkarahisar'a kadar bütün Yunan kuvvetlerinin Altıntaş Ovası güneyinden batıya çekilmekte olduğu kanaatinde bulunduğunu, Mürettep Süvari Tümeni'nin 29 Ağustos 1922 sabahı Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a gideceğini bildirmişti[44].

29 Ağustos 1922

Batı Cephesi Komutanlığı, 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 02.00'de Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığı'na yazdığı telgrafta; geri çekilmekte olan Yunan kuvvetinin Anıtkaya'nın kuzeybatısına doğru gittiğinin tahmin edildiğini ve Eskişehir'de bulunan Yunan kuvvetlerinden geri çekilme hareketlerinin görüldüğünü bildirmiştir. Mürettep Tümen'in 29 Ağustos'ta öğleden önce Anıtkaya - Altıntaş bölgesinden Hamur - Çalköy istikametinden Dumlupınar yönü ve Altıntaş bölgesinin kuzeybatıya ve kuzeye giden istikametlerinin

[44] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 186.

keşfedileceğini, Yunan kuvvetinin hangi istikamette çekilmekte olduğunu ve ne durumda bulunduğunun belirlemesinin öneminden bahsetmiştir[45].

29 Ağustos 1922 sabahı saat 06.00'da Olucak civarında Kozluca Tepeleri bölgesinde Yunan kuvvetinin bulunduğu, başka bir Yunan kuvvetinin Başkimse'den batıya çekilmekte olduğu, 28 Ağustos 1922 gecesini Hacıbeyli'de geçiren II. Ordu'ya bağlı Mürettep Süvari Tümeni'nden 29 Ağustos sabahı Genişler – Altıntaş dağı doğrultusuna ilerlerken 5. Kolordusu'na dair bilgi alınca yön değiştirerek Efet'e (Efted Yolçatı) yöneldiği, Osmanköy'ün güneyindeki sırtlardan bazı Yunan yürüyüş kolunun batıya gittiği raporlardan anlaşılmıştır[46]. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'nın, 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 07.00'de 2. Süvari Tümen Komutanlığı'na çektiği telgrafta; Mürettep Süvari Tümeni'nin Döğer'i geçerek Altıntaş'a yaklaşacağı belirtilmiştir[47]. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, güneye hareket için kesin karar vermiştir. 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 07.15'de birliklerine verdiği emirde;

> "Mürettep Süvari Tümeni'nin Altıntaş'a geldiği, 1. Süvari Tümeniyle irtibat sağlanamadığı, Süvari Kolordusu'nun düşman yan ve gerilerine etki yapmak üzere 14. Süvari Tümeni'nin Hamurköy - Çal doğrultularına ilerleyerek Selkisaray - Başkimse hattına karşı keşif kolları sürmesi ve trenlerin nerelere kadar işlediklerini, Kütahya'daki durum hakkında bilgi almasını, kendisinin 2. Tümenle beraber bulunacağını"

bildirmiştir. 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 09.00'da, "*Mürettep Süvari Tümeni'ne de 2. Ordu'dan başka bir emir alıncaya kadar kolordu emrinde olduğunu*" belirtmiştir[48].

Batı Cephesi Komutanlığı'nın 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 10.30'dan önce Mürettep Süvari Tümeni Komutanlığı'na verdiği bilgide; I. Ordu'nun 29 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar'a taarruz

---

[45] *ATBD*, Yıl: 61, S. 129, s. 166-168.

[46] *TİH*, *age.*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 220; Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Harekatı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt: Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar 2010, s. 122.

[47] *ATBD*, Yıl: 56, S. 121, Aralık 2007, Genelkurmay Basımevi, Ankara, , s. 35.

[48] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 220.; Türkmen, agm., s. 122.

ettiği söylenmiştir. 6. Kolordu'nun 29 Ağustos 1922 sabahı Resulbaba kuzeyinden Çal genel istikametinde saat 8.30'dan önce yürüyüşe geçtiği ifade edilmiştir. 61. Tümen'in 6. Kolordu ve Mürettep Süvari Tümeni ile bağlantı kurması istenmiştir. Kütahya'yı Mürettep Süvari Tümeni'nin bütün kuvvetiyle işgal etmek üzere hemen hareket edeceği vurgulanmıştır. Kütahya'dan sonra Mürettep Süvari Tümeni'nin vazifesi, Yunan kuvvetinin Eskişehir Grubu'nun geri çekilme hattını kesmek üzere İnönü istikametinde faaliyete geçmesi olarak düşünülmüştür. Bu amacı kolaylaştırmak ve sağlamak için Meclis Muhafız Taburu'nun Kütahya'ya hareket ettiği vurgulanmıştır. Muhafız Taburu'nun Kütahya'da Mürettep Süvari Tümeni'nin emrine gireceği söylenmiştir. Mürettep Süvari Tümen faaliyetinin, Meclis Muhafız Taburu'nun ulaşmasına bağlı olmayacağı bilgisi verilmiştir[49].

I. Ordu Komutanlığı'nın 28 Ağustos 1922 tarihinde 5. Süvari Kolordusu Komutanlığı'na, bütün kuvvetiyle Murat Dağlarını aşan yollardan Yunan kuvvetlerinin Uşak doğrultusunda çekilmelerini önleme ve şiddetli bir takip yapabilmek için parçalanmaktan sakınılması istenmiştir. Fakat 5. Kolordusu bu emri ancak 29 Ağustos akşamı aldığından eldeki bilgilere dayanarak kendi kararı ile hareket etmek zorunda kalmıştır. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar'a çekilmek istediklerini, Dumlupınar'a gidebilmek için ya I. Ordu birlikleriyle muharebe etmek zorunda kalacağını ya da Çavdarhisar doğrultusuna çekileceklerini düşünmüştür. II. Ordu'ya bağlı birliklerin bu bölgeye yetişip kuzeyden taarruz edinceye kadar zaman kazanmak ve Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar mevzilerine çekilmelerini önlemek gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için bütün kuvvetle güneye ilerleyerek çekilen Yunan kuvvetlerinin yanına taarruz etmenin gerekliği olduğunu bildirmiştir. Eğer Yunan kuvvetleri Dumlupınar mevzilerine yerleşirlerse o zaman Murat Dağları batısından gerilerine düşülebileceğini belirtmiştir. Yunan kuvvetlerinin Eskişehir ve Kütahya'dan trenle kuvvet getirmesinin olası bir durum olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan ilk iş olarak 14. Süvari Tümeni'nden Yunan kuvvetleriyle teması kesmemesini istemiştir. 14. Süvari Tümeni'nden bir bölük alınarak Beşkarış - Alatepe doğrultusuna

[49] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 171-172.; *HTVD*, Yıl: 16, S. 61, s. 249-252.

gönderilmesinin doğru olacağını vurgulamıştır. 5. Süvari Kolordusu'na bağlı birliklerin üç günlük muharebe sonucu yorulduğunu, kuvvetinden önemli bir kısmının güneyde kaldığı için Yunan süvari tümeninin önemli bir kuvvet olacağını belirtmiştir. Bunun için Fahrettin Paşa, 1. Süvari Tümeni'nin bir an önce 5. Süvari Kolordusu'na katılmasını veya Altıntaş'a yanaşmış olan Mürettep Süvari Tümeni'nin 5. Süvari Kolordusu emrine verilmesini I. Ordu Komutanlığı'ndan istemiştir.[50].

14. Süvari Tümen Komutanlığı, 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.00'de 5. Süvari Kolordusu'na yolladığı raporda, 29 Ağustos 1922 tarihinde 5. Süvari Kolordusu'na önemli görevler çıkacağını tahmin ettiğinden, 2. veya Mürettep Süvari Tümenlerinden birinin Çalköy şosesiyle güneye ilerletilmesini teklif etmiştir. 2. Süvari Tümeni, 28 Ağustos 1922 tarihindeki muharebelerde fazla yıprandığından kendisini toplaması ve Mürettep Süvari Tümeni yetişinceye kadar Kütahya - Gediz doğrultularından gelmesi düşünülen Yunan kuvvetlerine karşı 5. Süvari Kolordusu tarafından Kurtköy'e bırakılmıştır.

5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 14. Süvari Tümen Komutanlığı'nın raporunu alınca 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.30'da Kurtköy'den;

> "Düşman Olucak üzerinden Dumlupınar'a çekilmeye devam ediyor, Çirlek - Akpirim hattında bulunan 14. Süvari Tümeni Aslıhanlar doğrultusuna ilerleyerek düşmanı şiddetle zorlayacaktır. Mürettep Süvari Tümeni hemen Çirlek'e gelerek Hamurköy doğrultusuna çekilmekte olan düşmanın yanına taarruz edecektir. Durum elverişli ise 54. Süvari Alayı 14. Süvari Tümeni'ne gönderilecektir. 2. Süvari Tümeni düşmanın Olucak'tan batıya ilerlemesini karşılayıcı tedbirler almak üzere harekete hazır olacak, Çavdarhisar'la Şeyhler doğrultularını keşfettirecektir."

emrini vermiştir.

5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, Çirlek doğrultusuna giden Mürettep Süvari Tümeni'nden bir hareket görmeyince bu gecikmenin 14. Süvari Tümeni'ne de sirayet edeceğini ve fırsatın

[50] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 219-220.

elden kaçacağını düşünerek 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.20'de 14. Süvari Tümeni'ne vakit geçmeden taarruz etmesi için emir vermiştir. Paşa emirde, "*Dumlupınar'a çekilmekte olan düşmanın yanına şiddetle taarruz etmenizi kesin olarak istiyorum. Bu maksatla Mürettep Süvari Tümeni'ni Çirlek doğrultusuna gönderiyorum. Onu beklemeye lüzum yoktur. Ben de Mürettep Süvari Tümeni'yle geleceğim.*" demiştir[51].

29 Ağustos 1922 tarihinde Mürettep Süvari Tümeni demir yolu boyunca Eskişehir genel doğrultusunu, Altıntaş - Kütahya yolu boyunca Kütahya ve kuzeybatıdaki Nuhören - Çavdarhisar'ı ve batıda Yağmurlar doğrultularını keşfettirerek ne olursa olsun Yunan kuvvetini ortaya çıkarılması istenmiştir[52]. 3. Kolordu Komutanlığı'nın orduya yollanan raporda ise Mürettep Süvari Tümeni'nin demir yolu boyunca Eskişehir ve Kütahya doğrultularını keşfetmesi orduca emredilmişse de Seyitgazi bölgesinden Döğer ve Çörez Boğazı doğrultularının açık olduğu ve Seyitgazi dolaylarındaki 15. Yunan Tümeni'nin bulunduğu bildirilmiştir[53].

29 Ağustos 1922 tarihinde saat 15.00'de Altıntaş güneyinden Beşkarış doğrultusunda bir tümenin ilerlediğinin 5. Süvari Kolordusu'na bildirilmesi üzerine 1. Şube Müdürlüğü'nün Kurtköy doğu tepelerinden yaptığı gözetleme ve soruşturmada bu tümenin Yunanlı olmayıp 61. Tümen olduğu anlaşılmıştır. 5. Süvari Kolordusu için artık bu doğrultudan çekinmeye bir sebebi kalmamıştır. Mürettep Süvari Tümeni'nden hala bir hareket görülmediği gibi 14. Süvari Tümeni de taarruza başlamamıştır. 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 15.30'da Batı Cephesi karargahından Genişler doğrultusundan otomobille gelen bir kurmay binbaşı genel durum hakkında 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa'yı aydınlattığı gibi Mürettep Süvari Tümeni'nin cephe emriyle Kütahya'ya hareket ettiğini bildirmiştir. Mürettep Süvari Tümeni 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 15.35'de Genişler'e geldiği zaman Kütahya'ya gitme emrini almış ve 5. Süvari Kolordusu'na yeni görevini bildiren bir rapor göndermişse de bu rapor, Kurmay Binbaşının Kurtköy'e geldiğinden iki saat sonra

[51] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 220-222.; *ATBD*, Yıl: 56, S. 121, s. 36.
[52] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 195.
[53] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 230.

5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'nın eline geçmiştir. Şimdiye kadar yapılan muharebelerde bir piyade birliğine ihtiyacı olduğu kanısına varan 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 5. Süvari Kolordusu'nun zayıflamasıyla bu ihtiyacın daha da artmasından, Batı Cephesi Komutanlığı'na 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 17.30' da yazdığı raporda; "*bir piyade birliğine şiddetle ihtiyacı olduğunu ve ilerdeki görevlerde daha da lazım olacağından yakınında bulunan 61. veya 16. Tümenlerden kuvvetli bir tabur verilmesi*, *1. Süvari Tümeni Kolordu'ya katılıncaya kadar Mürettep Süvari Tümeni'nin kendi emrinde kalmasını, cephanesi kalmadığından kamyonla cephane gönderilmesi"* bildirildiyse de Batı Cephesi Komutanlığı'ndan bir cevap alamamıştır. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa ayrıca Genişler'den telsizle verdiği raporda, *"düşmanın 12., 5., 7., 9., 13. tümenlerinin 27 Ağustostan beri Dumlupınar doğrultusuna çekilmekte oldukları*"nı bildirmiştir[54].

II. Ordu Komutanlığı'nın Beşkarış'tan 29 Ağustos 1922 akşamı Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderdiği raporda;

> "Düşman Olucak, batısındaki Manastepe - Hamurköy - Çalköy - Aslıhanlar bölgesindedir. Hamurköy - Aslıhanlar bölgesindeki düşmanın bu gece (29/30 Ağustos) Dumlupınar'a çekilmesine ihtimal verilmekle beraber kaçmayıp kurtulmaması da umulur. I. Ordu'nun biran önce Dumlupınar'dan düşman çekilme yolunu kesmesi lazım olmakla beraber, 5. Süvari Kolordusu'nun her iki tümeniyle Cemilören (Büyük Aslıhanlar köyünün hemen batısındaki tepe) Aslıhanlar - Çalköy - Hamurköy hattı üzerinden güneye şiddetle taarruz ve takip etmesi lazımdır. Mürettep Süvari Tümeni Kütahya'ya gidecek yerde Süvari Kolordusu'na Hamurköy'e gönderildiği anlaşıldı. Esasen yalnız olarak bu tümen Eskişehir düşman grubunun çekilme yolunu kesemezdi. Yalnız kalmış olan bu gruba büyük bir darbe indirmek için Mürettep Süvari Tümeni'nin bu grubun hal ve durumunu keşif ve tespit etmek üzere Eskişehir'e yöneltilmesi ve alınacak bilgilere göre o zamana kadar Altıntaş dolaylarında bulunacak olan 1. ve 61. Tümen 3. Kolordu'nun hemen bu düşmanın gerilerine sevkinin uygun olacağı maruzdur."

[54] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 222-223.

denmiştir[55].

29 Ağustos 1922 tarihinde yaşanan olayları toparlarsak Mürettep Süvari Tümeni 29 Ağustos'ta saat 5.00'de Hacıbeyli'den Altıntaş ile Dumlupınar doğrultusuna hareket etmiştir. Saat 8.30'da Altıntaş'a vardığında, keşif kollarından aldığı raporlardan; 5. Kolordu'nun bazı birlikleriyle Beşkarış'tan Genişler'e vardığını, 2. Süvari Tümeni'nin Kurtköy bölgesinde olduğunu, Osmanköy bilgesine giden keşif bölüğünün raporundan da Yunan kuvvetiyle muharebe halinde olduğunu, önemli bir kısım Yunan birliklerinin Dumlupınar – Olucak doğrultusuna çekildiklerini öğrenen Mürettep Süvari Tümen komutanı Albay Hacı Mehmet Arif Bey bu bilgileri 5. Süvari Kolordu komutanı Fahrettin Paşa'ya bildirmiştir. 5. Süvari Kolordu komutanı, Mürettep Süvari Tümeni'nin kendi emrine girdiğini, Genişler bölgesine gelerek emir beklemesini bildirmiştir. Bu sırada II. Ordu Komutanlığı'ndan gelen emirde; demir yolu boyunca Altıntaş ve Eskişehir şosesiyle Kütahya ile Nuhören doğrultularının keşfedilmesi ve ayrıca Yunan kuvvetinin büyük kısmının çekilme doğrultusunun meydana çıkarılması istenmiştir. Mürettep Süvari Tümen komutanı Albay Arif Bey'e, Çirlek doğrultusuna hareketle Hamur'a çekilen Yunan kuvvetinin yanına taarruz etmesini emretmiştir. Saat 16.00'da Batı Cephesi Komutanlığının emrini almıştır. Batı Cephesi Komutanlığının saat 10.30'da yazılmış olan emirde, Mürettep Süvari Tümeni'nin Kütahya'yı işgal etmesi, Yunan Eskişehir Grubu'nun çekilme yolunu kesmek için İnönü doğrultusuna gitmesi ve bu maksatla Meclis Muhafız Taburunun Mürettep Süvari Tümeni'nin emrine girmek üzere Kütahya'ya geleceği bildirilmiştir. Bir iki saat içinde birbirine uymayan emirler alan Mürettep Süvari Tümen Komutanlığı son emre uyarak Kütahya'ya gitmeye kararı vermiştir. Saat 16.00'da kuzeye hareket etmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin Karaören'e bıraktığı 37. Süvari Alayı'nın 3. Bölüğü ile ağırlıklar, Tümen'in Yapıldak bölgesine hareketi sırasında Tümen'e katılmamıştır. Tümen, 29/30 Ağustos 1922 tarihinde gece yarısı Pusan'a varmış ve 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 2.30'a kadar birliklerini dinlendirmiştir[56].

[55] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 231.;

[56] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 231-232.; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 52, S. 116, Genelkurmay Basımevi, Ankara Haziran 2003, s. 122-124.

30 Ağustos 1922

I. ve II. Ordu Komutanlıklarına 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 6.30'dan önce Batı Cephesi Komutanlığı'nın verdiği emirde; Yunan kuvvetinin en az iki tümen tahmin edilen bir kuvvetinin Kozluca Tepeleri - Hamur güneyi - Aslıhanlar mıntıkasından güneye I. Ordu birliğiyle muharebe halinde ve kuzeyden ilerlemekte olan II. Ordu birliğiyle muharebe temasında olduğunu söylemiştir. Toklusivrisi'nden Kaplangı'ya doğru Türk ordusunun iki tümeni, Yunan kuvvetinin geri çekilme hattına doğru ilerlediğini, genellikle Yunan kuvvetlerinin bir an önce kaçıp kurtulmaya çalıştığını ifade etmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı'nın tahminine göre Yunan kuvveti için çıkış görünen Çalköy - Kızıltaş Vadisi yolu her çeşit Yunan kollarıyla ve enkazıyla dolu olacağını, 3. Süvari Tümeni'nin Uşak'ın batısındaki demir yolu ulaşımını kestiğini belirtmiştir. Orduların görevi, Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nin her iki ordu tarafından bütün kuvvetle seri bir şekilde tamamlama ve Dumlupınar'da Yunan kuvvetinin geri çekilme hattını tamamen kesmek ve İzmir istikametinde takibinin kesintisiz devamı ile Yunan kollarıyla durmaksızın muharebeye yapılarak tamamen teslimine zorlanması istenmiştir. Günlerden beri gece ve gündüz muharebe eden Türk birliğinin dinlenmeksizin harekata devam etmesi gerektiğini, Mürettep Süvari Tümeni ile Kütahya'nın işgali ve oradan Mürettep Süvari Tümeni'nin İnönü'ye hareketi ile Eskişehir istikametini keşif etmesinin şart olduğunu eklemiştir. 5. Süvari Kolordusu'nun Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nin sonuçlanmasından sonra durmaksızın Kızıltaş Vadisi'nden Uşak batısına hareket etmesinin gerekliliğini de emretmiştir[57]. II. Ordu Komutanlığı da Mürettep Süvari Tümeni'nin Söğüt (Söğütyaylası)- Döğer kuzeyine yönelerek Akoluk'a gelen Yunan kuvvetlerini acele keşif etmesini ve Yunan birliğinin Altıntaş üzerine yürümelerini engellemesi veya geciktirmesini istemiştir[58].

30 Ağustos 1922 tarihinde saat 08.00'de, II. Ordu Komutanlığı'nın, birliklerine verdiği 15 numaralı ordu emrinde;

[57] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 196-197.; *TİH*, C. VII, s. 496.; *HTVD*, Yıl: 16, S. 61, s. 269-272.; Artuç, *age.*, s. 139-140.

[58] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 265.

Mürettep Tümeni'nin Batı Cephesi Komutanlığı'ndan aldığı emir gereğince Kütahya istikametinden Yunan kuvvetinden Eskişehir Grubu'nun gerisine düşebilmesi için Döğer'e gideceği ve Akin bölgesinden Kırka kuzeybatısındaki Kırgıl köyüne yürümekte olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 41. Tümen Komutanlığı'ndan haber verilen Yunan yürüyüş kolunun hemen keşfedilmesi emredilmiştir. Bu Yunan yürüyüş kolunun Altıntaş üzerine gerçekleştireceği yürüyüşünün engellenmesi ve bu kolun geciktirilerek orduya bildirilmesi istenmiştir[59].

II. Ordu Komutanlığı'nın, 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 9.00'da Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği sabah raporunda ise; II. Ordu'nun, harp kademesiyle Anıtkaya'da, II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın Beşkarış'taki 6. Kolordu karargahında olduğu vurgulanmıştır. Mürettep Süvari Tümeni'nin Kütahya'ya hareket ederek 5. Süvari Kolordusu'nun emriyle güneye Hamur istikametine gitmiş olduğu haber alınmıştır[60]. Ayrıca Meclis Muhafız Taburunun 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 9.00'da Aykırıkçı'dan kuzeye yürüyüşe geçerek Kütahya'daki Mürettep Süvari Tümeni emrine girmek hareket etmiştir. Meclis Muhafız Taburu'nun 30/31 Ağustos 1922 gecesini Pusan'da geçireceği bildirilmiştir[61].

II. Ordu Komutanlığı'nın, Beşkarış'tan 30 Ağustos 1922 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği harp raporunda; Mürettep Süvari Tümeni'nin büyük kısmıyla Kütahya üzerine ilerlemekteyken 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 6.30'dan önce Porsuk Köprüsü civarında Kütahya'dan Gediz'e gitmekte olan bir süvari bölüğü ve ağırlıklarından ibaret Yunan kuvvetine tesadüf ederek bu kuvvete taarruz ettiği bilgisi verilmiştir. 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 9.30'a kadar devam eden muharebede Yunan kuvvetine fazla kayıp verdirildiği ve Yunan kuvvetinin perişan bir şekilde Hacıazizoğlu - Göynükviran hattı kuzeyindeki ormanlıklara atıldığı bildirilmiştir. Bir kısım Yunan kuvvetinin kayalıklar arasında direniş göstermekte olduğu ve onların da esir edilmesine çalışılmakta olduğu belirtilmiştir. Mürettep Süvari Tümeni keşif kollarının 30 Ağustos

[59] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 342-343.
[60] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 198-199.
[61] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 268.

1922 tarihinde saat 10.00'dan önce Alayunt'u ve 30 Ağustos 1922 tarihinde öğlen 12.00'de de Kütahya'yı işgal ettiği ifade edilmiştir[62].

Batı Cephesi Komutanlığı'nın, 30 Ağustos 1922 tarihinde I. Ordu ve II. Ordu Komutanlıklarına gönderdiği 97 numaralı Cephe emrinde; Kırkpınar - Kızıltepe - Hamur hattı ve Aslıhanlar mıntıkasındaki mağlup edilen beş Yunan tümeninin başlangıçta 4. Kolordu, 23. Tümen, sonradan 6. Kolordu ve 61. Tümen tarafından yakalandığı söylenmiştir. I. ve II. Ordular önceki emirde Hamur - Çalköy - Aslıhanlar mıntıkasındaki Yunan tümenlerini tamamen esir edecekleri ifade edilmiştir. I. Ordu, Uşak istikametinde şiddetle takibe devam edeceği dile getirilmiştir. 5. Süvari Kolordusu'yla yalnız Kızıltaş Vadisi'ni kapatmak değil asıl Alaşehir genel istikametinde hızlıca önden giderek Yunan kuvvetinin Uşak Grubu'nu önlemeye ve durdurmaya çalışmalıdır denmiştir. II. Ordu'nun, 3. Kolordu karargahıyla Mürettep Süvari Tümeni'ni ve 1. Piyade Tümeni'ni derhal Kütahya istikametinde hareket edeceği ve Kırgıl'dan Kütahya'ya yönelen Yunan tümenine yetişerek ve taarruz ederek Yunan tümenini durduracağı belirtilmiştir. Batı Cephesi harp karargahının 30 Ağustos 1922 gecesi Afyonkarahisar'da bulunduğu vurgulanmıştır. 31 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar'a gitmesinin muhtemel olduğu ifade edilmiştir[63].

Mürettep Süvari Tümeni'nin Kütahya'yı işgalindeki yaşananların benzer şeklini II. Ordu Komutanlığı'nın, 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 22.00'da Batı Cephesi Komutanlığı'na çektiği telgrafta da görmek mümkündür. Bu telgrafta, Mürettep Süvari Tümeni'nin 32. Yunan Alayı'nı dağıttığı söylenmiştir[64]. 30 Ağustos 1922 tarihini toparlarsak Mürettep Süvari Tümeni, 29/30 Ağustos 1922 gecesini Pusan köyünde dinlendikten sonra 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 2.30'da Kütahya'nın kuzeyine hareket etmiştir. Mürettep Süvari Tümeni, saat 8.00'da Porsuk Köprüsü'ne varınca Kütahya'dan gelip Gediz şosesiyle batıya çekilmekte olan 32. Yunan Alayı'na rastlamıştır. 38. Süvari Alayı'nın uç bölüğü hemen köprüyü kuzeye

[62] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 220-224.

[63] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 218-219; *ATBD*, Yıl: 43, S. 97, s. 104-105; Artuç, *age.*, s. 157.

[64] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 279.

geçerek Yunan öncülerini atmıştır. 38. Süvari Alayı da köprüyü geçip taarruza başlamıştır. Porsuk Köprüsü'nün güneyinde mevzilendirilen Mürettep Süvari Tümen topçusu da bu taarruzu desteklemiştir. Bu sırada 32. Yunan Alayı'nın çekilme yolunu kesmek üzere 37. Süvari Alayı da batıdan dolaşmış, Porsuk kuzeyine geçirilmiş ve taarruza katılmıştır. Saat 9.00'da 32. Yunan Alayı dağılıp kuzeydeki Göynükviran ve Hacıazizoğlu ormanlarına kaçmıştır. 32. Yunan Alayı'ndan yetmiş erle bir subay esir alınmış ve üç yüzden fazla Yunan askeri öldürülmüştür. Gediz şosesinin kuzeyindeki arazinin sarp ve sık orman oluşu süvarilerin takibine engel olmuştur. 32. Yunan Alayı'nın kaçabilen kısımları kayalıklar ve ormanlar arasında gizlenmişlerdir. Mürettep Süvari Tümeni'ne bağlı bir keşif kolu saat 10.00'da Alayunt'u ve öğleyin Kütahya'yı işgal etmiştir. Mürettep Süvari Tümen komutanı Arif Bey, saat 15.00'de durumu telsizle Batı Cephesi ve II. Ordu Komutanlıklarına bildirmiştir.

Mürettep Süvari Tümeni birliklerini saat 15.30'da Porsuk köprüsünün 2 km kuzeyinde toplamıştır. 33. Süvari Alayı ve 38. Süvari Alaylarıyla saat 18.00'de Kütahya'ya girmiştir. Mürettep Süvari Tümeni Kütahya'nın güney sırtlarında 33. Süvari Alayıyla güneye karşı emniyet düzeni aldırmıştır. 37. Süvari Alayı'nın bir bölüğü Karaören bölgesine henüz gelmemiş, bir bölüğü ise Osmanköy'dedir. Porsuk Köprüsü'nün 1 km güneyinde saat 16.00'da 38. Süvari Alay komutanı tarafından yazılan ve saat 18.00'de Mürettep Süvari Tümeni'ne gelen raporda, ağırlıklar Kütahya doğrultusuna sevk edilirken Yunan kuvvetinin iki ağır, üç hafif makineli tüfek ve piyade ateşiyle karşılaşmışlar, iki ateş arasında kalan ağırlıkların tekrar Kütahya'ya gönderilmesi için taarruz etmek kayıplar verilmesine yol açacağından Kütahya'dan güneye Porsuk üzerine taarruz edecek bir kuvvet hızlıca sevk edildiği taktirde Yunan kuvvetini iki ateş arasında kalacak ve yok edilmesi mümkün olacaktır denmiştir. Bu sebeple ona göre tedbirler alınmasına karar verilmiştir.

Raporu alan Mürettep Süvari Tümen Komutanı Albay Hacı Mehmet Arif Bey hiçbir şey yapamadığı gibi 37. Süvari Alay komutanı da ağırlıkların Yunan kuvvetine eline geçmesine karşı herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Bu alaydan kurtulabilen yaralı erlerden ve köylülerden öğrenildiğine göre ağırlıklarla esir edilen yüz elli sekiz er ile Mürettep Süvari Tümeni'ne ilaç götüren Dr. Yüzbaşı

Hamdi, 53. Yunan Alay tarafından şehit edilmişlerdir. Ağırlıkları basan bir Yunan birliği Akçamescit'ten Alayunt'a gitmekte olan 15. Yunan Tümeni'nin yancılarıydı. II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa 30 Ağustos'ta saat 22.50'de Mürettep Süvari Tümeni'ne 31 Ağustos 1922 tarihi için verdiği emirde, ordu ile teması sağlayarak tümenin ana görevinin, Eskişehir Grubunun batıya çekilmesini engellemek ve yine bu Yunan grubunun güneybatıya doğru Türk ordusunun yan ve gerilerine etkili olmasını önlemek olduğunu ve hemen İnönü doğrultusuna ilerleyerek Yunan kuvvetinin Bursa ve Kütahya doğrultularına çekilmesinin önlemesini istemiştir[65].

31 Ağustos 1922

II. Ordu Komutanlığı, 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 1.25'ten önce Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği 16 numaralı Ordu emrinde; Mürettep Süvari Tümeni ile bir Yunan Metopisten Alayı'nı bozguna uğrattıktan sonra 30 Ağustos 1922 öğleden sonra Kütahya'yı işgal ettiğini, I. ve II. Orduların Çalköy - Aslıhanlar mıntıkasındaki Yunan kuvvetinin esir etmek üzere taarruza devam edeceklerini bildirmiştir. 3. Kolordu Komutanlığı'nın emrine Kütahya'daki Mürettep Süvari Tümeni'nin verildiğini, 1. Piyade Tümeni ile 3. Kolordu karargahının Kütahya'ya hareket edeceğini ve Seyitgazi cephesinden Kütahya istikametine yönelen Yunan birliğine yetişerek taarruz edeceğini ve onları durdurarak geri çekilmesini engelleyeceğini söylemiştir[66].

Batı Cephesi Komutanlığı, 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 11.00'den sonra I. ve II. Ordu Komutanlıklarına 1 Eylül 1922 tarihi için gönderdiği 98 numaralı Cephe emrinde; 30 Ağustos 1922 tarihinde Hamur - Aslıhanlar civarında kesin şekilde mağlup edilen Yunan kuvvetinin 31 Ağustos 1922 tarihinde 5. Kolordu tarafından Belova Gediği mıntıkasında önlenerek tekrar çok fazla kayba uğradığını ve muharebenin devam etmekte olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir Yunan kuvvetinin Kaplangı Dağı bölgesinde tekrar mağlup edilerek düzensiz şekilde Uşak istikametinde geri çekilmeye

[65] *TİH*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, s. 274.
[66] *ATBD*, Yıl: 43, S. 97, s. 114-117; *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 225-228.

zorlandığını söylemiştir. 41. ve 1. Piyade Tümenleri ile Mürettep Süvari Tümeni'nin 3. Kolordu Komutanı'nın emri altında İnönü güzergahından Eskişehir batısına yöneleceğini, bundan dolayı 41. Piyade Tümeni'nin yalnız iki cebel topu ve bir taburunu şimdiki mevzilerinde örtme görevini bırakarak kalan kuvvetiyle 1 Eylül 1922 akşamı Seyitgazi mıntıkasından ayrılacağını ve Seyitgazi güneybatısında Akin üzerinden Sabuncupınar kuzeyine hareket edileceğini belirtmiştir[67].

II. Ordu Komutanlığı'nın, Beşkarış'tan 31 Ağustos 1922 tarihinde Batı Cephesi ve I. Ordu Komutanlıklarına gönderdiği yazıda; 30 Ağustos 1922 akşamı karanlığa kadar 41. Piyade Tümeni cephesinde aralıklı ateşin devam ettiği söylenmiştir. 30/31 Ağustos 1922 gecesi Türk kuvveti hatlarından Yunan siperlerine sevk olunan postalarla muharebe teması muhafaza edildiği ifade edilmiştir. 31 Ağustos 1922 tarihinde Porsuk Müfrezesi'nin taarruzunda Yunan kuvvetinin Sarıkavakça Dağı'ndaki mevziinde iki piyade taburu ve ikisi obüs topu olmak üzere 7 topla direniş yaptığı ve mevkiinin tutulamadığı vurgulanmıştır. Porsuk kuzeyinde 30 Ağustos 1922 tarihinde yapılan gözlemlerde biri 4, diğeri 3.5 km derinliğinde kuvveti anlaşılmayan iki Yunan yürüyüş kolunun 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 10.00'dan önce kolbaşısıyla İnşehir'den geçerek Eskişehir istikametine gittiği ve Porsuk Müfrezesi karşısındaki Yunan cephanesiyle Seyitgazi'den Eskişehir istikametine yüklü miktarda Yunan nakliyatının görüldüğü belirtilmiştir. Mürettep Süvari Tümeni'nin telsizinin çekim alanı ordu karargahına kadar ulaşamadığından ve bu iki telsiz istasyonu arasındaki 3. Kolordu telsizi de harekette bulunduğundan Mürettep Süvari Tümeni'nden henüz rapor alınamadığı bilgisi verilmiştir. Mürettep Süvari Tümeni aldığı emir gereğince 31 Ağustos 1922 tarihinde İnönü'den hareket ettiği dile getirilmiştir. 3. Kolordu karargahı ile 1. Piyade Tümeni'nin Kütahya'ya hareket halinde olduğu tespit edilmiştir[68].

II. Ordu Komutanlığı'nın, Anıtkaya'dan 1 Eylül 1922 tarihinde saat 8.00'de 30/31 Ağustos 1922 tarihinde yapılan muharebeler ve takip harekatı hakkında 17 numaralı ordu emrinde, Mürettep Süvari

[67] *ATBD*, Yıl: 64, S. 136, s. 256-258.
[68] *HTVD*, Yıl: 16, S. 61, s. 297-300.

Tümeni'nin İnönü ve 3. Kolordu'nun 1. Piyade Tümeni'nin Kütahya'yı tuttuğu ve böylelikle Yunan kuvvetinin Eskişehir Grubu'nun geri çekiliş hatlarının kesildiği vurgulanmıştır. Uçak keşif raporuna göre; Döğer - Seyitgazi yolunun iki tarafında ve bu istikametten çeşitli yönlere giden yollarda hiçbir faaliyet ve hareket olmadığı tespit edilmiştir. Banaz İstasyonu ile Kabaklar İstasyonu arasında tren hattının küçük bir kavis yaptığı yerde yürüyüş istikameti batıya yönelik olmak üzere Yunan kuvvetinin iki tümenlik bir kuvvetinin tren hattı boyunca çeşitli kollarla yürüdüğü ve bu kolların çeşitli sınıflarının birbirine karışmış bir halde oldukları görülmüştür. Bu kuvvetin kuzeydoğusundaki sırtlara iki alay kadar süvari birliği tepeler gerisinde dağınık şekilde bulunmakta olduğu ve Yunan kuvvetinin bir iki tümenlik diğer bir grubunun kolbaşıyla Kabaklar İstasyonu'nda demir yolunu batıya doğru geçtiği keşfedilmiştir[69].

9 Eylül 1922 tarihinden sonra, Başkomutanlık emri gereğince, 5. Kolordu'ya Urla yarımadasının acilen Yunan kuvvetlerinden temizlenmesi için görevlendirilerek I. Ordu Komutanlığı emrine verilmiştir. İzmir'de tesis ettiği karakolları ve devriyeleri 8. Piyade Tümeni'ne teslim eden 5. Süvari Kolordusu, 11 Eylül 1922 tarihinde saat 9.00'dan itibaren Urla istikametinde intikale başlamıştır. İzmir ve Bursa istikametinde devam eden takip harekatı 18 Eylül 1922 tarihinde son bulmuş, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ileride yapılacak bir barış antlaşmasında Boğazlar, Doğu Trakya ve İstanbul üzerinde söz sahibi olmak için Türk ordusunun büyük kısmını Boğazlar bölgesine yanaştırma kararı almıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 17 Eylül 1922 tarihinde saat 22.00'de Mürettep Süvari Tümeni'ne; Gemlik bölgesinden Erdek Körfezi'ne kadar olan kısmı gözetleme ve emniyet altına alması istenmiştir[70]. Mürettep Süvari Tümeni'nin 2 Ekim 1922 tarihinde Yarımca – Şile hattına ulaşması emredilmiştir. Ardından Mudanya görüşmeleri 3 Ekim'de başlamıştır.

---

[69] *ATBD*, Yıl: 52, S. 116, s. 146-152; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 16, S. 62, Aralık 1967, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 327-334.

[70] Selami Başaran, *Batı Cephesi Ordularının Boğazlara Yönelik Harekatı, Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.249.; Rıdvan Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920-1965),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 54-55.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte 11 Ekim 1922 tarihinden itibaren 5 Süvari Kolordusu Akhisar'da, 2. Süvari Tümeni Ayvacık'ta, Mürettep Süvari Tümeni Şile'de olduğu belirtilmiştir[71].

Mürettep Süvari Tümeni, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz'dan 18 Eylül 1922 tarihinde Takip Harekatı'nın son bulmasına kadar geçen sürede zarfında zayiat vermiştir. Bu zayiatlara bakılacak olursa Mürettep Süvari Tümeni'nin şehit olan subay sayısının 1, er sayısının 9 olduğu görülmüştür. Yaralı olarak 3 subay ve 25 erin yaralandığı ifade edilmiştir. Ayrıca 21 erin firar ettiği, 13 kişinin de hastanede olduğu vurgulanmıştır[72].

Mürettep Süvari Tümeni'nin 11 Ekim 1922 tarihinde subay sayısının 106, er sayısının 1.710, piyade tüfeğinin ise 941 olduğu dile getirilmiştir. Hafif makineli tüfek 26, ağır makineli tüfek 14, top 2 ve top cephanesinin 200 olduğu tespit edilmiştir[73].

SONUÇ

Türk İstiklal Harbi'nde Türk ordusu, 26 Aralık 1920'de düzenli orduya geçtikten sonra Yunan kuvvetine karşı çeşitli muharebeler yapmıştır. Bu muharebelerin son safhası olan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde, Yunan kuvvetine karşı başarı göstererek 1 Eylül 1922 tarihinde Takip Harekatı başlatmıştır. Mürettep Süvari Tümeni, Büyük Taarruz'un hazırlık aşamasında yani 30 Nisan 1922 tarihinde kurulmuştur. Tümen'e bağlı birlikler ise 33. Süvari Alayı, 37. Süvari Alayı ve 38. Süvari Alayı olarak faaliyet göstermiştir. Büyük Taarruz sırasında ilk önce II. Ordu Komutanlığı'na bağlı olan Mürettep Süvari Tümeni, daha sonra 5. Süvari Kolordusu'na ardından 3. Kolordu Komutanlığı'na bağlanmıştır.

26 Ağustos 1922 tarihinde İhsaniye – Sarıcaova bölgesinden harekete geçen Mürettep Süvari Tümeni, 27-29 Ağustos 1922 tarihlerinde İhsaniye'nin kuzeybatısına doğru devam etmiş ve Altıntaş bölgesine gelmiştir. 30 Ağustos 1922 tarihinde ise Aykırıkçı – Pusan

[71] Bal, *agt.*, s. 55.

[72] *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekatı, (31 Ağustos - 18 Eylül 1922)*, Genelkurmay Basımevi, C. II, Kısım VI, Kitap III, Ankara 1995, s. 313.

[73] *TİH*, C. II, Ksm VI, Kitap 3, s. 314.

üzerinden Kütahya'ya hareket ederek Kütahya'yı Yunan kuvvetlerinin işgalinden kurtarmıştır. 31 Ağustos 1922 tarihinde ise 3. Kolordu emri altına girerek 17 Eylül 1922 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmiştir. 17 Eylül 1922 tarihinde Gemlik'ten Erdek'e kadar olan bölgeyi gözetleme görevi almıştır. Mürettep Süvari Tümeni, Büyük Taarruz sürecinde Yunan kuvvetinin Eskişehir – Kütahya arasındaki demir yolunu kesmek ve Yunan kuvvetlerinin birleşmesini engellemek için mücadele etmiştir. Buna ilaveten Döğer, Altıntaş, İhsaniye, Kütahya bölgelerinde Yunan kuvvetiyle mücadele ederek Yunan birliklerinin İzmir doğrultusuna çekilmesini sağlamıştır.

Mürettep Süvari Tümeni'nin 15 Ağustos 1922 tarihinden 11 Ekim 1922 tarihine kadar subay, er ve tüfek sayıları karşılaştırıldığı zaman, subay sayısında %33.39'luk, er sayısında %13.85'lik, tüfek sayısında ise %00.27'lik bir artış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hafif makineli tüfek sayısında %76.92'lik, ağır makineli tüfek sayısında %42.85'lik ve mekkari sayısında %26.60'lık bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Hayvan sayısında ise binek hayvanda %28.43'lük bir azalma olduğu bilinmektedir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi Cumhuriyet Arşivi (BCA).

2.Kitaplar

(Altay), Ferik Fahrettin, *Türkiye İstiklal Muharebatında Süvari Kolordusu Harekatı,* Konya Vilayet Matbaası, Konya 1925.

Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi Sakarya Meydan Muharebesi ile Başlayan Zaferlerimizin Belgesel Öyküsü*, Kastaş Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2005.

Başaran, Selami, *Batı Cephesi Ordularının Boğazlara Yönelik Harekatı*, Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Açıklamalı Kronoloji, Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına 23 Ağustos 1921 - 20 Kasım 1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1 - 31 Ağustos 1922)*, C. II, Ksm. VI, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922)*, C. II, Ksm VI, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekatı, (31 Ağustos - 18 Eylül 1922)*, Genelkurmay Basımevi, C. II, Kısım VI, Kitap 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, *İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923)*, C. VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

3. Makale, Dergi ve Tezler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 43, S. 97, Ocak 1994, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 52, S. 116, Haziran 2003, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 56, S. 121, Aralık 2007, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 61, S. 129, Ağustos 2012, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 64, S. 136, Temmuz 2015, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Bal, Rıdvan, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920-1965)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 16, S. 60, Haziran 1967, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 16, S. 61, Eylül 1967, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 16, S. 62, Aralık 1967, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Köylü, Murat, *1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

Türkmen, Zekeriya, "Büyük Taarruz Harekatı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt: Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar 2010, ss. 79-148.

Büyük Taarruz Sırasında (26-31 Ağustos 1922) Mürettep Süvari Tümeni'nin Harekatı

EKLER

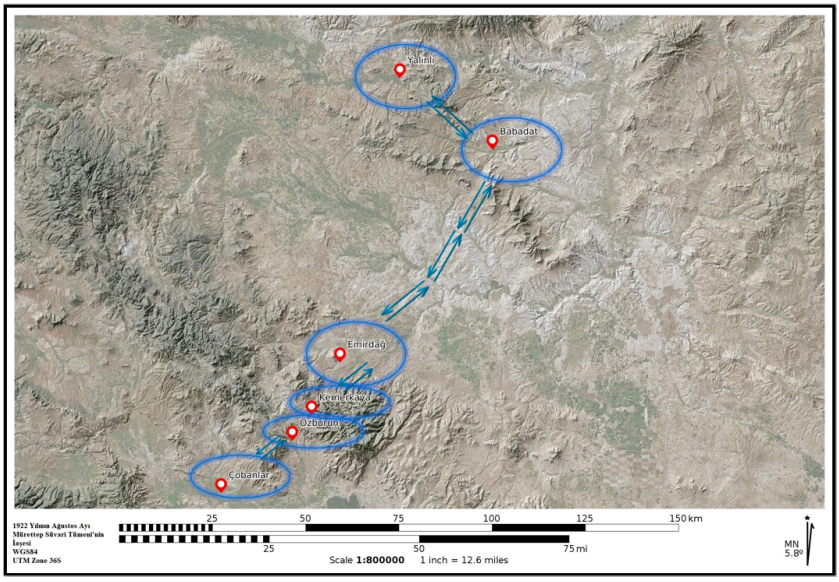

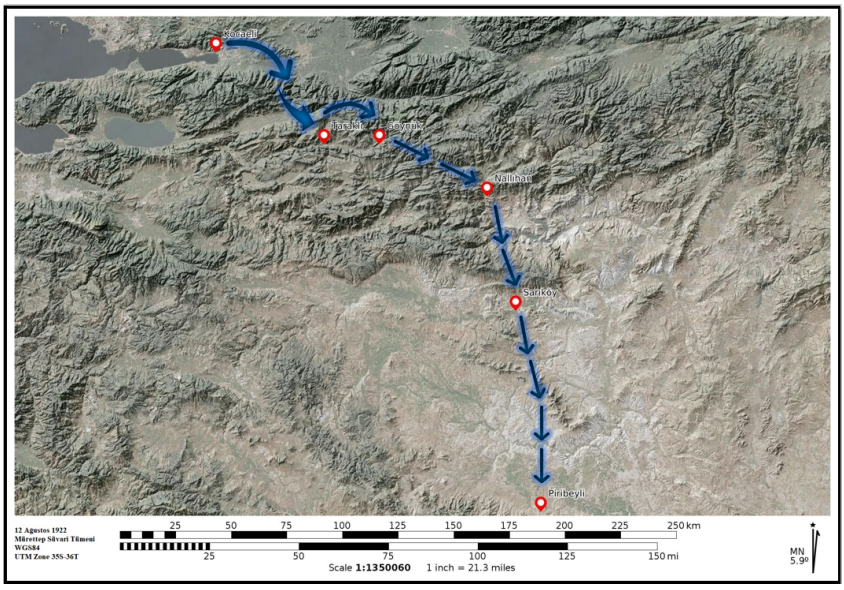

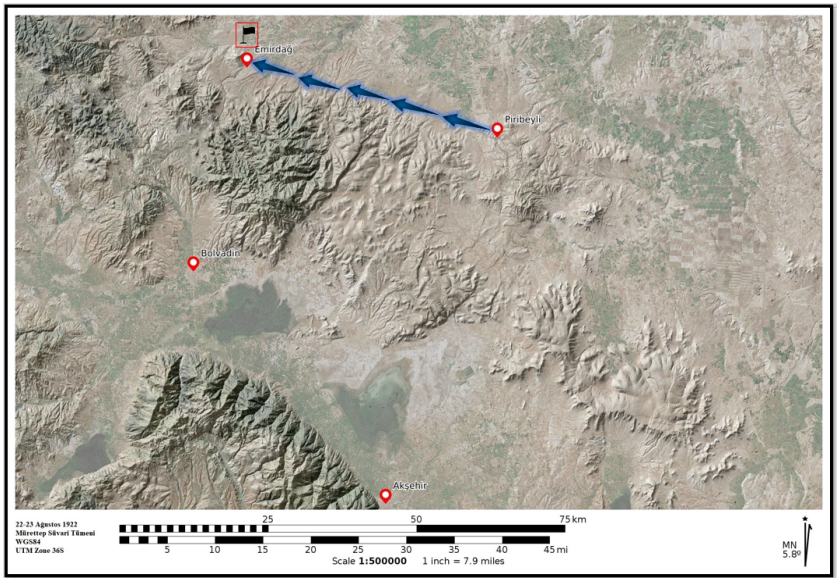
Emirdağ
Piribeyli
Bolvadin
Akşehir
22-23 Ağustos 1922
Mürettep Süvari Tümeni
WGS84
UTM Zone 36S
25
50
75 km
5
10
15
20
25
30
35
40
45 mi
Scale 1:500000
1 inch = 7.9 miles
MN
5.8º

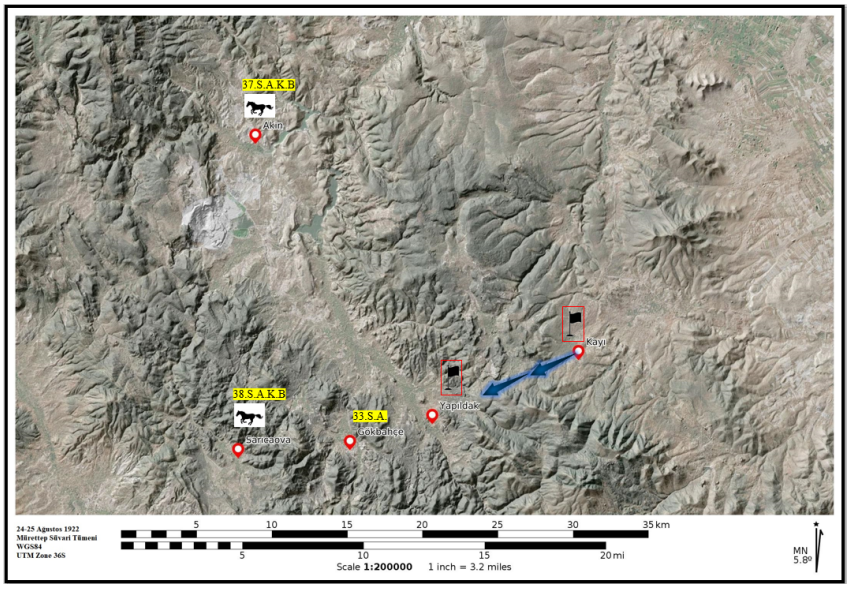
37.S.A.K.B
Akın
Kayı
38.S.A.K.B
33.S.A
Yapıldak
Gökbahçe
Sarıcaova
24-25 Ağustos 1922
Mürettep Süvari Tümeni
WGS84
UTM Zone 36S
5
10
15
20
25
30
35 km
5
10
15
20 mi
Scale 1:200000
1 inch = 3.2 miles
MN
5.8º

Büyük Taarruz Sırasında (26-31 Ağustos 1922) Mürettep Süvari Tümeni'nin Harekatı

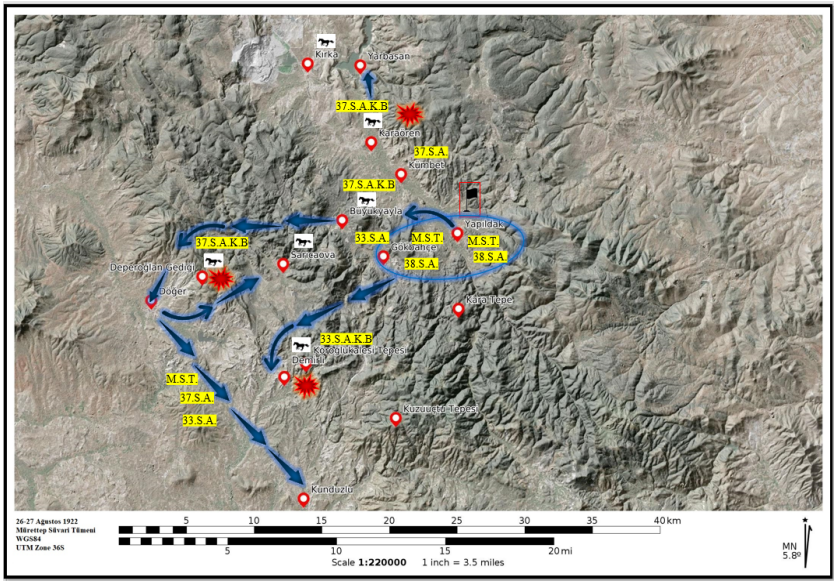

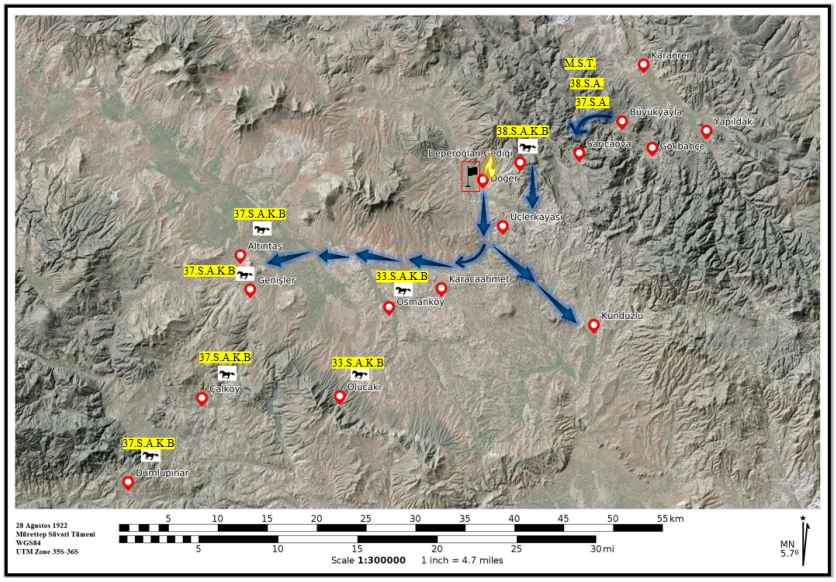

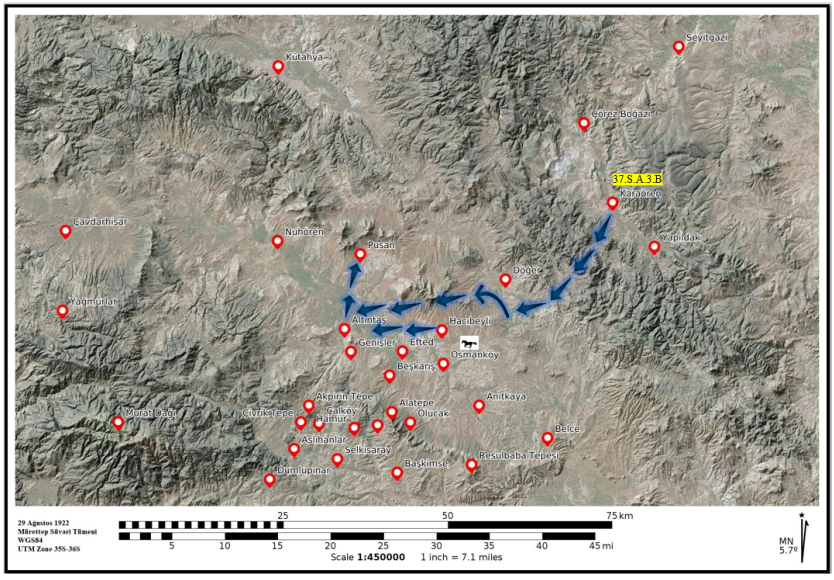
Seyitgazi
Kütahya
Çorez Boğazı
37.S.A.3.B
Karaören
Çavdarhisar
Nuhören
Pusan
Yapıldak
Doğer
Yağmurlar
Altıntaş
Hacıbeyli
Genişler
Efted
Osmanköy
Beşkarış
Akpırın Tepe
Çalköy
Hamur
Çivrik Tepe
Alatepe
Olucak
Anıtkaya
Murat Dağı
Aslıhanlar
Selkisaray
Belce
Resulbaba Tepesi
Dumlupınar
Başkimse
29 Ağustos 1922
Mürettep Süvari Tümeni
WGS84
UTM Zone 35S-36S
25
50
75 km
5
10
15
20
25
30
35
40
45 mi
Scale 1:450000
1 inch = 7.1 miles
MN
5.7°

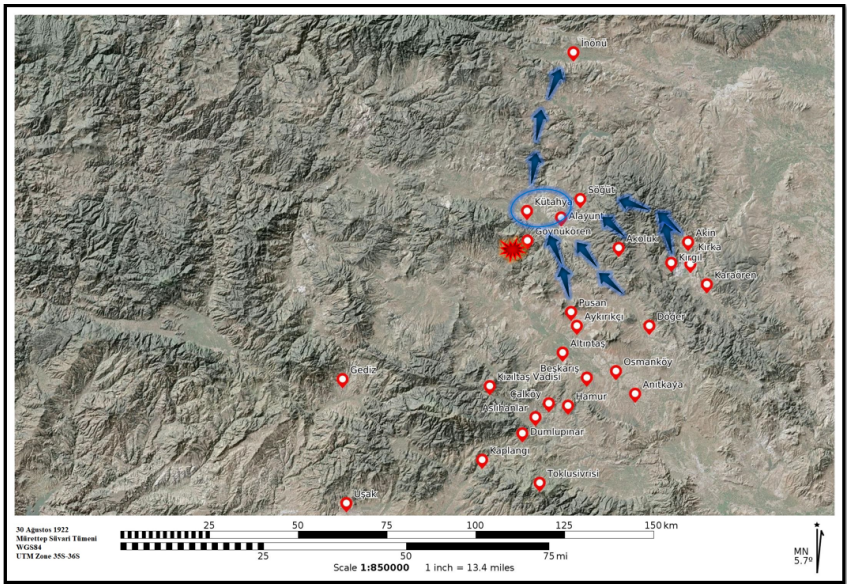
İnönü
Söğüt
Kütahya
Alayunt
Göynükören
Akoluk
Akın
Kırka
Kırgıl
Karaören
Pusan
Aykırıkçı
Doğer
Altıntaş
Beşkarış
Osmanköy
Gediz
Kızıltaş Vadisi
Anıtkaya
Çalköy
Hamur
Aslıhanlar
Dumlupınar
Kaplangı
Toklusivrisi
Uşak
30 Ağustos 1922
Mürettep Süvari Tümeni
WGS84
UTM Zone 35S-36S
25
50
75
100
125
150 km
25
50
75 mi
Scale 1:850000
1 inch = 13.4 miles
MN
5.7°

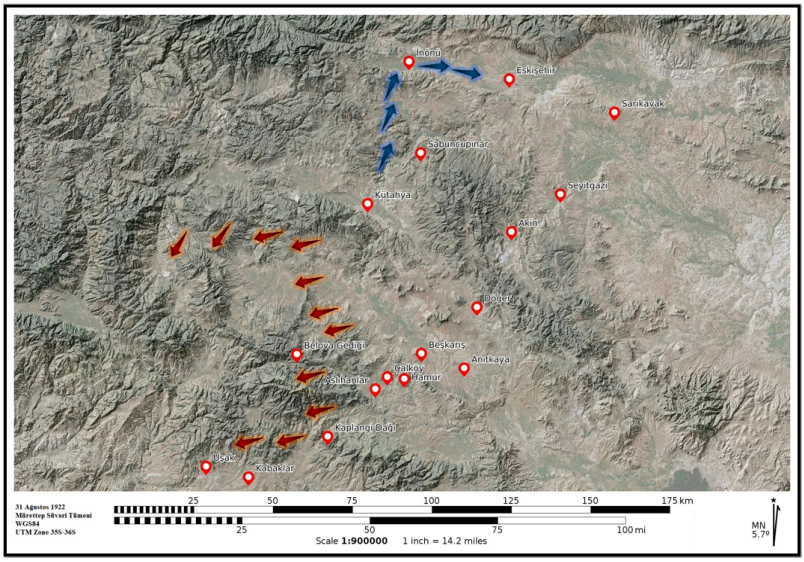

30 Nisan 1922 - 11 Ekim 1922 Tarihleri Arasında Mürettep Süvari Tümeni'nin Şeması	
Mürettep Süvari Tümen Komutanı	Albay Hacı Mehmet Arif Bey (ÖRGÜÇ)
Mürettep Süvari Kurmay Başkanı	Yüzbaşı H. Fehmi Bey (Orgeneral ATAKAN)
37. Süvari Alay Komutanı	Yarbay Tahsin Bey
38. Süvari Alay Komutanı	Yarbay İhsan Bey
33. Süvari Alay Komutanı	Binbaşı Edip Bey[74].

[74] Rıdvan Bal, *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri (1920-1965)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 62.

Büyük Taarruz Çerçevesinde 11. Piyade Tümeni ve Faaliyetleri

Mustafa Abdullah KÜNDEYİ*

GİRİŞ

Türk milletinin, 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlattığı Milli Mücadele, Büyük Taarruz harekâtı ile sonuçlandırılmıştır. Önce teşkilâtlar ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi ile yürütülen kazanımlar ve milletin desteği alınarak gerçekleştirilen hareketin sonucu, Başkomutan Meydan Muharebesi zaferi olmuştur. Büyük Taarruz sonunda Anadolu'nun Türk toprağı olduğu ispatlanmıştır. Yeni bir devlet ve Cumhuriyet rejiminin temelleri atılmıştır. Gizlilik esasına göre yapılan hazırlıklar, siyasi zamanlama ve taarruzun başlama tarihi, askeri taktik ve deha sayesinde zafere ulaşılmıştır. Türkler, tarih boyunca kazandıkları büyük savaşların çoğunda Turan taktiği uygulamıştır. Örnekler arasında 1071 Malazgirt, 1396 Niğbolu ve 1526 Mohaç muharebeleri sayılabilir. Son olarak, ana hatlarıyla, Büyük Taarruz'da da böyle bir taktiğin uygulandığı düşünülmektedir[1].

Araştırma, Milli Mücadele döneminde Niğde ve Pozantı çevresinde askeri faaliyetler için kurulan 11. Tümen hakkındadır. Askeri tarih çalışmalarında Büyük Taarruz önemli bir yere sahiptir. Araştırmanın içeriği her şeyden önce bu alanda hissedilen eksikliğin giderilmesine yönelik oluşturulmuştur. Çalışmanın amacına uygun olarak, Tümenin Büyük Taarruz sırasında Afyon ve çevresindeki faaliyetleri ayrıntılı olarak ele alınmış ve araştırmanın merkezini oluşturmuştur. Buna karşılık Tümenin kuruluş dönemi faaliyetleri hakkında da kısa bilgiler verilmiştir. Örneğin 23 Kasım 1918'de Adana bölgesinde görev yaptığı bilinen Tümen hakkında, İngiliz ordusunun bölge komutanı tarafından Niğde ve havalisinde

* Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Rektörlük, Afyonkarahisar.
abdullahkundeyi@gmail.com
ORCİD NO: 0000-0001-5253-3245

[1] Abdulkadir Donuk, "26-30 Ağustos 1922 Ta'arruzu ve Turan Taktiği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, İstanbul 1982, s. 463.

bulunmasının daha uygun olacağına dair teklifi tespit edilmiştir[2]. Muhtelif faaliyetleri arasında, çevrede bulunan diğer askeri komuta merkezleriyle de irtibat ve işbirliği içerisinde olduğu anlaşılmıştır. 11. Tümen hakkında 1920 yılının ilk aylarında 9. Ordu ve 24. Tümenle işbirliği ve yazışmaları hakkında arşiv belgeleri tespit edilmiştir[3]. Diğer taraftan 1 Nisan 1920'de Tümen birlikleri halen Niğde, Ulukışla, Kayseri, Develi, Tomarza, Yahyalı, Bereketli ve Pozantı bölgesinde bulunuyordu. Tümene bağlı bulunan Binbaşı Rüştü Bey komutasındaki 126. Alayda görevli doktor, Çiftehan'da sağlık yerleri açmak üzere görevlendirilmiştir. Bu sırada 11. Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz (Hasan Mümtaz Çeçen) Bey 1 Nisan 1920'de sorumlu olduğu bölgenin güvenliği ve iç bölgelerle olan bağlantıları sağlamıştır[4].

Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra Büyük Taarruz hazırlıkları için eksikliklerin giderilmesine çalışılmıştır. Bunlar arasında Sakarya'da 100.000 kişi olan insan mevcudunun 200.000 kişiye çıkarılması ilk sırada yer almaktadır. Elbette gösterilen çabaya rağmen, sayısal anlamda Yunan ordusundan yine de noksan kalınmıştır. Türk silahlı kuvvetleri son hazırlıklarını tamamlamaya çalışılırken diğer cepheler ve geri hizmetlerle birlikte 300.000 kişiden biraz fazla bir kuvvete sahip olabilmiştir[5]. Silah ve teçhizatlarla ilgili olarak da eksikliklerin tamamlanmasında önemli gelişmeler olmuştur. Bu eksiklikler arasında yer alan mühimmat çeşitliliği ciddi sorunlara yol açmıştır. Bunu önlemek amacıyla fişek ve tüfek türlerine göre birlikler arasında gruplandırma yapılmıştır. Örneğin tümenlerin kendi içinde yapılan düzenlemeye göre 5. Kafkas ve 12. Tümenlerde Türk fişeği atan, 11. Tümende de İngiliz fişeği atan silahlar bir araya

[2] Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, 434-5-47-4/23.11.1334 (R) (23 Kasım 1918 M).

[3] ATASE Arşivi, 1254-23-50-3/12.1.1335; ATASE Arşivi, 1362-47-60-1/21.4.1335.

[4] *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, İngiliz ve Fransızların Güney - Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Milli Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekatı*, C. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009, s. 151.

[5] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 4.

getirilmiştir. Diğer yandan 4. Kolordu'ya bağlı diğer birlikler de Alman fişeği atan silahlarla donatılmıştır[6].

Batı Cephesi ve bağlı birliklerin karargâhları belirlenen ve değerlendirilen stratejiye göre Ağustos sonuna kadar konuşlanırken Türk ordusu; konumlandığı bölgeler itibariyle ilk olarak Kocaeli grubu olarak bilinen kuvvetler Bilecik ve Bursa çevresindeki işgal kuvvetlerine karşı Geyve boğazından Gemlik'e kadar olan bölgededir. Bununla birlikte II. Ordu emrindeki 3. Kolordu Yunan Eskişehir grubunun karşısında iken, 6. Kolordu da Afyon ve çevresindeki Yunan kuzey cephesinin karşısında bulunuyordu. I. Ordu ise; 6, 8, 11, 12, 14, 15 ve 57. tümenleriyle Afyonkarahisar'ın güneyinde konuşlanmışken Dinar ve Menderes müfrezeleri olarak adlandırılan birlikler 3. süvari tümeniyle beraber Ege denizine kadar Menderes vadisini savunmuştur. Diğer yandan 4. Kolordu Bolvadin'de iken 5. Süvari Kolordusu da Afyon'un güneyinde idi. Son olarak 2. Kolordu da Sandıklı'da ihtiyatta bulunuyordu[7].

Büyük Taarruz öncesi hazırlık ve taarruz stratejisi yapılırken sayısal güç dengesizliği, yapılan askeri yığınaklarla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Afyon Güney Cephesi'nde Yunan askeri gücü olarak iki piyade tümeni ve iki piyade alayı mevcut iken bu kuvvetler karşısına 11 adet piyade tümeni ve 3 süvari tümeni konuşlandırılmıştır. Bu tümenlerden 4 tanesi ordu ve kolordu ayarındadır. Dolayısıyla cephenin en can alıcı bölgesinde, işgalci askeri birliklerin nicel olarak üstün olmasına rağmen taarruz ve ağırlık merkezinin doğru ayarlanmasıyla birlikte zafer yolu açılmıştır. Sıklet merkezi, aralarında 11. Tümenin de bulunduğu 4 tümen üzerine kurulmuştur. Bunlar 5, 11, 15 ve 23. Tümenlerdir[8]. Esirlerden edinilen bilgilere göre Türk askeri kuvveti karşısında Dumlupınar ve çevresinde savunma pozisyonunda bulunan Yunan birlikleri; 10, 11, 23, 26. ve 5. Tümen olarak kaydedilmiştir[9].

---

[6] Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 50.

[7] Donuk, *age.,* s. 464.

[8] Görgülü, *age.,* s. 42-43.

[9] Sadık Sarısaman - Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXV, s. 286.

Büyük Taarruz sırasında 11. Tümen'in komuta kademesinde; Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Derviş (Korgeneral)[10], Tümen Kurmayı Binbaşı Ahmet Fevzi, Tümen Topçu Alay Komutanı Binbaşı Mahmut Cemal[11] ve Binbaşı Osman Nuri 127. Alay Komutanı olarak tespit edilmiştir.[12] Diğer taraftan kuruluşundan Büyük Taarruz sonrasına kadar tespit edilebilen 11. Tümen Komutanları şunlardır; 14 Eylül 1915 tarihinde Kurmay başkanı olarak Kurmay Albay Mehmet Arif atanmış, 1919 yılında tekrar bir müddet Tümen komutanı olarak görev yaptığı tespit edilmiştir. 13 Aralık 1916'da İbrahim Refet Bele[13], 13 Ocak 1917'de Kâzım Sevüktekin, 1 Aralık 1918'de Hasan Mümtaz Çeçen[14], 2 Ocak 1921'de Güney Cephesinde bulunan tümenin komutanı Ethem Necdet (Çallı) Karabudak'tır[15]. 1 Mart 1921'de Sıtkı Üke[16], 4 Mayıs 1921'de Korgeneral Ali Hikmet Ayerdem[17], 30 Ocak 1922'de Tümgeneral Cemil Conk atanmıştır[18]. Diğer taraftan 5 Ağustos 1923 tarihinde lağvedilen 11. Tümen'in o tarihteki komutanı Albay Ahmet Fuat Bulca'dır[19].

Büyük Taarruz için son hazırlık aşaması çerçevesinde 1922 yılı, Ağustos ayının ilk günlerinde 11. Piyade Tümeni, Emirdağ'a bağlı Tez Köyüne ulaşmıştır[20]. 4. Kolordu, 14 Ağustos gecesi Tez Köyde, toplanma bölgesine en uzak noktada bulunan ve hazırlıklara başlayan 11. Tümen, iki gece yürüyüşüyle güneye doğru hareket ederek

---

[10] Büyük Taarruz sırasında 11. Piyade Tümenini Derviş Paşa olarak anılan Kurmay Yarbay Ahmet Derviş kumanda etmekteydi. Paşa (1886-1932) Selanik doğumludur. Taarruz sırasında Erkmentepe bölgesi için yapılan çatışmalarda yarma harekâtı için görev alan iki tümen komutanından biridir. Özel Askeri Mahkeme Başkanlığı, Ataşemiliterlik ve Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı yaptı. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. Bs., Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1989, s. 248-250; *Her Yönüyle Erkmen*, Yusuf İlgar vd., Erkmen Belediyesi, Afyonkarahisar 2008, s.150.

[11] 1922'de 2. Kolordu 11. Tümen Topçu Alay Komutanı. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri,* C. 2, ATASE Yay., Ankara 2010, s. 358-359.

[12] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s.326-327.

[13] *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.97.

[14] *Age.,* s. 33.

[15] *Age.,* s. 192.

[16] *Age.,* s. 112.

[17] *Age.,* s. 96.

[18] *Age.,* s. 24.

[19] *Age.,* s. 172.

[20] *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, s. 8.

Deresinek mevkiine konuşlandırılmıştır[21]. Başkomutanlığın 15 Ağustos günlü emrine göre 5-10 gün içerisinde hazırlıkların tamamlanması istenmiştir. Batı Cephesi Komutanı, 16 Ağustos 1922'de mezkur emre verilen cevap metninde 11. Tümenden de bahsetmiştir. Buna göre, dönemin lojistik ve ulaşım şartları göz önüne alınırsa, iki günlük yürüyüşle Deresinek'e ulaşan askerlerde çok sayıda ayak vurgunu vakası bildirmiştir[22]. 13 Ağustos günü Ankara'dan ayrılan Başkomutan 20 Ağustos'ta Akşehir'e ulaşmıştır. Burada 26 Ağustos 1922 günü taarruzun başlayacağı emri gizlilik esasıyla yayınlanmıştır[23].

Asıl saldırıyı yapacak olan askeri birlikler arasında yer alacak olan 11. Piyade Tümeni, 20 Ağustos akşamı Deresinek bölgesinden geceleri yürümek suretiyle 21 Ağustos sabahı Yeniköy, Karacaören; 22 Ağustos sabahı Bazlar - İsalı; 23 Ağustos sabahı Karlık kuzeyindeki Söğütlüdere'ye; 23/24 Ağustos gecesi de Kocatepe güneyi ile Mantartepe'ye yanaştırılmıştır. Birlik 24 Ağustos gününü bu bölgede geçirirken, bu esnada Büyük Taarruz'da birlikte hareket edeceği 5. Kafkas Tümeni de Tordu güneyi - Haticekıran - Beytepe - Yanıkkaya hattını savunmak üzere konum almıştır[24]. Türk ordusu Büyük Taarruz hazırlık planını eksiksiz bir şekilde uygulamıştır. Bu çerçevede 25 Ağustos gecesi I. Ordu'nun asıl taarruz bölgesinde 12 piyade, 3 süvari tümeni taarruza hazır bir durumda beklemekteydi[25].

24 Ağustos 1922 sabahında 4. Kolordu'yu kumanda eden Albay Kemalettin Sami (Gökçen)[26], maiyetindeki kurmaylar ve bazı komutanlarla beraber Avlakkaya mevkiine konuşlanmıştır. Bölgede yaptığı incelemeler sonucunda hazırlık ve saldırı planlarının son şeklini paylaşmıştır. Kemalettin Sami Bey'in verdiği bilgilerden yola çıkarak 16 numaralı taarruz emri yayınlanmıştır. Buna göre, 5. Kafkas Tümeni; Kocatepe-Haticekıran-Beytepe- Tezekliyayla doğu kenarı hattında Küçükkaleciksivrisi, tepesi ve Erkmentepe'ye saldıracaktır. Bu taarruz girişiminde öncelikli hedef Küçükkaleciksivrisi,

[21] *Age.,* s.32.
[22] *Age.,* s 24.
[23] *Age.,* s. 25.
[24] Donuk, a*ge.,* s. 466; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s.35-36.
[25] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi,* s.87.
[26] *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,* s. 245-247.

Küçüktepe ve Poyralıkaya mevkisidir. Elde edilen başarının ardından Erkmen bölgesine saldırı devam edecektir. 11. Tümen ise sol yandan bu taarruza yardım edecektir[27].

Bu hazırlıklar esnasında 11. Tümen, 5. Tümen'in Kalecik sivrisi, 1 ve 2 numaralı tepeler hattına taarruzu esnasında Yarıkkaya ve Kireli sırtlarında gizlenmiş olarak taarruza hazır bulunacak ve bu sırtların önündeki büyük derenin kuzeyine yalnız emniyet kademeleri gönderecektir. Ayrıca Tezekliyayla ile Sinirköy doğrultusunu da gözetleyecektir. Doğudan 5. Kafkas Tümeni ve batıdan da Belentepe'ye taarruz edecek olan, 23. Tümen'le sıkı bir bağlantı kuracaktır. 5. Tümen'in Kalecik sivrisi ve 1, 2 numaralı tepeler hattına (Poyralıkaya tepelerine) yerleşip 1310 rakımlı tepelere taarruza başladığı anda 11. Tümen de 5. Tümen'in sol yan hududu ile kolordunun sol hududu arasından Tezekliyayla - Ulukaya hattı doğrultusunda ilerleyerek 1310 rakımlı tepeleri (3 numaralı) batıdan kuşatmak üzere 5. Tümenin taarruzuna katılacaktır[28]. Diğer yandan ek bir emir ile 11. Tümenin 127. Alayı'nın iki taburunu da Yarıkkaya'ya göndererek daha önce emniyet için yollanan taburla beraber, alayın her üç taburu ile Yarıkkaya güneyinde toplu halde bulunması istenmiştir[29].

24 Ağustos 1922 günü Kocatepe ile Mantartepe bölgesinde subaylar araziyi gezmiş ve cephane ikmal edilmiştir. Aynı zamanda bölgede su kuyuları açtırılmasına devam edilmiştir. Kararlaştırıldığı üzere 11. Tümene bağlı 127. Alay'ın bir taburu da emniyet için Yarıkkaya - Kireli sırtlarına gönderilmiştir. Tümen, 25 Ağustos günü bulunduğu yerde istihbarat ve hazırlıklarını tamamlamaya devam etti. Büyük ağırlıklar geriye Karlık'a, iaşe kısmı Ağzıkara'ya gönderilmiştir[30].

Kolordu'nun yazılı emrini alan 11. Tümen ve 5. Kafkas Tümeni için, 25 Ağustos gecesi taarruz hattına girmeleri, 26 Ağustos sabahında da taarruz etme kararı verilmiştir. 25 Ağustos'ta Tümen komutanı, alay, topçu ve bağımsız birlik komutanlarını beraberine alıp Yarıkkaya'ya çıktı. Birliklerine taarruz bölgesini, hazırlık durumu

[27] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 62; *Erkmen Tarihi,* s. 135.
[28] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 62; *Her Yönüyle Erkmen,* s. 134-135.
[29] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 63.
[30] *Age.,* s. 67.

yerlerini ve 26 Ağustos'ta alacakları görevleri anlattı ve taarruz emrini verdi. 11. Tümen 75'lik 8 adet dağ topuyla Beytepe'nin güneyinde mevzilenecek ve 2 numaralı Poyralıkaya hedefine atış yapacaktır[31]. 5. Kafkas Tümeni de taarruzu 42 top ile destekleyecektir[32]. Bu gelişmelerle birlikte 1. Kolordu Komutanlığının 25 Ağustos tarihli harekât emrine göre 25 Ağustos'ta hava karardıktan sonra 11. Tümene bağlı 127. Alay iki taburu ile Kocatepe'den hareket etmiştir. Yarıkkaya - Kireli hattındaki emniyet düzenini arttırarak, batıdan 23. ve doğudan 5. Tümenlerle irtibat sağlamıştır. Bu sırada Tümenin diğer birlikleri ise 25 Ağustos 1922 saat 19.30'da Mantartepe bölgesinden harekete geçerek saat 23.30'da Yarıkkaya arasına ikinci hatta kaldılar. Hücum taburu da Kireli Tepenin güney doğusuna yanaştı. Kocatepe - Beytepe yolunda çalışan istihkâm bölüğü Havut Gölü batı kenarına gelerek tümene katıldı. Sıhhiye bölüğü Havut Gölü batı kenarında göreve hazırlandı. Tümen karargâhı muharebe kademesi Yarıkkaya güneyine yanaştı. Gözetleme yeri Yarıkkaya tepesiydi. Muhabere bölüğü alaylarla, topçu, kolordu ve 5. Tümen ile telefon bağlantısını tamamlanmış, cephane kolları da Kocatepe kuzeyindeki Derindere'de mevkiine ulaşmıştır. Topçu taburu ise saat 20.30'da Kocatepe'ye vararak 5. Tümen emrine girdi, iki dağ bataryası Beytepe güneybatısında, sahra bataryası Havut Gölü güneyinde mevzilendi. Hazırlıklar sabaha kadar tamamlandı. Ortalık ağarmadan önce birlikler ateşe hazırlanmıştır[33].

26 Ağustos sabahı saat 05.00'da başlayan top atışlarıyla birlikte başlayan harekâtta 11. Tümen, 5. Kafkas Tümeni ile birlikte hareket etmiştir. Hüseyin Binbaşı (Demirtepe) tarafından komuta edilen 9. Alay içerisinde bulunan 3. Tabur, saldırıya geçen Hücum Taburu'nun güney kesiminde kalan noktadan Kaleciksivrisi mevkiine ilerlemeye başladıktan sonra Yunan askeri kuvvetinin karşı ateşi Türk birliklerini durdurmaya yetmemiştir. Hücum Taburu Saat 06.30'da topçu ateşi yön değiştirmiştir. Hemen ardından saat 06.45'de tel örgülerde geçitler açmış, devamında da hedeflenen her iki tepe ele geçirilmiştir[34]. Bu gelişmeler yaşanırken 11. Piyade Tümeni de

[31] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 69.
[32] *Age.,* s. 65.
[33] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 67-68; *Her Yönüyle Erkmen*, s. 134-135.
[34] Görgülü, *age.,* s.21; *Her Yönüyle Erkmen*, s. 138.

düşman mevzilerine yaklaşmış, savunmada kalan Yunan kuvvetleri bu saldırılara direnemeyerek Erkmen bölgesi ve Hıdırlık tepesine çekilmiştir. Saatler 06.55'i gösterirken hedeflenen bölgeler ele geçirilmiştir. Bununla birlikte 5. Kafkas Tümeni, çok az kayıpla ve kısa sürede hedefine ulaşmak üzereyken 11. Tümeni beklemiş olması Erkmen bölgesinin daha geç ele geçirilmesine sebep olmuştur[35].

Gerçekleştirilen başarılı ilerlemeye göre bir sonraki hedef Erkmen ve çevresi olmuştur. 4. Kolordu Komutanı emrine göre, 11. Piyade Tümeni Erkmen'i batıdan kuşatacak şekilde taarruza başlayacaktır. Aynı emirde 5. Kafkas Tümeni komutanına da her iki tümenin eş zamanlı olarak hareket ederek Erkmen'den düşmanı püskürtmelerini emretmiştir. 5. Tümeni hedefe adım adım ulaşırken saatler 07.00 civarında 11. Piyade Tümen'i emrinde bulunan 127. Alay Erkmen'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu duruma karşılık hareketin başlamasından sonra yarım saat geçmesine rağmen 5. Tümen olduğu yerde beklemeye devam etmiştir. Kolordu Komutanının, geri çekilmeye başlayan Yunan birliklerinin Erkmen ve çevresinde tutunmalarına fırsat tanımaksızın yoğun saldırı emri olmasına rağmen Erkmentepe civarındaki Yunan askerlerinin yanlardan da ateş açarak 5. Tümeni durdurmayı başarmıştır.

11. Piyade Tümeni ile birlikte hareket eden 5. Kafkas Tümen'i Komutanı Yarbay Halit (Akmansu), her iki tümenin de aynı zamanda ve hızlıca harekete geçmesini istemiştir. Aynı zamanda Kolordu Komutanının da taarruzun şiddetle hızlandırmasını istemiştir[36]. 11. Tümen emrinde bulunan ve Binbaşı Osman Nuri (Tufan) tarafından komuta edilen 127. Alay, saatler 09.00'u gösterdiğinde Erkmen'e iki dağ bataryası daha topçu atışı desteği alarak saldırmaya başlamıştır. Buna karşılık veren Yunan kuvvetlerinin şiddetli savunmaları birliklerin ilerleyişini zorlaştırıyordu[37].

5. Kafkas Tümeni'nin Erkmentepe'ye gerçekleştirdiği taarruz; 11. Tümen'e bağlı olarak çatışmalara katılan 127. Alay'ın başarısızlığı yüzünden aksıyordu. Bu durumu tersine çevirmek isteyen 11. Piyade Tümen'i komutanı Derviş Paşa halen Kulaklıyayla bölgesinde konuşlanmış olan Hücum Taburunu 127. Alay'ın desteğine gönderdi.

[35] *Her Yönüyle Erkmen*, s. 139.
[36] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 97.
[37] *Her Yönüyle Erkmen*, s.140.

Tüm bu askeri kuvvetler saatler ancak 14.00ü gösterirken tel örgü ve barikatlara ulaşabilmişlerdir. Nihayet bu destek kuvvet ve taktiksel çabalarla 11. Piyade Tümeni Hücum Taburu, topçu bataryaları ve 127. Alay süngü hücumu sonunda saat 14.30 civarında birinci hattaki siperler ele geçirilmiştir[38].

27 Ağustos 1922 günü sabahında Erkmentepelerine taarruz edecek kuvvetlerin başlarında 4. Kolordu için Albay Kemalettin Sami, 5. Tümen komutanı Yarbay Halit ve 11. Piyade Tümeni'nde ise Yarbay Ahmet Derviş bulunuyordu. Bu sırada meydana gelen bir fırsatta Yunan askerleri, Erkmen ve çevresine, ihtiyattaki bir Alayı ile karşı taarruza geçerek birinci hattaki siperlerde bulunan 127. Alay'a ait kuvvetleri 150 metre kadar geri püskürtmüştür. Bu gelişmeyi yakından izleyen 4. Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami, karşı taarruza geçen Yunan birliklerinin ihtiyattaki diğer birliklerini de öne sürerek şartların daha da ağırlaşacağını öngörmüştür. Derhal 5. Kafkas ve 11. Piyade Tümen'lerine verdiği emirde; "*Beraberce bütün kuvvetinizle ve büyük fedakârlıklardan çekinmeyerek 1310 rakımlı tepelerle Tezekliyayla'yı akşama kadar behemehal zapt ediniz. Akşama kadar Kolordunun bundan sonraki hareketleri için bu başarı mutlak lâzımdır*" [39]demiştir. Bu emirle 11. Piyade Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Derviş, 127. Alay ve Hücum Taburunu 126. Alay'ın bir taburu ile takviye etmiştir. Aynı zamanda 11. Tugay Komutanı Yarbay Hafız Halit'i emrine verdiği beş taburla Erkmen'i alması için görevlendirdi. Hazırlıklar akşam saatlerine kadar sürdü ve hücum başlatıldıysa da başarılı olunamamıştır. Yunan birliklerine devamlı gelen takviyeler ve top atışlarını bu hatta yoğunlaştırmaları, ayrıca 5. ve 11. Tümen kuvvetlerinin ayrı ayrı taarruz etmeleri bu başarısızlığın sebepleri arasında yer almıştır[40].

11. Piyade Tümeni Komutanı Derviş Paşa, 127. Alay'ın fazla kayıp vermesi ve çok yorgun olmasına rağmen, Kolordu Komutanı ile tepenin mutlak ele geçirilmesi konusunda hemfikir olduğundan ve 127. Alayı başka bir alayla değiştirmek çok zaman kaybettireceğinden, ilerdeki beş tabura saat 20.30'da bir gece hücumu yaptırdı. Fakat birbirine karışmış birlikler Yunanlıların birinci hattının

[38] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 98; *Her Yönüyle Erkmen*, s.140
[39] *Her Yönüyle Erkmen*, s.141.
[40] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi,* s. 99; *Her Yönüyle Erkmen*, s.141.

100 metre önünde kalarak, ikinci hat siperlerdeki Yunan askerleriyle sabaha kadar ateş muharebesi yapmıştır[41]. Diğer taraftan gün içinde gerçekleştirilen manevralar sırasında da 11. Tümen, 23. Tümenin bir taburu ile ihtiyatta bulunuyor ve irtibat sağlamaya çalışıyordu[42].

26 Ağustos 1922 Akşamı, Türk ordusu için Batı Cephesi Komutanı tarafından 27 Ağustos 1922 günü de taarruza devam ederek Sincanlı ovası adı verilen bölgeyi ele geçirme kararı verilmişti[43]. 4. Kolordu komutanı, 11. Tümen ve 5. Kafkas Tümeni komutanlarına 27 Ağustos 1922 gününün sabahında saatler 05.30 civarını gösterirken şiddetli top atışlarıyla birlikte 1310 rakımlı tepeye taarruz etmeleri emredilmiştir. Bu amaçla 12. Tümenin 34. Alayını, 11. Tümen ve 12. Hücum Taburunu 5. Tümen emrine göndermiştir[44].

Bu emir gereği yapılacak hazırlıklar için, 11. Tümen komutanlığı, daha önce emrine verilen 34. Alayı 127. Alay'la değiştirmiş, 126. Alayın 1. Taburunu da 34. Alay emrine bırakmıştır. 127. Alay'la hücum taburunu tümen ihtiyatına Kulaklı Yaylaya getirtmiştir. Diğer bir gelişme de Tümen emrine gelen iki 10.5 mm'lik skoda obüsü ile 20 top geceden 1310 rakımlı tepelere karşı ateş hazırlığı yapmıştır. Verilen emre göre saat 06.00'da topçu ateşiyle birlikte 5. Kafkas Tümeni güney yönünden saldırıya başlarken 11. Piyade Tümeni de batı tarafından taarruza geçecekti. Bu hazırlıklar sırasında bir diğer gelişme de 5. Kafkas tümeninin emrine gelen 12. Hücum taburu 11. Tümen emrindeki 34. Alay ile bağlantı kurulması sağlanmıştır[45].

11. Tümen saat 24.00'den itibaren 34. Alay sağda, 126. Alay'ın 2. Taburu solda (kuzeyinde) Yunan mevzilerinin batı ve kuzeybatı kaçış hattına yerleştiler. 27 Ağustos 1922 sabah karşı saat 02.00'de, askerler hazırlıklarını tamamlamıştır. Tümenin sağında 5. Kafkas Tümen'i ile sürekli irtibat halindeydi[46].

27 Ağustos 1922 (Taarruzun 2. Günü), Saat 06.00'da 11. Tümen'den 20 adet, 5. Tümen ise 16 adet top ile ateşe başladı. 1310 rakımlı tepe ve kuzey doğudaki tepeler arasında kalan Ali'kaya

[41] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 99.
[42] *Age.,* s. 104.
[43] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 122; *Her Yönüyle Erkmen*, s.141-142
[44] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 123.
[45] *Age.,* s. 100.
[46] *Age.,* s. 127.

tepesine Saat 07.00'ye kadar topçu ateşi devam etti. Yunan kuvvetlerinin 3 bataryasına, ağır makineli tüfek ve piyade ateşlerinin de katıldığı ateşin şiddetine rağmen Türk kuvvetleri ilerlemeye başlamıştır. Önce soldan ilerleyen 126. Alay'ın 2. Taburu Yunan siperlerine girdi ve 34. Alay cephesindeki düşmanı yan ateşine aldı. Böylelikle 34. Alay da 1310 rakımlı tepeyi aldıktan sonra ilerlemeyi kesmeden hızla kuzeydoğudaki diğer tepeyi de ele geçirmeyi başarmıştır. 34. Alay ile birlikte hareket etmeye çalışan 5. Tümen hücum taburu da güneyden hücuma katılarak Ali'kaya'ya girdi. Yunan ordusu, karşı taarruz kararıyla harekete geçmesine rağmen yetersiz kalmış, sabahın erken saatlerinde 08.00 civarında Erkmen, Ali'kaya ve kuzeyinde kalan bölgeler ve Çırçır çeşmesi mevkiileri ele geçirilmiştir[47].

4. Kolordu komutanının saat 09.00'da verdiği emirde özetle, elde edilen bölgenin 5. Tümen tarafından emniyete alınacağı, 11. Tümenin de Tezekliyayla sırtları - Ulukaya'ya kadar düşmandan alınan mevzileri savunacaklarını bildirmiştir. 11. Tümen aynı zamanda Gezler - Sinirköy doğrultusundan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı bu bölgede de kontrolü sağlamak amacıyla 23. Tümenle irtibat sağlamaya devam edecektir[48].

I. Ordu Komutanlığı saat 14 civarında takip emri verirken 4. Kolordu ve bağlı birliklerden olan 11. Tümen de ovaya doğru ilerlemeye başladı. Dolayısıyla Yunan askeri kuvvetlerinin İzmir demiryolu bağlantısı da kesilecekti. Nihayet Çiğiltepe 17.30'da Yunan kuvvetlerinden geri alınmıştır[49]. Aynı gün yayınlanan Hakimiyet-i Milliye gazetesi, Büyük Taarruz ile ilgili haberinde *"Dün Sabahtan İtibaren Bütün Cephelerde*" Türk ordusunun çarpıştığı bilgisini okuyucusuyla paylaşmıştır[50].

Akşam saatlerinde Tezekliyayla ve ardından Çiğiltepe bölgesi alınmıştır. Saat 17'de Afyon şehri görünmüştür. Saat 18.45 civarında bazı Yunan birliklerinin çekilmeye başlamasıyla birlikte takip emirleri gelmiştir. Bu gelişmelerden sonra gece saatlerinde alınan bir

[47] *Age.,* s. 128.
[48] *Age.,* s. 129.
[49] Görgülü*, age.,* s. 26.
[50] *Hakimiyet-i Milliye*, S. 590, 27 Ağustos 1922; Mustafa Müjdeci, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz", *Turkish Studies*, C. 9, S. 1, Ankara 2014, s. 391.

istihbarata göre Yunan kuvvetlerinin II. Ordu karşısından tamamen çekildiği bilgisi verilmiştir[51].

Batı Cephesinin 27 Ağustos 1922 akşamı durumuna bakıldığında, 11. Tümen Büyükgüney sırtları mevkiine ulaştığı tespit edilebilmiştir. 27 Ağustos günü gerçekleşen taarruzlar sonucunda Yunanlılar Teperoğlan gediğinden Afyon'un doğu ve güneyine kadarki bütün mevzilerinden atılmışlar, yalnız Toklusivrisi ellerinde kalmıştır[52]. I. Ordu komutanı, gece yarısı alınan karara göre kuzeye doğru yapılacak takip ve püskürtme planını aynı gece saat 02.45'te değiştirerek, aralarında 11. Tümenin de bulunduğu 8 tümeni, batıya yöneltmiştir. Birliklerin dağınıklığı, yaya olması, aralarının arazi şartları dolayısıyla uzak olması ve de irtibatın atlı habercilerle sağlanmaya çalışılması[53] istenilen değişiklerin hangi şartlarda gerçekleştirildiğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emrine göre "*Düşman aralıksız takip edilerek muharebeye mecbur edilecektir. Maksat: imhadır*"[54] denilmektedir. Komutanlık, aralıksız takip ve imha esasına dayalı bu plan çerçevesinde, 11. Tümenin de bağlı bulunduğu I. Ordu'yu; Çatalçeşme - Çatkuyu - Oğlanmezarı - Bakırcıktepe - Dumlupınar - Ahatköy hattına ilerletme kararı almıştır[55].

28 Ağustos 1922 taarruzun 3. günü, nihayet Afyon Türk kuvvetleri tarafından teslim alınmıştır. 28 Ağustos 1922 sabahı I. Ordu'ya bağlı muharebe birimlerinden Afyon şehir merkezine ulaşanlar, yanmış yıkılmış binalarla karşılaşmıştır[56]. 4. Kolordu Komutanlığının verdiği ilk emirde 11. Tümen'in Köprülü - Çatalçeşme - Yenice doğrultusunda ilerlemelerini, 12. Tümen'in 5. Kafkas Tümeni peşinden saat 09.00'da Çakırsaz'da toplanmasını bildirmiştir. Diğer yandan, ilerdeki tümenlerin de aynı saatte İnaz - Balmahmut hattından geçecek surette ilerlemesini istemiştir[57]. 11. Tümen, bu ilk emire göre saat 05.00'de Büyükgüney sırtlarından

[51] Görgülü, *age.,* s. 24.
[52] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi,* s. 153.
[53] Görgülü, *age.,* s. 29.
[54] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi,* s. 353.
[55] *Age.,* s. 154.
[56] *Age.,* s. 159.
[57] *Age.,* s. 160.

Ağıllar - Köprülü - Çatalçeşme doğrultusunda harekete geçmiştir[58]. Bu sırada gelen top seslerinden 23. Tümenin muharebeye girdiği anlaşılmıştır. 11. Tümen, Köprülü civarında hareket halindeyken Kolordunun ikinci bir emrini almıştır. Buna göre birliklerin Akçaşehir doğrultusunda yürüyüşüne devam etmesi iletilmiştir. Saat 16.30'da öncülerin Ayvalı'ya ulaştığı saatlerde Kumarlı kuzey sırtlarında 1. Süvari Tümeni'nin 11. Alayı'nın Yunan kuvvetleriyle çarpıştığı görülmüştür. 126. Alay, 11. Süvari Alayı'ndan mevzileri teslim almış ancak Yunan kuvvetlerinin sadece bir tabur ve 2 top olduğu, ayrıca Başkimse civarında da iki taburun daha olduğu tespit edilmiştir. Saat 17.30'da 126. Alay taarruza geçerek 1. Yunan Tümeni'nin artçılarını Başkimse'ye kadar takip etmiştir. Adı geçen köyü tamamen yakan Yunan askerleri 30 ölü ve birçok askeri teçhizatını geride bırakarak Dumlupınar istikametine doğru geri çekilmiştir[59].

Bu gelişmeler yaşanırken 23. Tümen'in 28 Ağustos'ta gerçekleştirdiği faaliyetler arasında 11. Tümen ile doğrudan temasa geçtiği anlaşılmıştır. İki tümen arasındaki ilk irtibat sabah saatlerinde 11. Tümenin Çatalçeşme–Resulbaba istikametine hareket halinde olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Hemen ardından 23. Tümenin Sivritepe bölgesindeki Yunan kuvvetlerini bertaraf ettikten sonra bu mevkileri 11. Tümene ait kuvvetlere teslim edeceğini bildirmiştir. Sivritepe'deki şiddetli taarruzun sonucunda takibe devam edilmiş, saat 11.00 sıralarında 23. Tümenin görüş alanında sadece 11. Tümenin bulunduğu rapor edilmiştir[60]. Bir diğer gelişme de 4. Kolordu komutanının Ayvalı mevkiindeki 14. Tümene ait gözetleme noktasına saat 16.00'da mevcut durumu gözlemek amacıyla intikal etmiş olmasıdır. Bu gelişmeyle birlikte Komutan, 11. Tümenin bölgeye doğru yaklaşmakta olduğunu görmüştür. Aynı saatlerde 11. Tümenin 126. Alayı Kumarlı kesimine gelerek 11. Süvari Alayının cephesini teslim almıştır. Saat 17.30'da taarruza geçerek Yunan askerlerini takip etmeye başlamıştır. Süvari tümeni de Kumarlı kesimindeki birliklerini Alay tepelerine taarruz eden Tugayın gerisine yanaştırmıştır. Bu

[58] Bir önceki bulunduğu Boyalı Köyünden Köprülü'ye kadar 8 km'lik yol almıştır. Görgülü, *age.,* s. 30.

[59] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 163-164.

[60] *Age.,* s. 167-168.

sonuçla saldırılan tepeler ve Bakırcık sırtlarından Yunan kuvvetlerinin püskürtüldüğü anlaşılmıştır[61].

I. Ordu karargâhı öğleden sonra Balmahmut'a intikal etmiştir. Bu ilerleme gerçekleştirilirken imha edilememiş pek çok mühimmat, teçhizat, eşya ve donatım malzemesi tespit edilmiştir. Hatta Balmahmut tren istasyonunda dolu depolar ve vagonlar dolusu erzak ele geçirilmiştir. Anlaşıldığı üzere Yunan kuvvetleri arkasında bıraktığı malzemeyi hiçe sayarak geri çekilmesini sürdürmüştür. Bu gün için dikkat çeken diğer ayrıntı, harekatın ve geri çekilmenin hızlı gerçekleşmesi, haberleşme ağının sağlıklı bir şekilde kurulmasını geciktirmiştir[62].

28 Ağustos 1922 akşamı artık Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargâhları Afyon'a yerleşmiştir. 29 Ağustos günü Yunan birliklerini çembere alma ve takip harekâtları planlanmıştır. Bu kararla I. Ordu kuvvetleri, Yunan güçlerinin bulunduğu hatlardan önce Dumlupınar bölgesini tutacak ve batı yönüne çekilmek isteyecek olan Yunan kuvvetlerine Hamurköy ve Arpalı - Hasandede (Arpagediği) istikametlerinde taarruza devam edecektir[63]. I. Ordu komutanının bu gerekçelerle 29 Ağustos saat 02.00'da verdiği 27 numaralı emirde; "*1. Ordu Tazlar - Toklusivrisi - Hasköy (Susuzköyün 2 km kuzeyindeki Öksüzköy'dür) hattı ile Bakırcık - Arpagediği arasından batıya ilerleyerek bu bölgedeki düşman birliklerini şiddetle geri atıp takip edecek, Yunanlıların Dumlupınar mevzilerinde tutunmalarına kesinlikle meydan vermeyecektir"* denilmektedir. Kolordu, aynı zamanda 6. Tümen'in Toklusivirisi'ne yaptığı taarruza yardım edecektir. Bu emir saat 07.00'da uygulanmaya başlayacaktır. Bu sırada 11. Tümen Akçaşehir ve Başkimse mevkiinde konuşlanmıştır[64].

29 Ağustos 1922, taarruzun 4. gününe gelindiğinde Batı Cephesi Komutanı, 11. Tümenin bağlı olduğu I. Ordunun 4. Kolordusuna, Yunan birliklerinden Trikupis grubunu güney yönünden kuşatmak ve Dumlupınar mevziine saldırı başlatmak üzere emir vermiştir[65]. Sabaha

[61] *Age.,* s. 171.
[62] *Age.,* s. 161.
[63] *Age.,* s. 191-192.
[64] Donuk, *age.,* s. 480; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 194.
[65] Görgülü, a*ge.,* s. 33.

kadar çok yakın mesafelerde teyakkuzda bulunan birlikler arasında zaman zaman çatışmalar cereyan etmiştir.

4. Kolordu'ya gelen emir gereği, saat erken saatlerde hareket etmek üzere Mudamtepe-Çalköy çizgisinden Bakırcık-Arpagediği kuzey bölgesinden batıya çekilmekte olan düşman kuvvetlerini yok edecek şekilde baskıyla takip etmiştir. Saat 07.30 da Kolordu komutanı Yunan birliklerinin batıya hareket ettiğini bildirmiştir. 11. Tümen, bütün kuvvetiyle Başkimse'de bulunuyor, batıya kaçmaya çalışan düşman kuvvetlerinin yolunu kesmeye çalışıyordu. 4. Kolordu Komutanı, Yunan birliklerinin batı yönüne doğru gerçekleştirdikleri çekilme hareketini engellemek ve imha amacıyla 09.15'te 5. Tümenin taarruza devam etmesini emretmiştir. Aynı anda 11. Tümenin de Ortatepe hattına[66] hücum etmesini, 12. tümenin de Başkimse'ye yanaşmasını istemiştir. Saat 18.00'a kadar süren bu saldırılarla 11. Tümen ve bağlı birlikler Hamurköy yolunu kontrol altına almıştır[67]. Taarruzun 4. gününün akşamında; 4. Kolorduya bağlı 11. Tümeni Hamurköy güney sırtlarında, 12. Tümen de 11. Tümenin batısında konuşlanırken, 5. Kafkas tümeni ise Kolordu ihtiyatı olarak Küçükköy istikametine yürüyüşe geçmiştir[68]. Diğer yandan Kolordu, geri çekilmeye çalışan Yunan birliklerinin takibi ve dahi imhası için çaba göstermiştir. Nerede çatışmaya girme ihtimali varsa tereddüt etmeden gereğini yerine getirme emri alınmıştır. Tümenlerden sahra bataryalarını beraberlerinde getirmeleri istenmiştir. Bunlar arasında 11. Tümen emrine geçici olarak verilen ve halen Düzağaç mevkiinde bulunan 7. Tümene ait dağ bataryalarının, asıl tümenine geri göndermesi istenmiştir[69]. Sürekli taarruz halindeki 11. Tümen için bu kararın sebebi çekilen Yunan birliklerinin kaçış yönüyle bağlantılı olmalıdır.

Zafere doğru giderken Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki kurmaylardan Fevzi ve İsmet Paşalarla 30 Ağustos gününe dair durum incelemesinde bulunmuşlardır. Elde edinilen bilgilere göre Yunan ordusunun büyük kısmı kuşatılmıştır. Zafer için

[66] 11. Tümen, Ortatepe-Kağnıcı köprüsü hattını ateş altında tutarak 5. Tümenin karşısındaki düşmanın batı yanını etkisi altına alması amaçlanmıştır. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 199-200.

[67] Donuk, *age.,* s.482; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 198.

[68] Donuk, *age.,* s.486.

[69] *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 198-199.

şartlar Türk kuvvetlerinin lehine görünmektedir. Saldırılara ara vermeden devam etmeye ve ısrarlı takip için fikir birliğine devam edilmiştir. İsmet Paşa'nın (İnönü) 30 Ağustos 1922 sabahı birliklerine; Düşman kuvvetlerinin Kozluca tepeleri Hamurköy güneyi-Aslıhanlar mıntıkasında güneye cephe almış olduklarını, I. Ordu birlikleriyle çarpışmaların devam ettiğini ve de kuzeyden ilerlemekte olan II. Ordu birlikleriyle muharebeye girmek üzere oldukları hususuna dikkat çekmiştir[70]. Başkomutan'ın bizzat komuta ettiği[71] ileri hatta çarpışan I. ve II. Ordu'ya, bütün kuvvetleriyle ve hızlı bir şekilde Dumlupınar'ın ele geçirilmesini emretmiştir. Bunun sonucunda da geri çekilen Yunan askerlerinin kaçış yollarının tamamen kapatılması amaçlanmıştır. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal ve kurmayları Akçaşehir'den Bakırcıtepe'ye oradan da Zafertepe'ye gelmiştir. Görülen manzarada; Yunan kuvvetlerinin sıklet merkezini ortaya alarak dört tarafa karşı savunma düzeni aldıkları anlaşılmıştır. Bu esnada 4. Kolordu doğu, güney ve güney-batı yönünden Yunan ordusunun etrafını sarmış durumdaydı. 11. Piyade Tümeni tüm gücüyle taarruzu sürdürüyordu. Akşam saat 20.50 de nihayet Adatepe, Yunan birliklerinden tamamen temizlenmiştir. I. Ordu'ya bağlı birliklerin taarruz ve ilerleme faaliyetleri gece yarısına kadar devam etmiştir[72]. Bölgenin coğrafi yapısından faydalanan Türk ordusu, geri çekilen Yunan birliklerinin doğal bir engele dayanmak zorunda kalacakları stratejiyle taarruz ve takip başlatmıştır[73].

26 Ağustos'tan 30 Ağustos akşamına kadar süren çarpışmalarla Yunan kuvvetleri doğudan, güneyden ve güney-batıdan I. Ordu tarafından şiddetli taarruzlara maruz kalmıştır. Aynı anda kuzeyden ve kuzey-batıdan da II. Ordu ve 5. Süvari Kolordusuyla kuşatmaya katılmış, böylece Dumlupınar'ın kuzeyinde Aslıhanlar ve Adatepe bölgesindeki Yunan askeri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Başkomutan tarafından bizzat yönetilen muharebeyle Yunan ordusunun asıl kuvvetleri dağıtılarak bir zafer daha kazanılmıştır. 30 Ağustos ve sonraki günlerde hızlı bir takip harekâtı başlamış,

[70] Donuk, a*ge.,* s. 487.
[71] Uğur Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012, s.92; Görgülü, *age.,* s. 39.
[72] Donuk, a*ge.,* s. 487-488.
[73] Görgülü, *age.,* s. 36.

sonucuna da Batı Anadolu, Yunan askeri birliklerinden tamamen temizlenmiştir[74]. Takip harekâtı çerçevesinde 11. Tümen'e ait bilgi ve bulgular başka bir araştırmanın konusu olarak değerlendirilecektir.

SONUÇ

Niğde-Adana-Konya havalisinde kurulan 11. Tümen, bölgede askeri, idari ve diğer kamusal faaliyetleri sürdürmüştür. Aynı zamanda gerekli hallerde halkın iaşesi ve mülki idare hususlarında müdahil olmuştur. Çukurova ve Konya bölgesindeki iaşe temini ve sevkiyatı hakkında kararlar vererek gerekli müdahalelerde bulunmuştur. Zaman zaman İngiliz, Fransız askeri birlikleri ve Ermeni çeteleriyle sıcak temaslar yaşamıştır. Pozantı ve çevresinde başarılı bir savunma hattı oluşturmasına rağmen bir alayını bölgede bırakmak suretiyle, Ereğli havalisinde görev yapmak üzere geri çekilmiştir. Güney Cephesinin kapanmasıyla birlikte Batı Cephesi kuvvetlerine alınarak Sakarya Meydan Muharebesi'nde başarılı görevler gerçekleştirmiştir. Ayrıca görev yaptığı bölgelerde meydana gelen iç isyanların bastırılmasında başarılar elde etmiştir. Sakarya zaferi sonrasında gerçekleştirilen hazırlıklarda en ön saflarda görev alacak askeri birlikler arasında yerini almıştır. Ağustos ayının başlarında Afyon'a intikal eden askeri birlikler arasında yer alan 11. Tümen, dönemin ve yaz mevsimi şartlarının zorluklarına katlanarak üzerine düşen görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Bu özveri ve verilen mücadele, beraberinde zaferi getirmiştir.

İşgal güçlerinin topyekûn imhası ve sınır dışına sürülmesi için yapılacak büyük savaşın hazırlıkları milli kuvvetlerin tamamıyla gerçekleştirilmiştir. Büyük Taarruz gerçekleştirilirken en sıcak çatışmaların yaşandığı sıklet merkezi, 11. Tümenin de aralarında bulunduğu I. Ordu ve çevresinde oluşturulmuştur. Askeri stratejiler ve Yunan ordusuna ait askeri birliklerin konumu dikkate alınarak, büyük bir gizlilik içerisinde gerçekleştirilen saldırılar zaferle taçlandırılmıştır. Bu sürecin her aşamasında, dönemin iklim ve coğrafi koşullarının zorluğuna rağmen, bir adım dahi geri atmadan kararlılıkla sürdürülen taarruzlarda 11. Tümen sıcak çatışmalarda ön saflarda görev almıştır. 26 Ağustos sabahı ilk topçu ateşi ile başlayan

[74] Donuk, *age.,* s. 491.

mücadele esnasında görev yapan askeri birliktir. Elde edilen başarılı ilerlemeler neticesinde değişen koşullara göre manevralara devam eden 11. Tümen, Dumlupınar mevkiinde bizzat Başkomutan tarafından idare edilen taarruzda ön saflarda yer alarak zafere büyük katkılar sağlamıştır. Bu zafer, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu pekiştiren temel taşlarından biri olmuştur.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, 434-5-47-4/23.11.1334.

ATASE Arşivi, 1254-23-50-3/12.1.1335.

ATASE Arşivi, 1362-47-60-1/21.4.1335.

2. Kitap ve Makaleler

Donuk, Abdulkadir, "26-30 Ağustos 1922 Ta'arruzu ve Turan Taktiği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, 1982, s. 459-498.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Hakimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1922, S. 590.

Her Yönüyle Erkmen, Yusuf İlgar vd., Erkmen Belediyesi, Afyonkarahisar 2008.

Müjdeci, Mustafa, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz", *Turkish Studies*, C. 9, Ankara 2014, s. 387-408.

Sarısaman, Sadık - Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXV, s. 269-310.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 2. Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C. 2, ATASE Yay., Ankara 2010.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 2. Basım, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1989.

Türkmen, Zekeriya, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 79-148.

Üçüncü, Uğur, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012.

Samsun'dan İzmir'e Bir Alayın Milli Mücadele Yolculuğu: Büyük Taarruz'da 38'inci Alay

Güzin ÇAYKIRAN*

GİRİŞ

38'inci Alayın bağlı olduğu 15'inci Tümen, I. Dünya Savaşı sonlarına doğru Romanya/İbrail'de bulunmaktaydı. Tümen, 10 Haziran 1918'de buradan hareketle Batum'a gelmiş ve 9'uncu Ordu Komutanlığının emrine girmişti[1]. Türk ordusunun Azerbaycan harekâtı kapsamında 15 Eylül 1918'te Bakü'nün [İngiliz, Ermeni ve Beyaz Rus][2] kuvvetlerinden kurtarılmasıyla[3] 15'inci Tümen de Derbent'i ele geçirmiş ve Hazar Denizi kıyısında Petrovsk'a kadar ilerlemişti[4]. Lakin 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi şartları gereği, Kafkasya'da bulunan Osmanlı birlikleri, Anadolu'ya çekilmeye başlamıştı. 15'inci Tümen Komutanı Yarbay Süleyman İzzet (Yarbay Yeğinatı) Bey, bu çekilişin verdiği üzüntüyü anılarında şöyle ifade etmiştir: "*Ne üzücüdür ki, birçok kan dökerek bu sonuca ulaşan muzaffer Türk subay ve askerleri, Mondros Mütarekesi'nin ağır şartları sonucunda kendiliklerinden Kuzey Kafkasya'yı ve Azerbaycan'ı tahliye ederek yine Karadeniz sahiline ve buradan anavatana döndüler*"[5].

* Dr., MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Askerî Tarih Uzmanı. guzincaykiran@gmail.com
ORCID NO: 0000 0002 8524 8405.

[1] Süleyman İzzet Yeğin, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 3-14.

[2] Erdem Karaca, "1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016, s. 25.

[3] *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)*, Özel Sayı: 148, Kasım 2020, s. 273.

[4] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay.haz. T. Ercan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 14.

[5] Yeğin, *age*., s. 253.

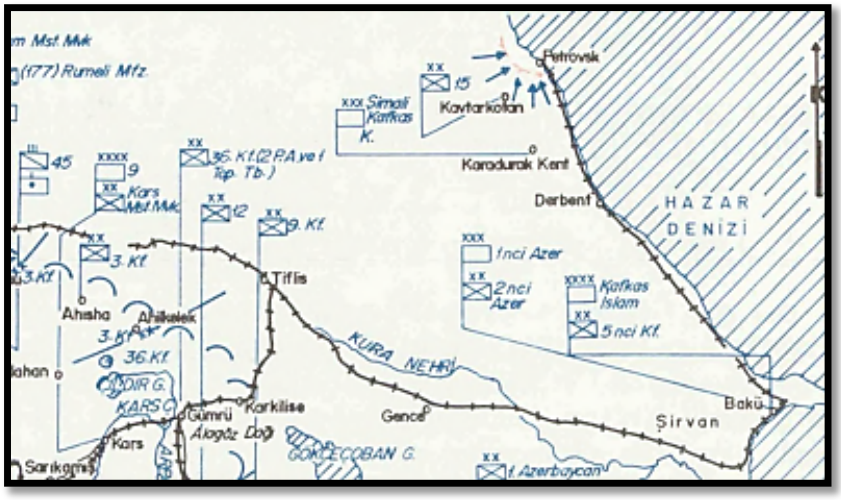

Kroki-1: 30 Ekim 1918'de 15'inci Tümen[6]

Osmanlı ordularının terhisi ve mütebaki birliklerin Anadolu'ya çekilmesiyle birlikte 15'inci Tümen de Petrovsk'tan Batum'a, buradan da kara ve deniz yoluyla Samsun'a gelmişti. 38'inci Alayı da kara yoluyla Samsun'a ulaşmıştı. Yarbay Şefik Avni (Kurmay Yarbay Özüdoğru) Bey komutasındaki 15'inci Tümen ve birlikleri; Ocak 1919 tarihi itibariyle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Havza'da konuşlanmış durumdaydı[7].

Samsun'a gelen 15'inci Tümen, Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolordu'ya bağlı olarak 5'inci Kafkas Tümeni ile birlikte Samsun sancağı ve Amasya sancağının Ladik, Havza, Vezirköprü, Gümüşhacıköy bölgelerinde Rum çetelerine karşı bölgenin asayişini sağlamıştı[8]. 38'inci Alay da Çarşamba[9] ve çevresinde eşkıya takibi yaparak[10] asayiş ve güvenliği sağlamaktaydı[11]. 9 Aralık 1920'de

[6] Bıyıklıoğlu, *age*., s. 256.
[7] Bıyıklıoğlu, *age*., s. 228, 239.
[8] Bıyıklıoğlu, *age*., s. 253.
[9] Alayın Çarşamba ve çevresinde Pontus çetelerine karşı yürüttüğü takip harekâtı hakkında bakınız: Şevket Soğucalı, *İstiklal Harbi'nde Olaylar*, Ankara 1947.
[10] MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İSH-Kutu: 970, Gömlek: 27.
[11] Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı* Cephesi*; Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)*, yay.haz.

Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordunun lağvıyla beraber 5'inci Kafkas Tümeni, 15'inci Tümen, 6'ncı Piyade Tümeni ve Bağımsız Süvari Tugayından Amasya'da Merkez Ordusu kurulmuştu[12].

Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı ordusunda teşkilat ve konuş değişiklikleri yapılırken Anadolu, İtilaf kuvvetleri ve Yunanlar tarafından işgal edilmeye başlanmıştı. Söz konusu işgal kuvvetlerine karşı başlangıçta Kuvâ-yı Milliye mücadele etmişti. 1920 yılı sonu düzenli Türk ordusunun kurulmasıyla da Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetlerine karşı I. ve II. İnönü Muharebeleri başarıyla verilmişti. Fakat 8-15 Nisan 1921 Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebesi'nde Yunanlar, Dumlupınar'ı işgal etmiş ve Türk ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Batı Cephesi takviye edilmeye başlanmış ve birçok birlik cepheye kaydırılmıştı. Merkez Ordusuna bağlı 15'inci Tümen de bunlardan biriydi. Esasen 15'inci Tümen, Mart 1921 itibariyle kısım kısım Batı Cephesi'ne gönderilmeye başlanmıştı. 30 Nisan 1921'de de Genelkurmay Başkanlığı, 15'inci Tümenin geçici olarak Batı Cephesi Komutanlığı emrine verildiğini bildirmişti[13]. Bu minvalde 38'inci Alay'a 12 Mayıs 1921'de Batı Cephesi'ne hareket için emir verilmişti[14]. Alay, 15 Mayıs 1921'de Batı Cephesi emrine girmek üzere Samsun'dan hareket etmişti[15].

15 Mayıs 1921'de Yarbay Demir Ali Bey[16] komutasındaki 38'inci Alay, Samsun'a veda ederken İzmir'i almadan dönmeyeceğine

---

S. Turhan ve C. Akçakayalıoğlu, c. 2, Ks.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 88.

[12] Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C. 4, Genelkurmay Basımevi, 1974 Ankara, s. 290; Bıyıklıoğlu, *age*., s. 261.

[13] Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs-25 Temmuz 1921*, C. 2, Ks. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 110.

[14] İSH-Kutu: 1396, Gömlek: 9; İSH-Kutu: 970, Gömlek: 50.

[15] İSH-Kutu: 1396, Gömlek: 14.

[16] 1879'da Selanik'te doğmuştur. Harp Okulu'na 14 Mart 1897'de girmiş ve 17 Ocak 1900'da teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. İlk görev yeri 3'üncü Ordu 6'ncı Tümen 22'nci Alay 3'üncü Tabur 3'üncü Bölüğü idi. 14 Mart 1911'de 6'ncı Nişancı Alayı 1'inci Tabur Komutan Vekili olarak atanmış ve buradan 10'uncu Tümen 30'uncu Alay 2'nci Tabur Komutanı olarak atandı. Bu görevde iken Çanakkale Savaşı'nda ve Kafkas Cephesi'nde savaştı. 1917'de 5'inci Kafkas Tümeni 3'üncü Alayına 2'nci Tabur Komutanı olarak atandı. 30 Ağustos 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanınca 13'üncü Alay Komutanı olmuş ve daha sonra sırasıyla Trabzon Merkez Komutanı ve 15'inci Tümen 38'inci Alay Komutanı olmuştur. 1921'de Ankara Merkez Komutanı iken Sakarya Meydan Muharebesi başladığında

dair alay sancağı altında yemin etmiştir. Yemin sonrası alay, Samsunluları geride bırakarak Batı Cephesi istikametinde yürüyüşe geçmiş ve 30 Mayıs 1921'de alay, Ankara'ya ulaşmıştı.[17] Alay komutanı Yarbay Demir Ali Bey Ankara'da Merkez Komutanı olarak kalmış ve alaya komutan olarak Yarbay Reşit Bey atanmıştı[18]. Alay, 5 Haziran'da Ankara'dan Eskişehir'e hareket etmiş buradan da Kütahya/Sabuncupınar istasyonuna yakın köylere yerleşmişti. Alay, Batı Cephesi'nde 6 Haziran-11 Temmuz 1921 tarihleri arasında Seydiköyü'nde ihtiyat kuvveti olarak görev almıştı. 18 Temmuz'da Gümele civarına gelmişti[19]. 38'inci Alay Batı Cephesi'nde ilk olarak 3'üncü Grup Komutanlığı altında Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştı[20].

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Mustafa Kemal (ATATÜRK) Paşa'nın emriyle Türk ordusu, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmişti. Albay Şükrü Naili (Korgeneral Gökberk) Bey komutasındaki 15'inci Tümen, 26 Temmuz 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusunda ihtiyat kuvveti olarak Haymana/İğciler'de konuşlanmıştı. Tümen birlikleri; 38'inci, 45'inci ve 56'ncı Piyade Alayları ile Tümen Hücum Taburu, Süvari Bölüğü, Topçu Alayı ve tümen bağlı birliklerden oluşmaktaydı.[21] Tümen buradan 18 Ağustos'ta Soğulca köyü, Ördekgölü köyü ve Kavak bölgesine gelmiş ve Mangal Dağı'nın tahkim edilmesi kapsamında ihtiyat kuvveti olarak 2'nci Grup emrine girmişti[22]. 38'inci Alay ise Katrancı

38'inci Alay Komutanı olarak atanmış ve muharebeye katılmıştır. Sonra Mersin Bölge Komutanı olmuş ve 1928'de tekrardan Ankara Merkez Komutanı olarak tayin olmuştur. 14 Temmuz 1937'de albay rütbesiyle emekli olmuş lakin bir süre emekli olarak bu görevine devam etmiştir. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C. 2, ATASE Yayınları, Ankara 2010, s. 136-137.

[17] A. Şevket, "İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e", *Askerî Mecmua*, S. 121, 1941, s. 3.

[18] İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 366.

[19] İSH-Kutu: 1396, Gömlek: 118.

[20] Şevket, *age*., s.9-11.

[21] Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921)*, C. 2, Ks. 5, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 54.

[22] Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu*, ATASE Yayınları, Ankara 2006, s. 229.

doğusunda ve Göksu güneyindeki sırtlarda ileri karakol görevi almıştı[23].

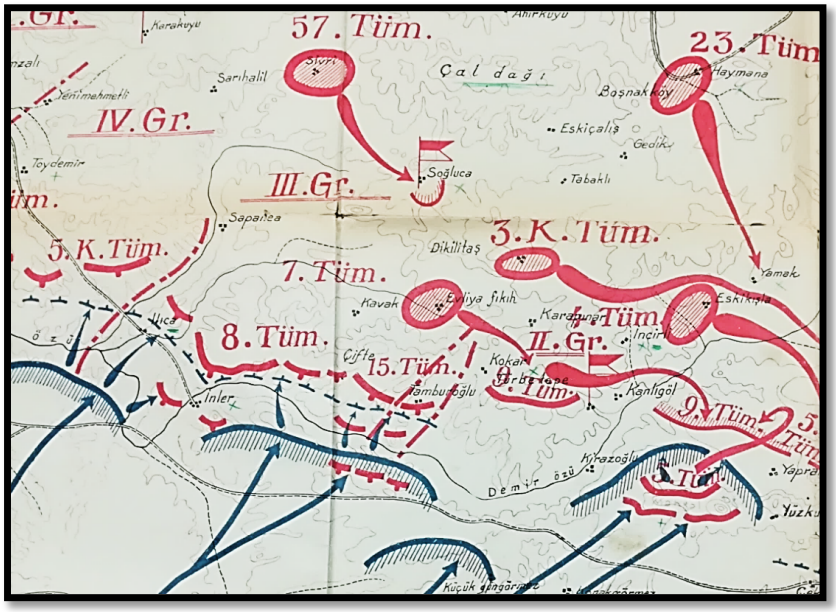

Kroki-2: 23 Ağustos 1921'de 15'inci Tümen Konuşu (Tanburoğlu)[24]

21 Ağustos 1921 itibariyle 15'inci Tümen, Kavak-Demirözü mevziinde bulunmakta ve 22 Ağustos itibariyle de 3'üncü Grup emrinde Tanburoğlu sırtlarında idi[25]. 23 Ağustos 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi başladığı zaman 38'inci Alay, 15'inci Tümeni ile birlikte Tanburoğlu sırtlarında Yunan kuvvetlerine karşı muharebeye başlamış ve alay, 10 Eylül 1921'de Duatepe'nin alınmasına kadar kanlı muharebeler gerçekleştirmiştir. Özellikle 26 Ağustos'ta gerçekleşen muharebelerde 38'inci Alaydan 2'nci Bölük Komutanı Yüzbaşı Fehmi Bey şehit olmuş, 1'inci ve 3'üncü Bölük Komutanları Galip ve Fehmi Beyler ile Üsteğmen Niyazi, Teğmen Halim ve

[23] İSH-Kutu: 1397, Gömlek: 19.
[24] Baki Vandemir, *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, Ks. 1, Askerî Basımevi, İstanbul 1946, ekler kısmı; kroki-2.
[25] Çalhan, *age*., s. 283-332.

Teğmen Durmuş Beyefendi yaralanmış ve 3'üncü Bölük Başçavuşu şehit olmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi boyunca Soğulca ve Çaldağı'nda yapılan muharebelerde 38'inci Alay çok hırpalanmıştı. Alay, çoğu zaman emir komutadan yoksun muharebe etmeye çalışmıştı. Alay, subay ve ciddi sevk ve idareden yoksun çavuşların komutası altında idare edilmişti. 7 Eylül'de Yarbay Demir Ali Bey, 38'inci Alayın komutasını tekrardan eline almıştır[26].

7 Eylül 1921 itibariyle Yunan ordusunun Sakarya Nehri'nin batısına çekildiği anlaşılmış ve 10 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk genel taarruzu başlamıştı[27]. Taarruz, Mürettep Kolordu bölgesinde yapılmış ve Türk ordusu, Duatepe'yi ele geçirmişti[28]. Kuzeyden ve doğudan 23'üncü Tümen ve 15'nci Tümenin taarruzları ve süngü hücumlarıyla saat 13.40'ta Duatepe ve batısı; 31'inci, 38'inci ve 56'ncı Alaylarca tamamıyla Yunanlardan temizlenmişti. Karapınar batısındaki sırtlardan muharebeyi takip eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve komuta heyeti, büyük bir heyecan içinde muharebeyi takip etmişlerdi. Ve nihayet Türk istiklâl ve hürriyetinin, Türk ordusunun namus ve şeref sembolü ay-yıldızlı 38'inci Alay sancağı, saat 14.30'da Duatepe'de dalgalanıyordu[29]. 38'inci Alay, Duatepe'ye alay sancağını dikmek için verdiği muharebede 81 vatan evladını şehit vermiştir. Bunlar arasında Büyük Taarruz sonrası 1 Eylül 1922'de Uşak'tan geçen 38'inci Alay komutanına, "*Oğlum!...Basri nerede?*" diye soran bir annenin evladı da vardır[30]. Sakarya Meydan Muharebesi'nin muzafferiyetinden sonra 38'inci Alay, Sakarya Nehri'nin batısında Türk ordusunun takip ve tenkil harekâtına katılmıştı. Bu harekâtla birlikte Yunan ordusu, Ekim 1921 tarihi itibariyle Eskişehir-Afyon hattına kadar sürülmüştü.

[26] Şevket, *age*., s. 16-23.

[27] Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktay ve Cevdet Timur, *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s. 197.

[28] Vandemir, *age*., s. 85-86.

[29] Timural vd., *age*., s. 224.

[30] 38'inci Alay 6'ncı Bölük Komutanı Uşaklı Basri Yüzbaşı. Soğulcalı, *a.g.e.*, s. 102-104; Kadim Koç, *Ankara'nın Kördüğümü Sakarya*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2021, s. 254.

Harekât sırasında 38'inci Alaya İlyas Zeki (Tümgeneral Aydemir)[31] Bey alay komutanı olmuştur[32].

Çalışmada 38'inci Alay'ın Samsun'da başlayan İzmir'de son bulan Milli Mücadele yolculuğu ele alınmıştır. Bu yolculuk hakkında 38'inci Alayla ilgili olarak henüz münferit bir çalışma tespit edilememiştir. Bundan dolayı 38'inci Alayın Milli Mücadele'deki yerinin ortaya çıkarılması gerektiği inancıyla çalışmalara başlanmıştır. 38'inci Alayın ceridesine ulaşılamamıştır. Bundan dolayı tespit ve temin edilebilen kaynaklardan 38'inci Alay anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarını, MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)'nden temin edilen Batı Cephesi harp raporları ile 38'inci Alayın 121 sayılı ve 1941 tarihli Askerî Mecmua'da yayınlanan "İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e" adlı lahika oluşturacaktır. Diğer taraftan harp ve askerî tarihe katkı sunan diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Söz konusu kaynaklar nitel yöntemle analiz edilmiş ve çalışma ortaya konulmuştur.

1.Büyük Taarruz'da 38'inci Alayın Faaliyetleri (26-30 Ağustos 1922)

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türk ordusunda teşkilat değişiklikleri yapılmış, ordu teşkilatı kurulmuş, Yunan ordusuna karşı yapılacak taarruz planı belirlenmiş, ordunun eğitimi ve ikmali ile meşgul olunmuştu. Bu süreçte 7 Ekim 1921'de 1'inci Ordu kurulmuş ve Yarbay Naci (Korgeneral Tınaz) Bey komutasındaki 15'inci Tümen de 1'inci Kolorduya bağlanmıştı. 12 Ağustos 1922'ye kadar kolordu Akşehir, Dinar ve Şuhut mıntıkalarında talim, tahkimat ve

[31] 1880 yılında Bandırma'da doğdu. 13 Mart 1898'de Harp Okulu'na girdi ve 2 Şubat 1901'de Teğmen rütbesiyle mezun oldu. Mezun olduktan sonra Hassa Ordusu emrinde 7'nci Kayseri Tugayına tayin oldu. 1902'de 3'üncü Orduya bölük komutanı olarak atandı. Çeşitli bölük, alay komutanlıklarından sonra 1'inci Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin, Çanakkale ve Kafkas Cephelerinde bulundu. Conkbayırı'nda yaralandı. İran harekâtında Ermenilerle savaşmış ve Eylül 1918'de Musul'da görev yapmıştı. 1920'de Antep'te Fransızlara karşı savaşmıştı. 1922'de 15'inci Tümen 38'inci Alay Komutanı oldu. İstiklal Harbi'nden sonra çeşitli tugaylarda komutanlık yapmış, 1935'te Tümgeneralliğe yükselmiş ve 1939'da emekli olmuştur. Fransızca ve Bulgarca bilmekteydi. 20 Ekim 1948'de vefat etmişti. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, s. 206-208.

[32] Şevket, *age*., s. 32-34.

tatbikatla meşgul olmuştu. 14 Ağustos'ta Çay'dan başlayan yürüyüşle 1'inci Kolordu, 24 Ağustos 1922'de Dadak'ta mevzi tutmuştu[33]. 15'inci Tümen, 14 Ağustos 1922'de Deresinek'ten hareketle İsalı-Selevir-Bulanık dolaylarına gelmiş, 22/23 Ağustos'ta buradan hareketle 23 Ağustos sabahı Çakırözü, 24 Ağustos sabahı Aşılıkçeşmesi'ne yanaşmış ve 14'üncü Tümenden Kömürtepe-Sakartepe mevzii ve kuzeyini teslim almıştır[34]. Büyük Taarruz'un sıklet merkezi, Afyon'un güneyi (Kaleciksivirisi-Çiğiltepe arası) idi[35].

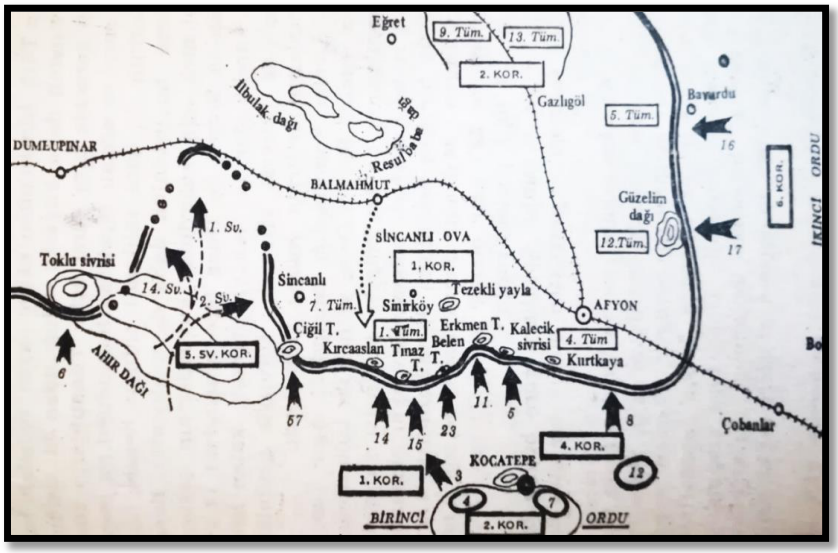

Kroki-3: 26 Ağustos 1922'de Türk Ordusu[36]

15'inci Tümen Komutanı Yarbay Naci Bey, 26 Ağustos'ta başlayacak olan taarruz emrini, 25 Ağustos 1922'de saat 17.40'ta almıştı. Tümen, Yunan savunma mevzi Tınaztepe'ye taarruz edecek ve ilk hedef olarak Sinirköy-Kırcaarslan (Kılıçaslan) hattını elde

[33] Şevket, *age*., s. 40-43.

[34] Kemal Niş, *Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, c. 2, Ks. 6, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 32-38.

[35] Muharebelerde kesin sonuç alınacak yerde ve zamanda muhasım tarafın gücünden üstün muharebe gücü uygulamak anlamına gelmektedir. Kara Harp Okulu, *Harp Tarihi Ders Notları*, Kitap I, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1983, s. 34.

[36] İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s.89.

ederek Sincanlı Ovası'na hâkim olacaktı.[37] Tümen, 25 Ağustos 1922 saat 20.00'da 56'ncı Alayı ile Kocatepe-Isırganlıpınarı istikametinde ilerleyerek Isırganlıpınarı'nda, 38'inci Alayı ile de Porsuktepe-Eşektepe doğrultusunda hareket ederek Kurugöl kuzeyinde taarruz mevziine girmiş ve keşif kollarını Yunan asıl muharebe hattına kadar sürmüştü. Daha taarruz başlamadan 56'ncı Alayın keşif kolları, Kepli direnme noktasının güneydoğusunda Yunan birlikleriyle çarpışarak onları geri atmış ve Kepli Gediği'ne egemen olmuştu. Alay, Yunan istinat noktasına 300 metre kadar yanaşmıştı[38]. 25 Ağustos 1922'de 15'inci Tümenin; 36'ncı Alayı Kurugöl kuzeyinde, 38'inci Alayı Isırganlıpınar'da ve 56'ncı Alayı da Kepli Sivrisi'nde taarruza hazır vaziyet almışlardı[39].

[37] İzzettin Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, yay.haz. Z.Türkmen ve A. Keskin, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 45.

[38] "İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922), *Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 9.

[39] Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 145.

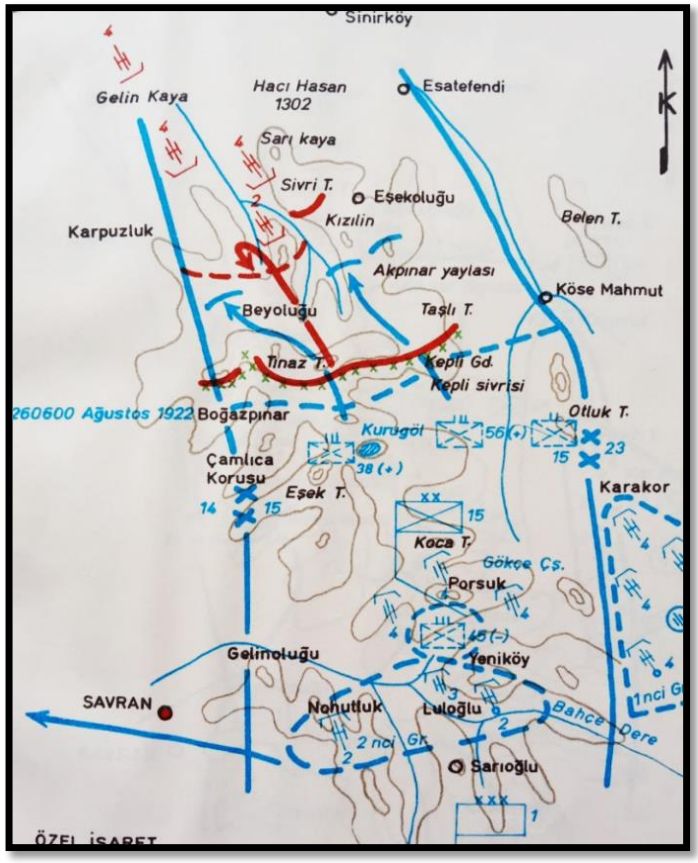

Kroki-4: 15'inci Tümenin 26 Ağustos 1922 konuşu[40]

26 Ağustos 1922'de Türk ordusu, fecirle Kocatepe'den Yunan ordusuna karşı topçu ateşiyle taarruza başlamıştı[41]. 15'inci Tümen iki alayı ile birinci hatta; 56'ncı Alayı doğuda 38'inci Alay da batıdan ilerleyerek Yunanların şiddetli topçu ve ağır makineli tüfek ateşiyle karşılaştı[42]. Fakat alaylar, taarruza kesintisiz devam etmişler ve topçu ateşinden sonra piyadeler, mevzilerinden fırlayarak yeri göğü sarsan "*Allah Allah*" nidalarıyla hain, zalim, hayâsız bir muhasımı kutsal

[40] "İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922)", s. 25.
[41] İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 22.
[42] "İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922), s. 10.

vatan topraklarından söküp atmak için ellerinde Türk'ün tarihi silahı *süngü* ile ileri fırlamışlardı[43]. 15'inci Tümen birlikleri, Tınaztepe hedefine hızla ilerlemeye başlamıştı. Tümen bölgesinde piyade ateşi oldukça şiddetliydi. Saat 06.30'da Yunan askerlerinin geri kaçtıkları ve aralarında bir karışıklık olduğu görülüyordu[44]. Saat 06.55[45]-07.00'da 38'inci Alayın önüne gelen tel örgü engelleri, elle ve tel makasları ile kaldırılarak Tınaztepe'nin en hakim zirvesinde Yunanların ilk siperleri ele geçirildi. Bunun ardından tümen komutanı Tınaztepe'ye girildiğini *müjdeledi.* Böylece Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya cephenin ilk güzel haberi takdim edilmişti.[46] Bu başarıda özellikle 38'inci Alay Komutanı İlyas Bey'in ve 2'nci Tabur Komutanı Binbaşı Halil'in ön saflarda muharebeye katılmış olması[47] 38'inci Alay, efradı üzerinde çok etkili olmuştu.

[43] Tevfik Ercan, "Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruza Hazırlık ve 26 Ağustos 1922", *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 111.

[44] Niş, *age*., s. 104.

[45] Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e; İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 30.

[46] Şevket, *age*., s. 45.

[47] "İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922), s. 10, 19.

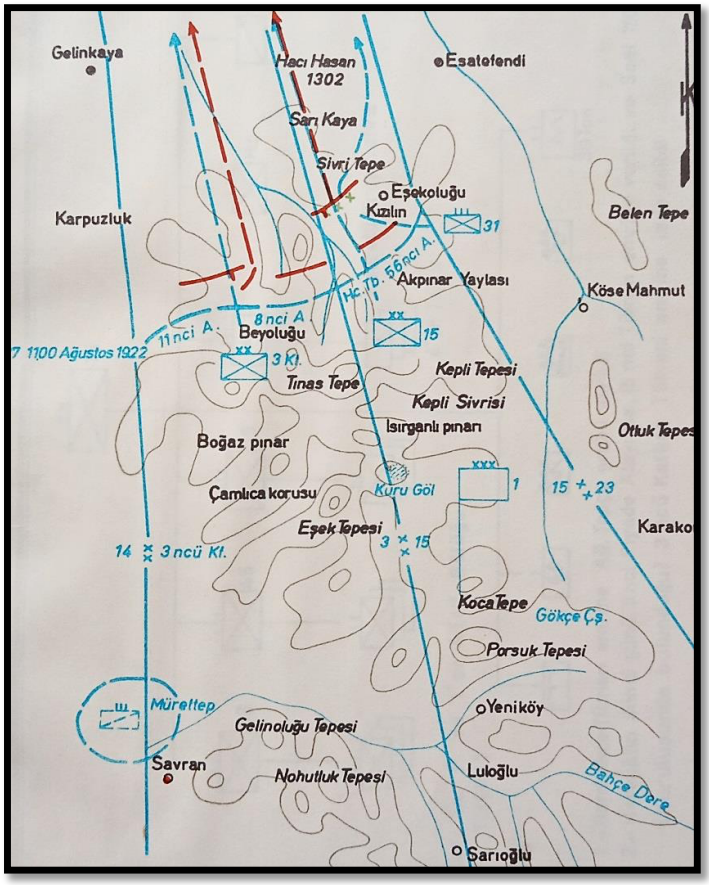

Kroki-5: 15'inci Tümen (27 Ağustos 1922)[48]

Tınaztepe'nin ele geçirilmesinden sonra Yunanlar, topçu ateşi desteğinde Tınaztepe'ye daha şiddetli taarruza başlamışlardı. 15'inci Tümen Şube Müdürü, 38'inci Alayın Tınaztepe'den gerilediğini bildirmişti. Çünkü muharebe sırasında Alay Komutanı Yarbay İlyas Bey yaralanmıştı. 38'inci Alay yine komutasız kalmıştı. Bundan dolayı 23'üncü Tümen, 31'nci Alayı ile Sivritepe sırtından destek vermiş[49], 3'üncü Kafkas Tümeni de 8'inci Alayına 38'inci Alayın mevziini ele geçirmesi emredilmişti. Saat 20.15'te 56'ncı Alay

[48] "İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922), s. 28.

[49] Niş, *age.*, s. 123.

Komutanı, 38'inci Alayın çekilmesi ve Yunan kuvvetlerinin pek yakına sokulması üzerine alayın borazancılarına hücum marşı çaldırarak süngü hücumuna kaldırdı ve Yunanlar bu beklenmeyen taarruz karşısında ilerlemeyi durdurarak 400-800 metre geri çekilmişlerdi. Bu suretle 38'inci Alay mevziileri geri alınmıştı[50]. 27 Ağustos'ta Tınaztepe Yunan kuvvetlerinden tamamen temizlenmişti. Sincanlı Ovası'na inen alay, Akören köyüne gelmiş ve köylüler, alay kıtaatını sevinç gözyaşları ile karşılamıştı[51].

27 Ağustos 1922'de Batı Cephesi'nde Yunan cephesi tamamen yarılmış, 8'inci Tümen Afyon'a girmiş, 15'inci Tümen, 3'üncü Tümen ve 23'üncü Tümen, Tınaztepe'yi zapt etmiş ve Yunanları Sincanlı Ovası'na atmıştı. Çiğiltepe'ye taarruz eden 57'inci Tümen ise henüz hedefine ulaşamamıştı. Bundan müteessir olan 57'nci Tümen Komutanı Albay Reşat (Albay Çiğiltepe) Bey intihar etmişti. Oysa kısa zaman sonra Çiğiltepe geri alınmıştı.[52] Bugünkü muharebelerden sonra Afyon'un geri alınmasıyla Yunan kuvvetleri, asıl mevzilerinden uzaklaştırılmış ve kuvvetlerin İzmir yolu kesilmişti[53].

38'inci Alay bu tarihten sonra Yunan kuvvetlerini takiben 28 Ağustos'ta Tokuşlar, 29 Ağustos'ta da Dumlupınar'a gelmişti[54]. Buradan Dumlupınar-Cafergazi istikametinde hareket edilecekti[55]. 30 Ağustos'ta alay komutanı İlyas Zeki Bey tekrardan alayının başına geçmişti. 30 Ağustos'ta Başkomutan Meydan Muharebesi devam ederken 15'inci Tümen Sakızderesi'nin doğusunda toplanmıştı. Tümen öncüleri Düzlüce'nin batı sırtlarındaki Yunanları atmak üzere muharebeye tutuşmuş ve şiddetli muharebeler gerçekleşmişti[56]. 38'inci Alay da Hallaçlar köyünde bulunmaktaydı[57]. 31 Ağustos'ta 38'inci Alay öncü kuvvet olarak Hatipler istikametinde takip

[50] Çalışlar, *age*., s. 55; Niş, *age*., s. 107; "İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922), s. 11.

[51] Şevket, *age*., s. 49-51.

[52] Fahri Belen, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 440.

[53] Selim Turhan; "Batı Cephesi Kuvvetlerinin 28 Ağustos Günü Takip ve Muharebeleri", *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 135.

[54] Şevket, *age*., s. 51

[55] Çalışlar, *age*, s. 73.

[56] Çalışlar, *age*, s. 73-74; Şevket, *age*., s. 51

[57] Şevket, *age*., s. 51

harekâtına başlamıştı. 38'inci Alay, Hatipler köyünün 3 km. doğusuna geldiğinde köyün doğu ve kuzey sırtlarında mevzilenmiş olan 7'nci Yunan Tümenine ait bir alay ve bataryanın ateşine maruz kalmış alay mukabil taarruzla Yunanları geri atmıştı. Ne yazık ki bu muharebede Tınaztepe'nin kahramanı 2'nci Tabur Komutanı Yüzbaşı Halit Efendi şehit olmuştu. Muharebede Yunan alay komutanı, bir binbaşı ile 14 subay ve 60 er yanında 20 hayvan çok sayıda askerî malzeme ele geçirilmişti. Mütebaki Yunan askeri, Uşak istikametinde kaçmaya başlamışlardı[58]. Ayrıca bu harekât sırasında bir tuğgeneral, 13 subay ve 80 kadar er, 38'inci Alaya teslim olmuşlardı. Bu takip harekâtı; Uşak/Banaz/Hatipler'den başlayıp Kuşdemir - Surgun[59] - Ören-Yapucak-Kula-Kovacık-Minde-Taytın-Sinir-Hacılar-Kokluca-Seydi-İzmir'e kadar devam etmişti. 15'inci Tümen 17 Eylül'de İzmir marşı ile İzmir'e girmişti. 15'inci Tümen, İzmirlilerle birlikte ikinci bir yuva daha bulmuştu. Samsunlular, 38'inci Alay, Batı Cephesi'ne hareket ederken İzmir'e selam göndermişlerdi ve 38'inci Alay da Karadeniz'den aldığı bu emaneti Akdeniz'deki kardeş İzmir'e tebliğ etmişti. Böylece Demir Ali Bey'in İzmir'i almadan dönmeyeceğiz sözü de yerine getirilmiş oluyordu[60]. 38'inci Alay, İzmir'de Alaçatı'da konuşlanmıştı[61]. 15'inci Tümen ve 38'inci Alay, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Samsun'a geri dönmüştü[62].

SONUÇ

15'inci Tümen emrinde Türk İstiklal Harbi'ne katılan 38'inci Alay, bu yolculuğu Samsun'dan başlatarak İzmir'e kadar muvaffakiyetle götürmüştü. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Duatepe'ye alay sancağını diken bu alay, esasen Türk'ün makus

[58] Kemal Niş ve Reşat Söker, *Büyük Taarruzda Takip Harekatı 31 Ağustos-18 Eylül 1922*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 10.

[59] 38'inci Alayın takip harekâtı sırasında 2 Eylül 1922'de Surgun Deresi'nde Yunanlarla yaptığı muharebede 29 subay, 95 astsubay öğrencisi, 440 er, 300 tüfek ve 20 hafif makineli tüfek ile bir top ele geçirmişti. Niş ve Söker, *age*., s. 71.

[60] Şevket, *age*., s. 53-63.

[61] İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, yay.haz. i. Çalışlar ve İ.Görgülü, Güncel Yayıncılık, 2007, İstanbul, s. 526.

[62] Abidin Tüzel, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Türk İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, yay.haz. Güngör Cebecioğlu, c. 2, Ks. 6, Kitap 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 160, 400.

talihini de değiştirmişti. Çünkü Türk ordusu yüzyıllar sonra savunmadan taarruza geçmişti. Nihayet bu taarruz, 26-30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz ile taçlandırılmıştı. 38'inci Alay da Batı Cephesi'nde Yunan cephesine giren ilk alay olarak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya cephenin ilk müjdesini vermişti. Alay, Büyük Taarruz sonrası takip harekâtına katılmış ve Yunan ordusunu, Adalar Denizi'ne döken birlikler arasında yer almıştı. Samsun Alayı olarak da anılan 38'inci Alayın Milli Mücadele yolculuğu Samsun'dan başlayıp yine Samsun'da bitmişti. Alay bu yolculukta kimi zaman cephanesini emirle sarf etmiş, kimi zaman aç ve susuz kalmış kimi zamanda komuta kademesinden yoksun muharebeye devam etmişti. Bütün bu müşkülata rağmen bu Karadeniz uşakları, tarihe zaferlerle dolu bir iz bırakmışlardır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu-Kutu-Gömlek-Belge:

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İSH-Kutu: 970, Gömlek: 27.

İSH-Kutu: 1396, Gömlek: 9; İSH-Kutu: 970, Gömlek: 50.

İSH-Kutu: 1396, Gömlek: 14.

İSH-Kutu: 1397, Gömlek: 19.

İSH-Kutu: 1396, Gömlek: 118.

İSH-Kutu: 1802, Gömlek: 19, Belge: 22.

2.Tetkik ve Telif Eserler

Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986.

Askerî Mecmua, S. 97, (1 Haziran 1935).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı), Özel Sayı: 148, Kasım 2020.

Belen, Fahri, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e; İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay.haz. T. Ercan, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

Çalhan, Özden, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921)*, C. 2, Ks.5, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Çalışlar, İzzettin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, yay.haz. İ. Çalışlar - İ. Görgülü, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007.

Çalışlar, İzzettin, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu*, yay.haz. Z.Türkmen ve A. Keskin, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.

Ercan, Tevfik, "Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruza Hazırlık ve 26 Ağustos 1922", *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 98-103.

Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

Ertuna, Hamdi, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Güvendik, Hakkı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanlıların Batı Anadolu'da İstilâ Hareketine Başlamaları i İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması Millî Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)*, yay.haz. S. Turhan - C. Akçakayalıoğlu, c. 2, Ks.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

"İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922), *Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.

Kara Harp Okulu, *Harp Tarihi Ders Notları*, Kitap I, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1983.

Karaca, Erdem, "1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016, s. 22-37.

Koç, Kadim, *Ankara'nın Kördüğümü Sakarya*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2021.

Niş, Kemal - Söker, Reşat, *Büyük Taarruzda Takip Harekatı 31 Ağustos-18 Eylül 1922*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Niş, Kemal, *Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, c. 2, Ks. 6, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Önalp, Kamil, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 15 Mayıs-25 Temmuz 1921*, C. 2, Ks. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Soğucalı, Şevket, *İstiklal Harbi'nde Olaylar*, Ankara, 1947.

Şevket, A., "İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e", *Askerî Mecmua*, S. 121, 1941, s. 1-63.

Timural, Ahmet, Atakan, Rauf, Berktay, Alişan ve Timur, Cevdet, *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973.

Turhan, Selim, "Batı Cephesi Kuvvetlerinin 28 Ağustos Günü Takip ve Muharebeleri", *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C. 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Tüzel, Abidin, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Türk İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, yay.haz. Güngör Cebecioğlu, c. 2, Ks. 6, Kitap 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Ulusoy, Mümtaz, *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu*, ATASE Yayınları, Ankara 2006.

Vandemir, Baki, *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, Ks. 1, Askerî Basımevi, İstanbul 1946.

Yeğin, Süleyman İzzet, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

EKLER

Ek-1: 38'inci Alayın 17 Eylül 1922'de İzmir'e Girdiğinde Söylediği Marş

Efeler Ocağı, yiğitler yeri
Sana layık değil düşman erleri
Yazık olsun bana, almazsam geri
İzmir'im, Aydın'ım, güzel vatanım
Öldüğüme gam yemem…düşmanım
Cuma Ovası'nda silahım kaldı
Biricik yârimi düşmanlar aldı
Mor yazmalı gelinler dul mu kaldı
İzmir'im, Aydın'ım, güzel vatanım
Öldüğüme gam yemem…düşmanım
On beşinci Tümen hücuma kalkıyor
Tınaztepesi'nden düşman kaçıyor
On beşinci Tümen şanlar çalıyor
İzmir'im, Aydın'ım, güzel vatanım
Öldüğüme gam yemem…düşmanım.

Kaynak: Soğulcalı, *age*., s. 152

Ek-2: Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Kuruluşu

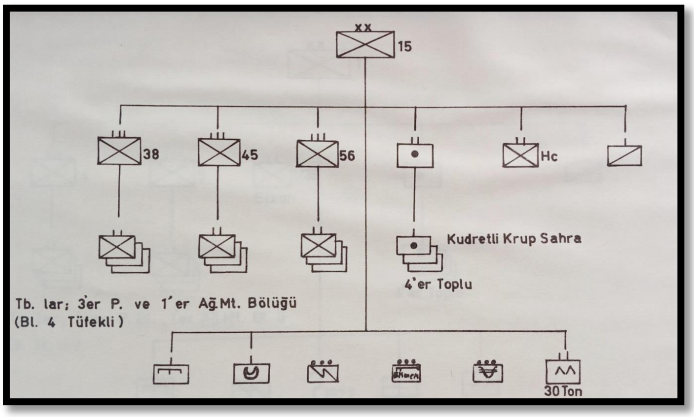

Kaynak: "İstiklal Harbi'nde Büyük Taarruz'da 15'inci Tümenin Tınaztepe Muharebeleri (26-27 Ağustos 1922), s. 29.

Ek-3: 38'inci Alay 1'inci Tabur Subayları

Kaynak: Soğulcalı, *age*., s. 89.

Ek-4: 30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi

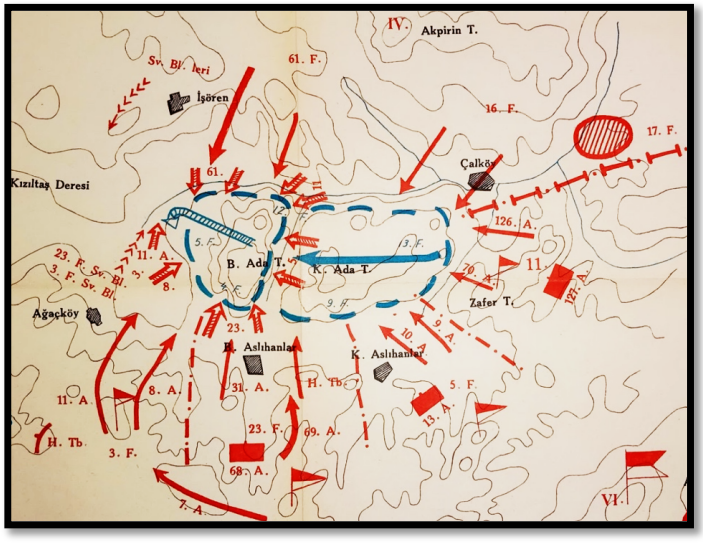

Kaynak: *Askerî Mecmua*, S. 97 (1 Haziran 1935).

Büyük Taarruz'daki Türk Hava Gücünün Muharebelere Taktik, Operatif ve Stratejik Seviyedeki Katkılarının Analizi

Deniz KURT*

GİRİŞ

İngiliz filozof Thomas Hobbes, insanı diğer bir insanın kurdu olarak tanımlarken, yalnızca iki birey arasındaki şiddetin değil, uluslararası düzende "doğal hâl" olarak adlandırdığı bir anarşinin ve bunun sonucu olan sürekli bir çatışmanın varlığına dikkat çekmiştir[1]. Gerçekten de ihtiyaçların sonsuz, kaynakların kısıtlı olması nedeniyle, en iyiyi elde etmek için verilen mücadele nihayetinde insanları çatışmaya götürür. Aydınlanma Çağı'nın pozitivist bakışının askerî alandaki abidesi diyebileceğimiz Clausewitz, harbi düello olarak değerlendirerek şöyle tanımlamıştır: "Harp, düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir"[2]. Yine Clausewitz'in ifadesiyle savaş, sorunların çözülmesinde devletlerin elindeki en son politik araç olarak "politikanın başka araçlarla devamı"dır[3].

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere, realistler savaşı devlet politikasının bir aracı olarak görmektedirler. İdealist Kant da tıpkı Hobbes gibi, savaşı insan doğasından kaynaklanan tabi bir durum olarak görmekle beraber, ebedi bir barış için Hobbes gibi uluslar üstü bir otoritenin değil, devletler düzeyinde demokratik anayasaların gerekli olduğunu söyler. Bugün, "haklı savaş", "erdemli güç" gibi kavramlar, idealist ve realist bakışları meczeder bir mahiyette askerî güç ve güç kullanımının rasyonalize edilmesi çabaları olarak ön plana çıkmaktadırlar. Genel anlamda ifade etmek gerekirse harp; mevcut gücün, düşman üzerinde veya çevresel koşullarda istenen bir etkiyi oluşturmak maksadıyla kullanılmasıdır. Söz konusu gücün kullanılış biçimi, tarih boyunca değişik şekillerde

* Hv.Öğ.Alb., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Tarihçe Şube Müdürü.
deniz.kurt@hvkk.tsk.tr

[1] Joseph S. Nye - David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

[2] Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayımcılık, İstanbul 2011, s. 29-30.

[3] Von Clausewitz, *age.*, s. 45.

ortaya çıksa da en yaygın olanı; dost ve düşman ordularının muharebe sahasında karşılıklı mücadelesidir.

Bir ordu harp alanında; uyguladığı doktrine göre tertiplenir. En öndeki askerlerden geriye doğru değişik birlik ve karargâh kademeleri halinde derinliğine bir düzen içinde bulunur. Bu şekliyle harp alanı, birbiri ardına tertiplenmiş, değişik seviyelerdeki etkilere maruz kalan ve farklı sorumlulukları olan birlik ve karargahlardan oluşan karmaşık bir faaliyet sahasıdır. Bu kademeli yapı, her seviyede farklı eylemlerin ve farklı kararların alınmasını gerektirir. Savaşın her kademesinde planlama, hazırlık ve icra büyük farklılıklar gösterir. Bu karmaşayı önlemek, birliklerin sevk ve idaresini kolaylaştırmak, yetki ve sorumlulukları belirlemek için harp alanında oluşturulan kademelere harbin seviyeleri denir. Harbin seviyeleri, millî menfaatleri destekleyen askerî gücü harp alanı ve muharebelere tatbik etmek için bir yapı sağlar. Bu maksatla belirlenen harbin seviyeleri; taktik, operatif ve stratejik olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır.[4] Harbin seviyeleri, en küçük birimden en yüksek komuta kademesine kadar tüm birlikler arasındaki ilişkiyi belirler. Farklı seviyelerdeki komutan ve karargahlar, sorumluluk ve planlamanın seviyelerini belirgin hale getirmek için birbirleriyle bağlantı kurarlar. Harbin değişik seviyelere ayrılarak incelenmesi, sadece komuta ve birlik seviyelerindeki farklılıkların gereği değildir. Amaç karakter ve uygulamalarda da farklılıkları gerektirir[5].

Teknolojideki ilerlemeler, bilgi akışının hızlanması, zaman ve yer ilişkisinin kısalması, stratejik, operatif ve taktik faaliyetlerin iç içe geçmesine neden olmaktadır. Herhangi bir olay, üç seviyede de etkili olabilir. Stratejik, operatif ve taktik faaliyetler arasında bariz bir sınır bulunmamakla birlikte, görev ve yetkiler, bünyeleri içindeki kuvvet, yer ve zaman münasebetleri ve komutanlara tanınan hareket serbestisinin genişliğine göre birbirinden ayrılabilirler.

Stratejik seviye; Bir milletin stratejik hedefleri, millî veya çok uluslu (müttefik veya koalisyon) stratejik güvenlik faaliyetleri

[4] Joint Chiefs of Staff, *Planner's Handbook for Operational Design*, Suffolk Virginia, 2011, Chapter VII-10.

[5] Nejat Eslen, *Tarih Boyunca Savaş ve Strateji,* Q Matris Yayınları, İstanbul 2003, s. 88-90. Mehmet Çanlı, *Millî Mücadelede Uygulanan Strateji*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s.26.

belirlemede bir kriterdir. Politikalara dayanarak tespit edilen strateji tüm harekât için temel teşkil eder. Stratejik seviyede çatışmada milletler ve diğer ilgili taraflar yönlendiricidir ve menfaatleri doğrultusunda imkân ve kabiliyetlerini kullanırlar. Silahlı kuvvetler de millî stratejinin bir unsurudur.

Operatif seviye; harekât alanı veya bölgelerinde stratejik hedefleri elde etmeye yönelik olarak, harekâtın ve muharebelerin planlandığı ve icra edildiği aynı zamanda stratejik seviyenin belirlediği millî güvenlik hedeflerine ulaşılması için kullanılacak millî güç unsurlarına yönelik ayrıntılı planlamanın yapıldığı askerî güç unsurlarının faaliyetlerinin sevk ve idare edildiği seviyedir. Operatif seviye, stratejik ve taktik seviye arasında bağ kurar.

Taktik seviye; Genel olarak tümen ve daha küçük birliklerin hareketleri, taktik seviyedeki hareketler olarak kabul edilir. Taktik seviyedeki başarı, operatif seviyedeki manevraya imkân sağlar. Taktik birliklere veya görev kuvvetlerine verilen askerî hedeflerin elde edilmesine yönelik olarak, muharebe ve angajmanların planlandığı ve icra edildiği seviyedir[6].

İnsanlık tarihi kadar eski olan harp, kullanılan doktrinler, teknikler, düzenler ve aletler açısından binyıllar içerisinde evrilmiş, gelişmiş, form değiştirmiş ve hâlen de değiştirmektedir. Geçmiş harpleri incelediğimizde, döneminin sosyal ve iktisadi hayatını, kültürünü, teknolojisini ve hatta başat felsefesini yansıttığını görürüz. Ayrıca, kullanılan taktik ve düzenlerle, silah ve araçlar arasında çok net bir ilişki, bu ilişkide de zaman zaman radikal sıçramalar, genellikle ise yüzyıllara yayılan, devamlılık arz eden bir devinim vardır. Bu devinimin en önemli aşamalarından biri de 20'nci yüzyıl başlarından itibaren hava gücünün harp doktrini ve harp sahasında meydana getirdiği değişikliktir. Hava gücü harp sahasında yarattığı etki ve silahlı güce sağladığı katkı sebebi ile ilk kez savaş alanında kullanıldığı Trablusgarp Harbi'nden günümüze kadar çok önemli bir dönüşüm yaşamış, harekât alanında daha çok kıymetli hale gelmiştir.

[6] *Doctrine fort he Armed Forces of the United States,* 2013, Chapter I-7, 8; *United Kingdom Defence Doctrine,* Joint Doctrine Publication 0-01, *Ministery of Defence Development*, Concepts and Doctrine Centre, pp.18-20; Çanlı, *agt.,* s.27.

Hava gücü doktrini, gerçek muharebe ve kriz durumlarının yanı sıra eğitim ve tatbikatlardan elde edilen tecrübelerin analiziyle kazanılan bilgi birikimidir. Bu doktrin, tarih boyunca süzülen hava gücünün en temel doğrularını ortaya koyar ve kendinden alttaki doktrinlere yön verir. Hava Kuvvetlerinin bir muharebedeki en büyük hizmeti, çok kısa süre içerisinde istenen bölgede, etki yaratabilecek olmasıdır. Hava Kuvvetleri sürat, menzil ve esnekliği sayesinde, milli ihtiyaçlara uygun olarak, istenen yer ve zamanda istenen etkiyi hassas bir şekilde sağlama imkân ve kabiliyetine sahiptir. Hava unsurları taktik, operatif ve stratejik seviyedeki hedeflere istenen sırayla veya hepsine aynı anda angaje olma kabiliyetine sahiptir. Hava kuvvetleri doğası gereği stratejik bir kuvvettir ve taarruzi niteliktedir. Bu sebeple hava kuvvetleri, stratejik, operatif ve taktik seviyedeki amaçlarını stratejik taarruz ile yerine getirmektedir[7].

Türk ordusunda Hava Kuvvetlerinin kuruluş süreci, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Harbi yıllarına denk gelmiştir. Bu nedenle havacılık faaliyetlerinin teşkilatlanma çalışmaları çeşitli imkânsızlıklar ve maddi sıkıntılarla geçmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen, Türk Hava Kuvvetlerinin ilk hava harekât görevi, Balkan Harbi'nde 29 Kasım 1912 tarihinde gerçekleşmiştir. Türk hava kuvvetleri I. Dünya Harbi sırasında ilk hava zaferini 30 Kasım 1915 tarihinde elde etmiş; I. Dünya Harbi boyunca Kafkasya'dan, Çanakkale'ye, Filistin'den Irak'a kadar her cephede görev yapmıştır. Türk Hava Kuvvetleri, Türk İstiklal Harbi'nin en son safhası diyebileceğimiz ve yurdun işgallerden temizlendiği Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde gerçekleştirdiği keşif, istihbarat, gözetleme, yakın hava desteği ve hava taarruzu görevleriyle zafere katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada, yukarıda adı geçen ve ortaya konulan harbin seviyeleri çerçevesinde, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde icra edilen keşif, gözetleme, istihbarat ve hava taarruzu görevlerinin taktik, operatif ve stratejik seviyedeki etkilerinin analizi, tahlil ve tenkiti yapılacaktır.

[7] *British Air ve Space Power Doctrine,* AP 300 Fourth Edition, Air Staff Ministry of Defence, Role 4, pp. 50.

1. Büyük Taarruz'da Tarafların Kuvvet Durumu

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türk ordusunu mağlup edemeyeceğini anlayan Yunan ordusu Anadolu'yu tamamen istila fikrinden vazgeçerek, stratejik savunma için Afyon bölgesinde tertiplenmiştir. Yunan Küçük Asya Ordusu; üç kolordu, bir süvari tümeni ve bağımsız dokuz piyade alayından oluşmuştur[8].

Yunan Başkomutanı Georgios Hatzianestis (Hacianestis) karargâhı ile İzmir'de iken; Yunan Birinci Kolordusu Afyonkarahisar, İkinci Kolordusu Gazlıgöl ve Üçüncü Kolordusu Eskişehir'de olmak üzere cephe hattına yerleşmiştir. Yunan Küçük Asya Ordusu; 6418 subay, 218.205 er, 450 top, 90.000 tüfek, 3.139 hafif ve 1.280 ağır makineli tüfek, 63.721 hayvan, 4.036 kamyon, 1.776 otomobil ve 50 uçakla bölgede konuşlanmıştır[9]. Yunan Hava Kuvvetleri de, merkezi Uşak'ta olmak üzere, ileri müfrezeleri ile Afyon, Garipçe ve Eskişehir hava meydanlarına yerleşmiştir[10].

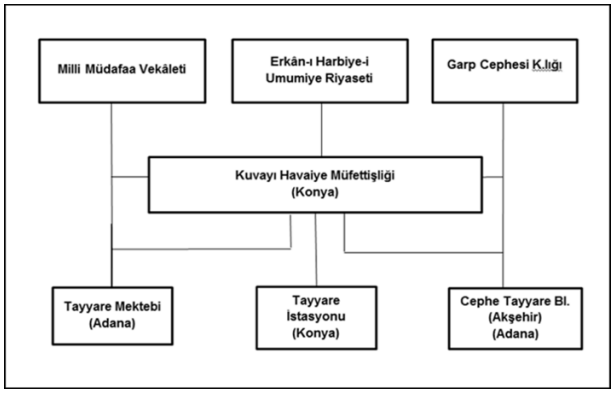

1922 Yılı Hava Kuvvetleri Teşkilatı ve Yerleşkesi[11]

[8] Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi,* Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999, s.19.

[9] *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C.II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.13-16.

[10] Şükrü Erkal ve Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921- 31 Temmuz 1922)*, C. II, 6'ncı Kısım, 1'nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s.49.

[11] Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi 1918-1923*, C II, II. Kitap, Eskişehir Hava Basımevi, 1953, s.94.

Yunan ordusu savunma tedbirlerini arttırmaya başlamış ve Çivril'e kadar olan bölge birbiri ardına derinlikte beş savunma hattı olarak tahkim edilmiş, önemli yaklaşma istikametleri tel örgüler ve anti-personel mayınları ile takviye edilmiştir. Bir İngiliz kurmay subay, Yunan ordusunun bu hatlarını gezmiş ve ilgili mevzilerin geçilemez olduğunu belirterek, "Türkler dört beş ayda bu hattı aşabilirlerse kendilerinin üç günde aştıklarını iddia edebilirler" demiştir[12].

Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusu ise; Grup Komutanlığı teşkilatından ordu teşkilatına geçerek I., II. Ordu ile bir süvari kolordusu ve Kocaeli Grubu'ndan oluşmuştur[13]. Harekâtın icra edileceği dönemde Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa karargâhı ile Akşehir'de olmakla birlikte, 1'inci Ordu Komutanı Nureddin Paşa karargâhı ile Çay'da, 2'nci Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa karargâhı ile Bolvadin'de, Kocaeli Grubu Komutanı Albay Halit karargâhı ile Geyve İstasyonu'nda, 5'inci Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa da Ilgın'da konuşlanmıştır[14].

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusunun Batı Cephesi'ndeki genel mevcudu: 8.658 subay, 199.283 er, 67.974 hayvan, 86 otomobil ve 3.141 at arabası, 1.970 öküz arabası, 2318 kağnı, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top ve 5.282 kılıç ve 17 uçaktan meydana gelmiştir[15].

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra hava kuvvetlerini güçlendirmek maksadıyla Almanların elinde kalan Albatros tipi yirmi uçak ve bir miktar yedek parça satın alınmış, Rusya üzerinden deniz yolu ile Samsun'a getirilmiştir. 29 Temmuz 1922 günü Yüzbaşı. Sadettin başkanlığındaki bir ekip uçakları hazırlamak için Samsun'a gelmişse de bu uçaklardan 7'si faal edilebilmiş, ancak 4 uçak Büyük

[12] Kemal Mustafa Helvacıoğlu, *Harp Tarihi*, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul 1991, s.64.

[13] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.8-9.

[14] *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C.II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.7-10, 321-327.

[15] Celâl Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1972, İkinci Baskı, s.788-791.

Taarruz sırasında cepheye yetiştirilebilmiştir. Fransa'dan 10 Breguet 14 keşif bombardıman uçağı alınmış, 4 uçak Büyük Taarruz'a katılmış, İtalya'dan ise 20 tane Spad-13 av uçağı alınmış, ancak hazırlanabilen 7 uçak Büyük Taarruz'a iştirak etmiştir[16].

2. Büyük Taarruz'da Hava Harekâtı

20 Ağustos 1922 günü Çay'a intikal eden Cephe Tayyare Bölüğü keşif uçakları ile cephe uçuşlarını bu meydandan gerçekleştirmeye başlamıştır. Cephe gerisinde yapılmakta olan genel hazırlıklardan düşman uçaklarının haberdar olmaması için Yunan uçaklarının keşiflerine engel olunarak, hiçbir düşman uçağının hatların gerilerine geçmesine izin verilmemiştir[17]. Geçmeye teşebbüs eden uçaklar, av uçakları tarafından püskürtülmüş elde edilen hava üstünlüğü ile operatif seviyede harekât planının icrasına katkı sağlamıştır.

25 Ağustos 1922 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Cephe Tayyare Bölüğüne genel taarruz emri iletilmiştir. Bu emirde, düşman ihtiyat grubu ile Afyon'un güneybatısındaki Yunan birliklerinin durumunun keşfedilmesi istenmiştir. Ayrıca, Türk savaş uçaklarının özellikle Afyon'un güney ve batı bölgesi üzerinde uçarak Yunan uçaklarının keşif faaliyetlerine engel olması emredilmiştir. İlave olarak keşif görevlerinin saat 10.00'da tekrar edileceği belirtilerek, Seyitgazi bölgesi ve Döğer istikametine giden yollarında gözetlenmesi emredilmiştir[18].

Aynı gün Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Orbay'a çektiği telgraf ile Büyük Taarruz'un 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü başlayacağını bildirmiştir[19]. Alınan askerî karar alma süreci sonunda 26 Ağustos 1922 sabahı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile tan yeri ağarırken saat 04.30'da bütün cephede Türk topçusunun tanzim atışı başlamıştır. Takip eden

[16] Deniz Kurt - Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Hava Kuvvetleri Cilt-I (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Hava Basımevi, Ankara 2020, s.458-471.

[17] Kurt ve Korkmaz, *age.*, s.465.

[18] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4478, Gömlek: 70, Belge No: 37.

[19] BCA, 030.10.0.0/54.355.7.

süreçte kuvvetlerin ileri harekâtı gerçekleşmiştir[20]. Büyük Taarruz, harp prensiplerinden baskın ve taarruz prensibi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Amaç, ani bir saldırı ile Yunan kuvvetlerini mevzilerinden atarak, imha etmek olarak belirlenmiştir.

Taaruzun sıklet merkezi Afyon'un güneyindeki Meşecik Sırtı'ndan, Ahırdağı'na kadar olan bölge şeklinde ön plana çıkmıştır. Türk kuvvetlerinin şiddetli taarruzu neticesinde Yunan kuvvetlerinin güçlü savunma tahkimatı aşılmış, mevzileri düşürülmüştür. Yunan kuvvetleri Türk ordusunun baskın harekâtına karşı, akşam ve gece karşı taarruz girişimlerinde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır. Bu sırada Türk kuvvetlerinin süngü hücumu ile Yunan birlikleri geri atılarak püskürtülmüştür. Muharebeler devam ederken Mustafa Kemal Paşa, cephe hattındaki gelişmeleri İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey'e iletmiştir. Telgrafında, Büyük Taarruz'un başladığını bildirmiş ve Belentepe, Kalecik Sivrisi,Tınaztepe ile Kırcaaslan'ın güneyindeki tepelerin zapt edildiğini ifade etmiştir. İlave olarak, Yunanların bölgeye tren ve otomobillerle asker sevk ederek takviye unsurlar getirdiğini belirtmiştir[21].

[20] *Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007, s. 27-28.

[21] BCA, 4948/030.10.0.0/54.355.7.

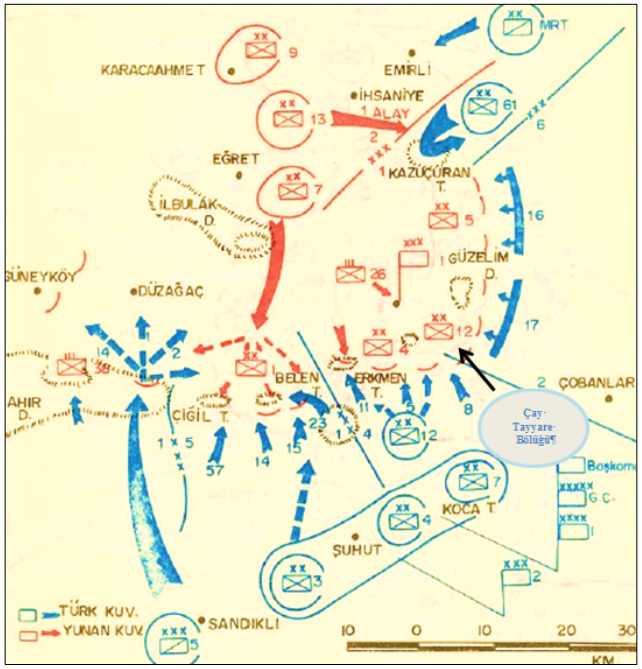

26 Ağustos 1922'deki Büyük Taarruzun İcra Planı[22]

Türk 1'inci ve 2'nci Ordusunun taarruzu devam ederken, Fahrettin (Altay) Paşa komutasındaki 5'inci Süvari Kolordusu Sandıklı'daki Ahır dağlarını takip ederek, Sinanpaşa Ovasına inmiş ve Yunan ordusunu arkadan sarmıştır. Böylece Yunan kuvvetleri Afyon civarında iki ateş arasında kalmıştır. Türk Süvari birlikleri, Yunan ordusunun ikmal ve lojistik bağlantısını kesmek amacıyla Afyon ile Dumlupınar arasındaki tren yolunu üç yerden tahrip etmiştir. Bu durum, Yunan kuvvetlerinin psikolojik olarak süreçten olumsuz etkilenmesine neden olmuştur[23].

Büyük Taarruz öncesinde hava harekâtı için 17 uçak hazır hale getirilmiş fakat elde yeterli uçucu olmadığı için pilotlar birkaç sorti uçmak zorunda kalmıştır. Büyük Taarruz sabahı hazırlanan uçaklar

[22] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.62.
[23] BCA, 4948/030.10.0.0/54.355.12.

günün ağarması ile birlikte çalışmaya başlamış ve son bir kontrolden sonra birer birer havalanmıştır[24].

Büyük Taarruz'un başlaması ile birlikte akşama kadar 12 keşif uçuşu yapılmış ve dört kez Yunan uçakları ile çatışmaya girilmiştir. Hava muharebeleri sırasında üç Yunan uçağı kendi hatları gerisine kaçmaya mecbur edilmiş, biri ise Türk hatlarına indirilerek ele geçirilmiştir. Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey tarafından zorunlu iniş yaptırılan ve sonradan faal hâle getirilen bu uçağa "Garipçe" adı verilmiştir.[25] Bu sırada aynı gün içerisinde uçaklar aracılığıyla Yunan mevzilerine 7000 beyanname atılmak suretiyle etkinlik gösterilmiştir.[26] Yine aynı gün Sivrihisar adlı uçakla Döğer ve Altıntaş bölgesinde yapılan hava keşfinde; yollarda herhangi bir faaliyete rastlanmamış, Döğer'den İhsaniye'ye 25 vagonluk bir trenin geldiği tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Yunanlılara ait bir gün önce tespit edilen meydan ve hangarlar civarında, başka bir çadır olmadığı, dolayısıyla ilgili bölgenin sahte hava meydanı olması ihtimalinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir.[27] Türk havacıları tarafından gerçekleştirilen taktik harekât, yakın hava desteği ve keşif-gözetleme prensiplerini başarıyla gerçekleştirilmiştir.

27 Ağustos'ta yapılan keşif uçuşlarında Yunan ordusunun sağ cenahının çöktüğü ve Afyon'un güneyinden itibaren Ahırdağı'na kadar, Yunan hudut gerisinde Döğer, Altuntaş mıntıkasında bulunan ihtiyat kuvvetlerinden eser olmadığı belirlenmiştir.[28] O gün cereyan eden muharebelere dair Mustafa Kemal Paşa tarafından İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'e gönderilen telgrafta; Afyon'un güneyinde şiddetli bir şekilde muharebelerin devam ettiği, Türk kuvvetlerinin taarruzu ile Erkmentepe'nin ele geçirildiği, bu sırada başlayan Yunan karşı taarruzunun püskürtüldüğü bildirilmiştir.[29] Ayrıca muharebelerin devamında, Yunan kuvvetlerinin Afyon'un güneyindeki mevzilerini kaybederek, Dumlupınar istikametine kaçmaya başladığı ifade

[24] Halil İbrahim Fırtına, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları (1922-1930)*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s.36-37.

[25] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1644, Gömlek: 37, Belge No: 1.

[26] BCA, 4948/030.10.0.0/54.355.12; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4320, Gömlek: 17, Belge No: 1-55.

[27] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4320, Gömlek: 17, Belge No: 1-52.

[28] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4320, Gömlek: 17, Belge No: 1-57.

[29] BCA, 4948/030.10.0.0/54.355.7.

edilmiştir. Neticede verilen mücadele sonucunda Afyon mevzileri ile şehrin aynı gün içerisinde kurtarıldığı iletilmiştir.[30]

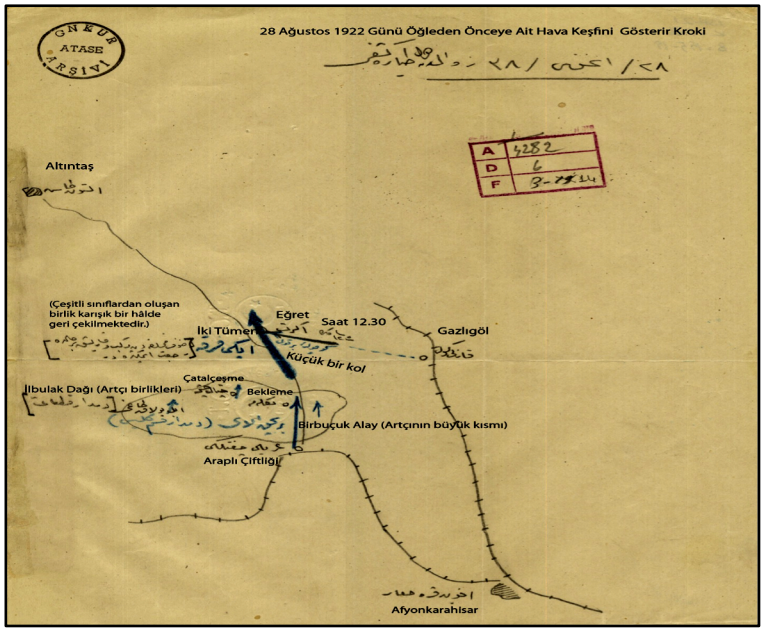

28 Ağustos 1922 Tarihinde Öğleden Önce Yapılan Hava Keşfine Ait Kroki[31]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, halkın sevinç gösterileri ile birlikte Afyon'a girmiş ve geceyi orada geçirmiştir. Yunan kuvvetleri ise dağınık bir şekilde geri çekilmiştir[32]. Aynı gün içerisinde Cephe Tayyare Bölüğü tarafından Konya Benzin Deposu'ndan Akşehir'e 30 ton tayyare benzini ile 5 ton hint yağı gönderilmesi istenmiştir[33]. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından TBMM'ye gönderilen telgrafta; Türk uçaklarının, Yunan uçaklarının engellemesine karşın keşif faaliyetinde bulundukları, cephe gerisine beyannameler attıkları bildirilmiştir[34].

[30] BCA, 4942/30.10.0.0/54.355.7.
[31] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4282, Gömlek: 6, Belge No.: 3-14.
[32] BCA, 4942/30.10.0.0/54.355.7.
[33] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1691, Gömlek: 14, Belge No: 1.
[34] *İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 23, Ankara 1994, s.117.

28 Ağustos 1922 tarihinde, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) tarafından havacılara; keşif, hava taarruzu ve beyanname atma (bilgi harekâtı) görevi verilmiştir. Aynı gün içerisinde öğleden önce Yunanların durumunu keşfetmek için üç değişik istikamette uçurulan keşif uçağından Seyitgazi-Eskişehir yolunu keşif için görevlendirilen uçak, bulutların çok alçak olması dolayısıyla Kırgız Dağı'ndan dönmeye mecbur olmuştur. Altıntaş-Dumlupınar yolu ile Dumlupınar-Afyon yolunu keşif için görevlendirilen uçak, hava durumu sebebiyle Araplı Çiftliği, Eğret, Sebilbaba Tepesi ve Gazlıgöl civarını keşfetmiştir. Diğer uçak ise Döğer, Altıntaş, Eğret ve civarını keşfetmiştir. Öğle vakti Afyon-Altıntaş yolu üzerinde geri çekilmekte olan Yunanları bombalamak üzere üç uçak daha uçurulmuştur. Birisi fırtınanın şiddetine karşı koyamayarak dönmeye mecbur olmuştur. Bu yüzden, Yunanların genel durumu keşfedilememiştir[35].

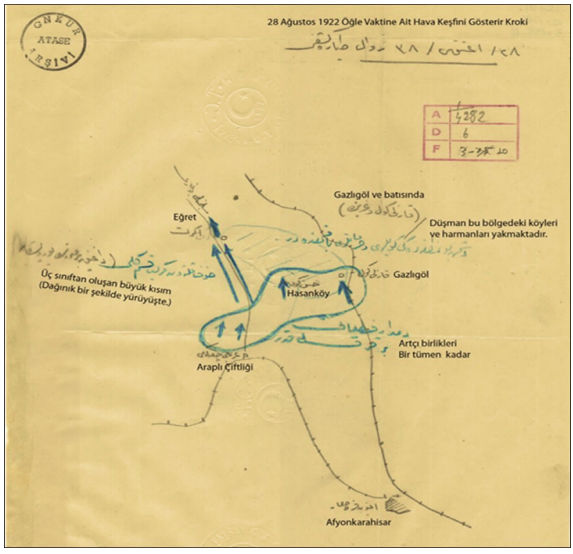

28 Ağustos 1922 Tarihinde Öğleyin Yapılan Hava Keşfine Dair Kroki[36]

[35] ATASE Arşivi, İSH, Kutu:4554, Gömlek: 9, Belge No: 1-77 ATASE Arşivi, İSH, Kutu:4320, Gömlek:17, Belge No:1-59.

[36] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4282, Gömlek: 6, Belge No: 3-10.

Aynı gün Eğret civarını keşfeden uçak, geri çekilmekte olan Yunanların çeşitli sınıflardan oluşan ve karışık bir hâlde bulunan iki tümeninin ilgili bölgeyi geçtiğini belirlemiştir. Eğret'te ve etrafında düzensiz bir hâlde bulunan Yunan yürüyüş kollarına 200 kilo bomba atılmış ve makineli tüfeklerle baskı altına alınmıştır. Ateş baskısı neticesinde Yunan birlikleri dağılmış ve uçaklardan yapılan keşif sonucu yürüyüşe devam edemedikleri anlaşılmıştır. Yine Türk uçakları tarafından bu birlikler üzerine 2000 adet Rumca beyanname atılmıştır[37]. Harekâtın şiddetli bir şekilde cereyan ettiği harp ortamında hava unsurlarının desteği inisiyatifin ele geçirilmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. İlgili faaliyetler, harp prensiplerinden yakın hava desteği ve keşif-gözetleme ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

29 Ağustos 1922 tarihinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığına gönderilen emirle, uçaklarla Eğret, Altıntaş, Hamurköy, Çalköy, İşören, Dumlupınar ve Altıntaş'tan kuzey ve kuzeybatıya giden istikametlerin keşfedilmesi emredilmiştir. İlgili yazıda hava keşfinin, Yunanların hangi istikamette çekilmekte olduğu ve ne durumda bulunduğunu belirlemenin önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Eskişehir'in doğusuyla Seyitgazi bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin durumunun keşfedilmesi de istenmiştir[38].

Batı Cephesi Komutanlığının emri üzerine aynı gün yapılan hava keşfinde, Seyitgazi'den Eskişehir'e doğru Yunan kuvvetlerinin büyük kuvvetlerle nakliyat yaptığı belirlenmiştir. Eğret, Altuntaş, Çerkesköy, Hamidiye ve Çerkesköyü civarında Yunan kıtaları olmadığı tespit edilmiştir[39].

Afyon'un kurtarılmasından sonra, Yunan kuvvetlerinin daha yakından takibi için 29 Ağustos'ta Tayyare Bölüğünün Afyon'a intikali emredilmiştir. Böylece Cephe Komutanlığı tamirhanesi, malzeme deposu ve bir kısım er Çay'da bulunurken, uçaklarla uçuş personeli, akaryakıt, pek az malzeme ve bölük uçuş kademesi Afyon'a

[37] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4320, Gömlek: 17, Belge No: 1-60.
[38] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4478, Gömlek: 70, Belge No: 49.
[39] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4320, Gömlek: 17, Belge No: 1-61.

intikal etmiştir[40]. Tayyare bölüğünün intikali harp prensiplerinden sıklet merkezine göre gerçekleştirilmiştir. Böylece Yunanları daha yakından takip ve keşfetme olanağı elde edilmiştir. Türk hava gücünün Yunan Genelkurmayı tarafından İngiliz Askeri Ataşesine verilen beyanatta; "Türklerin İtalyanlardan aldıkları Spad uçaklarının, Yunan hava keşiflerini felce uğrattığı, bu yüzden Afyon'un güneyindeki Türk yığınağının çok geç keşfedildiği" şeklinde ifade edilmiştir[41]. Bu değerlendirme harekatın operatif seviyede Türk ordusunun hedeflerine ulaşmasına olan katkısını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

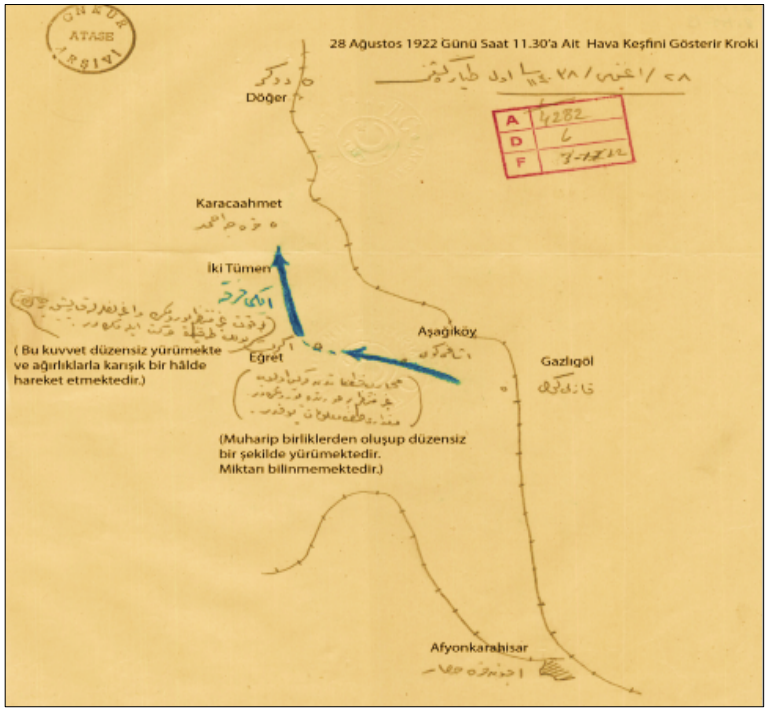

28 Ağustos 1922 Tarihinde Saat 11:30'da Yapılan Hava Keşfine Dair Kroki[42]

[40] Gaye İnan, *Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s.94.

[41] Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),* Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s.454-455.

[42] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4282, Gömlek: 6, Belge No: 3-12.

28-29 Ağustos 1922 tarihlerinde Yunan kuvvetlerine ait beş tümen, Türk Ordusu tarafından yakından takip edilerek, Dumlupınar'da kuşatılmıştır. Bu süreç Yunan kuvvetlerini 30 Ağustos 1922'de bir meydan muharebesi vermeye zorlamıştır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, büyük risk alarak ateş hattında harekâtı bizzat sevk ve idare ettiği Başkomutan Meydan Muharebesi'nde, kuşatma harekâtı neticesinde Yunan kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha edilmiştir. Muharebeler sırasında Yunan birlikleri Kızıltaş Vadisi boyunca akşama kadar direnerek savunma yapmış, Türk ordusu da akşam karanlığı çökmeye yakın süngü hücumuna başlamıştır. Bu taarruz sonucunda kısa sürede Yunanların elinde olan mevziler ve ağırlıkları ele geçirilmiştir[43]. Bu sırada Meydan Muharebesi sırasında Yunan kuvvetlerinin bir kısmı esir alınmış, bir kısmı da savaşma kabiliyetini kaybederek düzensiz olarak İzmir'e doğru kaçmıştır[44].

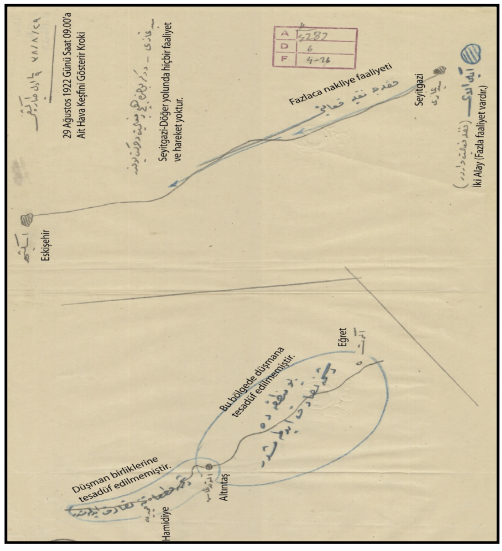

29 Ağustos 1922 Tarihine Ait Hava Keşif Krokisi[45]

[43] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Dosya: 159, Belge No: 1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Dosya: 159, Belge No: 2.

[44] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Dosya: 159, Belge No: 18; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Dosya: 159, Belge No: 18a.

[45] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4282, Gömlek: 6, Belge No: 4-26.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nin icra edildiği gün Türk havacıları tarafından; Döğer-Çörez Boğazı-Etyemez-Doğanarslan-Çakıllar Tekkesi-Kayalar-Kırkpınar bölgesinin keşfi yapılmıştır. Bu keşifte; Döğer'in kuzeyinde, demir yolu hattının doğusu ile batısında, Döğer'den kuzeye ve batıya giden yollar üzerinde hiçbir yürüyüş kuvveti görülmemiştir. Sadece Döğer'in kuzeyinden beş kadar arabanın geldiği tespit edilmiştir. Havanın bozuk, bulutun çok yoğun olması ve fırtınanın şiddetinden keşfe devam edilememiştir[46].

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e çektiği telgraf ile gelişen askeri süreci bildirmiştir. Bu telgrafta; bir Yunan birliğinin Dumlupınar'daki Yunan kuvvetlerini takviye etmek amacıyla bölgeye yöneldiği, ancak meydan muharebesinin Türk ordusu lehine sonuçlandığını öğrenerek kuzeye yöneldiğini ifade etmiştir. Bu Yunan birliği ile Kütahya civarında yapılan muharebenin Türk kuvvetleri tarafından kazanıldığını belirtmiştir. Burada yenilen Yunan kuvvetlerinin ise Gediz istikametinde çekildiğini eklemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Uşak ve Eskişehir'in kurtuluş haberini beklediğini beyan etmiştir[47].

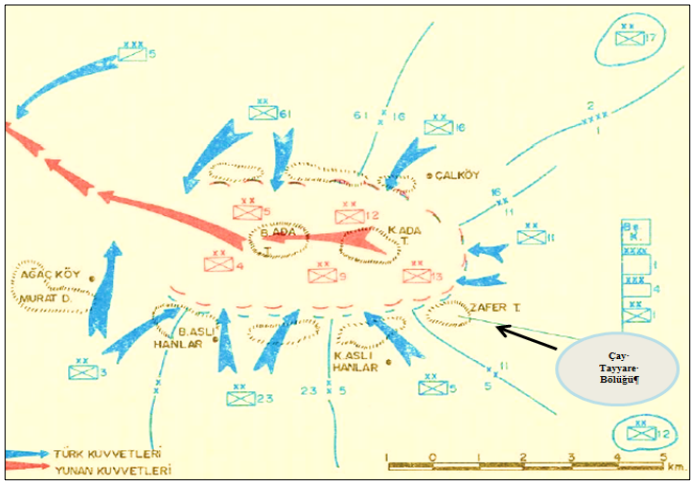

30 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesine Ait Vaziyet[48]

[46] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 4320, Gömlek: 17, Belge No: 1-63.
[47] BCA, 4997/30.10.0.0/54.355.11.
[48] Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV'üncü Kolordu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, Kroki: 49.

3. Takip Harekâtı Esnasındaki Hava Harekâtı

Başkomutan Meydan Muharebesi sonrasında başlayan takip harekâtı 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşuna kadar devam etmiştir. Bu süreçte Türk kara ve hava unsurları kademe kademe ilerlemiş, sıklet merkezini ileri taşıyarak Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan atılması stratejik askeri hedef olarak belirlenmiştir.

Takip harekâtı safhasında Tayyare Bölüğünün bütün uçakları Yunan kuvvetlerine karşı aralıksız hava taarruzu emri almıştır. Ancak ilgili tarihte meydana gelen fırtına nedeniyle hava taarruzu gerçekleştirilememiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen, 30-31 Ağustos günlerinde keşif uçuşları yapılmış, Yunan ordusunun Dumlupınar'da tutunamayıp Uşak istikametine doğru çekildikleri tespit edilmiştir. Harbin bu safhasında Cephe Uçak Bölüğünün Yunan ordusuna yönelik keşif faaliyetinin icrası emredilmiştir. Uçak bölüğü intikal etmeden önce, Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı Fazıl Bey ve havacı personel, Batı Cephesi Karargâhına çağrılmıştır. Burada İsmet Paşa tarafından tüm havacı personel başarılarından dolayı tek tek tebrik edilmiştir. İsmet Paşa, Yüzbaşı Fazıl'a; "Şu andan itibaren binbaşılığa terfi ettin. Mustafa Kemal Paşa da tebrik için seni bekliyor." demiş ve Pilot Yüzbaşı Fazıl'ı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya Binbaşı Fazıl olarak takdim etmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da Binbaşı Fazıl Bey'i tebrik etmiş, başarılı personelin bir üst rütbeye yükseltilmesi direktifini vermiştir. Binbaşı Fazıl Bey'in maiyetindeki tüm havacı personel bu emir gereği bir üst rütbeye yükseltilmiştir. Böylece, 31 Ağustos 1922'den geçerli olmak üzere bütün rasıt ve tayyareciler birer derece terfi etmişlerdir.[49] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ordunun moral değerlerine büyük önem vermiştir.

1 Eylül 1922 tarihinde Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyannamede Mustafa Kemal Paşa, ordunun kahramanca mücadele ettiğini belirterek moral değerleri yükseltmiş, harbin en önemli safhasında yeni meydan muharebelerine

[49] Cumhuriyet'in ilk yıllarında alınan kararla her yıl 30 Ağustos tarihi "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı" olarak kutlanmaya başlamıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin bk.: Okar, *age.*, s.93-95, İnan, *age.*, s.95, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, Batı Cephesi, 2. Kısım, 3. Baskı, Ankara 1999, s.284.

hazır olunmasını gerektiğini ifade etmiştir. Bu yeni emrini; "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir." direktifi ile belirtmiştir.[50] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda havacılar, aynı gün içerisinde Seyitgazi, Eskişehir, İnönü, Karaköy, Kütahya ve Uşak bölgelerinde keşif uçuşları yapmıştır. Bu uçuşlarla tespit edilen Yunan birliklerine karşı hava taarruzu gerçekleştirilerek ateş altına alınmıştır. Aynı gün içerisinde Uşak kurtarılmıştır. Hava unsurları tarafından yapılan uçuşlar sırasında, Yunan birliklerinin Uşak'ı yakarak, çekildiği tespit edilmiştir.[51] Bu tarihte cephede, Bölüğün ortalama 19 uçağı bulunmakla birlikte, bunların 6 tanesi faal olarak muharebelere katılmış ve emir gereği Uşak'a intikal, zorlu şartlar altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.[52]

Yapılan yazışmalar ile İzmir Limanı'nda toplanacak Yunan gemilerine karşı Türk Hava Kuvvetleri tarafından stratejik mahiyette hava taarruzu yapılabilmesi için Almanya'dan satın alınıp, Samsun'a getirilen uçakların biran önce cepheye nakledilmesi istenmiştir.[53]

1 Eylül'den itibaren hava gücü unsurları taktik seviyede takip harekâtına ciddi katkılar sağlamışlar bu kapsamda 2 Eylül 1922 tarihinde Afyonkarahisar, Burgazdağ, Göbek, Takmak, Uşak ve İslamköy üzerinde önemli hava keşif görevleri icra edilmiştir. Bu keşif sırasında, kaçan Yunan kuvvetlerinin geceyi Uşak'ın güneyinde ve Karakuyu'nun güneydoğusunda geçirdiği belirlenmiştir. Türk kuvvetlerinin ise bir kısmının Uşak'a girdiği, bir kısmının da Kabaklar İstasyonu ile Uşak arasında olduğu görülmüştür. Keşfin devamında; İnay, Kayalıköy ile Uşak'ın batısındaki tepelerin yandığı tespit edilmiştir.[54]

Aynı gün içerisinde Alaşehir üzerinde bir Yunan av uçağı ile yapılan hava muharebesi sonucunda, Yunan uçağı kaçmak zorunda

[50] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Gömlek: 159, Belge No: 28.

[51] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1787, Dosya: 13, Belge No: 1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1790, Dosya: 11, Belge No: 3.

[52] İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Ankara 1986, s.125.

[53] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1784, Dosya: 107, Belge No: 1.

[54] *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi 90'ıncı Özel Sayısı,* ATASE Yayınları, S. 129, Ankara 2012, s.219.

kalmış, uçuş görevinin devamında Alaşehir İstasyonu ile çevresindeki Yunan birliklerine karşı hava taarruz görevleri icra edilmiştir.[55]

Eskişehir'in Yunan işgalinden kurtarılması esnasında bozguna uğrayan Yunan kuvvetleri İnönü istikametinde geri çekilmiştir. Bazı Yunan birliklerinin Kasur Ovası'nı takip ederek güneye doğru çekildikleri ve köyleri yaktıkları öğrenilince, 5'inci Tümene bağlı birlikler bu bölgeye yönlendirilmiştir. Taarruz harekâtı devam ederken, kurtulma imkânı kalmadığını gören Yunan 1'inci ve 2'nci Kolordu Komutanları General Trikupis ve Diyenis maiyeti ve binlerce askeri ile teslim olmuştur.[56]

3 Eylül 1922 tarihinde Yunan kuvvetleri takip edilmeye devam etmiştir. Kütahya ve Gediz istikametinden çekilen Yunan ordusunun 15'inci Tümenine Akmeşe ve Gediz'in kuzeyinde taarruz edilmiştir. Aynı dönemde Kızıltaş Vadisi'nden çekilen Yunan birliklerine de Hamidiye Hanı civarında harekât yapılmıştır. Buradaki taarruzda birçok Yunan askeri esir alınmış ve top ile makineli tüfek ele geçirilmiştir. Aynı gün içerisinde cephenin kuzeyinde bulunan iki tümen ve bir alay Yunan kuvvetinin, Bozüyük istikametinden geri çekildiği uçak keşfi ile tespit edilmiştir.[57]

4 Eylül 1922 tarihinde Bursa istikametinde çekilmekte olan Yunan kuvvetleri İnönü civarında muharebeye zorlanarak, yenilgiye uğratılmıştır.[58] Aynı gün üç av, beş keşif uçağı Uşak Meydanı'na inmiş, ancak yer destek malzemeleri henüz Uşak'a ulaşmamıştır. Bu nedenle 6-7 Eylül 1922 tarihlerinde uçuş yapılamamıştır. Aynı dönemde, Cephe Tayyare Bölüğündeki 15 pilot ve rasıt, Uşak'taki uçakları faal tutabilmek için makinist gibi çalışmıştır. 8 Eylül'de Türk ordusu İzmir'e ilerlerken Tayyare Bölüğüne, Manisa-Salihli bölgesindeki Yunan birliklerinin durumunu tespit görevi verilmiştir.[59]

Cephede keşif uçuşları devam ederken, TBMM'nin 7 Eylül 1922 tarihinde yapılan oturumunda, TBMM Reisi Başkomutan Mustafa

[55] İhsan Göymen, *Türk İstiklal Harbi V. Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.187.

[56] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1787, Dosya: 14, Belge No: 1.

[57] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Dosya: 141, Belge No: 1.

[58] BCA, 4997/30.10.0.0/54.355.11.

[59] Hulûsi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, C. 2, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006, s.103.

Kemal Paşa tarafından sunulan tezkere ile 26 Ağustos'tan 31 Ağustos'a kadar Afyonkarahisar ile Dumlupınar Meydan Muharebelerinde büyük başarılar gösteren; Rasıt Yüzbaşı Zeki Bey, Rasıt Yüzbaşı Sami Bey, Rasıt Yüzbaşı Nafiz Bey, Rasıt Üsteğmen Tevfik Bey, Rasıt Teğmen Sıdkı Bey, Sivil Pilot Halim Bey, Sivil Pilot Vecihi Bey, Sivil Pilot Hayri Bey, Sivil Pilot Basri Bey, Sivil Pilot Mükerrem Bey, Sivil Pilot Fehmi Bey, Sivil Pilot İhya Bey'in takdirname ile ödüllendirilmeleri önerilmiş ve bu tezkere oy birliği ile kabul edilmiştir[60]. Havacıların, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ve TBMM tarafından takdir edilmesi moral prensibi çerçevesinde gerçekleştirilen bir diğer faaliyettir.

Türk ordusunun harekâtı devam etmiş ve Aydın, Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Yunanlar çekilirken bölgedeki köy, kasaba ve şehirleri yakmıştır[61]. 8 Eylül 1922'de Türk ordusu Manisa'ya girmiş ve burayı Yunan işgalinden kurtarmıştır. Yunanlar şehri boşaltırken Manisa'yı yakmış, İzmir doğrultusunda kaçmaya devam etmiştir[62]. Türk kuvvetlerinin ileri harekâtı hızla gelişmiş ve kısa sürede İzmir yolu açılmıştır. 9 Eylül 1922 günü sabah saat 10.00'da Türk ordusunun süvari birlikleri İzmir'e girmiştir[63]. Bu sırada İzmir'i terk eden Yunan kuvvetlerinin önemli bir kısmı Urla ve Çeşme'ye çekilmiştir[64]. 10 Eylül 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal, Erkân- Harbiye Reisi Fevzi ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşalar, karargâhları ile İzmir'e girmiş ve Hükümet Konağı'na yerleşmiştir[65].

14 Eylül 1922'de verilen emirle Sivil Pilot Vecihi'nin, Gaziemir-İzmir Hava Meydanı'na gitmesi ve daha sonra gelecek uçaklar için meydanı hazırlaması emredilmiştir. Bu kapsamda, Sivil Pilot Vecihi Bey İzmir Gaziemir Hava Meydanı'na iniş yapmıştır. Vecihi Bey, burada gördüklerini anılarında; "Gördüğüm meydan uçaklarla dolu

[60] Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Kutu: III-8-f, Dosya: 30, Fihrist: 13; Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Kutu: III-8-f, Dosya: 30, Fihrist: 13-1; Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Kutu: III-8-f, Dosya: 30, Fihrist: 13-2.

[61] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 21, Belge No: 29.

[62] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 21, Belge No: 14a; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 21, Belge No: 24.

[63] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 21, Belge No: 17.

[64] İzmir'e giren ilk üç birlik komutanından biri olan Yüzbaşı Zeki (Doğan) Bey, 1944 yılında kurulan Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığının "İlk Komutanı" olarak atanmıştır. Bakınız: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, No:165-4-4.

[65] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 21, Belge No: 19.

idi. Biraz daha yaklaşınca bunların Yunan kokartlı olduklarını ve düzensiz bir şekilde bırakılmış bulunduklarını gördüm. Yunan pilotları uçarak kaçmak yerine sandalla kaçmayı tercih etmişlerdi." diyerek anlatmıştır. Afyon ve Uşak'ta Yunan hava birliklerinden; Nieuport ve De Havilland-IX tipi üç uçak ile 18.000 civarında bomba ve 40 ton benzin ele geçirilmiştir. Ayrıca, Alsancak İstasyonunda 30 vagona yüklenmiş durumda birçok uçak gövdesi, kanat, emayit, kanat bezleri, kaplama tahtaları, lastik kablo, buji gibi yokluğu nedeniyle savaş süresince çok sıkıntı yaşanan malzemeler elde edilmiştir. 15 Eylül 1922'de Cephe Tayyare Bölüğü İzmir Seydiköy'de toplanmıştır.[66] İzmir açıklarında yapılan hava keşfinde, kaçan Yunan birliklerinin Alaçatı'ya geçtiği, Çeşme'de iskele civarında Yunanların büyük kalabalıklarla gemilere binmeye çalıştığı, Çeşme Limanı açığında birkaç savaş ve altı büyük nakliye gemisinin var olduğu tespit edilmiştir[67]. 16 Eylül 1922 tarihinde Ege Denizi üzerinde yapılan hava keşfinde, Çeşme ve civarında Yunan kuvvetlerinin bulunmadığı, Sakız Limanında ise 20 kadar nakliye gemisinin olduğu görülmüştür[68].

18 Eylül 1922 itibariyle Büyük Taarruz'un askerî safhası sona ermiştir. Bu sırada bir Yunan uçağı Ayvalık üzerinde keşif faaliyetinde bulunduktan sonra Midilli Adası istikametinde uzaklaşmıştır. Başka bir Yunan uçağı ise Burhaniye üzerine gelerek hava keşfinde bulunmuş ve Ege Denizine doğru bölgeden ayrılmıştır[69].

İzmir'in kurtarılmasından sonra Türk kuvvetleri hızla kuzeye yönelmiş ve işgal altındaki İstanbul ile Trakya'yı kurtarmak için harekete geçmiştir. Bu durum İngilizlerin Çanakkale civarında bir tahkimat hattı kurarak, Türk kuvvetlerini uçaklar ile düzenli olarak keşfetmelerine neden olmuştur[70]. 21 Eylül 1922 tarihinde İngiliz uçakları; Ezine, Ayvacık ve Edremit civarında sabah-akşam keşif yaparak bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu sırada Fransız ve İtalyanlarda kuvvet göndermek yoluyla İngiliz kuvvetlerine

[66] Tanman, *age.*, s.160-162; İnan, *age.*, s.96, Kaymaklı, *age.*, s.113-116.
[67] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 22, Belge No: 2.
[68] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 22, Belge No: 4a.
[69] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 22, Belge No: 22.
[70] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 22, Belge No: 9a.

destek vermiştir[71]. Bu sırada taraflar arasında başlayan görüşmeler sonucunda Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır[72].

Büyük Taarruz'da Türk hava kuvvetleri, Yunan ordusunun durumunu gerçekleştirdikleri keşif, istihbarat ve gözlem faaliyetleri ile takip ederek, faaliyet sonu istihbari bilgileri süratli bir şekilde Başkomutanlık Karargahına ulaştırmıştır. Türk hava kuvvetleri, harekât planının gizlilik prensibi içerisinde tatbik edilmesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir. Türk hava kuvvetlerinin icra ettiği bu görev, operatif seviyede muharebenin istenilen sonuca ulaşmasında doğrudan tesir etmiştir. Kazanılan zaferin etkisiyle, 24 Eylül 1922 tarihinde av uçakları ile Başkomutanlık ve Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı üzerinde uçuş ve akrobasi gösterileri yapılmıştır[73]. İstiklal Harbi'nde Türklerin üç, Yunanların 25 uçak kaybı olmuştur[74]. Yunan kayıplarının 22'si faal, bir kısmı gayrı faal ve bir kısmı da sağlam uçak parçaları olarak Türklerin eline geçmiştir[75].

SONUÇ

Türk İstiklal Harbi'nin son safhasını teşkil eden Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde icra edilen hava harekâtında; keşif, gözlem-istihbarat, hava savunması, hava taarruzu ve hava-hava muharebeleri başarılı bir şekilde icra edilmiştir.

Büyük Taarruz'un her safhasında düşman silahlı kuvvetlerinin savaşma azminin yok edilmesi askerî hedef olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda Türk hava gücü, gerçekleştirdiği muharebeler esnasında Yunan ordusunu imha etmek amaçlı harekâtını, stratejik, operatif ve taktik seviyede gerçekleştirmiştir.

Sad Taarruz Planı çerçevesinde Türk kuvvetlerinin, Afyon'un güneyinde toplanması ve Yunan ordusuna güneyden baskın şeklinde açığa çıkmadan çok başarılı bir şekilde taarruzun gerçekleştirilmesi, muharebelerin kazanılmasındaki en önemli noktalardan biri olmuştur. Nitekim harekâtın hazırlık safhasında düşman unsurlarının yer değiştirmelerinin tespiti ve devamında gerçekleştirilen görevler

[71] ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Dosya: 22, Belge No: 14a.
[72] Göymen, *age.*, s.191.
[73] İnan, *age.*, s.97; Kaymaklı, *age.*, s.116-117; Tanman, *age.*, s.167-168.
[74] Tanman, *age.*, s.197, Kaymaklı, *age.*, s.132.
[75] Göymen, *age.*, s.191; Doğanay, *age.*, s.239.

neticesinde Yunan uçaklarının Türk ordusu hakkındaki keşif-istihbarat faaliyetleri engellenmiştir. Türk hava gücü tarafından tesis edilen hava üstünlüğü ile engellenmiş ve daha ziyade taktik seviyede icra edilen hava harekâtı, stratejik ve operatif seviyedeki hedeflerin elde edilmesine tesir etmiştir.

Büyük Taarruz'un ilk günü 26 Ağustos 1922 sabahı, Türk Hava Kuvvetleri tarafından oluşturulan hava perdesi ile sayıca üstün Yunan hava gücü baskı altına alınarak, hava üstünlüğü tesis edilmiş ve Yunan uçakları tarafından Türk satıh kuvvetlerine karşı yapılmak istenen hava taarruzuna imkân verilmemiştir. Türk taarruzunun en kritik anında stratejik önemde bir hava üstünlüğünün tesis edilmesi, Türk satıh unsurlarının taarruz gücünü korumasını sağlamış, bu süreç satıh unsurları ile koordineli bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekir ise Büyük Taarruz'un hazırlık safhasından başlayarak, muharebenin ilk günü olan 26 Ağustos 1922 tarihinden itibaren zaferin elde edilmesinde Türk Hava Kuvvetleri tarafından icra edilen keşif faaliyetlerinin ve raporların, hava savunma görevlerinin, hava taarruzlarının ve hava-hava muharebelerinin çok önemli rolü olmuştur.

Akşehir'in Maruf Köyü'nde 31 Kasım 1921'den itibaren konuşlanan Türk hava gücü 18 Eylül 1922'ye kadar devam faaliyetleri neticesinde neredeyse düşmanın nefes alışlarını dahi kaydetmiştir. Henüz müstakil bir kuvvet yapısı ve hava doktrin konseptine sahip olunmadığı bir dönemde Türk hava gücü, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde taktik, operatif ve stratejik seviyede milli hedeflerin elde edilmesine yönelik önemli harekât görevlerini ifa etmiş, müşterek harekatta; koordinasyonun, gizliliğin, bilginin, iletişimin, doğruluğun ve emrin icabını yapmanın gerekliliği bu görevlerin yerine getirilmesinde daha anlaşılır hale gelmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi.

2.Kitap ve Makaleler

Aykut, Fahri, *İstiklal Savaşı'nda IV'üncü Kolordu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, Kroki: 49.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar),* Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999.

British Air ve Space Power Doctrine, AP 300 Fourth Edition, Air Staff Ministry of Defence.

Clausewitz, Carl Von, *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayımcılık, İstanbul 2011.

Çanlı, Mehmet, *Milli Mücadelede Uygulanan Strateji*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

Doctrine for the Armed Forces of the United States, 2013, Ministery of Defence Development, Concepts and Doctrine Centre.

Erkal, Şükrü - Çalhan, Özden, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921- 31 Temmuz 1922)*, C. II, 6'ncı Kısım, 1'nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Erikan, Celâl, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1972.

Fırtına, H.İbrahim, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları (1922-1930)*, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2009.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı*, Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2007.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C. 2, Batı Cephesi, 2. Kısım, 3. Baskı, Ankara 1999.

Göymen, İhsan, *Türk İstiklal Harbi V. Cilt Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Helvacıoğlu, Kemal Mustafa, *Harp Tarihi*, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul 1991.

İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 23, Ankara 1994.

İnan, Gaye, *Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Joint Chiefs of Staff, *Planner's Handbook for Operational Design*, Suffolk Virginia, 2011.

Kaymaklı, Hulûsi, *Havacılık Tarihinde Türkler*, C. 2, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006.

Kurt, Deniz - Korkmaz, Erdal, *Kuruluşundan Günümüze Hava Kuvvetleri Cilt-I (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922),* Hava Basımevi, Ankara 2020.

Nejat Eslen, *Tarih Boyunca Savaş ve Strateji*, Q Matris Yayınları, İstanbul 2003.

Nye, Joseph S. - Welch, David A., *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Sarp, İrfan, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Ankara 1986.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),* Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

Tanman, Sıtkı, *Türk Havacılık Tarihi 1918-1923*, C II, II. Kitap, Eskişehir Hava Basımevi, 1953.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), C.II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C. I, 6. Kısım, I. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1967.

USA Department of the Air Force, *Air Force Basic Doctrine AFDD 1*, Washington 2011.

UK Air and Space Doctrine, Swindon, The Developments, Concepts and Doctrine Centre, 2013.

UK Defence Doctrine, Joint Doctrine Publication 0-01.

3.Dergiler

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

ISBN: 978-605-4444-27-4
ISBN: 978-605-4444-26-7